

ŽIDOVSKA OPĆINA OSIJEK
קהילה יהודית אוסייק

Židovi u Osijeku

od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata

Ljiljana Dobrovšak

Ljiljana Dobrovšak

Židovi u Osijeku
od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata

dr. sc. Ljiljana Dobrovšak
Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata
(Prilozi za proučavanje povijesti grada Osijeka)

Odgovorni i glavni urednik:

Željko Beissmann

Uredništvo:

Dragutin Kohn
Željko Beissmann

Recenzenti:

dr. sc. Milan Vrbanus
dr. sc. Željko Holjevac

Lektorica:

dr. sc. Ivana Kurtović Budja

Prijevod sažetaka na engleski jezik::

prof. Dubravka Kuna

Izrada kazala imena i mjesta:

prof. dr. sc. Darko Fišer

Fotografije i preslike dokumenata:

Hrvatski državni arhiv, Državni arhiv u Osijeku,
Hemeroteka muzeja Slavonije u Osijeku,
Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Jevrejski historijski muzej,
Pismohrana Židovske općine Osijek, razne novine,
obiteljska arhiva Vlaste Kovač i Mare Kajzer i osobna arhiva autorice.

Izdavač:

Židovska općina Osijek

Grafička priprema i tisak:

Čarobni tim d.o.o. Osijek

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 000000000

ISBN 978-953-57078-2-0

Osijek, 2013.

RIJEČ UREDNIKA

Knjigom *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskoga rata* završava dio trilogije o povijesti Židova u Osijeku. Iako je ova knjiga zadnja u nizu, prema tematici prethodi knjigama Zlate Živaković Kerže *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, Osijek, 2005., i *Stradanja i pamćenja- Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek, 2006., budući da obrađuje razdoblje od antike pa sve do kraja Prvog svjetskog rata. Autorica je u svojoj knjizi pratila prve vijesti o Židovima na području današnjeg Osijeka vezane uz antičku Mursu, preko sporadičnih vijesti nakon oslobođenja od osmanske vlasti, pa sve do intenzivnijeg naseljavanja u Osijek od sredine 19. stoljeća. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća osječki Židovi doživljavaju vrhunac svoga etabliranja u gradskom društvu te daju veliki doprinos u urbanizaciji i gospodarstvu Osijeka. Po broju članova spadaju u veće židovske općine tada u Hrvatskoj. Možemo reći, da su osječki Židovi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u svakom pogledu aktivno sudjelovali u osječkoj stvarnosti i uspijevali su koegzistirati s drugim etničkim i konfesionalnim zajednicama u gradu. Današnja situacija osječkih Židova je nešto drugačija, uništeni kao zajednica u Drugog svjetskom ratu, osječka židovska općina postoji ali sa malobrojnim članstvom.

Ovom trećom knjigom zaokružena je povijest osječkih Židova sve do današnjih dana, međutim to ne znači da su sve teme iscrpljene, već da su ove knjige podloga za daljnja istraživanja i objavljivanje radova na slične teme. Ovdje bi trebalo napomenuti i činjenicu da je Osječka židovska općina jedina uspjela objaviti cjelovitu povijest svoje općine.

Zahvaljujemo na trudu autorici dr. sc. Ljiljani Dobrovšak koja nam je na temelju objavljenog i neobjavljenog arhivskog gradiva, novina, dnevnčkih i memoarskih zapisa te znanstvenih radova i studija omogućila bolje poznavanje povijesti Židova u gradu Osijeku, zajednice koja je mnogo pridonijela razvoju i napretku Osijeka, ali i šireg područja Hrvatske i Slavonije. Prikazujući povijest Židova u Osijeku nastojala je razriješiti pojedine znanstvene probleme, trudila se na temelju dostupnih dokumenata napisati biografije uglednijih pojedinca, no vjerojatno su se u pisanju potkrale i poneke pogreške, stoga se nadamo da ćete nam na njih ukazati kako bismo u budućim istraživanjima to ispravili te potpunije sačuvali uspomenu na prošlost osječke židovske zajednice.

Prof. Željko Beissmann
predsjednik Židovske općine Osijek

Predgovor

Ova knjiga nastala je kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja povijesti Židova u Hrvatskoj i Slavoniji. Doktoriravši 2007. godine na temi koja se bavila razvojem i nastankom židovskih zajednica u Hrvatskoj od 1783. pa sve do 1873. godine, suočila sam se s problemom, da se o židovskoj zajednici u Osijeku vrlo malo zna. U momentu pisanja doktorata nije postojao, meni poznat, niti jedan prilog o Židovima u Osijeku. Govorilo se da je židovska zajednica u Osijeku bila jedna od većih u Hrvatskoj, a tome su u prilog govorili i statistički izvori, međutim o njima znanstvenih radova nije bilo. To nije značilo da nije bilo dokumenata, već jednostavno da se Židovi u Osijeku nisu istraživali.

Suočena s „neznanjem“ prionula sam istraživanju. Izvora ima mnogo, a radova na temu židovske povijesti malo. Židovska općina u Osijeku, možemo reći datira iz sredine 19. stoljeća, međutim Židovi su u gradu na Dravi prisutni još iz vremena antike. Iako nemaju kontinuitet s antičkom općinom, pojavljuju se u Osijeku neposredno nakon oslobađanja od Osmanlija. I od tada „malo po malo“ koliko su im naravno zakoni to omogućavali doseljavaju se u Osijek, da bi od sredine 19. stoljeća postali jedna od najvećih i najuglednijih židovskih Općina u Hrvatskoj iz čijih su krugova potekli značajni trgovci, obrtnici, industrijalci, kulturni i prosvjetni radnici i obični građani.

Nakon dugotrajnog rada, više od osam godina istraživanja po arhivima u Budimpešti, Beogradu, Osijeku i Zagrebu, iščitanih brojnih tadašnjih osječkih i hrvatskih novina (*Die Drau, Slavonische Presse, Narodna obrana, Židov, Vjesnik Županije virovitičke...*), rada u knjižnicama Budimpešte, Osijeka i Zagreba polako je nastajala ova knjiga. Budući da se bavim istraživanjem židovskih zajednica u 18. i 19. stoljeću, kronološki ova knjiga prati razvoj Osječke židovske zajednice od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata.

Iako sam se trudila razriješiti brojne nedoumice, odgovoriti na brojna pitanja koja su tijekom pisanja knjige nastajala, ipak su ona djelomično ostala neodgovorena iz jednostavnih razloga. Pisati o povijesti Židova u 18. i 19. stoljeću nezahvalan je posao jer veliki dio arhivske građe židovskih općina nestao je u vihoru rata, a ono što je preostalo nesređeno je i raspršeno po arhivima bivše Monarhije i bivše Jugoslavije. Isto tako, trudila sam se uvrstiti točne i vjerodostojne podatke, no vjerojatno su se u pisanju potkrale i greške, za koje se nadam da mi čitatelji neće uzeti za zlo jer nisu namjerne.

Budući da je u pisanju ove knjige trebalo i brojne pomoći sa strane, zahvalila bih, prvo gospodinu Darku Fischeru koji je moju ideju o pisanju povijesti Židova u Osijeku do 1918. godine prihvatio, a njegovi nasljednici predsjednik Željko Beissmann i tajnik Drago Kohn sproveli u djelo. Hvalu dugujem Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar i ravnatelju Vladi Šakiću, kao i voditelju projekta Dragutinu Pavličeviću bez čije logističke pomoći

ne bih mogla istražiti i napisati ovo djelo. Isto tako zahvalila bih kolegama i kolegicama iz Državnog arhiva u Budimpešti, Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, Državnog arhiva u Osijeku, Jevrejskog muzeja u Beogradu, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na susretljivosti u pronalaženju dokumenata i građe. Zahvalila bih ovdje osobno kolegama Marini Vinaj i Anti Grubišiću iz Muzeja Slavonije. Usto, puno su mi pomogle Vlasta Kovač i Mara Kajzer, koje su mi ustupile obiteljske fotografije te me spojile s preživjelim potomcima nekih osječkih židovskih obitelji. Zahvalila bih Zlati Živaković Kerže koja me dobronamjerno savjetovala čitajući moj rukopis i čija se povijest nastavlja na moju knjigu. Zahvaljujem recenzentima, lektorima, prevoditeljima i svima onima koje ovdje poimence ne spominjem, ali čiji je doprinos bio poticaj i utkan je u ovu knjigu. I na kraju nezamjenjiva fraza: Hvala mojoj obitelji!

Prve vijesti o Židovima

Antička Mursa

Prvi tragovi o boravku Židova na području današnjega istočnog dijela Osijeka,¹ potječu iz vremena antičkoga naselja *Murse*, koje je u rimskom razdoblju bilo važno trgovačko mjesto. Zbog golemoga strateškog značenja uz rimsku granicu (dunavski limes) i povoljnoga prometnog položaja rimski car Hadrijan ju je, vjerojatno 124. godine, uzdigao na status kolonije s punim civitetom (Colonia Aelia Mursa). Budući da je Mursa stekla gradsko pravo nastupio je privredni i kulturni procvat, na koji upućuju mnogi nalazi građevina, skulptura, natpisa i drugoga arheološkog materijala.² Teško je određenije govoriti kojega je sve porijekla bilo stanovništvo u Mursi, ali analize pronađenoga materijala pokazale su da su osim žitelja panonskoga, tu živjeli i žitelji tračkoga, grčkoga, sirijskoga, hebrejskoga (židovskoga) porijekla i dr.³ O hebrejskom porijeklu govori nam u Mursi pronađen krnji natpis odnosno fragment mramorne ploče iz vremena vladanja rimskoga cara Septimija Severa (193. – 211.) i njegovih nasljednika sina Marka Aurelija Antonina (obitelji porijeklom iz Sirije) na kojoj se spominje prema nekima židovska bogomolja.⁴ Ploča je nađena na prostoru današnjega Donjeg grada na obali rijeke Drave. U napisu se navodi da je „nešto od starosti porušeno iz temelja i nanovo sagrađeno“ i to u vrijeme Septimija Severa i njegovih sinova, što je to, ne zna se, no po završetku nelatinske riječi *seucham*, naslućuje se da bi to mogao biti hram, svetište ili neki drugi objekt. Veliki dio istraživača smatra da bi izraz *seucham* dolazio od grčke riječi *proseucha* a to je jedan od grčkih naziva za mjesto određeno za molitvu ili mjesto gdje se ljudi na molitvu sastaju i Boga slave ili točnije za židovsku sinagogu.⁵ Prema tome, na natpisu bi se govorilo o „obnovi prozeuhe“ odnosno sinagoge za vrijeme Septimija Severa.⁶ Natpis se nalazi na mramornoj ploči koja je u svojoj cjelini trebala biti velika i masivna i uzidana nad ili kod glavnoga ulaza u sinagogu. Možemo pretpostaviti da je, ako ovaj izraz znači sinagoga, prethodna sinagoga bila mala, trošna i drvena, a ova nova zidana od opeke ili kamena te je stavljena pod zaštitu cara, njegovih sinova i carice, koji su 202. posjetili

¹ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, Osijek 2001., 6.-9. Obuhvaćalo je pravokutnu površinu, i to: uz obalu Drave na sjeveru, od prostora (današnje) Carinarnice na zapadu do Trga bana Josipa Jelačića na istoku i Frankopanske ulice na jugu.

² Danica PINTEROVIĆ, „Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature“, *Osječki zbornik*, br. XI, Osijek, 1967., 23.-65.; Danica PINTEROVIĆ, „Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Murse i okolice“, *Osječki zbornik*, br. VI, Osijek, 1958., 23.-64.; Danica PINTEROVIĆ, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1978.; Danica PINTEROVIĆ, „Mursa, romanizatorsko središte slavonskog i baranjskog dijela Panonije inferior“, *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 73.-85.; Stjepan SRŠAN, *Povijest Osijeka*, sažeti pregled, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1996., 7.; Ive MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek, 1994., 29.; Danica PINTEROVIĆ, „Mursa za dinastije Severa“, *Osječki zbornik*, br. VII, Osijek, 1960., 17.-42.; Hermine GÖRICKE-LUKIĆ, *Sjeveroistočna nekropola rimske Murse*, Osijek, 2000., 8.

³ D. PINTEROVIĆ, „Mursa, romanizatorsko središte slavonskog i baranjskog dijela Panonije inferior“, 81.

⁴ Alexander SCHEIBER, *Jewish inscriptions in Hungary - From the 3rd Century to 1686*, Budapest, 1983., 53.; Lavoslav ŠIK, „O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah*, 1925.-1926., Vršac, 1926., 95.

⁵ D. PINTEROVIĆ, Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?, *Osječki zbornik*, br. IX-X., Osijek, 1965., 62.-65.; ISTA, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1978., 64.-65.

⁶ D. PINTEROVIĆ, „Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?“, 62.-67.; *Židovi na tlu Jugoslavije*, Katalog izložbe, Zagreb, 1988., 17., 67.; D. PINTEROVIĆ, „Mursa za dinastije Severa“, 17.-42.

Mursu. Poznato je u povijesti da je obitelj Sever favorizirala semitske religije jer je dolazila s prostora gdje su bili u doticaju s takvim religijama. Gdje se ta sinagoga nalazila? Ni danas se sa sigurnošću ne može točno odrediti gdje se ona nalazila, međutim postoje neke pretpostavke gdje je mogla biti. Postoji još jedan trag koji bi nas mogao upućivati gdje se sinagoga nalazila. Poznato je da su se Židovi u rimsko doba smjeli okupljati na molitvu na nenatkrivenom, ali ograđenom prostoru, izvan grada. Na takvim prostorima, ako bi općina narasla, u tolerantnija vremena znale su nicati i potrebne zgrade: dom za molitvu i konačište za siromahe. Tijekom 2. stoljeća u Mursi je mogla postojati mala i skromna židovska zajednica i neugledna proseuha. Zbog priljeva stanovništva s grčkoga Istoka, među kojima je bilo i židovskih (hebrejskih) trgovaca, vjerojatno je općina narasla i materijalno ojačala te je mogla neuglednu i trošnu bogomolju iz temelja nanovo podići, možda od opeke ili kamena. Postoji jedan natpis, iskopan 1922. na obali Drave u Tvrđi u blizini tada postojećih južnih vrata⁷ (u antičko vrijeme nenaseljen prostor zapadno od Murse), na kojem se nalaze riječi „Deo aeterno“ koje je posvetio slobodnjak Ael. Eutich (ianus?). Naziv *deus aeternus* može se odnositi na različita božanstva grčko-rimske religije, međutim može biti i Jehova/Jahve, jer brojne analogije naimе pokazuju da su Židovi svog jedinog Boga nazivali „deus aeternus“. Prema ovome može se samo nagađati je li se sinagoga u Mursi nalazila izvan zidina grada, kakav je tada i bio običaj.⁸

Taj arheološki nalaz svjedoči ne samo o postojanju stare, ali i nove židovske bogomolje ili općine u Mursi, već i da je krajem 2. i početkom 3. stoljeća u Rimskom Carstvu vladala „donekle“ tolerancija prema Židovima. Na toleranciju dinastije Severa prema Židovima upućuju i neki drugi natpisi pronađeni u Galileji, na dunavskom limesu i u Rimu⁹ te i izvan tih prostora što potvrđuju i slični arheološki nalazi nađeni u susjednoj Republici Mađarskoj i u nekim drugim mjestima bivše Jugoslavije.¹⁰

Septimijev sin Karakala (211. – 217.) je 212. ediktom *Lex Antoniniana de civitate* podijelio rimsko građansko pravo Židovima.¹¹ Zbog blagonaklonosti Septimija Severa i njegova sina Židovi su živjeli diljem Rimskoga Carstva, a vjerojatno su bili i u pratnji rimskih legija.¹²

Što se s antičkom židovskom zajednicom u Mursi dogodilo, nepoznato je, no vjerojatno su se Židovi sklonili pred zapadnogotskim pustošenjem i osvajanjem 378. velikih dijelova Rimskoga Carstva. Mursa je samo životarila.

⁷ Porta nova (Nova vrata) koja su od zidina Tvrđe vodila prema Neustadtu / Novom gradu. Rušenje tvrđavskih bedema, pa tako i ovih vrata, započelo je 1923. i trajalo potonje tri godine.

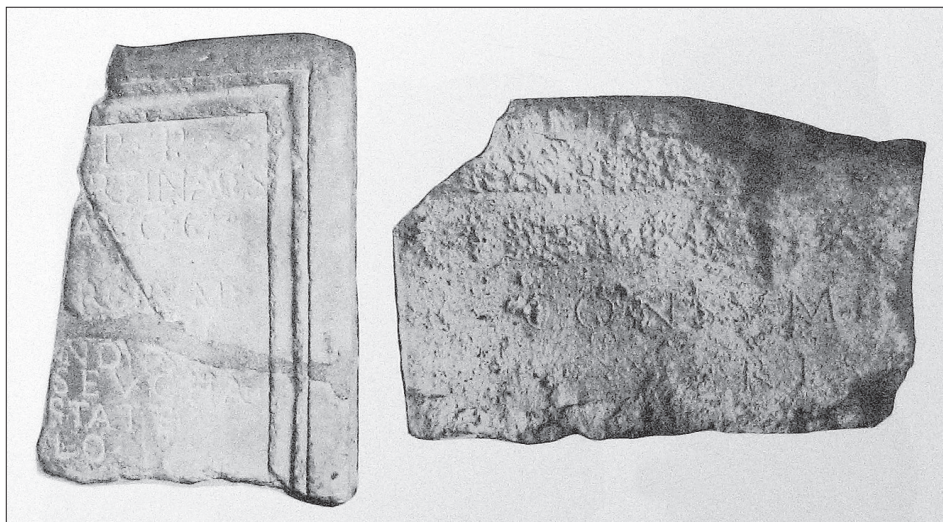
⁸ D. PINTEROVIĆ, Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature, 23.-65.; ISTA, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, 64.-65.

⁹ D. PINTEROVIĆ, „Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?“, 68.

¹⁰ Lavoslav GLESINGER, „Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah*, 1954., 60.; Julije DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah za godinu 5686*, 1925.-1926., Vršac, 1925., 128.; A. SCHEIBER, *Jewish inscriptions in Hungary*, 55.; *Židovi na tlu Jugoslavije*, 17.-25. Arheološki nalazi iz antike nađeni su uz Osijek, u Saloni (Solin), Muću, Senju, Duklji, Stobi (Makedonija), Čelarevu kraj Novog Sada.

¹¹ Werner KELLER, *Povijest Židova od biblijskih vremena*, Zagreb, 1992., 92.

¹² Darko FIŠER, „Židovi u Osijeku“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 425.

Fragment mramorne ploče iz Murse

Od toga vremena malo se o njoj zna, a stanovništvo koje je preostalo razbježalo se, a doseljeni narodi su se smjenjivali. Podjelom Carstva 395. ostala je Mursa pod vlašću zapadnorimskog cara Honorija. Ali za njegova nasljednika Valerijana III. Panonija, Norik i Dalmacija prepušteni su istočnorimskom caru Teodoziju II. koji je uskoro prepustio područje između Save, Drave i Dunava Atilinim Hunima, koji su razorili mnoge rimske gradove, a Mursu 441. godine.¹³

Židovi u srednjem vijeku

Provalom „barbarskih“ naroda sa sjeveroistoka Europe srušeno je Zapadno Rimsko Carstvo 476. godine, i time je došlo do propasti antičke civilizacije i promjene etničke slike srednje Europe i Panonske nizine. Sredinom 6. stoljeća Panonsku nizinu zaposjedaju avarska plemena, a uz njih na početku 7. stoljeća i slavenski narodi. Kao dio slavenskoga plemena početkom 7. stoljeća Panonsku nizinu nastanjuju i Hrvati. U 8. i 9. stoljeću dolazi do pokrštenja Hrvata te oni formiraju nova naselja. Tako se znatno zapadnije od ruševina Murse podiže novo naselje na području današnje Tvrđe. Budući da se Mursa kao mjesto više ne spominje, umjesto nje se u srednjem vijeku, premda je postojalo već stoljećima, prvi put spominje novo naselje 1196. godine u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Emerika (1196. – 1204.), i to u mađarskom obliku *Ezek*.¹⁴ U toj ispravi spominju se *Izmaelīcāni (Hysmaelite) ili Biseni ili ljudi bilo kojeg staleža, koji naplaćuju porez bez ikakve zapreke na trgu u Osijeku*. Dio istraživača pretpostavlja da se taj izraz odnosi na Židove, drugi navode da su to Saraceni, no vjerojatno nisu to ni Židovi ni Saraceni

¹³ Mirko BULAT, *Mursa – Osijek u rimsko doba, katalog izložbe*, Osijek, 1989., 36.

¹⁴ Ive MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 9.; Josip VRBOŠIĆ, „Povijesni kontekst nastanka instituta slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809.“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 26., Osijek, 2010., 9.-21.; Ive MAŽURAN, „Osijek u srednjem vijeku“, *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 93.-105.

već Muslimani. Ni oko određivanja pojma *Bisena* nisu jedinstveni, jer ih dio smatra da su *Biseni* bizantinci, tj. trgovci s Istoka koji su imali povlašteni trgovački status zbog promicanja trgovine, a drugi da su to Pečenezi.¹⁵

*

Što se zapravo događalo sa Židovima u vrijeme hrvatskih narodnih vladara (925. – 1102.), gotovo da je nepoznato. Međutim, zna se ipak da su boravili u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. To dokazuje pismo liječnika i diplomate Chaszday ibn Saprut/Hasdai ibn Shaprut (oko 915. – oko 970.) inače tajnika kordobskoga kalifa Abd-ul-Rachmana III. (912. – 961.) upućeno kralju Hazara (Kazara) Josipu, koji je bio židovskoga porijekla. Chaszday se želio pobliže upoznati s hazarskim kraljevstvom pa je napisao pismo hazarskom kaganu kako bi uspostavio vezu s njime, ali je problem nastao kada je trebalo naći nekoga tko će pismo proslijediti. Upravo tada je 953. u Cordobu stigla delegacija hrvatskoga kralja (neki smatraju da je to bio Tomislav, drugi da je Krešimir), kojoj su pripadala dvojica Židova: Shaul Mar i Yosef Mar.¹⁶ Oni su mnogo govorili Chaszdaju o državi Hazara (negdje između Kavkaza, Volge i Dona i na jednom dijelu Krima) te da je neki slijepi Židov imenom Amram Mar nedavno došao u Hrvatsku iz hazarske države i da se hvalio kako ima dobre veze na hazarskom dvoru pa bi on mogao proslijediti Chaszdajevo pismo kaganu. Kako Amrama Mar nisu pronašli, ta dvojica Židova obećala su proslijediti pismo hazarskom kralju, što je bilo i učinjeno. Oko 960. hazarski kralj je primio pismo i odgovorio iberskom Židovu Hasdaiu.¹⁷ Ova priča nam je poznata jer je spomenuto pismo nađeno u ruskim arhivima. Prema ovome bismo mogli zaključiti da su za vrijeme samostalnih hrvatskih kraljeva u Hrvatskom kraljevstvu živjele ili njome prolazile neke židovske obitelji ili boravili i trgovali židovski trgovci.¹⁸

Nakon 1102. Hrvatska ulazi u personalnu uniju i pod vlast Arpadovića, mađarskih kraljeva, te se tako na nju počinju odnositi zakoni doneseni u Ugarskom kraljevstvu. Prvi hrvatsko-ugarski kralj Koloman (1102. – 1116.) potvrđuje 1101. ranije doneseni dekret za Ugarsku sa sinode u Szabolcu 1092. u kojem je Židovima zabranjeno imati žene kršćanke, kao što im je zabranjeno da drže robove kršćane te da rade nedjeljom i na kršćanske blagdane. Spomenuti dekret Koloman je proširio zabranivši Židovima da

¹⁵ I. MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski...*, 50., S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 14.-15., 17. ...ut Hysmaelite vel Bysseni vel cuiuscunque conditionis homines sint, in foro Ezek et in omnibus portubus eorum, qui ad eosdem fratres pertinent, tributum omni remota occasione persoluant.

¹⁶ L. ŠIK, „O potrebi povjesnice Jevreja...“, 94., Jacob RADER MARCUS, *The Jew in the Medieval World, A source Book: 315-1791*, Cincinnati, 1990., 227.-232. U tekstu je pismo datirano 960. godinom. Inače pismo je pisano hebrejskim jezikom. Zemlja iz koje dolazi delegacija naziva se Chorosan/Khorosan te su je neki povjesničari stavljali uz Kaspijsko jezero, dok drugi smatraju da se to odnosi na Hrvatsku (vidi Heinrich GRAETZ, *Geschichte der Juden*, V., Magdenburg, 1860.).

¹⁷ Raphael PATAI, *The Jews of Hungary - History, Culture, Psychology*, Detroit, 1996., 29.; J. DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina“, 128.; Gyula / Julije DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912., 5.; Ivan BOJNICIĆ, „Židovi u Hrvatskoj u X. vieku“, *Vienac-zabavi i pouci*, br. 47., Zagreb, 1879., 750.-751. Lavoslav GLESINGER, „Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji“, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1955./1956., 39.-41.

¹⁸ L. GLESINGER, „Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji“, 41. O jednom takvom putovanju kroz hrvatsko kraljevstvo piše i sefardski Židov Ibrahim ibn Jakob, koji je kao poslanik kalifa Al-Hakama II. godine 973. putovao na dvor Otona Velikog u Merserburg kroz Hrvatsku.

imaju vlastito zemljište. Isto tako, Koloman je zabranio Židovima da se naseljavaju unutar biskupskih stolnih središta u Kraljevstvu. Koloman je uz to izdao *Zakon za Židove* u čijih je 7 odredbi definiran položaj Židova tijekom 12. stoljeća u cijelom Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu. Svi ovi Kolomanovi dekreti govore u prilog činjenici da su se u 11. i 12. stoljeću po ovim prostorima kretali Židovi. Nakon smrti Kolomana sve do hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. nema antižidovskih zakona, ali ni spomena Židova u dokumentima. Međutim, to ne znači da Židova nije bilo na ovim prostorima. Ponovno se javljaju u vrijeme Andrije II. (1205. – 1235.). Do i za vrijeme njegove vladavine bili su zemljoposjednici, obrtnici, trgovci, novčari, ali i kraljevi komornici u kovaonicama novaca, solarskim i poreznim uredima. Te privilegije izgubili su *Zlatnom bulom* (1222.) člankom 24. koji im je te povlastice oduzeo. Kada je Andrija II. zapao u novčane probleme dao je 1226. u zakup kraljevska prava Židovima i time izazvao nevolje na svoj račun; čak ga je papa Honorije III. ekskomunicirao. Njegov nasljednik Bela IV., hrvatsko-ugarski kralj od 1235. do 1270., imenovao je jednog Židova dvorskim komornikom, a istodobno povjerio Židovima kovanje novaca. Godine 1251. donio je *Privilegije za Židove*¹⁹ koje su im u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu garantirale neka prava koja su bila na snazi do 1526. godine, tj. do poraza hrvatsko-ugarske vojske na Mohačkom polju. Te je privilegije svaki sljedeći vladar potvrđivao prilikom krunidbe. Tako je npr. posljednji kralj iz loze Arpadovića Andrija III. Mlečanin (1291. – 1301.) posebno proglasio privilegije za židovsku zajednicu u Požunu (današnja Bratislava), garantirajući im prava koja uživaju svi slobodni građani toga grada.²⁰

Međutim, 14. stoljeće Židovima je donijelo brojne probleme. Već na početku 1312. istjerani su iz Austrije, Češke te slovenskih pokrajina Štajerske i Kranjske. Pojava crne smrti – kuge (1348. – 1349.), za Židove je značila pogrome te ih se počinje tjerati iz Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva. Za vrijeme vladavine hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Velikoga Anžuvinca (1342. – 1382.) nastupilo je teško razdoblje, jer je kralj prema njima pokazao svu antipatiju i netoleranciju. Pokušao ih je pokrstiti, a budući da su to odbijali sve ih je izгнаo iz Hrvatsko-ugarskoga kraljevstva 1360. godine i njihove kuće i palače darovao visokom plemstvu. No progonstvo nije dugo trajalo, jer ih je ubrzo, zbog ekonomskih (ne)prilika, pozvao natrag. Godine 1376. kralj Ludovik je ponovno protjerao Židove, ovaj put iz Budima, i brodovima ih Dunavom otpremio u Nikopolj.²¹ Sigismund Luksemburški (1385. – 1437.) je zbog ratovanja s Osmanlijama, a i svoje rastrošnosti posuđivao novac od Židova te od židovskih zajednica nastojao namaknuti što više novaca. Tako je za pokrivanje ratnih troškova dao utjerati novi porez, takozvani „treći Pfening“ koji je u stvari predstavljao trećinu imetka. Po njegovu naređenju

¹⁹ *Magyar-Zsidó oklevéltár*, I. kötet, 1092.-1539., szerkeszti, Friss Ármán, Budapest, 1903., 1.-4., 23.-30.

²⁰ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 40.-53.

²¹ Maren FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000., 12.-13.

židovske su zajednice morale pokriti čak i troškove koncila, održanoga u Konstanci na kojem je Jan Hus osuđen na smrt. Istodobno dok im je pokušao nametnuti što više nameta, omogućio im je i neke privilegije (npr. da u parnicama između Židova suđenje vodi židovski sud i sudac – rabin ili starješina), naravno u skladu s njegovim ekonomskim interesima. Istodobno je kralj Sigismund nad Židovima koji su stanovali u kraljevskim gradovima proglasio svoju jurisdikciju i tako ih proglasio svojom svojinom. Prema tome, nad njima jurisdikciju nije imao grad već kralj, za razliku od veleposjeda na kojima su jurisdikciju imali magnati. Zbog toga su se u ovom razdoblju više nastanjivali u gradovima, nego li na posjedima, jer ih je štitiio vladar. Za vrijeme Sigismundove vladavine dio Židova iz Austrije preselio se u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo. Čak se i dio Židova iz Francuske u kojoj je došlo do progona, preselio u Ugarsku (to je posvjedočio 1433. putopisac Bertrandon de la Broquier koji je putovao kroz mađarske zemlje i iznenadio ga je veliki broj Židova u Budimu koji su dobro govorili francuski). Nakon Sigismundove smrti sva prava i privilegije dodijeljene Židovima postale su ništavne i poništene su. Tijekom svoje kratkotrajne vladavine Albert Habsburški (1437. – 1439.) je imao bolje ophođenje prema Židovima u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu nego li prema Židovima u Austriji i njemačkim pokrajinama. Potvrdio im je 1438. prava koja su dobili od hrvatsko-ugarskih kraljeva Bele IV. i Sigismunda Luksemburškoga. Podržavao je one koji su odlučili konvertirati i štitiio ih je. Gotovo isto bilo je za vrijeme vladavine Elizabete Anžuvinske (1439. – 1440.), koja je nastavila štitiiti konvertirane Židove. Naredila je židovskoj zajednici u Požunu da sve poreze plaćaju u kraljevsku, a ne u gradsku blagajnu. Isto je postupao i hrvatsko-ugarski kralj Vladislav I. Jagelović (1440. – 1444.) te njegov maloljetni nasljednik Ladislav V. Posmrtni (1444. – 1457.) uz kojega je od 1446. bio Janos Hunjadi, guverner Kraljevstva, koji je pružio zaštitu određenim židovskim zajednicama (požunskoj, budimskoj...) te su Židovi uživali zaštitu i mir onoliko dugo koliko su služili interesima kralja, odnosno namjesnika Hunjadija. Njegov sin, a poslije kralj, Matijaš Korvin (1458. – 1490.) je prema Židovima imao podvojen stav. S jedne strane osnovao je zasebnu židovsku instituciju na čelu sa židovskim perfektom (starješinom), upošljavao je Židove na kraljevskom dvoru (uglavnom iz obitelji Mendel), a s druge strane povećao je poreze Židovima koji su im bili nemilosrdan teret. Osobito je bio sklon onim Židovima koji su konvertirali. Često je znao smanjiti ili poništiti zajmove gradovima koji su ih uzeli kod židovskih posudivača (1462., 1467., 1475., 1486.). Za njegove vladavine Židovi su imali golemo značenje u diplomatskim odnosima između Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva i ostalih europskih zemalja. Prihvatio je Židove s Pirinejskoga poluotoka. Nakon Matijaša Korvina nastupilo je za njih nepovoljno vrijeme. Novi vladar Vladislav II. Jagelović (1490. – 1516.) ubrzo im je nametnuo novi porez kako bi napunio kraljevsku blagajnu. U međuvremenu nastaju učestali izgredi protiv Židova. Godine 1494. prvi put se pojavila i optužba za ritualno

umorstvo u Nagyszombatu (današnja Trnava). Zbog toga su mađarski Židovi zatražili zaštitu od njemačkoga cara Maksimilijana I. Habsburškog (1459. – 1519.). Ni za Vladislavova nasljednika Ludovika II. Jagelovića (1516. – 1526.) stanje nije bilo mnogo bolje, a progoni su se nastavili.²²

Sulejman Veličanstveni (1495.-1566.)

Tragedija židovstva na tlu Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva počinje nakon Mohačke bitke od ljeta 1526. kada je hrvatsko-ugarska vojska poražena od osmanske vojske te je sultan Sulejman Veličanstveni (1495. – 1566.) imao slobodan put do Budima. Poslije te bitke staleški sabor Ugarskoga Kraljevstva sastao se u Székesfehérváru i donio niz odluka kojima je ograničio trgovačku djelatnost Židova. Potom je slijedilo i donošenje odluke o protjerivanju svih Židova iz dijela Kraljevstva koji nisu osvojili Osmanlije. Budući da su židovski stanovnici iz Budima dočekali sultana Sulejmana i predali mu ključeve grada, udovica – kraljica Marija iz vladarske dinastije Habsburg, izdala je ukaz za protjerivanje Židova iz Požuna i Soprona. Odluke Ugarskoga sabora nisu nikada u potpunosti provedene jer ih kralj Ivan Zapolja nije potvrdio. „Protjerani“ nisu čak ni napustili zemlju, što je vidljivo iz dokumenata, nego su samo promijenili mjesto stanovanja preselivši se iz jednoga grada u drugi (iz Soprona u Kismarton (Eisenstadt) ili Nagymarton). Najčešće su se selili iz grada na selo ili na imanja ugarskih velikaša koji su time postajali njihovi zaštitnici. Prema ukazima Ugarskoga sabora i habsburških vladara, izdanim tijekom 150-godišnje osmanlijske okupacije, Židovi u neosvojenom dijelu Mađarske nisu smjeli posjedovati nekretnine, baviti se zemljoradnjom i koristiti kršćansku radnu snagu, a zakonskim člankom 91./1647. isključeni su iz zakupa mitnica. Oni Židovi koji su ostali u osvojenom dijelu pod Osmanlijama, bili su preseljeni ili su prihvatili novu vlast. Tako je jedan dio budimskih Židova, nakon što su predali Sulejmanu ključeve grada, preseljen po cijelom Osmanskom Carstvu sve do Istanbula, ali i dalje, a drugi dio se zadržao u Budimu i organizirao zajednicu koja je imala veliko značenje u trgovini unutar Osmanskoga Carstva, ali i između neprijateljskih područja Osmanskoga Carstva i Habsburške Monarhije. Iz toga proizlazi da se židovstvo Ugarske u tom razdoblju razvijalo na tri zasebna teritorija: na osvojenom teritoriju pod Osmanlijama, u ostacima Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva i u Transilvaniji.

²² R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 54.-60.; 85-107.

A što se događalo sa Židovima u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u to vrijeme?

O njihovoj prisutnosti u ranom srednjem vijeku na ovim prostorima govori pojava toponima koji u sebi sadrže izraz *Juden* - *Judenburg*, *Judenhof*, *Judendorf*. Povjesničar Maren Frejdenberg prve podatke o toponimima koji u sebi sadrže izraz *Juden* nalazi već u dokumentima iz 12. stoljeća na području današnje Slovenije (Koruška, Štajerska i Kranjska) i Austrije. Gotovo sva mjesta nastala su u slabo naseljenim područjima, ali na iznimno dobrom položaju i na raskrižjima putova. To su bila mjesta prikladna za lokalnu, ali prvenstveno tranzitnu trgovinu. Nastanak ovih toponima vjerojatno je povezan s posljedicama protjerivanja Židova iz Rajnske oblasti u 11. stoljeću. Iako nema izravnih podataka o konkretnim Židovima, ovi toponimski izrazi govore nam o njihovoj prisutnosti.²³ Isto tako, u razdoblju od 12. do 14. stoljeća zabilježeno je dosta podataka o boravku i postojanju Židova u Celovcu, Mariboru, Ptuju, Radgoni, Celju i drugdje.²⁴ Ti toponimi nisu nađeni samo u slovenskim zemljama, jer ih već od 12. stoljeća a i kasnije (sve do 18. st.) nalazimo u Hrvatskom zagorju i Podravini, gdje susrećemo toponime *Judenstadt*, *Židovina*, *Židovske grabe*, *Židovaroš* (Drenje) i *Židovnjak*.²⁵ Prema Stjepanu Ortneru koji se oslanja na Andriju Blaškovića mjesta su dobila ime još u rimsko doba, po tome što „naš narod sebi predstavlja sve za židovsko, što je pretkršćansko, dakle pogansko“.²⁶ Arheolog Krešimir Filipec navodi da je toponim *Židovina*, pučki naziv grada možda nastao iz činjenice da je grad bio u vlasništvu ivanovaca koji su se nastanili u Palestini, dakle židovskoj zemlji i koje su mještani zvali jednostavno Židovima.²⁷ Prema autorici ovog teksta, ipak je riječ o boravku Židova na ovim prostorima. Toj činjenici ide u prilog i konstatacija napisana u knjizi Janeza Vajkarda Valvasora (1641.–1693.) „Die Ehre des Herzogtums Crain / Slava vojvodine Kranjske“ u kojoj on navodi da su ljubljanski Židovi 1213. – 1217. bili bogati i trgovali su s Mlečanima, Hrvatima i Mađarima.²⁸

Uz te podatke pojavljuju se potom u dokumentima tek u 14. i 15. stoljeću. Prema podacima arhivskoga gradiva u srednjem vijeku naseljavali su u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu 37 mjesta, od čega 11 slobodnih kraljevskih gradova, 7 biskupskih gradova i 19 gradića koji su se nalazili usred vlastelinskih imanja. Među tim gradovima spominje se i slobodni kraljevski

²³ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 128.-129.

²⁴ Lavoslav ŠIK, „O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah*, 1925.-1926., Vršac, 1926., 98.

²⁵ Krešimir FILIPEC, „Neznani srednjovjekovni grad na gori Ivanščici“, *Opuscula Archaeologica, Radovi arheološkog zavoda*, vol. 23.-24., prosinac, 2000., 353.-354.

²⁶ Stjepan ORTNER, *Povijest gradine i trgovišta Krapina*, Zagreb, 1899., 12., 60.-61.

²⁷ K. FILIPEC, „Neznani srednjovjekovni grad“, 356.

²⁸ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 128.-129. Izražena je sumnja u tako rano postojanje Židova u Ljubljani, no moguće je da su privremeno boravili i od tuda trgovali sa susjednim pokrajinama.

grad Gradec²⁹ u kojem se susreću i prvi Židovi u Zagrebu (Gradec, 1355.),³⁰ a navodi se povezanost zagrebačkih židovskih trgovaca sa židovskim trgovcima u slovenskoj pokrajini Štajerskoj, pa ne bi bilo čudno da su i u Hrvatskoj postojala takva mjesta prikladna za lokalnu tranzitnu trgovinu u kojima su se trgovačke karavane mogle odmoriti, nahraniti ili zamijeniti konje u vlasništvu židovskih trgovaca. Zanimljivo je, da istovremeno takve toponime ne susrećemo u Slavoniji.

*

Što se u to vrijeme događalo s Osijekom, kako se razvijao u 13. i početkom 14. stoljeća, nema podataka. Prva vijest općenito o Osijeku pojavljuje se tek 1332. godine. Međutim, zahvaljujući svom povoljnom zemljopisnom položaju i činjenici da je oduvijek bio važan prijelaz preko Drave u oba pravca, gdje se neprestano odvijao promet robe i ljudi te da se od 14. stoljeća pa sve do prodora Osmanlija razvio u jedno od najvećih trgovačkih i kulturnih središta Slavonije,³¹ može se pretpostaviti s velikom vjerojatnošću da su židovski trgovci prolazili kroz Osijek tijekom kasnoga srednjeg vijeka, ali o tome za sada nema pouzdanih podataka.³² Pa ipak, da su prolazili Slavonijom, a onda očito i Osijekom svjedoči jedan zapis u kojem je navedeno da je 15. listopada 1467. sufragan pomoćnik pečuškoga biskupa i upravitelj cistercitskoga samostana u Kutjevu pokrstio Židova Kolomana, a ovaj je prilikom toga čina dobio ime Mihael.³³ Isto tako, u cijelom ovom razdoblju zabilježena je prisutnost židovskih trgovaca u Mađarskoj i slovenskim pokrajinama,³⁴ pa ne bi bilo iznenađujuće da su i međusobno trgovali.

Židovi za Osmanskoga razdoblja

Vojska Osmanlija je u kolovozu 1526. Osijek opustošila i zapalila, a nakon pobjede na Mohačkom polju, kada su ponovno prešli Dravu, i stalno ga zaposjela. Od tada je grad pripao Požeškom sandžaku i osječkoj nahiji. Potisnuto je tadašnje stanovništvo na zapad, jedan dio je stradao tijekom ratova, dio se zadržao po selima i teže pristupačnim mjestima, a grad su naselili Turci – Muslimani iz različitih krajeva Osmanskoga Carstva. Za vrijeme osmanske

²⁹ Teodor GRÜNER, „Prisutnost Židova u Panonskoj nizini u starom i srednjem vijeku“, *Novi Omanut*, br. 1., rujan 1993., 8.-9., Janko BARLÉ, „Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj“, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog dalmatinskog zemaljskog arhiva*, br. XI., Zagreb, 1909., 124.-131.; Vladimir BEDENKO, „Domus judaeorum u srednjovjekovnom Zagrebu“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 59.-68.; Ivo GOLDSTEIN, „Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848. godine“, *Zagrebački Gradec 1242-1850.*, Zagreb, 1994., 293.-304.; M. FREJENBERG, *Židovi na Balkanu*, 184. Prvi spomen Židova s Gradeca datira iz 1355. godine. Kako se čini Židovi su se u Gradecu pojavili i prije toga prvog spomena u izvoru, možda bježeći od kuge u Europi. Druga skupina dokumenata o Židovima u Hrvatskoj potječe iz sredine 15. stoljeća. U njima se na Gradecu spominje *domus judaeorum*, molitveni dom, a u nekoliko protokola zabilježene su djelatnosti *habitorum* Ilije, prvog Židova koji je tako nazvan u gradu.

³⁰ M. FREJENBERG, *Židovi na Balkanu*, 184.; V. BEDENKO, „Domus judaeorum u srednjovjekovnom Zagrebu“, 59.; I. GOLDSTEIN, „Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848. godine“, 293.-303.

³¹ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Osijek, 1996., 12.

³² S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 28.-29.

³³ Alen BUDAJ, *Vallis Judaea - povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007., 17.

³⁴ Marijan TOŠ, „Tragovi slovenskih Židova“, *Novi Omanut*, br. 107., rujan-listopad, 2011., 8.-9. Na području Slovenije Židovi se pojavljuju već u 12. stoljeću (Maribor, Ptui).

vlasti Osijek je postao važno strateško mjesto, jak privredni centar, poznat po razvijenom obrtu, trgovini i velikim sajmovima.³⁵ O nazočnosti Židova u doba osmanske vladavine Osijekom, koja je trajala 161 godinu (1526. – 1687.), nema sačuvanih zapisa o njihovoj prisutnosti u gradu. Međutim, brojni su zapisi o židovskim kolonijama u drugim gradovima pod osmanskom vlašću (Budim, Sarajevo, Istanbul, Solun, Beograd)³⁶ jer su Osmanlije bili tolerantniji prema Židovima za razliku od austrijskih i hrvatsko-ugarskih vlasti. Stoga je vrlo vjerojatno da je i u onodobnom Osijeku povremeno postojala mala židovska kolonija ili su židovski trgovci i putnici na svojem proputovanju kroz Osmansko Carstvo svraćali u „turski“, potpuno orijentalni Osijek.³⁷ Doduše, putnici i carski poslanici koji su svraćali u Osijek u svojim putopisima bilježili su vijesti o gradu i stanovništvu, uglavnom malobrojne hrvatske katoličke obitelji, Srbi i Mađari kalvinske vjeroispovijesti, ali o Židovima nema ni riječi. Godine 1608. prvi put spominje se nadaleko poznati osječki sajam u putopisu tajnika carskoga poslanika Adama Herbersteina, Maksimilijana Prandtstettera koji je na povratku iz Carigrada/Istanbula posjetio Osijek za koji je tvrdio da je sagrađen poput palanke, gdje se u sajmenne dane prodaje vino i sve ostale vrste živeža. Međutim, ni on tu ne spominje židovske trgovce,³⁸ kao niti turski učenjak i putopisac Evlija Čelebi (1611. – 1682.) koji se na svom putovanju 1663. našao u Osijeku. No, iako ih izrijeком ne spominje to ne znači da židovski trgovci nisu svraćali u grad na Dravi.³⁹ Dapače, Čelebi u svojem opisu navodi da je Osijek 1663. veliki grad i snažno prometno-trgovačko središte u koji stižu mnogobrojni trgovci iz Osmanskoga Carstva dovozeći robu iz Turske, Arabije, Perzije i drugih krajeva te da trgovci ne dolaze samo u vrijeme održavanja sajмова, nego u svako doba godine.⁴⁰ Uglavnom svi putopisci koji su za vrijeme osmanske vlasti proputovali kroz Osijek (Prandtstetter, Čelebi, Gioralmo Brusioni, Bartol Kašić), spominju taj veliki sajam s brojnim trgovcima na kojem se može naći roba iz Turske, Arabije, Perzije, Mađarske, Hrvatske, Dubrovačke Republike i Zapadne Europe, pa ne bi bilo iznenađujuće da su neki od tih trgovaca bili Židovi. Kada putopisci i povjesničari pišu o stanovništvu toga vremena onda navode da su stanovnici Osijeka uglavnom Turci, a uz njih su tu u malom broju Hrvati, Srbi i Mađari te nastanjeni dubrovački trgovci.⁴¹ Međutim to opet govori samo o stanovništvu koje je smjelo naseljavati grad, dok su Židovi vjerojatno trgovali i pojavljivali se u gradu samo u vrijeme sajмова poradi trgovine. Da su Židovi vjerojatno boravili u Osijeku, potvrđuje

³⁵ I. MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 95.-97.; Stjepan SRŠAN, „Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine“, *Acta historico-oeconomica Iugoslavia*, vol. 17., Zagreb, 1990., 33.-34.; Ivo MAŽURAN, „Turski Osijek (1526.-1687.)“, *Osječki zbornik*, br. VII., Osijek, 1960., 53.-145.; Ivo MAŽURAN, *Grad i tvrđava Osijek*, Osijek, 2000., 25.-36.

³⁶ Ženi LEBL, *Do „konačnog rešenja“ - Jevreji u Beogradu 1521.-1942.*, Beograd, 2001., 4.-41.

³⁷ D. FIŠER, „Židovi u Osijeku“, 425.

³⁸ I. MAŽURAN, „Turski Osijek (1526.-1687.)“, 127.

³⁹ Ivan BALTA, *Grad Osijek kroz dva putopisa XVII. i XVIII. stoljeća*, *Književna revija*, br. 1./2., Osijek, 2000., 221.-224.; Evlija ČELEBI, *Putopis-odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo, 1996., 84., 105., 427. Židove nalazi samo u Beogradu (1660.), Sarajevu (1660.) i Dubrovniku (1664.).

⁴⁰ I. MAŽURAN, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, 162.

⁴¹ I. MAŽURAN, „Turski Osijek (1526.-1687.)“, 127.-129., 132.

i činjenica da su prema nekim naznakama u gradovima i mjestima obližnjega Srijema – u Petrovaradinu i Bačkom Petrovom Selu – s Osmanlijama živjeli i Židovi.⁴²

Nakon oslobođenja od osmanske vlasti⁴³

Početak 1683. godine, Osmanlije su kod Drinopolja stale skupljati vojsku spremajući se opsjeti sam Beč. Nakon što su Osmanlije poražene 12. rujna 1683. i nakon što je propala opsada Beča, sklopljen je 5. ožujka sljedeće godine vojni savez, nazvan Sveta liga (Habsburška Monarhija, Poljska, Mletačka Republika) te je započeo 14-godišnji *Rat za oslobođenje* (1684. – 1699.) kršćanskih zemalja od osmanske vlasti duž čitave europske granice Osmanskoga Carstva. Prvo je osvojen Budim pa Pečuh i ubrzo je pao Segedin. U Slavoniji su banske i graničarske čete 1684. osvojile Viroviticu i Slatinu, a 1685. došle do Donjega Miholjca. Te godine varaždinski general Juraj Leslie došao je pod Osijek i spalio Podgrađe te zapalio most na Dravi, ali grad nije osvojio. Dvije godine potom, 12. kolovoza 1687. došlo je do odlučne bitke u kojoj je Karlo Lotarinški porazio velikoga vezira Sulejmana, zadnji turski zapovjednik Džafer-beg napustio je Osijek 26. rujna te godine. Kršćanska vojska nastavila je sa svojim osvajanjima i dalje, 1688. oslobođeni su Ilok, Brod na Savi, Brčko i Šabac, a u rujnu i Beograd. Francuski kralj Luj XIV. (1638. – 1715.) navijestio je rat Habsburškoj Monarhiji pa se carska vojska morala povući iz Srbije te su Osmanlije ponovno zauzele Beograd i kratkotrajno opsjedale Osijek od 30. listopada do 5. studenoga 1690. Podgrađe je spaljeno, ali sama tvrđava nije osvojena, a Osmanlije su se na kraju povukle i krenule u Bosnu. Budući da je Osijek bio pod upravom Carske Dvorske Komore i Dvorskoga ratnog vijeća u Beču⁴⁴ u grad 1690. dolazi komorska komisija za pregled i uređenje novostečenih dijelova Ugarske i krajeva između Save i Drave. U sklopu svojega uređivanja ta je komisija osnovala u srpnju te godine gradski magistrat.⁴⁵ Zbog važnoga strateškog položaja započelo se s izgradnjom tvrđave te je usporedno tekla izgradnja civilnih i sakralnih objekata u Tvrđi. Godine 1691. stanovništvo iz palanke preseljeno je oko jedan i pol km zapadno od gradskih zidina i tu je izgrađeno novo naselje, tj. posve samostalna gradska jedinica iz koje će se razviti Gornji grad. U ljeto 1698. počeo je prijelaz stanovništva s lijeve na desnu obalu Drave gotovo 2 km istočno od današnje Tvrđe pa je osnovan budući Donji grad, koji se prvi put spominje 16. svibnja 1699. pod nazivom „Inferior civitas“.⁴⁶

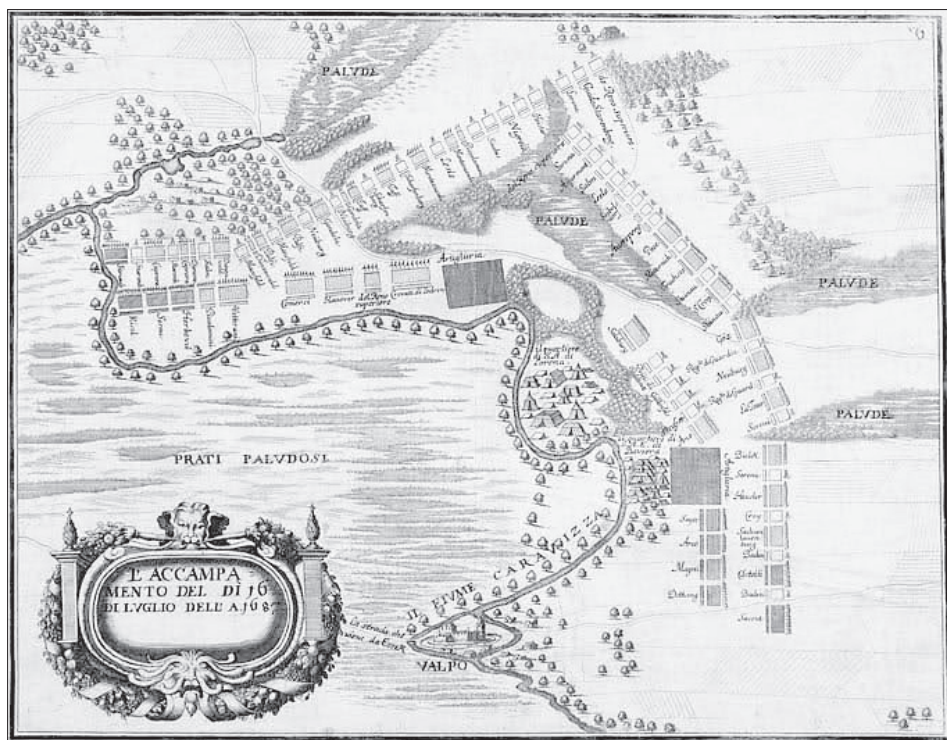
⁴² Pavle ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini, Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja*, Novi Sad, 1998., 9.; Ladislav FIŠER, „Jevrejsko Bačke, povodom 180 godišnjice subotičke jevrejske opštine“, *Jevrejski almanah*, 1955./1956., 87.

⁴³ Ovaj tekst u skraćenom obliku objavljen je u: Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi u Osijeku nakon oslobođenja od osmanske vlasti - prve vijesti iz 17. stoljeća“, *Novi Omanut*, br. 97., studeni-prosinac 2009., 13.-14.

⁴⁴ S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 37.-38.

⁴⁵ Ive MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, knj. 6., Osijek, 1993., 81.-82.; Ive MAŽURAN, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Radovi zavoda za znanstveni rad u Osijeku, knj. 2., Osijek, 1988.

⁴⁶ S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 37.-38., 40.-41.; Stjepan SRŠAN, „Najstarija zanimanja u Osijeku“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 3., Osijek, 1995., 189., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 27., 30., 32.

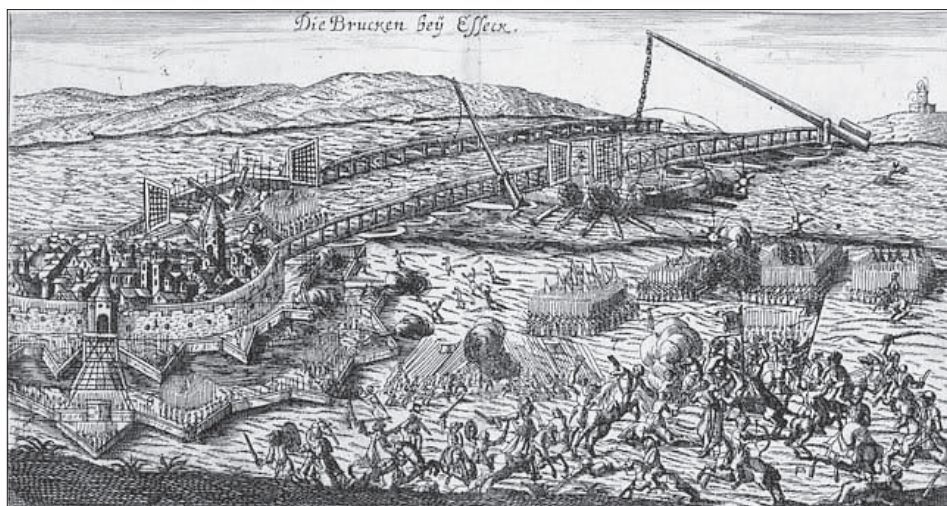
Logor carske vojske 1687. kod Osijeka

Nakon oslobođenja Slavonije od Osmanlija Židovi u nju dolaze prvo kao dobavljači municije i živežnih namirnica carskoj vojsci. U Osijeku ih nalazimo već 1687. jer je u blizini osnovan zarobljenički logor u koji su dovedeni zarobljeni Židovi iz Budima i Beograda (osvojen 1688.) za koje se od bogatih europskih Židova tražila otkupnina. Velika većina beogradskih Židova (prema nekim procjenama oko 640 osoba) završila je 1688. u osječkom logoru. Manji dio njih je završio u moravskom logoru kod Nikolsburga (danas Mikulov). Osječki logor je djelovao nekoliko godina, i to vjerojatno do 1697./8. jer su u njega dopremljeni bili i Židovi iz Sarajeva. Na povratku iz Sarajeva Eugen Savojski stigao je u Osijek s većim brojem izbjeglica, među kojima su bili i Židovi.⁴⁷ Carska vojska ušla je u Sarajevo 1697. godine i zarobila sve tamošnje Židove i povela ih gole i bose u zarobljeništvo, odnosno u sabirni logor kraj tvrđave u Osijeku.⁴⁸

Hebrejski izvori navode da je grupa zarobljenih beogradskih Židova iz logora nedaleko Osijeka poslala svoje izaslanike da sakupe novac za otkup ne

⁴⁷ Ljiljana DOBROVŠAK, „Privremena prisutnost“ Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, 29., 2005., 167.-189.

⁴⁸ Jennie LEBL, „Povijesna traganja“, *Bilten*, 12., rujan, 1989., 13.; M. FREJDEBERG, *Židovi na Balkanu*, 170.-171.; Ive MAŽURAN, Josip ADAMČEK, Stjepan SRŠAN, Josip VRBOŠIĆ, Stanislav MARJANOVIĆ, Andrija ŠULJAK, Davor BRUNČIĆ i suradnici, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, zbornik radova, Osijek, 1996., 83. U Zborniku je autor priloga o židovskoj zajednici u Osijeku, Andrija Šuljak napisao da ne postoji pouzdani podaci o dolasku Židova u Osijek i okolice zajedno s austrijskom vojskom, međutim pisma iz logora kod Osijeka govore drugačije.

Bitka kod Osijeka

samo u Osmansko Carstvo, već i u Italiju, Austriju te u grad London i drugdje.⁴⁹ Istodobno su se u sakupljanje otkupnine uključili i ugledni austrijski bankari i dvorski Židovi Samuel Oppenheimer (1630. – 1703.),⁵⁰ i Samson Šimšon Wertheimer (1658. – 1724.).⁵¹ Obojica su dolazila u Osijek što potvrđuju brojni dokumenti pohranjeni u bečkom Hofkammerarchivu.⁵²

U tom je logoru bio i poznati beogradski Židov, ugledni teolog i prepisivač svetih knjiga rabin Moses ben Mikhael ha Cohen ili Moses Sofer (Solun, 1644. – ?, 1729.), koji je svoje svjedočanstvo o progonu i ropstvu, što ga je proveo u okovima, napisao u knjizi u obliku pisama koja je iz zarobljeništva očajnički slao diljem Europe moleći za pomoć (među ostalima dopisivao se s rabinom iz Amsterdama Mosesom R. Josephom Zarfatijom).⁵³ Pisma je objavio poslije otkupa i oslobođenja 1691. godine u Fürthu (grad u njemačkoj pokrajini Bavarskoj) pod naslovom *Et sofer (Pero pisca)*. U predgovoru knjige pisanom u stihovima i potpisanom „Izgnanik iz Beograda“ rekao je da je pisma odlučio pisati sve „dok ne nađe mjesto i ne razapne svoj šator i ne nađe spokoj nogama svojim“. U nastavku svoga pisanja opisao je boravak u tom sabirnom logoru u kojem je u prvoj godini robijanja 1689. (u logor je doveden u rujnu 1688.), u zimi umrlo 100 zarobljenika, i to od bolesti, gladi i hladnoće, a drugih 100 je bilo na samrti. U jednom trenutku u ljeto 1689. (21. ava) je oslobođeno 350 zarobljenika iz logora nakon što su austrijske vojne vlasti smještene u osječkoj tvrđavi za njih dobili otkupninu iz Beča, vjerojatno posredstvom Samuela Oppenheimera. Budući da je tada Osijek bio

⁴⁹ Ž. LEBL, *Do "konačnog rešenja"*, 44.

⁵⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Oppenheimer, 3. 7. 2007.; http://de.wikipedia.org/wiki/Samuel_Oppenheimer, 3. 7. 2007.

⁵¹ Ženi LEBL, *Da se ne zaboravi*, Beograd, 2008., 95. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14868-wertheimer-samson> (5.9.2012.)

⁵² M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 170.; R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 179.; *Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica* (MZO), ured. Scheiber Sándor, XVI. kötet 1412.-1770., Budapest, 1974., 388.-403.

⁵³ *The seventeenth century Hebrew book: An abridged Thesaurus*, 2. vol., by Marvin, J. Heller, 2010., 1173.

Dvorski Židov Samson Wertheimer
(1658.-1724.)

središte Generalkomande (glavnoga zapovjedništva) za cijelu Slavoniju, vrlo blizu granici s Osmanskim Carstvom židovske zarobljenike morali su često premještati, pa tako u jednom pismu Moše Hakoen moli da ih se premjesti u neki drugi logor koji se nalazi uz obližnja naselja u kojem ima Židova, koji bi im pomogli u nevolji, a ne da ih se ostavi kraj Osijeka u jeku ratnih zbivanja. Nakon oslobađanja većeg dijela zarobljenih Židova, logor je zatvoren pa je dio židovskih zarobljenika krenuo prema sjeveru, dio prema jugu, a dio se vratio u Beograd. Moše Hakoen je nakon dvogodišnjega zarobljeništva, prvo krenuo u Fürth, a onda se nastanio u Veneciji i tu ubrzo postao cijenjeni hazan (bibliotekar) tamošnje Levantinske sinagoge, kaligraf, lektor i recenzent te priređivač svoje druge knjige *Keset sofer (Piščeva flašica mastila)*.⁵⁴

Kao što su beogradski Židovi poslali izaslanike u različite europske židovske zajednice s molbom da ih otkupe, tako su i Židovi iz Sarajeva nakon dolaska u logor pored Osijeka isto postupili. Tako iz toga vremena postoji jedno pismo sarajevskih Židova upućeno židovskoj zajednici na Krfu (otok u Grčkoj) na hebrejskom jeziku. Vojne vlasti su nakon zarobljavanja tražile da se u godinu dana skupi otkupnina za sarajevske Židove inače će ih predati Mađarima i sve ih razdvojiti. U pismu se navode kao potpisnici Židovi: Jichak Cvi, Fae Limis, Moses Papo, Moše Montiljo, Šlomo Baruh, Perera, Šlomo Nahas, Cadik Danon, Josef Šmaja, Avraham Montaltono, Jichak Montiljo i Benjamin Gabaj.⁵⁵

Nakon zatvaranja logora može se pretpostaviti da je i nekoliko oslobođenih Židova nastojalo ostati u Osijeku. No, to je uspjelo jako malom broju, i to samo onima koji su konvertirali. Potonjim osvajanjem Broda na Savi, Gradiške i Pakraca Slavonija će konačno i zauvijek biti oslobođena od osmanske vladavine. Tada je posve minula turska opasnost nakon ponovljenih pobjeda Habsburške Monarhije nad Osmanskim Carstvom te se život postupno vraćao u napuštena ili u gotovo napuštena sela, trgovišta i gradove. Vladar je osnovao carsku komisiju za pregled i uređenje novostečenih dijelova Mađarske i Hrvatske, odnosno krajeva između Drave, Dunava i Save. Komisiju je predvodio barun Tullio Miglio von Bromberg. Jedan od prvih zadataka Komisije bilo je osnivanje gradskoga poglavarstva (magistrata) u srpnju 1690., a nakon toga u kolovozu izdane su i instrukcije (magistratske upute) o radu gradske

⁵⁴ Ž. LEBL, *Do „konačnog rešenja“*, 48.-52.

⁵⁵ J. LEBL, *„Povijesna traganja“*, 13.

Prikaz bitke kod Slankamena (1691.)

uprave u Osijeku. Potom su uslijedile odredbe o načinu uredovanja, izboru suca i vijećnika i pravima građana. Prema instrukciji osim pravih građana nitko se drugi nije mogao u gradu baviti obrtom. Putujućim trgovcima, bez obzira na to jesu li kršćani ili Židovi, bilo je dopušteno pokušavanje jedino u vrijeme održavanja tjednih ili godišnjih sajмова. Za prijelaz i prijevoz robe preko pontonskoga mosta na Dravi nisu građani uživali nikakve povlastice, već su plaćali propisanu mostarinu.⁵⁶

Godinu poslije Bečki dvor je ponovno pokrenuo vojnu protiv osmanske vojske, a Osmanlije su ponovno pokušale zaposjesti neka mjesta u Slavoniji. Velika bitka na otvorenom polju dogodila se 18. kolovoza 1691. kod Slankamena gdje je pobjedu izvojevao vojvoda Ludwig Badenski. U strahovitom porazu poginuo je i sam vezir Mustafa-paša Köprüllü. Poraz osmanske vojske kod Slankamena doveo je do povlačenja osmanske vojske iz zaposjednutih dijelova Slavonije (Požege, Broda na Savi, Pakraca i Gradiške).⁵⁷ Što se u toj jednoj godini dogodilo i kolike je nevolje rat uzrokovao pokazuje popis stanovništva u Osijeku, u kojem je 1690. godine bilo 80 građana, dok ih je dvije godine potom ostalo jedva nešto više od 20.⁵⁸

⁵⁶ I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, 82.; Ivo MAŽURAN, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knj. XIX, Osijek, 2005., 36.; *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 5.

⁵⁷ I. MAŽURAN, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, 43.-46.

⁵⁸ Ivo MAŽURAN, *Izveštaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon Osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Grada za historiju Osijeka i Slavonije, knj. 7., Osijek, 1989., 19.

Iako je stanovništvo grada na Dravi prepolovljeno trgovina se postupno i polagano razvijala pa se u tom razdoblju pojavljuje i prvi židovski trgovac. Tako se u popisu trgovaca na carinarnici Veszprému u rujnu 1692. spominje *Marcus Jud von Esseckh*, koji dolazi iz Osijeka (vjerojatno polazište) te u tom mađarskom gradiću trguje različitim piljarskom robom.⁵⁹ Jeli Markus stanovao u Osijeku ili je samo prolazio kroz njega nije precizno navedeno, kao ni što se s njim poslije dogodilo. Ili je konvertirao što se znalo dogoditi⁶⁰ ili je istjeran iz grada nakon što je 1698. donesena naredba da se svi nekršćani istjeraju iz Osijeka ili je ustvari bio stanovnik nedalekoga Rackog Sela (Razendorf, 1713. mijenja ime u Petrovaradinski Šamac, a 1748. Neoplanta – Novi Sad). To posljednje je vjerojatnije jer se 1693. među prvim stanovnicima Novoga Sada nalazi Filip *Marcus / Marx / Markus*,⁶¹ poznat kao *Judaei Marcus*, koji je došao iz slovačke Stupave (Stampfen, Stomfa) te se nastanio u Razendorfu (Novi Sad). Proizvodio je rakiju i trgovao obrađenim goveđim kožama. Kao trgovac trgovao je u susjednom Petrovaradinu i u Osijeku.⁶² Jesu li ovaj racki (srpski) Marcus i osječki Marcus jedna te ista osoba, teško je utvrditi.

Prvi podaci o stanovništvu u Osijeku nakon odlaska Osmanlija datiraju iz 1693. ali se u njima ne spominju Židovi, mada u gradu uz preživjele starosjedioce žive i brojni stranci. No, to ne znači da ih nema iako se u popisu iz 1697. za grad i kotar Osijek navodi da su svi građani katoličke vjere.⁶³ Jesu li Židovi do 1697./98. boravili ili bili na prolasku kroz Osijek potvrđuje i princ Eugen Savojski, koji je na povratku 1697. iz Sarajeva stigao u Osijek s većim brojem izbjeglica (među kojima su najbrojniji bili kršćani, „hrišćani“ te Židovi).⁶⁴

Tih godina su Andre Teobald von Mayern, Rüdriker Gosswin von Fürstenbursch, general Guido von Starhemberg i Johann Georg Strobel von Adelsheim imenovani za članove Carskog povjereništva za uređenje Slavonije i Srijema na čelu s grofom Ferdinandom Carlom Caraffa di Stigliano s ciljem da provedu novu organizaciju vlasti i odijele vojnu od civilne uprave. Povjerenstvo je već 1698. provelo popis stanovništva Osijeka i njegove Varoši (Gornji grad) i nakon provedenoga popisa izdan je prvi statut za upravu grada. Za razliku od prijašnjih godina Tullio Miglieve instrukcije dopuštale su pokušavanje Židovima u gradu, iako je nova instrukcija odnosno statut istaknuo rimokatolički duh Habsburške Monarhije i u trećoj točki

⁵⁹ Slavko GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II., *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Srpska akademija nauka i umetnosti, II. odeljenje - Spomenici na tuđim jezicima*, knj. XXXIII., Beograd, 1996., 67. *Marcus Jud von Esseckh vermauth über dass alda bezahlte dreys. von 60 F. unterschiedlichen Cremerey wahren (Mauth F.I. D.50).*

⁶⁰ Ive MAŽURAN, *Stanovništvo Osijeka 1693.-1703., Liber baptizatorum, copulatorum et mortuorum Essekinii ab anno 1693. usque ad 1703., Grada za historiju Osijeka i Slavonije*, knj. 5., Osijek, 1974., 128., 221.; Dana 29. lipnja 1696. pokrstio se „Judaus Isaac olim nomine patria Drachenbergensis ex Silezia“, a 1702. pokrstila se „Anna Elisabeth, femina Judaica 20 annorum“.

⁶¹ P. ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini, Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, 11.

⁶² Pavle ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji-iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*, Novi Sad, 1988., 13.; 126.-128., Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u 18. i prvoj polovini 19. veka*, knjiga 14., SANU, Beograd, 1989., 50.-51.

⁶³ *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, priredio Stjepan Sršan, Osijek, 2000., 15.

⁶⁴ Ivan ERCEG, „Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji (i dijelu Podunavlja) krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21., Zagreb, 1994., 13.

gradskoga statuta odlučuje da se Židovi (*Juden*) uz ostale („nevjernike bili oni krivovjernici, Turci, šizmatični Grci, Račani, Cigani“ i nekatolici) uklone iz grada te da se ni na koji drugi način više ne trpe.⁶⁵ Tim je zabranjeno naseljavanje u Gornji grad i Tvrđu svih nevjernika, pa tako i Židova. Da se ova naredba djelomično uvažavala pokazuje popis naselja i stanovništva iz 1698. za Tvrđu, Donji grad i Gornji grad, jer su u njemu popisani većinom starosjedioci Hrvati i Mađari uz jaki priljev doseljenika njemačkoga govora.⁶⁶ Donja varoš ili Donji grad nastao je preseljenjem stanovništva Podravlja s lijeve na desnu obalu Drave i imao je nešto drugačiji razvojni put. Budući da je nastao 8 godina nakon osnutka Gornjega grada naseljavali su ga velikim dijelom pridošli stanovnici (pravoslavni, protestanti...). Osnivanjem Donje varoši dobio je Osijek, uz Gornji grad i Tvrđu s Novim gradom, i svoju treću gradsku jedinicu u sastavu jedinstvenoga magistrata. Donji je grad postao zasebna općina 1704. godine. Gospodarski razvoj grada i završni radovi u tvrđavi upozoravali su na prijeku potrebu ujedinjenja (unifikaciju) tri osječke komorske općine u jedinstveno gradsko poglavarstvo. Car Josip II. je 2. prosinca 1786. jednostavno dekretirao unifikaciju (ujedinjenje) triju gradskih općina u jednu i time je Osijek učinio cjelovitim gradom.⁶⁷

„Privremena prisutnost“⁶⁸

Nakon oslobođenja od Osmanlija, Bečki je dvor od 1700. do 1702. izdvojio iz civilne Hrvatske područje Slavonije uz rijeku Savu i dio Podunavlja i proglasio Slavonsku Vojnu krajinu (*Die Militärgrenze*) kao sigurnosni koridor prema Osmanskom Carstvu. Budući da su pravni akti zabranjivali Židovima nastanjivati se u Vojnoj krajini,⁶⁹ Židovi sve rjeđe dolaze na vojnokrajiško područje. Međutim, u tome vojne vlasti nisu bile dosljedne pa su dopuštale manjem broju Židova da trguju u nekim vojnim komunitetima.⁷⁰ U početku, Židovi dolaze kao opskrbljivači carske vojske stacionirane u pograničnom

⁶⁵ Kamilo FIRINGER, „Magistratska instrukcija za grad i tvrđavu Osijek od 18. VII. 1690.“, *Osječki zbornik*, br. XIII., Osijek, 1971., 161.-167.; Julije DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah za godinu 5686, 1925.-1926.*, Vršac, 1925, 129.; Dubravka FARKAŠ, „Prvi statut grada Osijeka 1698.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 157.-169.; I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, 88.; Radoslav LOPAŠIĆ, „Slavonski spomenici za XVII. vjek, Pisma iz Slavonije u XVII. vijeku (1633.-1709.)“, *Starine*, knjiga, XXX., Zagreb, 1902., 152.-153. Josip BÖSENDORFER, *Crtica iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910. (reprint Vinkovci, 1994.), 379. *3tio das allgemeine Statteveesen nach der einhelligen Lehr der heiligen römisch christkatholischen Kirchen in guter Einigkeit des allein seelig machenden Glaubens desto besser eingerichtet und erhalten werde zu fordist alle und jede Ungläubigen als da seyend Haiden, Juden und Türken, wie auch schismatische Griechen und Rätzen, die Zigeiner und so forth alle andere Ketzzer und Unkatholische, welche der römischen katholischen Kirchen nicht zugethann, was Orths und Nahmens dieselbe seyn mögen, abschaffen und auf keine Weis mehr gedulten; nicht weniger.*

⁶⁶ S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 41.-43.

⁶⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet...*, 13.; Darko VITEK, „Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću“, *Scrinia Slavonica*, br. 5., Slavonski Brod, 2005., 112.-113.

⁶⁸ Termin „privremena prisutnost“ objašnjen u tekstu Lj. DOBROVŠAK, „Privremena prisutnost“ Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću, 167.-189.

⁶⁹ Fedor MOAČANIN, „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.“, *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 157.-163. Poslije Karlovačkog mira 1699. veći dio Vojne krajine prestao je biti pogranično područje, no krajiški teritoriji nisu vraćeni pod jurisdikciju bana, već je Vojna krajina podvrgnuta bečkom Dvorskom ratnom vijeću (do tada bila pod Dvorskim ratnim vijećem u Grazu).

⁷⁰ Alexander BUCZYNSKI, „Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.“, *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 185.-194.

pojasu te su dobavljači streljiva, baruta, konjske opreme, hrane, krmiva, rakije, a poslije su se bavili i krčmarenjem. Godine 1702. odvojena je vojna od civilne uprave i Slavonska Krajina je podijeljena na Podunavsku i Posavsku sa sjedištem u Osijeku, što je još više onemogućilo dolazak Židova u grad na Dravi. Unatoč tomu ipak ih se tu nalazi kao trgovce o čemu svjedoče neki primjeri iz tog razdoblja.

Od 1692. na carinarnicama u Baji, Sigetu, Kanjiži, Budimu i drugim mađarskim mjestima spominju se trgovci koji su dolazili iz Osijeka ili prolazili kroz Osijek, a čija imena upućuju na moguće židovsko porijeklo, iako se uz njih ne navodi izraz *Jud* (Židov), kao uz ime već spomenutoga Markusa. Budući da se nakon spomenutoga otkupa iz logora pokraj Osijeka dio Židova spasio vjerojatno konvertiranjem, moguće je da su neki od navedenih trgovaca bili upravo ti Židovi. Tako se npr. u Baji u kolovozu 1698. među prvima spominje trgovac iz Osijeka po imenu Salamon Hershel (Hiershl),⁷¹ a 1700. godine Elias Polyak.⁷² Iako se ne navodi vjeroispovijest njegovo ime i prezime bi moglo upućivati na Židova. U Sigetu se 1706. spominje trgovac Abraham Raiz,⁷³ a 1707. i 1709. samo Abraham iz Osijeka.⁷⁴ Isto tako u analizi komorskoga popisa civilnoga stanovništva u Osijeku 1702. kao vozar (kočijaš) pojavljuje se Abel Istok (Istock), koji bi mogao biti konvertirani Židov, a i među krojačima bi također mogao biti jedan židovskog porijekla.⁷⁵

U popisima carinarnica u Slavoniji i Mađarskoj pojavljuju nam se i trgovci kod kojih se pojavljuje oznaka vjeroispovijesti, odnosno uz ime, ponekad i prezime, dodaje se njegova vjerska oznaka (*Jud, Judt, Juden, Judaeus*) i iz kojega mjesta dolazi i gdje je platio carinu ili porez za robu koju prodaje. Među njima se nalaze i trgovci koju posluju ili plaćaju porez na carinarnici u Osijeku. Tako je (1704.) u dokumentima zabilježen petrovaradinski trgovac Jakob Löbel, koji je preko Osijeka u Mađarsku nosio robu: bakar, gvozdene osovine i kožu u vrijednosti od 65 forinti i za to je platio trideseticu na carinarnici u Osijeku.⁷⁶ On i dalje trguje jer se pojavljuje i 1713. godine.⁷⁷ Godine 1707. je pokušao u Osijeku trgovati bogati židovski trgovac Jakob Herschl (prvo naveden kao trgovac iz Beograda, a poslije iz Petrovaradina). Bavio se prodajom soli, a namjeravao ju je prodati u Osijeku. Njegova prodaja je odobrena jer je u Mađarskoj zbog ustanka Franje II. Rákóczya (1703. – 1711.) nedostajalo soli. Trgovao je do 1711. i prevezio na svoje četiri lađe

⁷¹ S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II., 87.

⁷² Slavko GAVRILOVIĆ, Ivan JAKŠIĆ, Sreta PECINJAČKI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka - carinarnice i kontumaci*, knjiga I., *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Srpska akademija nauka i umetnosti, II. odeljenje - Spomenici na tuđim jezicima* knj. XXIV, Beograd, 1985., 160.

⁷³ ISTO, 369.

⁷⁴ ISTO, 385

⁷⁵ I. MAŽURAN, J. ADAMČEK, S. SRŠAN, J. VRBOŠIĆ, S. MARJANOVIĆ, A. ŠULJAK, D. BRUNČIĆ i suradnici, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 22.-23.

⁷⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 49.; Slavko GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Srpska akademija nauka i umetnosti, II. odeljenje - Spomenici na tuđim jezicima* knj. XL, Beograd, 2008., 16.

⁷⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 116.

Karta Slavonije početkom 18. stoljeća

2.100 kamena soli od Segedina do Osijeka, Tisom, Dunavom i Dravom. Godine 1708. kroz Osijek je robu prevezio i petrovaradinski Židov David.⁷⁸

Godinu dana poslije, 1709., se kao prolazni trgovac u Osijeku spominje Philip Marx / Filip Marcus, koji je možda onaj prvi Židov iz Osijeka iz 1692., a sada se navodi kao *Judt* iz Petrovaradinskoga Šamca (Novi Sad), koji prodaje kože i trguje u Osijeku.⁷⁹ Te se godine na carinarnici u Petrovaradinu pojavljuje i trgovac Jac(k)ob Berl Židov iz Osijeka, kao i Jakov iz Beograda koji trguje u Osijeku.⁸⁰ Potom se 1712. spominje Adam Hannl, *Judt* iz Rohoncza/Rechnitz, trgovac koža, koji ih prodaje u Osijeku.⁸¹ Vrlo česti posjetitelji osječkoga sajma su židovski trgovci iz Beograda i Novoga Sada te Petrovaradina. Tako se na carinarnici (tridesetnici) 1719. u Mitrovici pojavljuju židovski trgovci iz Beograda Salamon, Moyses i Mayer, a u Petrovaradinu Joel Hirschel koji je carinu platio u Osijeku. Sljedeće godine se spominju beogradski trgovac Aron te kramari Copel Franckhel i Arumdoviz, a 1723. Moyses Salamon,⁸² koji trguju u Osijeku. Unatoč zabranama 1721. i 1723. godine Židovi Abram i David iz Šida i nadalje trguju u Osijeku. Dolaze iz Osmanskoga Carstva te prodaju raznu tursku sitničarsku robu. Sa sobom imaju sitničarske robe u vrijednosti

⁷⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremlu*, 48., S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 30.

⁷⁹ S. GAVRILOVIĆ, I. JAKŠIĆ, S. PECINJAČKI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kontumaci*, knjiga I., 411.

⁸⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 75.

⁸¹ S. GAVRILOVIĆ, I. JAKŠIĆ, S. PECINJAČKI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kotumaci*, knjiga I., 411., 431., S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremlu*, 5.

⁸² S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II., 275, 283., 294.; S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 139.; 154.

od 300 forinti, od koje su dio prodali u Osijeku na sajmu za 25 forinti, a veći dio odnose dalje u Mitrovicu.⁸³ I nadalje se neki židovski trgovci navode da su iz Osijeka. Godine 1723. popisana je na carinarnici u Petrovaradinu Fendix (Fridrich) Hiersch, pored kojega se jednom navodi da je „ein Jüdt von Esseg“, a drugi put samo da je „von Esseg“.⁸⁴ Navedeni židovski trgovci vjerojatno nisu stanovali u Osijeku već su u njemu samo trgovali ili prolazili. U odnosu na ostale trgovce (srpske, mađarske, turske, Cincare i dr.) ne prednjače u broju već ih se u popisima javlja nekoliko, i to uglavnom isti koji dolaze iz Beograda ili Petrovaradina.

Zbog očita pokušaja pojedinaca židovskoga porijekla da se trajno nosele u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (npr. Đurđevac) Ugarski je sabor 1729. na poticaj Hrvatskoga sabora, a štiteći vlastite interese, potvrdio II. dekret hrvatsko-ugarskoga kralja Karla III. (1711. – 1740.), odnosno zakonski članak 19. kojim je Židovima potvrđena, iz 16. stoljeća, zabrana naseljavanja u zemljama Ugarskoga kraljevstva, a od tada je proširena i na hrvatske zemlje.⁸⁵ Budući da je spomenuti članak svojom formulacijom bio vrlo nedorečen, omogućeno je hrvatskim i slavonskim gradovima i županijama da prema vlastitom nahođenju dopuste ili ne dopuste *privremeno* zadržavanje Židova (po nekoliko dana). Spomenuto je branilo Židovima stalno naseljavanje, ali ne i „privremeni boravak“ i trgovinu, što je i omogućilo povremene dolaske Židova u Slavoniju pa tako i u Osijek. Doduše, da se zakonski članak nije poštovao, već da su se gradovi i županije povodili vlastitim odlukama, potvrđuje stalna nazočnost židovskih trgovaca u Slavoniji.⁸⁶ Tako je 30-ih godina 18. stoljeća za vrijeme vladavine Karla III. izvršena i prva konskripcija Židova (*Conscriptio Judeorum*) u Habsburškoj Monarhiji. Prema popisu koji je proveden od 1735. do 1738. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji nije popisani ni jedan Židov, a istodobno je u Kraljevini Ugarskoj popisana 11.621 osoba židovskoga porijekla. Najviše židovskih obitelji bilo je u Njitranskoj, Požunskoj i Šopronskoj županiji. Po tome popisu uočava se da je vrlo malo Židova živjelo u južnomađarskim županijama. Tako su npr. u Bačkoj županiji popisane 22 židovske obitelji sa 95 članova, u županiji Somogy jedna obitelj sa 8 članova, u Zali 22 obitelji sa 106 članova, dok u županiji Baranji uopće nije bilo Židova.⁸⁷

⁸³ Miroslava DESPOT, Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću, *Zbornik radova I. Znanstvenog Sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., 248.; S. GAVRILLOVIĆ, I. JAKŠIĆ, S. PECINJAČKI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kontumaci*, knjiga I., 411., 431., S. GAVRILLOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 5.; S. GAVRILLOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kontumaci*, knjiga II., 399.

⁸⁴ S. GAVRILLOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 153.

⁸⁵ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje HR - HDA), *Acta banalia*, fascikl 22., br. 28./1756. od 4. veljače 1756. (film Z-18.); Mirjana GROSS / Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu-društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 418; Šandor BRESZTYENSZKY, *Izraelčani i vršenje patronatskog prava*, (preštampano iz *Katoličkog lista*) Zagreb, 1890., 6; *Corpus Juris Hungarici - Magyar Törvénytar*, 1657.-1740., Budapest, 1900., 674., članak 19./1729.- De amotione judaeorum, tam ex Sancti Georgi; quam et aliis regnorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae locis.

⁸⁶ Zlatko HERKOV, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb, 1987., 5. U 18. stoljeću za sve one koji obavljaju trgovačke poslove, koristi se izraz trgovac ili *mercator*. Trgovac može biti domaći, tj. građanin (*mercator domesticus*) ili strani (*mercator extraneus*). Strani trgovci (u koje su spadali i Židovi), smiju prodavati samo za vrijeme sajмова bez obzira na to imaju li dućan ili ne. Uz njih su i sajamski trgovci (*nundinatores*) koji izlažu svoju robu na vlastitim kolima na kojima su je dopremili ili uzimaju posebno prodajno mjesto.

⁸⁷ J. DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj“, 129.; Erno MARTON, „The Family Tree of Hungarian Jewry“, *Hungarian-Jewish Studes*, edit. Randolph L. Braham, New York, 1966., 31.-33.

Za vrijeme vladanja carice i kraljice Marije Terezije (1740. – 1780.) izvršene su velike promjene u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji; došlo je do reorganizacije Slavonske vojne krajine (1749.) te reinkorporacije civilnog područja 1745. godine. Na području slavonske Vojne krajine formirane su pukovnije (Gradiška, Brodska i Petrovaradinska), a na civilnom županije (Srijemska, Požeška i Virovitička). Virovitičku županiju činili su komorski grad Osijek te općine i mjesta Retfala, Aljmaš, Dalj, Erdut, Čepin, Valpovo, Đakovo, Našice, Podgorač, Orahovica – Feričanci, Voćin s Jugovim Poljem, Virovitica.⁸⁸ Osijek je postao i sjedište županije koja je imala: malu i veliku skupštinu te svoj magistrat s potrebnim brojem činovnika. Magistrat je zapravo bio izvršni organ vlasti na čelu s velikim županom. Na prvoj generalnoj skupštini provedena je i podjela županije u tri veća okruga: Virovitički, Đakovački i Osječki.⁸⁹ Grad na Dravi je i nadalje bio podijeljen na tri komorske općine (Gornji grad, Tvrđa s Novim gradom i Donji grad). Iako je u rujnu 1746. carica Marija Terezija tražila prijedlog unifikacije (ujedinjenja) između općina su postojale velike suprotnosti pa se tada nisu ni ujedinile. Najveći otpor ujedinjenju proizlazio je iz toga što je svaka općina imala svoje privilegije i sajmove.⁹⁰ Istodobno su općine izradile i prijedloge ujedinjenja pa je tako npr. Tvrđa navela jedan od uvjeta u kojem traži da u tvrđavi i Gornjem gradu mogu stanovati samo katolici, a u Donjem gradu uz katolike i pravoslavci.⁹¹ Gospodarski razvoj grada i završni radovi u tvrđavi upozoravali su na prijeku potrebu ujedinjenja u jedinstveno gradsko poglavarstvo pa je car Josip II. 2. prosinca 1786. jednostavno dekretirao unifikaciju triju gradskih općina u jednu i time je Osijek učinio cjelovitim gradom.⁹²

Iako su hrvatski staleži tražili da se na tlu Slavonije i Srijema dopusti naseljavanje samo katolicima (izuzev pravoslavca), ipak su Židovi krajem prve polovice 18. stoljeća i nadalje tu povremeno boravili i trgovali. Potvrdu da su bili i u Osijeku nalazimo u zamolbi hrvatskih staleža iz 1743. u kojoj se od „Povjerenstva za uključivanje Slavonije i Srijema u Ugarsku i Hrvatsku“ zahtijeva da se prilikom buduće inkorporacije dopusti naseljavanje samo katolicima, te da se nijednom nekatoliku ne dopusti useljavanje. Uz to su tražili da se protjeraju svi Židovi iz Osijeka i Petrovaradina te da se rasele ili pokrste na katolicizam kalvinistička sela (Retfala, Harastin, Laslovo, Korođ i

⁸⁸ Josip BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., 78.; Josip BÖSENDORFER, „Prvi dani u životu županije, virovitičke poslije reinkorporacije (1745.-1749.)“, *Rad JAZU*, knjiga 206., Zagreb, 1915., 148.-167.; Slavko GAVRILOVIĆ, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničenje sa Vojnom granicom (1745.-1749.)“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 25., Novi Sad, 1960., 49.-92.

⁸⁹ *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Virovitička županija*, ured. Mirko Valentić, prip. Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb, 2002., 43.-44. Marko LANDEKA, „Dvjestopedeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.)“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 46.; Stjepan SRŠAN, „Inkorporacija Srijema i donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja Matice Hrvatske-Vinkovci*, br. 12. za godinu 1994., Vinkovci, 1995., 65.-82. Virovitičkoj županiji pripala su mjesta: posjed Virovitica, Voćin, Orahovica – Feričanci, Našice, Valpovo, Đakovo, Retfala, komorski grad Osijek i njegovi kotarevi Aljmaš, Dalj i Erdut.

⁹⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 62.

⁹¹ Stjepan SRŠAN, „Kako je Osijek 1809. postao slobodan i kraljevski grad“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 15.-34.

⁹² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 64.

Tordinci). Bečki Dvor je tu zamolbu odbio smatrajući zahtjev o protjerivanju Židova štetnim i neosnovanim.⁹³

Doduše, sve je to utjecalo da su Židovi na područje Slavonije sve manje dolazili. No, bilo je izuzetaka osobito glede Osijeka, koji je kao sjedište Virovitičke županije i kao takav izuzet iz županijske vlasti potpadao pod upravu Dvorske komore u Beču, što je omogućilo prvim židovskim obiteljima da se na kratko nasele u Osijeku.⁹⁴ Tako je carica i kraljica Marija Terezija 1746. godine izdala posebno dopuštenje dvjema židovskim obiteljima (obje s prezimenom Hirschl, pa su možda bili rođaci) da se privremeno nasele u Donjem gradu.⁹⁵ Bile su pepeljari iz Rohoncza⁹⁶ i bavili su se kupovinom sirovih ovčjih i kozjih koža, koje su izvozili u Njemačku.⁹⁷ U dozvoli za naseljavanje navode se dvije obitelji s 11 članova: *Judaeus Hirsll (poslije Hirschl, op. a.) Benedics negotiator in Inferiori Ci(vi)t (a) te Essekiensis Commorans, uxor habet Froddl, habet Unam filiam (4 annorum) Rezll, habet filium 6 mensium Jakob i Judaeus Jacob Hirsll ibidem in inferiori Civitate Essekiensis Commurans negotiator uxorans, uxori nomen Maria, unum filium habet 4 annorum Jacob Benedec, alter filium Maiier 2 annorum, Filia Rochll (Rachel) unius anni, habet duos fratres unum Nacsll Natzel Hirsll annorum 17, altrum Stetzel / Izecsell, annorum 15. Summa 11.*⁹⁸ Dozvolu im je potvrdio i grof Nikola Palffy 1747. koji piše da su Židovi neko izvjesno vrijeme smjeli provesti i unutar zidina osječke tvrđave / Tvrđe.⁹⁹

S tom odlukom se osječke općinske vlasti, a ni županija, nisu slagali te su tražili da se židovske obitelji udalje iz Osijeka, pa ih je u dva navrata kraljica Marija Terezija uzela pod svoju zaštitu (1749. i 1750.).¹⁰⁰ Iako o Mariji Tereziji vlada mišljenje da je bila netolerantna i nenaklonjena Židovima, jer je npr. 1747. pokušala istjerati Židove iz pokrajine Češke te Židovima u Mađarskoj nametnula porez u obliku tolerancijske takse, neosporna je i činjenica da su za njezine vladavine izdane brojne dozvole za njihovo naseljavanje.¹⁰¹

⁹³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6.; S. GAVRILOVIĆ, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje s Vojnoj Krajinom (1745.-1749.)”, 51.

⁹⁴ Stjepan SRŠAN (ured.), *Zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1745. do 1770.*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, knj. 6., Osijek, 1987., XIV.

⁹⁵ Nathan SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku”, *Jevrejski almanah za godinu 5688*, (1927.-1928.), Vršac, 1927., 193.; S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 55.; J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavenske povijesti...*, 388. U Tvrđi i Gornjem gradu smjeli su prebivati samo katolici, dok su u Donjem gradu mogli i pravoslavni, pa ne iznenaduje da je potvrda izdana Židovima za Donji grad. Kada je 1746. proveden popis Osijeka, navedeno je da u Donjem gradu živi 529 obitelji (43 njemačkih, 169 katoličkih, 137 pravoslavnih i 2 židovske).

⁹⁶ Mjesto u Željeznoj županiji ili Vas megye. Ime mjesta može se naći i u oblicima: njem. Rechnitz, mađ. Rohoncz, hrv. Rohunac.

⁹⁷ Josip BÖSENDORFER, „Prvi pepeljari (Aschenbrenner, Pottaschesieder) u Virovitičkoj županiji”, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 266.-267.

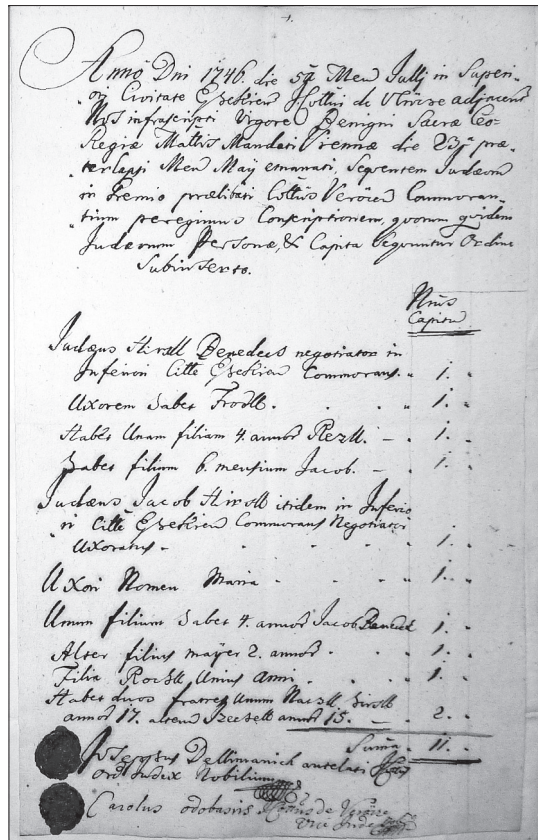
⁹⁸ HR - HDA, *Virovitička županija*, kutija 1./1746., spis br. 116./1746. Nathan SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku”, *Ha-kol*, 61.-62., listopad, Zagreb, 1999., 3.-5.; Nathan SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku”, 193.-196.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.

⁹⁹ Ljubomir KOSIER, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije, II. Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd-Zagreb, 1936., 51.

¹⁰⁰ J. BÖSENDORFER, Prvi pepeljari, 267.

¹⁰¹ Ljiljana DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2007., 26.-28.

Jedna od obitelji Hirschl, vjerojatno Benediktova, je zbog pritisaka napustila Osijek, a druga, Jakovljeva, se zadržala još nekoliko godina. Toj je obitelji 1748. zabranjeno trgovanje u gradu na Dravi te naređeno da se do kraja studenoga te godine odsele iz Virovitičke županije. Prijetilo im se, da ako sami ne odu, silom će biti otpravljeni preko Drave.¹⁰² Jakov je očito podmitio županijsku vlast, jer je ostao u gradu i sljedeće 1749. sklopio s erarom neke novčarske poslove. No, opterećen novim porezom od 30 forinti u korist gradske blagajne te zbog stalnih pritisaka vratio se s obitelji 1752.¹⁰³ u Rohoncz. Doduše, i dalje je ostao poslovno vezan sa Slavonijom, jer je 28. studenoga 1752. bosanski ili đakovački biskup Josip Antun Čolnić potpisao sa Židovima iz Rohoncza: Jakovom Hirschom, Mandelom Löblom, Ezekielom Hirschlom, Moyzesom Izraelom i Samuelom Moyzesom ugovor o izradi pepeljike (pottasch). Dopusšteno im je, uz druge odredbe, da u Cirjakovoj šumi kod Tomašanaca, mjesta nedaleko od Đakova, pale drva i u 20 kotlova kuhaju pepeljiku. Biskupija se obavezala da idućih 6 godina neće nikome dodijeliti sličnu koncesiju, a potpisani Židovi su se obavezali da će biskupiji isplatiti 4.000 forinti, s time da će kao kaparu dati 420 forinti, nakon što počne vatra gorijeti ispod kotlova 1.500 forinti, poslije godinu dana 400 forinti i po 400 forinti svake godine dok ne namire 4.000 forinti. Stranka koja prije roka prekine ugovor trebala je platiti penale u iznosu od 2.000 forinti, a ugovor je stupio na snagu u onom trenutku kada „vatra zaplamsa ispod kotlova“.¹⁰⁴ U međuvremenu su spomenuti u tom poslu propali te 1753. i otišli iz Slavonije.

Dozvola za naseljavanje obitelji Hirschl

¹⁰² Josip BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti...*, 388.

¹⁰³ Stjepan SRŠAN (prii.), *Podnesci Općine Donji grad Osijek 1742.-1759., godine*, knj. XXIII, Osijek, 2011., 318.-319. Godine 1752. pojavljuje se još uvijek u Osijeku tijekom istraga povodom krađe njegovih bakrenih kotlova.

¹⁰⁴ J. BÖSENDORFER, „Prvi pepeljari“, 267.; Miroslava DESPOT, *Pokušaji manufacture u gradanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske*, knjiga 12., Zagreb, 1962., 72.-73.

Kada je kraljica Marija Terezija izdala nekoliko dokumenata (od 10. ožujka do 12. lipnja 1753.), kojima je Židovima zabranila prebivanje u Slavoniji,¹⁰⁵ spomenuti poduzetnici Jakov Hirsch, Mandel Löbl, Ezekiel Hirschl, Moyzes Izrael i Samuel Moyzes iz Rohoncza poslali su banu Batthyanu „jadikovku“ u kojoj su se žalili da su s bosanskom ili đakovačkom biskupijom dogovorili posao za koji su se zadužili ovećom novčanom svotom i da im je posao propao, jer je valpovački vlastelin Petar Antun barun Hilleprand von Prandau na svom vlastelinstvu podigao pepeljaru i privukao sve radnike. Da su te godine Židovi prekinuli poslovne veze potvrđuje i zapis biskupa Čolnića (14. XI. 1753.) u kojem obavještava županiju da su mu spomenuti Židovi ostali dužni 6.000 forinti i otišli te traži od županijskih vlasti da se od njih utjera dug. U dopisu biskup navodi da su mu platili dio od 3.000 forinti dok su za isplatu ostalog duga tražili dulji rok.¹⁰⁶

Unatoč ograničavanju primjenom zakonskog članka 19. iz 1729. o nenaseljavanju Židova u civilnoj Hrvatskoj njihovi dolasci nastavili su se što potvrđuje i zamolba Virovitičke županije upućena 1749. hrvatskom banu Karlu grofu Batthyanu (1742. – 1756.) i Hrvatskom saboru u kojoj se traži istjerivanje Židova koji su do 1745. (prije reinkorporacije) boravili na području županije ili dolazili na sajmove. Ban nije udovoljio toj zamolbi obrazloživši da je trgovanje na sajmovima bilo pod kraljevom/kraljičinom zaštitom, a usvajanje zamolbe bi značilo ukidanje tog zakona što bi štetilo trgovini te da čl. 19. / 1729. ne brani Židovima posjećivanje sajмова, već zabranu stalnog naseljavanja i posjedovanja zemljišta.¹⁰⁷ Po tome su Židovi i ostali nekatolici tjerani, ali je istodobno Virovitička županija zadržala pravo ubiranja pristojbi (taksi) na obrtnička zanimanja, trgovanje, točenje i prodaju pića, posjedovanje kotlova za pečenje rakije, mlinove,¹⁰⁸ što potvrđuje da su ovim područjem Židovi prolazili i trgovali.

U Osijeku su, uz navedene Židove pristigle iz susjedne mađarske županije, trgovali i Židovi iz obližnjih mjesta Osmanskoga Carstva i iz Beograda. Ti „turski Židovi“ su u početku dolazili na područje Austrijske Monarhije zbog trgovine, a poslije bi se preselili zbog sigurnijega poslovanja. Tako je već spomenuti, jedan od prvih osječkih toleriranih Židova nastanjen u Donjem gradu, Benedikt Hirschl u početku bio „turski“ podanik, kako je navedeno u dokumentima prije dobivanja dozvole za naseljavanje u gradu na Dravi; od 1740. je naseljen u susjednom mađarskom gradiću Šiklošu. Za razliku od Hirschla drugi „turski“ židovski trgovac Marko, koji je bio nastanjen u Čepinu, obližnjem mjestu južno od Osijeka, nije dobio 1739. dozvolu za naseljavanje

¹⁰⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 55.

¹⁰⁶ Tomo ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002., 18.; Lavoslav GLESINGER, „Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah*, 1954., 60.-67.; J. BÖSENDORFER, *Crtime iz slavonske povijesti...*, 349., ISTI, „Prvi pepeljari“, 267.

¹⁰⁷ Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću“, *Vjesnik arhiva*, III., 1901., Zagreb, 184.-185.

¹⁰⁸ Ive MAŽURAN, „Dva porezna popisa Virovitičke županije (cassa domestica) 1759. / 60. i 1768. / 9. godine“, *Osječki zbornik*, br. 28., Osijek, 2007., 108.

u Donjem gradu jer je Osijekom harala epidemija kuge.¹⁰⁹ Bilo je i onih Židova koji su u Osijeku konvertirali. Tako je prema kanonskim vizitacijama 1732. u Tvrđi, tj. u Župi sv. Mihaela Arkandela, kršten jedan Židov.¹¹⁰ U razdoblju od 1737. do 1754. u Tvrđi je troje Židova prešlo na katoličanstvo.¹¹¹ Godine 1770. pokrstio se Toma Perl, Židov iz Brna – Moravske, dvije godine potom Franjo Josip također iz Moravske, 1774. „neki Židov Löew“, rođen u Nikolsburgu, koji je krštenjem dobio ime Mihajlo, a prezime Ernest.¹¹²

Od druge polovice 18. stoljeća Osijek se razvija u gospodarsko središte smješteno na vrlo značajnom raskrižju slavonsko-ugarskih cesta; riječno je čvorište – plovni put, jedan od važnijih na velikom dunavskom sustavu pa je kao takav predstavljao trgovačko središte preko kojeg se trgovalo od sjevera prema jugu slavonske ravnice i prirodne prohodnosti koja je omogućavala pristup Posavini i Osmanskom Carstvu. Istodobno je u grad na Dravi uvozna roba dolazila iz Leipziga, Beča, Graza, Trsta i Venecije te su ju u svojim trgovinama prodavali njemački i cincarski trgovci. U svim dijelovima Osijeka (Donji grad, Tvrđa, Gornji grad) trgovali su i venecijanski trgovci. Različite poljoprivredne proizvode i ostalu robu iz Slavonije i Srijema osječki su trgovci plasirali na zapad diljem Hrvatske i Dalmacije, te u Austriju, Njemačku i Veneciju, a na sjever u mađarske gradove Budim i Šopron.¹¹³ U takovim prilikama su se vjerojatno među trgovcima našli i Židovi, koji su usprkos brojnim restrikcijama i zabrani iz 1753. dolazili u Slavoniju na sajmove.¹¹⁴

Potvrdu za to nalazimo početkom 70-ih godina 18. stoljeća u posebnom nametu *glavarini ili boravišnoj kazni*, koju su Židovi plaćali prilikom dolaska na sajmove u gradove i trgovišta diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Glavarina je bila poseban namet za trgovinu u iznosu od 1 do 4 forinte ovisno o županijama i plaćala se svakodnevno za svakog trgovca.¹¹⁵ Istodobno su svi Židovi u Kraljevini Ugarskoj, kao i u Hrvatskoj morali plaćati od 1749. i tolerancijsku taksu, kao obavezan porez uveden za vrijeme kraljevanja Marije Terezije. Zbog toga dvostrukog oporezivanja (i u Mađarskoj i u Hrvatskoj) židovski trgovci iz mađarskih županija Zale, Bačke i Tolne potužili su se kraljici i županijama zbog „glavarine“. Tako su zaladski Židovi pisali županijskoj vlasti, a tolnavski i bački kraljici navodeći da su im nameti u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji jako *tegobni*, jer svugdje diljem Habsburške

¹⁰⁹ Slavko GAVRILOVIĆ, *Prilog historiji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje 18. i 19. stoljeća*, Beograd, SANU, knjiga 67., 1969., 53.

¹¹⁰ Stjepan SRŠAN (prep., prev. i prir.), *Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.-1833.*, knjiga V., Osijek, 2007., 5.; Stjepan SRŠAN (prir.), *Kanonske vizitacije Osijeka u 18. stoljeću*, Osijek, 1997., 12.

¹¹¹ Stjepan SRŠAN (uredio), *Zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1745. do 1770.*, Osijek, 1987., XX.; Stjepan SRŠAN (prep., prev. i prir.), *Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.-1833.*, 17., Stjepan SRŠAN (prir.), *Kanonske vizitacije Osijeka u 18. stoljeću*, 25.

¹¹² Stjepan SRŠAN, *Osječki ljetopis 1686.-1945.*, Osijek, 1993., 325.-326.

¹¹³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 11; Stjepan SRŠAN (prir.), *Zapisnici općine Osijek, prothocollum des Stadt-Raths zu Esseg 1786.-1794.*, Gradivo za povijest Osijeka i Hrvatske, knj. 11., Osijek, 1996., 12.

¹¹⁴ *Židovi na tlu Jugoslavije*, 136.; S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici općine Osijek, prothocollum des Stadt-Raths zu Esseg 1786.-1794.*, 12. U oči sajmenih dana na gornjogradskoj ledini nastao bi ogroman šatorski grad na kojem bi se skupila cijela Slavonija, trgovci i obrtnici iz Osmanskog Carstva, Ugarske i drugih područja. Sajam je trajao osam dana. Navelike se trgovalo vinom, žitaricama, stokom, kožom i dr.

¹¹⁵ Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. stoljeću-Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji“, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, god. IV., Zagreb, 1902., 189.-192.

Monarhije trguju bez tih dodatnih davanja. Od kraljice su tražili ukidanje „iločkoga nameta“ od 15 srebrnih desetica koji se plaćao od 1756. godine. Molba je poslana iz Gornjega grada, a potpisala su ju dvojica Židova, jedan od njih bio je Löb iz Apatina.¹¹⁶ Navedeni podnesci poslani su u lipnju 1770. na razmatranje *Hrvatskom kraljevskom vijeću* u Varaždin.¹¹⁷ Nakon toga je poslan nalog hrvatskim i slavonskim županijama da o spomenutom običaju moraju izvijestiti Vijeće. Iz županijskih odgovora vidljivo je da je od županije do županije postojalo različito ubiranje toga nameta. Tako se navodi u dopisu Virovitičke županije da židovski trgovci za dolazak na sajmove u trgovišta i gradove, kao i u Osijeku, plaćaju 1 forintu kao poseban namet, i to na temelju naredbe županije od 8. ožujka 1753. godine.¹¹⁸ Taj dopis potvrđuje da su Židovi i nakon 1753. prisutni u Slavoniji usprkos odredbi Marije Terezije koja im je to zabranjivala. Istodobno su hrvatske i slavonske županije pokušale izbjeći kraljičinu odredbu uvođenjem tzv. „kazne boravljenja“. Pozvali su se na ugarski zakon iz 1521. i koji je s vremenom u nekim krajevima pao u zaborav, a u tim je godinama ponovno postao običaj kojeg je jedno mjesto preuzelo od drugog i omogućilo Židovima trgovanje.¹¹⁹ Godinu dana nakon poslanoga dopisa Hrvatskog kraljevskog vijeća Bečki dvor je naredio županijama da Židovi koji u mjestu stanovanja plaćaju tolerancijsku taksu ne moraju plaćati nikakve druge dažbine osim već spomenute tolerancije te da će ubuduće Židovi u pogledu trgovačke takse, mostarine i maltarine biti izjednačeni s kršćanskim trgovcima.¹²⁰ Međutim, ponovno se županije nisu složile s tom odlukom već su prijetile da će istjerati i ono malo židovskih trgovaca. U konačnici što je kraljica odredila nije poznato, ali se iz sljedećih županijskih podnesaka uočava da se i nadalje provodilo ubiranja posebnog poreza.¹²¹

Da do 1776. u Osijeku nema stalno naseljenih Židova potvrđuju porezni popisi Virovitičke županije iz 1759./60. i 1768./69. u kojima se navode poreznici samo Romi (Zingari).¹²² Tek se od 1776. u Osijek stalno naselio „kućni“ Židov Machel/Michael Singer, koji je u grad na Dravi stigao iz mađarskoga Györa u pratnji austrijskoga generala koji je premješten u Osijek. Vjerojatno je za generala obavljao financijske poslove. Budući da Židovima nije bilo dopušteno stanovanje u Tvrdi, Singer je stanovao u jednoj gornjogradskoj vojno-erarskoj kući u Generalskom vrtu (prostirao se od

¹¹⁶ ISTO, 188.

¹¹⁷ HR - HDA, *Acta Consilia regium Croatica*, A 34, 20. ožujka 1770. i A 71, 4. lipnja 1770.; A113, 27. kolovoza 1770. (film Z-872).

¹¹⁸ I. GOLDSTEIN, „Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848.“, 293.-303., Gavro SCHWARZ, *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1939.

¹¹⁹ Josephus Nic. KOVACHICH, *Sylloge Decretorum Comitium Inlyti Regni Hungariae*, tomus II., Pestini, 1818., G. Schwarz smatrao je u svom tekstu „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. stoljeću“ objavljenom u *Vjestniku Kr. hrvatskog-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* i ovdje citiranom da uvedena glavarina Židovima nije bila zakon već običaj koje je jedno mjesto preuzelo od drugoga, no autorica ovog teksta došla je do zaključka da je ubiranje glavarine bio zakon izdan od Ludovika II. u njegovom II. dekretu čl. 12./1521. koji se zove *Taxa Judaeorum per Caputa*.

¹²⁰ HR - HDA, *Srijemska županija*, a.c. 161/1771.; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 7.

¹²¹ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. st., 187., 189.-190.

¹²² I. MAŽURAN, „Dva porezna popisa Virovitičke županije“, 109.

današnje Jägerove ulice do zapadnih zidina Tvrđe). Singer i njegovi potomci (Tevele, Marko i Samuel) ostali su stalno živjeti u Osijeku i nakon što je general napustio grad.¹²³ Da Singerova obitelj nije bila jedina u Osijeku, potvrđuju podaci židovskoga groblja u Donjem gradu „kraj živodernice“ (danas na Bikari, tj. Jugu 2, postoji to groblje).¹²⁴ Iako je očito da u Osijeku stanuju neki Židovi glasoviti putopisac Friedrich Wilhelm Taube u svom djelu „*Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des herzogthumes Sirmien*“, objavljenom u Leipzigu 1777. i 1778., ne spominje ih u gradu na Dravi. Taube navodi da su građani Osijeka Nijemci katolici, a bilježi da ima i Grka i Armenaca te da je u predgrađima Osijeka veliki broj „lira i Slavonaca koji pripadaju istočnoj crkvi“. Iako on, kao i prethodni putopisci, ne nalazi u Osijeku Židove to ne znači da ih nije bilo.¹²⁵

Josip II.

Naseljavanja Židova u okolicu Osijeka

Dolaskom na prijestolje Josipa II. (1780. – 1790.), sina carice i kraljice Marije Terezije, mijenja se položaj Židova u Habsburškoj Monarhiji.¹²⁶ Na početku njegove vladavine živjelo je oko 360.000 Židova, i to u Galiciji 200.000, Ugarskoj 80.000, Češkoj 70.000 i 10.000 u ostalim dijelovima Monarhije. Zbog sve većega broja židovskoga stanovništva, kao i međusobnih razlika unutar krunovina, Josip II. bio je prisiljen donijeti zakonske odredbe kojima je regulirao položaj Židova.¹²⁷ Najvažniji za Židove bili su *Patent o vjerskoj snošljivosti za nekršćane za Austriju i Ugarsku* te zasebni aneksi o Židovima za svaku pokrajinu, u kojima se vodila posebna pozornost na specifične okolnosti i Židove nastanjene u njima.¹²⁸ Tako je 19. listopada 1781. izdan prvi aneks za Židove u pokrajini Češkoj, 15. prosinca te godine u Šleskoj, a krajem prosinca 1781. izdane su Privilegije za Židove u talijanskim

¹²³ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 194.

¹²⁴ D. FIŠER, „Židovi u Osijeku“, 426.

¹²⁵ I. BALTA, „Grad Osijek kroz dva putopisa XVII. i XVIII. stoljeća“, 226.

¹²⁶ *Povijest Mađarske*, urednik Péter Hanák i suradnici, Barbat, Zagreb, 1995., 107.

¹²⁷ Saul K. PADOVER, *The Revolutionary Emperor: Joseph II of Austria*, London, 1967., 151.; Raphael MAHLER, *A History of Modern Jewry 1780.-1815.*, London, 1971., 229.

¹²⁸ Paul B. BERNARD, „Joseph II and the Jews: The Origins of the Toleration patent of 1782.“, *Austrian History Yearbook*, vol. IV-V., Houston, 1968., 116.-117.

pokrajinama i Lombardiji. Patent za Židove Beča i Donje Austrije objavljen je 2. siječnja 1782., a 13. veljače te godine Patent za Židove Moravske. Židovi u Kraljevini Ugarskoj, pa tako i Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, dobili su posebni Patent 31. ožujka 1783. pod naslovom *Systematica Gentis Judaicae Regulatio*.¹²⁹ Tri godine potom 27. svibnja 1785. car je izdao i posljednji Patent za Židove Galicije i Lodomerije (današnja Ukrajina) koji je s nekim izmjenama konačno potvrđen četiri godine potom 7. svibnja.¹³⁰

S Patentom *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* ozakonjene su odredbe o trajnom naseljavanju Židova u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, pa tako i u Osijek. Patent je ukinuo prijašnje brojne zakone donesene od 16. do 18. stoljeća te je Židovima otvorio vrata slobodnih kraljevskih gradova i trgovišta u koje do tada nisu imali pristupa (zabrana ulaska u rudarska mjesta ostala je i dalje). Od tada im je odobreno iznajmljivanje zemlje te bavljenje nekim obrtima i trgovinom. Nisu više morali nositi ponižavajuće znakove (žutu krpu) i nošnje, a dopušteno im je brijanje brade i nošenje sablje (mača). Ukinuta im je zabrana rezbarenja pečata, proizvodnja baruta i trgovina proizvoda od salitre. Dobili su pravo članstva cehova te slanja djece na naukovanje kod kršćanskih majstora. Pa ipak *Gens Judaica* je imao zabrane koje su vrijeđale stare običaje i vjersko-kulturne vrijednosti Židova. Kao i u Austriji određeno im je da sve ugovore, potvrde, testamente, poslovne knjige, certifikate i sve druge dokumente pišu na službenom latinskom, odnosno njemačkom ili mađarskom jeziku. Dokumenti pisani na hebrejskom ili jidišu postali su nevažeći i bezvrijedni. Istodobno im je zabranjena upotreba hebrejskog i jidiš jezika u bilo kojoj situaciji, osim prilikom molitve. Ta je odredba donijela germanizaciju, a manje mađarizaciju jer je Patent propisivao poznavanje njemačkoga jezika.¹³¹ Patent je, uz ograničenja, donio i neka poboljšanja, no olakšice su se odnosile samo na nositelja obitelji i uzdržavane članove, a ne na sve sinove i kćeri (ako su se odlučili oženiti i zasnovati vlastitu obitelj) ili na nove, doseljene Židove.¹³² Nakon objavljivanja Patenta i njegovog proglašenja u hrvatskim županijama (1783.) svi članovi županijskih skupština morali su biti s njim upoznati da bi se izbjegle brojne nedoumice oko doseljavanja jer je do tada po zakonu iz 1729. Židovima u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji bio zabranjen *uopće* stalan boravak uz neke „privremene“ iznimke.¹³³ Patentom su Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, postali *tèrpljeni* kako bi se izrazili tadašnji pravnici.¹³⁴ Nedugo nakon toga

¹²⁹ *Monumenta Hungariae Judaica - Magyar - Zsidó Oklevéltár (MZO)*, tomus XI., 1290.-1789., editor Alexander Scheiber, Budapest, 1980., 347.-353.

¹³⁰ Josef KARNIEL, „Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt“, *Im Zeichen der Toleranz-Studein und texte zur Kirchengeschichte und Geschichte*, ed. F. Barton, 2D series, vol. 8., Vienna, 1981., 204., Josef KARNIEL, „Das Toleranzpatent Kaiser Joseph II. für die Juden Galiziens und Lodomeriens“, *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, VI., 1982., 56.-57.

¹³¹ *Monumenta Hungariae Judaica - Magyar-Zsidó oklevéltár*, 1290.-1789., 347.-353.

¹³² Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj - židovske zajednice*, I., drugo nadopunjeno izdanje, Zagreb, 2004., 25., 33.

¹³³ Magyar Országos Levéltár, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum* (dalje MOL, HL, DJ), kutija 63./1784.

¹³⁴ Mirjana GRÖSS, *Počeci moderne Hrvatske Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb, 1985., 361.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 33., Imrich DOMIN, *Navučanje pravicah szamoszvojnèh vugèrkeh*, Zagreb, 1821., knjiga, I, 211.

1788. Josip II. je uveo i novi antroponimijski sustav.¹³⁵ Prema njemu su svi Židovi od 1. siječnja te godine morali uzeti nova prezimena (a ne više da se osoba naziva po ocu, npr. Jichak ben Josef ili po mjestu rođenja) te je općinske knjige (rođenih, umrlih i vjenčanih) morao voditi rabin na njemačkom jeziku.¹³⁶ Zbog prekratkoga vremena za stjecanje obiteljskih prezimena, ona su se dodjeljivala po jednostavnom principu: jedan dio imao je prepoznatljiv hebrejski korijen, zatim su se dodjeljivala po suglasju, prijevodom vanjskih tjelesnih karakteristika, boje kose, očiju, imenom mjesta ili zemalja iz kojih su dolazili, zanimanjima kojima su se bavili, prijevodom hebrejskih riječi na europske jezike ili su iz čiste dosade i zavisti uredski činovnici davali ona s neprijatnim konotacijama. Samo manji broj Židova je podmićivanjem uspio dobiti primjerena prezimena.¹³⁷

Patent *Gens Judaica* omogućio je stalni boravak Židova u Hrvatskoj. No, broj Židova, koji su se nakon ili tijekom objave Patenta doselili u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju teško je odrediti. U Budimpešti je sačuvan popis iz 1782. (očito kao prethodnica جوزيفинског пописа) koji sadrži 56 popisnih jedinica – županija, i to 46 mađarskih, 7 hrvatskih i slavonskih te 3 banatske (južnomađarske). U njemu nedostaju podaci za Križevačku i dvije mađarske županije, a glede hrvatskih i slavonskih županija popisane su Severinska, Varaždinska, Zagrebačka, Požeška, Srijemska i Virovitička županija. Stanovništvo je grupirano i po konfesionalnoj pripadnosti kako je nalagao običaj kod popisivanja, pa iako Židovi nisu smjeli nastanjivati Hrvatsku i Slavoniju u tom je popisu navedeno 17 Židova, i to jedan u Severinskoj županiji, 3 u Varaždinskoj i 13 u Požeškoj. Budući da je neopredijeljenih bilo 14.032 može se pretpostaviti da se i koji Židov našao u toj rubrici što potvrđuje Jozefinski popis proveden nekoliko godina potom.¹³⁸

Između 1785. i 1787. sastavljen je prvi službeni popis stanovnika Habsburške Monarhije poznat kao *Jozefinski popis* i po njemu je u cijeloj Kraljevini Ugarskoj (Mađarska, Hrvatska i Erdelj, koji je zasebno popisani) živjelo 82.894 Židova ili 16.212 židovskih obitelji, što je tada činilo oko 1% ukupnog broja stanovništva.¹³⁹ Popis je proveden i za Kraljevinu Hrvatsku i

¹³⁵ Ignati KASSICS, *Enchiridon seu extractus Benignarum Normalium Ordinationum Regiarum*, tomus II., 1780.-1790., Pestini, 1825., 82., *Judaei in Regno commorantes Cognomina Germanica assumere obligantur, eatenusque editae Baenignae Patentales cunctis Regni Jurisdictionibus transmittuntur, 1787., 18. Septembris, 33729.*; Joseph BERGL, *Geschichte der Ungarischen Juden*, Leipzig, 1879., 80.-90.

¹³⁶ *Obćinar* br. 40. - 4. listopada 1894., Zagreb, 313.-314.

¹³⁷ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 216.; Julija KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 104.-110. Više o značenju imena u: Morenu Arje JEHUDA ŠIK, „O obiteljskim imenima Jevreja u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, Beograd-Zagreb, 1935.-1936., 128.-141

¹³⁸ Ivan ERCEG, „Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko-slavonskim županijama godine 1782.“, *Starine*, knj. 59., Zagreb, 1984., 309.-324. Sveukupno u ovim županijama stanovalo je 548.893 stanovnika od čega je katolika bilo 419.522; pravoslavnih 113.130, protestanata 2.192, nepoznate vjeroispovijesti 14.032.

¹³⁹ Wolfdieter BIHL, „Das Judentum Ungarns 1780.-1914.“, *Studia Judaica Austriaca*, bd. III., Eisenstadt, 1976. 17.

Slavoniju, odnosno za područje Zagrebačkoga i Pečujskoga distrikta,¹⁴⁰ koje je imalo samo 18 židovskih obitelji sa 111 članova,¹⁴¹ a njih 21 bili su oženjeni muškarci, 38 dječaka i staraca (udovaca) i 52 žene.¹⁴² U Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku živjele su 3 obitelji sa 17 članova,¹⁴³ što je potvrdio 1786. Franz Stefan Engel u opisu „*Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*“.¹⁴⁴ Doduše, nepoznato je gdje su se te obitelji nastanile. U Osijeku ih nema, jer popis Osječkog kotara iz te godine ne navodi Židove.¹⁴⁵ Prema tom popisu u gradu na Dravi 2/3 stanovnika bili su katolici i 1/3 pravoslavci, a u okolici je bilo i kalvina.¹⁴⁶ To potvrđuje i Engel koji opisuje Osijek kao kraljevsko kameralno dobro podijeljeno na nutarnji grad (Tvrđu), Gornji i Donji grad. U svakoj varoši (gradu) bila je posebna katolička župa, a u Donjem gradu uz katoličku postoji i pravoslavna crkva (parohija) te jedan dio građana pripada rimokatoličkoj vjeri, a druga polovica pravoslavnoj. Stanovnici Tvrđe su odreda katolici, i to većinom Nijemci/Austrijanci. Isto tako su i u Gornjem gradu katolici.¹⁴⁷ Židova tada u Osijeku nema što potvrđuje detaljniji rukopis *Popisa Osječkog kotara 1786. godine*¹⁴⁸ pronađen u mađarskoj nacionalnoj biblioteci Szécsényi u Budimpešti koji je sastavljen kao upitnik s više od 400 pitanja na koja su popisivači trebali dobiti odgovor na licu mjesta.

¹⁴⁰ Ivan ERCEG, „Pripreme i struktura Jozefinskog popisa“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 18., (1.), Zagreb, 1991., 15.-16. Igor KARAMAN, „Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke u doba Josipa II.-1787.“, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, br. 29., Novi Sad, 1961., 89.-90. U vrijeme popisivanja 1785./87. Josip II. podijelio je Ugarsko-hrvatsko područje na deset okružja (distrikte). Svako okružje obuhvaćalo je po nekoliko županija s njihovim slobodnim i kraljevskim gradovima. Hrvatsko-slavonske županije tvorile su dva okružja: Zagrebački i Pečujski. U Zagrebačko okružje ušle su Zagrebačka, Varaždinska, Križevačka, Požeška i Severinska županija (s gradovima Karlovac, Rijeka i Bakar; ukinuta 1786./7.), a iz Mađarske Zaladska županija. U Pečujsko okružje ušle su županije: Tolnavska, Baranjska, Somoška, a iz Slavonije Srijemska i Virovitička. Slobodnih gradova bilo je osam: Bakar, Rijeka, Koprivnica, Karlovac, Križevci, Požega, Varaždin i Zagreb-Gradec.

¹⁴¹ I. KARAMAN, „Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke“, 89.-90., Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata, Zagreb, 1939. pretpisak, 1996.*, 74.; László KÓSA, *A cultural History of Hungary, In the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Budapest, 2000., 86.; Ernő LÁSZLÓ, „Hungarian Jewry: Settlement and Demography“, 1735-38 to 1910, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 115.

¹⁴² I. KARAMAN, „Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke“, 89.-90., Te židovske obitelji bile su raspoređene ovako: u Križevačkoj županiji bile su dvije obitelji sa 15 članova te jedna u Križevcima sa 4 člana i jedna u Koprivnici sa 6 članova. U Požeškoj županiji živjele su dvije obitelji sa 12 članova. U Virovitičkoj tri obitelji sa 17 članova. I u gradovima Varaždinu 4 obitelji sa 16 članova, Rijeci 4 obitelji sa 34 člana i u Karlovcu jedna obitelj sa 7 članova.

¹⁴³ I. KARAMAN, „Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke“, 89.-90.; M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 74.; László KÓSA, *A cultural History of Hungary, In the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Budapest, 2000., 86.; Ernő LASZLO, „Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735-38 to 1910“, 115.

¹⁴⁴ Franz Stefan ENGEL, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Matica Srpska, Novi Sad, 2003., 47.

¹⁴⁵ Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, „Društvene i gospodarske prilike u Osijeku i okolici na temelju popisa kotara Osijek iz 1786. godine“, *Godišnjak Požeštine - Zlatna dolina*, vol. 8., br. 1., Požega, 2002., 185.-186. Osječki kotar se 1786. nalazio u Osječkom okrugu, a to se područje dijelilo i na dva kotara, Osječki i Valpovački. Osječkom kotaru pripadali su: Gornji grad, Tvrđa, Donji grad, te sela Sarvaš, Bijelo Brdo, Aljmaš, Erdut, Dalj, Borovo, Tenja, Laslovo, Koprivna, Hrastin, Dopsin, Čepin, Mađarska Retfala, Njemačka Retfala i Kravice.

¹⁴⁶ Odor IMRE, „Osijek u doba cara i kralja Josipa II. 1786. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 174.; S. SRŠAN (prep., prev. i prir.), *Kanonске vizitacije, Osijek i okolica 1732.-1833.*, IX., koji navodi da su krajem 18. stoljeća Židovi u Osijeku otvorili svoju bogomolju i osnovali crkvenu općinu. Autorica ovog teksta ne slaže se s tim navodima jer su im prijašnji zakoni zabranjivali da se nasele u grad, a ni osječki Židovi se ne pozivaju na kontinuitet općine i bogomolje, već se oslanjaju na 1845. godinu.

¹⁴⁷ F. S. ENGEL, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, 35.-36.; Josip BÖSENDORFER, „Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor oblikovanja građanskog staleža u Osijeku“, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 57.-61.

¹⁴⁸ Stjepan SRŠAN, *Kotar Osijek 1786. godine*, Građa za povijest Osijeka i Slavonije, knj. XIII., Osijek, 2002., 8. Osječki kotar se 1786. nalazio u Osječkom okrugu koji je obuhvaćao 6 gradova, 56 sela i 5 pustara. Osječkom kotaru pripadali su: Osijek (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad) te mjesta Dalj, Sarvaš, Bijelo Brdo, Aljmaš, Erdut, Borovo, Tenja, Vladislavci, Koprivna, Hrastin, Dopsin, Čepin, Mađarska Retfala, Njemačka Retfala i Kravice.

Među pitanjima su i ona koja se odnose na strance i Židove (14 pitanja).¹⁴⁹ Budući da je Židova bilo malo nema odgovora za svako naselje. U rukopisu se navodi da uopće nema Židova u Osijeku (Gornji grad, Tvrđa, Donji grad), te u mjestima Sarvaš, Bijelo Brdo, Aljmaš, Erdut, Dalj, Borovo, Tenje, Laslovo, Koprivna, Hrastin, Dopsin, Čepin i Mađarska Retfala. Oni se spominju uglavnom u susjednoj mađarskoj županiji Baranji (u 6 kotara).¹⁵⁰ Tako je npr. u mjestu Dardi popisano 9 židovskih obitelji.¹⁵¹ Da su Židovi prvo naseljavali Dardu ne čudi, jer poslije Karlovačkog mira 1699. velike posjede u južnoj Mađarskoj (današnjoj hrvatskoj Baranji) dobili su vlastelini veterani za vojne zasluge. Nakon njih je vlastelinstvo Dardu kraljica Marija Terezija 1749. darovala mađarskoj obitelji Esterházy, koja je posjed imala do 1842. kada ga je prodala knezovima Schaumburg-Lippe. Esterházy je istodobno imao imanja u zapadnoj Ugarskoj, odnosno na prostoru današnjeg Burgenlanda.¹⁵² Kada je 1689. godine car i kralj Leopold I. zahtijevao izgon Židova iz Beča, te iz Gornje i Donje Austrije¹⁵³ brojni Židovi počeli su se seliti u susjedne austrijske pokrajine Češku, Moravsku i ugarske županije Šopron, Vas, Moson, Poszony i Zala, te na imanja mađarskog plemstva.¹⁵⁴ Dio protjeranih Židova prihvatio je 1690. ugarski palatin i grof Paul I. Esterházy (1635. – 1713.) te im dopustio da se nastane u Šopronskoj i Mošonskoj županiji. Tu su osnovali 7 zajednica poznatih kao *Sheva Kehilot* (mađ. Kismarton/njem. Eisenstadt; Nagymarton/Mattersdorf; Kabold/Kobersdorf; Lakompak/Lakenbach; Sopron-Német-Keresztúr/Deutschkreuz; Boldogasszony/Frauenkirchen i Köpcsény/Kittsee). Oni su tim činom obitelji Esterházy postali u šopronskoj i mošonskoj županiji prvi zaštićeni Židovi (*Schutzjuden*) kojima je dopuštena sloboda vjere i vođenje trgovine. I nasljednici iz veleposjedničke obitelji

¹⁴⁹ S. SRŠAN, *Kotar Osijek 1786. godine*, 25. Pitanja o Židovima su bila: 1. Gdje su? Koliko ih ima? Imaju li stalno prebivalište? 2. Jesu li obrtnici, umjetnici, trgovci, prodavači ili zakupci? 3. Na čijem tlu stanuju? 4. Imaju li rabina, te sinagogu? 5. Postoje li među njima kirurzi i liječnici? 6. Jesu li bogati ili siromašni? 7. Što daju vlastelinstvu, a što županiji? 8. Kakav je razrez poreza? Gdje se on ubire? 9. Kakva je njihova ovisnost od mjesnog poglavarstva? 10. Kakav je red protiv sprečavanja štetne prodaje njihovih stvari? 11. Nadalje, što ima oko lualica? Oko popisa osoba? 12. Ima li u mjestu trgovina u kojoj je Židov trgovac i u kojoj prodaje svoju robu? Je li prodaja dobra ili osrednja?

¹⁵⁰ Stjepan SRŠAN, *Baranja*, Osijek, 1993., 96.; Stjepan SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, Osijek, 1999., 46., 81., 89., 122.-123., 136.-137. Jožef ŠVAJČER, „Kretanje brojnog stanja prve verske opštine u županiji Baranja - u Dardi“, *Jevrejski almanah*, 1965.-1967., Beograd, 77.-83. Prema dosadašnjim dokumentima, Židovi se u Baranji javljaju oko 1770. kada ih ima troje, međutim postoje dokazi da ih je bilo i prije (1742.). Godine 1771. Moses Oesterreicher, Židov na vlastelinstvu Úszög dobio je dozvolu trgovanja žitaricama. U Baranji 1784. Židovi su popisani u mjestima: Belle (današnje Bilje) – jedan Židov, koji nema stalno boravište, prodaje različitu robu i stanuje na vlastelinskom placu. Siromašan je, vlastelinstvu plaća 20 for. za stan, a županiji 1 for. Ne prodaje svoju robu u mjestu, već hoda po selima i preko Drave u Slavoniji. Posjećuje sajmove, osobito osječki sajam. U selu Baan (Popovac) ima jedan Židov, ima stalno boravište i bavi se trgovinom. Stanuje na vlastitom placu, a nema rabina ni sinagoge. Vlastelinstvu godišnje plaća 20 for., a županiji u ime poreza 4 for. i 11 novčića, posjećuje sajmove. U Pel Monostoru (današnji grad Beli Manastir) isto živi jedan Židov, koji nema stalno boravište i trgovac je. Odlazi na sajmove u Slavoniju. U selu Daras (Draž) živi jedan Židov, ima stalno boravište i trgovac je. Pohada sajmove u Osijeku, Mohaču i Peču. U Vörösmarhu (Zmajevac) ima jedan Židov, ima stalno boravište i vlastitu kuću, trgovac je manje vrste robe.

¹⁵¹ S. SRŠAN, *Kotar Osijek 1786. godine*, 9.-10.; 88., 109., 150., 155., 160., 165., 170., 174., 178., 182., 186., 190., 194., 198., 202.; S. SRŠAN, *Baranja 1785. godine*, 173.-174., 178., 198. U popisu iz 1784. navodi se da u Dardi živi devet židovskih obitelji koje nemaju stalno boravište. Većina ih je trgovaca, dva su obrtnika, dva prodavača. Stanuju na vlastelinskom placu, a drugi tu i tamo u seljačkim kućama. Nemaju rabina ni stvarnu sinagogu. Sastaju se u jednoj sobi. Svi su siromašni. Trguju malo po Slavoniji i Bosni. Posjećuju sve sajmove. Židovi su popisani još u nekim selima koja se nalaze na vlastelinstvu Darda. U selu Keskend (današnji Kozarac) popisana su dva Židova sa stalnim boravištem, trgovci. U Karancsu (Karanc) živi jedna obitelj, trgovci su i nemaju stalno prebivalište.

¹⁵² August ERNST, *Geschichte des Burgenlandes*, Wien, 1987., 148.-158.

¹⁵³ Steven Bela VARDY, „The Origins of Jewish Emancipation in Hungary: The Role of Baron Joseph Eötvös“, *Ungarn-Jahrbuch*, Band 7, München, 1976., 138.

¹⁵⁴ M.FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 185.

Dvorac Esterházy u Dardi

Esterházy štiti su Židove i dopuštali im boravak na njihovim posjedima što je omogućilo da se u Eisenstadtu (hrv. Željezno) razvije jedna od najznačajnijih židovskih zajednica u Europi.¹⁵⁵ Budući da su na njihovim veleposjedima živjeli Židovi može se pretpostaviti da je obitelj Esterházy omogućila dolazak Židova i na svoj veleposjed Dardu te su tako tu stvorili veću židovsku zajednicu o čemu svjedoče sačuvani popisi i dokumenti iz toga vremena.¹⁵⁶

Iako je nakon smrti Josipa II. dio njegovih reformi ukinut Patent *Gens Judaica* nije povučen. Dapače, Ugarski je sabor 1790./91. donio novi zakonski članak poznat kao *De Judaeis*,¹⁵⁷ kojim je potvrdio vladarev Patent i položaj Židova u društvu od prije 1790. godine. Po tom članku su u mjestima i gradovima Kraljevine Hrvatske i Slavonije (*partes adnexe* – pridruženim

¹⁵⁵ A. ERNST, *Geschichte des Burgenlandes*, 238.-248.; Erno MARTON, „The Family Tree of Hungarian Jewry - Outline of The History of The Jewish Settlement in Hungary”, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 44.; Rebecca GATES, „Eighteenth century Schutzghetten: Esterházy Patronage of the Jews”, *Jewish Social Studies*, vol. 47., 3./4., 1985., 189.-208.; Roland WIDDER, „Die Esterházyischen „Siebengemeinden“, *Die Fürsten Esterházy, Magnaten, Diplomaten & Mäzen*, Eisenstadt, 1995., 156.-171.

¹⁵⁶ Ante SEKULIĆ, *Hrvatski baranjski mjestopisi, povijest hrvatskih imena mjesta u Baranji*, Zagreb, 1996., 144.; J. ŠVAJČER, „Kretanje brojnog stanja prve verske opštine u županiji Baranja - u Dardi“, 77.-83.; S. SRŠAN, *Baranja*, 131.; Ivan BALTA, „Toponomastičke i vjerske posebnosti hrvatske Baranje“, *Povečalo*, sv. 1., Beli Manastir, 2004., 161.-174. Godine 1778./79. u Dardi je popisano osam, 1780. devet, 1781. sedam (34 osobe), 1787. deset i 1788. dvadeset i jedna židovska obitelj. Godine 1800. na području Darde popisano je 146 osoba židovske vjere. Godine 1836. u Dardi već živi 227 Židova, a 1839. oko 236. Oko 1840. godine Darđa je imala 1.944 stanovnika od toga 1.125 katolika, 570 pravoslavnih, 16 kalvina, 6 luterana i 227 Židova. Imali su svojevrsnu „sinagogu“ i rabina Israela Löwa kasnijeg rabina u Pečuhu. Prema konskripciji iz 1850. godine u Dardi je popisano 133 Židova od koji je 73% rođeno u samoj Dardi. Smanjenje broja Židova u Dardi povezano je sa njihovim preseljavanjem u Osijek ili u Pečuh.

¹⁵⁷ Sándor BÜCHLER, „De Judaeis“, *Az izr. Magy. Irod Tarsulat Évkönyve*, Budapest, 1900., 299.; Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj - Krvna osvada i drugi podaci“, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, god. X, 1908., 37.-40.; Š. BRESZTYENSZKY, *Izraeličani*, 7.

krajevima) mogle ostati židovske obitelji doseljene od 1783. do 1790. i nije ih se smjelo protjerati, a novi doseljenici su, kao i u prošlosti, zamolbom molili nadležnu jurisdikciju za dozvolu naseljavanja i od mjerodavnih vlasti dobili potvrdu te tako postali „tolerirani“ Židovi.¹⁵⁸ Od tada se neprekidno mogu pratiti doseljavanja Židova u Slavoniju i Srijem te u grad Osijek i njegovu bližu ili dalju okolicu.

Za vrijeme nasljednika Josipa II. Židovi su plaćali tolerancijsku taksu, koja se i nadalje sakupljala u solarskim ili tridesetničarskim uredima. Povećana je dopisom Ugarskoga namjesničkog vijeća 1. studenog 1806. za 50%, a kasnije i za 100 %.¹⁵⁹ Dijelila se po pojedinim županijama, a Židovi svake županije morali su svotu koja je otpala na cijelu županiju sami razdijeliti na pojedine općine, a ovi opet na članove, pa ti razrezi tolerancije daju uvid u doseljavanja Židova u Slavoniju.¹⁶⁰

Na području Virovitičke županije prve dvije obitelji nastanjene su u Virovatici 1790. godine, a sljedećih 6 obitelji u nekoliko potonjih godina. Nijedan Židov nije posjedovao kuću, nego su stanovali u kućama grofa Antuna III. Pejačevića (1749. – 1802.) ili virovitičkih poljodjelaca. Zanimljivo je da su se prvi doseljeni Židovi naselili u blizini Župne crkve sv. Roka te su uz nju u jednoj kući organizirali i hram.¹⁶¹

Glede Osijeka nije moguće s preciznošću utvrditi koliki se broj Židova doselio u razdoblju od 1790. do 1848. godine jer se službeni podaci popisa koji su rađeni od strane županija, a kasnije i države, često ne podudaraju s podacima koje nalazimo u arhivskim dokumentima i u različitoj literaturi, ali se prema porezu tolerancije donekle mogu napraviti približni izračuni.

Židovske obitelji u Virovitičkoj županiji i Osijeku

Popis Virovitičke županije iz 1795. navodi stalno nastanjene židovske obitelji s nositeljima domaćinstva, a to su: Michael Krain, Salamon Tirenbach (očito vrlo brzo umire, jer se 1790. već navodi samo njegova udovica Rebeka), Michael Singer, Isak Krauss/Krausz, Samuel Pffeifer, Herschel Poliak, Jacob Fellner, Jacob Grünbaum, Moises Gertner, Salamon Mautner, Jacob Müssel/Musel, Moises Herschel, Joseph Poliak, Adam Massaur, Philip Beck, David Poliak, Bernard Beck, Jacob Rubenstein, Löbl Moises, Adam Valter, Marchus Fröling, Löbl Kūs?, Salamon Krischner, Martin Fajz/Fajsl i Jacob Solinger, ali ne i precizno gdje su nastanjeni.¹⁶²

¹⁵⁸ Gjuro Stjepan DEŽELIĆ, „Židovi u Hrvatskoj“, *Dragoljub ili Upisnik kalendar*, Zagreb, 1905., 27.-28.

¹⁵⁹ Julije KEMPE, „Novi prilozi za povijest Židova u požeškoj županiji“, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, god. XVIII., sv. 4., Zagreb, 1916., 298.

¹⁶⁰ G. SCHWARZ, „Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji“, 189.-190.; G. SCHWARZ, *Povijest zagrebačke židovske općine*, 55.

¹⁶¹ Željko WEISS, „Dosljevanje Židova u Viroviticu“, *Ha-kol*, br. 74., svibanj, Zagreb, 2002., 10.-11.

¹⁶² MOL, HL, DJ, F1 N116/1795. Prezimana židovskih obitelji navode se onako kako su napisane u popisu. Poslije će prezimana poprimiti različite oblike pisanja, što je ovisilo o pisaru (op.a.)

Ime obitelji	1800	1799	1798	1797	1796	1795	1794	1793	1792	1791	1790
Rebeche Tirenbach	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Adama Tirenbach	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Isak Krausz	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Samuel Pfeiffer	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Michael Singer	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Ukupno	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23

Popis Virovitičke županije iz 1800.

Iako se ne navode Židovi u Osječkom kotaru oni zasigurno tu prebivaju o čemu svjedoče sljedeći izvori. U prvom izvoru iznenađuje podatak da je krajem 18. stoljeća u Virovitičkoj županiji prebivalo puno Židova, čak 184 osobe. Tako dopis Virovitičke županije iz 1799. navodi da je u Virovitički kotar prije 1790. došlo 12 obitelji sa 74 člana, a nakon te godine 10 obitelji sa 38 članova te da ih je 1799. ukupno 22 obitelji. U Osječkom kotaru prije 1790. naselile su se tri obitelji sa 9 članova – obitelji udovice Rebeche/Rebeke Tirenbach/Firenbach (2), Adam Tirenbach (2), Isak Krausz (5), a nakon te godine su im se pridružile još dvije obitelji sa 14 članova – Samuel Pfeiffer (7) i Michael Singer (7). Tako je

sveukupno u Virovitičkoj županiji 1799. bilo 36 obitelji. U gradu Osijeku su bile nastanjene obitelji Singer i Krausz, a ove ostale vjerojatno su živjele u susjednoj općini Retfali ili baranjskom (mađarskom) mjestu Dardi.¹⁶³

Uz navedene obitelji spominju se i židovski trgovci koji samo trguju u Osijeku ili njegovoj okolini. U zapisnicima Općine Osijek od 1786. do 1794., među trgovcima su prezimena za koja bi se moglo reći da su karakteristična za Židove, ali budući da uz njih nema oznake vjeroispovijesti ne može se sa sigurnošću tvrditi da su Židovi, osim kod onih kod kojih se to izričito navodi.

Popis iz 1800. potvrđuje popis obitelji iz 1799. te ponovno navodi što je već ranije zapisano. Tako su se prema popisu kotara Virovitičke županije prije 1790. u Osječkom kotaru naselile obitelji Rebeche Tirenbach (Fürenbach) (2 člana) sada udovice; Adama Tirenbacha (2 člana) i Isaka Krausza (5 članova). Nakon 1790. doselile su se dvije obitelji Samuela Pfeiffera (7 članova) i Michaela Singera (7). Tako je 1800. u Osječkom kotaru stanovalo 5 obitelji s 23 člana.¹⁶⁴ Obitelji Singer i Krausz živjele su u Osijeku.¹⁶⁵

Tijekom 1804./1805. godine proveden je diljem Habsburške Monarhije popis muškoga stanovništva, koji ne pruža pravu brojčanu sliku stanovništva jer navodi samo muško, a ne žensko stanovništvo kao ni djecu. Po tom popisu

¹⁶³ MOL, HL, DJ, kutija 84./1799., spis 180./1799.

¹⁶⁴ MOL, HL, DJ, F1 N87/1800.

¹⁶⁵ HR - HDA, M-3430.

je u Hrvatskoj živjelo 187.620 katolika, 2.409 pravoslavnih, 138 Židova, 14 kalvina i 7 luterana, a u Slavoniji (Srijemska, Virovitička i Požeška županija i grad Požega) 74.671 katolika, 68.390 pravoslavnih, 1.744 kalvina, 160 Židova i 97 luterana. Sveukupno je muških bilo 262.291 katolik, 104 luterana, 1.758 kalvina, 70.799 protestanata i 298 Židova. Po popisu je najviše Židova (122) živjelo u Virovitičkoj županiji.¹⁶⁶ Glede Osijeka i taj popis ne popisuje Židove u gradu na Dravi, iako su tu već nastanjeni.¹⁶⁷

Popis tolerancijske takse iz 1808. u Virovitičkoj županiji bilježi 31 obitelj sa 177 članova. U Osječkom kotaru je živjelo 7 obitelji – Samuela Pfeiffera (5), Lazarusa Pfeiffera (3), Michaela Szingera (13), Jacoba Israela (2), Sare (Sala) Krausz (3), Abrahama Krausza (2), Herschla Szingera (3) – sa 31 članom, u đakovačkom 7 obitelji sa 47 članova i u Virovitičkom kotaru 18 obitelji sa 99 članova.¹⁶⁸ Ni taj popis ne daje podatke jesu li navedene obitelji iz Osječkog kotara živjele u Osijeku ili njegovoj okolici. Poznato je samo za Mihaela Singera da je stanovao u Osijeku i da je bio toleriran od gradskih vlasti.¹⁶⁹ Prilike i mogućnosti doseljavanja Židova u Osijek promijenit će se od 28. kolovoza 1809. nakon što dobije status slobodnoga i kraljevskoga grada. Slijedeći uobičajene tadašnje formulacije statuta slobodnih kraljevskih gradova i Osijek će zakonskom odredbom propisati koje vjeroispovijesti smiju stanovati u gradu te će na taj način onemogućiti stalni dolazak židovskoga stanovništva u grad.

Život i djelovanje od 1809. do osnivanja Židovske općine u Osijeku

Osijek je krajem 18. stoljeća značajno političko, vojno, gospodarsko, prosvjetno i kulturno središte Slavonije. Po broju stanovnika (1787. ima 7.500) prvi je grad u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Još jači razvoj nastupa od 28. kolovoza 1809. kada je Osijek slobodni i kraljevski grad. Toga je dana Mailath, izaslanik cara i kralja Franje I., vodio svečanost uvođenja u status slobodnoga i kraljevskoga grada, a vjerske obrede u Župnoj crkvi sv. Mihaela Arkandela u Tvrđi držao je bosanski ili đakovački i srijemski biskup Antun Mandić. Prva magistratska sjednica održana je 30. kolovoza te godine.¹⁷⁰ Time je grad na Dravi dobio status samouprave, tj. birao je svoje poglavarstvo, ubirao gradske prireze, imao svoj statut,¹⁷¹ uživao građansko pravo kao plemić, slao svog predstavnika u Ugarski sabor i Sabor

¹⁶⁶ *Povijest Hrvata od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Knjiga II., Zagreb, 2005., 216.; M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 76.

¹⁶⁷ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 82.-83.

¹⁶⁸ MOL, HL, DJ, kutija 100./1809. spis 26/1809.

¹⁶⁹ S. SRŠAN (prev. i pril.), *Zapisnik poglavarstvenih odluka slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 30. kolovoza do zadnjeg dana prosinca 1809. godine po političkim i gospodarstvenim predmetima*, Osijek, kolovoz 2009., 431.

¹⁷⁰ O. IMRE, „Osijek u doba cara i kralja Josipa II.“, 173; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, 66. Stjepan SRŠAN, „Kako je Osijek 1809. postao slobodan i kraljevski grad“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 15.-34.

¹⁷¹ Danijel JELAŠ, „Funkcioniranje gradske uprave i statuti Osijeka 1809.-1945.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 65.-79. Osijeku je izdana povelja, međutim u literaturi se ona naziva statutom, no to je neprecizan naziv jer su po definiciji gradski statuti normativni akti koje lokalna vlast donosi samostalno, a vladar ih potvrđuje.

Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije te imao vlastitu sudbenu vlast.¹⁷² Istodobno je bio izravno podvrgnut kralju i zakonima, a time politički isključen ili izuzet od svoje okolice.¹⁷³ Kraljevskom poveljom od 23. rujna 1809. podrobno je propisana struktura uprave u 25 članaka s dodacima za primjenu i predstavljala je temeljni normativni akt za organizaciju i funkcioniranje gradske uprave sve do ukidanja feudalizma 1848. godine, odnosno 1850. Poveljom je među ostalim Osijek imao povlastice u regalnim pravima, biranju suca i vijećnika, reguliralo se patronatsko pravo, pravo održavanja sajмова, poslovi vezani za održavanje reda i sigurnosti, odnose s vojskom, nasljeđivanje imovine i drugo.¹⁷⁴ Člankom 16. u Osijeku su priznate katolička, pravoslavna i grkokatolička (unijatska) vjera.¹⁷⁵ Iako, nije nigdje izriječno rečeno da se ne smiju doseljavati Židovi, strogo je određeno tko smije primiti pravo stanovanja u gradu – katolici, grkokatolici i pravoslavci. Stoga proglašenje Osijeka slobodnim kraljevskim gradom nije odgovalo Židovima jer je postojala stalna mogućnost da se Osječani pozovu na članak 16. Međutim, koliko je poznato to nisu činili, što potvrđuje od toga vremena stalna naseljenost Židova kao i nazočnost židovskih trgovaca. U vrijeme proglašenja Osijeka slobodnim kraljevskim gradom tu stanuje samo „tolerirani gradski Židov Mihael Singer“ koji je krajem 1809. zatražio od gradskoga poglavarstva da se njegov sin David zbog „lakomislenog života proglasi rasipnikom i da se to javno objavi.“ Budući da su početkom 19. stoljeća Židovi najviše nastanjeni u susjednom mađarskom mjestu Dardi nije čudno da je privremeni gradski pečat 1809. izradio Židov N. N. iz Darde.¹⁷⁶

Osječki je magistrat u prvoj polovici 19. stoljeća redovito popisivao stanovništvo pa prvi detaljni popis potječe iz 1814. godine. U njemu su popisani Židovi u svim dijelovima grada.¹⁷⁷ Te godine živjelo je na području Osijeka 8.879 stanovnika (bez vojnika i plemića). Od toga broja u Donjem gradu je bilo 4.014 žitelja među kojima je 15 Židova i 8 (9) Židovki (sveukupno 24). Okupljeni u tri donjogradske obitelji stanovali su u tri kuće, i to u kući Ivana pl. Arva živjela je Rozalija udova Singer sa 4 sina (David rođ. 1791., Marko rođ. 1797., Josip rođ. 1800., Samuel rođ. 1802.), 3 kćeri (Terezija, Suzana i Magdalena) i nećakom Davidom Hershloim rođ. 1798. koji je bio iz Velikoga Kozara – danas Nagy Kozár, mjesto istočno od Pečuha u Baranjskoj županiji (9 osoba). U kući Ivana Raitha stanovao je Franjo Hirt (rođ. 1784.)

¹⁷² S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 58.-60.; Josip VRBOŠIĆ, „Povijesni kontekst nastanka instituta slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809.“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, br. 26., Osijek, 2010., 17.-19.

¹⁷³ Stjepan SRŠAN, „Osijek na prekretnici sredinom 19. stoljeća“, *Privreda*-časopis za privredna pitanja Slavonije i Baranje, br. 2., travanj-lipanj, Osijek, 1991., 83.; S. SRŠAN, „Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine“, 35.

¹⁷⁴ Stjepan SRŠAN, *Slobodni i kraljevski grad Osijek 1809. / Libera regiaque civitas Essek 1809.*, Osijek, 2009., 49.-68.

¹⁷⁵ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 90.; S. SRŠAN, *Slobodni i kraljevski grad Osijek 1809.* 62.; S. SRŠAN (prev. i prir.), *Zapisnik poglavarstvenih odluka slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 30. kolovoza do zadnjeg dana prosinca 1809. godine po političkim i gospodarstvenim predmetima*, Osijek, kolovoz 2009., 12. „Dajemo na znanje spomenutoj gradskoj općini, da u istoj slobodnoj i kraljevskoj općini Osijek ne može nitko drugi primiti pravo stanovanja (inkolat), ni zemljište niti državni posjed osim rimske ili grčko-katoličke ili grčko nesjedinjene (pravoslavne) vjeroispovijesti.“

¹⁷⁶ S. SRŠAN (prev. i prir.), *Zapisnik poglavarstvenih odluka slobodnog i kraljevskog grada Osijeka*, 165., 431.

¹⁷⁷ Kamillo FIRINGER, „Popis osječkog pučanstva iz god. 1814.“, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 277.-279.

Plan Osijeka u 19. st.

sa ženom Julijanom i dva malodobna sina (Aleksandar rođ. 1808. i Jakob rođ 1810., te za vrijeme popisa odsutni kočijaš iz Bonyháda, županija Tolna, Jakob (rođ. 1794.) i Fridman Plumberg (rođ. 1786.), uzgojitelj, učitelj iz Pečuha te kao sedma osoba toga kućanstva popisana je služavka Ana. U kući Adama Margenthalera živjela je treća židovska obitelj subinkvilina (stanar bez vlastite kuće) Leopolda Krausa (rođ. 1790.), a sastojala se od 8 članova: žena Ana Marija, sin Ignac (rođ. 1814.), kćeri Marija i Terezija, rođak (*affinis*) Adam Kraus i Josip Kraner (u navedenom trenutku popisivanja obojica su bila odsutna – prvi je otišao u Baranjsku županiju, a drugi u Bačku županiju) te neoženjeni kočijaš Leopold Hauser (rođ. 1797.) iz Bačke Topole. Gornji je grad imao 3.604 stanovnika među kojima je bilo 14 Židova (9 muškaraca i 5 žena) okupljenih također u tri obitelji. Tako je u kući Terezije Floosz živjelo 8 osoba, i to Jakov Lang (rođ. 1771.) sa ženom Katarinom, 3 sina (Leo rođ. 1809., Mojsije rođ. 1810., Bernard rođ. 1814.), kćerkom (Helena), služavkom Anom Kuh (vjerojatno Kohn op.a.) i učiteljem Jakobom Hodesom (rođ. 1774.) iz Požuna, koji je, kako je navedeno u napomeni, bio odsutan. Druga obitelj je stanovala u kući Tekle pl. Tayerer i činili su ju Samuel Pffaifer/Pffeifer (rođ. 1760.), inkvilin sa služavkom Juditom Fain i slugom (*famulus*) Natanom Löblom (rođ. 1802.). U kući Ivana pl. Bujanovića nalazila se obitelj inkvilina Josipa Böhma (rođ. 1760.), koji je živio sa kćerkom Katarinom i samcem, neoženjenim konobarom (*marquer*) iz Novoga Sada Mayerom Vailerom (rođ. 1792.), koji je radio kod pipničara Antuna Loya u kući grofa Antuna Pejačevića. No, uz njega je zapisana napomena da je odsutan i da se nalazi u Novom Sadu. U Tvrđi i Novom gradu Židova nije bilo.¹⁷⁸ Navedene podatke potvrđuje i kanonska vizitacija župa Gornjega i Donjega grada iz 1813. godine.¹⁷⁹ U Osijeku je katoličko stanovništvo bilo u većini. (Novi grad je bio

¹⁷⁸ Kamilo FIRINGER, „Židovi u Osijeku god. 1814.“, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 278.-279.

¹⁷⁹ S. SRŠAN (prep., prev. i prir.), *Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.*, knjiga V., 197., 243. U vizitaciji iz 1813. se za Gornji grad navodi „narod je sav katolički, jedino se nađu u malom broju neki pravoslavci, zatim kalvini i Židovi“, a u Donjem gradu se ne navode Židovi što ne znači da ih nema, već samo da je „katolički puk pomiješan s ljudima grčkog nesjedinjenog obreda (pravoslavcima)“ te da postoje „ljudi druge vjeroispovijesti, ali bez crkve i bogomolje, premda ih je vrlo malo“.

Conspectus

Integratis Populationis Status Iudaeorum in Libera Regia Civitate Essekionensi degenitum pro Anno 1818 peracta.

Nomina Iudaeorum in Esse et Res Civitatis Essekionensis degenitum et gradum.	Personarum Quibus, sumr.																		Observa- tional.	
	Sexu et aetate	Civitas	Religio	Professio	Status	Mater	Pater	Coniugium	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius	Filius		
																				Macarum
In Inferiori Esse nullus																				Accedunt Essekionenses Iudaei hic tempore transit.
In Superiori Esse Casparus Singer	i.		i	i	2	i	-	i	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Solovani.
Rosalia Singer			7	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
In Superiori Esse Herschel Singer	i.		i	i	2	-	-	i	i	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
In Inferiori Esse Jacobus Singer	i.		i	i	4	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Accedunt Essekionenses Iudaei hic tempore transit.
Summa	-	-	7	4	2	4	1	1	2	1	29	-	-	3	13	-	-	-	-	

Essekionensis die 8ta Junij 1818. Iudaeorum Civitatis Essekionensis.

Leo p. Petrus Hammerstein Essekionensis

ORDINOS LEVITARI
E ESSEKIO

Popis Židova u Osijeku iz 1818.

katolički, u Donjem gradu su uz većinu katolika, pravoslavni imali znatan udio, a manji broj luterana živio je u Tvrdi i Donjem gradu.)

Istodobno je popise provodila i Virovitička županija pa tako dva izvještaja iz 1818. daju pregled rasprostranjenosti židovskih obitelji diljem županijskih mjesta i gradova. Doduše, oni, kao i prethodni magistratski, nisu posve precizni budući da npr. ne spominju sve obitelji u Osijeku. U prvom popisu navedeni su Židovi koji su stanovali po gradovima i ostalim mjestima – Osijek, Sarvaš, Retfala, Našice, Orahovica i Virovitica; svi su imali službeno dopuštenje da se nasele, odnosno bili su tolerirani (*toleratus*): u *Libera Regia citte Superiori Essek* (Gornji grad) živjela je obitelj Jacobus Waltera sa 4 člana, a u *Inferiori Essek* (Donji grad) Rosalia Singer sa 7 članova. U Sarvašu je nastanjen Herschl Singer sa 7 članova i u Retfali Jacob Singer sa 8 članova. Po tom je popisu u Virovitičkoj županiji bilo tolerirano 17 obitelji s ukupno 121 osobom.¹⁸⁰

Te iste godine, načinjen je i izvještaj samo za Osijek, u kojem su nešto drugačiji podaci nego li u prethodnom, te je broj obitelji nešto veći. Taj izvještaj bilježi u Osijeku 4 obitelji sa 30 članova, i to u Gornjem gradu jednu

¹⁸⁰ MOL, HL, DJ, F1 N14/1818.

Conscriptio

Integralis Populationis Habitorum et Prolocutorum Iudaeorum in Civitate Spalatica et Libera Regiae, Curiaque Spalk. Anno Milleſimo 1819. existantium.

Nomina Patrum vel Matrum	Numero	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	Com. hinc habitant. vel hinc profamilia s. quod in eodem par.	
<i>Spalaticus families In Regia Spalk.</i>																				
<i>Rosalia Singer</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>L. Krausz</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>Herztl Singer</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Summa	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Spalk. Spalatici die 18. Januarii 1819. Joannes Barszaj m. J. Spalk. Habitorum Regiae Spalk. et Spalatici Civitatis. Samuel Rullis m. J. Spalk. Habitorum Regiae Spalatici et Spalatici Civitatis. Joannes J. Rullis m. J. Spalk. Habitorum Regiae Spalatici et Spalatici Civitatis.

Popis Židova u Osijeku iz 1819./20.

obitelj Gašpara Frieda sa 7 članova, a u Donjem gradu 3 obitelji sa 23 člana (udovica Rosalia Singer sa 7 članova, Leopold Krausz/Krauss također sa 7 i Jacob Lang sa 9 članova (Fried i Land su zakupnici, a R. Singer i L. Krausz su imali dozvolu za naseljenje).¹⁸¹

Dio navedenoga potvrđuje i popis iz 1820./21. koji navodi 13 članova dvije obitelji, i to u Gornjem gradu Rosalia Singer sa 7, a u Donjem gradu Rosalia Krausz sa 6 članova.¹⁸² U odnosu na prethodni, ovaj popis se nešto razlikuje jer se uočava da se Rosalia Singer preselila u Gornji grad. U Donjem gradu je očito glava obitelji Leopold Krausz preminuo, te je nositeljica obitelji poslala njegova supruga, udovica Rosalia. Ove navedene obitelji imale su dozvolu naseljavanja pa su popisane, dok su druge najvjerojatnije bile privremeno u gradu ili su bile u postupku dobivanja dozvole naseljavanja pa nisu navedene. Tako se ne zna što je bilo s obiteljima Jacoba Langa i Gašpara Frieda.

Popis s kraja 1820. nešto se razlikuje od gornjega popisa jer donosi podatke za cijelu Virovitičku županiju i njezina tri kotara. Tako u Osječkom kotaru prebivaju 3 obitelji sa 23 člana, u Virovitičkom 10 obitelji sa 43 člana i u Đakovačkom kotaru 10 obitelji sa 75 članova. Sveukupno je u županiji bio 141 židovski pripadnik, odnosno 23 obitelji. U kotaru Osijek su 3 obitelji; jedna živi u Retfali, mjestu zapadno od Osijeka, druga u Osijeku, a treća u Sarvašu, mjestu istočno od Osijeka. Obitelj Rosalije Singer imala je 8

¹⁸¹ MOL, HL, DJ, spis F1 N130./1818., (1472/1818).

¹⁸² MOL, HL, DJ, F1 N9/1821.

Conscripção
Integralis Populationis Status, et Proventuum Indiarum in Libera ac Regia Civitate Catholica Com. Nobili 1820. orientalem.

Summa Totum vel Makum Familias	Sexu masculini	Sexu feminae	Totum	Cum aere datus vel p[er] alios de censibus vel in alio casu				Censibus numeratis sive de censibus sive de aliis				Observationes		
				Capitulum	Parochia	Beneficium	Alia	Capitulum	Parochia	Beneficium	Alia			
1	1	1	2											
1	1	1	2											
2	2	2	4											

Collectum die 20ta Decembris 1820. A. Alexandrum Slavovium Sacrat. imp. Capell.
V. S. p. Tolmas Slavovius

Popis Židova u Osijeku iz 1820./21.

članova i u ovom popisu je navedena kao zakupnica u Retfali, dok je u ranije provedenom popisu nastanjena u Gornjem gradu. U Osijeku, tj. Donjem gradu je obitelj Rosalije Krausz/Krauss, također sa 8 članova, a u Sarvašu je obitelj Herschla Singera imala 7 članova.¹⁸³ Te obitelji s istim brojem članova potvrđene su i u siječnju sljedeće godine.¹⁸⁴

Popis Gradskoga poglavarstva Osijeka iz 1820. se razlikuje od popisa Virovitičke županije iz iste godine, jer navodi u Osijeku 4 židovske obitelji, i to u Gornjem gradu 3, a u Donjem gradu jednu obitelj. U Tvrđi i Novom gradu nije bilo nastanjenih Židova.¹⁸⁵ Jedna od obitelji nastanjena u Gornjem gradu posjedovala je kuću, jer je gornjogradski kožar Sebastijan Karlo Redlstein u svom dnevniku zapisao da je u „Židovskoj kući“ 1821. iskopao bunar.¹⁸⁶

U Osijeku su trgovali i prebivali Židovi nastanjeni u mjestima diljem Virovitičke županiji te iz susjednih južnomađarskih županija (Bačke, Baranje i dr.) kao i iz mjesta Srijemske županije. Tako su Židovi iz Negoslavaca, mjesta nedaleko od Vukovara, kupovali šišarke od seljaka i graničara te ih prodavali u Osijeku, pa se npr. na njih 1825. tužio vukovarski židovski trgovac Filip Handler koji je bio jedini zakupnik za prodaju šišarki.¹⁸⁷

Budući da je država nastojala i dalje provoditi popisivanje stanovništva Ugarski sabor je 1827. odredio da se popišu sva domaćinstva, porezni subjekti i njihove kategorije, sva stoka, obradiva zemljišta da bi se dobio novi model za izračunavanje prihoda. Popis je proveden sljedeće godine i po njemu je u Osijeku po vjeroispovijesti bilo 3.872 katolika, 905 pravoslavnih

¹⁸³ MOL, HL, DJ, spis F1 N 62/1821.

¹⁸⁴ MOL, HL, DJ, spis F1 N214, N215./1821.

¹⁸⁵ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 91., 98.

¹⁸⁶ Stjepan SRŠAN, *Osječki dnevnik Sebastijana Karla Redlsteina 1804.-1832.*, Osijek, 1997., 76.

¹⁸⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 16.

i 7 Židova (očito su popisivali muške glave obitelji te se u popisu ne navode žene i djeca; da su svi popisani zasigurno bi broj židovskog stanovništva bio veći). Stoga se može pretpostaviti da se popis od 7 Židova odnosio na 7 židovskih obitelji. Popisani su Jacob Fürst, Leopold Krauss, Josip Lang, David Szinger, Jacob Szinger/Singer i Samuel Szinger. Većina ih je živjela u Donjem gradu, a nekolicina u Gornjem gradu.¹⁸⁸

Do 30-ih godina 19. stoljeća glede položaja Židova u Kraljevini Ugarskoj i Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji nije bilo velikih pomaka, a onda se 1831. u Ugarskom saboru pojavila struja koja je zagovarala emancipaciju Židova i proširivanje prava. Ali do toga nije došlo. Na sljedećem zasjedanju 1832. zbililo se suprotno, jer je izrađen prijedlog zakona o položaju Židova u kojem su ponovno izdane stroge naredbe koje sprečavaju naseljavanje „stranih“ Židova prvenstveno iz Galicije, a onima koji su tu već stanovali potvrđeno je pravo naseljenja. Čak su hrvatski zastupnici na tom Ugarskom saboru tražili da se potvrde prijašnji zakonski članci 19./1729. i 46./1741. prema kojima se naseljavanje Židova u Hrvatsku i Slavoniju zabranjivalo, ali je njihov prijedlog odbijen jer je te članke već ukinuo Patent o snošljivosti Josipa II.¹⁸⁹

Popisi provedeni u razdoblju od 1830. do 1839. pokazuju stalni porast židovskoga stanovništva u svim hrvatskim i slavonskim županijama, pa tako i u Osijeku. No, taj broj još uvijek nije toliko velik da bi se te zajednice mogle usporediti sa zajednicama u mađarskom dijelu Habsburške Monarhije, ali je bila očita tendencija stalnog porasta.¹⁹⁰

Tako je u Osijeku 1830./31. stalno tolerirano 8 obitelji sa 43 člana. To su: Bernhard Lakenbacher (3), Jacob Lakenbacher (4), David Singer (5), Joseph Singer (1), Samuel Singer (2), Jacob Singer (9), Jacob Kerpner/Kempner/Kempfner/Kremiser?¹⁹¹ (4) i Bernhard Obersohn (15). Svi su bili *quaestori*, odnosno mali trgovci (pokućarci) jedino je B. Obersohn bio *arendator*, odnosno zakupnik. Najveću taksu tolerancije su plaćale obitelji Lakenbacher od 1.000 forinti. Ukupan broj članova u obiteljima je nešto veći, jer se tu ubrajaju u obitelj i pomoćni radnici, služinčad i najamnici¹⁹² što potvrđuje i popis Gradskog poglavarstva iz 1830. u kojem je navedeno da je u gradu na Dravi nastanjeno 9 Židova.¹⁹³ Prethodni popis Ugarskog namjesničkog vijeća navodi puno veći broj od 43 člana. Nije poznato odnosi li se brojka 9 na broj obitelji ili pojedinaca ili se odnosi na Jacoba Singera koji sveukupno ima 9 članova unutar obitelji, jer je moguće da su popisali samo jednu obitelj koja

¹⁸⁸ Stjepan SRŠAN, „Popis grada Osijeka 1828. godine“, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 4., Osijek, 1985., 133.-154.; S. SRŠAN, „Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine“, 36.-38., 50.-112.

¹⁸⁹ Gyula DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912., 22.-24.

¹⁹⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 17.

¹⁹¹ MOL, HL, DJ, F1 N64/1831. Prezime je nečitko napisano, pa bi se moglo izvoditi nekoliko oblika, međutim autorica ovog teksta pretpostavlja da je oblik ovog prezimena Kerpner, jer se oko 1830. pojavljuje ta obitelj u Osijeku.

¹⁹² MOL, HL, DJ, F1 N64/1831.

¹⁹³ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 98.; Dubravka BOŽIĆ BOGOVIĆ, „Demografska slika Osijeka od 1809. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 201.-216.

je imala toleranciju. Prema autorici ove knjige, ipak je riječ o obiteljima (kao obitelj popisivali bi mušku glavu).

Istodobno se broj židovskih obitelji udvostručio na području Virovitičke županije što potvrđuje i županijski popis iz 1830./31. koji prvi put ubraja i tolerirane obitelji i one koje nisu, što upućuje na to da je na tlu županije bilo znatno više Židova nego li je u popisima za Ugarsko namjesničko vijeće izvještavano. Prema tom popisu 30-ih godina 19. stoljeća županiju je nastanjivalo 59 obitelji s 278 članova. Kod samo nekih obitelji se navodi gdje su naseljene, a kod većine ne. Nisu izdvojeni ni podaci za obitelji koje su naseljavale Osijek i okolicu. Jedino je navedeno da Bernard Oberson stanuje u Retfali. Devetnaest obitelji u županiji nisu imale toleranciju a sve ostale, njih 40, jesu.¹⁹⁴

Uz stalno naseljene židovske obitelji, odnosno one koje su imale potvrdu tolerancije, bilo je i veći broj židovskih trgovaca i obitelji bez te potvrde. To potvrđuje dopis blagajnika Virovitičke županije koji 1831. piše kraljevskom namjesniku optužbu protiv samovolje osječkog poglavarstva zbog čega osječki trgovci trpe pohlepu Židova i kojekakvih tuđinaca koji se u Osijek slijevaju u velikom broju. Namjesnik odgovara blagajniku da on ne može ništa poduzeti protiv njegove optužbe, već da se građani moraju sami obratiti s tim predmetom na predstojeće saborsko zasjedanje. No, namjesnik je ipak popustio Županiji i poslao dopis Gradskom poglavarstvu u kojem ga je izvijestio o žalbi osječkih trgovaca. Ista žalba protiv mjesnih Židova upućena je i na Sabor. Kao i u ostalim gradovima i osječki trgovci pozivali su se na članak 19./1729. koji brani doseljavanje Židova, ali i na zakon iz 1790. koji određuje broj toleriranih obitelji u gradu. Na kraju se nije ništa riješilo, jer Sabor nije ograničio broj privilegiranih židovskih obitelji, s obzirom na to da su ih štitili raniji zakoni, što je i kasnije vidljivo iz povećanja židovskih obitelji u Virovitičkoj županiji.¹⁹⁵

Godinu poslije u dopisu iz 1832. navode se židovske obitelji koje su u Virovitičkoj županiji tolerirane do 1790. što predstavlja vrlo zanimljiv podatak za proučavanje ne samo povijesti Židova u Osijeku, nego i u široj i užoj okolini. U *Virovitičkom kotaru* to su bili: Jacobus Neuwirth, Josephus Polyak, Andreas Beck, Salamon Menczer, Ignatz Spitzer, Abraham Mautner, Salamon Grünbaum. U *Osječkom kotaru*: Michael Szinger, Salamun Pfeiffer. U *Voćinskom kotaru* Josephus Szinger, Salamon Mautner i u *Našičkom kotaru*:

¹⁹⁴ MOL, HL, DJ, F1 N31/1832. Bez dozvole naseljavanja bile su obitelji: Löbl Reiczer, Adam Stern, Jakob Fried, Marcus Kuhn, Josip Preisz, Joseph Reich, Izrael Herlinger, David Pollak, Moyses Vagner, Bernard Cziczter, Jacob Vesizman, Moyses Pichler, Löbl Juhn, Jacob Shlesinger, David Achueperger, Jacob Fischer, Ignatz Heinrich, Abraham Kuhn i Moyses Goldstein. S dozvolom naseljavanja bile su obitelji Herschl Singer iz Sarvaša, Bernard Obersohn iz Retfale, Leopold Tolnauer iz Valpova, Elias Waisz iz Đakova te Salamon Müller, Kuzman Polak, Moyses Kempner, Adam Kempner, Israel Kirshner (kasnije Kerschner), Moyses Kirshner, Marcus Singer, Jacob Dauer, Salamon Krausz-arendator, Katarina Kempner, Catharina Valter, Kuzman Ferber, Jacob Beram, Löbl Bauer, Joseph Fischer, Misko Polak, Jakov & Joseph Schlesinger, Marcus Spiczter, Adam Massauer, Heinrich Fuchs, Julius Hirscler, Jacobus Neivirth, Salamon Polyak, Bernardus Rotter, Simeon Polyak, Leopold Levy, Moyses Menczer, Ignacz Spiczter, Jacob Bek, Adam Koenig, Joseph Madlein, David Valter, Albert Cziczter, Johann Fuchs, David Obersohn i Leopold Massauer.

¹⁹⁵ HR - HDA, *Acta Banalia*, kutija 123./1831., spis 109/1831.

Adamus Valter, Salamon Kürschner i Marcus Fröhlich. Nakon 1790. broj toleriranih obitelji u Virovitičkoj županiji se povećao pa su bili tolerirani u *Virovitičkom kotaru* još: Josephus Roban, Salamun Lakenbacher, Josephus Steiner, Salamon Kraiczer, Elias Lakenbacher, David Pichler, Salamon Frankfurter, Herschl Fuchs, Josephus Löbl, Josephus Weisz, Salamon Robenstein (vjerojatno Rubenstein, op.a.), Marcus Vizner, Abraham V/ Wolheimer, Jacobus Bresslauer, V/Wolf Maszauer, Philip König, Michael Massauer, Isak Mautner, David Herschl, Lebl Menczer, Salamon Bresslauer, Jacob Veist, Abraham Menczer i Adam Müller. U *Osječkom kotaru*: Sara Kranczer (Krauss) i Herschl Szinger. U *Našičkom kotaru*: Jacob Bauer, Jacobus Szinger, Jacobus Mandl, Adamus Kranczer, Mandl Braun, Simon Ginczer, Hersing Tanzik, Israel Polyak i Elkan Krauszkopf.¹⁹⁶

Iz 1833./1834. datira detaljan popis židovskih obitelji koje su živjele u Osijeku. Popis daje malo drugačiju sliku navodeći u gradu 8 obitelji sa 31 osobom koji su plaćali toleranciju od 980 forinti. Kod njih je bilo zaposleno još 5 pokućaraca (*quaestor*). Na popisu su obitelji: Bernard i Jacobus Lakenbacher (6), David Singer (6), Joseph Singer (4), Rosalia udovica Singer (3), Leopold i Abraham Krausz (6), Leopold Blau (1), Marcus Fellner (2) i Samuel Singer (3).¹⁹⁷ Uz taj popis sačuvan je još jedan iz 1834. koji uz navedene obitelji popisuje i obitelj Berharda Obersohna i Moyses Singera.¹⁹⁸ Prema kanonskim vizitacijama iz 1833. Židovi su stanovali na području župe Gornji grad (ne navodi se njihov broj) i imali su sluge i sluškinje katolike.¹⁹⁹

Službeni popis proveden između 1830. i 1835. naveo je da u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji živi 1.610 Židova. Od 321 Židova u Virovitičkoj županiji 66 ih je u Osijeku i okolici.²⁰⁰ Broj Židova se u potonjim godinama povećavao, pa ih je i u Osijeku, koji je 1839. godine imao 11.430 stanovnika, bilo 55 muškaraca. Njih 16 je živjelo u Donjem gradu, a 39 u Gornjem. Ni tada u Tvrđi i Novom gradu nije bilo nastanjenih Židova. Budući da nema podataka o broju žena, kao ni o broju Židova u okolnim mjestima, ne može se utvrditi koliko je ukupno povećanje prisutnog židovskog stanovništva. No, poznato je da se broj Židova u Gornjem gradu povećao sa 9 iz 1814. na 39 muškaraca 1839. godine.²⁰¹

Prema mađarskom demografu Eleku Fényesu po popisu 1839./1840. u Osijeku živi 66 Židova (muških).²⁰² Vjerojatno to nije najtočnije, jer je 66 Židova bilo 1835., dok županijski popis iz gore navedenih godina popisuje

¹⁹⁶ HR - HDA, *Acta Banalia*, kutija 125./1832., spis 82./1832.; kutija 126/1832., spis 276/1832., spis 289./1832.

¹⁹⁷ MOL, HL, DJ, spis 90/1834.

¹⁹⁸ MOL, HL, DJ, F1 N257/1834.

¹⁹⁹ S. SRŠAN (prep., prev. i prir.), *Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.-1833.*, knjiga V., 385.

²⁰⁰ E. LASZLO, „Hungarian Jewry: Settlement and Demography“, 114.-116.

²⁰¹ K. FIRINGER, „Židovi u Osijeku 1814.“, 278.-279.

²⁰² J. ŠVAJČER, „Kretanje brojnog stanja prve verske opštine u županiji Baranja - u Dardi“, 80.

čak nešto manji broj (55), ali ne navodi i brojke za prebivajuće Židove iz okolice Osijeka.

Židovima u Ugarskoj se 40-ih godina 19. stoljeća ponovno mijenja položaj. Na poticaj nekolicine ugarskih političara koji su zahtijevali emancipaciju Židova, Ugarski sabor je na zasjedanju 1839./1840. izglasao poseban zakonski članak 29./1840., poznat pod imenom *De Israelitis* koji je u cijelosti važio i za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju (tj. pridružene krajeve). *De Israelitis* je uz ostale olakšice, kao što je dozvola gradnje tvornica, bavljenje trgovinom i obrtom, držanje židovskih pomoćnika i naučnika, pohađanje slobodnih znanosti i umjetnosti, kupovina nekretnina i zemlje u onim gradovima u kojima je to bilo dozvoljeno i ranije, Židovima pružio pravo slobodnoga naseljavanja u Hrvatskoj i Slavoniji, i to u slobodne kraljevske gradove. Doduše, ovom zakonu su se opirali hrvatski zastupnici, koji su na Banskoj konferenciji 4. travnja 1840. zaključili da se zakon ne može protegnuti na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju pozivajući se na prijašnje zakone.²⁰³ Hrvatski zastupnici su zaključili, da ako Ugarski sabor želi protegnuti zakon i na Hrvatsku, onda će namjesnik banske časti biskup Juraj Haulik moliti kralja da se taj zakon ne potvrdi za Trojednu Kraljevinu.²⁰⁴ Na kraju je Hrvatski sabor ipak potvrdio odluku Ugarskoga sabora.²⁰⁵ Proširivanjem prava i primjenom zakonskoga članka 29./1840. došlo je u Ugarskoj i njezinim pridruženim zemljama do ubrzanog useljavanja Židova što je vidljivo iz porasta njihova ukupnoga broja. Ujedno je Ugarski sabor na tom istom zasjedanju pokušao ukinuti tolerancijsku taksu, ali nije našao na odobrenje kod vladara.²⁰⁶ Prema mađarskom demografu Eleku Fényesu (neki znanstvenici smatraju da njegove navode treba uzeti s rezervom jer su mu brojčani podaci skoro uvijek veći ili manji nego li u vojnim i županijskim popisima), cijela Kraljevina Mađarska je 1839./1840. imala 244.035 Židova odnosno po drugim navodima 241.632.²⁰⁷ Po Fényesu je u Banskoj Hrvatskoj 1840. stalno naseljeno 2.100 Židova, i to u Križevačkoj županiji 145, Primorskoj 105, Požeškoj 223, Srijemskoj 80, Varaždinskoj županiji 474, Virovitičkoj 472 i Zagrebačkoj županiji 313 stalno naseljenih Židova. U Hrvatskoj vojnoj krajini nije bio stalno nastanjen nijedan Židov, a u Slavonskoj vojnoj krajini ih je 290.²⁰⁸

²⁰³ Mirjana GROSS / Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu-društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992. 418; Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske Neopapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb, 1985., 362.

²⁰⁴ Đuro ŠURMIN, *Hrvatski preporod*, I. (od godine 1790. do 1836.), Zagreb, 1903. i II. (od godine 1836.-1843.), Zagreb, 1904., 147.-148.

²⁰⁵ Gavro SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj - Iz starina zagrebačke općine (1806.-1845.), *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, god. V., Zagreb, 1903., 103.; *Židovi na tlu Jugoslavije*, 137.-138., *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. XII, 1836.-1847., Zagreb, 1980., 98.

²⁰⁶ G. SCHWARZ, „Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji”, 190.-191.

²⁰⁷ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 88., prema Elek FÉNYES, *Magyarország statistikája*, Pesten, 1842./1843., 47.-52.; Wespzprémy KÁLMÁN, *A Magyarország Zsidóságáról, A magyarországi Zsidók statisztikája*, Debreczen, 1907.; Alexius FÉNYES, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I. Theil, Pesth, 1843., 93.; Elek FÉNYES, *Magyarország statistikája*, első kötet, Pesten, 1842., 33.-34.

²⁰⁸ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 88., prema E. FÉNYES, *Magyarország statistikája*, 47.-52.; A. FÉNYES, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I., 52.-57.

Zakon iz 1840. omogućio je lakše useljavanje Židova u Slavoniju, pa ih je znatno više i u samom gradu Osijeku. Prema zapisima Gradskog poglavarstva te ih je godine u gradu na Dravi 75 pojedinaca, od čega ih je 59 živjelo u Gornjem gradu i 16 u Donjem gradu.²⁰⁹

Sljedeće godine je u Virovitičkoj županiji stalno naseljeno 90 židovskih obitelji s ukupno 340 članova. Taj se broj ne podudara sa Fényesevim procjenama, već da je službeni broj popisanih nešto manji. Po popisu u Osječkom kotaru, vrlo vjerojatno u Osijeku, nastanjeni su Bernhard Lackenbacher, Leopold/Lavoslav Epstein (Epstein), Jacobus Shaklicz/Schachlick, Leopold Blau, Henricus Hoffman, Michael Klein, David Singer, Samuel Singer, Samuel Singer, Samuel Obersohn, Vilim Engelmann, Joseph Steiner, Albert Kremsir, Joseph Singer, Leopold Kreuzz/Krauss, Abraham Kreuzz/Krauss, Abraham Spiller, Leopold Frölich. U obližnjim mjestima su nastanjeni Bernhard Obersohn, Marcus Spiller, Joseph Schwarz, David Schwarz i Salamon Sattler (u Retfali), te u Kravicama Israel Kremsir/Kremsier, u Hrastinu Jacob Rosenbeck, u Tenji na posjedu Moritza Weissbergera: Moyses Spiller, Leopold Lang, Herman Lang; u Čepinu Moricz Singer, u Dopsinu Moritz Krausz, u Laslovu Leopold Singer, u Aljmašu Joseph Kuh (Kohn ?), u Erdutu Joseph Böhm, Moyses Menczer, Alexandar i Samuel Neuwirth, Jacobus Neuwirth, Simeon Polyak, Leopold Bek (Beck), Jacobus Grünbaum, Fridrich König, Bernard Rotter, Jacob Beck, udovica Barbara Pichler, Leopold Bresslauer, udovica Rosalia Maisler, Josephus Reich, Michael Polyak, Moyses Unger, Joseph Polyak, udovica Anna Polyak, udovica Johanna König, udovica Rosalia Grünbaum, Jacob Massauer, Israel Holczer, Marcus Bauer, Jacob Schlesinger.²¹⁰ Prema spisima Gradskog poglavarstva 1841. godine u Osijeku je od 11.516 stanovnika 55 Židova, i to 19 od 1 do 17 godina, 14 oženjenih od 17 do 40 godina, 17 neoženjenih i udovica te 5 osoba iznad 40 godina.²¹¹

Godine 1843. je u Virovitičkoj županiji već 99 židovskih obitelji s 391 članom. Popis ne navodi obitelji prema mjestima stanovanja nego samo njihova obiteljska imena. Međutim iz potonjih popisa može se pretpostaviti da su na području Osječkog kotara bile ove obitelji: Michael Spiller, Herman Lang, Jacobus Böhm, Moricz Krausz, Leopoldus Singer, Leopold Lang, Moricz Singer, Henricus Bauer, Marcus Spiller, Jacobus Kraus, Salamon Sattler, Davidus Schvarcz, udovica Theresia Obersohn, Marcus Lövy/Löwy, Jacobus Rosenbach, Wilhelm Osztra, Leopoldus Szinger, Israel Kremsier i Josephus Kohn.²¹² Sljedeći popis iz 1844. godine navodi već 111 obitelji sa 470 osoba. Od tih obitelji u Osječkom kotaru je 20 sa 90 članova. To su: Heinrich Bauer, Leopold Lang, Moyses, Herman Lang, Leopold Singer, Moritz Singer, Leopold

²⁰⁹ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 98.

²¹⁰ MOL, HL, DJ, spis 18./1842.

²¹¹ Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOs), *Gradsko poglavarstvo*, spisi 1841.; Stjepan SRŠAN, „Gospodarstvo Osijeka od prvog spomena imena Osijek 1196. do 1850. godine”, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 50.-51., D. BOŽIĆ BOGOVIĆ, „Demografska slika Osijeka od 1809. godine”, 201.-216.

²¹² MOL, HL, DJ, F1 N61/1844.

Lang, Moritz Krausz, Marcus Levi, Jacobus Rosenbach, Wilhelm Osztra (Austria), Joseph Khon, Jacobus Böhm, Albert Obersohn, Marcus Spiller, David Schvarcz, Salamon Szatler, Jacobus Krausz, Joseph/Josip Obersohn i Israel Kremsier.²¹³

Četiri godine poslije (1845.) u Virovitičkoj županiji se smanjio broj obitelji na 107, ali se povećao ukupan broj na 474. U Osječkom kotaru su te godine popisane 22 obitelji (glave obitelji su: Moritz Singer, Leopold Lang, Marcus Kraus/Krauss, Jacob Rozenbach/Rosenbach, Marcus Lövy/Löwy, Vilhelm Ostra, Simeon Krauss, Simeon Kuhn, Leopold Lang, Moyses Spiller, Herman Lang, Leopold Singer, Albert Obersohn, Marcus Spiller, David Scvarzy/Schwarz, Salamon Szatler, Jacob Krauss, Joseph/Josip Obersohn, Izrael Kremsier, Jacobus Böhm i Joseph Kohn), koje su imale 98 članova. U Valpovu je jedna obitelj sa 6 članova, u Đakovačkom kotaru 17 obitelji sa 107 članova, u Našičkom kotaru 41 obitelj sa 180 članova, a u Virovitičkom kotaru 26 obitelji sa 83 člana.²¹⁴

U međuvremenu se od 1843. do 1844. pitanje emancipacije ponovno, ali bezuspješno, našlo na dnevnom redu tijekom zasjedanja Ugarskog sabora. Hrvatski zastupnici su 23. rujna 1845. poslali kralju Franji ispravu u kojoj smatraju da su Židovima prema zakonskom članku 29./1840. podijeljena dostatna prava u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i opiru se bilo kakvom daljnjem proširivanju prava (protive se mogućnosti da Židovi kupe zemljište, jer to ne smiju ni evangelici; protive se §. 5. zakona u kojem je određeno pod kojim uvjetima stječu inozemni (*exterorum*) Židovi pravo naseljavanja, a to je poznavanje mađarskoga jezika, jer bi to imalo štetne posljedice na različit (naime od mađarskog, op.a.) narod ovoga kraljevstva (*quum per id principium, respectu propriae ac distinctae horum Regnorum nationalitatis praejudiciosissimas consequentias involvens praestabiliretur...*), pa mole da se taj članak ispusti ili da se taj članak odnosi samo na granice Mađarskog Kraljevstva.²¹⁵ Peštanska je židovska skupština tada u ime cijeloga ugarskog židovstva podnijela zamolbu kralju da ukine komorsku taksu odnosno toleranciju.²¹⁶ O tolerancijskoj taksi se raspravljalo u Kraljevini Ugarskoj. Hrvatsko-ugarski kralj Franjo je na kraju pristao ukinuti toleranciju pod uvjetom da sve ugarske židovske općine uplate nastale zaostatke od 2.500.000 forinti. Tada je sazvan kongres izaslanika židovskih općina koji je održan u Pešti 1. ožujka 1846. na kojem se dogovaralo o visini otkupnine. U konačnici je dogovoreno da će se mađarski Židovi otkupiti od tolerancijske takse isplatom od 1.200.000 forinti (u roku od pet godina) te da će taksu uplaćivati u državnu blagajnu 9 godina. Međutim, nedugo nakon završetka kongresa

²¹³ MOL, HL, DJ, F1 N25/1845.

²¹⁴ MOL, HL, DJ, F1 N13/1846.

²¹⁵ HR - HDA, *Acta Congregatio Generalis Regnorum Croatia, Dalmatia et Sclavonija*, spis 41/1845. (film Z-782); Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj - Iz starina zagrebačke općine (1806.-1845.)“, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, V, Zagreb, 1903., 103.; G. SCHWARZ, *Povijest zagrebačke židovske općine*, 30.-31.

²¹⁶ G. SCHWARZ, „Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji“, 192.

vladar je 24. lipnja te godine u potpunosti ukinuo tolerancijsku taksu za cijelo područje Ugarske.²¹⁷ U otkup su uključene i židovske zajednice hrvatskih i slavonskih županija, koje su sudjelovale proporcionalno svojem udjelu u stanovništvu. Tako je Zagrebačka židovska zajednica platila 8.105,10 forinti, Križevačka 2.713,20 forinti, Požeška 1.085,20 forinti, Srijemska 719,35 forinti, Varaždinska 24.301,45 forinti i Virovitička s Osijekom 5.205,45 forinti.²¹⁸ Nakon ukidanja tolerancijske takse (1846.) u Ugarskom saboru raspravljalo se ponovno i o emancipaciji Židova na što su židovske općine u Ugarskoj i pridruženim kraljevinama izdale adresu 23. rujna 1847. i odaslale ju na sve oblasti, županije i slobodne kraljevske gradove. U adresi nastoje dokazati potrebu da se Židovi s ostalim stanovnicima izjednače ili barem da se odrede pravila u pogledu njihovog građanskog položaja.²¹⁹ Adresu su potpisali najugledniji rabini i predsjednici židovskih općina Ugarske (njih 22) te trojica iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Varaždinsku židovsku zajednicu predstavljao je trgovac Filip Leitner, virovitičku, Leopold/Lipot Epstein iz Osijeka i zagrebačku Salomon Epstein.²²⁰

U Virovitičkoj županiji, kao i u Osijeku, ponovno su Židovi popisani krajem 1846., u godini otkupa. Po tom, ne baš preciznom, popisu na širem području Osijeka, vjerojatno Gornjem gradu živjele su 33 obitelji sa 175 članova. Nositelji domaćinstva (obitelji) bili su Jacobus/Jakob i Rosalia Schaklicz/Schachlick, Hanna supruga Rosenstocka, Abraham Schillinger, Emanuel Frank, Marcus i Cylli Pfeiffer/Pffeifer, Martin Schwarz, Simon Maisler, David Szinger, Albert Spiller, Adolf Hern/Kern, Ignatz Deutsch, Joseph Schlesinger, Michael Klein, Rosalia Szinger, Albert Kremsier, Samuel Kohn, Joseph Szinger, Alexander Szinger, Volf Schwarz, Joseph Steiner, Leopold Priesch, Samuel Szinger, Samuel Schillinger, Emanuel Szinger, Israel Felner, Samuel Obersohn, Michael Klein, Heinrich Bauer, Herman Blau, Herschl Bernstein, Jacobus Schwarcz, Leopold Epstein, liječnik dr. Mauritius/Mavro Reiner. U Donjem gradu popisano je 6 obitelji sa 36 članova. Na popisu su Samuel Kohn, Abrahamus Kraus, Leopoldus Kraus, Marcus Fellner, kirurg Maximus Schwarcz, Wilhelm Engelman.²²¹

Sljedeće godine su u cijeloj Virovitičkoj županiji popisane 102 obitelji sa 501 osobom. Iako se iz godine u godinu broj obitelji smanjivao ukupan broj židovskog stanovništva se povećavao, jer se povećavao broj članova u obiteljima. U Virovitičkom kotaru popisano je 20 obitelji sa 67 članova, u Našičkom kotaru 42 obitelji sa 203 člana, u Đakovačkom kotaru 20 obitelji sa 115 članova, u Osječkom kotaru 19 obitelji (Emericus Frank, Albertus

²¹⁷ HR - HDA, *Srijemska županija*, a.c. 1349/1846; 2731/1846.; S. GAVRILLOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 42.-43.; G. SCHWARZ, „Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji“, 192.

²¹⁸ Béla BERNSTEIN, „Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn“, *Gedenkenbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, herausgegeben von Dr. M. Brann und Dr. F. Rosenthal, Breslau, 1900., 627.

²¹⁹ *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, br. 82, Zagreb, 1847.

²²⁰ HR-HDA, *Križevačka županija*, kut. 422./1847. spis 2067/1847.; *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, br. 82., Zagreb, 1847.

²²¹ MOL, HL, DJ, F1 N60/1846.

„Im Jahre Eintausendachthundertvierzignen den 30. December wurde in der Oberstadt Essek. Aloys Katzthaler'schem Hause „zum Wilden Mann“ unter den Vorsitz Sr. Hochgeborenen des Herrn Stadthauptmannes Josef von Neumayer den löbl. Gespannschaften Syrmiens, Veröcze und Požega Gerichtstafelbeisitzer, als Commisieur, im Beisein der Herren Markus Spieler Vorstandes, Jac. Schachtitz Dr. Reiner, W. Engelmann und Sam. Obersohn eine Generalversammlung abgehalten, bei welcher Gelegenheit der Herr Vorstand M. Spiller, die noch vor zwei Jahren verfassten und genehmigten Statuten neuerdings in Erwägung brachte, und Kraft solcher von den betreffenden Mitgliedern der Gemeinde die Protocollirungstaxe von 1 fl. C. M. zu bezahlen verlangte, was auch ohne Anstand u. zw. von folgenden Individuen geschah als :

Herrn Leopold Epstein, Markus Spiller, Jacob Schachtitz, Josef Hiller, M. Reiner, Samuel Obersohn, Wilhelm Engelmann, Moses Klein, Albert Obersohn, Samuel Singer, Jacob Schwarz, Adolf Stern, Josef Schlesinger, Michael Klein, Karl Kohn, Josef Frisch, Ignatz Deutsch, Emanuel Frank, Emanuel Kohn, Ferdinand Löwinger Israel Fellner, Alb. Kremsier, Josef Obersohn, Marc. Fellner, Leopold Lang, Josef Neuwirth Jalob Schillinger, Samuel Landsinger Martin Schwarz, Alb. Spiller, Moritz Hein, Moritz Bernstein Samuel Schwarz, Jacob Kern, Max Kempner, Leopold Weiss, Antal Sattler, Nach richtig erledigter Protocollirungstaxe, haben laut Statuten der grösste Theil der Gemeinde theils ganz, theils der grössere Theil ihren Rückstand bezahlt.

Nach geschehenem Ausgleiche hat Herr Vorstand seine Rechnung abgelegt, welche geprüft und gut befunden worden ist, sodann wurden die Statuten neuerdings verlesen und publicirt, sodann gehörig unterfertigt, worauf der Herr Vorstand Markus Spiller aus Ursache weil er bereits durch zwei Jahre und in den unruhigsten Zeiten der Gemeinde vorgestanden habe und die Ausschussglieder ihre Aemter niederlegten, mit den Begehren, es möchten andere Individuen durch Stimmenmehrheit erwählt werden.

Worauf der Herr Commissär erwiderte, dass, bevor er von dem ihm laut Statuten gebührenden Rechte der Candidatur Gebrauch mache, die anwesenden Gemeinde-Glieder, die natürlich ihre Individuen und ihre Fähigkeiten besser kennen, ihm zum Behufe der vorzunehmenden Candidation einige Glieder vorschlagen sollten, die sich auch in Folge dieser Aufforderung in ein Comitee verwandelten und nach geschener Berathung dem Herrn vorsitzenden Commissär einige Mitglieder vorschlugen, worauf belobter Herr Commissär folgende drei Glieder zum Vorstande candidirte :

Herr Markus Spiller — Leopold Epstein — Josef Hiller

mittelst geheimer Kugelvotation hat Herr Markus Spiller 19, Herr Leopold Epstein 5 und Herr Josef Hiller 3 weisse Kugeln bekommen, folglich ist Herr Markus Spiller abermals mit Stimmenmehrheit zum Vorstand erwählt, und durch Herrn Präses und Commissär in seiner Beamtung bestätigt worden, welcher aber zur ausdrücklichen Bedingung seiner fermeren Amtirung die pünktliche Befolgung seiner Anordnung — mit dem Bemerken gemacht hat, dass im Falle der Nichtachtung seiner ihm zustehenden Anordnung ihm von Seite des Herrn

Rhobicsek, Leopold Lang, Herman Lang, Lepoldus Singer, Moricz Singer, Moyses Spiller, Wilhelmus Osztra, Simeon Krausz, Albert Obersohn, Marcus Spiller, Joseph Obersohn, Salamon Sottler, David Schwarcz, Jacobus Kraus, Jacobus Kuhn, Israel Kremsier, Jacobus Böhm, Joseph Kohn) sa 107 članova, a u mjestu Valpovu jedna obitelj sa 9 članova.²²² Prema ovom i prethodnom popisu u Osijeku i Osječkom kotaru živjele su 52 obitelji sa 282 člana.

Tablica 1.

*Popis Židova u Virovitičkoj županiji prema različitim popisima (službeni popis te popis tolerancije) od 1808. do 1847.*²²³

Godina popisa i vrsta popisa	Broj Židova	Indeks rasta broja Židova
1808.	177	100,00
1820.	141	79,66
1830./1831.	278	157,06
1830./1835.	321	181,36
1841.	340	192,09
1843.	391	220,90
1844.	470	265,54
1845.	474	267,80
1846./47.	501	283,05

Iako popisi tolerancijske takse za Virovitičku županiju i kotareve nisu posve precizni, jer ne popisuju sve obitelji, odnosno popisuju samo one obitelji koje su imale dozvolu naseljavanja odnosno plaćale tolerancijsku taksu, vrlo su vrijedni jer pružaju prvi uvid koje su obitelji naseljavale Osijek i njegovu okolicu, Osječki kotar i Virovitičku županiju. Vrlo često su kod tih obitelji bili zaposleni i Židovi čija se prezimena i imena ne navode, ali ih se ubraja u ukupni broj članova obitelji. Godine njihova dolaska postoje u njihovim onodobnim sjećanjima, a ponekad i u matičnim knjigama. Vidljivo je da ne postoji ni jedinstveni obrazac pisanja njihovih prezimena, pa se pojedina židovska prezimena mogu naći u nekoliko oblika (Singer, Szinger ili Polyak, Poliak, Polijak) što je ovisilo o pisaru ili porezniku koji su u popis unosili židovske obitelji. Pri tome ostaje nepoznato koji su razlozi da se u jednom popisu jedna obitelj navodi, a u drugom ne. Jesu li popisivane samo glave obitelji? Na ta pitanja će možda dati odgovor daljnja istraživanja i usporedbe s ostalim popisima iz mađarskih županija ili će zbog nedostatka podataka i izvornog gradiva zauvijek ostati bez odgovora.

Još uvijek je vrlo teško utvrditi koje su se prve židovske obitelji doselile u Osijek. Iako su Židovska općina Osijek i nadrabinat vodili matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih od 1852. godine te u njima postoje podaci za

²²² MOL, HL, DJ, F1 N16/1847.

²²³ Popis Židova u Tablici 1. napisan je prema izvještajima o toleranciji koje su Virovitičke županijske vlasti slale Ugarskom namjesničkom vijeću.

rođene od 1780. godine²²⁴ podatke o rođenim treba uzeti s oprezom i rezervom, jer su upisivani naknadno. Matične knjige nisu sačuvane nego su prijepis izvornika sačuvan na filmovima pohranjenim u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.²²⁵ Prijepis je zbog toga što su upisni listovi na hrvatskom jeziku. Da su matične knjige originalne, odnosno da su se podaci unosili onako kako su se rađala djeca, umirali pojedinci ili sklapali brakovi, matične knjige prvo bi bile na hebrejskom, pa njemačkom i tek od 70-ih godina 19. stoljeća na hrvatskom jeziku. Isto tako rabin koji je prepisivao podatke iz izvornika u novu matičnu knjigu često je griješio, pa mu se znalo događati da zaboravi upisati dijete u godini kojoj se rodilo, pa bi nadodavao podatke na kraju stranice. Tako, npr. iza 1822. slijedi podatak za 1820. godinu, pa ponovno za 1822. Podaci o vjenčanim i umrlima pojavljuju se tek iza 1852. godine kada se službeno i počinju voditi matične knjige što potvrđuje da su podaci u tu knjigu uneseni naknadno. Imena roditelja (oca i majke) pa i djeteta su kroatizirani (umjesto Wolf, unosi se kroatizirani oblik imena Vuk). Odluka o kroatizaciji imena donesena je naredbom 31. srpnja 1878. br. 3708 po kojoj su se u matične knjige morala upisivati osobna imena u onom obliku u kojem u hrvatskom jeziku glase, izuzev imena kojih nema u hrvatskom jeziku.²²⁶ Tako se u navedenom prijepisu matičnih knjiga učestalo pojavljuju hrvatska imena (Josip, Lavoslav, Anka, Ruža, Terezija, Julka, Katica i sl.), a poneka se čak i prevode pa Regina dobiva oblik Kraljica, a Hana oblik Hani, i to za obitelji koje su se „navodno“ doselile u prvoj polovici 19. stoljeća. Ako se usporede istodobni tolerancijski popisi uočava se da se u njima još uvijek pojavljuju imena njemačkog, mađarskog ili hebrejskog oblika (Jacob, Heinrich, Anna, Salamon i sl.). Iz toga razloga se ne može sasvim pouzdati u podatke iz tih matičnih knjiga, jer nisu vjerodostojni. Međutim, oni ipak pružaju neke bitne činjenice i podatke. Može se pretpostaviti da su ti podaci upisivani naknadno 80-ih ili 90-ih godina 19. stoljeća i navode obitelji koje tada žive u Osijeku, a ne obitelji koje su se doselile u prvoj polovici 19. stoljeća, jer se u rubrici “stan roditelja” navode podaci o prebivalištu obitelji iz cijele Habsburške Monarhije, dok se prebivalište Osijek navodi samo kod nekolicine židovskih obitelji (Singer, Lang, Schwarz, Krauss, Hirsch, Zwiebach/Zwieback, Steiner...). Upravo ta prva činjenica je vrlo važna, jer pokazuje iz kojih su se sve dijelova Monarhije Židovi doseljavali u Osijek. Kao mjesta navode se vrlo često Bonyhád, Hidas, Novi Sad, Veliki Siget, Komárom, Monoštor, Szántó, Kiskörös, Eisenstadt, Pečuh, Baja, Laskafeld (Čeminac),

²²⁴ I. B., „Statistički materijal grada Osijeka - Iz župskih matica“, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 279.

²²⁵ HR - HDA, M-3430, M-1666., M-1511., M-3423, M-3442.

²²⁶ HR - HDA, BINZV, kut. 307/1897.; (171/1897). Zagrebački gradonačelnik Mošinski, žalio se na upis osobnih imena u matice Zagrebačke izraelitske bogoštovne općine. Tražio je da se po naredbi visoke kraljevske vlade 3708/1878, matice vode na hrvatskom jeziku. Da se osobna imena upisuju u matične knjige u onoj formi kako glase na hrvatskom jeziku, kao Josip, Franjo, Ladislav, Julijo, Franjo, Pavao, Marija, Cecilija, Terezija, Regina, Ljudevit, Vilim, Stjepan, Gabriel, a tamo gdje ima slučajeva da se ne može naći inačica hrvatskog imena da se koristi ime u izvorniku: Eleazar, Günther, Herbert, Arpad, Zoltan. (Kut. 415/1899.; 150/1899; 5394/1899.) Može se dogoditi da Židov ima dva imena, jer se jedno smatra hebrejskim, drugo građanskim, oba se smatraju identičnim, kao Abraham je Adolf, Gabriel je Gustav, Emanuel je Milan i sl.

Darda, Palota, Palanka...²²⁷ Rabini su ponekad navodili uz neka imena kao mjesto rođenja Osijek, dok bi u matičnim knjigama umrlih ili vjenčanih bilo navedeno neko drugo mjesto rođenja. To postavlja pitanje: Zašto su to radili? Vjerojatno zato što je većina pripadnika židovskih obitelji iz prve polovice 19. stoljeća rođena izvan Osijeka, a rabini su kako bi im olakšali dobivanje službenih dokumenata (izvodi rođenja, potvrde za školovanje, potvrde za vjenčanje), navodili Osijek kao mjesto rođenja, jer bi inače po dokumente morali ići u mjesta rođenja sve do Galicije. Samo dobivanje dokumenata bi se time odužilo, a putovanja, zbog loših ili nikakvih prometnica, tada nisu bila jednostavna.

U Osijeku su, prema matičnim knjigama rođenih, do 1852. stanovale obitelji na čijem čelu su bili Michael Singer (već 1784.), Izak Krauss (od 1790.), Mijo Singer (od 1803.), Martin Schwarz (od 1818.), Lavoslav Krauss (od 1822.), Dragutin Hirsch (oko 1822.), David Singer (od 1824.), Selig Zwiebach (1825.), Josip Steiner (1825.), Jakov Singer (1826.), Marko Schwarz (1828.), Josip Singer (1832.), Vojko Kremsier (1835.), Vuk/Wolf Schwarz (1835.), Lavoslav Epstein (1835.), Abraham Krauss (1837.), Mišo/Michael Klein (1838.), Josip Frisch (1839.), Samuilo Singer (1839.), Albert Spiller (1840.), Lavoslav Lang (1840.), Emanuel Frank (1840.), Makso Schwarz (1841.), Emanuel Singer (1842.), Vilim Engelmann (1842.), David Singer (1843.), Vatroslav Deutsch (1843.), Samuilo Kohn (1843.), Jakov Krauss (1844.), Lavoslav Frisch (1845.), Lavoslav Fröhlich (1846.), Jakov Schillinger (1846.), Izrael Bernstein (1846.), Jakov Schwarz (1846.), Vojko Robitček/Robiček (1846.), dr. Mavro Reiner (1846.), Dragutin Kohn (1846.), Josip Krauss (1846.), Josip Singer (1846.), Adolfo Stern (1847.), Samuilo Hirsch (1847.), Josip Slesinger (1847.), Leopold Frisch (1847.), Mavro Schillinger (1848.), Jakov Sonnenschein (1848.), Samuilo Schwarz (1848.), Julijo Weiss (1849.), Mojze/Mojse Fein (1849.), Lavoslav Fischer (1850.), Ignjat Deutsch (1850.), Simun Fellner (1851.), Filip Wegner (1851.), Leopold Perles (1851.), Makso Kempner, Samuilo Landsinger (1852.), Žiga Obersohn (1852.) i Izrael Kremsir (od 1852.).

U južnomadžarskom mjestu Dardi, smještenom 8 km sjeverno od Osijeka stanovali su s obiteljima Ahron Spiller (od 1794.), Abraham i Jakov Lang (od 1803.), Mavro Smolovicz (od 1807.), Efraim Hirt (od 1809.), Majer Spiller (1813.), Armin Boskowitz (1819.), Lavoslav Strauss (1820.), Josip Hiller (1823.), Elkan Reichsmann (1824.), Marko Fellner (1826.), Adam Spitzer (od 1826.), Marko Spiller (rođ. u Dardi 1794.), Natan Löbl (oko 1825., a oko 1840. preselio u Osijek), Lavoslav Mass (od 1831., preselio u Osijek), Salamon Pollak (oko 1832.), Jakov Schachlick (od 1833., a oko 1840. preselio u Osijek), Natan Weiss (od 1835.), Skender Hirt (od 1838., a preselio oko 1845. u Osijek), Salamon Pollak (od 1838.), Jakov Kern (1838.), Vojko Spiller

---

²²⁷ HR - HDA, M-3430.

(1838., oko 1840. preselio u Osijek). U Retfali, mjestu i samostalnoj općini smještenoj u neposrednoj blizini Osijeka, bili su Bernard i Josip Obersohn (oko 1823.).²²⁸

Ta analiza, uz navedene popise kao i popise tolerancijske takse, potvrđuje da je u gradu Osijeku od 1783. do 30-ih godina 19. stoljeća živjelo vrlo malo židovskih obitelji (jedna do dvije) i većina ih je živjela u susjednoj Dardi u Mađarskoj, gdje su imali i općinu. Nešto veći priljev u Osijek dolazi od 30-ih godina 19. stoljeća, a nakon 1840. godine započelo je i pravo useljavanje, i to prvo iz obližnjih mjesta, a onda i različitih hrvatskih i mađarskih županija. Sve je to utjecalo na osnivanje Židovske bogoštovne općine u Osijeku 1845. ili 1847. godine.

Tablica 2.

Broj rođenih Židova prema Matičnim knjigama Židovske općine u Osijeku

Godina	Rođeni	Vjenčani	Umrli
1780.	2		
1784.	1		
1785.			
1786.	1		
1787.			
1788.	1		
1789.			
1790.	2		
1791.			
1792.	4		
1793.	1		
1794.	1		
1795.			
1796.			
1797.	1		
1798.	1		
1799.	1		
1800.	4		
1801.			
1802.	5		
1803.	5		
1804.	10		
1805.			
1806.	5		
1807.	6		
1808.	2		
1809.	3		
1810.	1		
1811.	6		

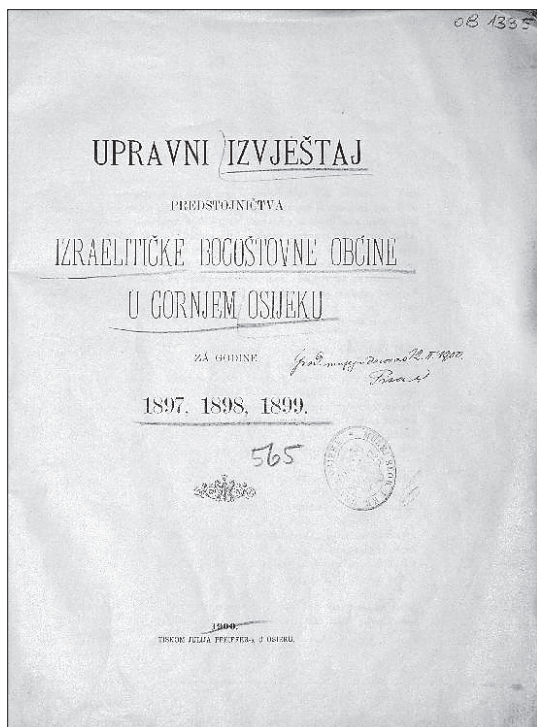
²²⁸ HR - HDA, M-3430.

Godina	Rođeni	Vjenčani	Umrli
1812.	1		
1813.	4		
1814.	5		
1815.	3		
1816.	6		
1817.	5		
1818.	2		
1819.	8		
1820.	15		
1821.	5		
1822.	8		
1823.	13		
1824.	7		
1825.	9		
1826.	8		
1827.	10		
1828.	14		
1829.	7		
1830.	9		
1831.	7		
1832.	10		
1833.	8		
1834.	6		
1835.	11		
1836.	8		
1837.	16		
1838.	14		
1839.	10		
1840.	13		
1841.	11		
1842.	15		
1843.	14		
1844.	11		
1845.	9		
1846.	24		
1847.	14		
1848.	15		
1849.	14		
1850.	17		
1851.	13		

Izvor: HR - HDA M-3430, Matične knjige rođenih Židovske općine u Osijeku 1780.-1899.

Osnivanje gornjogradske Židovske bogoštovne općine

Židovska vjerska zajednica *kehila* nastaje spontano zbog organizacije vjerskoga života (bogoštovlja, osiguranja vjerskih pogreba, omogućavanja

Naslovna stranica Schwar, Nathan, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek, Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne občine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., Osijek, 1900.*

i Jakob Schachtitz/Schachlich (Shahlicz/Schachtitz), liječnik Mavro/Moritz Reiner, Vilim/Wilhelm Engelmann i Samuel Obersohn.²³² Prvi statut općine sastavio je Mavro/Moritz Reiner, potonji zdravstveni savjetnik. Budući da je prvi službeni zapisnik s općinskog sastanka napisan 30. prosinca 1849., ta se godina smatra i godinom osnutka Židovske bogoštovne općine u Osijeku. Prilikom gradnje gornjogradske sinagoge 1869. u šupljinu temeljnoga kamena stavljen je dokument u kojem se članovi pozivaju na taj dan i godinu jer su od tada prestali biti „religiozna korporacija“ i postali „bogoštovna općina“.²³³

Prvotno se sinagoga/bet keneset²³⁴ (u dokumentima se spominje kao molitveni prostor) do 1847. nalazila u Školskoj ulici, a poslije u kući u

vjerskih škola i mesara za ritualno klanje-šahtera) i svakidašnjega života pružajući potpore siromašnim, udovicama i siročadi.²²⁹

Prvi zapisi o djelovanju Židova u Osijeku, i to u Gornjem gradu, potječu iz 40-ih godina 19. stoljeća u vrijeme kada se priprema i službeno osnivanje vjerske općine – *kehile*. Budući da su Židovi u gradu već od prve polovice 19. stoljeća zasigurno su imali neki oblik *kehile*, ali o tome nema podataka.²³⁰ Prema općinskim dokumentima osječka Židovska bogoštovna općina osnovala je oko 1840. prvo „molitveno društvo“.²³¹ Prema nekim izvorima je općina utemeljena 1845., a prema drugima dvije godine potom. Prvi predsjednik općine (glava) bio je Markus/Marko (Mendel) Spiller, a uz njega utemeljitelji su

²²⁹ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 366.

²³⁰ D. FIŠER, „Židovi u Osijeku“, 426.

²³¹ HR - HDA-BINZV, kutija 30./1892., spis 28 (13355/1892.)

²³² Nathan SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek, Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne občine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., Osijek, 1900., 26.

²³³ G. DIAMANT, *A zsidók*, 34.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.; Melita ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima)“, *Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*, Zagreb, 1998., 174.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4., *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.

²³⁴ Za sinagogu se u Hrvatskoj susreću još i izrazi tempel / bogomolja / hram.

Školska ulica

Nemeckoj/Njemačkoj ulici (danas Ulica Pavla Pejačevića).²³⁵ U početku je to bila je jedna iznajmljena soba (u Školskoj ulici), i to zato što u Habsburškoj Monarhiji do 1860. godine Židovi nisu smjeli biti vlasnici nekretnina, nego su ih mogli samo iznajmiti.²³⁶ U povijesnom osvrtu tajnika Osječke gornjogradske općine Nathana Schwarza navodi se da je u vrijeme predsjednika općine Leopolda Epsteina 1856., iznajmljena kuća u Njemačkoj ulici kupljena za općinske svrhe i za školu. Koliko je njegova tvrdnja istinita, teško je utvrditi budući da se zna da Židovi do 1860. godine nisu smjeli biti vlasnici nekretnina, osim onih koji su ih u vremenu od 1848. do 1853. kupili. Moguće je da se u Slavoniji taj rok produžio ili su osječki Židovi nekretninu neslužbeno kupili i prije, što se znalo događati.²³⁷

Židovska škola u Osijeku osnovana je 1852. godine. Prije toga su židovsku djecu podučavali privatni učitelji (spominju se u navedenim popisima) ili su djeca pohađala jednu od pučkih škola u Gornjem ili Donjem gradu.²³⁸

U vrijeme osnutka Općine osječka židovska zajednica je imala 40 pripadnika, kako navodi kroničar povijesti osječke općine (vjerojatno obitelji)

²³⁵ Zlatko KARAČ, „Bilješke o Osječkoj donjogradskej sinagogi“, *Osječki zbornik*, XXIX, 2009., Osijek, 2010., 247.; Zlatko KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historizizma*, Zagreb, 2000., 28.-29.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 29.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 181.

²³⁶ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 175.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4. Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 181., 250. Između 1848. - 1853. Židovi su smjeli kupiti nekretnine. To je promijenjeno vladarovom odlukom od 2. listopada 1853. kojom se ponovno uvodi zabrana posjedovanja nekretnina Židovima i to prema različitim propisima u pojedinim zemljama Monarhije.

²³⁷ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4., N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 29.

²³⁸ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I., 34.; HR - HDA, M-3442. Kao privatni učitelj spominje se Adolf Sohr (Senta, 19.VI.1815. - Osijek, 29.V.1901.).

koje su plaćale porez.²³⁹ Prema mišljenju vukovarskoga rabina J. Diamanta općina je tako kasno osnovana, jer njezini prvi članovi nisu stanovali u gradu na Dravi nego u susjednoj Dardi, mjestu u mađarskoj županiji Baranji preko Drave. Oni su u Osijeku trgovali i imali samo unajmljene trgovine i tek su preseljenjem od 40-ih godina 19. stoljeća (čl. 29./1840.) mogli od lokalnih vlasti zatražiti dozvolu za osnivanje općine.²⁴⁰ (S time se slaže i autorica ove knjige.)

Gospodarsko značenje

Osječki Židovi su imali velikoga utjecaja na razvoj gospodarstva grada Osijeka, ali i Slavonije i Srijema, ali tek iza 1848./49. godine, kada je već spomenuti članak 29./1840. odredio da se smiju baviti svim obrtničkim i trgovačkim poslovima. Njihovo je naseljavanje u Slavoniju bilo sporo, ali kontinuirano i usprkos restriktivnim odredbama, vlasti se nisu protivile dolasku Židova iz praktičnih razloga. Zamjetno je, naime da su novi židovski doseljenici trgovinom i poduzetništvom poticali ekonomski razvoj i pokretali gospodarstvo. Uz trgovačku djelatnost i pokućarenje, početkom 19. stoljeća Židovi se pojavljuju i kao zakupnici feudalnih prava vlastelina, odnosno manjih kraljevskih prava poput korištenja vodenica, gostionica i mesnica te naplate maltarine, mostarine i sličnoga. Što se tiče Osijeka, osječka trgovačka udruženja – gremiji su već vrlo rano pokušali suzbiti trgovinu Židovima, pa su tako npr. 1821. zahtijevali da im se zabrani pokućarska trgovina smatrajući ih glavnim konkurentima.²⁴¹ U prvoj polovici 19. stoljeća veliko je značenje Židova u pokretanju prvih manufaktura. Osobito su se diljem Slavonije bavili pepeljarenjem, a u Osijeku sa svilarstvom. Osječka manufaktura svile (fikatorija) pokrenuta je kada je prva poticajna sredstva od 60.000 forinti kraljica Marija Terezija 1765. godine dala Solenghiu koji je proizveo prvih 165 funti svile.²⁴² Njezin rad se pokazao profitabilan pa je proširivana proizvodnja. Iako su stabla dudova i u potonjem desetljeću resila slavonske ceste i putove, Bečki dvor je odlučio privatizirati svoje poslove sa svilom davanjem svilarstva u zakup trgovcima. Pri tome je prednjačila bečka veletrgovačka kuća Isaka Hoffmanna, koja je u tom razdoblju najzaslužnija za proširivanje svilarstva u Slavoniji i Srijemu. Hoffmann je radio s brojnim sitnim trgovcima koji su bili nakupci, te razvijali poslove, a sve je prolazilo kroz bečku središnjicu. Ugarska komora je 26. siječnja 1827. predala u zakup

²³⁹ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 194.-195.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 27.; *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869. Navedene su obitelji: Leopold Epstein, Markus Spiller, Jacob Schachtitz, Josef Hiller, Max Reiner, Samuel Obersohn, Wilhelm Engelmann, Moses Klein, Albert Obersohn, Samuel Singer, Jacob Schwarz, Adolf Stern, Josef Schlesinger, Michael Klein, Karl Kohn, Josef Frisch, Ignatz Deustch, Emanuel Frank, Emanuel Kohn, Ferdinand Löwinger, Israel Fellner, Albert Kremsier, Josef Obersohn, Marcus Fellner, Leopold Lang, Josef Neuwirth, Jakob Schillinger, Samuel Landsinger, Martin Schwarz, Albert Spiller, Moritz Hein, Moritz Bernstein, Samuel Schwarz, Jacob Kern, Max Kempner, Leopold Weiss i Anatol Sattler.

²⁴⁰ G. DIAMANT, *A zsidók*, 34.

²⁴¹ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 103.

²⁴² Mira KOLAR, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945. godine*, Zagreb, 2007., 38.-39.; Kamilo FIRINGER, „Počeci manufakture i industrije u Osijeku“, *Osječki zbornik*, br. VI., Osijek, 1958., 143.-169.; Slavko GAVRILLOVIĆ, *Svilarstvo u Osijeku u drugoj polovini XVIII veka*, *Historijski zbornik*, br. XXIX-XXX, Zagreb, 1976.-1977., 263.-268.

osječku svilanu Mitterpacheru, a ubrzo su zakupci postali i bečki židovski veletrgovci Hoffmann i Lazar Goldschmidt, koji su u Beču imali i svoju svilanu. Oni su se obavezali da će otkupljivati sve ponuđene količine svilenih čahura u svim slavonskim županijama i slavonskoj Vojnoj krajini. Istodobno su se u Osijeku svilarstvom bavili Židov Reihwein i Julijo Bubanović, koji su od Mitterpachera 1835. preuzeli osječku Kraljevsku tvornicu svile sa 18 kotlova za odmatanje te istodobno nabavili i 28 novih kotlova. U osječkom filatoriju je 1845. radilo 80 radnika i 200 radnica, a u vrijeme sezone na sakupljanju i obradi sirovine oko 3.500 osoba. Godine 1845. nastupajući zastoje u uzgoju dudovog svilca utjecao je na trgovačku kuću Hoffmann koja je prodala glavni udio u osjećkoj manufakturi pa se ponovno javlja Mitterpacher. Doduše, Emanuel Hoffmann je 1854. svoje pogone u Osijeku prodao Scheyu koji ih je održavao, unatoč potpunom slabljenju svilarstva od 1855. kada je bolest dudova svilca uništila dudinjake, do 1866. kada osječka svilana prestaje raditi.²⁴³ Gotovo istodobno se Židovi uključuju i u pokretanje uljare u Osijeku. Tako su 1829. Iva i Josip Libkovitz iz Praga uz financiranje dvorskoga savjetnika, podžupana Virovitičke županije, sarvaškog vlastelina Ivana Salopeka na njegovom zemljištu na periferiji Volovske ulice (današnje Županijske) podigli uljaru te postavili temelje razvoja uljarstva u Slavoniji. Ubrzo je zbog novčanih problema Salopek uljaru prodao trgovačkoj tvrtci F. S. Thürner & sinovi uz obvezu da tvrtka isplati dug braći Libkovitz.²⁴⁴ Rad prve tvornice octa u osječkom Gornjem gradu pokrenuo je 1851. Lavoslav Kramer, od kojega je tvornicu otkupio Josip Ehiendienes (prije Aron Keller). I proizvodio godišnje 12 do 13 vagona octa, što se prodavalo u okolici i u samom gradu Osijeku. Zapošljavala je 5 radnika.²⁴⁵

Trgovina je imala izuzetno veliko značenje u oblikovanju hrvatskog modernog građanstva, čiji su dio postajali i Židovi. Bila je ujedno i glavni način stjecanja znatnijeg kapitala izvan feudalnih posjeda i poljoprivrede u koju Židovi nisu bili uključeni. Stoga nije čudno što je upravo ta grana djelatnosti kod Židova bila najvažnija.²⁴⁶ To je vidljivo i u "Židovskom kalendaru iz 1848. godine" koji donosi podatke u četiri županije (Virovitička, Srijemska, Zagrebačka i Varaždinska) za 1846./47. u kojem su Židovi podijeljeni prema

²⁴³ M. KOLAR, *Svilarstvo u Hrvatskoj*, 38, 39, 59, 64-67; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 508; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve – trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Osijek, 1999., 76., 77.

²⁴⁴ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 105.-106.; Ivan BALTA, „Njemačka prezimena židovske i drugih vjeroispovijesti u Orahovici u 19. i početkom 20. stoljeća“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 2003., 176.; Zlatko LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka za razdoblje od početaka devetnaestog do kraja dvadesetog stoljeća“, *Novi Omanut*, br. 71., srpanj-kolovoz 2005., 1.-3.; K. FIRINGER, „Počeci manufakture i industrije u Osijeku“, 143.-169.; I. KARAMAN, „Privredni život Banske Hrvatske u doba ilirskog pokreta“, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 13., Zagreb, 1986., 96.; Aleksandar ĐURAŠEVIĆ, „Industrijski razvitak Slavonije“, *Prvi znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Zbornik radova*, Osijek, 1970., 404.

²⁴⁵ M. KOLAR, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945. godine*, 64.-67.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 508; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve* 76., 77.

²⁴⁶ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 262.

zanimanjima.²⁴⁷ Tako je u Virovitičkoj županiji u trgovini sudjelovalo njih 46, zanatlija je bilo 19, pomoćnika u trgovini 10, poljodjelaca 5, šegrta 5, krčmara i voditelja gostionice 5, kirurga 5 i liječnika 2.²⁴⁸ U kojim su mjestima djelovali kalendar ne navodi pa se može samo nagađati. No, za liječnike ipak odlomak koji slijedi ukazuje da su djelovali u Osijeku i Našicama. Naime, poznato je da je u Osijeku 1846. djelovao Maximus Schvarcz/Max Schwarz – kirurg (1809. – 1884.) i liječnik Mavro Reiner.²⁴⁹ „Popis zdravstvenog osoblja Virovitičke županije“ iz 1847. navodi da u Našicama već 7 godina radi liječnik Leopoldus Lichenbaum.²⁵⁰

U revolucionarnim zbivanjima 1848./1849.

Godine 1847. mađarski demograf Elek Fényes ponovno je iznio broj Židova u Kraljevini Ugarskoj i Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji na osnovi 14 županija, i to 10 mađarskih (Turóc, Csanád, Nögrad, Somogy, Szepes, Bereg, Borsod, Bihar, Torontál, Krassó) i 4 hrvatske županije (Virovitička, Srijemska, Zagrebačka i Varaždinska; nedostaju podaci za Požešku županiju i Vojnu krajinu). Prema tim podacima, (koji se trebaju uzeti s velikom rezervom jer se baziraju na procjenama i nisu navedene sve županije) u 10 mađarskih županija živjelo je 37.730 Židova, a u hrvatskim županijama – Virovitičkoj 185, Srijemskoj 310, Zagrebačkoj 740 i Varaždinskoj 355 – 1.590 Židova.²⁵¹ Da je broj Židova u Hrvatskoj ipak znatno veći potvrđuje njegov popis iz 1840. kada je isti autor naveo da je u Hrvatskoj bilo 2.100 Židova i onaj iz 1851. prema kojem je tu oko 4.000 Židova.

Pitanje emancipacije Židova u Hrvatskoj na početku izbijanja revolucije nije imalo neko veće značenje u tadašnjim političkim događajima.²⁵² Židovi koji su nastanjivali Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju imali su sličnu ekonomsku situaciju, s manjim razlikama kao i ostale židovske zajednice u krunovinama Monarhije.²⁵³ Do 1848. bilo im je dopušteno da se bave bankarstvom, trgovinom, mešetarstvom i lihvarstvom, tj. zanimanjima koja su bila periferna u feudalnoj ekonomiji, ali su imali mogućnost relativnog brzog bogaćenja. Neki pojedinci u Hrvatskoj su se obogatili jer su iz Ugarske donijeli kapital radi investicija, a drugi su ga stekli u Hrvatskoj i Slavoniji

²⁴⁷ Peter I. HIDAS, „Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary“, *Jews in the Hungarian Economy 1760.-1945.*, Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday, edited by Michael K. Silber, Jerusalem, 1992., 135.-157.; Henrik POLLÁK, „Adatok a magyar izraeliták statisztikájához“, *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre*, Pest, 1848., 116.-117.

²⁴⁸ H. POLLÁK, „Adatok a magyar izraeliták statisztikájához“, 116.-117.; Lector JUDAËUS, „A magyar zsidóság száz év előtt“, *Magyar zsidók könyve 1943.*, ed. Nádor Jenő, Budapest, 1943., 22.-23.

²⁴⁹ MOL, HL, DJ, F1 N60/1846.; Biserka BELICZA, Virovitica i Virovitička županija u zdravstvenim izvještajima 18. i 19. stoljeća, *Virovitički zbornik 1234.-1984.*, Virovitica, 1986., 219.-220. U podacima koji su objavljeni u *Općem zagrebačkom kalendaru za 1846. godinu*, u popisu zdravstvenog osoblja Virovitičke županije, Schwarz nije naveden kao liječnik. Za Viroviticu je još navedena kao primalja Natalia Lövi/Löwy, mada se kod nje navodi da je rimokatolkinja, no očito pokrštena.

²⁵⁰ Biserka BELICZA / Saša JEVTIČIĆ, Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 211.

²⁵¹ L. JUDAËUS, *A magyar zsidóság száz év előtt*, 36.-37.

²⁵² Tomislav MARKUS, O nekim pitanjima političke kulture u Bansknoj Hrvatskoj 1848.-1849., *Povijesni prilozi*, 18., Zagreb, 1999., 116.

²⁵³ Mirjana GROSS, Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, *Gordogan*, 23.-24., siječanj-travanj, Zagreb, 1987., 28.

pokretanjem manufaktura. S druge strane tu su bili sitni židovski trgovci (kramari i pokućarci), krčmari, obrtnici te lihvari koji su posuđivali novac, u prvom redu seljacima. Lihvarenje je povećavalo vjersku netoleranciju, a u nekim slučajevima i mržnju kršćanskog stanovništva prema Židovima.²⁵⁴ Da im potomci ne bi ostali na marginama kršćanskoga društva, brojni Židovi u Hrvatskoj pokušavali su se uključiti u hrvatski narodni preporod, a nekolicina je sudjelovala i u ilirskom pokretu. Pohađanjem državnih škola, učenjem hrvatskoga jezika i prihvaćanjem hrvatskih običaja polako su se uključivali u hrvatsko društvo. Izbijanjem revolucije u Habsburškoj Monarhiji njihov položaj u Hrvatskoj i Slavoniji nije se bitno izmijenio, ali stav prema njima jest, jer su se reakcije hrvatske javnosti oblikovale pod utjecajem mađarske revolucije. Prekidom državnopravnih odnosa s Mađarskom i ulaskom Hrvatske u rat pozitivna slika Židova se mijenja, osobito tijekom 1849. kada su se Židovi u Mađarskoj u velikom broju priključili mađarskim revolucionarima. U Hrvatskoj se tek neznatan broj zagrebačkih Židova priključio hrvatskim revolucionarnim gibanjima u Zagrebu, što se ne može reći za veliki dio slavonskih Židova koji su simpatizirali mađarsku revoluciju.²⁵⁵ Upravo ta orijentacija slavonskih Židova, odnosno simpatiziranje Mađara i njihovih težnji, dovelo je do osude dijela intelektualaca-pojedinaca i nekih glasila u Hrvatskoj. Nakon toga se njihov položaj u Slavoniji pogoršao te je u nekim mjestima došlo do protužidovskih ispada. Doduše, budući da su se Židovi našli pod zaštitom bana Josipa Jelačića, spriječeni su veći neredi. Iako je pozadina svih protužidovskih izgređa u Hrvatskoj i Slavoniji imala gospodarsku pozadinu odnosno karakter, hrvatska javnost potpomognuta od nekih pojedinaca je istodobno negodovala i zbog podržavanja revolucije u Mađarskoj od dijela slavonskih Židova.

Za vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848./49. Židovi s područja Virovitičke županije uglavnom su živjeli u gradovima i trgovištima – Osijeku, Našicama, Đakovu i Virovitici²⁵⁶ te nisu bili organizirani u općinu,²⁵⁷ iako se naziru pokušaji formiranja. Osijek je 1848. bio izložen, zbog blizine granice, interesima mađarona i mađarske vlade s jedne strane, a s druge strane hrvatskom narodnom pokretu i banu Jelačiću.²⁵⁸

Vijesti o zbivanjima u Europi i Mađarskoj sredinom ožujka 1848. stigle su u Virovitičku županiju i grad Osijek u kojem se kao županijskom središtu vodila borba za vlast u županijskoj upravi između mađarona, na čelu s Ladislavom

²⁵⁴ Dijana SABOLOVIĆ-KRAJINA, „Vjerske zajednice i vjeroispovijesti na koprivničkom području“, *Podravski zbornik*, br. 17., Koprivnica, 1991., 162-163.

²⁵⁵ G. SCHWARZ, *Poviest zagrebačke židovske općine*, 37.

²⁵⁶ Ivan BALTA, *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, Osijek, 1997., 32. Stjepan SRŠAN, „Osijek 1848./1849.“, *Zbornik radova Hrvatska 1848. i 1849.*, Zagreb, 2001., 239.

²⁵⁷ H. POLLÁK, „Adatok a magyar izraeliták statisztikájához“, 116.-117. U popisu za 1847. ne navodi se nijedna židovska institucija na području Virovitičke županije, za razliku od Zagrebačke županije u kojoj postoje već četiri molitvena doma, jedan heder, *Hevra Kadiša*, predsjednik općine i zamjenik kao i čitateljsko društvo.

²⁵⁸ Ivan BALTA, „Krizna zbivanja u gradu Osijeku i okolici 1848. i 1849. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 291.-312.; Nikola KOSANOVIĆ, „Osijek revolucionarnih godina 1848/49.“, *Osječki zbornik*, XVI, Osijek, 1997., 131.-170.

Ban Josip Jelačić

Szállopekem i podžupanom Ladislavom Jankovićem, i narodnjaka, na čelu s Josipom Jankovićem.²⁵⁹ U samom Osijeku jačala je dominacija mađarona koji su se izjasnili za Mađarsku te su bili protiv bana Jelačića i njegovih pristaša. Narodnjaci su se podijelili. U južnom dijelu županije većinski dio bio je sklon Jelačiću, a u sjevernom dijelu bili su kolebljiviji i skloniji politici oklijevanja. Pravoslavno pučanstvo se formalno izjasnilo za bana, ali su njihovi ciljevi bili politički vezani za ciljeve srpske politike. Nijemci su većinom bili protuslavenski raspoloženi, kao i Židovi koji su bili naklonjeni Mađarima.²⁶⁰ U Osijeku su se 29. ožujka te godine članovi županijske uprave priklonili narodnjacima, no nisu se odrekli zajednice s Mađarskom, što je dovelo do političkih borbi i sukoba između narodnjaka i mađarona. Iako je na skupštini proklamirana jedinstvenost Trojedne Kraljevine priznato je i mađarsko ministarstvo (vlada).²⁶¹ Unatoč mađaronskim agitacijama, u svibnju 1848. narodnjaci su ipak odnijeli pobjedu, jer je pokret na selu prisilio narodnjake i mađarone da zajednički nastupaju protiv zajedničkog

²⁵⁹ Filip POTREBICA, „Virovitička i požeška županija u zbivanjima 1848.-1849., s posebnim osvrtom na našički kotar“, *Našički zbornik*, 1, Ogranak Matice Hrvatske, Našice, 1994., 48.; Ferdinand ŠIŠIĆ, *Županija Virovitička u prošlosti*, Osijek, 1896., 103.-120.; Rudolf HORVAT, *Borba za Osijek 1848. i 1849.*, Osijek, 1907.

²⁶⁰ Ivan BALTA, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine hrvatsko-mađarski odnosi*, Vinkovci, 2000., 41.; *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 138., 12. rujna 1849., 479.; I. BALTA, „Krizna zbivanja u gradu Osijeku i okolici 1848. i 1849. godine“, 295.

²⁶¹ F. POTREBICA, „Virovitička i požeška županija u zbivanjima 1848.-1849.“, 48.; Slavko GAVRILOVIĆ, „Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849.“, *Historijski zbornik*, god. XIV., Zagreb, 1961., 1.-73.

glavnog neprijatelja, kmetova/seljaštva. Iako je Szállopek otkazao članstvo Banskom vijeću istodobno je tražio Jelačićevu podršku u gušenju seljačkih nemira. Strah da Jelačićev povjerenik Josip Bunjik²⁶² ne dođe s vojskom u Osijek te da ne uvede „mir i poredak“ kako mu je naredio Josip Jelačić, prisilio je mađarona Szállopeka da prizna bansku vlast i da istakne narodnu zastavu na županijskoj zgradi, ali i da istodobno zatraži pomoć od Pešte. Jelačić je htio raspustiti promađarski „Upravljaajući odbor sigurnosti“ u Osijeku i naredio je Bunjiku da izolira grad donošenjem odluke o nenapuštanju grada da bi neutralizirao „sumnjive osječke građane, pretežito Židove...“ jer je sumnjao da su skloni mađaronima.²⁶³ Još je u travnju te godine na javnoj županijskoj skupštini virovitički podžupan Ljudevit Szállopek od Gradskog poglavarstva u Osijeku tražio da se na prijedlog trgovaca, „sve samih Nijemaca, *Čifutima* zatvore trgovine“.²⁶⁴ Što je i učinjeno. Zbog toga su Josip Hiller, Gustav Landsinger i J. Spiller u svoje ime i ostalih osječkih Židova uputili molbu banu Jelačiću u kojem su ga obavijestili o postupcima osječkih trgovaca i zamolili ga da ih uzme u zaštitu, dok se na Saboru ne riješi pitanje njihovog položaja u Hrvatskoj. U međuvremenu je došla zapovijed s „višeg mjesta“²⁶⁵ da se *Čifuti* ostave na miru u uživanju dosadašnjih prava. Očito ih je ban zaštitio, pa su židovske trgovine ponovno otvorene.²⁶⁶ Pod banskim utjecajem u Osijeku se osnivaju tri odbora za upisivanje u Narodnu stražu, koja je prvenstveno imala cilj svekolike zaštite i sprečavanje napetosti pa je tako npr. djelovala u slučaju optužbe vojnog zapovjedništva da židovski trgovci G. Landsinger, J. Hiller i J. Spiller prodaju „loše meso“.²⁶⁷

Potkraj svibnja i početkom lipnja 1848., odnosno nakon svrgnuća bana Jelačića, prilike u Virovitičkoj županiji su se pogoršale što je izazvalo preokret u Osijeku i preuzimanje vlasti od strane mađarona. Zbog toga su vojne posade u Tvrdi krajem kolovoza te godine zauzele, doduše kratkotrajno, neutralan stav prema ratu Hrvata s Mađarima.²⁶⁸ Mađaroni su se na vlasti u Osijeku održali oko dva mjeseca. U to vrijeme je Gradsko poglavarstvo slušalo naredbe mađarske vlade, ali od 2. listopada 1848. glavni povjerenik Virovitičke županije i grada Osijeka postaje Josip Bunjik, koji je 27. studenoga ušao s graničarima u Osijek sa zadaćom da povрати bansku vlast. Raspustio je Gradsko poglavarstvo i poništio sve odluke mađarskog ministarstva.²⁶⁹ Stanovništvo diljem županije se razdijelilo u dva tabora. Istodobno je

²⁶² Josip Bunjik, sudac i banski povjerenik u burnoj 1848. godini. Josipa Bunjika, podžupana, povjerenikom je imenovao ban Josip Jelačić. Bunjik je nešto kasnije imenovan i povjerenikom za Virovitičku županiju koja je imala sjedište u Osijeku. Kao takav bio je zapovjednik Narodne straže. Uz Metela Ožegovića i Hermana Bužana Josip Bunjik je bio zastupnik Hrvatskoga sabora na poznatom Saboru u Požunu (Bratislavi) travnja 1848. godine.

²⁶³ HR - HDA, *Virovitička županija*, PPP, 5. ožujka 1848., br. 163.; I. BALTA, *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, 81.-96.

²⁶⁴ *Narodne Novine*, br. 37.-20. travnja 1848., 147.

²⁶⁵ *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 37, Zagreb, 20. travnja 1848., 147.-148.

²⁶⁶ *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 37, Zagreb, 20. travnja 1848., 147.-148.

²⁶⁷ HR - HDA, *Virovitička županija* - PPP 19. lipnja 1848., br. 1363.; I. BALTA, *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, 81.-96.

²⁶⁸ *Rat Hrvata s Mađarima godine 1848.-9.*, Zagreb, 1902., 126.-127.

²⁶⁹ S. SRŠAN, *Osijek 1848./1849.*, 244.; J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavenske povijesti...*, 400.-401.

ZAHTEVANJE NARODA HRVATSKOG.

20. Trećina kraljeve vojske stala je i došla u ovaj i na dalje pod kršnom upravom stoje sa svojom slobodnom vjere, vjerski, slobodni i slobodni. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

21. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

22. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

23. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

24. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

25. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

26. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

27. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

28. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

29. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

30. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

31. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

32. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

33. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

34. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

35. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

36. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

37. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

38. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

39. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

40. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

41. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

42. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

43. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

44. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

45. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

46. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

47. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

48. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

49. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

50. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

51. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

52. Hrvatska i Slavonija su slobodne zemlje i slobodne zemlje. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi. Dječaci Hrvatske i Slavonije i ostali ostaju u svojoj vjerskoj slobodi i vjerskoj slobodi.

županijska skupština odlučila da se prikloni mađarskoj vladi. Na skupštini su poništeni mađarski zakoni i uredbe, zabranjena je prepiska s mađarskim vlastima i izvršena obnova županijske uprave. Svrgnut je od mađarskog ministarstva podžupan Ladislav Janković de Vuchin et Pribret koji je prebjegao u Mađarsku i ostavljeni su novi podžupani Josip Janković Vuchin et Pribret i Ladislav Delimanić. Iako su Jelačićeve pristaje nastojale uspostaviti vlast u županiji nisu se uspjele učvrstiti u Osijeku jer su stanovnici Gornjeg grada i Tvrđe (uglavnom Nijemci) bili na mađarskoj strani, a Donjograđani (većinom Hrvati i Srbi) uz bana Jelačića. Članovi magistrata / Gradskog poglavarstva i nadalje su bili u većini Nijemci pod utjecajem odbjelogla podžupana Ladislava Jankovića de Vuchin et Pribret.²⁷⁰ Stoga su od jeseni 1848. prilike diljem Virovitičke

županije neprekidno bile u znaku nemira i raskola. U Virovici su na vlasti bili narodnjaci, a Osijek je i nadalje bio izvan banske vlasti. Dapače, nakon duge neutralnosti zapovjednik carske vojske i Tvrđe Jović izjasnio se za Mađarsku pa su 20. listopada Osijek okupirali mađarski vojnici na čelu s grofom Kazimírom Báltthyányjem i održali vlast u njemu do 14. veljače sljedeće godine. Narodnjaci su se odmah iz Osijeka razbjegli, a oni koji su ostali su uhapšeni. U Slavoniji je u studenom i prosincu 1848. zavladao zatišje, iako su zabilježene manje borbe oko Osijeka. Ondašnji tisak je navodio da u Virovitičkoj županiji mađaroni „mute slogu Hrvata i Srba“, ali da su u tome angažirani i židovski trgovci koji su gorljivi propagatori Mađara. Navodi se tako da je „jedan Čifutin Izrael Kremzier (Kremsier, op.a.) novcem i vinom podmitio (graničare) i nagovorio ih da ne gube vrijeme nego da kućama svojim idu, jer da su Mađari njihovi prijatelji“.²⁷¹ Stoga je Virovitičkoj županiji poslan dopis u kojem se stavlja do znanja da pazi na *takove Čifute*, odnosno Židova, koji prosti puk bune i čija su traženja protivna miloj domovini.²⁷²

Kao i u drugim županijama, tako su od svibnja do srpnja 1848. i u Virovitičkoj županiji seljaci i građani podnosili „Narodna zahtijevanja“ Hrvatskom saboru. Bila su slična onima širom Hrvatske, pa i u pitanju Židova,

²⁷⁰ F. ŠIŠIĆ, *Županija Virovitička u prošlosti*, 105.; S. GAVRILLOVIĆ, „Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849.“, 23.-24.
²⁷¹ I. BALTA, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine*, 28., *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 132., 28. studeni 1848., 529.
²⁷² HR - HDA, *Virovitička županija*, kutija 746./1848.-1849., spis 507./1849.

jer trgovište Virovitica traži u svojim da se zabrani trgovina *od kuće do kuće hodeća (hausieren)*, a s tim u vezi da se protjeraju *Jevreji* koji su se naselili u gradovima nakon 1838. godine.²⁷³ Istodobno se u „Narodnim željama grada Osijeka“ pod 7. točkom traži *jednakost prava svijuh vjeroispovjedanjah, jednakost svijuh bez razlike stališa i vjere pred sudom...*,²⁷⁴ što pokazuje da nisu svi u Virovitičkoj županiji bili jedinstvenoga stajališta prema Židovima.

Početakom 1849. zbog nastalih neprilika zaredali su diljem Slavonije agrarni nemiri. Tereti rata sve više su ugrožavali egzistenciju seljaštva, a narodnjačke vlasti se nisu potrudile ublažiti probleme. U Virovitičkoj županiji su seljaci veleposjedničke arendatore, mahom trgovce i građane, žestoko napadali, a među njima izloženi opasnosti bili su i Židovi po selima, trgovištima i gradovima. Tako se osječki mesar Josip Fröhlich, arendator livade Čepinskoga (Adamovićeve) vlastelinstva tužio na seljake iz Dopsina, mjesta nedaleko od Čepina, zbog nastale štete od njihove stoke. Sredinom travnja 1849. Martin Brenner iz Valpova istupio je protiv seljaka iz Marijanaca zbog šteta nanesenih na pustari koju ja imao u zakupu. U listopadu te godine Samuel Neuwirth, trgovac iz Virovitice, tužio je seljake, jer su mu iz šume koju je zakupio protjerali radnike, a pepelane porušili.²⁷⁵ Osim tih sporadičnih primjera u županiji položaj i broj Židova se nije uvelike promijenio, dapače njihov se broj povećavao. U Mađarskoj su nakon završetka revolucionarnih i ratnih zbivanja osudili i kaznili Židove koji su se priključili revolucionarima.²⁷⁶ Nakon izricanja kazni austrijske vlasti su ih preseljavale u ostale dijelove krunovine, pa tako i u Hrvatsku i Slavoniju. Zbog toga je u Osijek na odsluženje kazne stigao David Kuh (Kohn, op. a.), „Čifutin“, osuđen na 5 godina robije.²⁷⁷ Koliko su Židovi u Osijeku tih revolucionarnih godina djelovali, teško je procijeniti jer je mjesna židovska zajednica, mahom sitni trgovci, bila još uvijek premala da bi imala neko veće značenje u društvenim, gospodarskim i političkim prilikama u gradu. Pri tome su Židovi u Hrvatskoj još uvijek bili u nepovoljnom pravnom položaju bez obzira na to što je proklamirana njihova ravnopravnost u Austriji i Mađarskoj. Stoga osječki Židovi nisu značajnije sudjelovali u događajima 1848./1849. osim što je većina među njima podržavala mađaronsku opciju. Međutim, njihovo značenje diljem Hrvatske, pa tako i u Osijeku, postaje znatnije nakon stjecanja emancipacije od 80-ih godina 19. stoljeća pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata.

²⁷³ S. GAVRILOVIĆ, „Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849.“, 26.

²⁷⁴ HR - HDA, *Požeška županija*, kutija 449/1848., spis 175/1848.; Zapisnik Odbora za narodne želje od 7. travnja 1848., koji je potvrdilo Poglavarstvo grada Osijeka *Hrvatski državni sabor 1848.*, svezak I, uredio Josip Kolanović, Zagreb, 2001., 149.-154.; N. KOŠANOVIĆ, „Osijek revolucionarnih godina 1848/49.“, 138.

²⁷⁵ S. GAVRILOVIĆ, „Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849.“, 55.-65.

²⁷⁶ S. SRŠAN, *Osječki ljetopis 1686.-1945.*, 176.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 205.; R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 274.-276.; Židovi su u Ugarskoj kao kaznu za sudjelovanje u revoluciji na mađarskoj strani morali platiti 2,300,000 forinti.

²⁷⁷ *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 52., 1. svibnja 1849., M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 118. Ti prognani Židovi bili su pod „posebnom paskom“ jer su ih smatrali Mađarima pa je Jelačić naredio da se na njih osobito pazi.

Židovi u Osijeku od 1850. do 1860.

Novonastale političke i sudbene promjene u cijeloj Habsburškoj Monarhiji Hrvatska je dočekala politički nejedinstvena i teritorijalno rascjepkana. Promjene i novi zakoni izdani u drugoj polovici 19. stoljeća odrazili su se i na život i djelovanje Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Tako se po *Oktroiranom Ustavu* iz 1849., koji je krajem rujna na pritisak Beča proglasila hrvatska vlast, u §.1. daje potpuna vjerska sloboda, pa su Židovi u Hrvatskoj kao i Židovi cijele Carevine izjednačeni glede građanskih prava s kršćanima. No, taj zakon nije dosljedno provođen.²⁷⁸

Glede Židova 12. ožujka 1851. naredba Carskoga i kraljevskoga ratnog ministarstva ukinula je zabranu iz 1807. godine koja im je zabranjivala uključivanje u proizvodnju i trgovinu baruta i salitre.²⁷⁹

Silvestarski patent od 31. prosinca te godine nije donio nikakvu odredbu o Židovima, niti je potvrdio ranije uredbe, pa njihov položaj nije pravno uređen što je izazvalo goleme poteškoće u interpretaciji njihove „sposobnosti posjedovanja“ i dalo mogućnost samovolji raznih oblasti, čak i postupno uvođenje nekih ograničenja koja su nametnuta u predožujskom razdoblju.

Ministar unutrašnjih poslova Bach je 1852. zabranio upotrebu hebrejskih molitvenika i židovskih vjerskih zapisa i obnovio je instituciju židovske zakletve (ostala na snazi do 1868., op.a.).²⁸⁰ Najveće dostignuće neoapsolutizma bila je primjena *Općega austrijskog građanskog zakonika* (dalje u tekstu *OGZ*, op. a.) koji je postao važeći za Kraljevinu Ugarsku i Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 1852. iako je na snagu stupio 1. svibnja sljedeće godine.²⁸¹ *OGZ* je proglasio načelo slobode trgovine, obrta i prometa, nepovredivost privatnog vlasništva pogotovu u raspolaganju zemljištem, slobodu konkurencije i sklapanja ugovora, slobodu izbora posla i zvanja, te je regulirao bračno pravo koje je izuzeo iz crkvenih jurisdikcija u svih religija.²⁸² U nekim je temeljnim odredbama istaknuo konfesionalne razlike,

²⁷⁸ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 361.; Mario STRECHA, „To je na svaki način pravi škandal“, Prilog poznavanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 219.

²⁷⁹ G. S. DEŽELIĆ, „Židovi u Hrvatskoj“, 28.; *Zemaljsko-zakonski i vladin list za krunovinu Hrvatsku i Slavoniju*, Komad I., Zagreb, 1851., 66.

²⁸⁰ Dušan JELIĆ, „Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, br. 5., Beograd, 1987., 32.; *Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Komad VI., 24. ožujka 1852., Zagreb, 1852. naredba ministra unutarnjih poslova od 25. siječnja 1852., 195.-196. te u *Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju*, Komad XIV, 29. srpanj 1852., Zagreb, 1852., 525.-526. Propis o postupanju kod polaganja zakletve po Židovima. Kada bi Židovi bili pozivani na sud, davali su zakletvu u prisustvu rabina koji bi ih morao opomenuti na posljedice ako lažno svjedoči. Nakon opomena na posljedice krive zakletve, postavlja se pitanje, je li Židov pripravan položiti zakletvu. Kada isti odgovara potvrdnim odgovorom, zatim desnicu do ispod palca na Toru, drugu knjigu Mojsijevu, dvadeseto poglavlje, sedmi redak, pokriva glavu i pred predsjednikom suda izgovara zakletvu.

²⁸¹ *Obći građanski zakonik* proglašen patentom od 29. studenog 1852. u Kraljevinah Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, srboskoj Vojvodini i tamiškom Banatu, Beč, 1853.; Neda ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002., 97.-98. Poslije pada apsolutizma (1860.) *OGZ* se u Hrvatskoj počeo razvijati nezavisno od austrijskog prava, pa su vremenom nastale razlike između austrijskoga i hrvatskoga teksta *OGZ*-a. *OGZ* iz 1852. bio je podijeljen na tri dijela. U prvom dijelu (paragrafi 309 – 530) sadržane su odredbe o osobnom pravu, a u vezi s tim i o obiteljskom pravu. Drugi dio sadrži podjelu na stvarno pravo (paragrafi 309 – 530), nasljedno (531 – 858) i obvezno pravo (859 – 1341). Treći dio (1342 – 1502) sadrži opće norme zajedničke za prethodna dva dijela.

²⁸² M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 108.-109.

i to osobito zasebnoga židovskog prava.²⁸³ Najizraženije odredbe koje su se odnosile neizravno na Židove vezane su na državljanstvo, a izravne odredbe odnosile su se na obiteljsko i ženidbeno pravo.²⁸⁴ Taj je zakonik s pravne strane olakšao promet dobara, razvoj proizvodnje i trgovine, obrt je oslobodio cehovskih stega i pomogao snažan privredni uspon građanstva te je time indirektno imao utjecaja na razvoj židovskih privrednika.²⁸⁵ Novi *Zakon o kućarenju* je 4. rujna 1852. regulirao *kućarenje* za cijelu Monarhiju.²⁸⁶ Ono je tada bilo najrašireniji oblik trgovine, a često i zanimanje Židova, te se najduže zadržalo u zabačenim/udaljenijim krajevima Hrvatske i Slavonije.²⁸⁷ Istodobno je „Zakon društveni“ carskom odlukom 26. studenoga te godine regulirao osnivanje židovskih bogoštovnih općina.²⁸⁸

Židovi su u razdoblju od 1848. do 1853. kupovali zemlju i postajali vlasnici posjeda. To su činili do 14. ožujka 1853. kada je kasacioni sud u Beču odlučio da više ne mogu kupovati zemlju, ali do tada kupljenu mogli su zadržati. Zbog toga je car i kralj Franjo Josip I. 2. listopada te godine izdao carsku naredbu i odredio da su „do predstojećeg definitivnog uređenja državljskih odnošaja Izraeličanah“ u krijeposti one pravne ustanove koje su postojale do 1. siječnja 1848. i koje ograničuju sposobnost Židovima da stječu nepokretno vlasništvo. Time im je ponovno ograničeno posjedovanje.²⁸⁹

Doneseni brojni onodobni zakoni iako nisu bili usmjereni protiv ili za Židove ipak su se indirektno na njih odnosili. Tako je npr. *Obrtni zakon* iz 1855. isključivao sve trgovce i obrtnike iz tjednih sajmova, a dopuštao im je posjećivanje godišnjih sajmova. To će se promijeniti nekoliko godina kasnije, kada je pred kraj apsolutizma, 20. prosinca 1859. proglašen novi cehovski red (Austrijski obrtni red / zakon) koji je stupio na snagu carskom odlukom (patentom) 1. svibnja sljedeće godine po kojem su bez isticanja vjerske pripadnosti svi građani Monarhije dobili ista prava za obavljanje svih privrednih zanimanja na teritoriju Monarhije (tj. proglasio je slobodu obrta i trgovine). Međutim, novi cehovski red nije proveden u svim zemljama Carevine, pa ni u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Tek poslije Hrvatsko-ugarske nagodbe poslove obrta preuzelo je Ugarsko ministarstvo za poljodjelstvo,

²⁸³ Ljiljana DOBROVŠAK, „Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj“, *Croatia Christiana Periodica*, br. 56., Zagreb, 2005., 78.; Eugen SLADOVIĆ, *Ženidbeno pravo* (tiskano kao rukopis), Zagreb, 1925., 23. O pravu ženidbenom učinjene su iznimke za Židove, a sadržane su u paragrafima 123-136. Židovske ženidbe obavlja rabin ili vjerozakonski učitelj glavne općine jednoga ili drugoga vjernika. Zbog braka, židovski vjerenici trebaju zamoliti dopuštenje od okružnoga ureda, u čijem se kotaru nalazi glavna općina. Rabini su dužni voditi knjige vjenčanih po propisu zakona.

²⁸⁴ *Obći gradjanski zakonik*, 8.-10., 34.-38.

²⁸⁵ N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 99.

²⁸⁶ *Zakoni i naredbe od 1849. do 1886., valjane za Kraljevine i zemlje zastupane u vieću cesarevinskom i kojima se oružnici imadu upoznati po §.24. Napatka službenoga*, Zadar, 1887., 46.-51. §.1. Pod kućarenjem razumijeva se trgovanje robom obilazeći od mjesta do mjesta i od kuće do kuće bez stanovita prodavališta.

²⁸⁷ Melita ŠVOB, Carmen BRČIĆ, Sonja PODGORELEC, „Židovi u Hrvatskoj“, *Migracijske teme*, 10., Zagreb, 1994., 57.

²⁸⁸ *Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hèrvatsku i Slavoniu*, I.-XX, sv. 1. Zagreb, 1853., 25.-32.

²⁸⁹ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 232., 11. listopada 1853.; *Zemaljsko-zakonski i vladin list*, 1853., 820., Cesarska naredba od 2. listopada 1853. valjana za svekolike krunovine, o privremenoj krijeposti propisah, koji su postojali prije godine 1848, i koji glede Židovah ograničavaju sposobnost za posjedovanje.

Mjesto	na području osječkog županijskog okruga												
	Osijek	Višnjevac	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje	Šušunje
Osijek	109	215	208	290	197	157	64	2	24	24	11	2	5
Višnjevac	394	1269	2477	4715	4100	351	186	395	20	12	9	10	6
Šušunje	104	124	229	265	299	122	111	22	24	21	24	16	1
Šušunje	197	202	428	448	59	365	29	-	4	7	-	7	-
Šušunje	211	610	5352	6169	899	410	264	299	82	59	64	26	19

Sumarni popis stanovništva Osijeka, 1851.

obrt i trgovinu. Ono je 27. veljače 1872. podnijelo na odobrenje vladaru Obrtni zakon koji je 16. ožujka te godine stupio na snagu.²⁹⁰

Koliko su sve te promjene utjecale na Židove u Hrvatskoj, pokazuju popisi stanovništva. Tako je 50-ih godina 19. stoljeća iz zapadne Mađarske i Moravske uslijedio znatniji val imigracije Židova u gradove i trgovišta civilne Hrvatske i Slavonije.²⁹¹ Prvi opći popis stanovništva obavljen u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj sastavljen je 1850./1851. godine.²⁹² Hrvatska je tada bila teritorijalno izmijenjena – nakon revolucije priključeno joj je područje Međimurja, Petrovaradinska pukovnija priključena je banatskoj granici, a srijemski kotari Ilok i Ruma dio su Srpske Vojvodine. Radi političkog upravljanja civilna Hrvatska podijeljena je na 6 županija²⁹³ – Zagrebačku, Varaždinsku, Križevačku, Riječku, Osječku²⁹⁴ i Požešku. Virovitička županija postala je dio Osječke kako se počela i nazivati te je podijeljena na četiri kotara: Osijek, Viroviticu, Đakovo i Vukovar. Međutim, nova organizacija nije stupila na snagu, nego je primjena počela tek nakon tri godine, i to u nešto izmijenjenom obliku jer više nije bilo 6 županija nego 5 (Zagrebačka, Varaždinska, Riječka, Osječka i Požeška). Budući da je Osječkoj županiji pridružen i dio Srijema tada je podijeljena na 6 kotara: grad Osijek, te kotarevi Osječki, Valpovački, Donjomiholjački, Našički, Đakovački i Vukovarski.²⁹⁵ Ta organizacija postojala je do 1861. kada je ponovno nastupila promjena.²⁹⁶

²⁹⁰ D. JELIĆ, „Kratki pregled historije subotičkih Jevreja“, 32.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 256.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 43., 44.

²⁹¹ M. GROSS/ A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 420.

²⁹² *Carstvo-kraljevske službene Narodne novine*, br. 271. - 25. studenog 1850.

²⁹³ Agneza SZABO, „Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880.“, *Historijski zbornik*, god. XL., Zagreb, 1987., 168.-169.

²⁹⁴ A. SZABO, „Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880.“, 168.-169.; *Carstvo-kraljevske službene Narodne novine*, br. 145.-26. lipanj 1850. Osječka županija s dijelom Srijemske županije dijeli se na četiri kotara s glavnim gradovima: Osijekom, Viroviticom, Đakovom i Vukovarom. Osječki kotar obuhvaća kotarske sudove: osječki, valpovački i šokačko-miholjački. Virovitički kotar obuhvaćao je sudove: virovitički, voćinski, slatinski i orahovički. Đakovački kotar ima sudove: đakovački, našički, a kotar Vukovarski: vukovarski i tovarnički.

²⁹⁵ *Zemaljsko-vladin list za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju godine 1854.*, razdjel prvi, godina 1854., Zagreb, 1854., broj 139., 273.-276.; *Carstvo-kraljevske službene Narodne novine*, br. 133., Zagreb, 12. lipnja 1854., 1.

²⁹⁶ Dragutin PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., 79.-80.; Milan SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I, Zagreb, 1899., 13.-21.; M. LANDEKA, „Dvjestopadeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.)“, 50.

Popis Židova po dijelovima grada u Osijeku 1851.

Prema sumarnom popisu 1850./1851. u civilnom dijelu Kraljevine Hrvatske i Slavonije živjelo je 868.456 stanovnika, a od toga broja 3.841 je Židov.²⁹⁷ Najviše ih je bilo nastanjeno u Osječkoj županiji, i to 1.358, a po kotarevima u Virovitičkom 272, u Osječkom 476, Đakovačkom 313 i Vukovarskom 297.²⁹⁸ U gradu Osijeku od 13.187 stanovnika je popisano 299 Židova (2,2 % u odnosu na ostalo stanovništvo), i to u Tvrđi dvoje, u Gornjem gradu 275, a u Donjem gradu 22. Njihov broj je isti i 1855. godine.²⁹⁹

Budući da nema točnih ranijih sumarnih popisa vrlo je teško od 40-ih do 50-ih godina 19. stoljeća uspoređivati njihov broj s ranijim brojčanim stanjem i dobiti pravu sliku o broju novouseljenih Židova u Kraljevini Hrvatsku i Slavoniju.³⁰⁰

Tablica 3.

Popis iz 1851. godine s brojem Židova po županijama

ŽUPANIJE	ŽIDOVİ	%
Zagrebačka+grad Zagreb	644	16,77
Riječka	100	2,60
Varaždinska	944	24,58
Križevačka	310	8,07
Požeška	485	12,63
Osječka	1.358	35,35
UKUPNO	3.841	100,00

Izvor: Carsko-kraljevske službene Narodne novine, br. 16., 21. siječnja 1852.

²⁹⁷ Carsko-kraljevske službene Narodne novine, br. 299., Zagreb - 31. prosinac 1851.; Agneza SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.“, *Naše teme*, 33 (7.-8.), Zagreb, 1989., 2128.-2138. Autorica u svojem članku iznosi da je 1850./1851. u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji bilo 3.914 Židova, no smatram da je to tiskarska pogreška.

²⁹⁸ Carsko-kraljevske službene Narodne novine, br. 16. Zagreb, 21. siječnja 1852.

²⁹⁹ Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS), HR-DAOS-6, Gradsko poglavarstvo, Osijek, kut. 1313., Sumarni popis stanovništva Osijeka, 1851. godine; Sumarni popis stanovništva Osijeka, 1855. godine; D. BOŽIČ BOGOVIĆ, „Demografska slika Osijeka od 1809.“, 205., 207.

³⁰⁰ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 89.-92.; M. LANDEKA, „Dvjestopedeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.)“, 50. Osječka županija je 1850. podijeljena na četiri kotara: Osijek, Virovitica, Đakovo i Vukovar.

Budući da popis stanovništva iz 1850./1851. nije zadovoljio carskim patentom naređena je provedba prvog službenog popisa 23. ožujka 1857., koji je objavljen 31. listopada te godine kao prvi točan popis stanovništva za cijelu Habsburšku Monarhiju. Hrvatska je tada popisana u gotovo istom teritorijalnom opsegu kao i iz prethodnog popisa, ali je podijeljena na civilni i vojni dio te su znatno izmijenjene unutrašnje administrativne granice pojedinih županija (broj županija je 5: Zagrebačka, Varaždinska, Riječka, Osječka i Požeška).³⁰¹ Broj stanovnika, kao i broj Židova, razlikuju se od autora do autora, no većina iznosi podatak da je civilna Hrvatska (dodani Iločki i Rumski okrug, a izdvojeno Međimurje) 1857. imala ukupno 865.009 stanovnika, od kojih je 5.132 ili 0,60% Židova.³⁰² Od toga broja u Osječkoj županiji je živjelo 1.784 ili 1,24% Židova, odnosno u kotarima Vukovar 403, Đakovo 298, Našice 253, Valpovo 106, Donji Miholjac 96 i u okolici Osijeka 169.³⁰³ U samom gradu Osijeku je, zajedno s obližnjom općinom Retfala, od ukupno 16.145 stanovnika, bilo 459 Židova ili 2,84%.³⁰⁴

Tablica 4.

Stanovništvo civilne Hrvatske i Slavonije te broj Židova po županijama 1857.

ŽUPANIJE		BROJ STANOVNIKA	BROJ ŽIDOVA	UDIO BROJA ŽIDOVA (%)
Grad Zagreb		13.083	625	4,78
Zagrebačka		243.841	418	0,17
Varaždinska		256.247	1.401	0,55
Riječka		88.732	67	0,08
Požeška		105.495	837	0,79
Osječka		144.116	1.784	1,24
UKUPNO	Hrvatska i Slavonija	851.514	5.132	0,60
	Krajina hrvatsko-slavonska	675.817	11	0,002

Izvor: *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 172.-177.

³⁰¹ Carsko-kraljevske službene Narodne novine, br. 133., Zagreb, 12. lipnja 1854., 1.; Milan SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 1., 1899., 13.-21.; *Zemaljsko-vladin list za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju godine 1854.*, broj 139., 273.-276.; D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, 75.-76. Osječka županija je imala šest vanjskih i jedan gradski kotar: osječki, valpovački, donjomiholjački, našički, đakovački, vukovarski i grad Osijek.

³⁰² A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.“, 2129.; M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 89.-92.; *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich-nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 120.; *Carsko kraljevske službene Narodne novine*, br. 55., Zagreb, 7. ožujka 1860.; br. 210., 13. rujna 1860.; *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, Zagreb, 1864., 18.-21. U katalogu izložbe navedeni su malo drugačiji podaci, prema njima u Hrvatskoj i Slavoniji ima 5.226 Židova, u Hrvatsko-slavonskoj Krajini 11, u Dalmaciji 318, a sveukupno 5.556.

³⁰³ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 92.-93.; A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.“, 2129.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 46.-47.; *Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im K. K. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten*, Neue Folge, III., Wien, 1858.

³⁰⁴ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 46.-47.; S. SRŠAN, „Osijek na prekretnici sredinom 19. stoljeća“, 84.; *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich*, 116.-121.

The image shows a historical population census document for Slavonia in 1858. The document is titled 'Bevölkerung' (Population) and is written in German and Croatian. It is a detailed statistical table with multiple columns and rows, listing various demographic data points for different regions and religious groups. The title 'Bevölkerung' is written in a large, decorative script at the top center. The document is signed at the bottom right with a date 'Juli 18. 1858' and a signature.

Sumarni popis stanovništva Osijeka, 1855.

Nešto drugačiji brojevi izneseni su u članku „Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima)”³⁰⁵ jer je autorica koristila podatke iz *Miestopisnog rječnika Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, koji je sastavio Vinko Sabljar 1866., a na temelju popisa stanovništva iz 1857. i različitih izvješća prikupljenih u razdoblju od 1861. do 1865. godine. U navedenom članku autor je broj Židova podijelio na županije koje su oblikovane nakon 1861., a teritorijalno se nisu podudarale s novonastalim županijama iz 1857. godine. Prema podacima iz Sabljarova djela navodi se da ukupno u civilnoj Slavoniji od 227.439 stanovnika živi 3.172 Židova, od kojih je 526 u Požeškoj županiji, 769 u Srijemskoj, a 1.230 u Virovitičkoj. Ti podaci očito navode stanje početkom 60-ih godina 19. stoljeća, a nisu izraz popisa iz 1857. godine, pa će oni detaljnije biti obrađeni u sljedećim poglavljima. Od 1851. do 1857. broj Židova u Hrvatskoj i Slavoniji povećao se za 31,12%, dok je istodobno došlo do smanjenja ukupnoga broja stanovništva. Oko 4/10 Židova živjelo je u gradovima, a najviše ih je bilo u Osječkoj i Požeškoj županiji, odnosno u gospodarski najrazvijenijim gradovima, trgovištima i mjestima Slavonije.³⁰⁶

Rad židovske bogoštovne općine i popratnih institucija

Organizirana vjerska židovska zajednica sa sinagogom i pratećim vjerskim, prosvjetnim i humanitarnim ustanovama preduvjet su religijskog i socijalnoga života Židova pa zbog toga Židovi, koji su početkom 19. stoljeća naselili sela, 40-ih godina 19. stoljeća odlaze i nastanjuju se u gradove u kojima podižu molitvene domove. Istodobno su nastanjivali i mjesta koja su

³⁰⁵ D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, 79.-80.; M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 171.

³⁰⁶ M. GROSS / A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 420.

se nalazila u blizini gradskih središta s bogomoljom/hramom. Na temelju novoga *Patenta o udruživanju (Zakon društveni)* od 26. studenoga 1852. regulirano je djelovanje židovskih bogoštovnih općina pa su židovske zajednice bile dužne osnovati općine i izraditi njihova pravila, te voditi matične knjige.

U Osijeku je službeno židovska bogoštovna općina osnovana nekoliko godina prije od donesene carske odluke. Doduše, prema jednim vrelima 1840., odnosno po drugim 7 godina kasnije.

Međutim, iako je iz 30. prosinca 1849. sačuvan prvi službeni zapisnik s općinskoga sastanka to ne isključuje tvrdnju da je židovska zajednica u Osijeku organizirano postojala i znatno ranije, o čemu svjedoči njihov broj, njihove akcije u skupljanju tolerancijske takse i pojedinci koji su se javljali u ime slavonskog židovstva. Vjerojatno su se okupljali u tradicionalne vjerske židovske zajednice (*kahal/kehile/Kehillot/Kehillah Kedoshah*) ili židovske zadruge (*Judengemeinde*). Doduše, to nije u pravnom smislu bogoštovna općina, već je to vjerska zajednica, koja se okuplja radi molitve, a ujedno osigurava i vjersko obrazovanje, održavanje vjerskih običaja i proslave blagdana, a sve prema židovskoj tradiciji i zakonu *halahi*. Isto tako neke od zajednica imale su i svojeg molitelja (rabina ili kantora, ovisno o veličini zajednice) te koljića zaduženoga za košer prehranu te mohela (osobu koja vrši obrezivanje).³⁰⁷ Vrlo često među njima izdvajali bi se pojedinci koji su nastupali u ime šire zajednice, ali to nije bilo i službeno. Tako je u ime osječke židovske zajednice nastupao Leopold Epstein. Prema zapisima, 30. prosinca 1849. u kući Aloisa Katzhaltera u Gornjem gradu pod predsjedanjem gradskog kapetana Josefa Neumayera sastavljen je zapisnik i razmotrena su Pravila koja su napisana dvije godine ranije. Nakon što je 40 obitelji platilo takse, pravila su potvrđena. Marcus Spiller bio je predsjednik od 1847. do 1849. Nakon potvrde Pravila pristupilo se biranju novog predsjedništva Općine. Godine 1849. za predsjednika su se kandidirala tri člana: Marcus/Marko Spiller, Leopold Epstein i Josef/Josip Hiller. Putem tajnoga glasovanja pobijedio je Marcus Spiller. Izabran je i Općinski odbor u sastavu: Josip Hiller, Samuel Singer, Wilhelm Engelmann i Alberth Spiller.³⁰⁸

Nakon organiziranja osječke židovske općine, od 50-ih godina 19. stoljeća (1849.) njezinim predsjednikom postaje trgovac Marko/Markus/Mendel Spiller (1794. – 1868.),³⁰⁹ a liječnik Mavro Reiner je izradio općinski statut.³¹⁰ Zajednica je okupljala oko 40 obitelji, a njihovi nositelji su bili: Leopold Spiller, Jacob Schachtitz, Josef Hiller, M. Reiner, Samuel Obersohn, Wilhelm Engelmann, Moses Klein, Albert Obersohn, Samuel Singer, Jacob Schwarz, Adolf Stern, Josef Schlesinger, Michael Klein, Karl Kohn, Josef

³⁰⁷ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 33.

³⁰⁸ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 27.-28.

³⁰⁹ HR – HDA, M-3430; M-3423.

³¹⁰ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 194.

Frisch, Ignatz Deutsch, Emanuel/Immanuel Frank, Emanuel Kohn, Ferdinand Löwinger, Israel Fellner, Albert Kremsier, Josef Obersohn, Marko Fellner, Leopold Lang, Josef Neuwirth, Jacob Schillinger, Samuel Landsinger, Martin Schwarz, Albert Spiller, Moritz Hein, Moritz Bernstein, Samuel Schwarz, Jacob Kern, Max Kempner, Leopold Weiss i Antal Sattler.³¹¹ Pod predsjedanjem M. Spillera (1849. – 1858.?) utemeljene su općinske institucije i započelo je vođenje matičnih knjiga (od 1852.).³¹² Otvorena je općinska škola, a Adolf Stern je općinski bilježnik. Provizorni zamjenik rabina je Dajan Nathan Löbl sve do dolaska rabina Samuela Spitzera 1856. godine.³¹³ On je bio od 1825. do 1862. i osječki mohel (javlja se i u Dardi kao mohel), a uz Löbla se kao moheli pojavljuju i Marko Adler (od 1818.), trgovac Bela Buchwald, Bürger (od 1862.), A. Gottlieb i Ignjat Blau (od 1864. te samo Blau od 1867.), potom I. Blau i Samuel Reichnitzer (od 1870.), I. Blau, Kornberger i Natahan Schwarz, od 1873. uz I. Blaua i Neumann, a od 1883. samo N. Schwarz. Od 1891. obrezivanje dječaka obavljala je službena osoba, tj. liječnik Izidor Arminski te se uz njega ponekad kao mohel javlja i N. Schwarz (od 1913.) i Geza Fein, specijalist za bolesti usta i zubi.³¹⁴ Nakon toga na Općinskom sastanku 1852. donesen je i zaključak o osnivanju ženskog kupališta (mikve).³¹⁵

*

Godine 1856. pod organizacijskim vodstvom Leopolda Epsteina kupljena je dotadašnja iznajmljena kuća u Nemeckoj ulici / *Deutschen Gasse* (današnja Ulica Pavla Pejačevića) te je prenamijenjena u molitveni prostor.³¹⁶

Budući da su, koliko je poznato, 1852. u Osijeku sahranjeni prvi Židovi – dvadesetpetogodišnji Moritz/Mavro Löbl (učitelj, rođen u Dardi), osmogodišnje dijete Adolf Herbst i šezdesetdevetogodišnji trgovac Markus Pfeiffer – može se pretpostaviti da je to i godina osnivanja Pogrebnog društva *Hevra Kadiša*,³¹⁷ s kojom je povezana i akcija oko najma ili kupovine zemljišta za groblje. Prvi društveni predsjednik bio je Ignatz Singer (1852. – 1856.?).³¹⁸ Društveni statut napisan je i potvrđen tek 1858. godine.³¹⁹ Prvo židovsko groblje u Gornjem gradu nastalo je 1850. godine (sjeveroistočni dio današnje Ulice Leopolda Bogdana Mandića).³²⁰ Iako je gotovo istodobno

³¹¹ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 27.-28.

³¹² I. B., „Statistički materijal grada Osijeka“, 279.

³¹³ Arhiv Židovske općine u Osijeku (AŽOO), Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, Osijek, 1908., 1.-12.; J. BÖSENDORFER, „Vjerska organizacija u Osijeku“, *Zbornik arheološkog kluba „Mursa“* Osijek, 1936., 22.-23.

³¹⁴ HR - HDA M-3430; M3423.

³¹⁵ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“ 28.

³¹⁶ *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.; AŽOO - *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 5.

³¹⁷ HR - HDA, M3423.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“ 5.; AŽOO - *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 5.

³¹⁸ *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.

³¹⁹ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5., AŽOO- *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.

³²⁰ HR - HDA, M3423.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.; AŽOO - *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 5.

Židovsko groblje u Dardi

Gradsko poglavarstvo poklonilo Židovima zemljište za groblje izvan granica tadašnjeg Donjeg grada, kraj živodernice³²¹ ono je uređeno tek 1860. godine (današnji jugoistočni dio grada na Bikari).³²²

Godine 1856. stigao je i rabin S. Spitzer. Pod njegovim vodstvom osnovan je odbor za izgradnju sinagoge i *Sandekoës društvo*.³²³ Godine 1858. osnovano je Židovsko dobrotvorno gospojinsko društvo pod imenom *Izraelitsko dobrotvorno gospojinsko društvo*. Utemeljeno je zaslugom rabina Samuela Spitzera, a prva predsjednica bila je Šarlota Hiller.³²⁴

Rabinat je ustrojen 1856. te je potom po osobnoj pogodbi između rabina i pridruženih općina ustrojen odnos po kojem je osječki rabin bio nadležan za židovske bogoštovne općine u Osijeku, Dalju, Čepinu, Valpovu, Donjem Miholjcu, Našicama, Podgoraču i Orahovici. Imao je stalnu godišnju plaću i morao je voditi matične knjige te obavljati vjenčanja za članove navedenih općina ako bi to zatražili. Takav odnos je trajao do smrti rabina Samuela Spitzera 1895. s izuzetkom Židovske bogoštovne općine u Našicama koja se 1876. odvojila i svog vjeroučitelja izdigla u čast rabina.³²⁵

³²¹ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-Migracijske promjene u židovskoj populaciji*, 25.

³²² Stjepan SRŠAN, *Osječka groblja*, Osijek, 1996., 36., 41.-42.

³²³ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 28.

³²⁴ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“ 28.-30.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 180.

³²⁵ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 29 (24909/1900.; 3188/1901.); Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi u Našicama do Holokausta“, *Židovi u Našičkom kraju, Zbornik radova*, Našice, 2011., 19.

Uvođenjem neoapsolutizma došlo je i do promjene u upravi školstva u Hrvatskoj i Slavoniji. Uz državne škole egzistiraju i konfesionalne škole. Školske godine 1850./51. u Hrvatskoj djeluju dvije židovske škole, 1851./52. četiri, 1852./53. ponovno dvije, 1853./54. četiri, a 1857./58. tri, pa ponovno 1858./59. četiri. Nalazile su se u Zagrebu, Vukovaru, Zemunu i Osijeku.³²⁶

U Osijeku je konfesionalna pučka škola započela s radom 1851./52. školske godine i djelovala je u sklopu postojeće državne donjogradske pučke škole (današnji stari dio zgrade OŠ Jagode Truhelke u Crkvenoj ulici). Odmah po njenom otvorenju đakovački ili bosanski i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer usprotivio se zamolbi židovske bogoštovne općine da Židovi smiju nastavu pohađati i nedjeljom. Odgovorio je da nije netolerantan nego da od njih zahtijeva da poštuju „vladajuću religiju“ i da ne održavaju nastavu nedjeljom. Ministarstvo bogoštovlja i nastave pod ministrom grofom Leom Thun odmah je reagiralo na taj Strossmayerov odgovor i dopustilo Židovima da pohađaju nastavu nedjeljom istaknuvši da i kršćanska djeca idu u nedjeljne škole. Prema navodima N. Schwarza osječkoj židovskoj pučkoj školi podijeljeno je tek 1856. pravo javnosti.³²⁷ Nastava se u prvim godinama odvijala na njemačkom jeziku.³²⁸ U školi su predavali učitelji: Mavro Schik/Šik, Samuel Stadler i Adolfo Eichner. Škola je djelovala i nakon Prvoga svjetskog rata.

U mjestima gdje nije bilo konfesionalnih pučkih škola židovska djeca pohađala su državne pučke katoličke ili protestantske škole. U 1851./52. školskoj godini je njihov broj u katoličkim školama diljem Hrvatske bio 131 učenik, 217 u 1852./53., 277 u 1853./1854. školskoj godini, 116 u 1854./1855., 93 u 1855./1856. i 117 Židova u 1856./1857. školskoj godini.³²⁹

Prvi osječki rabin

Samuel Spitzer (Keszthely/Blatenski Kostel/Zala, 1828., – Osijek, 14. XII. 1895.)³³⁰ prvorodenac je rabina Spitzera iz mađarskoga mjesta Keszthelyja te potomak obitelji Yom-Tov Lippmann-Heller koja je na dvoru kralja Ferdinanda II. (1619. – 1637.) zagovarala toleranciju prema Židovima i bila jedna od najznamenitijih židovskih obitelji u Habsburškoj Monarhiji.³³¹ Završio je u Pragu rabinske studije na rabinskom seminaru (poznatom kao

³²⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 280.-281.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 288. Očito je da su cijelo vrijeme postojale četiri židovske škole te da su u izvješćima korišteni nepouzdanji podaci.

³²⁷ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 175.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 368.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5; *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.

³²⁸ *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 193.

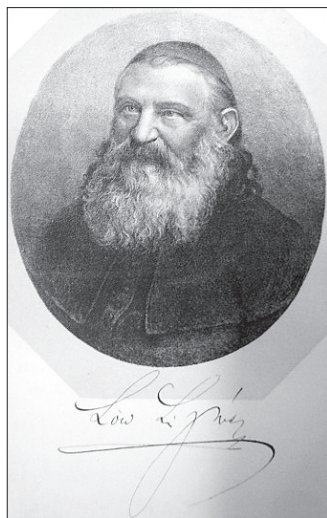
³²⁹ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 292.

³³⁰ *Narodne Novine*, br. 289/1895., Osječki nadrabin Samuel Spitzer umro je u 67. godini; *Vjesnik Županije virovitičke*, br.1., 1. siječnja 1896., Dr. Samuel Spitzer; U tekstu *Jewish Encyclopedia* na strani 525. G. S. navodi da je rabin S. Spitzer rođen 1839. godine, što je netočno jer je rođen 1828. godine. Gavro SCHWARZ, Spitzer Samuel, www.jewishencyclopedia.com, 11.2.2010.

³³¹ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7542-heller-yom-tob-lipmann-ben-nathan-ben-moses-levi> (7.09.2012.), Utemeljitelj i najpoznatija osoba iz te rabinske obitelji bio je Yom-Tov Lipmann ben Nathan ha-Levi Heller (Wallerstein, Bavaria, 1578. - Krakow, 1654.), rabin i talmudist, poznat kao pisac komentara Mišne –*Tosafot Yom-Tov* (1614-7). Imao je četiri sina i najmanje šest kćeri. Sinovi su mu bili: Mojsije u Pragu, Samuel u Nemirowu (Ukrajina), Abraham u Lublinu, Leb u Brest-Litovskom.

Samuel Spitzer

Leopold Löw

ne-ortodoksna, moderna, neološka ustanova) kod S. J. Rappaporta te u istom gradu doktorirao filozofiju na Karlovom Sveučilištu. Godine 1856. prihvatio je poziv osječke Židovske bogoštovne općine, koja je tada imala 578 članova i preuzeo mjesto rabina, na čijem čelu je ostao do smrti 1895. godine.³³² Na prijedlog Virovitičke županije 1863. postaje nadrabim. Za vrijeme njegova službovanja započela je i dovršena 1869. izgradnja velebne sinagoge u Županijskoj ulici te je židovska pučka škola s njegovim dolaskom i djelovanjem dobila pravo javnosti. Bavio se i znanstvenim radom napisavši nekoliko studija/knjiga iz židovske teologije i povijesti.³³³ Povodom proslave 40-godišnjice vladavine cara i kralja Franje Josipa I. napisao je knjigu *Jubilej* u kojoj objašnjava porijeklo te riječi od hebrejskog „Jovel“. Neke od tih knjiga danas se nalaze u izraelskoj Nacionalnoj biblioteci u Jeruzalemu, a najviše ih je u knjižnici Muzeja Slavonije u Osijeku. Mnogo je putovao pomažući u osnivanju židovskih općina u Bosni i Hercegovini. Oženio se 1855. Amalijom rođ. Porges s kojom je imao sedmero djece, i to četiri sina (Berthold, Hugo, Emil i Sigismund) i tri kćeri (Ida, Selma i Isabela). Najpoznatiji je sin Hugo poslije istaknuti cionistički aktivist i predsjednik općine u Osijeku. Rabin S. Spitzer bio je „uzornog ponašanja“ i svojim agilnim djelovanjem „omiljena osoba i u nežidovskim krugovima“.³³⁴ Suradivao je osobito sa sigetskim rabinom Leopoldom/Lipótom Löwom (Czernahora, Moravska 1811. – Szeged/Szeged/Csonogradska županija, 1875.), predvodnikom reformsko-prosvjetiteljskoga

pokreta u Mađarskoj. Njihovo prijateljstvo potvrđuje Spitzerova žalopojka objavljena u posthumnoj spomenici izdanoj povodom Löweove smrti 1876. godine.³³⁵ Bio je 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća uključen u širu europsku židovsku zajednicu objavljujući dopise o osječkoj židovskoj zajednici i Židovima iz Slavonije u *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (potpisivao se

³³² N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.; Gavro SCHWARZ, „Essek“, www.jewishencyclopedia.com, 19.10.2006., 223.

³³³ G. SCHWARZ, Spitzer Samuel, www.jewishencyclopedia.com, 11.2.2010.; Samuel Spitzer, *Bilten*, 13., siječanj 1990., 3.; *Erinnerung an weiland sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein beitraag zu seiner biographie, verfasst und gesammelt von N. Schwarz*, 1895.

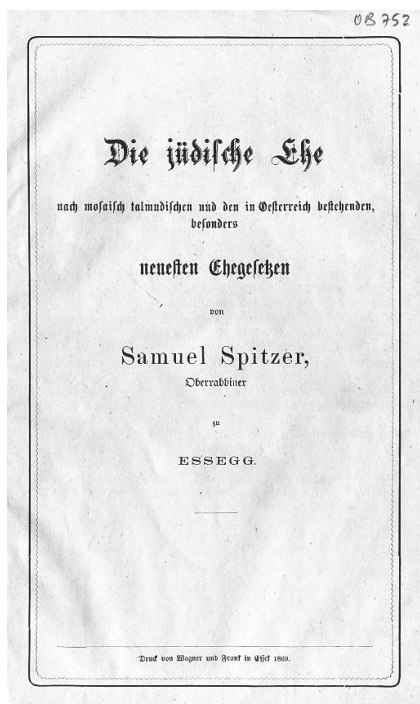
³³⁴ Vlasta KOVAČ, „Osječki nadrabim dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci“, *Ha-kol*, 88., travanj-svibanj, 2005., 45.-49.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 34.-35.

³³⁵ Samuel SPITZER, „Trauerrede“, *Lipót Löw, Végtisztessége*, Szeged, 1876., 61.-64.

Knjige Samuela Spitzera

sa S. S.).³³⁶ Kada je Spitzer preminuo od upale pluća, lokalne novine su navele da je „među svojim vjernicima uživao najveći ugled, a među sugradjanima opće simpatije, kao čovjek uzorna poštenja i ponašanja“.³³⁷ Posmrtni govor su napisali nadrabin zagrebački dr. Hosea Jacobi i vukovarski rabin dr. Julije Diamant. Nedugo nakon njegove smrti objavljena je kratka brošura njemu u čast u kojoj je uvodni dio napisao Nathan Schwarz, a govor Julijus Miskolczy.³³⁸

Naslovnica Die Judische Ehe

³³⁶ *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, br. 6., 7.02.1860.; br.32., 10.08. 1869.; br. 11., 14.03.1871; br.21., 23.05.1871.

³³⁷ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 1., Osijek, 1. siječnja 1895.

³³⁸ *Erinnerung an weiland sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein beitrag zu seiner biographie, verfasst und gesammelt von N. Schwarz, 1895.*

Razdoblje od 1850. do 1860.

Značenje u počecima poduzetništva

U prvoj polovici 19. stoljeća hrvatsko gospodarstvo je u europskim razmjerima nerazvijeno, tek s naznakama početaka kapitalističke proizvodnje. Hrvatska je i nadalje poljoprivredna zemlja s pretežito seoskim stanovništvom, a manufakturna proizvodnja i tvornički pothvati u gradovima i trgovištima bili su vrlo rijetki.³³⁹ Nakon završetka revolucije 1848./1849. ekonomija je bila u vrlo kaotičnom stanju pa je gospodarstvo trebalo temeljno preurediti. Stoga je pokrenuto osnivanje trgovačko-obrtničkih komora koje su trebale unaprijediti suhozemni i vodeni promet, trgovinu, obrt i cjelokupni privredni razvoj. Ministar Bruck objelodanio je 18. ožujka 1850. novi zakon po kojem je na području cijele Habsburške Monarhije trebalo osnovati 60 trgovačko-obrtničkih komora. Od toga broja za Hrvatsku i Slavoniju tri (Zagreb, Osijek i Senj).³⁴⁰

Kao značajno prometno, trgovačko i političko središte Osijek je u prvoj polovici 19. stoljeća po broju stanovnika prvi grad u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.³⁴¹ Širenje trgovine, razvoj obrta i otvaranje prvih manufakturna u gradu na Dravi označilo je snažniji gospodarski razvoj koji se još značajnije razvija od 6. lipnja 1853. nakon otvaranja *Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju*.³⁴² S gospodarskim jačanjem Osijek je privlačio ulaganja Židova, ali u granicama koje su im onodobne prilike dozvoljavale (još uvijek postoje razna ograničenja). Budući da su se Židovi uključivali u pokretanje gotovo svih gospodarskih projekata i institucija bili su nazočni, uz veliki broj Srba i Nijemaca, prilikom osnivanja *komore* u Osijeku. Konstituirajuća sjednica održana je 6. lipnja 1853. u nazočnosti 19 vijećnika. Među njima spominju se i židovski trgovci. Tako je jedan od osnivača bio trgovac hranom i poljskih plodina Leopold/Lavoslav Epstein, koji je ujedno bio i glavni agent osiguravajućega društva „Riunione Adriatica di Sicurta“ u Osijeku. Uz njega se spominje i Makso Kempner.³⁴³ Za tajnika *komore*, potkraj 1853., izabran je češki Židov dr. ius. Josip Posner, koji je na toj funkciji djelovao više od tri decenija, sve do 1885. godine.³⁴⁴ U strukturi komorskih vijećnika 1855. nisu nastupile veće promjene pa je član Trgovačkog odjela i nadalje L. Epstein.

³³⁹ Vlasta ŠVOGER, „Zagrebački liberalni tisak o preobrazbi hrvatskog gospodarstva i izgradnji modernog kapitalističkog gospodarskog sustava 1848.-1852.“, *Povijesni prilozi*, 28, Zagreb, 2005., 173.-175.

³⁴⁰ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 247.; Rudolf HORVAT, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994., 55.-57.; Stjepan SRŠAN, „Slavonska industrija i obrti početkom druge polovice 19. stoljeća“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 184.

³⁴¹ S. SRŠAN, „Osijek na prekretnici sredinom 19. stoljeća“, 83.-84.

³⁴² S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 71.

³⁴³ Mira KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine“, *Osječki zbornik*, br. XXI., Osijek, 1991., 202.; Nikola Atanasijev PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih petdeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, I. dio, Osijek, 1904., 25.

³⁴⁴ Miroslava DESPOT, „Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću“, *Zbornik radova I. znanstvenog Sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., 267.; I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 98.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine“, 203.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 29.

U Osijeku su do 1858. djelovali trgovački gremiji konfesionalno odvojeni, a od tada djeluju ujedinjeni, tj. od katoličkog gremija u Gornjem gradu i pravoslavnog u Donjem gradu nastao je jedinstveni „Trgovački gremij u Osijeku“. Komora je tada predložila da se u taj gremij, kao članovi, prime i trgovci židovske vjeroispovijesti što do tada prema konfesionalnom uređenju nije bilo moguće.³⁴⁵

Josip Posner

Krajem 1858. provedeni su u Trgovačko-obrtničkoj komori za Slavoniju novi izbori u kojima su uz Leopolda Epsteina sudjelovali i osječki trgovac Marko Spiller te vukovarski trgovac Samuel Hiller.³⁴⁶ Oni su u Trgovački odsjek izabrani i na izborima sljedeće godine.³⁴⁷

Od druge polovice 19. stoljeća unutar židovskih privrednih krugova uočavala se višeslojnost s različitim uvjetima razvoja.³⁴⁸ Najviše je bilo sitnih židovskih trgovaca (kramari i pokućarci), krčmara i obrtnika, te lihvara koji su se još uvijek bavili sitnim i posredničkim trgovačkim poslovima. To je vrijeme u kojem se izdvajaju poneki bogatiji židovski trgovci koji postupno izlaze iz izolacije, jer je njihov kapital bio nužno potreban zemlji kroničnog pomanjkanja novca. Zato su bez poteškoća dobivali pravo naseljavanja i bavljenja trgovinom u Hrvatskoj, a oblasti u kojima su bili nastanjeni su ih štatile od nasilja. Kao i kod ostalih društvenih slojeva i kod Židova se u razdoblju od 1850. do 1859. stvaraju začeci „dinastija“ kasnijih bogatih trgovaca i poduzetnika. Dio je svoj uspjeh temeljio na svojim trgovačkim i inim vezama s bečkim i peštanskim tvrtkama (u pojedinim mjestima su zastupali bečka i peštanska osiguravajuća društva), a drugi su svoj stečeni kapital ulagali u razvoj poduzetništva u Hrvatskoj. Mnogi od njih su bili vlasnici manufakture. Većinu parnih mlinova u Slavoniji od 50-ih godina 19. stoljeća posjedovali su „pridošli“ gospodarstvenici, naročito Židovi. Tako je npr. prema Bićaniću (ne navodi gdje) jednu među prvima pilanama u Slavoniji izgradio bečki židovski trgovac Pfeiffer.³⁴⁹ Isto tako, Igor Karaman oslanjajući se na spis Trgovačko obrtničke komore u Osijeku, spominje da je jedan od najkrupnijih trgovaca drvom u Osijeku 1858. bio J. Pfeifer,³⁵⁰ pa možemo pretpostaviti da je pilana bila u Osijeku. Međutim, ovog trgovca drvom ne spominje u svojem djelu

³⁴⁵ N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 50.

³⁴⁶ M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 202.

³⁴⁷ I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 102.; *Car. kr. službene Narodne Novine*, br. 135., 15. lipnja 1859.

³⁴⁸ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 361.

³⁴⁹ Rudolf BIĆANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1951., 257.

³⁵⁰ I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 102. I. Karaman prema spisu TOKO, br. 39/1858. navodi da je tadašnji tajnik Komore Posner, naveo da su glavni artikli drvene trgovine: slavonske dužice, željeznički pragovi, građevno drvo i grede. Ujedno ističe da su najkrupniji trgovci drvom u Osijeku A. Bonnet, M. Spissich, L. Neuwirth, A. Eislser, J. Pfeifer i M. Szödönyi.

Svim interesentima najbolje preporučena:

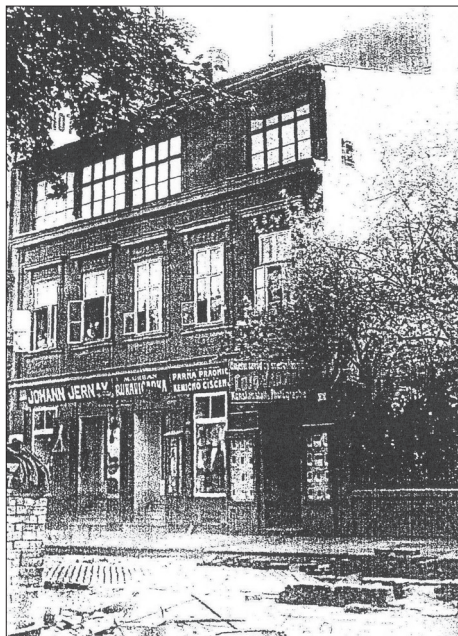
Prvi slavonski zavod za nabavu odore i opreme

S. WEISZ i D. HERBMANN

ces. i kr. dvorski dobavljači,
dobavljači za ces. i kr. ug. dom. častnike, više kr. financ. ravnateljstva, pošt i brzoj, kao i željezuličke činovnike,
redarstvenu stražu i vatrogasna društva.

Telefon interurban broj 167. * **u OSIEKU d. gradu.** * Clearing promet kr. pošt. stredionice br. 1418.

Oglas tvrtke S. Weisz i D. Herrmann

Prvi Slavonski zavod za nabavu odore i opreme, S. Weisz & Herrmann

Rudolf Horvat. Budući da nemamo preciznih podataka, ne možemo potvrditi koji je to Pfeifer bio, je li to kasniji knjigotiskar Julijus Pfeiffer ili je to posve druga osoba, odnosno je li pilana uopće postojala.³⁵¹

U tom razdoblju se ne pojavljuju kao posjednici jer nisu mogli imati nekretnine, što je bila najveća zapreka životu i njihovoj privrednoj djelatnosti. Doduše, mogli su unajmiti ili kupiti kuću za stanovanje, za dućan ili radionicu, ali nisu mogli upisati vlasništvo u gruntovnici, pa su do 1860. živjeli u imovnoj nesigurnosti. Samo su neki bogatiji dobili iznimno pravo posjedovanja, i to oni koji su još prije 1848. kupili kuće i oni koji su ih kupili 1848. i 1853. godine. Najveće poteškoće javljale su se kod izbora mjesta stanovanja, jer je izgrađenih

kuća s većim brojem stanova za iznajmljivanje bilo u neznatnom broju, i to samo u gradovima i većim mjestima. Na selu i manjim trgovištima obitelji su živjele u vlastitim manjim kućama.³⁵²

Prema izvještajima Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju 1850. u Osijeku je bilo 79 trgovaca i 490 obrtnika (sveukupno 569). Među njima navode se i trgovci Židovi David Herrmann, Salamon Weiss, Albert Kremsier, Maksimilijan/Makso Kempner, Leopold Lang, Bernard Neumann i drugi.³⁵³ Godine 1852. u Donjem gradu na Trgu Blažene Marije Djevice (današnji Trg bana Josipa Jelačića) David Herrmann i Salamon Weiss otvorili su trgovinu

³⁵¹ A. ĐURAŠEVIĆ, „Industrijski razvitak Slavonije“, 405. U izvještaju Trgovačko obrtne komore u Osijeku za razdoblje od 1861. do 1863. ne navodi se nijedna pilana u Osijeku.

³⁵² Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 253.

³⁵³ HR - HDA, M-3423; I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 99.

rukotvorinama, čajem, manufakturnom i pomodnom robom, odnosno *Trgovačku radnju Herrmann-Weiss*, kasnije *Trgovina manufakturnom robom S. Weisz i D. Herrmann*. Proširivši djelatnost Herrmannovi sinovi Bela i Dragutin utemeljili su *Prvi slavonski zavod za nabavu odore i opreme*. Trgovina je poslovala neprekidno sve do Drugoga svjetskog rata.³⁵⁴ U tom razdoblju spominju se i krčmari Emanuel Singer i Mijo Klein.³⁵⁵

Jedan od važnijih veletrgovaca bio je Maksimilijan/Makso Kempner koji je 1855. na drugu svjetsku izložbu u Pariz poslao primjerke šišarki kojima je poslovaio (upotrebljavale su se za izradu tanina, odnosno štavljenje koža). U Osijeku se tada pojavljuju i četiri agencije osiguravajućih društava, a kao agenti dvaju društava navode se Lavoslav Epstein, glavni agent „Riunione Adriatica di Sicurtá“ i Makso Kempner, glavni agent „Azienda Assicuratrice“. Oba društva imala su sjedište u Trstu.³⁵⁶

---

³⁵⁴ Vilma VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, memoari, Zagreb, 1994., 14.; Vilma VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, Zagreb, 2003., 11. *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1., 1. siječnja 1907.; br. 3., 1. veljače 1912. „Proslava 60-godišnjice tvrtke“; *Narodna obrana*, br.19.- 24. siječnja 1912., „Šezdesetgodišnjica opstanka“. Zgrada u kojoj se nalazila trgovačka radnja Herrmann-Weiss srušena je 1978. godine, a na njezinu mjestu podignuta je suvremena robna kuća „Doma“.

³⁵⁵ HR - HDA, M-3423; I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 99.

³⁵⁶ I. KARAMAN, „Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)“, 99., 101.

Obilježje razdoblja od 1860. do 1873.

Drugi službeni popis stanovništva

U Virovitičkoj županiji³⁵⁷ je između 1861. i 1866. godine, prema podacima iz Sabljarova *Miestopisnog riečnika*, živjelo 1.230 Židova koji su imali molitvene domove (*bethaus*) u 7 slavonskih mjesta (Đakovo, Donji Miholjac, Našice, Podgorač, Slatina, Virovitica, Osijek).³⁵⁸ Po tim podacima nakon 1860. na području Osječkoga kotara živjelo je 165 Židova u mjestima Aljmašu (4), Bijelom Brdu (17), Borovu (2), Čepinu (15), Dalju (15), Erdutu (6), Ivanovcu (1), Dopsinu (2), Koprivni (1), Laslovu (4), Njemačkoj Retfali (59), Mađarskoj Retfali (1), Sarvašu (4), Tenji (27) i Harastinu (7).³⁵⁹ U istom razdoblju je u gradu Osijeku nastanjeno 588 Židova, od kojih je 58 u Donjem gradu, 512 u Gornjem gradu, 8 u Tvrđi i 10 u Novom gradu. U Gornjem gradu se nalazio molitveni dom, a u Donjem gradu židovska škola.³⁶⁰ Iz analize rasprostranjenosti vidljivo je da su se Židovi naseljavali u mjestima zajedno s ostalim doseljenicima, odnosno s Nijemcima, Mađarima i drugima te ih nalazimo u naseljima miješanoga nacionalnog i vjerskog sastava. Bez obzira na vjeroispovijest zajedno su živjeli s rimokatoličkim, pravoslavnim i protestantskim stanovništvom.³⁶¹

Iako se popis stanovništva trebao obnavljati svake šeste godine, iz prijelaznoga, nedefiniranoga odnosa Hrvatske i Slavonije prema Beču i Pešti, sljedeći popis raspisan je tek 31. prosinca 1869. te obavljen i objavljen u siječnju 1870. godine. Prije nego li je započeo provedeno je novo ustrojstvo upravnih oblasti, odnosno županija u kojem je potvrđeno postojanje 7 županija.³⁶² Ni za taj popis autori u svojim djelima ne pružaju identične podatke. Negdje se navodi da je evidentirano 8.690 (bez Rijeke) ili 0,76% Židova u ukupnom stanovništvu. U civilnoj Hrvatskoj živjelo je 3.483, što čini 0,46% ukupnog stanovništva, a u civilnoj Slavoniji 5.207 Židova ili 1,37%. U Slavoniji su po županijama bili raspoređeni ovako: 599 ili 0,82% u Požeškoj, 2.113 ili 1,32% u Virovitičkoj i 1.258 ili 1,04% u Srijemskoj županiji. Od ukupnog broja Židova u Hrvatskoj u gradovima je bilo nastanjeno 1.137 ili 13,50% Židova. Budući

³⁵⁷ D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, 83.; *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, od god. 1863., Zagreb, 1881., sv. I., komad X., 277.-280. Vinko SABLJAR, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866., 463.; M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu*, 21. Umjesto dotadašnjih pet županija ponovno je uspostavljeno sedam županija: Zagrebačka, Križevačka, Varaždinska i Riječka u Hrvatskoj, zatim Požeška, Virovitička i Srijemska u Slavoniji sa svojim granicama od 1. siječnja 1848. godine. Osječka se županija ponovno nazivala Virovitičkom iako joj je sjedište bilo u Osijeku te je imala okružja u Đakovu, Donjem Miholjcu, Našicama, Osijeku, Valpovu, Virovitici i Voćinu.

³⁵⁸ V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik*, 463.-464.

³⁵⁹ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 180.; V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije*, između jednog i drugog autora razlikuju se brojni podaci.

³⁶⁰ V. SABLJAR, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije, Hèrvatske i Slavonije*, 290.-291.

³⁶¹ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 173., 178.

³⁶² Julijo MARTINČIĆ, Darko VITEK, „Demografska slika Virovitičke županije 1869.“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23, Osijek, 2007., 187.-200. M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu*, 27.; D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, 87.; *Sbornik zakona i naredaba od godine 1871.*, komad IV., broj, 5, Virovitička se županija kao i u prethodnom popisu administrativno sastojala od sedam okruga (osječkog, valpovačkog, virovitičkog, donjomiholjačkog, našičkog, voćinskog i dakovačkog), uz koje je posebno mjesto zauzimao grad Osijek.

da je u međuvremenu došlo do razvojačenja varaždinske Vojne krajine te su Đurđevačka i Križevačka pukovnija pripojene Provincijalu, u ispravljenom popisu stanovništva s kraja 1871. godine Židova je u Hrvatskoj bilo 8.672 ili 0,76% ukupnog stanovništva.³⁶³ Kod M. Zoričića naveden je podatak da je 1869. u Hrvatskoj bilo 9.876 Židova.³⁶⁴ U popisu Ugarskog statističkog zavoda navodi se da ih je bilo 8.551 ili 1,00% ukupnog stanovništva,³⁶⁵ plus dodatak od 69 osoba (2 domobrana i 67 aktivnih vojnika), pa je sveukupno u Hrvatskoj 8.620 Židova.³⁶⁶ Ako se ovom broju doda još i one nastanjene na prostoru Vojne Krajine (Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, Gradiška, I., banska, II. banska, Đurđevačka, Križevačka i Brodska regimenta) kojih je bilo 498, te 827 Židova u Petrovaradinskoj regimenti sveukupno ih je u Hrvatskoj 1869. bilo 9.876. Na području Virovitičke županije živjelo ih je 3.229: 253 unutar Osječkoga okružja, Virovitičkoga 480, Valpovačkoga 254, Đakovačkoga 471, Voćinskoga 212, Donjomiholjačkoga 171, Našičkoga 361 i u gradu Osijeku 1.027 osoba. Valja napomenuti da je grad na Dravi tada imao najveći udio broja Židova u gradskom stanovništvu, jer je popisano 5,96 % Židova ukupnog stanovništva Osijeka.³⁶⁷

Tablica 5.

Broj Židova u Hrvatskoj po županijama prema popisu 1869./70.

Popis iz 1869./70.	Broj Židova	%
Zagrebačka županija	1.554	15,73
Varaždinska županija	839	8,49
Riječka županija	43	0,44
Požeška županija	709	7,18
Srijemska županija	1.258	12,74
Virovitička županija	3.229	32,70
Križevačka županija	919	9,31
Hrvatsko-slavonska krajina	498	5,04
Petrovaradinska pukovnija	827	8,37
UKUPNO	9.876	100,00

Izvor: *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok, Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere.*

³⁶³ M. GROSS / A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 40.-41., 421.; A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.“, 2130.

³⁶⁴ Milovan ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 70.; Milovan ZORIČIĆ, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13.; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.*, Zagreb, 1896., 50.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 47. Broj Židova kod Zoričića se razlikuje od ostalih autora jer on ukupan broj izvodi po teritorijalnom ustrojstvu iz osamdesetih godina 19. stoljeća, a ne sedamdesetih (u međuvremenu je došlo do razvojačenja nekih dijelova).

³⁶⁵ A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910.“, 2130.

³⁶⁶ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere*, Pest, 1871., 51., 66.-67.

³⁶⁷ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, 66.-67. J. MARTINČIĆ, D. VITEK, „Demografska slika Virovitičke županije 1869.“, 195.-196.

Kako se povećao broj Židova u Hrvatskoj od 1851. do 1869. tako je rastao i njihov broj u Osijeku. Iz tablice 6. vidljivo je da je polovicom 19. stoljeća židovsko stanovništvo u Osijeku činilo samo 2% ukupnog stanovništva da bi već početkom 70-ih godina 19. stoljeća taj udio narastao skoro na oko 6%. Njihova brojnost u gradu neminovno je donijela i njihovo uključivanje u politički život, tj. upravu gradom.

U radu Gradskoga poglavarstva u veljači 1861. sudjelovali su osječki Židovi Marko Spiller, Leopold Blau, rabin Samuel Spitzer, dr. Moritz Reiner, Maks Schwarz, dr. Moritz Koller i drugi. Tada je predloženo da se broj gradskih zastupnika sa 40 poveća na 80 zastupnika koji su dolazili iz tri kotara (Donji 32, Gornji 32 i Novi s Nutarnjim 16). Osim dostojanstvenika mogli su biti izabrani i svi oni koji su imali neko nepokretno dobro i koji su plaćali godišnje barem 50 forinti poreza. Kako intelektualci, prema ovom ne bi imali pravo na izbor, građanstvo je zamolilo da mogu za zastupnike biti birani i oni koji plaćaju barem 25 forinti poreza. U ožujku 1861. godine na javnoj sjednici, određen je broj zastupnika, međutim prema starim pravilima iz 1809. određen je broj vijećnika i to 40 (16 iz Gornjega, 16 iz Donjega i 8 za Nutarnji i Novi grad). Tada su izabrani novi gradski zastupnici. Za Gornji grad od 16 zastupnika dvojica su bila židovskoga porijekla Marko Spiller i Leopold Blau. Kako se rad glavnih skupština grada Osijeka odvijao preko odbora imenovanih za pojedina važna pitanja, nerijetko se događalo da su ta dvojica bili članovi tih odbora.³⁶⁸ Godine 1868. u poglavarstvo Osijeka kao zastupnik Gornjega grada ulazi Adolf Mayer.³⁶⁹

Tablica 6.

Kretanje i udio broja Židova u ukupnom stanovništvu Hrvatske i Osijeka prema popisima iz 1851., 1857. i 1870.

Popisno razdoblje	Židovi u Hrvatskoj		Židovi u Osijeku	
	BROJ	UDIO U STANOVNIŠTVU (%)	BROJ	UDIO U STANOVNIŠTVU (%)
1851.	3.841	0,45	299	2,00
1857.	5.132	0,60	459	2,80
1869./1870.	9.876	0,54	1.027	5,96

Izvor: *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 299. - 31. prosinac 1851.; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 16. - 21. siječnja 1852.; *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Wienstand von Österreich-nach der zählung vom 31. October 1857.*; *A magyar Korona Országaiban az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok.*

³⁶⁸ Stjepan SRŠAN, prir. *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XVII., Osijek, 2004., 8.-11.

³⁶⁹ Stjepan SRŠAN, prir. *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XVIII., Osijek, 2005., 60.-61.; Adolf Mayer na prvoj sjednici na kojoj se prisega potpisivala i polagala nije bio, jer je sjednica bila zakazana za subotu, a kako je njemu kao Židovu to bio „svetkovni dan“, Sabat potpisivanje mu je zabranjeno, to je učinio tek naknadno.

Djelovanje Gornjogradske i Donjogradske općine

U drugoj polovici 19. stoljeća u Osijeku djeluju dvije židovske bogoštovne općine, jedna u Gornjem gradu, a druga u Donjem. Naime, odvojene zamolbe za potvrdu svojih općinskih pravila podnijeli su Gradskom poglavarstvu gornjogradske i donjogradske Židovi 1862., jer su se 1. kolovoza te godine na skupštini zajedničkoga općinskog odbora u Gornjem gradu „mirno i složno“ Donjograđani odvojili od Židova Gornjega grada. Tim izdvajanjem iz Gornjogradske bogoštovne općine u potonjem razdoblju su djelovale u gradu na Dravi dvije općine, a Donjograđani su se opravdavali riječima da se moraju odvojiti jer ne mogu plaćati bogoštovne prinose budući da su bili za njih preveliki. Zbog toga, kao i zbog velike udaljenosti Donjega grada od Gornjega grada (a gradskoga prijevoza nije bilo), željeli su osnovati samostalnu općinu.³⁷⁰ Pravila su odobrena na sjednici Gradskoga poglavarstva 3. travnja 1865. i odmah je nastao sukob između općina jer se nije znalo na koju se općinu pravila odnose: na Gornjogradsku ili Donjogradsku.³⁷¹

Predsjednici Gornjogradske židovske bogoštovne općine do kraja 60-ih godina 19. stoljeća bili su: Marcus Spiller (od 1849. do 1856.), Leopold Epstein (od 1856.-?), Leopold Hiller (od ? do 1868.) i Josip Obersohn (od 1868?. do ?). U tom razdoblju su djelovali istaknuti pojedinci: Marcus Spiller, Marcus Engel, Leopold Hiller, Ignatz Deutsch, Leopold Epstein, Heinrich Eisler, Leopold Eisner, Carl Hiller, Josef Hiller, Mayer Kraus, Samuel Landsinger, Jakob Lehner, Adam Mayer, Leopold Neuwirth, Albert Obersohn, Sigismund Obersohn, Ignatz Singer, Samuel Spiller, Jacob Schwarz, David Trenschner i Julius Weiss.³⁷² Zahvaljujući njima izgrađena je sinagoga i pokrenuta su brojna društva: *Hevra Kadiša*, *Hachnossas – Kalloh* i *Tomehdol*.³⁷³

Budući da je Patent iz 1860. u Austriji omogućio posjedovanje nekretnina i židovskoj zajednici, počinje diljem Habsburške Monarhije izgradnja sinagoga s istaknutim obilježjima te više nisu bile dio stambenih i drugih kuća kao što su bile do tada.

Put prema emancipaciji – građanskoj ravnopravnosti

Ovisnost o inozemnom židovskom kapitalu i povećanje broja židovskoga stanovništva diljem Habsburške Monarhije potaknulo je donošenje niza liberalnih zakona koji su se ticali njihove emancipacije. Nakon što je u Beču došlo 1859. do financijskoga sloma, potaknuto novonastalim neprilikama, odobrena je Židovima „sposobnost posjedovanja“ pa su početkom 1860. izdane tri važne carske naredbe. Prva od 6. siječnja je osposobljavala Židove

³⁷⁰ HR - HDA - BINZV, kutija 31./1892., spis 1 (4929/1865.); spis 11 (2826/1892.) i (6310/1892.); spis 2 (6319/1862.); spis 3 (13380/1862.); spis 4 (6320/1863.).

³⁷¹ HR - HDA - BINZV, kutija 31./1892., spis 11 (2826/1892.) i (6310/1892.), spis 3 (13380/1862.).

³⁷² N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 26.-34.

³⁷³ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 29.

da mogu biti svjedoci pri oporukama kršćana,³⁷⁴ druga od 14. siječnja je ukinula odredbu iz §.29./1840. zabrane njihova naseljavanja u rudarskim mjestima³⁷⁵ i treća od 18. veljače 1860. dodijelila im je pravnu sposobnost stjecanja vlasništva svakovrsnih nepokretnih dobara i nekretnina te dala mogućnost kupovine zemljišta ako ga obrađuju u vlastitoj režiji, ali ne uživaju s tim pravo patronata ni pravo predlaganja učitelja.³⁷⁶ Uz te naredbe objavljena je 13. siječnja 1860. i odredba koja ukida ranije zakone po kojima su bili isključeni iz nekih obrta, posebno ljekarstva, krčmarenja, pivarstva i mlinarstva.³⁷⁷ Djelomična emancipacija Židova potaknula je u Hrvatskoj i Slavoniji zanimanje među istaknutim uglednicima. Tako ju je podržavao srijemski župan grof Petar Pejačević, pravoslavni patrijarh Josip Rajačić, kao i bosanski ili đakovački i srijemski biskup i virovitički župan Josip Juraj Strossmayer, koji je jednom prilikom u Osijeku izjavio da je za potpunu emancipaciju Židova,³⁷⁸ iako se poslije pokazalo da je u privatnoj korespondenciji s Franjom Račkim i Serafinom Vannutellijem³⁷⁹ izražavao drugačije stavove prema Židovima, koji graniče s antisemitizmom.³⁸⁰

Proglašene naredbe i odredba pružali su nadu da će se puna emancipacija ostvariti u doglednoj budućnosti što su potvrdile i rasprave o Židovima i njihovoj emancipaciji provedene na Ugarskom saboru 1861. i 1865. godine. Iako je sklonost emancipaciji izražavala velika većina mađarskih političkih vođa, znanstvenici i privrednici, konačna odluka nije donesena ni na jednom od tih sabora nego je odgođena dvije godine potom sve do rješavanja odnosa Austrije i Mađarske. Istodobno je došlo i do vjerskoga neslaganja unutar ugarskoga židovstva. Različiti stavovi oko vjerskih pitanja između reformiranih i ortodoksnih struja stvorili su među njima nepremostiv jaz, što je dovelo do raskola na Ugarskom židovskom kongresu 1868./1869. godine i podjele židovskih općina na reformirane ili neološke i konzervativne ili ortodoksne. Uz njih se razvila i treća manja skupina koja se nije željela pridružiti ni jednoj ni drugoj struji pa su prozване *Status quo općine*. Nakon proglašenja Austro-ugarske nagodbe 1867. pristupilo se donošenju novih zakona. Prvo je donesen *Austrijski temeljni državni zakon* 21. prosinca koji je u jednom svom dijelu omogućio potpunu ravnopravnost Židova. *Zakon o emancipaciji* došao je na red Ugarskog sabora tijekom 1867. i prošao je bez rasprave (64 glasa za i 4 protiv). Dobio je kraljevu sankciju (čl. XVII./1867.)

³⁷⁴ *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I. Zagreb, 1881., 8. br. 7.

³⁷⁵ *Narodne novine*, br. 14.-18. siječnja 1860.; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I. Zagreb, 1881., 28.

³⁷⁶ S. BRESZYEZENSKI, *Izraeličani*, 8; *Sbornik zakonak i naredabah*, 1863., sv. I., 59., br. 36.

³⁷⁷ G. S. DEŽELIĆ, „Židovi u Hrvatskoj“, 28. *Sbornik zakonak i naredabah*, 1863., sv. I., 28. br. 11.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 320.-323.

³⁷⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 322.-323.; G. DIAMANT, *A zsidók*, 41.-42.

³⁷⁹ Serafin Vannutelli (1834.-1915.) profesor kanonskoga i građanskoga prava te dogmatske teologije, od svoje tridesete godine bio je u diplomatskoj službi Svete Stolice (Meksiko, Bavarska, Latinska Amerika, Belgija), da bi od 1880. do svog imenovanja za kardinala 1887., bio nuncij u Beču.

³⁸⁰ Ljiljana DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894.-1899.)*, neobjavljeni magistarski rad, 2002., 131.-133.; Lavoslav GLESSINGER, „Strossmayer i Židovi“, *Židov*, br. 27., 8. jula 1938.; David GINSBERG, „Strossmayer i Židovi“, *Omanut*, br. 10., jun 1938., 288.-294.

28. prosinca te godine. Ti su zakoni osigurali zakonsko proglašenje građanske ravnopravnosti Židova u Monarhiji i uklonili ograničenja koja su formalno priječila da Židovi budu ravnopravni građani. *Austrijskom temeljnom zakonu* pridružili su se drugi zakoni *O vanjsko pravnim okolnostima izraelitskih religijskih zajednica* sve do posljednjeg zakona iz 1890. godine, a mađarskom zakonska osnova o *Slobodi i ravnopravnosti vjeroispovijesti u Ugarskoj*. Istodobno dok su se ugovarali odnosi Hrvatske i Ugarske u Pešti je došlo do saziva Židovskoga kongresa (1868. – 1869.) koji je na kraju doveo i do raskola mađarskoga židovstva.³⁸¹ Iako je prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) Hrvatska uživala autonomiju u vjersko-crkvenim poslovima (čl. 47. i čl. 48.), to nije priječilo Židove u Hrvatskoj da se obrate za pomoć mađarskim Židovima i na Židovskom kongresu potaknu pitanje i o emancipaciji Židova u Hrvatskoj. Prvo su Židovi iz Vukovara zamolili ministra prosvjete Josefa Eötvösa da prisustvuje kongresu. Ministar ih je odbio riječima da su pozvani samo njihovi predstavnici iz Ugarske i Erdelja te da Židovi iz Hrvatske i Slavonije ne mogu slati poslanike.³⁸² Nakon toga je bivši zagrebački rabin Leopold Rokonstein, tada rabin u Szombathelyju, 17. prosinca 1868. na sjednici Kongresa uputio predstavku o Židovima u Hrvatskoj i zamolio da u određenom trenutku zatraži i ravnopravnost hrvatsko-slavonskih Židova te da Židovi iz Trojedne Kraljevine mogu sudjelovati u radu Kongresa, kao i da se njegovi zaključci protegnu na hrvatsko-slavonske Židove. O njegovoj predstavi raspravljalo se na Kongresu i na kraju su nazočni članovi zaključili da s izrazima simpatija podržavaju emancipaciju Židova u Hrvatskoj i Slavoniji, ali da je ona moguća tek kada zakonodavstvo Trojedne Kraljevine dosegne onu legislativnu aktivnost koja omogućuje građansko i političko izjednačavanje Židova i tek onda će njihov pravni položaj (bit će ravnopravni) omogućiti njihov ulazak u Ugarski kongres, a do tada je to nemoguće.³⁸³

Zakonsko proglašenje ravnopravnosti Židova u Hrvatskoj potvrđeno je nekoliko godina poslije od Austrije i Ugarske. Ono je došlo na red Sabora 1868. u vrijeme političkoga kaosa pa je *Osnova o ravnopravnosti Židova* predana tijekom zasjedanja 1868. – 1871.³⁸⁴ Na 58. sjednici sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije održane 15. listopada 1869. pročitana je molba za emancipaciju općine Vukovar i Srijemske županije, koju je prenio zastupnik Srijemske županije Antun Vakanović. Nakon čitanja molbe odbor Sabora je predložio da se zamolba uputi na Zemaljsku vladu³⁸⁵ čije je Predsjedništvo 20. studenoga 1870. naložilo Odjelu za bogoštovlje i nastavu da predloži *Zakonsku osnovu o emancipaciji Židova*. Osnova nije naišla na protivljenje kraljevskog vladinog Odjela za pravosuđe koji je smatrao da je

³⁸¹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 306.-309.; 372.-381.; *Narodne novine*, br. 273., 27. studenog 1867.

³⁸² G. DIAMANT, *A zsidók*, 44.

³⁸³ *Der Syrmier Bote*, Nr. 34., 24. decembra 1868.; *Der Syrmier Bote*, Nr. 35., 31. decembra 1868.

³⁸⁴ Dalibor ČEPULO, *Ustavne i političko-upravne zakonodavne reforme u Hrvatskoj u razdoblju banovanja Ivana Mažuranića (ustrojstvo vlasti i građanske slobode i prava)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 1998., 197.

³⁸⁵ *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, br. 16., 20. travnja 1869.

s građansko-pravnog gledišta legalna. Ban Rauch je četiri dana kasnije pisao kralju Franji Josipu I. o nakani podnošenja *Zakonske osnove o emancipaciji*.³⁸⁶ Međutim, da bi *Osnova zakona o ravnopravnosti Izraeličana* došla do vladara Hrvatski sabor ju je morao podnijeti na uvid Mađarskom ministarskom vijeću, koji ju je odobrio 11. prosinca 1870. sa zahtjevom da se vladaru predloži na predsankciju (dozvola da se nacrt zakona smije staviti na dnevni red sabora). Kralj je 13. prosinca ovlastio Hrvatski sabor da nacrt zakona stavi na dnevni red³⁸⁷ što je i učinjeno u siječnju 1871. godine. Na siječanjskoj sjednici odlučeno je da se *Osnova* umnoži i razdijeli članovima sabora da bi se o njoj moglo raspravljati.³⁸⁸ Budući da se sve otešlo tek je 19. prosinca te godine ban Levin Rauch uputio u saborsku proceduru *Zakonsku osnovu* o kojoj se, uoči raspuštanja Sabora, više nije moglo raspravljati.³⁸⁹ Tek, je u novom zasjedanju Hrvatskoga sabora 20. kolovoza 1872. skupina od 15 zastupnika posebno zahtijevala da se to pitanje što prije stavi na dnevni red kako bi se Židovima, koji „dobro žele ovoj zemlji konačno prestala činiti nepravda“.³⁹⁰ Zahtjev petnaestorice zastupnika³⁹¹ da se *Osnova zakona o ravnopravnosti* što prije nađe pred Saborom prihvaćen je većinom glasova, ali je rasprava došla na dnevni red tek u rujnu sljedeće godine jer je Sabor bio zaokupljen revizijom Nagodbe.³⁹² Iako je Hrvatskom saboru Rauchova vlada podnijela *Osnovu zakona o ravnopravnosti Židova*, bila je prihvaćena tek 19. rujna 1873. na 33. saborskoj sjednici i izglasana kao zakonski članak neposredno prije Mažuranićeva imenovanja za bana.³⁹³ *Zakon* je 21. listopada, na samom početku Mažuranićeve vlade, dobio kraljevu sankciju,³⁹⁴ pa ga povjesničari smatraju Mažuranićevim dostignućem. Židovima je *Zakon* jamčio građanska, politička i konfesionalna prava, tj. potpuno izjednačavanje s pripadnicima ostalih zakonom priznatih vjeroispovijesti u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. On je ujedno Židovima kao vjernicima, a ne samo kao građanima, potvrđivao uživanje ravnopravnosti i slobode. Time je zakon, doduše samo na papiru, dopustio i mogućnost prijelaza na židovstvo, ali u praksi to nije bilo primjenjivo.³⁹⁵

³⁸⁶ HR - HDA, BINZV, kut. 30./1892., spis 3381/1870.

³⁸⁷ HR - HDA, BINZV, kutija 30./1892., spis 3643/1870.

³⁸⁸ *Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 1868.-1871., Zagreb, 1871., 1228.-1229.

³⁸⁹ Mario STRECHA, „To je na svaki način pravi škandal, Prilog poznavanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 220.; M. GROSS, „Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću“, 28.; *Saborski spisi Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od 1867.-1870., Zagreb, 1905., 284.

³⁹⁰ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1872./1875*, sv. I., Zagreb, 1875., 401. 22 saborska sjednica od 20. kolovoza 1872.

³⁹¹ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1872./1875*, 401.- 402. (Dragutin Pust, Josip Milčić, Ivan Jagić, Dragutin Antolek - Orišek, Turković, Benjamin Kraljević, Živko Odić, Josip Turelli, Stjepan Muzler, Marijan Derenčin, Nestor Kiepac, Franjo Kviring, Ivan Mangenheim, Milan Makanec i Matija Mrazović)

³⁹² M. STRECHA, „To je na svaki način pravi škandal“, 220., *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1872./1875*, 402.

³⁹³ HR - HDA, BINZV, kut. 30./1892.; (4649/1873.); (3643/1870.) *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1872./1875*, 736.; Milan SMREKAR, *Ustavno zakonslovlje-sbirka ustavnih zakona i propisa valjanih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1888., 142.-143.; *Sbornik zakona i naredaba od godine 1873.*, komad XXI, broj 61., str. 313., *Saborski spisi Sabora* od 1867.-1870., Zagreb, 1905., 284., spis br. 252.; D. ČEPULO, *Ustavne i političko-upravne zakonodavne reforme u Hrvatskoj u razdoblju banovanja Ivana Mažuranića*, 197.

³⁹⁴ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1872./1875*, 982.

³⁹⁵ M. STRECHA, „To je na svaki način pravi škandal“, 221.

Ustnova

zakonskoga članka, kojim se ustanovljuje ravnopravnost
israelitačkih sa sliedbenici ^{u Hrvatskoj i Slavoniji} ostalih u ^{ovoj} zakonom
primjenih vjerskih zakonah.

§. 1.

Sliedbenici israelitičke vjere primaju se tako u pogledu
slobodnoga izvršavanja vjerskih zakona, kao i u pogledu
uživanja prava političkih i građanskih ravnopravni
mi sa sliedbenici ostalih u Hrvatskoj i Slavoniji
zakonom primjenih vjerskih zakonah.

§. 2.

Propisi i običaji, protivni ustnovi ovoj, ukidaju se.

§. 3.

U pogledu bogoštovnih poslova israelitičkih primjenjuju se
ostaje državi pripadajuće joj pravo iehovnoga nadzora,
a isto tako ostaje nestegnut njen zakoniti upliv u
nastavne poslove israelitičke.

§. 4.

Izvršba ovoga zakona provjerava se banu kraljevine
Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Ostnova zakonskog članka o ravnopravnosti Izraelitačkih

Zanimljiva je činjenica da je taj zakon u javnosti prošao gotovo nezapaženo. Naime, *Narodne novine* zakon su u kratkoj notici samo navijestile,³⁹⁶ a unionističke novine *Narod* zakon su objavile i pohvalile novu hrvatsku vladu koja je time iskazala liberalnost.³⁹⁷ U ostalim dnevnim i političkim te lokalnim novinama, npr. i u osječkom *Die Drau*, skoro da i nije bilo vijesti o toj ravnopravnosti. Jedino je objavljen opširnije u rabinskim njemačkim

³⁹⁶ *Narodne novine*, br. 211., Zagreb, 15. rujna 1873.

³⁹⁷ *Narod*, br. 213., Zagreb, 17. rujna 1873.; br. 218., 23. rujna 1873.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)*, 395.; 428.-429.

Kralj. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada,
odjel za bogoštovje i nastavu.

Broj 4649

U odpravnitvo dne 28/10 312873
prepisao

dne 25 } is
primlj. 27 } podneska
broj 1849

sravnao
odpravljeno dne 28/10 113
u pismaru dne 29/10

k broju
4179 ex 873

Savezni brojevi

*Ustav. stav. dalm. ministarstva
izje, da je zakoniti članak
o ravnopravnosti židova
sa sledbenici ostalih u Slavoniji
i Slavoniji ratonom pismom
nih visokopovrednih prev. izjavom
od 21. listopada 1873. godine
previšnju matricu, sa doter
ga doteriti previzijom prv.
pismom povidjimi kaznovati
odpis obadnoga poglavija
radi.*

*Vis. saboru kraljevina
hrvatske, Slavonije i Dalma
cije*

ovdje

*accolat previzijom
na saboru iz centralita
i kom.*

*Čast mi je vis. saboru u pism
poglavija radi na kraljev
povratiti dostaviti pismom
kaznovati Dopus od 21. listopada
da l.g., kojim se zakoniti*

Br. svez. 8 god. 1874

Zakonski članak o dobivanju ravnopravnosti židova

novinama *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (izlazile od 1837. prvo u Leipzigu, potom u Berlinu) da bi svim Židovima diljem Europe objavili da je emancipacija Židova proglašena i usvojena u Hrvatskoj.³⁹⁸

Izgradnja sinagoge u Gornjem gradu

Sinagoge izgrađene diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije u drugoj polovici 19. stoljeća jedna su od najoriginalnijih arhitektonskih dostignuća u historicizmu u Hrvatskoj.³⁹⁹

Budući da je postojeća gornjogradska sinagoga u Nemeckoj/Njemačkoj ulici (današnja Ulica Pavla Pejačevića) postala početkom 60-ih godina 19. stoljeća premala, javila se zamisao za izgradnju nove. Stoga su Židovska bogoštovna općina u Gornjem gradu i rabin Samuel Spitzer predali Gradskom poglavarstvu 20. lipnja 1862. zamolbu da im se, kao i ostalim vjeroispovijestima u gradu, dodijeli „nješto gradskog zemljišta za uživanje“. Grad je potom imenovao odbor koji je trebao istražiti kako su pojedine vjeroispovijesti dobile uživanja gradskog zemljišta, koliko je Židova u Osijeku i koliko visoki porez plaćaju (br. 1971./62.).⁴⁰⁰ Budući da se pola godine nije ništa događalo Židovska bogoštovna općina zamolila je 28. siječnja 1863. ponovo Gradsko poglavarstvo da joj dodijeli slobodno zemljište za zidanje sinagoge na gornjogradskom vašarištu uz županijsku cestu. No, skupština Gradskega poglavarstva održana 12. ožujka te godine nije zadovoljila zamolbi nego je uputila molitelja na javnu dražbu za slobodne potkućnice. Dražba je održana 30. i 31. ožujka u dvorani „nutarnjogradskeg doma“, tj. Gradskega poglavarstva (zgrada današnjeg Muzeja Slavonije u Tvrđi, Trg Sv. Trojstva 6), ali tada nije postignuta tražena cijena za izabranu potkućnicu pa je Općina upućena na novu licitaciju koja je provedena 3. kolovoza 1863. No, toga dana Albert Obersohn u ime Židovske bogoštovne općine nije postigao zadovoljavajuću cijenu pa je upućen ponovo na dražbu koja je održana tri mjeseca potom.⁴⁰¹ Tada je kupljeno zemljište na Glavnom gornjogradskom trgu br. 5, ali je Općina upozorena da ne smije zidati zgradu sinagoge višu od jednoga kata odnosno da mora biti „ravno ostalim tamo sazidanim imajućim kućama, u visini najmanje jedan kat...“ (br. 1252./1863.). No, do izgradnje nije došlo ni dvije godine potom kada je Općina zatražila od Gradskega poglavarstva da joj se novčani iznos za kupljeno zemljište preda na 10-godišnje obročno plaćanje uz kamatu od 5 %. Zahtjev je prihvaćen, ali s povećanom kamatom od 6% (br. 4271/1865.). U lipnju sljedeće, 1866. godine, u otpisu Kraljevskoga Namjesničkog vijeća u Zagrebu traženo je da se mjesto gradnje sinagoge uzme u „komissionalno pretresanje“ uz prisustvovanje gornjogradskega župnika Župe sv. Petra i Pavla te nakon

³⁹⁸ *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, br. 46., 11. studenog 1873.

³⁹⁹ Zlatko KARAC, „Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma“, *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., knjiga I., 167.-185.

⁴⁰⁰ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 112.

⁴⁰¹ HR-DAOS, Fond 6, knjiga 1032, Knjiga Zapisnikah gradskih skupština za godine 1863./66., 28. veljače 1863., br. 428., 22.; 3. i 4. kolovoza 1863., br. 2620., 60., 61.

Gedenkblatt.

Motto:

Wie schön ist's und gar lieblich,
Wenn Verbrüderete einig, friedlich!

Wahrlich ist es ein erhebender Act, wenn in einer Gemeinde alle Classen des Alters und des Vermögens sich innig verbinden und innig dahin wirken, um Gutes und Großes für die Gemeinde, für die Gegenwart und kommende Generationen zu wirken; wenn der angeregte Eifer im Feuer und in der Heiligkeit des Augenblickes angefaßt, fort lodert — nicht erkaltet und Thaten gewährt, die im Andenken von Jahrhunderten noch fortleben. Ein solcher Act verdient mit unverwischbaren Lettern in das Buch der Zukunft geschrieben zu werden.

Als ein solcher erhebender Act verdient genannt zu werden als die ehrenwerthe Versammlung an der Chewra Szuda zu Esseg am 26. December 1864 die Mitglieder der Gemeinde und der Chewra, nachdem sie schon mannigfache und namhafte Spenden allen in dieser Gemeinde bestehenden Institutionen zugewendet hatten, ohne Anregung, ohne Einwirkung, sich einstimmig dahin aussprachen, zur Erbauung eines neuen würdigen Gotteshauses wesentliche Beiträge zu leisten, damit dieser Bau in möglichst kürzester Zeit in Angriff genommen werden könne.

Trotz hat die Gemeinde- und Chewra-Vertretung den Beschluß gefaßt, mit diesem ein Gedenkblatt zu Ehren der Spender für kommende Generationen dem Archive beizulegen, womit wie weiter die Namen sämmtlich bei der Chewra Szuda in wahrer Brüderlichkeit Anwesenden, sammt Benennung der einzelnen edlen Spenden verzeichnet werden.

Neberdies haben die edlen Spender warm vom Eifer des edlen Begehrens zugesagt, den Werth ihrer Spenden in vier Theilzahlungen zwischen jetzt und dem Zeitraume eines Jahres abzutragen.

So möge der Gütige den Frieden und die Eintracht in dieser Gemeinde erhalten, zum Erblühen und Erstarken derselben, zur Verherrlichung Gottes und seiner heiligen Religion.

Esseg, im Jänner d. J. 1865.

Namen der Spender:

E. G. Rabbiner Spitzer	Sam. Landfinger	Dr. Reiner	Leop. Frisch
Julius Weiß	Jos. Kraus	Dr. Kobler	Jgnaz Fuchs
Moris Kraus	Jgnaz Singer	Salom. Lang	Marc. Spiller
Eal. Rothmüller	Herman Eisner	W. L. Lang	Marcus Engel
Jac. Handler	Mudolf Ungar	Leop. Eisner	D. Trenschiner
D. Mikolafsch	Jacob Lehner	Sam. Bernfeld	W. Schindler
Sam. Birnbaum	Mayer Kraus	Schilling	Adolf Stern
Heinrich Eisler	Jgnaz Deutsch	Leop. Hiller	Leop. Brandt
Jac. Frisch	Jos. Springer	Carl Hiller	Jos. Hiller

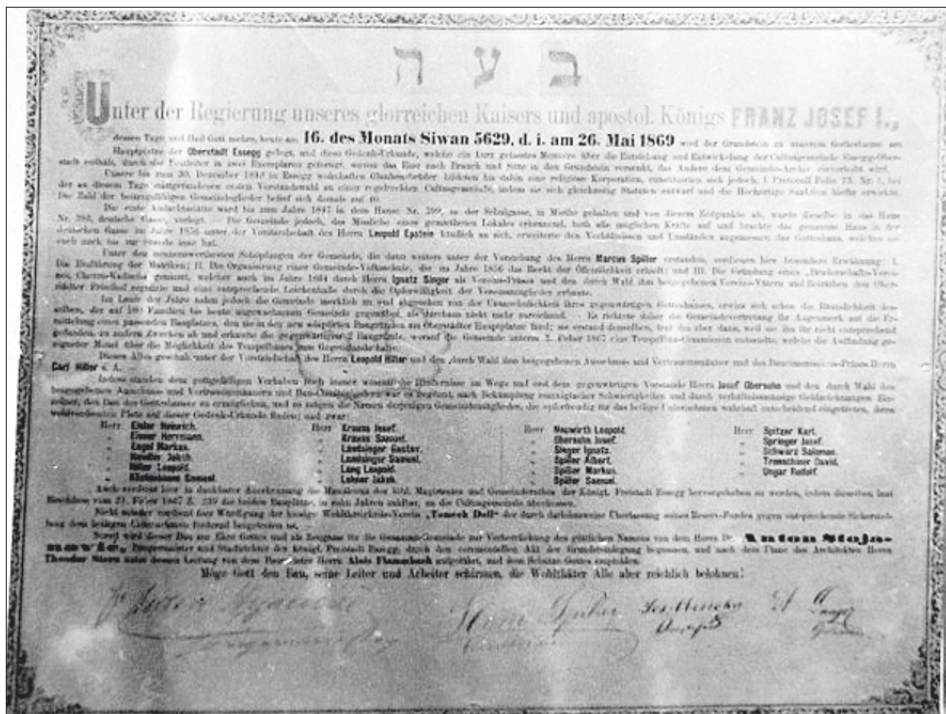
Beurlaubigt ist diese Urkunde durch nachstehende Unterschriften:

Leop. Hiller	Jacob Lehner	Salomon Lang	Leopold Brand
Heinrich Eisler	L. Lang	Salomon Schmiller	Jacob Schilling
D. Trenschiner	W. Spiller & Sohn	Moris Kraus	Sam. Spitzer
Dr. Kobler	Jos. Kraus	Sam. Bernfeld	W. Schindler
J. Handler	D. Mikolafsch	J. Deutsch	H. Mayer
Julius Weiß	Jos. Hiller	Jos. Springer	Marcus Engel
Carl Hiller	H. Eisner	Singer	Kanger Notar
Mayer Kraus			

Potpisnici i davatelji za izgradnju sinagoge

„izražavanja lokalnog mnijenja“ dopusti izgradnja sinagoge. Istodobno je odlučeno da se „raspravni spisi“ s položajnim nacrtom i građevnom osnovom podnesu na „više rješenje“ (br. 2133/1866.).⁴⁰²

⁴⁰² S. SRŠAN (prip.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 15., 162., 190.-191., 370.-371., 416.

Povelja iz sinagoge

Nakon toga je Gradsko poglavarstvo 31. siječnja 1867. Općini ponudilo dva zemljišta na Glavnom trgu i „glasom zaključka“ od 21. veljače br. 239 Općini darovalo gradilište.⁴⁰³ Tada gornjogradska Židovska bogoštovna općina nije imala za gradnju potreban početni novac u iznosu od 12.000 forinti pa je zamolila 29. travnja te godine Kr. Namjesničko vijeće u Zagrebu da joj odobri beskamatni kredit, kojeg je, nakon odobrenja, vraćala godišnje u iznosu od 600 forinti. Budući da je u to vrijeme započela izgradnja istočne strane Županijske ulice, područja koje je do tada bilo južni dio Glavnoga gornjogradske trga, došlo je do izmjene odobrene lokacije za izgradnju sinagoge na trgu. Nastupila je gotovo dvogodišnja stanka koja je prekinuta 10. veljače, 29. ožujka i 3. travnja 1869. kada je predstojništvo Općine zamolilo Gradsko poglavarstvo za izdavanje dozvole za izgradnju velike i lijepe sinagoge na gradskom slobodnom kućištu/zemljištu na uglu Županijske ulice i Ulice divljega čovjeka (danas Ulica Hrvatske Republike).⁴⁰⁴ Na temelju priložene građevne dozvole senator Ivan Stahuljak je 18. svibnja te godine obavio povjerenstveno izdavanje terena u nazočnosti gradskoga mjernika Aleksandra Lužinskoga, općinskoga predstojnika Josipa Obersohna, Salomona

⁴⁰³ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4.; Stjepan SRŠAN (prip.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XVIII., Osijek, 2005., 131., 171.-172.

⁴⁰⁴ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, Osijek, 1997., 44.; ISTA, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 24. Detaljnije o samoj gradnji sinagoge vidi u: S. SRŠAN (prip.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, 14.-15.; 31., 171.-172.; 173.; 193.; 244.; 273.; 297.-298.; 310.; 338.-339.; 406.; 412.; 417.-418., 426.-427.; 469.-470.; 490.-491.; 508.; 520.-521.; Stjepan SRŠAN (prip.), *Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXI., Osijek, 2007., 20.

Sinagoga u Županijskoj ulici

Unutrašnjost sinagoge

Schwartza i Gustava Landsingera.⁴⁰⁵ Dozvola za gradnju odobrena je 22. svibnja, ali su se prije toga morali obaviti mali ispravci. Doduše, iako je zatraženo da se tornjevi uvuku za 21 palac (1 plac = 2,6 cm) i izbjegne njihova izbočenost glede zgrade kasina i kazališta, to u konačnici izgradnje ipak nije izvršeno. Promijenjena je jedino visina zgrade pa je nakon izgradnje sinagoga bila jednako visoka s ostalim novosazidanim zgradama u ulici. Prema priloženom nacrtu izgrađena je vis-a-vis Županijske palače. Kamen temeljac - položen je 26. svibnja 1869. (16. sivana 5629.) pod predsjedništvom Obersohna.⁴⁰⁶ Sinagoga je izgrađena prema nacrtima Theodora Sterna, a graditelj je bio Alois Flambach.⁴⁰⁷ Ukupna površina iznosila je 322 m². U povelji koja je stavljena u kamen temeljac, uz povijesni pregled nastanka osječke zajednice od 1849., opisan je slijed od prvog hrama do izgradnje novoga. Uz to su navedena i imena darovatelja koji su omogućili njezinu izgradnju: Hinko/Heinrich Eisler, Herrmann Eisner, Marko Engel, Jakob

⁴⁰⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 24.

⁴⁰⁶ Vlado OBAD, „Židovi književnici iz starog Osijeka“, *Novi Omanut*, br. 2., studeni, Zagreb, 1993., 1.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4.

⁴⁰⁷ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-Migracijske promjene*, 26.

Probe-Nummer.

Erscheint jeden Sonntag und Donnerstag.

PRÄNUMERATION:

Loko mit Zustellung:
ganzzährig . . . 6 fl. — kr.
halbjährig . . . 3 fl. — kr.
vierteljährig . . . 1 fl. 50 kr.
Mit Postversendung:
ganzzährig . . . 7 fl. 60 kr.
halbjährig . . . 3 fl. 80 kr.
vierteljährig . . . 1 fl. 90 kr.

SLAVONIA.

Früher „Der Syrmier Bote.“

Eigenthümer und Herausgeber J. F. Wawerka.

Redaktion und Administration:
Oberstadt, rechte Fahngasse, im Laubnerischen Hause.

INSERATE

werden die einseitige Petitione oder deren Raum mit 5 Neulr. berechnet. — Stempelgebühr für jedesmalige Einschaltung 30 Nkr.
Zuschriften werden franco erbeten. Manuskripte werden nicht zurückersandt.

Nr. 23.

Essek, Donnerstag den 27. Mai 1869.

I. Jahrg.

Einladung

PRÄNUMERATION

zweimal wöchentlich und zwar Sonntag und Donnerstag erscheinende Blatt:

„SLAVONIA.“

Abonnements-Preise.

Für Essek: halbjährig 3 fl., vierteljährig 1 fl. 50 kr.
Mit Postversendung: halbjährig 3 fl. 80 kr., vierteljährig 1 fl. 90 kr.

Die feierliche Grundsteinlegung des israel. Bethauses.

Essek, 27. Mai 1869.

Die hiesige israelitische Kultusgemeinde hat gestern die Grundsteinlegung des Tempels in würdiger Weise gefeiert. Der Bauplatz war mit Blumen und Reisig geschmückt und verschiedene Nationalfahnen, darunter auch eine schwarzgelbe, flatterten ringsherum. Die Spitzen der Behörden, der Magistrat und Gemeinderath, das Offizierskorps, der städtische Lehrkörper, die Geistlichkeit und fast alle Honoratioren der Stadt hatten sich eingefunden, um Zeugen der erhebenden Feierlichkeit zu sein. Ueberdies waren Leute aus allen Klassen herbeigeströmt, dass nicht allein der Bauplatz, sondern auch um denselben herum Alles dicht besetzt war.

Um halb 10 Uhr versammelte sich die Gemeindevorstellung mit dem Bürgermeister Stojanović im alten Tempel, von wo aus sich der Zug nach dem Bauplatze in Bewegung setzte. Voran schritt unter den Klängen der Zivillkapelle die iraditische Schuljugend, mit der vom Hrn. G. Landsinger gespendeten prachtvollen Fahne, dann die Musikkapelle, die Gymnasialschüler, die eigens für die Grundsteinlegung angefertigten Geräthe, als Hammer und Kelle von Silber, Mörtelschaff von Blech, dann die Bethaus-Bauurkunde auf silberner Tasse tragend; dann folgte das Chorpersoneal mit der Geistlichkeit; die Gemeindevorstellung mit dem Bürgermeister und Honoratioren, den Schluss bildeten die Sänger.

Nachdem der Psalm 111, Chor mit obligater Orchesterbegleitung vortrefflich exekutirt war, hielt Hr. Oberrabbiner Spitzer eine längere schwungvolle Rede, in welcher er in kraftvoller Weise die Verfügungen des Judenthums schilderte, für das durch die Gleichberechtigung aller Konfessionen endlich eine bessere Zukunft angebrochen ist.

Hierauf las der Gemeinde-Notär die nachstehende Bauurkunde — eine äusserst elegante Arbeit der Mederschitzky'schen Buchdruckerei. — vor:

Mit der Hilfe Gottes!

(Hebräische Buchstaben.)

Unter der Regierung unseres glorreichen Kaisers und apostol. Königs FRANZ JOSEF I., dessen Tage und Heil Gott mehre, heute am 16. des Monats Siwan 5629, d. i. am 26 Mai 1869 wird der Grundstein zu unserem Gotteshause am Hauptplatze der Oberstadt Essek gelegt, und diese Gedenk-Urkunde, welche ein kurz gefasstes Memoire über die Entstehung und Entwicklung der Kultusgemeinde Essek-Oberstadt enthält, durch die Festleiter in zwei Exemplaren gefertigt, woyon das Eine nach Brauch und Sitte in den Grundstein versenkt, das Andere dem Gemeinde-Archiv einverleibt wird.

Unsere bis zum 30. Dezember 1849 in Essek wohnhaften Glaubensbrüder bildeten bis dahin eine religiöse Korporation, konstituirten sich jedoch, l. Protokoll Folio 13. Nr. 1, bei der an diesem Tage stattgefundenen ersten Vorstandswahl zu einer regelrechten Kultusgemeinde, indem sie sich gleichzeitig Statuten entwarf und die Hochortige Sanktion hiefür erwirkte. Die Zal der beitragsfähigen Gemeindeglieder belief sich damals auf 40.

Die erste Andachtsstätte ward bis zum Jahre 1847 in dem Hause Nr. 399, in der Schulgasse, in Miete gehalten und von diesem Zeitpunkte ab, wurde dieselbe in das Haus Nr. 393, deutsche Gasse verlegt. — Die Gemeinde jedoch, das Missliche eines gemieteten Lokales erkennend, bot alle möglichen Kräfte auf und brachte das genannte Haus in der deutschen Gasse im Jahre 1856 unter der Vorstandschaft des Herrn Leopold Epstein käuflich an sich, erweiterte den Verhältnissen und Umständen angemessen das Gotteshaus, welches sie auch noch bis zur Stunde inne hat.

Unter den nennenswertheiten Schöpfungen der

Handler, Leopold Hiller, Samuel Kästenbaum, Josip/ Josef Krauss, Samuel Krauss, Gustav Landsinger, Samuel Landsinger, Leopold Lang, Jakob Lechner, Leopold Neuwirth, Josip/Josef Obersohn, Ignjat/Ignatz Singer, Albert Spiller, Markus Spiller, Josip Springer, Samuel Spiller, Carl Spitzer, Salamon Schwarz, David Trenschniner i Rudolf Ungar. Dobrotvorno društvo Tenec-dol dalo je svu svoju gotovinu za gradnju hrama. 408

408 N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4. Slavonia, Nr. 23., 27. Mai 1869.

Sam događaj polaganja kamena temeljca popratile su osječke novine *Slavonia* (1869.), koje su vrlo kratko izlazile. U posljednjem broju je objavljen tekst *Die feierliche Grundsteinlegung des israel. Bethauses* u kojem je nepotpisani novinar u uvodniku napisao povijesni pregled nastanka osječke židovske općine kao i put izgradnje hrama, a u drugom dijelu teksta zahvaljuje na izgradnji hrama članovima općinskog odbora, koje poimence navodi i koji su omogućili da se i u Osijeku izgradi sinagoga.⁴⁰⁹

U 1897. i 1898. sinagoga je preuređivana i popravljeno je krovništvo.⁴¹⁰ Gornjogradska općina je uspjela 1896. kupiti od grada još dvije parcele u blizini sinagoge.⁴¹¹ Godine 1909. ponovno se radilo na rekonstrukciji bogomolje koja je u listopadu završena.⁴¹²

Sinagoga je spaljena početkom srpnja 1941. nakon što su iznesene/opljačkane sve dragocjenosti. Ruševine sinagoge mogle su se vidjeti sve do početka 1953. kada su uklonjeni ostaci zidova i izgrađeni temelji velike stambeno-poslovne trokatnice koja je do kraja godine iznikla na tom mjestu.⁴¹³

O radu nadržabina Spitzera u školi

Gornjogradska općina je krajem 60-ih godina 19. stoljeća zamolila Gradsko poglavarstvo da se troškovi za održavanje njihove škole namiruju iz gradskih prihoda, budući da je novi zakon donosio preustroj postojećih konfesionalnih škola u javne i opće. Stoga je 1868. gradski odbor tražio kako je sam naveo „s obzirom na uskrslu ravnopravnost gradjanah i stanovnikah u našoj državi i izraelitičkom vĕroučitelju 120 forinti av. godišnje plaće iz gradske blagajne podijeli“. Godinu dana kasnije nadržabin Samuel Spitzer zatražio je uz svoju plaću i nagradu kao što ju dobiva iz zajedničke blagajne i „grkoistočni svećenik“ (pravoslavni). Zamolba mu je odobrena pa mu je grad školske godine 1870./71. podijelio nagradu od 60 forinti godišnje iz gradske blagajne za njegovo „katehitičko predavanje na izraelitičkoj školi“, s time da su odlučili u međuvremenu provjeriti kako je u ostalim gradovima te da li u njima rabini dobivaju nagrade iz zajedničke blagajne.⁴¹⁴ (Što se poslije događalo s nagradom, nije poznato, jer nisu nađeni spisi koji bi detaljnije o tom govorili.)

⁴⁰⁹ *Slavonia*, br. 23., 27. Mai 1869. Die feierliche Grundsteinlegung des israel. Bethaus, Essek, 27. Mai 1869.

⁴¹⁰ Stjepan SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1896.- 1901.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXII., Osijek, 2008., 230.

⁴¹¹ ISTO, 119.

⁴¹² HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 1. (24963/1909.) U financiranje rekonstrukcije uključio se i Odjel za bogoštovlje i nastavu te darovao prinos od 3.000 kruna i zajam od 10.000 kruna uz kamatu od 5%, isplativu na 10 godina. Financiranju se pridružilo i Osječko gradsko zastupstvo koje je volontiralo doprinos od 3.000 kruna.

⁴¹³ Zlatko KARAČ, „Bilješke o Osječkoj donjogradskoj sinagogi“, *Osječki zbornik*, XXIX, 2009., Osijek, 2010., 247.; Zlatko KARAČ, „Sinagoga i arhitektura dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj“, *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*, Zagreb, 2009., 225-249.; Zlatko KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000., 28.; Z. KARAČ, „Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma“, 167.-351.; S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 52.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Stradanja i pamćenja, *Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek, 2006., 30-32.

⁴¹⁴ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, 87., 116., 184., 333.

Gospodarstvenici i intelektualci

Za Židove diljem Habsburške Monarhije su promjene u gospodarskom smislu nastupile prvo kraljevskim odredbama koje su se na njih izravno odnosile (posjedovanje nekretnina i dr.) ali i primjenom i uvođenjem novog *Obrtnog zakona* u svibnju 1860. godine koji je u Austriji načelno proglasio slobodu obrta (ukinuo je cehovska ograničenja oko otvaranja obrta, što je dovelo do pojave velikog broja obrtnih radnji).⁴¹⁵ Doduše, u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji snažniji udio Židova u gospodarstvu nastupio je, kako je već navedeno i objašnjeno, tek od 1873. godine.

Veliko značenje u gospodarskom razvoju grada Osijeka uz domicilno hrvatsko stanovništvo imali su i Nijemci, Srbi, Mađari i Židovi. Tijekom 60-ih godine 19. stoljeća među Židovima je došlo do izdvajanja privrednika pa nastaje nova skupina građana kojoj su pripadali veletrgovci, trgovci, obrtnici, bankari, industrijalci, posjednici kapitala, direktori, građevinski poduzetnici i razne vrste posrednih poduzetnika (mešetari, agenti osiguravajućih društava, agenti za incasso/inkaso, komisione poslove i sl.).⁴¹⁶ Židovska elita nije pripadala samo imućnijem privrednom građanstvu, nego je bila i dio inteligencije kao što su liječnici, profesori, odvjetnici, graditelji, umjetnici i druge visokoškolvane osobe.⁴¹⁷

Sve veće značenje Židova u gospodarskom životu bila je posljedica pozitivnoga odnosa bana Josipa Šokčevića (1860. – 1867.) prema Židovima, ali i općih prilika u Monarhiji. Mnogi Židovi osnivaju poduzeća i otvaraju velike obrtničke radionice, a bilo je i onih koji su kupili neuspješne pogone te u njih ulagali, riskirajući svoj kapital da bi ih u konačnici pretvarali u uspješna poduzeća. Sve je više trgovačkih i obrtničkih radnji koje se otvaraju u Osijeku u kojem je 1861. godine 218 trgovaca, 967 obrtnika i 6 veleobrta, a 1863. godine 230 trgovaca, 1.011 obrtnika i 8 veleobrta,⁴¹⁸ a neke od njih su i u vlasništvu Židova. Tako su npr. Josip Weichinger, Leopold Herzog i Jeremija Schwarz 1862. u Osijeku otvorili staklanu, koja je u potonjem desetogodišnjem razdoblju djelovala kao oveća obrtnička radionica. Iako je, iz nepoznatih do sada razloga, ubrzo istupio Weichinger, Herzog i Schwarz su otvorili i oveći paromlin.⁴¹⁹

Još snažniji gospodarski uzlet Židova u Hrvatskoj nastupio je 1873. nakon primjene *Obrtnog zakona* i dobivanja emancipacije.

⁴¹⁵ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 261.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku”, 204.

⁴¹⁶ Iskra IVELJIĆ, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, neobjavljeni doktorski rad, Zagreb, 1997., 2.-3.

⁴¹⁷ M. GROSS / A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 421.

⁴¹⁸ Petar ĐIDARA, „Razvoj trgovine i obrtništva grada Osijeka od 1850. do 1995.”, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 63.

⁴¹⁹ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića”, *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*, Zagreb-Vinkovci, 2000., 166.; Igor KARAMAN, „Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između Nagodbe i njezine revizije (1868.-1873.)”, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 6., Zagreb, 1974., 110.

Značenje Židova gospodarstvenika u Trgovačko-obrtničkoj komori za Slavoniju u Osijeku bilo je zapaženo. Vrlo agilno su djelovali Marko Spiller te 1874. članovi Trgovačkog odjela Gustav Epstein, Simon Frank, David Herrmann, Leopold Kern, Samuel Kohn, Isidor Schachtitz i Samuel I. Singer, a Obrtničkog odjela Josip Kraus i drugi.⁴²⁰ Tajnik je i nadalje Josip Posner, a blagajnik Gustav Epstein.⁴²¹ U tom je razdoblju u Komori aktivno djelovao i trgovac Viktor Selinger jedan od pokretača akcija za uređivanje poslovanja kod drvotržaca, kao i za osnivanje *Hrvatsko-slavonskog drvarskog društva*. Njegovim poticajem je u lipnju te godine u Komori održana skupština drvotržaca na kojoj je osnovan poseban Odbor u kojem je bio jedan od članova.⁴²²

Mit tiefbeerbütem Herzen geben wir hiemit in unserem und im Namen der übrigen Verwandten die traurige Nachricht von dem Ableben unseres innigstgeliebten Vaters, des Herrn

Josef Springer,

Assist. der Firma J. Springer & Vetter,
Gemeinderath der Königl. Kreisstadt Essegg, Director des slav. allg. Spars- & Anstalts-Vereines,
Lenke der österr.-ung. Banfinitale, Directionsrath der Essegger Sparkassa u. c.

welcher am 1. December l. J. um 9 Uhr Vormittags im Alter von 63 Jahre urplötzlich aus dem Leben geschieden ist.

Die irdische Hülle des theuren Verbliebenen wird Donnerstag den 3. December um 1/3 Uhr Nachmittags vom Trauerhause in der Rosengasse Nr. 16 (früher Hedrengasse Nr. 219) nach dem israelitischen Friedhof überführt und dort zur ewigen Ruhe bestattet.

Essegg, am 1. December 1885.

Carl Springer,   Dr. Julius Springer,
Bela Springer,
als Kinder.

Osmrtnica veletrgovca Josefa Springera

sin (Josip Posner i Marko Spiller) izlagali su svilena prediva, M. Löwenthal umjetno cvijeće, Mavro Krauss lule, a Josip Weichinger i drug različitu staklenu robu.⁴²³

Kao članovi Komore osječki Židovi su pripremali i sudjelovali kao izlagači na gospodarskim domaćim i međunarodnim izložbama/sajmovima. Tako je npr. na *Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj gospodarskoj izložbi 1864.* u Zagrebu izlagalo 778 gospodarstvenika iz Slavonije, a iz Osijeka su, među ostalima, sudjelovali i trgovci Škender Löbl, koji je izlagao pijavice, Lavoslav Blau šiške, Dragutin i Josip Hiller te braća Obersohn pepeljiku, šiške, šljivovicu i vunu, Lavoslav Perles krzna i ljekarije, Josip Pfeiffer te Herman i Leopold Eisner vino i šljivovicu, a Lavoslav Krausz šljivovicu proizvedenu 1858. godine. Tvrtka *Spiller M. i*

⁴²⁰ *Agrarier Tagblatt*, Zagreb, 24/1909.; 51/1909., M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-207.; N. A. PŁAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 98.

⁴²¹ M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 206.-207.; N. A. PŁAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 98.

⁴²² Branko OSTAJMER, „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, *Scrinia Slavonica*, 10., Slavonki Brod, 2010., 290.-340.

⁴²³ Agneza SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, I., Zagreb, 1987., 201.-211.; Miroslava DESPOT, „Slavonija na gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864.“, *Knjiga - Prvo radničko društvo u Jugoslavenskim zemljama - Osijek 1867.*, (poseban otisak) Slavonki Brod, 1969., 36.-43.; *Erste dalmatinisch-kroatisch-slavonische Ausstellung in Agram im 1864. Jahre, 1864.*, 137.-146.; *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, Zagreb, 1864., 153., 155., 157., 158., 189., 196., 235.

Posebno je značenje u gospodarskom trgovačkom životu imao veletrgovac Josip/Josef Springer/Špringer.⁴²⁴ Nekoliko godina po dolasku u Osijek 1857. dobio je zavičajnost u gradu i krajem 60-ih godina 19. stoljeća postao je suvlasnik i upravitelj veletrgovine, galanterijske i sitne robe *J. Springer i Petru*.⁴²⁵

Obrazovani Židovi uključuju se u brojna udruženja i sudjeluju u radu različitih institucija s namjerom da pokažu da nemaju smisla samo za trgovinu, na koju su ne svojom voljom, bili usmjereni stoljećima, nego da imaju i etičke norme kao i kršćani. Učenje njemačkih i mađarskih židovskih liberala da Židovi moraju postići visoku intelektualnu i etičku razinu motivirao je imućnije pojedince da se afirmiraju i u krugu inteligencije, a ne samo kao moderni poduzetnici, u nadi da će tako brže postići svoju integraciju u kršćansko društvo.⁴²⁶ Nakon završenoga školovanja Židovi su se isticali prvotno kao ugledni liječnici, a od druge polovice 19. stoljeća i kao ugledni odvjetnici, profesori, znanstvenici i dr.

Kada je krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 19. stoljeća potaknuta akcija za osnivanje novčarskih ustanova u Slavoniji u nju se uključuju i Židovi. Njihov je udio bio zapažen pri osnivanju *Prve osječke štedionice* (1868.), *Osječke donjogradske štedionice* (1871.)⁴²⁷ i *Slavonske središnje štedionice*. Inicijativni odbor za osnivanje *Prve osječke štedionice* potaknut 1861. (odobrena je tek 1868.) činili su i ugledni osječki Židovi Leopold Gustav Blau, Leopold Landsinger, Leopold Hiller, Marko Spiller i drugi.⁴²⁸ Uz *Slavonsku komercijalnu i eskomptnu banku* (1868.), štedionicu i slavonsko štedno društvo, Donjograđani su 1871. osnovali u Donjem gradu *Osječku donjogradsku štedionicu*, kojoj je jedan od utemeljitelja bio Gustav Wertheimer.⁴²⁹ U Gornjem gradu je 1872. otvorena i *Slavonska središnja štedionica* čiji su nacrt pravila dr. Hoffmann i B. Klein podnijeli ministarstvu na odobrenje. I u neostvarenim pokušajima pokretanja bankovnih i štedioničkih institucija u Osijeku u razdoblju od 1871. do 1873. često se pojavljuju D. W. Klein, dr. A. Reinitz i I. Weiss.⁴³⁰

⁴²⁴ M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-213.; N. A. P LAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 7., Osijek, 2003., 55.-72.; *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 569.; Stjepan SRŠAN i Vilim MATIĆ (prir.), *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, Osijek, 2003., 750., HR - HDA, M-3423.; *Slavonische Presse*, 1. i 3. XII. 1885., br 27. i 28., str. 2. i 3.

⁴²⁵ Vlasta KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke“, *Ha-kol*, 61.-62.; listopad, 1999., 8.-9.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-213.; N. A. P LAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju“, 55.-72.

⁴²⁶ M. GROSS / A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 421.

⁴²⁷ I. IVELJIĆ, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, 116.; Lj. KOSIER, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije*, II., 284.

⁴²⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 111.

⁴²⁹ Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860.-1873.*, Zagreb, 1970., 37.

⁴³⁰ I. KARAMAN, „Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske“, 101.; Branislav MILIČIĆ, „Nijemci u Osijeku i Đakovštini“, *Godišnjak njemačke zajednice/DG Jahrbuch 2012.*, vol. 19., Osijek, 2012., 273.-277.

Zlatno doba židovskih općina (1880. – 1910.)

Na prijelazu stoljeća

Grad Osijek je na prijelazu stoljeća upravno predstavljao jednu gradsku cjelinu još uvijek teritorijalno podijeljenu na Gornji, Donji, Novi grad i u čvrstim bedemima stiješnjenu Tvrđu. Zbog te razdvojenosti i međusobne velike udaljenosti te smještaja važnih političkih, gospodarskih, kulturnih, crkvenih i inih institucija u Gornji grad, Donji grad je sve očitije zaostajao u razvoju i značenju u odnosu na Gornji grad. Gospodarski i ini razvoj grada utjecao je na povećanje broja stanovništva i njegovo teritorijalno širenje i povezivanje izgradnjom stambenih i poslovnih zgrada posebice u Gornjem gradu, a znatno manje u Donjem i Novom gradu. Grad na Dravi je značajno plovno i suhozemno središte s razvijenim obrtima, trgovinom i industrijskom proizvodnjom. Zbog toga se u Osijek u ovom razdoblju više useljavalo a relativno manje iseljavalo.⁴³¹ Kao rezultat emancipacije, Židovi se uz Nijemce i Mađare u većem broju doseljavaju u Osijek pa ih je u gradu 1880. već 8,01%, 1900. 8,80%, a 1910. 8,07%. Njihovim doseljavanjem u grad je stigao novčani kapital koji su svojom marljivošću povećavali i time postali ozbiljna i velika konkurencija osječkim trgovcima.⁴³²

Popisi stanovništva od 1880. do 1910. ukazuju na vidljiv porast židovskoga stanovništva ne samo u Hrvatskoj nego i u Osijeku. Kada govorimo o detaljnoj analizi rasprostranjenosti židovskoga stanovništva ne samo u Osijeku, već i šire na području Virovitičke županije, moramo se osvrnuti na teritorijalne promjene koje su se zbivale od 1874. godine. Od 1875. područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije dijelilo se na 8 županija.⁴³³ Kada je došlo do sjedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom promijenile su se i unutarnje granice nekih županija.⁴³⁴ Virovitička županija sa sjedištem u Osijeku obuhvaćala je grad Osijek, virovitičku, osječku i đakovačku podžupaniju, a pripadali su kotari Đakovo, Donji Miholjac Našice, Slatina, Virovitica i grad Osijek. Takav županijski ustroj djelovao je sve do 1918. godine.⁴³⁵

Popis iz 1880. godine

Prema popisu iz 1880. u Hrvatskoj je popisano 13.488 Židova ili 0,72% od cjelokupnog broja stanovnika. U civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 11.100, a na području bivše Vojne krajine 2.388 Židova. U Slavoniji ih je najviše bilo

⁴³¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 78., 131.

⁴³² *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 160., 167.

⁴³³ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, Zagreb, 2009., 124.-125.; Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 74.

⁴³⁴ D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, 89.- 91.

⁴³⁵ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.)“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 101.-102., 108.

u Virovitičkoj županiji (3.714 ili 3.721),⁴³⁶ a najmanje u Požeškoj županiji (785).⁴³⁷

U Virovitičkoj županiji po materinskom jeziku Židova je bilo 2.645 koji su govorili njemački, 642 hrvatski, 398 mađarski, 15 češki, 6 poljski, 5 slovački, 6 slovenski i jedan talijanski. Najviše nastanjenih bilo je u Osijeku u kojem je živjelo 1.493 Židova (723 muških i 770 ženskih).⁴³⁸ Osijek je ujedno među gradovima u Hrvatskoj prvi s najvećim udjelom Židova u ukupnom stanovništvu (8,20%), a potom slijede Koprivnica, Brod na Savi (današnji Slavonski Brod), Varaždin, Zemun i dr.⁴³⁹ Osječki kotar činile su općine: Bizovac u kojem su nastanjena 43 Židova, Čepin 82, Dalj 76, Petrijevcima 50, Retfala 30, Sarvaš 19, Tenja 49 i Valpovo 75.⁴⁴⁰ Sveukupno u kotaru Osijek nastanjeno je 424 Židova.⁴⁴¹

Popis iz 1890. godine

Godine 1890. u Hrvatskoj i Slavoniji već živi 17.261 Židova ili 1,65% u ukupnom stanovništvu.⁴⁴² Od toga Židovi čine 4,55% gradskog, a 0,79% stanovništva županija.⁴⁴³ Na području Virovitičke županije (kotarevi: Đakovački, Donjomiholjački, Našički, Slatinski, Virovitički, Osječki i grad Osijek) živjelo je 4.465 Židova.⁴⁴⁴ Bez Osijeka u županiji je 2.880 Židova. U gradu Osijeku su židovske općine imale 1.585 članova (761 muškarac i 824 žene) i bile su najbrojnije u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.⁴⁴⁵ Unutar navedenoga broja u kotaru Osijeku je stanovalo 549 Židova. U odnosu na proteklo desetogodišnje razdoblje došlo je unutar kotara i općina do

⁴³⁶ Postoje određene razlike u broju Židova. Tako se u djelu *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., navodi iznos od 3.721 Židova a u djelu M. ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 31. naveden je iznos od 3.714.

⁴³⁷ M. ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 30.-31., *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., 16.-17.

⁴³⁸ M. GROSS / A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 62.-63.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 1., 1905., Zagreb, 1913., 26.; M. ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 74.-75.; *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, 142.

⁴³⁹ M. ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 77. Tabelle 30.

⁴⁴⁰ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, 136.-138. Detaljnija analiza pokazuje naseljenost Židova u Osječkom kotaru ovako: u općini Bizovac nastanjeni su ovako: Bizovac 24, Brodanci 4, Habjanovci 14, Martinci 1. U općini Čepin: u Čepinu 61, Hrastinu 3, Koprivni 5, Laslovu 7 i Ernestinovu 6. U općini Dalj ovako: Aljmaš 9, Dalj 62, Erdut 5. U općini Petrijevcima: u Josipovcu 4, Ladimirevcima 5, Petrijevcima 32 i u Selcu 9. U općini Retfala: u njemačkoj Retfali 24, Dugoj Bari 4 i mađarskoj Retfali 2. U općini Sarvaš: u Bijelom Brdu 6 i Sarvašu 9. U općini Tenja: u Antunovac-Kologivar 2, Tenji 46 i Adi 1. U općini Valpovo: u Bocanjecima 5, Gatu 8, Ivanovcima 2, Šagu 2, Tiborjancima 1, Valpovu 44, Veliškovcima 9 te Zelčinu 4.

⁴⁴¹ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, 16.-17.

⁴⁴² *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., 146.; M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju, 182.; A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji“, 2136.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 1., 1905., 30.; Marko RIMAC, „Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine“, *Zbornik odsjeka povijesnih znanosti Zavoda za povijesne društvene znanosti HAZU*, 25., 2007., 225.-294.

⁴⁴³ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31., Zagreb, 1998., 48.-49.

⁴⁴⁴ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, 130.

⁴⁴⁵ „150-godišnjica Židovske općine Osijek“, *Ha-ko!*, 61.-62., listopad 1999., 1.-2.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 1., 1905., 30. *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, 130.

teritorijalnih promjena⁴⁴⁶ pa je rasprostranjenost Židova po općinama unutar kotara izgledala ovako: Bizovac 38, Čepin 66, Dalj 89, Ernestinovo 10, Petrijevcima 46, Retfala 70, Sarvaš 24, Tenje 32, trgovište Valpovo 144 i okolica Valpova (vanjsko Valpovo) 30.⁴⁴⁷

Popis iz 1900. godine

Godine 1900. u Hrvatskoj je prema Statističkom godišnjaku 20.032 Židova,⁴⁴⁸ ili prema službenom popisu 20.216.⁴⁴⁹ Brojke se kod većine autora neznatno razlikuju zbog različitih izvora koje su koristili. Tako je Osijek prema službenom popisu imao 24.930 stanovnika od kojih je 2.070 Židova, a prema statističkom godišnjaku od 23.018, bilo je 2.027 Židova. Isto tako, prema statističkom godišnjaku u Virovitičkoj županiji od 217.845 stanovnika te je godine na području županije (bez Osijeka) živjelo 2.972 (1.463 muških i 1.509 žena) ili prema službenom popisu 2.974 Židova (kotari: Đakovački 627, Donjomiholjački 218, Našički 599, Osječki 525, Slatinski 460, Virovitički 545).⁴⁵⁰ U Osječkom kotaru nastanjeno je 525 Židova, i to u sljedećim općinama: Aljmaš 8, Bijelo Brdo 5, Bizovac 32, Čepin 61, Dalj 72, Erdut 7, Ernestinovo 9, Harastin 19, Petrijevcima 42, Retfala 33, Sarvaš 8, Tenje 23, trgovište Valpovo 172, i okolica Valpova 34.⁴⁵¹

Statistički godišnjak donosi detaljniji pregled materinskog jezika. Od 2.070 Židova koji su živjeli u Osijeku 1.415 navelo je njemački jezik kao materinji, 355 mađarski, 271 hrvatski, 5 češki, 4 slovački, 1 je naveo slovenski, a 19 ih

⁴⁴⁶ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, 151. Ustrojena je općina Ernestinovo s poreznim općinama Jovanovac i Laslovo koji su izdvojeni iz upravne općine Čepin. Nova je općina i Valpovo trgovište s poreznom općinom izlučenom iz općine Valpovo koja je ostala pod imenom Valpovo vanjska. Porezna općina Josipovac odijelila se od općine Petrijevcima i dodana je općini Retfala. Iz općine Jovanovac koja je pripadala općini Čepin stvorene su dvije nove općine i to općina Jovanovac Ivanovac koja je pripojena Ernestinovu i općina Orlovnjak Pusta, koja je pripala općini Tenja.

⁴⁴⁷ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, 123.-126. Osječki kotar: u općini Bizovac ima ih 38, a raspoređeni su: Bizovac 18, Brodanci 12, Habjanovci 5, Martinci 3. U općini Čepin 66, a raspoređeni su: Čepin - Bara 2, Čepin 39, Dudinjak 1, Podrumina 1, Dopsin 2, Pomoćin 7, Rastovac 6, Hrastin 5 i Vladislavci 2. U općini Dalj 89, a raspoređeni su: Aljmaš 2, Dalj 83 (Dalj 69, Dalj Novi 11, Daljski Stari Kolodvor 3), Erdut 3 te Novi Erdut 1. U općini Ernestinovo 10 a raspoređeni su: Jovanovac Ivanovac 2, Ernestinovo 6 i Laslovo 2. U općini Petrijevcima 46, a raspoređeni su: Ladimirevci 6, Petrijevcima 34 i Satnica 6. U općini Retfala 70 a raspoređeni su: Josipovac 7, Retfala-Adolfovac 4, mađarska Retfala 12 te njemačka Retfala 47. U općini Sarvaš 24, a raspoređeni su: Bijelo Brdo 9 i Sarvaš 15. U općini Tenje 32, a raspoređeni su: Tenja - Bettinenhof 3 i Tenje 29. U općini Valpovo 144, a raspoređeni su u Bilišću 65, a u Valpovu 79. Vanjska općina Valpovo 30, a raspoređeni su: Bistrinci 15, Gat 5, Nard 3, Veliškovci 4 te Zelčin 3.

⁴⁴⁸ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 34.; M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 184., 191; M. Švob na jednoj stranici navodi 20.394, na drugoj 20.216 Židova.

⁴⁴⁹ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., 354.

⁴⁵⁰ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 34.-46.

⁴⁵¹ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 186.-187.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 306.-312., 322. Prema detaljnijoj analizi u Osječkom kotaru oni su bili raspoređeni ovako: u općini Aljmaš 8. U općini i mjestu Bijelo Brdo 5. U općini Bizovac (32) a raspoređeni su; u Bizovcu 24, u Habjanovcima 6 i u Martincima 2. U općini Čepin (61) a raspoređeni su; u Čepinu 51, Gušću 4, Ovčari Belahofu 2, Podrumini 1 i Pomoćin Veliki 3. U općini Dalj (72) a raspoređeni su: Dalj 59, Dalj Novi Kolodvor 4, Dalj Stari Kolodvor 9. U općini i mjestu Erdut 7. U općini Ernestinovo (9), a raspoređeni su: Ernestinovo 6 i Laslovo 3. U općini Harastin (19) a raspoređeni su: Dopsin 2, Hrastin 8, Koprivna 2, Sorgerova Pusta 1 i Vladislavci 6. U općini Petrijevcima (42) a raspoređeni su: Ladimirevci 10, Petrijevcima 27 i Satnica 5. U općini Retfala (33) a raspoređeni su: Josipovac 9 i Retfala njemačka 24. U Sarvašu 8. U općini Tenja i mjestu 23. U općini trgovište Valpovo (172) a raspoređeni su u Bilišću 84, Valpovu 86 i Novom Valpovu 2. U Valpovo vanjsko (34) a raspoređeni su: Bistrinci 18, Bocanjevci 2, Ivanovci 3, Nard 5, Veliškovci 5 te Zelčin 1.

je govorilo ostalim jezicima (nije navedeno koji su to – vjerojatno jidiš).⁴⁵² Nepismenih je bilo samo 45 ili 4,83% muških i 90 ili 9,77% ženskih.⁴⁵³

Ako pogledamo tablicu br. 7. broj Židova po dobnim skupinama 1900., vidljivo je da je židovsko stanovništvo uglavnom mlado, jer je najviše osoba onih između 30 – 39 godina, zatim slijede oni između 40 – 49 i oni između 15 – 19 godina, dok je starijih osoba u odnosu na srednju dob vrlo malo. Židovsko stanovništvo je uglavnom međufertilno. Naime, nešto manje od 4/9 svih stanovnika bilo je fertilno (44,11%). Spomenuti zaključak podupire i činjenica da je oko 2/5 židovskog stanovništva (39,37%) bilo u predferilnoj životnoj dobi (do 19 godina). Samo je nešto više od 1/6 pripadnika židovske populacije (16,52%) bilo u postferilnoj dobi (starije od 49 godina).

Tablica 7.

Broj Židova po dobnim skupinama 1900. godine

NASELJE	DOBNE SKUPINE												UKUPNO
	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80 i preko	
Grad Osijek	185	200	191	239	206	179	288	240	172	118	43	9	2.070

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905.

Popis iz 1910. godine

U Hrvatskoj je 1910. godine već živjelo 21.013 Židova ili 0,81% ukupnog stanovništva. U Virovitičkoj županiji bez Osijeka je 2.859 Židova. U upravnom kotaru Osijek (bez Osijeka) živjelo je 466 Židova, a u samom Osijeku 2.340. U kotaru Osijek bili su ovako raspoređeni; u općini Aljmaš 4, Bijelo Brdo 2, Bizovac 26, Čepin 46, Dalj 41, Erdut 1, Ernestinovo 12, Hrastin 19, Petrijevcima 29, Retfala 36, Sarvaš 0, Tenja 14, Valpovo 212, okolica Valpova 24. U Sarvašu je 1900. godine bilo 8 Židova, 1910. više nijedan.⁴⁵⁴

⁴⁵² Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905., 46.

⁴⁵³ ISTO, 65.

⁴⁵⁴ Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, 285.- 294., 304. Detaljnije po Osječkom kotaru to je ovako: u općini Aljmaš 4, u općini Bijelo Brdo 2, u općini Bizovac (26) i to u Bizovcu 15, Čepinskim Martincima 6, Habjanovcima 2 i Ladimirevcima 3. U općini Čepin 46. U Dalju samo u mjestu 41. U općini Erdut samo u Erdutu 1. U općini Ernestinovo (12) i to u Ernestinovu 4 i Laslovu 8. U općini Hrastin (19) i to: Hrastinski Rastovac 4, Hrastin 5, Koprivna 6, Vladislavačka Konopljara 1 i Vladislavci 3. U općini Petrijevcima (29) i to: Josipovcu 2, Petrijevcima 24 i Satnici 3. U općini Retfala (36) i to u njemačkoj Retfali 36. U Sarvašu nitko. U općini Tenja (14) i to u Betinin Dvor 4 i Tenja 10. U općini Valpovo (212) i to: Belišće 138 i Valpovo 74. U općini Vanjsko Valpovo (24) i to: Bistrinci 21, Ivanovci 1 i Veliškovci 2.

Tablica 8.

Usporedba broja Židova u Hrvatskoj s brojem Židova u Osijeku i udio od 1880. do 1910.

Godina	Broj Židova u Hrvatskoj	Broj stanovnika u Osijeku	Udio Židova u Osijeku
1880.	13.488	18.201	1.493. ili 8,20%
1890.	17.261	19.778	1.585 ili 8,01%
1900.	20.216	23.018	2.070 ili 8,91%
1910.	21.231	28.505	2.340 ili 8,02%

Izvor: Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.

Obilježja provedenih popisa

Analizirajući popise Židova u Osijeku i Osječkom kotaru od 1880. do 1910. vidljivo je da je broj Židova u gradu, od popisa do popisa, rastao, dok se istodobno smanjivao u kotaru. (U većini općina broj Židova se iz jednog popisnog razdoblja u drugi smanjuje, a u općini Sarvaš 1910. čak više nema židovskih obitelji.) Zasižno je gospodarsko jačanje, posebice početkom 20. stoljeća, utjecalo na doseljavanje u Osijek u kojem Židovi nalaze više mogućnosti za zapošljavanje, napredovanje i izvršavanje vjerskih obaveza.

Slijedeći popise od 1880. do 1910. moguća je i analiza prema kotarevima (tablica 10.) u Virovitičkoj županiji. Uspoređujući Osječki kotar s ostalim kotarevima Virovitičke županije vidljivo je da je u nekim kotarevima došlo do povećanja broja Židova (Našice, Slatina), a u drugim od porasta do stagniranja (Đakovo, Miholjac Donji, Virovitica). Sve to upućuje na činjenicu, a vidljivo je iz tablica, da su se Židovi iz manjih mjesta preselili u veća, odnosno u gradove, tj. u Osijek. Koliko je to povećanje u Osijeku rezultat unutrašnjih migracija (sa sela u grad), odnosno koliki je udio vanjskih migracija, useljavanjem židovskog stanovništva iz različitih dijelova Monarhije vrlo je teško govoriti i potrebna su pognija istraživanja. Vjerojatno je porast broja židovskoga stanovništva u Osijeku rezultat i jednih i drugih migracija.

Tablica 9.*Broj Židova u Osijeku i osječkom kotaru od 1880. do 1910.*

Kotar Osijek - Općine	1880.	1890.	1900.	1910.
Aljmaš			8	4
Bijelo Brdo			5	2
Bizovac	43	38	32	26
Čepin	82	66	61	46
Dalj	76	89	72	41
Erdut			7	1
Ernestinovo		10	9	12
Hrastin			19	19
Petrijevci	50	46	42	29
Retfala	30	70	33	36
Sarvaš	19	24	8	0
Tenja	49	32	23	14
Valpovo	75	144	172	212
Valpovo vanjska		30	34	24
Ukupno Kotar Osijek	424	549	525	466
Grad Osijek	1.493.	1.585	2.070	2.859

Izvor: Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljedich popisa godine 1890.*; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*.

Tablica 10.*Broj Židova u Virovitičkoj županiji po kotarevima od 1880. do 1910.*

Kotar	1880.	1890.	1900.	1910.
1. Kotar Đakovo	584	668	627	579
2. Kotar Miholjac Donji	145	173	218	208
3. Kotar Našice	388	493	599	602
4. Kotar Osijek	424	549	525	466
5. Kotar Slatina	297	464	460	498
6. Kotar Virovitica	393	533	545	506
7. Grad Osijek	1.493	1.585	2.070	2.340
Ukupno Virovitička županija	3.721	4.465	5.044	5.199

Izvor: Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljedich popisa godine 1890.*; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*.

U odnosu na ostale županije u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji broj Židova u Virovitičkoj županiji, u razdoblju provedenih popisa, bio je u stalnom porastu što je karakteristično i za sam grad Osijek. Uz Zagrebačku županiju i djelomično Srijemsku Židovi i dalje brojčano najviše žive na području Virovitičke županije (o čemu nam govori tablica 11.).

Tablica 11:

Broj Židova od 1880. do 1910. po županijama u Hrvatskoj i Slavoniji

ŽUPANIJE	1880.	1890.	1900.	1910.
LIKA-KRBAVA	10	7	7	12
MODRUŠKO RIJEČKA	89	258	335	382
ZAGREBAČKA	2.400	3.264	4.659	5.680
VARAŽDINSKA	1.420	1.585	1.616	1.341
BJELOVARSKO - KRIŽEVAČKA	1.463	1.995	2.271	2.406
POŽEŠKA	1.337	1.928	2.390	2.432
VIROVITIČKA	3.721	4.465	5.044	5.199
SRIJEMSKA	3.048	3.759	3.896	3.779
UKUPNO HRVATSKA I SLAVONIJA	13.488	17.261	20.032	21.231

Izvor: Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913.; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.

Do sada smo analizirali kako se kretao broj Židova u Osijeku, Osječkom kotaru i Virovitičkoj županiji. Zahvaljujući matičnim knjigama, moguća je detaljnija analiza rođenih, vjenčanih i umrlih u Osijeku u vremenu od 1852. do 1918. godine (vidi tablicu 12.) na području Donjega i Gornjega grada. Iz tih knjiga statistički možemo pratiti kretanje nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta. Analizirajući matice gornjogradske Židovske općine vidljivo je da se do 1905. više rađalo nego li se umiralo izuzev 1872., 1873., 1892. i 1899. godine, kada je više članova gornjogradske općine umrlo nego li se rodilo. U razdoblju od 1852. do 1862. prirodni prirast bio je 141, od 1862. do 1872. 190, od 1873. do 1883. čak 217, od 1884. do 1894. 111, od 1895. do 1905. 117, da bi od 1906. do 1918. počeo padati i spustio se na negativnih 25. Odnosno broj rođenih od 1852. do 1862. iznosio je 266, a umrlih 125. Od 1862. do 1872. broj rođenih iznosio je 552, a umrlih 335. To je ujedno i razdoblje koje je doseglo najveću pozitivnu razinu. Od 1884. do 1894. rođenih je bilo 514 a umrlih 403. Od 1895. do 1905. rođenih je bilo 467, a umrlih 350 i od 1906. do 1918. prvi put je broj umrlih 434 nadmašio broj rođenih 409. Najviše rođenih bilo je 1875. godine, a najmanje 1918. godine. Temeljem ovih podataka možemo zaključiti da je gornjogradska židovska

Exh. br. ....

Kot. rabinat u Djakovu.

Izvadak

iz matica rodjenih.

Knjiga B. Strana — Tekući broj 736.

Ime		<i>Jakob Kaiser</i>
Rodilo se	dana mjeseca	<i>lipanj 7.</i>
	godine	<i>1884. - prosinac četiri.</i>
Spola		<i>muškarac</i>
Zakonito ili nezakonito		<i>zakonito</i>
Ime i prezime oca		<i>Martino Kaiser</i>
Ime i prezime matere		<i>Julijevoj Angelus</i>
Stan roditelja		<i>Djakovo</i>
Ime i prezime primalje		<i>Glatter</i>
Kod dječaka	Dan obrezanja	<i>14./IV.</i>
	obrezatelj	<i>Dr. Štiner</i>
Ime i prezime kuma		<i>Alois Neufeld</i>
OPAZKA		

Ovaj je izvadak suglasan sa maticama rodjenih.

U Djakovu, dne

2. travnja 1913

Kot. rabin:

8.12.13

Izvod iz matične knjige rođenih Jakoba Kaisera

općina bila relativno mlada zajednica, a to nam je potvrdila i analiza Židova po dobnim skupinama 1900. godine (tablica 7.). Od 1905. godine više se umire nego li se rađa.

Tablica 12.

Prema maticama Osječke gornjogradske židovske bogoštovne općine – statistika od 1852. do 1918.

Godina	Rođeni	Vjenčani	Umrli	Prirast
1852.	21	2	3	18
1853.	29	3	9	20
1854.	20	9	8	12
1855.	27		13	14
1856.	26	7	17	19
1857.	31	6	18	13
1858.	32	7	18	14
1859.	33	6	12	21
1860.	23	3	11	12
1861.	24	9	16	8
1862.	39	13	23	16
1863.	34	19	17	17
1864.	45	6	19	26
1865.	31	8	17	14
1866.	46	11	21	25
1867.	35	12	18	17
1868.	56	7	28	28
1869.	42	4	19	23
1870.	36	8	25	11
1871.	51	10	23	28
1872.	34	12	49	-15
1873.	42	7	47	-5
1874.	64	15	38	26
1875.	73	12	26	47
1876.	44	7	25	22
1877.	47	8	28	19
1878.	38	9	37	1
1879.	43	8	29	14
1880.	53	11	21	32
1881.	46	11	26	20
1882.	47	14	38	9
1883.	55	12	20	35
1884.	50	21	42	8
1885.	46	18	21	25
1886.	48	15	35	13
1887.	54	8	44	10
1888.	37	16	36	1
1889.	50	15	35	15

Godina	Rođeni	Vjenčani	Umrli	Prirast
1890.	47	12	37	10
1891.	45	3	39	6
1892.	39	15	41	-2
1893.	48	12	46	2
1894.	50	11	27	23
1895.	49	15	33	16
1896.	42	12	26	16
1897.	48	19	28	20
1898.	50	10	18	32
1899.	34	22	39	-5
1900.	41	17	38	3
1901.	43	24	19	24
1902.	38	16	24	14
1903.	47	12	38	9
1904.	41	19	37	4
1905.	34	21	50	-16
1906.	43	16	34	9
1907.	42	21	45	-3
1908.	52	13	28	24
1909.	35	7	42	-7
1910.	31	11	37	-6
1911.	48	22	26	22
1912.	33	19	36	-3
1913.	31	9	28	3
1914.	29	13	32	-3
1915.	19	2	43	-24
1916.	19	12	22	-3
1917.	14	8	20	-6
1918.	13	22	41	-28

Izvor: I.B., Statistički materijal grada Osijeka – Iz župskih matica, 279.; HR - HDA, M-3430; M-1511; M-3423; M-3442, M-1513.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijek se više useljavalo nego li iz njega iseljavalo. I nadalje se u grad doseljavaju Nijemci, Srbi, Mađari, Židovi, Slovaci, Ukrajinci i drugi. Doduše, početkom 20. stoljeća u Osijeku su Nijemci činili najbrojniju etničku skupinu. Oni su činili u gradu jaku građansku elitu koja je izvršila snažan i izraziti utjecaj na kulturni, gospodarski, politički i ini život.⁴⁵⁵

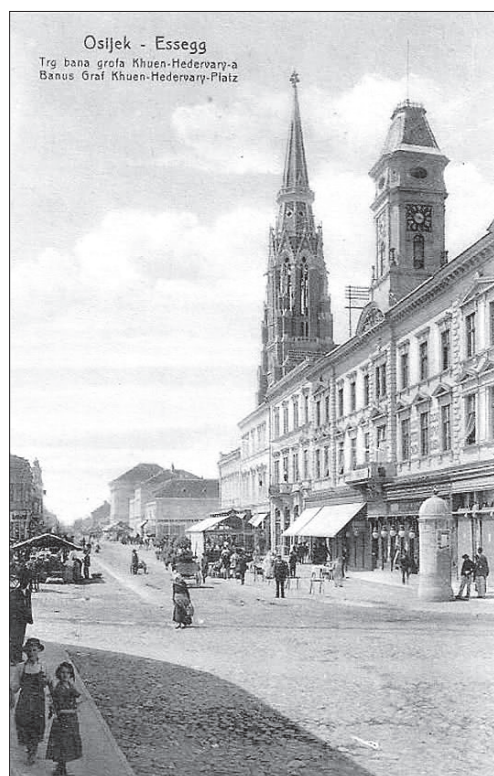
⁴⁵⁵ Velimir PETROVIĆ, „Esekerski - što je to?“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VHD Jahrbuch*, 1995., Osijek, 1995., 108.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, *Časopis za suvremenu povijest*, 33., br. 2., Zagreb, 2001., 481.

Tablica 13.

Stanovništvo u Osijeku po materinjem jeziku 1880. do 1910. u postocima

Stanovništvo po jeziku u Osijeku	1880.	1890.	1900.	1910.
Hrvatski ili srpski	41.11	35.99	35.44	47.10
Slovenski	0.69	0.68	0.59	0.52
Češki	1.51	1.39	0.99	1.27
Slovački	0.28	0.36	0.45	0.35
Rusinski/rutenski	0.01	0.02	0	0.02
Mađarski	6.33	6.97	9.61	12.40
Njemački	49.28	53.88	52.30	37.81
Talijanski	0.43	0.40	0.19	0.13
Ostali	0.36	0.31	0.43	0.40
Ukupno	100	100	100	100

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905., 46.; Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, II., 1906.-1910., 32.

Kao što je vidljivo iz tablice Nijemci su činili najbrojniju etničku grupu u gradu.⁴⁵⁶ Iz tablice koja slijedi, grupaciji njemačkih govornika mogu se pribrojiti i Židovi koji su u najvećem broju govorili njemačkim jezikom i to više od 60% 1900. godine.⁴⁵⁷

Osijek, Trg bana grofa Hédervarya

⁴⁵⁶ V. PETROVIĆ, "Esekerski - što je to?", 108.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 481.; Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905., 46.; Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, II., 1906.-1910., 26.

⁴⁵⁷ Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905., 46.; Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, II., 1906.-1910., 32.

Tablica 14.*Židovi u Osijeku po materinjem jeziku od 1900. do 1910.*

Jezici	BROJ ŽIDOVA		BROJ ŽIDOVA (%)	
	1900.	1910.	1900.	1910.
Hrvatski ili srpski	271	731	13,09	31,24
Slovenski	1	0	0,05	0,00
Češki	5	7	0,24	0,30
Slovački	4	3	0,19	0,13
Rusinski	0	0	0,00	0,00
Mađarski	355	542	17,15	23,16
Njemački	1.415	1.047	68,36	44,74
Talijanski	0	10	0,00	0,43
Ciganski	0	0	0,00	0,00
Ostali i nepoznati jezici (hebrejski i dr.)	19	0	0,92	0,00
UKUPNO ŽIDOVA U OSIJEKU	2.070	2.340	100,00	100,00

Izvor: *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., 46.; *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II., 1906.-1910., 32.

Iz analize popisa od 1880. do 1910. vidljivo je da je broj Židova iz jednoga popisnog razdoblja u drugi u Osijeku u stalnom povećanju što se uočava i u drugim gradovima. Istodobno se povećava broj Židova i u drugim gradovima, pa se može pretpostaviti da su se židovske obitelji preseljavale unutar općina ili kotara ili u susjedni grad (Bjelovar, Koprivnica, ili čak dalje u Zagreb), a za što imamo potvrdu i u analizi matičnih knjiga.

Od 1880. do 1910. je u Hrvatskoj dvadeset mjesta imalo status grada (u tablici 15. nisu navedeni Bakar i Senj, te je upitan status Ivanića kao grada). Brojčani porast gradova u odnosu na ranija popisna razdoblja (1857. bilo je 9 gradova, a 1869. 12 gradskih naselja), rezultat je priključenja nekadašnjih krajiških komuniteta koji nakon 1871. dobivaju status slobodnih gradova (*Zakon o gradovima i općinama*, 1871.). Istovremeno dolazi do modernizacijskih procesa koji su bili osnovni preduvjet za industrijalizaciju, što dovodi i do pojačanih migracija u gradove. Gradska su naselja kao institucionalna, industrijska ili upravno-politička središta u znatno većem broju privlačila nove stanovnike, osobito strance. Tako je, na primjer, razlika u povećanju stanovništva 1890. u naseljima iznad 2.000 stanovnika u odnosu na 1880. iznosila 15%, a pozitivna razlika u gradskom stanovništvu bila je 9% u odnosu na 1880. godinu. Iako je taj rast u početku bio skromnih razmjera, navijestio je početni fenomen unutarnjih migracija na relaciji selo – grad. Stanovništvo je najbrže raslo u gradskim naseljima koja su imala određene pretpostavke za društveno-gospodarski razvoj. Najviše se u tom

procesu isticao grad Zagreb, koji je postao glavni grad Hrvatske te je sve više dobivao obilježja modernoga središta. Manja gradska naselja demografski su stagnirala pa i propadala jer se u njima nije razvijala ekonomska osnova koja bi mogla privući i zadržati stanovništvo.⁴⁵⁸ Iz tablice 15. vidljivo je da dolazi do migracije židovskoga stanovništva prema gradovima. Gradovi i veća mjesta oduvijek su privlačila Židove. Do 1840. godine Židovima je bilo zabranjeno nastanjivanje nekih slobodnih kraljevskih gradova, te su uglavnom nastanjivali seoska područja ili manja mjesta.⁴⁵⁹ Pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća dolazi do migracija selo-grad. Najbolji primjer za to pokazuje Osijek, u kojem Židovi do četrdesetih godina 19. stoljeća nisu smjeli stanovati, da bi već 1880. godine Osijek bio prvi u Hrvatskoj po broju židovskoga stanovništva. Uz Osijek, nakon 1880. godine broj Židova najbrže raste i u Zagrebu.

Tablica 15.

Broj Židova po gradovima u Hrvatskoj od 1880. do 1910.

GRADOVI	1880.	1890.	1900.	1910.
Zagreb	1.281	1.941	3.237	4.233
Osijek	1.493	1.585	2.070	2.340
Požega	156	224	327	327
Brod na Savi	263	287	387	558
Karlovac	230	227	324	320
Kostajnica	39	30	29	23
Petrinja	22	31	39	52
Sisak	232	316	389	392
Varaždin	558	630	728	619
Bjelovar	97	216	310	488
Koprivnica/Bregi	383	398	382	447
Križevci	173	243	230	228
Srijemski Karlovci	2	3	2	3
Mitrovica	110	116	183	219
Petrovaradin	6	17	41	169
Ruma	138	193	244	244
Zemun	589	662	648	681

Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji* (demografske prilike i zgrade za stanovanje), Zagreb, 1914.

⁴⁵⁸ B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, 136, 165., 202.

⁴⁵⁹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, 87.-398.

Doprinos u urbanizaciji i gospodarstvu

Od druge polovice 19. stoljeća do početaka Prvoga svjetskog rata u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji širi se privredna aktivnost u raznovrsnim prerađivačkim granama. Pri tome je razvitak industrijskih pogona bio znatno brži nego maloobrtničkih ili obrtničkih radionica. U sklopu općih rezultata napretka industrijske djelatnosti očituju se neke veoma negativne tendencije s gledišta interesa domaćeg građanskog poduzetništva. Naime, pod utjecajem upravno-političke razdvojenosti i nesamostalnosti hrvatskih pokrajina vodeću ulogu u procesu industrijalizacije Hrvatske i Slavonije preuzimaju mađarski, austrijski ili inozemni kapital u suradnji s raznim državnim institucijama Austro-Ugarske Monarhije.⁴⁶⁰ Ujedno poslovanje hrvatskih poduzetničkih krugova otežava i gospodarska ovisnost jer su Hrvatsko-ugarskom nagodbom sve važnije grane (unutrašnja i vanjska trgovina, obrt, industrija, kreditne ustanove, promet, pošte, željeznice, državna dobra...) hrvatskoga ekonomskog života uključene u tzv. „zajedničke poslove“ o kojima odlučuje mađarska vlada i Mađarski sabor.⁴⁶¹

U takovim (ne)prilikama Osijek zbog svog povoljnog položaja u blizini istočne i južne granice postaje pretovarno i raspodjelno središte za uvezenu robu, jedno od glavnih središta žitne trgovine i trgovine stokom pa se uočava znakovito povećanje broja poduzetnika koji su se bavili trgovinom. Najviše se novih trgovaca javilo u trgovanju mješovitom robom. Iako je Osijek postao početkom 20. stoljeća u stanovitoj mjeri željezničko čvorište, pošto je Dravsko-savsko dioničko društvo 1910. produljilo vicinalnu (mjesnu) željeznicu Vinkovci – Županja za još 33 kilometra dalje od Vinkovaca preko Palače do Osijeka te postavilo 48 kilometra dugu željezničku prugu od Osijeka preko Đakova do postaje Strizivojna-Vrpolje, ipak je to razdoblje označilo ponovno slabljenje trgovačke moći osječkih trgovaca jer se javljaju otvorene ratne prijetnje koje su negativno utjecale na cjelokupno gospodarstvo, a posebice na trgovinu. Ubrzaniji proces akumulacije domaćega kapitala u bankama i štedionicama pozitivno se odrazio na porast privrede u nekoliko grana te osobito na širenje tvorničkoga poduzetništva u gradu. Snaga okupljanja kapitala u dioničkim društvima povećala se znatnije od 1906. do 1910. godine, i to više od 100%. Najveći napredak u tome zabilježen je u dva tada najjača središta – u Zagrebu i Osijeku koji su zajedno u razdoblju od 1900. do 1910. povećali svoj udio u broju poduzeća od 25,9% na 38,4% kao i u broju industrijskoga radništva od 23,3% na 34,1%. Dakle, približno od jedne četvrtine na jednu trećinu tvorničke ekonomike u sjevernoj Hrvatskoj. U Osijeku je 1910. radila jedna željeznička radionica (41 radnik), dvije tvornice strojeva (116 radnika), dva velika staklarska poduzeća (504 radnika),

⁴⁶⁰ Igor KARAMAN, „Uloga malog i srednjeg poduzetništva u oblikovanju kapitalističkog privrednog sustava na tlu Hrvatske“, *Povijesni prilozi*, br. 9., Zagreb, 1990., 24.-25.; Igor KARAMAN, „Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u sjevernoj Hrvatskoj do prvog svjetskog rata“, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 1., Zagreb, 1974., 37.-60.

⁴⁶¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 14.

četiri građevna poduzeća (116 radnika), klesarija (25 radnika), ciglana (68 radnika), tvornica žigica (317 radnika), predionica pamuka (87 radnika), tvornica šećera (252 radnika), tri paromlina (218 radnika), tvornica kolomaza (23 radnika), plinara (65 radnika), tri tiskare (110 radnika) i tri ugostiteljska poduzeća. Veliki dio veleindustrijskih pothvata osnovan je širim investicijskim ulaganjima okupljenoga kapitala u obliku dioničkih društava.⁴⁶²

Stoga je značenje Osijeka ovisilo o uspješnosti afirmacije domaćih građanskih snaga izvan lokalnih okvira, u različitim područjima privrednog, društvenog i kulturnog života. Udio osječkih Židova bio je golem u razvoju dioničarstva i trgovine, tvorničkoj industriji, ovdašnjim bankama i štedionicama i drugim gospodarskim ustanovama koje dobivaju izuzetnu važnost u sustavu nacionalne ekonomike, što je i utjecalo da je Osijek na prijelazu stoljeća jedan od najvećih i gospodarsko najrazvijenijih gradova Hrvatske. Mnogobrojni židovski bankari, tvorničari, trgovci, odvjetnici, imućniji građani ulagali su novac u izgradnju lijepih i raskošnih kuća i trgovina. Na raspisane natječeaje javljali su se svojim radovima arhitekti i graditelji iz Zagreba, Sarajeva, Beča, Praga, Budimpešte, Bonna i drugih europskih gradova. Najugledniji i najbogatiji Osječani naručivali su projekte kod poznatih europskih graditelja i arhitekata. Iako se u cjelokupnom životu grada još uvijek osjećao snažan utjecaj prostorne rascjepkanosti prijelaz stoljeća obilježava građevinsko povezivanje. Najviše i najbrže se izgrađivao Gornji grad dok se Donji grad usporenije razvijao, a Tvrđa je ostala skućena u unutrašnjosti svojih bedema. I u urbanizaciji grada golem je udio Židova pa je npr. prvi koji je sagradio kuću na uglu Jágerove ulice bio Ivan Krauss, vlasnik donjogradskog paromlina, koji je 10. studenoga 1885. dobio dozvolu za useljenje i obitavanje u novoj kući. Te godine su se u novu kuću uselili i Leopold i Ana Schwarz izgrađenu na kupljenom gradskom zemljištu Generalskoga vrta (Kapucinska 5) te u kuću do njih sljedeće godine odvjetnik Hugo Spitzer i njegova supruga Albina. Godine 1890. je u istom nizu izgrađena kuća trgovca Julijusa Pfeifferra u Kapucinskoj 1 – 3. Među prvim secesijskim zgradama je izgrađena 1900. jednokatna uglovnica Židovske škole na istočnoj strani Kolodvorske ulice (Radićeva 13), a pet godina potom vlasnici pojedinih reprezentativnih kuća u secesijskom stilu na sjevernoj strani produžetka Kapucinske ulice (današnja Europska avenija) bili su odvjetnici Alfred Kästenbaum i Hugo Spitzer.⁴⁶³

*

Nakon ostavke bana Ivana Mažuranića novi ban Dragutin Khuen Héderváry je tijekom svojeg banovanja 1883. – 1903. provodio gospodarsku politiku mađarskih vladajućih krugova i zbog toga se poglavito oslanjao na

⁴⁶² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 13.-14., 20.-22., 59., 60., 110.

⁴⁶³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 20, 36.-38., 42., 43. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu dva stoljeća (1868.-1914.)”, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 428.-434.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća”, *Osječki zbornik*, XXVIII, Osijek, 2007., 161.-170.

Županijska ulica

slavonske veleposjednike iz čijih je redova i sam potekao. Bio je eksponent velikomađarske politike, te je trebao politički i gospodarski Hrvatsku posve podrediti Ugarskoj. Uz prekrajanje hrvatskog zakonodavstva tj. reorganizaciju sudstva i uprave, suzio je pravo glasa, reorganizirao Sabor te Hrvatsku gospodarski vezao uz ugarski, austrijski i češki kapital, priječio je jačanje domaćega građanstva, a državnim koncesijama i drugim privilegijama jačao utjecaj stranaca. Na štetu hrvatskoga imena i jedinstva favorizirao je regionalno slavonstvo, a građane Osijeka podmićivao i huškao na borbu protiv hrvatske opozicije u Zagrebu. Osobito se zanimao za Osijek jer mu je bio zanimljiv zbog svoje multietičnosti.⁴⁶⁴ Khuen je koristio svaku prigodu da posjeti slavonsku metropolu: 1885., 1889., 1893., 1894. godine. Od svojega dolaska na vlast favorizirao je strance u Osijeku, koji su ga zbog toga podupirali u vlasti i time je Osijek postao glavnim uporištem mađaronstva i unionističke politike.⁴⁶⁵ Izraz njegove politike i sveze s nekim slavonskim krugovima (*Slavonskim gospodarskim društvom u Osijeku*) bila je *Gospodarsko-šumarska* te *Gospodarsko-obrtna regionalna izložba*, druga izložba sajmovnoga karaktera u gradu, otvorena 20. kolovoza 1889. na sam dan mađarskoga narodnog praznika kralja sv. Stjepana. Iako je izložbu, zbog političkoga karaktera, bojkotirala opozicija na čelu s bosanskim ili đakovačkim i srijemskim biskupom Josipom Jurjem Strossmayerom, u biti je pokazala tadašnje stanje slavonske privrede u cjelini. Proizvode je

⁴⁶⁴ Igor KARAMAN, „Osvrt na stanje obrtničko-industrijske privrede u osamdesetim godinama 19. stoljeća na području sjeverne Hrvatske (prema Popisu obrta M. Zoričića iz 1883...)”, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 2., Zagreb, 1975., 60.-62.

⁴⁶⁵ Vilma VUKELIĆ, *U stiješnjenim granicama*, prijevod Vlado Obad, Osijek, 1997., 7.-8.

izložilo 1.673 pojedinaca i tvrtki.⁴⁶⁶ U organiziranju te izložbe, kao i u radu *Slavonskoga gospodarskog društva* isticali su se osječki Židovi Isidor Frank, Oskar Weismayer i Franjo Weiss. Iako se izložba trebala ponoviti do njezine obnove nije došlo, ne zna se je li zbog novčanog neuspjeha, pomanjkanja ljudi ili jednostavno više nije bilo potrebe, a ni koristi.⁴⁶⁷ Osječki židovski gospodarstvenici sudjelovali su i na *Gospodarsko-šumarskoj jubilarnoj izložbi* u Zagrebu 1891., pa je npr. u odsjeku voćarstva pekmez izlagala *Tvrtka Eisner Leopold & Sohn*.⁴⁶⁸ Na gospodarskoj izložbi stoke u Zagrebu 1906. iz Virovitičke županije izlagao je, između inih, i Šandor Sorger, veleposjednik Noskovaca, koji je i nagrađen velikom srebrnom kolajnom i diplomom, kao i Salamon Schwarz malom srebrnom kolajnom.⁴⁶⁹

Osječki gospodarstvenici su izlagali vlastite i ine proizvode i na međunarodnim izložbama/sajmovima, pa je tako u Bruxellesu 1889. iz Osijeka sudjelovao veletrgovac drvom i drvnom građom Jakov Sorger te ga je za izložke i postignuća belgijski kralj odlikovao viteškim križem Leopoldova reda.⁴⁷⁰ U tom razdoblju najistaknutija je bila *Milenijska izložba kraljevine Ugarske* održana 20. lipnja 1896. u Budimpešti. Članovi Zemaljskoga izložbenog odbora bili su osječki Židovi Julijo Miskolczy, Dragutin Pfeiffer i Oskar Weismayer.⁴⁷¹ Tiskanice za izložbu otisnute su u Osijeku u tiskari Julijusa Pfeiffera.⁴⁷² Među 27 izlagača iz Osijeka bili su i osječki Židovi i to u odjelu fotografije Makso Schrecker s različitim fotografijama krajeva i narodnih nošnji, u građevnom odjelu Ignjat Nathan Schulhoff sa zidarskim opekama, teracarskim opekama i crijepom (za što je i nagrađen), u papirnom i reproduktivnom odjelu prikazao je svoj rad Julijus/Julijo Pfeiffer s različitim tiskarskim materijalima, u mlinarskom odjelu *Paromlin Union, Krauss i sinovi* s raznovrsnim mlinarskim proizvodima te u odjelu šumarskih proizvoda, tj. gospodarskoga oruđa i kućnoga posuđa od drva, Aleksandar Justus s različitim ratarskim oruđem.⁴⁷³

Kao i prethodnih godina bili su i nadalje aktivni vijećnici *Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju* u Osijeku. Kako je u gradu jačalo njihovo gospodarsko značenje, u Komori je rastao njihov ugled iz izbora u izbor, tj. sve više i više, te su na prijelazu stoljeća dvojica židovskih poduzetnika – Julijo Miskolczy i Oskar Weismayer izabrani za predsjednika.

⁴⁶⁶ S. SRŠAN, *Povijest Osijeka*, 73.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 31.; Kamilo FIRINGER, „Prva osječka gospodarska izložba“, *Osječki zbornik*, VII., Osijek, 1960., 147.-164.; I. KARAMAN, „Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u sjevernoj Hrvatskoj“, 49.-50.; Miroslava DESPOT, *Privreda Hrvatske na domaćim i međunarodnim izložbama do osnivanja Zagrebačkog zbora 1910.*, Zagreb, 1969., 3.

⁴⁶⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 32.-34.

⁴⁶⁸ Stjepan UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog, Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba u Zagrebu 1891.*, Zagreb, 1891., 227.; Janko IBLER, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrv.-slav. društva u Zagrebu 1891.*, Zagreb, 1892.

⁴⁶⁹ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 7., Osijek, 1. travnja 1907., 77.-78.

⁴⁷⁰ *Obrtnik*, br. 5., Zagreb, 10. veljače 1889.

⁴⁷¹ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1., Osijek, 1. siječnja 1895.

⁴⁷² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 34., V. KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke“, 7.-8.

⁴⁷³ *Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.*, Zagreb, 1896., 3, 133.; 153., 159., 160., 218.

Nakon provedenih izbora 1881. u Trgovačkom odjelu su djelovali Josef/ Josip Fischer, David Herrmann, D. W. Klein, Ivan Kraus, Samuel Kohn, Josef/ Josip Springer i drugi. Četiri godine potom tajnik Josip Posner je umirovljen i na njegovo mjesto dolazi Srbin Nikola Atanasijev Plavšić, koji je Komoru nastavio voditi njegovim putem. Godine 1887. u Trgovačkom odjelu su Weismayer, Miskolczy i Moritz Büchler, a u Obrtnom Adolf Freund i Julijo Pfeiffer. Godine 1893. predsjednik Komore je Adam pl. Reisner, a potpredsjednik i predstojnik Trgovačkog odjela je Julijo Miskolczy, generalni zastupnik „Franco-Hongres d. d. društva“. Član Obrtnog odjela je Josip Kohn, a Pfeiffer, zbog proširenja djelatnosti, prelazi u Trgovački odjel u kojem su tada uz gore navedene i Mavro Büchler, Julije Frank, Ignjo Freund, Adolf Kraus, Josip Kunetz, Marko Frankl i Bela Springer. Polovicom 1894. Miskolczy je izabran za predsjednika Komore i na toj funkciji bio do 1902. godine kada je zbog bolesti dao ostavku. Tajnik je i nadalje Plavšić, a blagajnik Bela Springer. U Trgovački odjel 1900. uključeni su i Oton Fellner, Max Krauss, Max Löwy, te Leopold i Sigismund Schwarz. Kao član spominje se Bela Spinger, dok su dopisni članovi bili odvjetnici Vilim Winter (bavio se mjenidbenim pravom i tumačenjem trgovačkog zakona) i Hugo Spitzer (izvjestitelj u poslovima stečajnoga zakonodavstva). Godine 1912. provedeni su novi izbori na kojima je za predsjednika izabran Oskar Weismayer, predsjednik *Hrvatske zemaljske banke u Osijeku* (banka osnovana 1909.), koji je na tom mjestu bio do preseljenja u Zagreb 1922. godine.⁴⁷⁴ Agilno djelovanje i značenje židovskih trgovaca i obrtnika u radu Komore nastavit će se i u međuratnom razdoblju.

Trgovačke obitelji

Iako se većina osječkih Židova bavila tradicionalnim poslom – trgovinom, u ovom razdoblju pojedine židovske obitelji se izdvajaju i postaju dio građanske (trgovačke) elite zajedno s imućnim trgovcima hrvatskoga, njemačkoga, slovenskoga, srpskoga, mađarskoga, grčkoga i češkoga podrijetla te su zajedno s njima bili promicatelji procesa modernizacije i građanske emancipacije. Iako se većina židovskih gospodarstvenika nije obratila na katoličanstvo, nego je zadržala svoju vjersku i etničku pripadnost, bili su u pravilu vrlo uspješno uklopljeni u ozračje lokalne građanske sredine.⁴⁷⁵

Trgovci koji su otvorili vlastite trgovine 70-ih ili 80-ih godina 19. stoljeća nastavili su sa svojim potomcima raditi i početkom 20. stoljeća. Bili su vlasnici većine trgovačkih društava i trgovina u gradu Osijeku trgujući drvnom građom, manufakturnom, kratkometražnom, galanterijskom, prehrambenom (špecerajskom) robom te prekomorskom kolonijalnom robom (kavom, petrolejom, rižom, uljem, južnim voćem, konzerviranom robom) kao i ostalom raznovrsnom robom. Trgovine su imali najviše u Gornjem gradu,

⁴⁷⁴ M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju“, 55.-72.; *Hrvatska obrana*, 171., 31. srpnja 1916.

⁴⁷⁵ I. IVELJIĆ, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, 227.-229.; 412.-415.

Poduzeće J. Springer & Petru

Bela Springer

a znatno manje u Donjem gradu, Tvrđi i Novom gradu.⁴⁷⁶ Nalazile su se uglavnom u središtu navedenog dijela grada, i to u prizemnom dijelu vlastitih jednokatnica, a u dvorištu su se nalazila skladišta. Najčešće su stanovali u gornjogradskim ulicama, i to u Dugoj (današnjoj Ulici J. J. Strossmayera), Aninoj, Deszatyčinoj (današnja Ulica Hrvatske Republike), Kolodvorskoj (današnja Radićeva ulica), Njemačkoj (današnjoj Ulici Pavla Pejačevića), Novoj (današnja Ulica A. Hebranga), Kapucinskoj i Županijskoj ulici.⁴⁷⁷

Do početka 20. stoljeća napustili su stari način privređivanja, tj. sajamsku, karavansku i pokućarsku trgovinu, mada se i nakon 1900. još uvijek susreću pokućarci.⁴⁷⁸

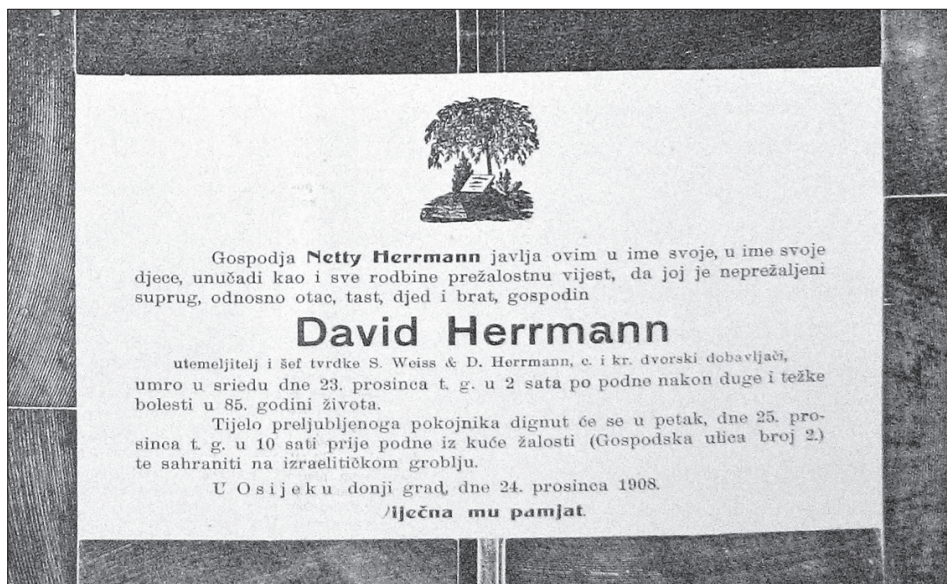
Od 80-ih godina 19. stoljeća spominju se židovski trgovci: veletrgovac Leopold Hiller, Leopold Schwarz, (Osijek, 1905.) vlasnik modne manufakturne robe i trgovine platnom, Carl Spitzer, osnivač gornjogradske modne kuće (osnovana 1861.), Max Miskolczy i sinovi (otvorena 1870.), te Bela Springer, šef tvrtke *Springer & Petru*.

Razvoj i poslovanje tvrtke *Springer & Petru* jedan je od klasičnih primjera koji svjedoče o prosperitetu osječkog gospodarstva krajem 19. stoljeća. Osnovani su je 1868. Josip Springer i Dragutin Petru (14. travnja 1868. podnijeli su molbu Gradskom poglavarstvu u Osijeku da otvore na veliko trgovinu mješovite robe u Dugoj ulici, danas Strossmayerova). Ta je tvrtka protokolirana

⁴⁷⁶ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“, 162.-163.

⁴⁷⁷ HR – HDA, M-3430.

⁴⁷⁸ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, Osijek, 2005., 18.

Osmrtnica Davida Herrmanna

u registru radnji u prosincu 1886. pod imenom „J. Springer & Petru“, čiji je jedini vlasnik postao Bela Springer, budući da mu je otac 1885. umro. Bela nastavlja poslovanje, koje potom i proširuje. Veletrgovina se nalazila u Županijskoj ulici u blizini sinagoge i preko puta Županijske palače i imala je „nirnberšku robu“, odnosno trgovala je igračkama i ukrasima. Godine 1901. Bela se oženio s Florom Kohn te je od tada dijelio vlasništvo tvrtke s njenom braćom Hugom i Dragutinom te su poslovanje još više proširili.⁴⁷⁹

Kao trgovac i utemeljitelj *Prvog slavonskog zavoda za nabavu odore i opreme* spominje se Bela Herrmann, koji je u Donjem gradu s ocem Davidom upravljao trgovačkom tvrtkom *Salamon Weisz & David Herrmann*, osnovanom 1852. godine. Utemeljili su ju David Herrmann i njegov ortak Salamon Weisz (djed Vilme Vukelić rođ. Miskolczy). Do 20-ih godina 20. stoljeća tvrtka se bavila trgovanjem rukotvorinama, čajem, manufakturnom i pomodnom robom.⁴⁸⁰

Trgovinu gotovim odijelima, muškim i ženskim cipelama te muškim šeširima početkom 20. stoljeća imala je *Tvrtka Ignjata Zwiebacka* na Glavnom gornjogradskom trgu.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Stjepan SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, Osijek, 1998., 58.-59.; V. KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke“, 8.-9.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 750.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 217.; MARA, 1909.-1984, *monografija u povodu 75. obljetnice od osnutka čaraparske radionice*, Osijek 1984., 17.-19. Hugo Kolar (prije Kohn) je nakon smrti Bele Springera 1933. zajedno s bratom *Dragutinom* i sinom odvjetnikom Pavlom Kolarom (ranije Kohnom) kupio reprezentativnu zgradu Jugoslavenske udružene banke u Kapucinskoj 7. i električne strojeve za pletenje pa je tvrtka 1936. prerasla u industrijsku radnju, tj. Tvornicu čarapa i pletenina „Mara“ sa 70-ak zaposlenih.

⁴⁸⁰ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 305.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1., Osijek, 1. siječnja 1909.; *Narodna obrana*, br. 297., Osijek, 24. prosinca 1908.; V. VUKELIĆ, *Trgovci prošlosti (memoari)*, 14.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 180.

⁴⁸¹ *Hrvatska obrana*, Osijek, 5. siječnja 1915.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 19.

Oglas za trgovinu Lust i Bettelheim

Uz navedene ugledni Osječani bili su: trgovac Mavro Büchler, ravnatelj *Union paromlinskog društva* Otto Fellner, veletrgovac hranom Marko Frankl, tvorničar Max Krauss, trgovac Max Löwy, trgovac Leopold Schwarz, veletrgovac Sigismund/Žiga Schwarz i poduzetnik Oskar Weismayer,⁴⁸² te veletrgovci braća Herman i Leopold Eisner, Dragutin, Eisner (Leopoldov sin), obitelj Berger (braća Jonas i Leopold), Simo i David Ungar, Rudolf Ungar, Gustav Wertheimer, Josip Kohn i Aleksandar /Alex Justus.⁴⁸³

Trgovinu nürnberškom i kolonijalnom robom imao je Gustav Landsinger, a Arpad Neumann i Gustav Krauss posjedovali su zajedničku trgovinu kolonijalnom

robom *Neumann & Krauss*.⁴⁸⁴ Važna je i trgovačka obitelj Samuela/Samuila Kraussa/Krausza, koji je 1906. utemeljio tvrtku „Samuel Kraus & sin“, sitničarski obrt i trgovina plodinama. (Nalazila se u Donjem gradu i vodio ju je zajedno sa sinom Julijem sve do 1936. godine.)⁴⁸⁵

Među poduzetnicima tu je i Jakob Justus, koji je 1863. zatražio od grada zemljište za podizanje tvornice. Trgovačku kuću pomodne robe u gornjogradskoj Kapucinskoj ulici do kapucinske crkve imali su Lust i Bettelheim Justus.⁴⁸⁶

Od kraja 60-ih godina 19. stoljeća pa do kraja Prvoga svjetskog rata gornjogradski trgovci su Fridrich Krauss, Jakov Schillinger, Jakov Fried, Josip Hoffmann, Mojsije Spiller, Ilija Herzog, Adolf Deutsch, Abraham Krauss, Jakov Schachitz, Leopold Kaufmann, Samuel Fischer, Mavro Kohn, Dragutin Spiller,

⁴⁸² *Hrvatska obrana*, br. 192., Osijek, 27. kolovoza 1918.; br. 193., Osijek, 28. kolovoza 1918.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 17., Osijek, 1. rujna 1918.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.-Izviješće kr.ug. ministru trgovine*, Osijek, 1900., 37.-39.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.-Izviješće kr.ug. ministru trgovine*, Osijek, 1901., 51.-54.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 121., 202., 226., 438., 486., 723.-724.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 212. M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.

⁴⁸³ *Osječki Tjednik*, br. 37., 24. rujna 1906.; br.7., 18. veljače 1907. *Narodna obrana*, br. 1., 2. siječnja 1904. *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.-Izviješće kr.ug. ministru trgovine*, 37.-39.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1901., 51.-54.*; Stjepan SRŠAN, „Zaslужni osječki građani krajem 19. stoljeća“, *Revija*, Osijek, br. 2., rujna-listopad, 1990., 60.-61. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 359., 899.

⁴⁸⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 50.; *Hrvatska obrana*, br. 2.-4. siječnja 1916. Arpad Neumann krajem 1915. istupio je iz veletrgovine kolonijalne robe Neumann i Krauss, te kupio od Aarona Hellera kuću i njegovu trgovinu soli.

⁴⁸⁵ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 439.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 197.

⁴⁸⁶ *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 108.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 23., Osijek, 1908., 237. (oglas tvrtke)

Nathan Weiss, Salamon Sattler, Mojsije Schlesinger, Dragutin Kohn, Hinko Eisler, Ignjat Deutsch, Ignjat Gross, Alex i Leopold Perles, Jakov Fröhlich, David Weltmann, Jakov Gottlieb, Herman Zwiebach, Josip Kohn, Mijo Klein, Lavoslav Lang, Jakov Jonas, Žiga Horn, Josip Hirschler, Franjo Kohn, Simon Gärtner/Gertner, Antun Flesch, Salamon Rothmüller, Josip Hiller, Ignjat Berger, Ignjat Justus, Ignjat Perles, Josip Hermann, Jakob Handler, Israel Kremsier, Jakov Krauss, Lavoslav Epstein, Salamon Wolf, Aleksandar Löbl, Abraham Kramer, Josip Kramer, Josip Ripp, Emanuel Spitzer, Samojlo Spitzer, Ladislav Neuwirth, Manojlo Schlesinger, Sigismund Obersohn, Aleksandar Klein, Mavro Maisels, Samojlo Klein, Vilim Boskowitz, Gustav Landsinger, Ignjo Fuchs, Josip Schwarz, Salamon Weiss, Michael/Mijo Grünhut, veletrgovac Jakov Berger, Josip Berger, David Maler, Vladoje Sellinger, Aleksandar Fischer, Lavoslav Schwarz, Ivan Krauss, Simon Brückner, Josip Kunetz, Ljudevit Weiss, Mavro Spiller, Julijo Bauer, David Schwarz, Žiga Švarc, Salamon Schwarz, Adolfo Spiller, Antun Friš, Mavro Löwinger, Martin Kellner, Adolf Krauss st., Izidor Rotschild/Rothšild, Marko Kohn, Samuilo Brückner, Jonas Berger, Mavro Rotter, Sigismund Schwarz, Hinko Fürst, Samuilo Pollak, Kalman Weiss, Simon Friš, Armin Brichta, Gavro Anhalzer, Jakov Höinig, Mavro Baumgarten, Jakov/Jakob Lustig, Josip Müller, Jakov/Jakob Spingarn, Lavoslav/Leopold Berger, Mavro Goldstein, Julijo Pollak, Eduardo Rosenblüth, Vilim Slessinger, Lavoslav Weiss, Josip Seiber, Armin Brichta, Jonas Steiner, Rudolfo Ehrenfreund, Marko Spitzer, Armin Wamoser, Josip Montag, Ljudevit Walter, Šimon Blau, Antun Spitzer, Vilko Weltman, Šimun Weiss, Eugen Almaši, Filip Fischer, Šandor Miskolczy, Dane Grünwald, Emil/Emanuel Ornstein, Jakov Boskowitz, Aleksandar Neubauer, Emanuel Hermann (trgovac vinom u Kolodvorskoj), Antun David Grünwald, Julijo Kaiser, Adolfo Schorsch, Samuilo/Samuel Rottmann, Alex/Aleksandar Stark, Samuilo Borgiaš (trgovac drva), Hinko Wollner, Aleksandar Obersohn, Makso Pollak, Lavoslav Taubner, Josip Kohn, Josip Grünhut (trgovac manufakturnom robom), Jakov Lustig, Adolf Deutsch, Bela Buchwald, Abraham Engel, Emanuel Fischer, Vilim Vogel, Šimun i Žiga Ungar (trgovac kožama), Armin Klein, Ljudevit Kohn, Adolfo Grossmann, Simon Löbkovitz, Makso Ungar, Aron Heller (trgovinu imao u Kolodvorskoj ul.), Aleksandar Büchler, Mavro Krauss, Ignjo/Vatroslav Eisner (trgovac rakijom), Makso Frankl, Mavro Kohn, Ljudevit Lion, Adolf Weiss (prvo trgovac, pa tiskar), Adolf Kohn, Adolfo Neumann, Eduard Weiss, Ignjat Böhm, Josip Milhofer, Jakov Bröch, Alfred Mösel, Julije Herzl (trgovac žitom), Dragutin Spitzer i Albert Vojko Fischer, Samuel Bernfeldn, Samuel Bachrach, Mavro Kraus, Leopold Hirsch, Samuel Zimmerman, Moritz Maisels, Sigismund Schwarz, Moritz Adler (trgovina šljivovice i rakije), Šandor W. Weiss (trgovina zemaljskih proizvoda), Aleksandar Stark (trgovina mješovitom robom i brašnom), Jakov Bauer (trgovac žitom i vlasnik donjogradske pivovare), Hugo Schön (trgovina pomodnom robom), S. A. Weiss (trgovac žitom), Adolf

Wertheimer, Makso Epstein, jedno vrijeme Izidor Rotschild, i drugi. Knjižar je bio Samojlo Klein.⁴⁸⁷

Donjogradski trgovci su bili Samuilo Papai, Heinrich Weiss, Ivan Singer, Mavro Krauss, Ferdinand Feiner, Samuilo Pollak, Dragutin Haberfeld, Franjo Kiš, Emil Kiš, Ferdo/Ferdinand Welltman, Mijo Friš, Daniel Schwarz, Mijo Weiss, Antun Mautner, Josip Münz, Albert Spitzer, Geza Kellner, Ljudevit Sonnenfeld, Hinko Schmuckler i Samuilo Wolf.⁴⁸⁸

Trgovci u Tvrđi su bili Franjo Hollander, Samuilo Grünhut, Mijo Frisch koji se kasnije preselio u Gornji grad, Vatroslav Laufer, Lavoslav Heim, Jakov Roth, Makso Haas, Isak Löwy a u Novom gradu Adolfo Lang, Mavro Kaufmann, Lazar Heckt (trgovac drva), Herman Spiller i dr.⁴⁸⁹

Trgovinu šešira imao je u Gornjem gradu Vatroslav/Ignjat Zwieback, a trgovac kože je bio Makso Löwy. Staretinarnicu u Županijskoj ulici posjedovao je Zaharija Abrahamsohn, a trgovac slikama bio je Julijo Hirsch.⁴⁹⁰

Trgovci drvom su bili Mavro Abrahamsohn, Marko Boskovitz/Boskowitz i David Schwarz. Skladište drva držao je Lavoslav Adler. Važni veletrgovci žitaricama bili su Žakover Bertold, Hermann/Herrmann Brichta, te Jacob Bauer. Filip Spiller bio je magazinier u Donjem gradu.⁴⁹¹

Jedan od vrlo uglednih i zapaženih trgovaca u ovom razdoblju bio je Julijus/Julijo Miskolczy/Miškolczy, trgovac i poduzetnik te pionir osječke industrije. Pripadao je poznatoj trgovačkoj obitelji mađarskoga podrijetla. U rodnom Mohaču je završio pučko školovanje, gdje mu je prvotno živjela obitelj. U Pečuhu je polazio gimnaziju, a studirao je u Beču na četverogodišnjoj Trgovačkoj akademiji. Njegov otac Max/Mavro Miskolczy je u Mohaču stekao znatan imetak i 1870. s obitelji se preselio u Osijek. U Gornjem je gradu u Županijskoj ulici kupio kuću veletrgovca Leopolda Hillera i u prizemlju otvorio vlastitu trgovinu (kuća je bila vlasništvo obitelji do 1940. godine). U prvim godinama je trgovina vrlo uspješno poslovala, ali je 1876. zapala u poslovne neprilike pa se zbog toga Julijo morao vratiti iz Beča u Osijek da bi pomogao ocu u trgovini. Nakon očeve bolesti i smrti (1. travnja 1878.), preuzeo je s mlađim bratom Aleksandrom očevu trgovinu pomodne robe te ju uspješnim poslovanjem podignuo do zamjetne visine trgujući češkim i moravskim tekstilom.⁴⁹² Krajem 80-ih godina 19. stoljeća napustio je

⁴⁸⁷ HR - HDA, M-3430; M-1513, *Osječki Tjednik*, br. 5., Osijek, 4. veljače 1907.; br. 18., Osijek, ožujak 1907.; *Zapisi grada Osijeka 1887.-1895.*, 47.-48.; Melita RONČEVIĆ, „Stečajni zakoni iz 1853. i 1897. godine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, 7., Osijek, 2003., 25.-35.; *Obrtnik* (1884.-1896.).

⁴⁸⁸ HR - HDA M-3430; Lavoslav KRAUS, *Susreti i sudbine*, Osijek, 1973., 23. Obitelj Wolf se doselila iz Sekšárda u Mađarskoj 1880. Imali su jednu od najstarijih kuća na kat u Donjem gradu. Unutar kuće nalazila se i trgovina.

⁴⁸⁹ HR - HDA, M-3430; M-1513.

⁴⁹⁰ ISTO, M-3430;

⁴⁹¹ *Osječki Tjednik*, br. 37., Osijek, 24. rujna 1906.; br. 7., Osijek, 18. veljače 1907.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“, 164.; HR - HDA, M-3430.

⁴⁹² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 16.-17.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 31.-44., 121.-123., M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine“, 131.

Der Vorstand der israel. Cultusgemeinde zu Essek-Oberstadt bringt schmerzlich bewegt den p. t. Gemeindegliedern zur Kenntniß, das sein langjähriges verdienstvolles Vorstands-Mitglied Herr

Rudolf Ungar

am 26. September l. J. im 76. Jahre seines gott- und menschengefälligen Lebens sanft entschlummerte.

Das Leichenbegängniß findet Mittwoch den 28. September l. J., um halb 4 Uhr Nachmittags, vom Trauerhause aus statt, und werden die p. t. Gemeinde-Mitglieder höflichst ersucht, zu demselben in möglichst großer Zahl erscheinen zu wollen.

Der Vorstand der israel. Cultusgemeinde

zu Essek-Oberstadt, am 27. September 1898.

Der Vorsteher:

N. Schwarz,
Secretär.

Dr. Hugo Spiger.

Oglas o smrti Rudolfa Ungara, jednog od osnivača gornjogradske židovske Općine

obiteljsku trgovinu i od 1890. posvetio se zastupanju *Osiguravajućega društva Franco-Hongroise osiguranja za Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu* koje se bavilo osiguranjem robe na brodovima koji su plovili Dravom i Dunavom. Zahvaljujući tim poslovima postao je jedan od značajnijih dioničara *Dunavskoga parobrodarskog društva*. Uz to bavio se gospodarstvenim pitanjima i objavljivao članke u hrvatskim i mađarskim (budimpeštanskim) novinama. Vijećnik *Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju* bio je 15 godina (od 1886. do 1902.). Svojim agilnim djelovanjem se posebice isticao pa je 1894. izabran za predsjednika Komore i na tom je mjestu bio sve do odstupanja zbog bolesti 1902. godine. Potaknuo je 1885. izgradnju konjskoga tramvaja, tada najsuvremenijega gradskog prijevoza u ovom dijelu Europe. Pripadao je ravnateljskim vijećima: *I. slavonskog dioničarskog društva za tvornicu stakla u Osijeku, I. općeg slavonskog štednog i pripomoćnog društva i Dioničarskog društva za konjsku željeznicu u Osijeku, i Kupališnog društva „Dianabad“*. Veliko mu je značenje u osnivanju i izgradnji paromlina *Union* u Gornjem gradu te je ravnateljskom vijeću pripadao do smrti. Bio je potpredsjednik *Trgovačko-mjenbenoga suda Kraljevskoga sudbenog stola u Osijeku*. Godine 1895. predvodio je delegaciju Komore

Julijus Miškolczy (1853. -1907.)

Vukelića i potonju književnicu i Anny (1884. - ?) udanu za odvjetničkoga kandidata Rudolfa Grünfelda.⁴⁹³

u Zagreb povodom boravka kralja Franje Josipa I. Od 1897. je tajnik *Alliance Israelite* za Slavoniju, organizacije sa sjedištem u Parizu, te je pomagao izbjeglicama iz istočne Europe i pribavljao im dokumente za odlazak u prekomorske zemlje. Jedno vrijeme bio je i zamjenik predsjednika Židovske bogoštovne općine Osijek i predsjednik Židovske pučke škole u Gornjem gradu. Nekoliko godina bio je predsjednik *Osječkoga trgovačkog društva*, tajnik gornjogradskog *Kasina*, revizor Dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Gornjem gradu. Godine 1879. oženio se sa Šarlotom rođ. Weiss i u braku su imali dvije kćeri: Vilmu (1880. – 1956.) udanu za domobranskog kapetana Milivoja pl.

Pokućarci u Gornjem gradu bili su Salamon Grünberger, Lazar Weissfeld, Manojlo Bruch, Jakov Kohn (prnjar rodom iz Šikloša), Ilija Vollner (prnjar), Vatroslav Bauer (prnjar), Škender Tausik (prnjar), Bernhard Fein, Mavro Braun, Abraham Akselrad, Adam Ehrenfreund, Ignjat Ripp, Ljudevit Kerpner, Ignjat Haas, Šandor Lion/Lyon; u Donjem: Mavro Welwart.⁴⁹⁴

Raznovrsni obrtnici

Uz trgovinu Židovi su se zapaženo bavili i raznim obrtima. Bili su kožari, mesari, krojači, postolari, pekari, staklari, optičari, obučari, pletači, zidari i dr.

Gornjogradski krojači su Samuel Löwy, Emanuel Kramer, Armin Kürschner, J. Reichenthal, Jakov Kern, Aleksandar Weiss, Vilim Schindler, Josip Kritzler, Šimun Klein, Lavoslav Goldstein, Lavoslav Rehberger, Fridrik Schön, Jakov Hamburger, Vilim/Vilko Rosenberg, Vilko Neiser, Samuilo Fišer, Mavro Bruckner, Ignjat Büchler, Salamon Roth, Šimun Kohn, Mavro Weiss, Berthold Fellner, Ljudevit Ritscher, Izrael Hermann, Ignjat Hamburger, Mavro Schnittlinger, Albert Weiss (krojač ženskih haljina), Oskar i Abraham Bittel te Avram Kabiljo (oko 1915.). Čarapar je u Gornjem gradu u Dugoj ulici (današnja J. J. Strossmayera) Vilko Stein, a čaraparsku radionicu u Aninoj ulici imala je Hermina Spiller. Urari su bili Julijo Spingar, Gustav Hauslinger, David Ramer, Gustav Blaustein, Felix Katz, Lavoslav Podvinetz, Samuilo Nelken, Berthold Gottlieb. Krznari u Gornjem gradu su Jakov i Mavro Lichtenthal, Emanuel i

⁴⁹³ *Osječki Tjednik*, br. 6., Osijek, 11. veljače 1907.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 64.-65.; 104.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku*, 1901., 51.; S. SRŠAN, „Zaslužni osječki građani krajem 19. stoljeća”, 62.

⁴⁹⁴ HR – HDA, M-3430; M-3423.

Menyhard Ackerhaldt, Ignjo Lederer, Samujlo Honenwald, Izidor Lederer, Vilim Fischer, Adolf Weis, a u Donjem gradu Mavro Weiss. Gornjogradski zlatar je Josip Pollak, a draguljar Jakov Ukrajinczik/Ukrajincik.⁴⁹⁵

Sapunari u Donjem gradu su Samuel Reinitz i Vilim Ginzberger. Cipelarskim i čizmarskim zanatom u Gornjem gradu bavili su se Izrael Kohn, Žiga Weiss, Adolfo Löwy, Jakov Peck, Marko Schmukler, Lavoslav Stein, Josip Lederer. Kao mesari spominju se Mavro Gries, Mavro Gottlieb, Josip Fröhlich, Mavro Rotschild, Sigismund (Žiga) Obersohn, Josip Obersohn, Albert Obersohn,⁴⁹⁶ Ferdo Obersohn, Simon Bienenfeld, Ignjat Fürst, Makso Selingen, Makso Schlinger, Jakov Fuchs (mesar i gostioničar), Samuel Fischer. Gornjogradski pekari su Josip Löwy, Josip Švarc/Schwarz, Makso Kessler, Sigismund Rubinstein, Albert Rubinstein, Alberto Fürst i Eugen Fogel, a u Donjem gradu Lavoslav Weiss.⁴⁹⁷ Mlinar je u Gornjem gradu Rudolfo Weil, a staklari Alberto Robiček, Ludwig Rosenzweig i Josip Krauss, dok je soboslikar Bernard Pollak. Tu su i optičari Adolf Beck i Antun Paneth, stolari Ivan Neumann, Emanuel Dormann, Mavro Lederer, Marko Wagner, Mavro Weinberger i Sigismund Bauer, tapetari Majer i Salamon Rubinstein te Albert Bauer.⁴⁹⁸

Limari su Ignjo Szekler, Mihajlo Fogel, Gustav Libkovitz i Isak Löwy. Bravar u Gornjem gradu je Mavro Bauer, a u Donjem gradu Josip Pressburger i Vilim Čerkovski. Užar je Mavro Löwinger, a gornjogradski kočijaš Mavro Braun. Tu je i brijač Šimun Stein.⁴⁹⁹

Jedan od prvih fotografa u Osijeku bio je Edmund Berkovits, koji je vlastiti atelijer otvorio 1860., a pet godina potom obavijestio je Osječane u mjesnim novinama *Esseker Lokalblatt und Landbote* da je otvorio svoj novi studio „Glassalon“ u Dugoj (Strossmayerovoj) ulici.⁵⁰⁰ Od 80-ih godina 19. stoljeća do 1905. fotografski studio imao je u Kapucinskoj ulici Makso Schrecker, koji je sudjelovao s fotografijama na *Jubilarnoj gospodarsko-šumarskoj izložbi* 1891. u Zagrebu i na *Milenijskoj izložbi* 1896. u Budimpešti.⁵⁰¹ Kao fotograf se spominje i Alexander Kohn.⁵⁰² Otokar Rechnitzer otvara atelijer u Osijeku u Kapucinskoj ulici 1896. iako je fotografski zanat započeo u Novom Sadu. Uz fotografiranje bavio se i izdavanjem razglednica grada Osijeka. Godine 1900. otvorio je zajednički atelijer *Rechnitzer & Svirčević* s Franjom Sviščevićem, koji je 1901. prijavio samostalni obrt. (Otokar je 1900. prijavio i zajednički obrt

⁴⁹⁵ HR – HDA, M-3430; M-1513, M-3423; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“, 165.; M. RONČEVIĆ, „Stečajni zakoni iz 1853. i 1897. godine“, 25.-35.; Ljiljana DOMINKOVIĆ, „Osječki obrtnici 1887. godine“, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, 7., Osijek, 2003., 221.-236.

⁴⁹⁶ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 258.-259., 279.; 290., Albert Obersohn 1863. zatražio je isključivo pravo mesarenja na tri godine.

⁴⁹⁷ HR – HDA, M-3430; M-1513; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 50; S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 33., 347.; Lj. DOMINKOVIĆ, „Osječki obrtnici 1887. godine“, 221.-236.

⁴⁹⁸ HR – HDA, M-3430; M-3423, M-3430; M-1513.

⁴⁹⁹ HR – HDA, M-3430; M-1513; Lj. DOMINKOVIĆ, „Osječki obrtnici 1887. godine“, 221.-236.

⁵⁰⁰ „Židovi fotografi“, *Katalog izložbe*, Zagreb, 2004., 12.; Vesna BURIĆ, „Osječka fotografija“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951.*, *Katalog izložbe*, prosinac 1996.-veljača 1997., Osijek, 2007., 27.

⁵⁰¹ V. BURIĆ, „Osječka fotografija“, 30.-32.

⁵⁰² *Židovi fotografi*, 16.

Jz „Jaglika“.
 Kad je podje u djul-bašu rumenu,
 Ja izgubih maršanicu vezanu,
 Of moro, tam' goro
 bihli oblaci,
 dikini konci.
 Ja prozrelih svu djul-bašu rumenu,
 Pa ne našdo maršanicu vezanu...
 Of moro, tam' goro,
 cvietaju te dunje sjevaju
 di' je munje.
 Ah iz moje te djul-baše rumenu,
 Došep'o se On maršanicu vezanu
 Of moro, tam' goro,
 Suanšico gje sije!
 Dika se to smije.

U atelieru gdje. Elze Rechnitz.
 Mlađolpa ljeta pobudjivala je u Kaupucinskoj ulici u zlatnima poduzetnog mlađolpa Radoševa. Bašica veliku pozornost Hepa slika, koja je odavala vanredno smisljen talent. Živošća svojih boja, pa naravnošću svojom privlačila je te slika ne samo prijatelja Hepa umjetnosti, van i sviet uobše.
 To kako ne bi, kad je upjela slika prikazivata derana, koji doopjevati se ne gjeje eigarote, pa požudno odbijajući gusno dimovo, hoše da pokaza, koliki je on goso, kad je kadur tako jeftino biti potrošačim dubana. Za koji dan upozorio sam u »Narodnoj Obrani« na tu sliku dočavši, kako je to slika svjedodžba i dokaz vanredno talentiranoga umjetnika. Držao sam da je slikar izučkarat, te ga pohvalih. Nu odmah autrošim dobijem glas, da je to slika slikata gdje Elza Rechnitz, supruga ovdješnjega liječnika dra Rechnitz. Napisih izpravak viesti, nu samo u toliku, da je slika vlastinostu gdje Rechnitz. Duša me nije prevarila, jer je dobro pročitao slika, prije nego je peru dikitirata nepristrani sud, a gledao pogreške imena imadim zahvaliti prijatelju, koji mi je rekao, da je E. Rechnitz ime slikara.
 Donkora imao sam čast biti pozvan od gdje Elze Rechnitz, da njenoj ma je njezin atelier. Bio je jesenski dan. Prije podne. Gradskim ulicama slobodno vjatar, to kiša tješro prolazila u lice. Podjoh u atelier gdje Rechnitz. Kad sam stupio u atelier mlađo sam o je prošleju. Ovdje cvieše, tamo vesela lica djevojačka...
 Stajao sam i posmatrao. Uplatah odjednom umjetnicu, gdje je onaj ljetošnji »dvaundžija«, pa što mi reče. Pokazala je na pomno izradjenu sliku, koja prikazuje stariju majku, kako uladajanoj mlađi čita obovo pismo iz daleke Americi.
 »Evo na tom je platanu bio darandija, koji se toliko dopao u Osiaku, odvrati mi gdje na račun pisanje.
 »Znata, gospodine, nastavi ona, razsrdila sam se, kad su mi za tu tako pomno izradjenu sliku nudjali par kenusa!
 »Nema propusta in parira! odvratih, ali čemu su ga gospodjo predikali! Vjodno šteta! Ta iz nje se mogao pročitati Vaš sjajni umjetnički talent!
 Svratih pogled na veđji spomenutu sliku: »Pismo iz Americi. Starija majka, kojoj je brošus starosti ostavilo trgogovo na kost, licu, te rukama, puna briga, a kanda očajjane duše, drži pismo jedinca svoga, koji je ostavio rodnu grad, da zaradi koji krajajer u dalekoj Americi, te spaši kuću i kućiče, a da mu ne predađu radi duga, koji mu je na-
 ptihla nečaja i nesrećice. A mlada mlađka slika pomno i guta svaka rišob obova.
 »Sjajno! Dovoljno mogao sam reći, jer me je slika svojom vjarošću u dušu dirnala.
 »To je kreveta pita heravatkog naroda« — nadahnuh ja.
 Kraj te slike svradja na se pozornost dvie studije: »Staraco i »Starica«. »Staraco« kan da »vam hoše pogovoriti o svojoj brigama, o svom jedrošću titra, na mislavom, koštanjajom licu trašak zadovoljstva. Kao da se sješa bacra bacinata mladosti, kad nije trebala tuđe pomoći, kad je u kolu bila gjeva i najgizavija, a u cvetki podmanjka!«
 Kao kontrast spomenuta »slikama vesela je »Djevojičica — razabrijega«. Baš se vratila iz crkva. Gledava je i ponosna. Očima guta monaška pogleda, a ipak mlađolpa na se da se pogledu našom sata, gdje se za gladu sve i sva dade, a za vjeću mlita, gdje kad se svatovi obava znadu po dva tri mjeseca biti oskulica, i ačora taman biti na mladoj sve svila i kadifa.
 (Svrlit će se)

1. Dječaka, koja vodi pjevača u vjetro i pjeva kad bagošolca i veserija.

Grand-Hôtel
 OSIJEK
 YOUGOSLAVIE

Županijska ulica   Telefon br. 2-22.

s Ivanom Rechnitzerom u Zagrebu, no on je kratkotrajno postojao, jer se već 1901. Ivan Rechnitzer osamostalio.)⁵⁰³

Godine 1906. u Kaupucinskoj ulici otvoren je atelier *Foto Varnai*, koji vodi Lujo Ludwig Varnai (1910. dobitnik *Grand prix*a za portretne fotografije u Parizu). Lujo je vjerojatno obrt izučio u Novom Sadu, a onda je 1903. došao u Osijek. Sva njegova djeca – Šarlota Varnai Singer, Anuška i Pavao Varnai izučila su fotografski zanat.⁵⁰⁴

U Gornjem gradu se kao fotograf spominje Šandor Weisz, koji je imao fotografski atelier u Ružinoj ulici te Andrija Beissman, vlasnik 1913. godine atelijera u Donjem i Gornjem gradu.⁵⁰⁵

Slikari koji su djelovali 70-ih i 80-ih godina 19. stoljeća u Osijeku spominju se Martin Schwarz, Mavro Pollak, Makso Abraham (slikar i soboslikar).⁵⁰⁶ Početkom 20. stoljeća slikarica je Elza Rechnitz,⁵⁰⁷ supruga liječnika Milana Rechnitz. Kroz grad prolaze ili se kratko nastanjuju slikari Sigismund Fürst, koji je 1907. boravio u obližnjoj

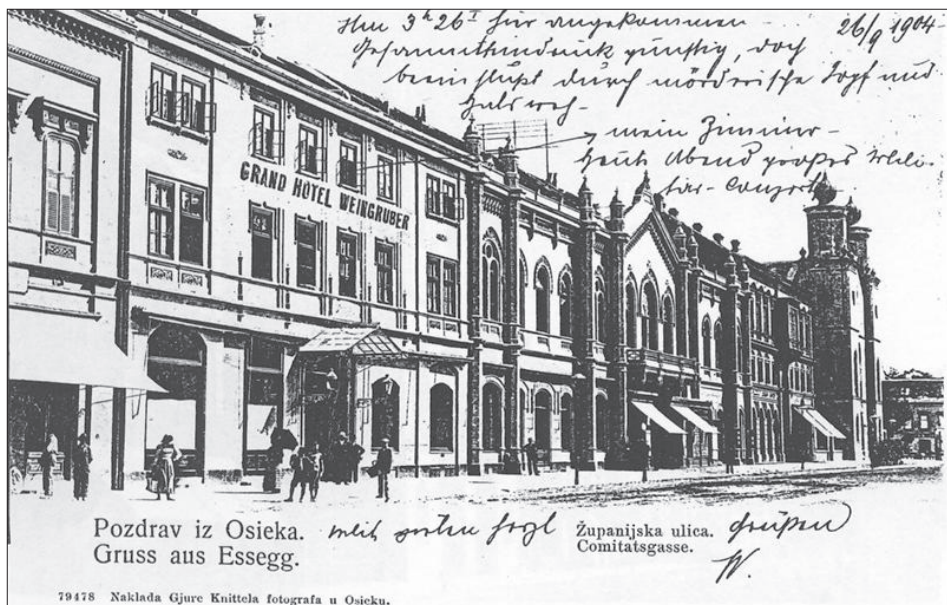
⁵⁰³ V. BURIĆ, „Osječka fotografija...“, 33.-36.

⁵⁰⁴ V. BURIĆ, Osječka fotografija, 37.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 221.-222.

⁵⁰⁵ *Židovi fotografi*, 14.-16., 60., 138.

⁵⁰⁶ HR - HDA, M-3430; M-3423.

⁵⁰⁷ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, I. dio., Osijek, 2009., 281.; *Narodna obrana*, br. 5., Osijek, 8. siječnja 1908.

Hotel Weingruber

Retfali u dvorcu grofa Pejačevića namjeravajući otvoriti i slikarsku školu kako su najavile novine *Die Drau*. Ali to nije ostvareno.⁵⁰⁸ Slikar Anton (Toni) Aron⁵⁰⁹ je bio rodom iz Osijeka, a Sigismund/Sigmund Landsinger je dio mladosti proveo u gradu na Dravi.⁵¹⁰

Brojni su Židovi uz trgovinu imali gostionice, kavane, hotele i/ili krčme.⁵¹¹ Tako su u osječkom Gornjem gradu vlasnici gostionica, kavana i/li hotela bili Herman Kramer, Mavro Stern, Franjo Kellner, N. Schulhof, Mavro Ehrenhut (gostionica), Lavoslav Geisz (svratište), Josip Kohn (kavana), Josip Fleišer (gostionica), Herman i Armin Schuller, Ernest Weiss, Mavro Kauffman (gostionica), Mavro Schwarz, Marko i Filip Reitzer (gostionica), Josip Weingruber (gostionica), Adam Lang (kavana), Adolf Schuller (svratište), Julijo Kohn (gostionica), Josip Ripp (krčma), Vilim Neuwald (gostionica) i Mavro Spitzer (gostionica). U Tvrđi su gostionice imali Armin Kramer, Josip Schrenger te Makso i Samuel Boskovitz/Boskowitz.⁵¹²

Od 1903. zakupnik svratišta „Grand Hotela“ u Županijskoj ulici (uz zgradu današnjeg Hrvatskog narodnog kazališta) bio je Mavro Weingruber.⁵¹³ Restauracija toga svratišta bila je vrlo često okupljalište budućih cionista.

⁵⁰⁸ Oto ŠVAJČER, „Slikarske radionice i crtačke škole u Osijeku u XIX i na početku XX st.“, *Analni Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, br. 2., Osijek, 1982. i 1983., 211.-212.; Božo PLEVNIK, *Stari Osijek*, Osijek, 1987., 107.-108.

⁵⁰⁹ Oto ŠVAJČER, „Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8., 1984., 83.-88.; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1., A-N, Zagreb, 1995., 30. *Hrvatski biografski leksikon*, 1., A-Bi, Zagreb, 1983., 234.

⁵¹⁰ O. ŠVAJČER, „Sigmund Landsinger“, 83.-88.

⁵¹¹ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine“, 127.-141.

⁵¹² HR – HDA, M-3430; M-1513; Lj. DOMINKOVIĆ, „Osječki obrtnici 1887. godine“, 221.-236.; *Hrvatska obrana*, br. 307., Osijek, 31. prosinca 1915.; br. 18., Osijek, 23. siječnja 1903.

⁵¹³ *Narodna obrana*, br. 147., Osijek, 1. srpnja 1903.

Svrtište Royal

Nakon njegove smrti svrtište je preuzeo njegov brat Josip,⁵¹⁴ a nakon Prvoga svjetskog rata židovska obitelj Görög koja se doselila 1911. u Osijek iz Mađarske. Prvotno je Josip Görög (prije Grunbaum) posjedovao do završetka Prvoga svjetskoga rata kupljenu restauraciju Schneller u Kolodvorskoj ulici (današnja Ulica S. Radića). Od 1937. su njegovi sinovi Ernest, Franjo, Julije, Vilim, Viktor, Zoltan i kćerka Berta uz „Grand Hotel“ posjedovali hotel i kavanu „Royal“ u Kapucinskoj ulici.⁵¹⁵ Čelnikom toga obiteljskog konzorcija smatrao se Vilim, kojega je u nekoliko navrata Komora u Osijeku birala za predsjednika ugoditeljskog odsjeka. Viktor je bio predsjednik Građanskoga streljačkog društva, Julije-Gyula vodio je Zimski vrt „Grand Hotela“, a Vilim/Vilmoš je od 1937. upravljao Hotelom Royal, koji je u međuratnom razdoblju bio prestižno sastajalište

osječke građanske elite. Kuhinju „Grand hotela“ vodila je Berta Görög, udata Goldschmidt, dok je njezin muž nadzirao restauraciju.⁵¹⁶ Hotel „Zagreb“ bio je u vlasništvu Vilima Becka, a obitelj Grünbaum imala je svrtište kod željezničkog mosta.⁵¹⁷

Uz trgovinu i obrt, Židove vrlo često nalazimo među državnim i gradskim službenicima, kao željezničke i bankovne činovnike, knjigovođe, konobare, agente raznih društava, trgovačke pomoćnike, trgovačke putnike i dr.⁵¹⁸

Bankari i industrijalci

Među Židovima bilo je uglednih poduzetnika i bankara, koji su u većini novčarskih zavoda/štedionica i banaka bili vlasnici ili su imali dionice. Od druge polovice 19. stoljeća veliko značenje u cjelokupnom gospodarstvu Osijeka imala je Weismayerova i Sorgerova banka. Nastala je poticajem

⁵¹⁴ *Osječki Tjednik*, br. 18., Osijek, 6. svibnja 1907.

⁵¹⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 272.

⁵¹⁶ V. KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije“, 12.-13.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Osječke kavane“, *Hrvatska revija*, br. 4., Zagreb, 2003., 19.-23.

⁵¹⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka“ 165.; B. PLEVNİK, *Stari Osijek*, 149.

⁵¹⁸ HR – HDA, M-3430.

Obitelj Görög

bankara i financijskog stručnjaka Oskara Weismayera⁵¹⁹ i veleposjednika u Vladislavcima i veletrgovca Jakoba/Jakova Sorgera. Pri tome je Weissmayer/Weismayer bio jedan od najuglednijih osječkih Židova. Bankovne poslove nakon smrti Jakoba Sorgera⁵²⁰ preuzeo je njegov stariji sin Julije,⁵²¹ a veleposjed je naslijedio mlađi sin Aleksandar/Šandor.⁵²² Weismayer je bio

⁵¹⁹ N. A. PLAŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju* 110.-190.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku”, 206.-213.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku*, 433.; Grgur Marko IVANKOVIĆ / Ante GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože Budnost”, *Katalog izložbe Muzeja Slavonije*, Osijek, 2003., 47.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?”, *Osječki zbornik*, br. 22./23., Osijek, 1997., 209.-228.; *Židov*, br. 30., 24. jula 1931., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 895.; Ivo GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, Zagreb, 2004., 308.; *Narodna obrana*, br. 128., Osijek, 6. lipnja 1903.; br. 59., Osijek, 13. ožujka 1911.; br. 74., Osijek, 31. ožujka 1911.; *Obrtnik*, 27. i 28., 25. rujna 1891.

⁵²⁰ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 152.; S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, 187., 212., 215., 398., 433., 487.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 21., Osijek, 1. studeni 1896.; br. 6., Osijek, 15. ožujka 1897.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke slobodnozidarske”, 47.; *240 godina škole u Gradecu*, Gradec, lipanj, 2011., 6.; Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1997., 72.; Denis NJARI, *Vladislavci*, Vladislavci, lipanj 2012., 49.-51.; *Obrtnik*, br. 5., Osijek, 10. veljače 1899.; br. 21., Osijek, 20. srpnja 1892.

⁵²¹ *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; *Narodna obrana*, br. 28., Osijek, 19. prosinca 1902.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 3., Osijek, 1. veljače 1904.; br. 3., Osijek, 1. veljače 1905.; *Hrvatska obrana*, br. 88., Osijek, 19. travnja 1915.; br. 54., Osijek, 7. ožujka 1916.; *Osječki Tjednik*, br. 34., Osijek, 3. rujna 1906.; D. NJARI, *Vladislavci*, 121. <http://www.gluo.hr/zs20.html> (14.06.2012.)

⁵²² <http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=2008681&language=en> (12.6.2012.); M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?”, 209.-228.; G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke slobodnozidarske lože Budnost”, 47., 51., 53.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; D. NJARI, *Vladislavci*, 121., 129.-133., 136., 151.; *Šumarski list*, br. 7./1909.; 8./1922.; *Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku 1875.-1900.*, Osijek, 1900., 91.; Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija*, 77.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 2., Osijek, 15. siječnja 1900.; br. 4., Osijek, 15. veljače 1908.; br. 8., Osijek, 15. travnja 1911.; br. 12., Osijek, 15. lipnja 1911.

Zgrada banke Weismayer, Sorger & Comp.

izvrstan financijski stručnjak, savjetnik u Trgovinskom odjelu *Trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju*, aktivan i u Upravnom odboru *Prve slavonske d. d. za Tvornicu stakla*. Zalagao se 1889. za otvaranje banke koja bi financirala slavonsko gospodarstvo. Njegovu zamisao prihvatio je hrvatski ban Khuen Héderváry i 1892. dao osnovati *Hrvatsko-slavonsku zemaljsku hipotekarnu banku* u Zagrebu. Te se godine Weismayer udružio s Jakobom Sorgerom te su otvorili na uglu Kapucinske i Jägerove ulice (zgrada Josipa Kraussa; danas je tu poslovnica FINE) banku *Weismayer, Sorger & Comp.* U to je vrijeme bila primjer novčarske ustanove kakve su Židovi osnivali u manjim sredinama diljem Hrvatske. Na početku nije raspolagala velikim novčanim sredstvima i bila je vezana uz trgovinu tanina. Weismayer je od 1890. zajedno sa Sorgerom posjedovao tvornicu tanina u srijemskom mjestu Gunji. Njihova je banka ubrzo nakon osnutka preuzela funkciju ekspoziture Khuenove *Hrvatsko-slavonske zemaljske hipotekarne banke* u Zagrebu. Od 1905. se Weismayer i Julije Sorger, Jakobov sin, usmjeravaju prema češkom i moravskom kapitalu te uz pomoć „Živnostenske banke“ iz Praga i ostale financijere⁵²³ osnivaju u Osijeku te godine *Prvo hrvatsko-slavonsko d. d. za industriju šećera*. Nazočni su i 1907. u osnivanju Tvornice strojeva. Godine 1909. njihova je banka postala *Hrvatska zemaljska banka d. d.*⁵²⁴ pod čiji će utjecaj doći svi novčarski zavodi u

⁵²³ Tomislav TIMET, „Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967., 236.

⁵²⁴ *Hrvatska obrana*, br. 88., Osijek, 19. travnja 1915.; br. 54., Osijek, 7. ožujka 1916.; Godine 1915. potpredsjednik i komorski predsjednik bio je Oskar Weismayer, nadravatelj je bio Julijo Sorger, a članovi: dr. Mavro Rein, Julijo Pfeiffer i dr. Hinko Plachte.

Osijeku. Godine 1912. sudjeluju aktivno u osnutku Osječke ljevaonice željeza i tvornice strojeva (OLT). (Njihova je banka 1922. preseljena u Zagreb i poslovala je od tada kao *Jugoslavenska banka d.d.*) U njezinu sferu interesa ušle su od prije trgovačke tvrtke Weismayera i Sorgera i sve velike industrije Osijeku: Tvornica šećera, OLT, Osječka tvornica koža, Prvo slavonsko d. d. za tvorbu stakla i druge. Prva potpora te banke bila je pomoć pri osnivanju *Paromlina „Union“*, koji je izgrađen 1891. budući da donjogradski parni mlin *Josip Krausz i sinovi* nije mogao pokriti cijelu potražnju za brašnom. Nalazio se na uglu Gundulićeve i Radićeve ulice, nedaleko od gornjogradskog kolodvora, i bio je u vlasništvu Oskara Weismayera i baruna Carla Leopolda Pfeiffera. Nakon požara 11. studenog 1911. na temeljima staroga paromlina „Union“ sagrađen je novi uz pomoć ove banke. Navedeni bankari, tj. banka, sudjelovali su 1909. i kod pretvaranja Tvornice žigica u dioničko društvo (do tada je bila u vlasništvu Nijemca Adama pl. Reisnera). Tijekom 1912. otvorili su podružnicu u Zagrebu, i to kao 26. podružnicu. Godine 1914. je preuzela aktive i pasive *Hrvatske pučke banke Zagreb*. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata uredno je poslovala te je nastavila raditi i u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.⁵²⁵

Nadgrobnik spomenik obitelji Sorger

Osim Weissmayerove i Sorgerove banke, Židovi su djelovali i u drugim novčanim zavodima u Osijeku. U *Osječkoj štednoj zadruzi u Gornjem gradu* jedan od članova ravnateljstva bio je trgovac Samuel Berger. U *Trgovačkoj i obrtnoj banci d. d. u Osijeku* pročelnik Ravnateljskog vijeća bio je odvjetnik Hugo Spitzer, dioničari su Hugo Kohn i Dragutin Schwarz, a upravljajući ravnatelj Josip Kunez. U *Štednoj i pripomoćnoj zadruzi Osijek Donji grad* skupštinar je Josip Kraus, koji je 1908. s tvrkom *Josip Krauss & drug* osnovao *Bankovno komanditno društvo*. Godine 1911. otvorena je *Podružnica Hrvatske eskomptne banke* iz Zagreba, a članovi ravnateljstva su, uz ostale, i Adolf Krauss, predsjednik *Paromlinskog d. d.*, Josip Krauss & sin, te veletrgovci Bela Springer, Filip Spitzer i Viktor Frank.⁵²⁶ Predsjednik *Pučke stedione i založnog zavoda d. d.* bio je odvjetnik Mosin Klein, a u odboru je bio trgovac Bela Buchwald.⁵²⁷

⁵²⁵ G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, 47.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine“, 127.-141.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 119.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?“, 209.-228.

⁵²⁶ *Osječki Tjednik*, br. 3., ožujak 1906., 6.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 121.-123.

⁵²⁷ *Hrvatska obrana*, br. 95., Osijek, 27. travnja 1915.

Zgrada Gradske štedionice,
(dućani L. Schwarz i P. Kaiser)

Uz trgovinu, obrt i bankarstvo bili su uključeni od kraja 70-ih godina 19. stoljeća u razvoj prehrambene, drvene, kožne, tekstilne, kemijske i druge industrije.⁵²⁸ Budući da su trgovali žitom i brašnom vrlo brzo su se uključili u suvremenu proizvodnju prerade žita otvarajući mlinove. Tako je *Prvi osječki mlin na valjke* otvorio Josip Kraus/Krauss⁵²⁹ u Donjem gradu 1879. na uglu južne strane današnjeg Trga bana Josipa Jelačića i Huttlerove ulice,⁵³⁰ Krauss je u ime svoje tvrtke kupio paromlin dotadašnjih vlasnika i osnivača Jeremije Schwarza i Leopolda Herzoga (osnovan 1862.) koji je 1879. pao pod stečaj. Registriran je 1881. kao *Paromlin Josip Krauss & sinovi*. Uložili su veliki trud i novac te su paromlin s uspjehom vodili dugi niz godina. Kvalitetno brašno izvozili su sve do

Egipta na istok i Engleske na zapad. Godine 1906. (7. travnja) pretvoren je u dioničko društvo jer je prvotni vlasnik Josip Krauss izvršio samoubojstvo. Od tada „Kraussovim paromlinom“ kako je bio poznat među Osječanima upravljaju sinovi Adolf Krauss ml., kao predsjednik, i Makso/Max Krauss kao potpredsjednik. Ivan Rikard Krauss (poslije Ivanović) i Lujo/Luis Krauss su izabrani u nadzorni odbor uz Josipa Fischera, Filipa Spitzera i Dragutina Hermanna.⁵³¹ Paromlin je 1913. izgorio u velikom požaru, ali je već sljedeće godine obnovljen, moderniziran onodobnom suvremenom tehnologijom.⁵³² Za vrijeme Prvoga svjetskog rata (ravnateljstvo izabrano 1913.) predsjednik je i nadalje Adolf Krauss ml., a među članovima ravnateljstva su I. R. Krauss i Feliks Schick, u nadzornom odboru D. Hermann, Mirko/Emmerich Lederer,

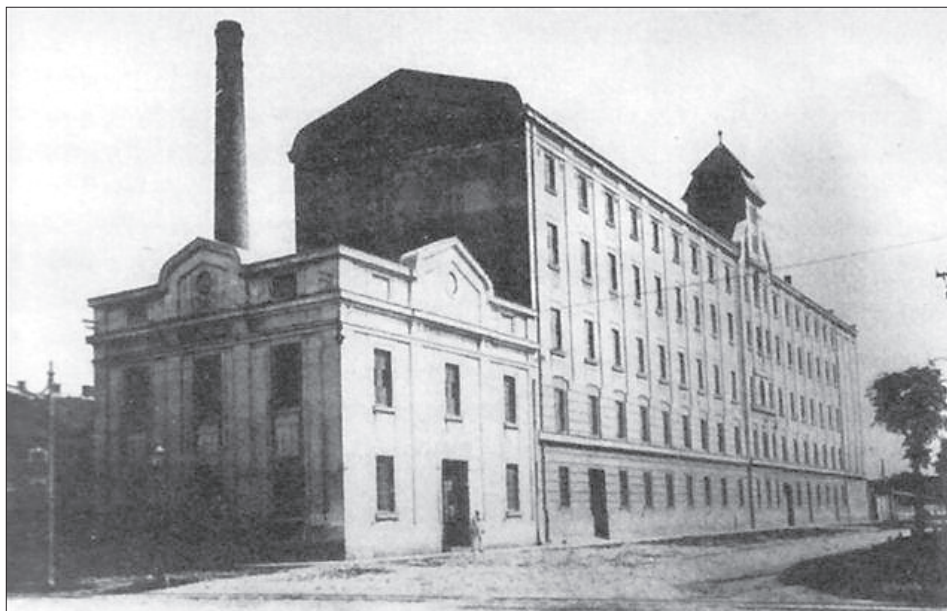
⁵²⁸ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Gospodarstvo u Osijeku i Vukovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća“, *Istočna Hrvatska: Osijek-Vukovar-Ilok*, zbornik radova, Osijek, 2002., 70.-71.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 12.-19.

⁵²⁹ *Osječki Tjednik*, br. 3., Osijek, ožujak 1906., 6.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 121.-123.; Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 90.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 525.; *Osječki tjednik*, br. 7, Osijek, 26. ožujka 1906.

⁵³⁰ Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Od vodenica na Dravi do osječkih (paro) mlinova, (Osvrt na prijelaz obrta u industriju - 19. i prva polovica 20. stoljeća)“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 25., Zagreb-Osijek, 2009., 87.-102.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 90.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 525.; Miroslava DESPOT, „Pokušaj kronologije nastanka židovskih poduzeća u Hrvatskoj od bečkog kongresa 1815. do raspada Austro-Ugarske 1918.“, *Novi Omanut*, br. 55., studeni-prosinac, 2002., 11.; Julijo MARTINČIĆ / Dubravka HACKENBERGER, „Prerada žita kao dio prehrambene djelatnosti grada Osijeka do 1990. godine“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 13., Osijek, 1997., 45.-52.; Kod Lakatoša piše da je izgrađen 1869. godine, a kod M. Despot 1863., no očito je i jedno i drugo pogreška. Iстина je da je mlin postojao od 1862. međutim u vlasništvo Kraussa došao je tek 1879. godine.

⁵³¹ *Osječki Tjednik*, br. 7, Osijek, 26. ožujka 1906.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće)*, II. dio, 27.

⁵³² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Od vodenica na Dravi do osječkih (paro) mlinova“, 95.-96.; *Spomenica o osamdesetgodišnjem radu Dobrovoljnog društva Osijek - Donji grad, 1875.-1955.*, Osijek, 1955., 28.-29.

Krausov paromlin

Vjekoslav Ljudevit Krauss i Filip Spitzer.⁵³³ U veljači 1918. došlo je do promjene u upravi, jer se Adolf Krauss ml. preselio u Beč, a I. R. Krauss u Zagreb, jer je postao narodni zastupnik.⁵³⁴ Poslije Prvoga svjetskog rata osnovana je tvrtka „*Emil Kraus i sinovi*“, koja je posebno razvila proizvodnju matzota (macesa) i tvornica se nalazila u Desatičinoj ulici (današnja Ulica Hrvatske Republike). Tvrtka je proizvodila sezonski maces (prije židovskoga blagdana Pesaha) od 10 do 15 vagona brašna i radilo je 60 do 70 žena uz nadgledanje rabina.⁵³⁵

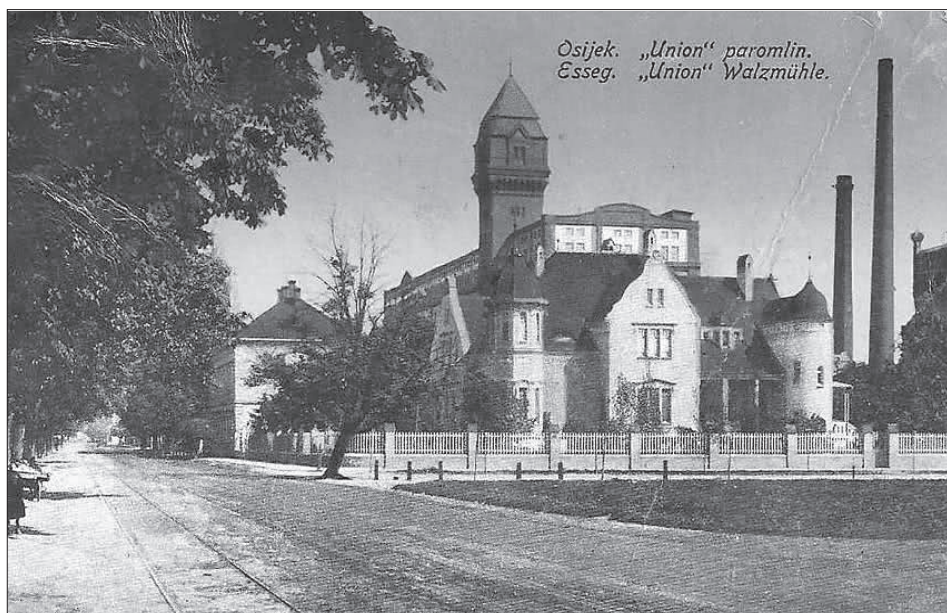
Dioničko društvo „Union“ je podiglo *Paromlin „Union“* i zgrada mlina bila je jedna od najljepših arhitektonskih konstrukcija s velikim kapacitetom proizvodnje. Osnivači mlina, kako je već prije spomenuto, bili su barun Carl Leopold Pfeiffer, Oskar Weismayer, Julije Sorger i drugi osječki bankari i veleposjednici. Članovi ravnateljstva od osječkih Židova bili su C. L. Pfeiffer, O. Weismayer, Samuel Berger, Josef A. Knobloch i Julijus Miskolczy.⁵³⁶ Mlin se razvio u jedno od najvećih poduzeća Slavonije zahvaljujući češkom kapitalu. Brašnom su opskrbljivali Beč i veći dio Češke. Godine 1902. postaje dioničko društvo. Mlin je zahvatio veliki požar 11. studenoga 1911. i gorio je tjedan dana. Vrlo brzo je sljedeće godine na ruševinama staroga mlina izgrađen novi. Istodobno je diljem Slavonije izgrađeno nekoliko mlinova

⁵³³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 66.-67.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 525.; *Narodna obrana*, br. 251, Osijek, 3. studenog 1913.; *Hrvatska obrana*, br. 30, Osijek, 6. veljače 1917., 4.

⁵³⁴ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 3., Osijek, 1. veljače 1918.

⁵³⁵ Slavica SINGER / Željko TURKALJ, „Industrija grada Osijeka od 1850. do 1996.“, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 144.; B. PLEVNİK, *Stari Osijek*, 138.

⁵³⁶ *Obrtnik*, 27. i 28., 25. rujna 1891.

Paromlin Union

koji su pripadali akcijama toga paromlina. „Union“ je imao svoje filijale u mađarskom gradiću Barcsu. U Osijeku je od 1914. u prostorijama mlina imao i vlastitu tvornicu tjestenine. Godine 1915. ponovno je za predsjednika izabran Oskar Weismayer. Članovi ravnateljstva od osnutak mlina bili su i J. Miskolczyi (do smrti 1907.), odvjetnik Hinko Plachte, tiskar Julijo Pfeiffer, Samuel Kästenbaum, Hugo Weisz/Weiss, Julijo Sorger, Šandor Dorner i Künz, Aleksandar Justus, Robert Korsky te Oton Fellner (autor knjige o mlinarstvu).⁵³⁷

U židovskom vlasništvu bio je i paromlin „Merkur“, koji je utemeljio u Novom gradu 1908. Stjepan Urban. (Zgrada se nalazila u Divaldovoj ulici, tj. današnja Ulica Josipa Reihla-Kira, kod izlaza na Tenjsku cestu.) Tri godine potom otkupio ga je Herman Mautner i proširio ga u nekoliko navrata. Mlin je uveden u sudsku protokolaciju 1911. kao *Merkur mlin Herman Mautner i drugovi*, komanditno društvo Osijek. Radio je na parni pogon i zapošljavao 22 radnika, 6 službenika i namještenika.⁵³⁸ Od 1925. je poznat pod nazivom *Merkur mlin Herman Mautner i drugovi* i bio je u vlasništvu Hermana Mautnera, njegova sina Žige Mautnera i Ivana Leitnera.⁵³⁹ Svi ti mlinarski

⁵³⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 67.-68.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6, Osijek, 15. ožujak 1908., 62.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)mliнова“, 97.-98.; J. MARTINČIĆ / D. HACKENBERGER, „Prerada žita kao dio prehrambene djelatnosti grada Osijeka do 1990. godine“, 47.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?“, 209.-228.; *Hrvatska obrana*, br. 42, Osijek, 22. veljače 1915.; br. 43., 23. veljače 1915., *Hrvatska obrana*, br. 54, Osijek, 7. ožujka 1916. Krajem listopada 1915. „Union“ je upisao treći ratni zajam od 300.000 kruna, a početkom 1916. darovao je vladi u dobrotvorne svrhe 1.000 metara centi sortiranog pšeničkog brašna.

⁵³⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 68.-69.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 535.-536.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)mliнова“, 98.

⁵³⁹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“, 166.; ISTA „Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)mliнова“, 98.

Osječka ljevaonica željeza

pogoni radili su i nakon završetka Prvoga svjetskog rata, a neki od njih su i prošireni. Uz spomenuta mlinarska poduzeća u vlasništvu Židova godine 1921. tvrtka Žige Schwartz otvorila je novi manji mlin na motorni pogon pod nazivom *Motorni mlin i tvornica leda*. Uz proizvodnju brašna, pored tvornice izgrađen je pogon za proizvodnju leda.⁵⁴⁰

Uz mlinarstvo Židovi su se uključili i u preradu šećerne repe pa je u Osijeku na njihov poticaj potaknuta prva proizvodnja šećera, i to već 1893. kada ju je na skupu *Slavonskog gospodarskog društva* u Osijeku iznio veterinar i ekonomist Mirko Hermann. Doduše, do ostvarenja se čekalo nekoliko godina, a onda je u prostorijama *Trgovačko obrtničke komore za Slavoniju* 24. rujna 1905. osnovano u Osijeku *Hrvatsko-slavonsko d.d. za industriju šećera*. Izgradnja tvornice šećera počela je 9. studenog 1905., a završena je 1. rujna 1906. kada je i započela proizvodnja šećera. Osnivači i utemeljitelji, uz ine osječke gospodarstvenike, bili su Mirko i Emanuel Hermann.⁵⁴¹

Udio Židova bio je i u pokretanju *Prve hrvatsko-slavonske tvornice šećernih proizvoda i čokolade u Osijeku* (1907.), odnosno *Prve osječke tvornice kandida i čokolade Kaiser & Stark* (naziv od 1920. godine). Utemeljitelji su bili, uz ostale, suvlasnik *Tvrtke Salamon Weisz & David Hermmann* Dragutin Hermann, trgovac Max Herzl, veleindustrijalac i zastupnik grada Osijeka Adolf Krauss ml., veleindustrijalac i vijećnik *Trgovačke obrtničke komore za Slavoniju* Makso Krauss, suvlasnik *Tvrtke Dragutin Spitzer* Filip Spitzer te posebnik Hugo Weisz, stariji.⁵⁴²

⁵⁴⁰ J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 517.; Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.

⁵⁴¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 69.-71.; Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.

⁵⁴² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 72.-74.; Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2. *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 10, Osijek, 15. svibnja 1907., 115. Uz njih se navode i ravnatelj *Dioničke tvornice šećernih proizvoda* u Lobositzu Alfred Laessing, saborski zastupnik i potpredsjednik „Slavonskog gospodarskog društva“ Vaso Muačević, saborski zastupnik i odvjetnik dr. Ante Pinterović, posjednik nekretnina Stjepan Piller, posjednik i gradski zastupnik Šandor Popović, vlasnik pivovare i gradski zastupnik Koloman Šeper, veleposjednik Franjo Ksaver Schmidt, i zastupnik Osijeka, Ivan Tittjung.

Židovi su bili među prvima uključeni i u pokretanje tvornice žestokih pića. Jedni od prvih proizvođača ruma bili su Mavro Adler i Marko Frankl, koji su 1873. utemeljili *Tvornicu likera i ruma*. Uz rum i liker, proizvodila se i rakija – šljivovica. Neke od najpoznatijih pecara i velepecara u Osijeku bile su u židovskom vlasništvu: *I. Berger & sin, tvornica rakije, ruma, konjaka i likera; Herman & Weiss, tvornica rakije, ruma, konjaka i likera* te *Salamon Schwarz & sinovi, tvornica rakije, ruma, konjaka i likera*. Kod Sudbenog stola u Osijeku 1900. upisana je u registar promjena kod *Tvrtke I. Berger & sin*, jer se tvrtka ubuduće nazivala *I. Berger, tvornica voćne rakije i trgovina s vinom na veliko* u Osijeku. Vlasnik je i dalje bio I. Berger.⁵⁴³ Gotovo istodobno je u trgovački registar unesena i promjena kod *Tvrtke Salamon Schwarz & sin* u Gornjem gradu. Do tada je ime tvrtke bilo *Trgovina kolonijalnom robom, zemaljskim proizvodima i šljivovicom na veliko*, a od kraja srpnja 1900. tvrtka se počela baviti samostalno proizvodnjom voćnih rakija hladnim načinom bez posebnih strojeva i zgrada.⁵⁴⁴

Osim poljoprivredno-prehrambene industrije u drugoj polovici 19. stoljeća utemeljena je i tvornica sapuna, poznatoga gospodarstvenika Samuela Reinitza. Pogon se nalazio u Donjem gradu, na današnjem prostoru „Saponije“ u Ulici Matije Gupca. Tvornica je 1907. proširena i modernizirana pa se osim sapuna proizvodio špirit, parafin i vosak za svijeće. Radila je do 1922. kada ju je kupio njemački industrijalac Georg Schicht iz Usti na rijeci Labi te ju dalje modernizirao.⁵⁴⁵

Iako je metalska industrija u Slavoniji bila nešto slabije razvijena, u razvoj prerade željeza u Osijeku bili su uključeni Židovi. Iako nisu bili vlasnici djelovali su kao članovi društva, pa su tako članovi Konzorcija *Tvrtke Schnier & Urban*, koja je preuzela djelatnost popravljivaonice strojeva i ljevaonice željeza u Osijeku, bili odvjetnik Hugo Spitzer, *Tvrtka Sorger Weismayer & drug* u ime *Osječke štedionice* te Oton Fellner u ime *Osječke štedne zadruge* ravnatelj *Paromlina Union*.⁵⁴⁶ Oni su osnovali poduzeće *Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva d. d.* (potonji OLT) u čije su ravnateljstvo izabrani O. Fellner, Mirko Hermann, F. K. Schmidt, Julijo Sorger, a u nadzorni odbor Emanuel Hermann.⁵⁴⁷

Dragutin Spiller je osnovao 1899. strojobravaru i ljevaonicu željeza. To je bilo obrtno poduzeće koje je radilo bez pogona strojeva i zapošljavalo je samo 2 radnika.⁵⁴⁸ Obitelj Berger se uz proizvodnju rakije, pojavljuje u još jednoj

⁵⁴³ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 14, Osijek, 15. srpnja 1900.

⁵⁴⁴ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 15, Osijek, 1. kolovoza 1900.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 77.-78.; Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.

⁵⁴⁵ Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.

⁵⁴⁶ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 78.-80.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 17, Osijek, 1. rujna 1907., 186.-187. Uz njih se spominju još i Mirko Graff, W. C. Hofbauer, Ivan Nepokoj, Josip Povischil, Oton Schnier, Antun Frimml, Dragutin Laubner, Stjepan Piller, dr. Mihalj Reiner, Josip Heyer, Josip Kunez, N. A. Plavšić i Stjepan Šarčević.

⁵⁴⁷ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 11, Osijek, 1. lipnja 1912.; *Narodna obrana*, br. 128, Osijek, 6. lipnja 1903. Među utemeljiteljima ove tvornice 1903. našli su se Oskar Weismayer, I. N. Schulhof te Emanuel Hermann.

⁵⁴⁸ J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 207.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 44.

proizvodnji koja će cijelo stoljeće biti prepoznatljiva. *Tvrtka Berger i drug* je 1896. preuzela glavno zastupstvo gospodarskih strojeva iz Budimpešte.⁵⁴⁹

I u pokretanju tekstilne industrije u Osijeku značajan je udio Židova. Tako je 1896. u Donjem gradu Ferdinand Sachs podigao predionicu vune i tkaonicu vunene robe, a Filip Stein tri godine potom otvorio tkaonicu platnenog damasta. Na vlastitoj pustari Seleš, nedaleko od Osijeka, Osječanin Oton Pfeiffer utemeljio je *Tvornicu konoplje*.⁵⁵⁰

Slavonija je obilovala hrastovim šumama pa ne iznenađuje da su se i u razvitak drvne industrije uključili Židovi. Gradili su pilane iz kojih se drvo odvozilo čak i za europske proizvođače. Najpoznatiji vlasnik pilane bio je Isidor Frank, veleposjednik, trgovac drvom i građevinski poduzetnik. U Osijek je došao iz Slovačke 1877. kao predstavnik bečke tvrtke za trgovinu drvom *Haas & Deutsch*. Dvije godine kasnije u dogovoru s *Tvrtkom Haas & Deutsch* osnovao je u gradu na Dravi vlastito poduzeće za eksploatiranje šume i izvoz drva *J. Frank & Co.* u koje je uključio i mlađeg brata Juliusa te šogora Ferdinanda Feineu. Nakon Juliusove smrti za partnera uzima nećaka Josipa Franka, koji tu ostaje do 1905. godine. Nakon pune 32 godine koje je proveo na čelu tvrtke, čiji je istodobno bio i osnivač i vlasnik, 1911. povlači se iz posla na svoje imanje u Ivandvoru, a tvrtku preuzimaju njegovi sinovi Viktor i Aurel. Tvrtka je postojala do sredine 30-ih godina 20. stoljeća kada je prestala s radom jer je iscrpila sirovine.⁵⁵¹ Uz pilane, uključili su se u široku proizvodnju drvnih proizvoda (izrada bačava, pokućstva, drvenih izrađevina, štapova, košara, drvenog kućnog obrta i dr.). Kao drveni obrtnik spominje se Petar Spitzer, umjetnički pletač korpi, iz Gornjega grada.⁵⁵²

Jedan od poznatijih osječkih građevinskih poduzetnika i važan poduzetnik za proizvodnju opeke bio je Ignat Natan/Isidor Nathanel Schulhof.⁵⁵³ Prvotno je glavni dioničar u „*Društvu za proizvodnju opeke / Društvo osječke parne ciglane*“, koje je počelo s radom 1880. godine. Početkom 1882. kupio je tu ciglanu i modernizirao ju i tada posluje pod imenom *Parna ciglana, tvornica kreča i leda d.d.* Za dobru kvalitetu proizvoda bio je nagrađen počasnom diplomom na izložbi 1889. godine, kao i na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. gdje je nagrađen medaljom za dobru kvalitetu. Schulhof je u svojem vlasništvu imao i bivšu ciglanu Pavla Rohrbachera, koja se nalazila na Vinkovačkoj cesti. Tu je razvio vrlo jaku opekarsku proizvodnju. Početkom

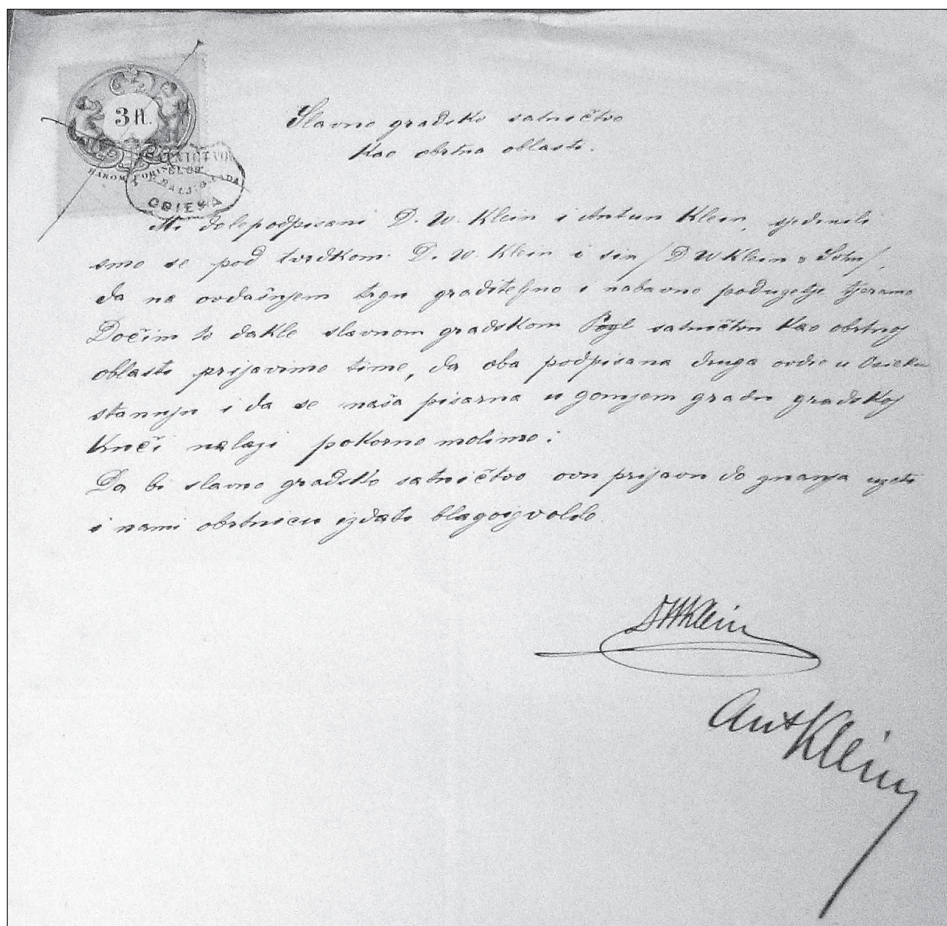
⁵⁴⁹ Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka“, 2.

⁵⁵⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 84.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 314.

⁵⁵¹ Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2.-3., Zagreb 1993., 236.; M. DESPOT, *Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873.-1880.*, 237., 238., 278.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 225.; *Obrtnik*, br. 16.-1. lipnja 1892.; *Vjesnik Županije virovičičke*, br. 10, Osijek, 15. svibnja 1900.- Izidor Frank 1900. kupuje od vlastelinstva u Podgoraču 1.000 kat. jutara za svotu od 270.000 K.

⁵⁵² S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 26.

⁵⁵³ G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože Budnost“, 51; *Židov*, br. 4, Zagreb, 26. januara 1924.; *Opeka*, urednik Marjan Jakšić, Osijek, 1983., 15.-16.; *Osječki Tjednik*, br. 32, Osijek, 20. kolovoz 1906., 4.-5.; br. 45., 11. studenog 1907.; br.46., 18. studeni 1907.; br. 49., 9. prosinca 1907.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 720. Stjepan SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, Osijek, 1994.,15.-34.; *Židov*, br. 4, Zagreb, 1. studenog 1917.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 211.

Molbenica D.W. Kleina za pokretanje posla 1874.

1900. prekipio ju je osječki graditelj Franjo Wybiral. (Poduzeće prestalo djelovati u međuratnom razdoblju.)⁵⁵⁴

Godine 1874. trgovci David Wiliam Klein te njegov sin Antun sjedinili su poslovanje i osnovali tvrtku *D. W. Klein & sin (W. Klein & Sohn)*.⁵⁵⁵ Ta se tvrtka bavila graditeljstvom i trgovinom građevinskih poduhvata i posebno se istaknula u izgradnji željezničke pruge Vinkovci – Brčko (1885.).⁵⁵⁶ David Wiliam Klein bio je ugledni inženjer, poduzetnik, ekonomista i graditelj.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 517.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 122.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 94.; Slavica SINGER, Željko TURKALJ, *Industrija grada Osijeka od 1850. do 1996.*, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 177.-178.; *Opeka*, 15.-16.; *Vjesnik Županije virovičke*, br. 14., 15. srpnja 1900.; *Narodna obrana*, br. 47.- 28. veljače 1910.

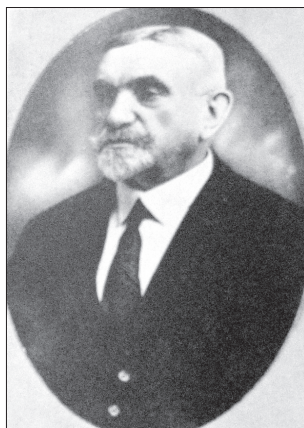
⁵⁵⁵ HR-DAOS-6, *Gradsko poglavarstvo Osijek*, kutija 1103, spis br. 2166/1874.; HR - HDA, M-3423; *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 31., 248., 256.; I. KARAMAN, „Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske”, 101.; B. PLEVNİK, *Stari Osijek*, 83.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku”, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju”, 55.-72.; *Die Drau*, Osijek, br. 17., 7. Februar 1893.

⁵⁵⁶ Z. LACKOVIĆ, „Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka”, 2.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 94.

⁵⁵⁷ HR - HDA, DVD-389.; M-3423, *Slavonische Presse*, br. 17., 7. Februara 1893.; *Die Drau*, Osijek, br. 17.- 7. Februar 1893., <http://www.zet.hr/uspinjaca/povijest.aspx> (12.6.2012.)

Židovi su uz vlastita poduzeća bili uključeni i u neka druga osječka poduzeća kojima nisu izravno bili vlasnici. Spominju se kao dioničari ili zaposlenici raznih tvrtki.⁵⁵⁸ Tako je predsjedatelj *Staklane dioničkog društva* u Osijeku bio Oskar Weismayer, a dioničari Aleksandar Justus i Lavoslav Selinger.⁵⁵⁹ U ravnateljstvo *Osječskog skladišta* izabrani su Otto Fellner, Josip Kunetz, Julijo Pfeiffer, Hugo Weiss, Hugo Spitzer, a u nadzorni odbor Hinko Diamant, Emil Schwartz i Josip Weissberger.⁵⁶⁰

Oskar Weismayer

Izdavačka djelatnost – Židovi tiskari u Osijeku

Osječki Židovi sudjelovali su i u mjesnom izdavaštvu i razvitku tiskarstva. Među prvima ističe se novinar Jakob/Jakov Frank (1840. – 1905.), vlasnik tiskare i izdavač. Zajedno s Gustavom Wagnerom je pokretač, vlasnik i urednik osječkoga dnevnog lista *Die Drau*. Doduše, zbog svojih priloga nije kao novinar u Osijeku uživao simpatije nego se stalno sudio/tužio zbog uvreda časti, prekršaja po „Zakonu o štampi“ i slično te je javno napadan kao „varalica i prevrtljivac“. Sudio se i sa svojim radnicima zbog neisplaćivanja plaća/nadnica na vrijeme. Godine 1876. prodao je tiskaru zajedno s novinama *Die Drau* i preselio se u Zagreb gdje je najprije bio izdavač lista *Agramer Presse* (1877.) a zatim od 1878. izdavač i urednik lista *Kroatische Post*.⁵⁶¹

Frankovu tiskaru i novine *Die Drau* kupio je Julius Pfeifer/Fajfer (1853. – 1942.), koji je u Osijek stigao 70-ih godina 19. stoljeća. Tiskara je opisana u katalogu tipografske izložbe, održane 1878. u Budimpešti, i tu je odlikovana diplomom. Pfeifer je širio proizvodnju pa je 1894. imao veliku knjigotiskaru, knjigovežnicu i tvornicu kartonaže unaprijedivši tako osječko tiskarstvo i prerastavši iz obrta u modernu grafičku industriju. Bio je prvi tiskar u Osijeku koji je uveo motore na plin odnosno benzin, a poslije i na električni pogon.⁵⁶²

⁵⁵⁸ *Hrvatski Radnički Glas*, br. 23., 1. prosinca 1897. *Tvrtka Haas i Brückler* u Osijeku. Pokrenuta 1897. i nakon osam mjeseci doživjela stečaj.

⁵⁵⁹ *Osječki Tjednik*, br.7., 26. ožujka 1906.; Stribor SCHWENDEMANN UZELAC, *Leksikon smrti*, Slavonski Brod, 2011., 111.-112.; Branko OSTAJMER, „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, 290.-340.

⁵⁶⁰ *Osječki Tjednik*, br. 21., 27. svibnja 1907.

⁵⁶¹ Marija MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978., 36.-37.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 96.; *HLB*, br. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 382.; Lj. DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima*, 179.; Josip BÖSENDORFER, „Povijest tipografije u Osijeku“, *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, JAZU, knjiga XIV. (ured. Franjo Fancev), Zagreb, 1939., 135.; Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903*, Zagreb, 2001., 23-34.; *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 1., 2010., Zagreb, 557.

⁵⁶² M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 39.-43.; J. BÖSENDORFER, „Povijest tipografije u Osijeku“, 135., 136.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja. Njihov život u našem sjećanju*, I. dio, Osijek, 2009., 263.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 946., 617.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice*, I, 381. *Osječki Tjednik*, 34., Osijek, 3. rujna 1906., *Hrvatska obrana*, br. 88, Osijek, 19. travnja 1915.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 34., 67.-68.; V. KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije jedne Osječanke“, 7.-8.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6, Osijek, 15. ožujak 1908., 62.; M. KOLAR, „Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku“, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju* 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, „Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju“, 55.-72.; Stjepan SRŠAN / Marko ĐUKIĆ, *Povijest Crvenog križa u Osijeku*, Osijek, 2003., 23.-24.; O. ŠVAJČER, „Sigmund Landsinger“, 83.-88.; *Narodna obrana*, Osijek, br. 14, Osijek, 13. siječnja 1908.

Zgrada Juliusa Pfeiffera

Tiskar Leopold/Lavoslav Friedmann (1863.-1926.) je u gradu na Dravi otvorio tiskaru 1891. godine. Uz nju je imao i knjigovežnicu i knjižaru koju je naslijedio od Franje Pinassela.⁵⁶³

Izdavač i knjižar Ljudevit Szekler (1865. – 1942.) otvorio je 1893. papirnicu i knjižaru uz koju je bila velika knjigovežnica u kojoj je tiskao i školske knjige. Godine 1909. u njegovoj se tiskari objavljivao dvotjednik *Židovska smotra*.⁵⁶⁴

Nepunu godinu dana radila je *Tiskara Ignatz Wortmana i drug* kada je 1899. pala u stečaj.⁵⁶⁵ Wortmanu je „drug“ bila majka Rosa, rođ. Braun, a kao prokurist je upisan njegov otac Emanuel, vlasnik „Prve iločke tiskare“

Oglas tiskare Pfeiffer,
Die Drau, br. 79., 7. Decembar 1879.

⁵⁶³ HBL, sv. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 468.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 230.; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 46.-47.; J. BÖSENDORFER, „Povijest tipografije u Osijeku“, 136.

⁵⁶⁴ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 782.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 219.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 424.; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 47.-48.; *Židovska smotra*, 6./1909., 102.

⁵⁶⁵ M. RONČEVIĆ, „Stečajni zakoni iz 1853. i 1897. godine“, 34.

Tiskara Laubner

u Iloku od 1882. do 1897. godine. Tiskaru je u godini stečaja kupio osječki tiskar Dragutin Laubner.⁵⁶⁶

Godine 1901. osnovana je tiskara Béle Franka (1877. – 1942.), uz koju su u Kolodvorskoj ulici (današnja Ulica Stjepana Radića) bile knjigovežnica, knjižara i papirnica. Njegova je tiskara u popisu knjigotiskara prvi put navedena u kalendaru *Esseger Bote* za 1908. godinu. Pretpostavlja se da je imao tiskaru najprije u Dardi. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata objavljivao je niz pučkih pjesama, jeftinih brošura te nekoliko mađarskih publikacija.⁵⁶⁷

Tiskara Adolfa Krausa (1854. – 1938.) radila je vrlo kratko od 1904. do 1905. i o njoj postoji vrlo malo podataka; za A. Krausa se zna da je bio ugledni osječki građanin.⁵⁶⁸

Krajem 1916. vinkovački tiskar Antun Rott/Rot (1874.– 1941.) doselio je u Osijek i kupio tiskaru od Dragutina Laubnera. Najprije se vodila pod nazivom *Tiskara Dragutina Laubnera*, zatim *Tiskara Dragutina Laubnera*

⁵⁶⁶ Analitički inventar Kraljevski sudbeni stol u Osijeku, stečajni predmeti 1854-1943., 13.; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 48., 105. HR - HDA, M-3430, M-3423, M-3442; Ignatz Wortman rođen je 1874./75. u Iloku, a 1898. oženio se u Osijeku sa Berthom rod. Horn iz Osijeka. Roditelji Ignatza su se zvali Emanuel Wortman i Rosa rod. Braun iz Osijeka. Očito je prodao tiskaru jer je bio teško bolestan, budući da je umro 27. VIII. 1904. u Osijeku u dobi od 29 godina.

⁵⁶⁷ HBL, sv. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 381.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II, 386.; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 49.; *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 1., 2010., Zagreb, 557.

⁵⁶⁸ M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 52.-53.; J. BÖSENDORFER, „Povijest tipografije u Osijeku“, 136.

nasljednik Antun Rott i konačno od 1919. Tiskara A. Rott. Preuzeo je tiskanje i objavljivanje novina *Slawonische Presse* (do 1922.).⁵⁶⁹

Intelektualna snaga grada

U Osijeku su otprilike jedna trećina intelektualaca (liječnika, pravnika/odvjetnika, profesora, učitelja, inženjera, umjetnika i drugih) bili Židovi. Najviše je bilo odvjetnika i liječnika, zanimanja koja su do kraja Prvoga svjetskog rata bila „prava zanimanja Židova“. U samoj židovskoj zajednici postojala je određena muško-ženska podjela zanimanja – odvjetnici su bili isključivo muškarci, liječnici – uz samo koji izuzetak – gotovo u pravilu također muškarci, dok su se u učiteljskom i profesorskom zvanju u potonjim godinama sve više pojavljivale žene.

Liječnici

Među prvim židovskim liječnicima u Osijeku bio je jedan od osnivača Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu dr. Mavro/Moritz Reiner (1816. – 1898.).⁵⁷⁰ Uz njega spominje se Osječanin Karl Klein (1864. – 1898.) koji je nakon završetka studija liječničku službu obavljao prvo u Slatini, pa u Sotinu.⁵⁷¹ Od kraja 70-ih godina 19. stoljeća spominju se Hinko Freund (1826. – 1883.), Dragutin/Karl Reinfeld (1861. – 1916.),⁵⁷² Oskar Kohlbach (1871. – 1932.),⁵⁷³ Izidor/Isidor Arminski (1857. – 1917.),⁵⁷⁴ Bela pl. Fischer (1867. –1938.),⁵⁷⁵ Max Arminski (1876. – 1942.), Emil/Milan Rechnitz (1873. – 1939.),⁵⁷⁶ Geza Fein (1871. – 1944.), Vilim/Vilko Goldstein (1847. – 1909.),⁵⁷⁷ Alberto Fleisch (1851./1852. – 1887.), Mavro Reichsmann (1801. – 1873.),⁵⁷⁸ Maksimilijan Schwarz (1809. – 1884.), Sigismund Herzog (1822. – 1885.), Ignjat Hirsch, Emil/Milan Ziffer/Ciffer (1847. –?),⁵⁷⁹ Aleksa Kaiser (1871. –?),⁵⁸⁰ Mavro Horn (1872. – 1934.), Srećko

⁵⁶⁹ M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 53.-54.; T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima*, 377.; *Zavičajnici grada Osijeka*, 684.

⁵⁷⁰ Biserka BELICZA, Saša JEVTTOVIĆ, „Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 212.

⁵⁷¹ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 439.

⁵⁷² *Hrvatska obrana*, 67., 22. ožujka 1916.

⁵⁷³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 190.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 402.; Stanislav MARIJANOVIĆ, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876.-1986.*, Osijek, 1987., 64.-85.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, Osijek, 1914. 25.; *Narodna obrana*, br. 15., 20. siječnja 1914.; *Osječki Tjednik*, br. 32, Osijek, 19. kolovoz 1906., 4.-5.

⁵⁷⁴ *HBL*, sv. 1., A-Bi, Zagreb, 1983., 234.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 45.; *Hrvatska obrana*, br. 140.-20. lipnja 1917.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 11.-1. lipnja 1896.; br. 13.-1. srpnja 1917.

⁵⁷⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio, 91.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14, Osijek, 15. srpanj 1906.

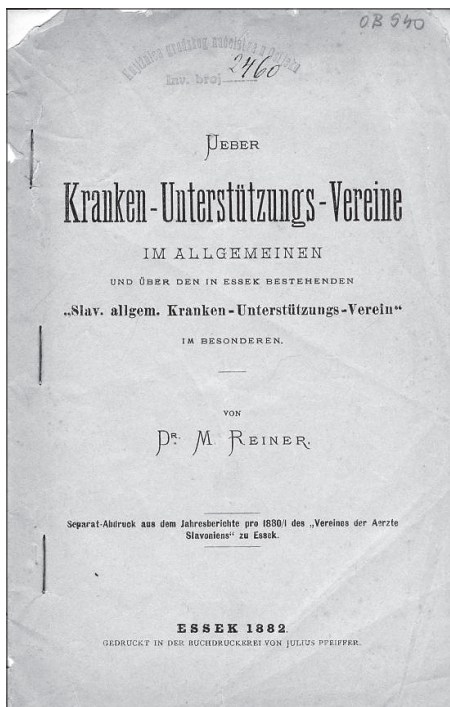
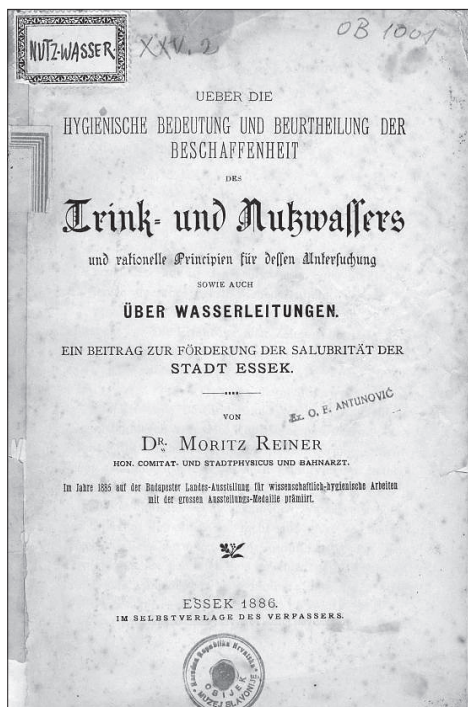
⁵⁷⁶ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 669.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 206.; ISTA, *Osječka sjećanja*, I. dio, 281.; *Narodna obrana*, br. 182., 9. kolovoza 1904.; *Osječki Tjednik*, br.45, Osijek, 11. studenog 1907.; br. 46., 18. studenog 1907.; br. 49., 9. prosinca 1907.

⁵⁷⁷ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 255.; Biserka BELICZA / Antun TUCAK, *Društvo slavonskih liečnika u Osieku-kronologija osnutka, uloga i djelovanje, 1874.-1883.*, Zagreb-Osijek, 2011., 51.

⁵⁷⁸ HR - HDA, M-3430; M-3423.

⁵⁷⁹ Popis liječnika napisan prema: HR - HDA, M-3430; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 7., 1. travnja 1907., 79.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 97.; Biserka BELICZA, „Virovitica i virovitička županija u zdravstvenim izvještajima 18. i 19. stoljeća“, 211.-226.; B. BELICZA / S. JEVTTOVIĆ, „Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu“, 212.; B. BELICZA / A. TUCAK, *Društvo slavonskih liečnika u Osieku-kronologija*, Zagreb-Osijek, 2011.

⁵⁸⁰ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 361.

Milić (1882. – 1942.),⁵⁸¹ Karlo Weissmann (1890. – 1953.) i Edmund Altmann (1888. – 1941.).⁵⁸² Uz njih se spominju i oni koji su radili unutar vojnih institucija,⁵⁸³ kao što su carski i kraljevski liječnik u Tvrđi Samuel Fekete, Josip Tyrmann, Skender Kanizsai, Akos Rácz (1872. – 1956.),⁵⁸⁴ koji se 1918. specijalizirao kao liječnik za zubne bolesti i Adolfo Klein (1858. – 1905.).⁵⁸⁵

Godine 1874. u Osijeku je osnovano *Društvo slavonskih liečnika* i otvorena *Sveopća zakladna Huttler-Kohlhoffer-Monspergova bolnica*. U potonjem radu društva i bolnice Židovi su imali veliko značenje. Od 1894. svoj doprinos razvoju

Knjiga liječnika Izidora Arminskoga

⁵⁸¹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 201.

⁵⁸² ISTA, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 263.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 37.

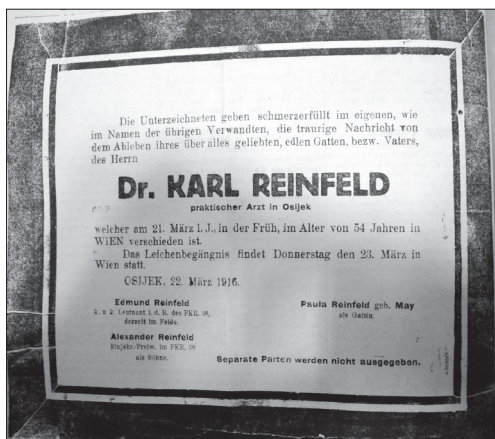
⁵⁸³ HR - HDA M-3430.

⁵⁸⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 205.

⁵⁸⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 293.; *Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.)*, 654.

Kohlhoferova bolnica

Osmrtnica Karla Reinfelda

bolnice dali su liječnici Vatroslav Igo Schwarz (Saska, Banat 1861. – ?), ravnatelj bolnice od 1895. do 1902., Dragutin Karl Schwarz (Varaždin 1868. – Beč 1917.), Bela Fischer (djelovao od 1895. do 1915.) i Miroslav Müller (Pakrac 1869. – Osijek, 1922.) koji je od 1894. radio kao kotarski liječnik, a od 1919. do 1922. bio je ravnatelj bolnice.⁵⁸⁶

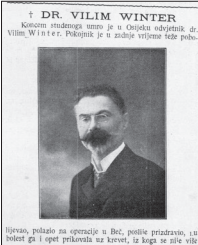
Kao liječnici za zubne bolesti (zubari) djelovali su u Gornjem gradu Hinko/Heinrich Diamant

(1866. – 1916.) koji je imao ordinaciju u Kapucinskoj ulici⁵⁸⁷ i Makso Kaiser (1877. – 1947.).⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ B. BELICZA / S. JEVTIČIĆ, „Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu“, 213.-214.; Stjepan SRŠAN, *Izvori za povijest zdravstva Osijeka i Hrvatske 1874.-1923.*, Osijek, 1997., 10.-11.

⁵⁸⁷ *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*; 157.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 9, Osijek, 1. svibnja 1916.

⁵⁸⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 280., *Vjesnik Županije virovitičke* br. 3.; Osijek, 1. veljače 1912.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.- 1946.*; 361. *Narodna obrana*, br. 12.-16. siječnja 1911.

digao. Pokojnik dr. Winter rodio se 1855. u Koprivnici od oca liječnika, gimnaziju je polazio u Varaždiru, maturirao u Velikoj Kaniži, sveučilišne nauke učio je u Budimpešti i u Grazu, gdje je god. 1880. promoviran na doktora prava. U Osijeku je otvorio odvjetničku pisarnu god. 1884. i od toga doba bilježimo njegov zaslužni rad na polju pravnih nauka. Još god. 1885. izdao je s velikom pravničkom spremom pisani „Tumač mjenbenog zakona“, a god. 1912. izda u svim pravničkim krugovima poznato i nadasve cijenjeno monumentalno djelo „Tumač trgovačkog zakona“. Za ovo je djelo primio svu silu pohvalnih priznanja. Sve

su se novine najvećim priznanjem izrazile o ovom odličnom djelu, za koje dra. Wintera osječka trg.-obrtnička komora izabra svojim dopisnim članom. Ali ne samo kao teoretik, nego i u praksi iskazao se dr. Vilim Winter kao izvrstan odvjetnik, naročito u trgovačkoj struci. Bio je jedan od starijih odvjetnika, ali u svojoj radnosti služio je upravo uzornom. Njegovo duboko pravničko znanje, ustrajnost u zastupanju povjerenih mu interesa pribavila mu je vrlo opsežnu klijentelu. Bio je kao odvjetnik vrstan, kao kolega odličan i nada sve susretljiv, kao član osječkog društva u svim krugovima cijenjen i poštovan. Slava mu!

Vilim Winter

Od veterinara se spominje Salomon Fuchs (1869. – 1942.),⁵⁸⁹ koji je službovao u Osijeku od 1913. do 1931., i to kao županijski i kotarski veterinar.⁵⁹⁰ Uz njega su vrlo ugledni veterinari bili Julius Ulrich Liebling (1872. – 1942.)⁵⁹¹ i Mirko/Emerich Herrmann (1868. – 1927.),⁵⁹² potomak donjogradske trgovačke obitelji Davida Hermanna.

Pravnici/odvjetnici

U razdoblju do završetka Prvoga svjetskog rata vrlo ugledni osječki odvjetnici bili su Hugo Spitzer, dugogodišnji predsjednik gornjogradske Židovske općine. Uz njega istaknuli su se i Vilim Winter (1855. – 1915.),⁵⁹³ Aladar Klein (1879. – 1934.),⁵⁹⁴ Julijo Springer (1856. – 1915.),⁵⁹⁵ Ernst Fischer (1855. – 1944.), Edmund Fischer

Odvjetnik Julije Kaiser

⁵⁸⁹ Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.; 232.; M. ŠVOB, Židovi u Hrvatskoj, II., 387.

⁵⁹⁰ Maks KARLOVIĆ, „Hrvatski veterinari Židovi - žrtve Drugog svjetskog rata“, Veterinarska stanica, 33., ožujak-travanj, 2., Zagreb, 2002., 111.; Jeka od Osijeka 1918., Osijek, 1918., 171.

⁵⁹¹ M. KARLOVIĆ, „Hrvatski veterinari Židovi“ 173.-178.

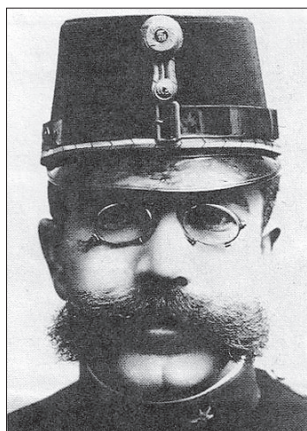
⁵⁹² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Židovi u Osijeku (1918.-1941.), 181.

⁵⁹³ Osječki Tjednik, br. 8., 2. travnja 1906.; Hrvatska obrana, br. 278., 25. studenog 1915.; Ilustrovani list, 18. prosinca 1915., 1203.; Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.), 901.

⁵⁹⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Židovi u Osijeku (1918.-1941.), 188.; Ljiljana DOBROVŠAK, „Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine“, Časopis za suvremenu povijest, 37., br. 2., Zagreb, 2005.; Osječki Tjednik, br. 33., 27. kolovoza 1906.; HR-HDA, M-3442.

⁵⁹⁵ HR - HDA, M-3442.; Hrvatska obrana, br. 252.-25. listopada 1915.; br. 253., 26. listopada 1915.; Vjesnik Županije virovitičke br. 21, Osijek, 1. studenog 1915.

(1884. – 1942.),⁵⁹⁶ Josip Horn (1882. – 1935.),⁵⁹⁷ Marko Leitner (1882. – 1943.),⁵⁹⁸ Hinko Plachte (1863. – 1941.),⁵⁹⁹ Julijo Kaiser (1884. – 1941.),⁶⁰⁰ Mavro Rein (1867. – 1943.),⁶⁰¹ Julijo Svečensky/Svečenski (1864. – 1920.), Makso Bloch, Oskar Brichta (1875. – 1948.),⁶⁰² Alfred Korsky (1873. – ?), Geza Buchwald (1886. – 1942.), a jedno vrijeme Srećko/Felix Schich (1874. – 1933.), Hermann Weissmann (1884. – 1942.),⁶⁰³ Mosin Klein (1867. – 1942.),⁶⁰⁴ Makso Frankl (1875. – 1915.), Feliks/Felix Kohn (1880. – 1937.), Bela Friedmann (1880. – 1941.), Josip Rosenberg (1886. – 1942.), Makso Kaiser (1871. – 1924.), koji je djelovao i u Beču i drugi.⁶⁰⁵ Kao sudac spominje se Vladoje Rottmann/Rotman (1884. – 1928.).⁶⁰⁶

Roda Roda

Umjetnici, književnici, profesori...

O prvim glazbenicima židovskoga porijekla ne znamo puno. Prateći osječko novinstvo (*Esseker Lokalblatt und Landbotte, Die Drau i Slavonsiche Presse*) od 1850. do 1900. pojavljuju se imena židovskih glazbenika koji su održavali koncerte u Osijeku. Od 50-ih godina 19. stoljeća pojavljuje se ime Osječanina violinista Adolfa Spillera i pijanista Bečanina Alfreda Grūfelda.⁶⁰⁷ Među osječkim umjetnicima židovskoga porijekla zapaženo mjesto ima sin donjogradskega židovskog vjeroučitelja, violinski majstor Lujo/Luis Svečenski/Svečenski

⁵⁹⁶ Ljiljana DOBROVŠAK, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine - prilog poznavanju početaka cionističkog pokreta u Slavoniji, *Scrinia Slavonica*, br. 6., Slavonski Brod, 2006., 234.-266.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 6., 15. ožujka 1918.; *Narodna obrana*, br. 37., 12. veljače 1908.

⁵⁹⁷ HR - HDA - PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Obzor*, 171., 28. srpnja 1904.; *Narodna obrana*, br. 47.- 28. veljače 1910., „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“ br. 171., 27. srpnja 1904.; „Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek“, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.; *Židovska smotra*, br. 3 i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909.; br. 5., 2. ožujka 1910., 21. adara 5670.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 5, Osijek, 1. ožujka 1909.

⁵⁹⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 198.; *Narodna obrana*, br. 61., 15. ožujka 1911.

⁵⁹⁹ G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske lože Budnost“, 48.; *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, ratni almanah, Osijek, 1915., 7, 5.-33. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 67.-68.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6, Osijek, 15. ožujak 1908., 62.: *Osječki Tjednik*, 34.- 3. rujna 1906. *Židovska smotra*, br. 5.- 2. ožujka 1910.- 21. adara 5670.; *Narodna obrana*, br. 47., 28. veljače 1910., „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“; br. 281.- 12. prosinca 1910.; br. 291., 23. prosinca 1910.; br. 295., 29. prosinca 1910.; br. 297., 31. prosinca 1910.

⁶⁰⁰ *Narodna obrana*, br. 242., 20. listopada 1908.; *Narodna obrana*, br. 57., 10. ožujka 1911.; *Hrvatska obrana*, br. 33., 11. veljače 1916.

⁶⁰¹ *Hrvatska obrana*, br. 88., 19. travnja 1915.; br. 54., 7. ožujka 1916.

⁶⁰² A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 180.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 8, Osijek, 15. travnja 1911.;

⁶⁰³ *Narodna obrana*, br. 7., 10. siječnja 1914.;

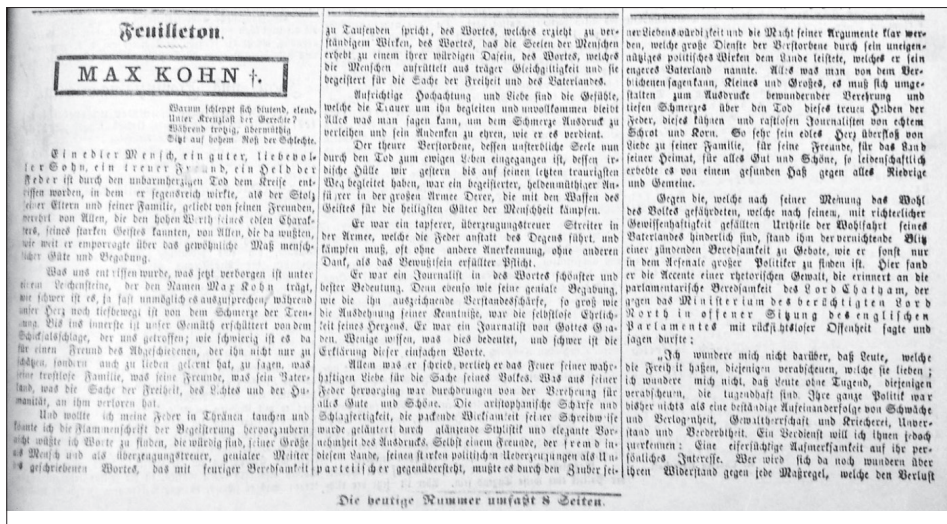
⁶⁰⁴ Stjepan SRŠAN, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek, 2009., 130., G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože Budnost“, 49.-52. *Hrvatska obrana*, br. 95., 27. travnja 1915.; br. 108.-11. svibnja 1915.; *Vjesnik Virovitičke županije*, br. 19.-1. listopada 1896.; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7., Kam-Ko, Zagreb, 366.; *Osječki Tjednik*, 34., 3. rujna 1906.; *Narodna obrana*, br. 119., 27. svibnja 1913.

⁶⁰⁵ Popis odvjetnika načinjen prema različitim izvorima: analizi matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih gornjogradske Židovske općine, zatim prema novinskim člancima u *Narodnoj Obrani*, *Vjesniku Županije virovitičke*, *Osječkom Tjedniku*, *Hrvatska Obrana*. *Ilustrovani list*, Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, *Zavičajnici grada Osijeka (1901. - 1946.)*, Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*.

⁶⁰⁶ HR - HDA, M-2442.

⁶⁰⁷ Gordana GOJKOVIĆ, „Umjetnici na koncertnom podiju u Osijeku (1850. - 1900.)“, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 13., Osijek, 1997., 9.-28.

Obavijest o smrti Maxa Kohna

(1862. – 1926.), koji je svoj prvi koncert u Osijeku održao 1877. na poziv Hrvatskoga pjevačkog društva „Lipa“, a u korist zaklade za prijenos posmrtnih ostataka hrvatskoga pjesnika Petra Preradovića iz Beča u Zagreb.⁶⁰⁸ Uz njega se spominje i sin donjogradskoga kantora violinist Bernhardt Rubinstein, koji je prvi put nastupio javno u proljeće 1892. na koncertu Musikvereina. Kao violinisti spominju se Irena Sonnenfeld⁶⁰⁹ i Adolf Schiffer.⁶¹⁰ Među pijanistima čuven je Ludwig/Louis Kraus.⁶¹¹

Književnici židovskoga porijekla, koji su dijelom svoga života pripadali osječkom kulturnom krugu i bavili se Osijekom ili temama iz židovstva, iako su pisali uglavnom na njemačkom jeziku, bili su kazališni kritičar Max Kohn (1850. – 1879.)⁶¹² te austrijski i osječki književnik Alexander (Šandor) Friedrich Ladislav Rosenfeld, poznatiji po pseudonimu Alexander Roda Roda (1872. – 1945.). On je upravo u Osijeku prikupio dojmove, presudne za njegovo kasnije književno stvaralaštvo. Tu je počeo zapisivati svoje dogodovštine i razmišljanja te iza sebe ostavio obiman književni opus satkan najviše od anegdota, humoreski, kabaretske poezije, pripovjedaka i romana.⁶¹³

⁶⁰⁸ Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946., 780.

⁶⁰⁹ Gordana GOJKOVIĆ, „Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.)“, *Anali Zavoda za stvarstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 177. Irena Sonnenfeld stekla je osnovnu poduku kod Theodora Machulke, a prvi puta se u javnosti pojavila 1892. na učeničkoj priredbi. Njezini roditelji su se zbog njezina školovanja preselili u Budimpeštu. Godine 1896. u Pešti održala javni koncert.

⁶¹⁰ G. GOJKOVIĆ, „Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.)“, 177.-178. Violončelist Adolf Schiffer, sin je trgovca Samuela Schiffera. Prvi put javno nastupa na velikom koncertu Musikvereina 1892. Studirao glazbu na peštanskoj Akademiji u klasi D. Poppera. Godine 1900. imenovan je prof. violončela na peštanskoj Akademiji. Istovremeno je svirao i u Osijeku (1901., 1903., 1905.). 1904. ulazi u slavni kvartet Hubay-Popper, umjesto Poppera. Kvartet se sada zove Kemény, Szabathiel, Szerany, Schiffer. .

⁶¹¹ G. GOJKOVIĆ, „Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.)“, 165.-182.

⁶¹² V. OBAD, „Židovi književnici iz starog Osijeka“, 1.-3.; Gordana GOJKOVIĆ, *Njemački muzički teatar u Osijeku, 1825.-1907.*, Prilog povijesti Osijeka, Osijek, 1997., 34.-39.

⁶¹³ RODA RODA, *Pripovijesti iz Slavonije* (odabrao i s njemačkog preveo Vlado Obad), Zagreb, 1998., 5.-19., 238.-239.

Vilma Vukelić

Tom književnom krugu pripada književnica Vilma Vukelić, rođ. Miskolczy, (1880. – 1956.), koja je tijekom Prvoga svjetskog rata ili neposredno nakon njega napisala prvi roman „Die Heimatlosen“ („Ljudi bez domovine“), koji se na kritički način bavi položajem židovske etničke zajednice u Mađarskoj u posljednjem desetljeću prije Prvoga svjetskog rata. Roman je 1923. objavljen u Beču, i to je jedino njezino književno djelo objavljeno za autoričina života. Najpoznatija knjiga su ipak njezini memoari

„Spuren der Vergangenheit“ („Tragovi prošlosti“) koji pored povijesti vlastite obitelji Miskolczy, koja seže sve do 16. stoljeća, sadrže i povijest svakodnevnoga života u Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće, kao i povijest osječke židovske zajednice.⁶¹⁴

Među slikaricama zapažena je Elza Rechnitz, rođ. Basch, supruga liječnika Emila/Milana, koja dolazi u Osijek 1897. te ubrzo potom upisuje umjetničku akademiju u Budimpešti u klasi Adolfa Fenyesa. U Münchenu je slikala u klasi slikara H. Heima, a zatim prelazi u Pariz u klasu Luciena Simona i slika pod utjecajem velikih francuskih, nizozemskih i njemačkih slikarskih majstora. Potkraj 1905. vratila se u Osijek gdje je već sljedeće godine priredila svoju prvu samostalnu izložbu. Od te godine vrlo je često izlagala u Osijeku i Budimpešti, a nešto manje u Zagrebu. Izradila je veliki broj pejzaža i to najviše iz okolice Osijeka, mnogo portreta i figurativnih kompozicija.⁶¹⁵

Gimnazijski profesori židovskoga podrijetla bili su Adolf Herzer (1880. – 1941.),⁶¹⁶ predavao je njemački jezik, Arpad Hirschberger (1885. – ?) bogoslovlje i filozofiju, Dragutin Kohn (1877. – ?) kemiju, David Segen (1859. – ?) matematiku i deskriptivnu geometriju, Samuel Steiner (1874. – ?) njemački jezik i krasopis, Lavoslav Špicer (1856. –?) kemiju i prirodu⁶¹⁷ te drugi. Dubok trag u glazbenom i prosvjetnom životu grada Osijeka ostavili su pedagoginja i pijanistica Elsa Hankin, rođ. Kriess, (1884. – 1942.) i njezin suprug Makso (1886. – 1942.), profesor glazbe i operni solist.⁶¹⁸

Ignjat Reich (1879. – 1945.) je bio, kao vrstan inženjer, dugogodišnji ravnatelj Poduzeća za regulaciju rijeke Vuke sa sjedištem u Osijeku.⁶¹⁹

⁶¹⁴ V. OBAD, „Židovi književnici iz starog Osijeka“, 2.-3.; ISTI, „Hrvatska moderna u svjedočenjima Vilme Vukelić“, *Croatica*, prinosi proučavanju hrvatske književnosti, god. XXII., svezak 35.-36., Zagreb, 1991., 257.-272.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 5.-7., V. VUKELIĆ, *U stiješnjem granicama*, 5.-16.; Brankica STANIĆ, „O memoarima Vilme Vukelić“, *Kolo*, 4., Zagreb, 1999., 270.-279. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio, 354., V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, II. izdanje, 389.-414.

⁶¹⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku 1918.-1941.*, 205., 206.

⁶¹⁶ ISTO, 182.

⁶¹⁷ S. SRŠAN, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola 1855. do 1945. godine*, 116., 131., 173., 179.

⁶¹⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku 1918.-1941.*, 178.

⁶¹⁹ ISTO, 207.

Općine na prijelazu stoljeća

Novi rabin Armand Kaminka (1897. – 1900.)

Nakon smrti Samuela Spitzera 1895., na mjesto rabina izabran je Ahron Armand Kamnika. Sam izbor rabina u Osijeku nije protekao mirno jer su se pojavili problemi oko izbora novoga rabina, budući da se članovi općina nisu mogli dogovoriti te je tako osječka zajednica bila bez rabina više od godinu dana.⁶²⁰ Jedan dio članova želio je rabina rođenoga u Hrvatskoj koji poznaje hrvatski jezik, drugi dio članova na čelu s predsjednikom gornjogradske Židovske općine Hugom Spitzerom, zagovarao je uglednoga rabina iz Praga.

Do dolaska A. Kamnike službu je privremeno obavljao vukovarski rabin Julije Diamant. Za novoga osječkog rabina (automatski i nadrabina) Aharon (Armand) Kaminka izabran je 5. srpnja 1897., pod uvjetom da za dvije godine nauči hrvatski jezik.⁶²¹ Iako je izabran u srpnju, ustoličen je u Osijeku tek 22. rujna te godine, jer je bio zauzet pripremama i sudjelovanjem na cionističkom kongresu u Baselu.⁶²² Za osječkoga rabina uz A. Kaminku prijavio se i dr. Gavro Schwarz iz Karlovca, a i nekolicina rabina iz Poljske i Češke. U to vrijeme unutar gornjogradske Općine stvorile su se dvije struje. Jednu je predvodio novi predstojnik općine, odvjetnik Hugo Spitzer (od 1897.), kojima nije bilo bitno je li rabin „vješt hrvatskom jeziku“. Naime, to ne iznenađuje, budući da je osječka židovska zajednica s njemačkim prezimenima aškenaske grupe i potjecala u većini s njemačkoga govornog područja, a i Osijek je tada po jeziku bio više njemački, nego li hrvatski grad.⁶²³ Drugu su struju predvodili veletrgovac Oskar Weissberger te odvjetnici Hugo Plachte i Vilim Winter, koji su željeli rabina „vještog hrvatskom jeziku“, što su i iznijeli na skupštini gornjogradske Općine koja je održana 4. srpnja 1897. godine.⁶²⁴ Oni su smatrali da bi izbor rabina izvan Kraljevine Hrvatske i Slavonije još više otuđivao i usporavao proces asimilacije Židova u hrvatsko društvo i utjecao da i nadalje budu tuđinci, kako su govorili „u vlastitoj domovini“.⁶²⁵ Zbog tih neslaganja rabin nije izabran više od godinu dana. Na kraju je odabran A. Kaminka iz Češke, kojem je uvjetovano da u određenom vremenu nauči hrvatski jezik. Budući da je u Osijeku boravio do 15. ožujka 1900. (iako je obećao ostati do 1. travnja),⁶²⁶ zasigurno nije ispunio očekivanja zajednice glede svladavanja hrvatskog jezika. Doduše, uoči njegova dolaska saznalo se

⁶²⁰ *Narodne Novine*, br. 289./1895.

⁶²¹ *Sremske novine*, br. 55, Vukovar, 1897.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14, Osijek, 15. srpnja 1897.; 19., 1. listopada 1897.

⁶²² *Narodne Novine*, br. 217./1897.; *Sremske novine* br. 77./1897.

⁶²³ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 66. O životu Židova u Osijeku u tom vremenu vidjeti u memoarima Vilme Vukelić: *U Osijeku se ton nacionalne osobnosti nije ni osjećao. ... u njemu je ton življenja određivao švapski element. A i to esekersko švapstvo odcijepilo se u toku dva stoljeća od svojih iskonskih izvorišta, degeneriralo i začahurilo se u svojoj posebnosti. ...u gradu su stanovnici podlegli općenjemačkom elementu, koji je ipak sa svoje strane bio izložen brojnim tuđinskim utjecajima. Nijemci su se smatrali višom rasom, zauzimali su većinu ključnih položaja, počevši od gradonačelnika pa sve do gradskog pandura.*

⁶²⁴ *Hrvatska Domovina*, br. 153./1897.; *Hrvatsko pravo* br. 500 i 501/1897.

⁶²⁵ *Narodne Novine*, br. 131/1897.

⁶²⁶ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 20 (739/1900.; 893/1900.), spis 19 (17 245/1899.; 10477/1899.); Rabin Kamnika je 5. prosinca 1899. najavio odlazak s mjesta rabina te da će službu obavljati sve do 1. travnja 1900.

da predstojnik Općine H. Spitzer nije izbor rabina prepustio povjerenstvu od 36 članova Općine nego ga je sam pozvao i dao mu doživotnu službu pa kada je A. Kaminka stigao u Osijek traženo je od predstojnika H. Spitzera da mu otkáže službu, a ovaj to nije mogao učiniti jer ga je doživotno zaposlio. Stoga je prihvaćeno da ostane rabin dvije godine uz isplatu odštete i otpremnine od 2.000 forinti.⁶²⁷

Aharon (Armand) Kaminka rođen je 5. svibnja 1866. u Berdychevu/Berdyčivu (Ukrajina), a umro je 12. ožujka 1950. u Tel Avivu (Izrael). Studirao je na rabinskom seminaru Hildesheimer u Berlinu 1880., zatim je studij nastavio u Hamburgu, Rigi i Berlinskom sveučilištu gdje je studirao filozofiju, orijentalne jezike, političku ekonomiju. Tu je i doktorirao. Potom je studirao teologiju na Berlinskoj visokoj školi – *Berlin Hochschule für Wissenschaft des Judenthums* i na *Ecole des Sciences Politiques* u Parizu. Godine 1893. postao je rabin židovske zajednice u Frankfurtu na Odri, no zadržao se vrlo kratkotrajno jer je te godine u Pragu postao rabin naslijedivši S. I. Kämpfa. Nakon četverogodišnjeg djelovanja u Pragu 1897. dolazi u Osijek gdje ostaje do kraja 1900. Sljedeće je godine otišao u Beč i bio tajnik bečke podružnice *Alliance*. Istodobno je u Beču djelovao kao rabin i učitelj u bet ha-midrashu. Čak je 1903. pohodio Kišinjev⁶²⁸ kao izaslanik bečke *Alliance* da bi istražio uzroke kišnjevskih žrtava. Budući da je već kao mladić bio uključen u pokret *Hibbat Zion* i surađivao s Theodorom Herzlom na početku svoga djelovanja u Osijeku agilno je sudjelovao 1897. u Baselu u radu I. cionističkog kongresa održavši predavanje o židovskoj kolonizaciji u Palestini.⁶²⁹

Iako je bio ugledni cionistički prvak i židovski mislilac u osječkim židovskim krugovima nije naklonjeno dočekan, i to posebice među mladim Židovima. „Osječki Mladožidovi“ (oni sami sebe zovu „mladi naraštaj osječkih Židova“) kao i jedan dio odbornika osječkih židovskih općina iščekivali su rabina koji bi im na hrvatskom jeziku održavao predavanja iz vjeronauka.⁶³⁰ Židovska osječka mladež nadala se da će prevladati razbor i zahvalnost kod starijih članova osječke židovske općine, „koji su to dužni hrvatskom narodu“ te su se nadali da će izabrati rabina „Hrvata“ i time omogućiti mlađoj židovskoj generaciji u Osijeku da se bolje uklopi u hrvatsko društvo. Zbog toga su uputili nekolicinu pisama koji su izašli u *Hrvatskom Pravu*, i u njima zagovaraju izbor rabina Gavra Schwarzza iz Karlovca koji je tih dana održao propovijed u karlovačkoj sinagogi na hrvatskom pa na njemačkom jeziku. Za njih je G. Schwarz najvjestiji da preuzme tu dužnost jer je rodom iz

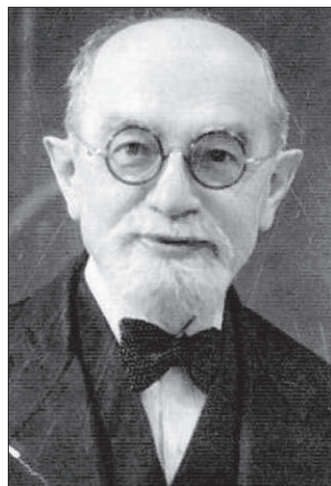
⁶²⁷ *Hrvatsko Pravo*, br. 1096./1899.

⁶²⁸ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 186.-187. Kišinjev je glavni grad Moldove. Osnovan je u 15. stoljeću, leži na obalama rijeke Bika. U vrijeme kada je A. Kamnika posjetio Kišinjev, on se nalazio u Rusiji. Jedan dio Židova u Kišnjevu podržavao je revolucionarni rad Ruske socijaldemokratske i Ruske socijalističkorevolucionarne stranke. Kao odmazdu za njihove revolucionarne djelatnosti, ruska vlada je 1903. dovela do dva krvava pogroma u Kišnjevu i Homelu. U travnju 1903. u Kišnjevu prilikom pogroma ubijeno je 47 Židova, a ranjeno oko 700. Uništeno je preko 700 kuća i oko 600 trgovina. Drugi pokolj u istom gradu zbio se u listopadu 1905. godine, kojom je prilikom ubijeno 29 Židova.

⁶²⁹ *Enc. Judaica*, vol. 10., 729.-730.; *Die Welt*, Nr. 19.-8.10., 1897., 10.; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815.-1950.*; Bd. 3., Verlag, 1983., 207.

⁶³⁰ *Hrvatsko Pravo*, br. 481./1897., br. 493./1897.

Slavonije, govori hrvatskim jezikom te oni uopće ne razumiju zašto njihova općina traži rabine u Češkoj, Galiciji i Beču i *vuče tudjince iz daleka*. Napominju da je bivši rabin Samuel Spitzer u Hrvatskoj bio četrdeset godina i nije bio vješt hrvatskom jeziku, a gdje će onda neki stranac uspjeti hrvatski naučiti za dvije godine, “bez obzira koliko god bio vješt slavenskom jeziku”.⁶³¹

Armand Kaminka

Odmah na početku svoga djelovanja u gradu na Dravi ni Kamnika nije bio zadovoljan prilikama u Općini. Nije se slagao s postupcima predsjednika općine Huga Spitzera koji je želio u novoj izmjeni pravila gornjogradske općine unijeti i odredbu prema kojoj bi predstojništvo imalo svu vlast nad odlukama rabina. Kamnika je pak želio veću autonomiju u odlučivanju. Od *Odjela za bogoštovlje i nastavu* (dalje *Odjel BINZV-a*) Kamnika je 1899. zatražio da se uvede red u vjerskim prilikama u općinama njegova područja te je molio da ga *Odjel* podupre u njegovom nastojanju. U žalbi koju je uputio na *Odjel* naveo je nepravilnosti u židovskim općinama u Donjem Miholjcu i Valpovu koje je ustanovio te neke „nepodopštine“ u židovskim općinama u Gornjem i Donjem Osijeku. Isto tako, molio je da na području osječkoga nadržabina vjeroučitelji, vjerouputnici i svi činovnici židovske općine plaćani iz bogoštovnih prinosa, mogu biti namješteni i otpušteni samo privolom nadržabina te da u slučaju sukoba između predstojništva (predsjedništva) osječke židovske općine i nadržabina odluku donosni uvijek *Odjel BINZV-a*. Kamnika je ujedno zahtijevao da se kao nadržabin namjesti „definitivno“ nakon dvogodišnjeg privremenog službovanja i da se tijelima osječke židovske općine ne dozvoli vršenje „ma kakve disciplinirane vlasti“ nad rabinom, već da vlast nad njim ima *Odjel*. Tražio je i da kao nadržabin može prisustvovati svakoj sjednici predstojništva osječke židovske općine te da mu se omogući „pravo veta“ na sve zaključke predstojništva koji bi se protivili vjerskom ili državnom zakonu. *Odjel* je na ovaj upit odgovorio da se „javna uprava“ ne može miješati u namještanje dušobrižnika, ali je napomenuo da se ubuduće pazi kod izbora rabina i da se bira onaj koji poznaje hrvatski jezik i ugarski je državljanin.⁶³²

Istovremeno sa zahtjevima rabina Kamnike i židovska općina u Gornjem Osijeku poslala je predstavku *Odjelu BINZV* u kojoj se protivi zahtjevu rabina Kamnike da u nova općinska pravila uđe ustanova (čl. 57) da *Odjelu BINZV-a* pripada pravo prigovora oko izbora glavnog rabina, odnosno da rabina mogu namjestiti tek onda ako *Odjel* u roku od 30 dana ne prigovori. Ne slažu se

⁶³¹ *Hrvatsko Pravo*, br. 493./1897.

⁶³² HR - HDA, BiNZV, kut. 31./1892., spis 20 (739/1900.; 893/1900.), spis 19 (17 245/1899.; 10477/1899.); spis 22 (19 361/1899.)

ni oko primjedbi izbora rabina, koji bi prema uputama *Odjela* trebao biti vješt hrvatskom jeziku i ugarski državljanin, jer tim uvjetima nije moguće udovoljiti iz razloga što u Hrvatskoj nema židovskog sjemeništa, niti se novčano potpomažu židovski mladići iz Hrvatske da se obrazuju za rabine, stoga Općine u potrazi za rabinima moraju birati rabine koji su nauke svršili u Budimpešti, a koji ne znaju hrvatski jezik a niti njemački, ili one koji su svršili nauke u Beču ili Njemačkoj, a koji opet nisu vješti hrvatskom jeziku, niti su ugarski državljani. Oni jedino mogu tražiti da se novoprimiteljom rabinu odredi vremenski rok u kojem će naučiti hrvatski jezik.⁶³³ Na kraju je *Odjel BINZV-a* prihvatio sve izmjene pravila židovske gornjogradske Općine u Osijeku i odlučio se ne miješati u unutarnje poslove Židovske bogoštovne općine pa Kamnika očekivanu potporu nije dobio.⁶³⁴ Na kraju je Kaminka nakon isteka ugovora napustio Osijek i otišao u Beč. Do dolaska novoga rabina Simona Ungara dušobrižničke poslove (vjenčanja, upisivanje u matice i dr.) u osječkom nadrabinatu i osječkoj židovskoj zajednici, kao i pridruženim općinama (Donjogradska općina, Dalj, Čepin, Valpovo, Donji Miholjac, Podgorač i Orahovica), vodili su ovisno o prilikama ponekad đakovački rabin Marko Ehrenpreiss, a katkad vukovarski rabin Julije Diamant.⁶³⁵

Sukobi unutar općina oko teritorijalne pripadnosti

Židovske bogoštovne općine – u Gornjem gradu⁶³⁶ i u Donjem gradu⁶³⁷ upravno su djelovale posve samostalno. Doduše, u toj samostalnosti bilo je obveznih zajedničkih susreta, i to u religijskom, tj. vjerskom životu, jer je sinagoga bila u Gornjem gradu pa su Donjograđani morali odlaziti na molitvu, obilježavanje zajedničkih vjerskih praznika, komemoracije i dr. te druženja jer je većina židovskih društava/udruga imala sjedišta u Gornjem gradu. Međutim, bilo je i nesuglasica od kojih je najžešća izbila 90-ih godina 19. stoljeća kada je gornjogradska Općina željela staviti sve Židove nastanjene u Osijeku pod svoju nadležnost i tako članove donjogradske Općine prisiliti da bogoštovni prinos plaćaju gornjogradske, a ne svojoj, po stanovanju, pripadajućoj donjogradske općini.

U želji dobivanja pune samostalnosti donjogradska Općina je podnijela 1887. na odobrenje i potvrdu Pravila iz 1862. Budući da su ta Pravila bila nejasno prevedena s njemačkoga jezika i stilistički neuređena *Odjel za bogoštovlje i nastavu* ih nije mogao potvrditi nego su vraćena donjogradske Općini s traženjem da se nanovo uredi/prevedu⁶³⁸ što je učinjeno tek 1889.

⁶³³ HR - HDA, BINZV, kut.31./1892., spis 26 (19.979.); spis 29 (3118/1901.); spis 38 (3118/1901.)

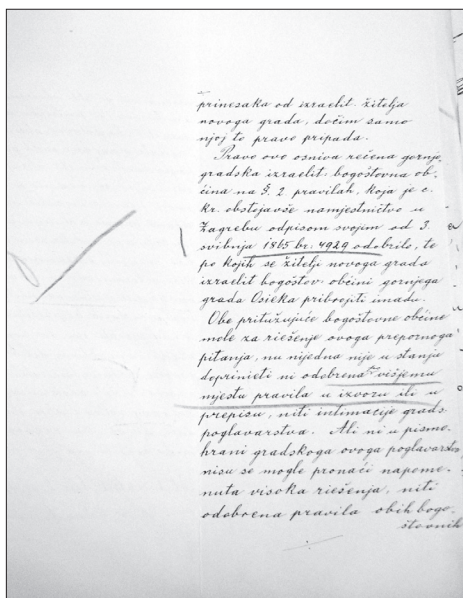
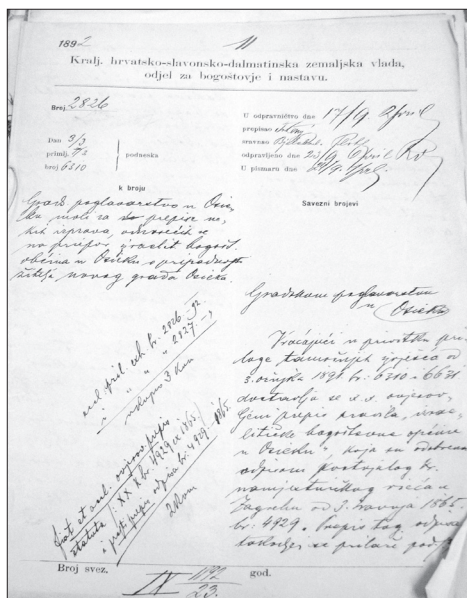
⁶³⁴ HR - HDA, BINZV, kut.31./1892., spis 20 (739/1900.; 893/1900.), spis 19 (17 245/1899.; 10477/1899.)

⁶³⁵ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 9., 1. svibnja 1900.

⁶³⁶ Teritorijalno je obuhvaćala Tvrdu i Gornji grad, koji se do 1905. prostirao na istoku od Kolodvorske (današnje Ulice Stjepana Radića), na zapadu do rečfalačke mitnice (današnje križanje Kanižličeve i Strossmayerove ulice), na jugu do Gundulićeve ulice te na sjeveru do rijeke Drave.

⁶³⁷ Teritorijalno je obuhvaćala današnje uže središte Donjega grada i Novi grad (Gornja i Donja ulica – današnja Divalentova ulica).

⁶³⁸ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 6 (5538/1887.)

Dokument o podjeli na gornju i donju Općinu 1862. godine

godine. Iako se ne navodi zbog čega su trebali dvije godine za prepravku, može se pretpostaviti da su tražili pomoć u pisanju Pravila od drugih židovskih općina u Hrvatskoj i da su kao ogledni primjerak dobili pravila Židovske općine u Koprivnici. Ni 1889. nisu potvrđena jer je ponovljeno da su loš prijepis pravila u Koprivnici. Donjogradskoj židovskoj općini su tek u prosincu 1890. odobrena *Pravila izraelitičke donjogradske bogoštovne općine i Chevrah Kadischak* te je time završen cijeli postupak potvrđivanja i osamostaljivanja.⁶³⁹ Međutim, zasebnoga rabina nisu imali, a matične knjige vodio je i nadalje nadrabini Samuel Spitzer.

Donjogradska židovska općina, kao i gornjogradska, uzdržavala se od prinosa pojedinih članova i drugih dohodaka. Općinska pripadnost ovoj općini bila je obavezna za sve one koji su živjeli/stanovali na njezinu području te su bili obavezni plaćati propisani bogoštovni prinos. Prema odobrenim *Pravilima* iz 1890. godine ustanovljeno je da židovski žitelji Novoga grada spadaju pod donjogradsku židovsku općinu. Gornjogradska židovska općina je to negirala i 1891. godine pozvala Židove koji stanuju na području Novoga grada, da bogoštovne prinose plate Gornjogradskoj općini. Prema njima *Pravila* Donjogradske općine potvrđena 1890. od strane *Odjela BINZV-a* su neregularna, što se tiče teritorijalne pripadnosti, jer da je teritorijalna pripadnost židovskih žitelja u Osijeku bila određena već 1865. godine, kada je „Carsko i kraljevsko namjesništvo u Zagrebu“ potvrdilo *Pravila* Gornjogradske općine (otpisom od 3. svibnja 1865.) i odredilo da židovski žitelji Novoga grada pripadaju Gornjogradskoj židovskoj općini.⁶⁴⁰ Donjogradska židovska

⁶³⁹ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 7 (4.518/1889.), spis 8 (7.802/1889.)

⁶⁴⁰ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 11 (2826, 2827/1892.)

općina je pak tvrdila da je teritorijalna pripadnost Židova donjogradske općine određena bila u *Pravilima* iz 1862. godine. Kako se obje općine nisu mogle dogovoriti, a originalnih Pravila nisu imale, zamolile su 1892. godine Osječko Gradsko poglavarstvo da riješi ovaj problem.⁶⁴¹ Budući da u Gradskom poglavarstvu nisu imali *Pravila* osječkih židovskih općina iz 1862. i 1865., a niti židovske općine u svojim arhivima nisu imale originale starih *Pravila*, Poglavarstvo se obratilo *Odjelu BINZV-a* sa zamolbom da im prijepise tih starih pravila pošalju, što je ubrzo i učinjeno. Doduše, poslan je samo ovjeren prijepis *Pravila Gornjogradske Židovske bogoštovne općine* od 3. travnja 1865., uz napomenu da 1862. nisu odobrena nikakva Pravila Donjogradske židovske bogoštovne općine nego se iz spisa vidi samo da su se židovske općine, prilikom rasprave o statutarnom uređenju, na skupštini židovskoga općinskog odbora prijateljskim sporazumom razdružile, i to od 1. kolovoza 1862.⁶⁴² Tim prijepisom se nije riješila teritorijalna nadležnost općina glede bogoštovnih prinosa pa je i nadalje to pitanje bilo prijeporno.

Dana 25. prosinca 1893. donjogradska Općina je odobrena *Pravila* od 5. prosinca 1890. stilski preuredila što je Unutarnji Odjel Zemaljske vlade u Zagrebu prihvatio 1895. godine. Postupak odobravanja se otegnuo budući da Donjogradska općina nije predala svu dokumentaciju koja je bila potrebna za potvrđivanje *Pravila* (nedostajala je potvrda da je skupštini na kojoj se dogovaralo o izmjenama prisustvovalo više od polovica članova općine, te potvrda da su nova *Pravila* donesena s više od 2/3 glasova skupštinara, odnosno prijepis Zapisnika skupštine). Nakon dostave zapisnika, *Pravila* su mogla biti potvrđena.⁶⁴³

S izmjenama pravila krenula je i gornjogradska Općina. Godine 1896. gornjogradska Općina je napisala promjene *Pravila* i zatražila potvrdu od Unutarnjeg odjela ZV-a i od *Odjela BINZV-a* kako bi ozakonila gradsko područje sakupljanja bogoštovnoga prinosa. Potom je Unutarnji odjel poslao Gradskom poglavarstvu dopis u kojem je, pozivajući se na neke ranije akte, odredio obligatornu pripadnost Židova koji stanuju na području općine u Gornjem gradu, a to je: „područje izraelitičke bogoštovne općine u Gornjem Osijeku obuhvaća Gornji i unutarnji grad (Tvrđa) i političku općinu Retfala“.⁶⁴⁴

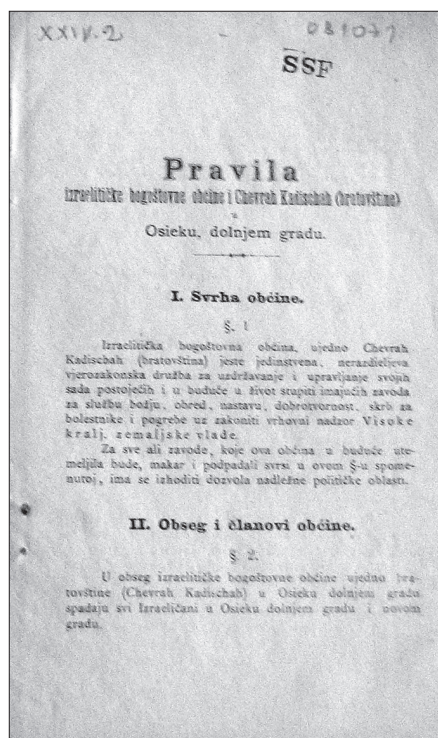
⁶⁴¹ HR - HDA, BiNZV, kut. 31./1892., spis 11 (2826, 2827/1892.). Donjogradska židovska općina se čak pozivala na dopis Osječkoga gradskog poglavarstva od 9. lipnja 1862. po kojem je Novi grad imao pripadati Donjem gradu Osijeku te je to pravo osnovano na „njekom, između 1862. – 1865. pred Poglavarstvom stvorenom sporazumku“.

⁶⁴² HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 11 (2826, 2827/1892.)

⁶⁴³ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 13 (153 72/1894.), spis 14 (9925/1895.). Među dokumentacijom za odobrenje *Pravila Donjogradske osječke židovske općine* nalazi se zapisnik skupštine održane 25. 12. 1893. On je vrlo zanimljiv jer nam predočava popis članova donjogradske židovske općine. Donjogradskoj skupštini su 1893. prisustvovali: Josef/Josip Krausz, David Herrmann, A. Obersohn, Ignatz Krausz, Samuel Papai, Samuel Reinitz, Max Weisz, Samuel Wolf, Henrich Fried, Henrich Spiller, Ignatz Freund, Josef / Josip Kellner, Max Münster, Samuel Weisz, Michael Weisz, Samuel Brückner, Max Krausz, T. Woltmann, T. Kiss, A. Freund, Leopold Rosenberg i Leopold Weisz ml. (imena i prezimena napisana u izvornom obliku kako su navedena u zapisniku, op.a.). Imenik članova: 22 ih ima pravo glasovati a 20 ih je glasovalo za preinake a to su: A. Bauer, M. Batori, J. Bauer, R. Engelman, Sim. Frisek, dr. M. Goldstein, Max Gross, Jakov Hermann, C. Haberfeld, H. Hirschfeld, S. Krausz, J. Kobsa, A. Lang, F. Rosenberg, A. Spiller, Win. Spiller, H. Weisz, A. Weisz, L. Weisz sen. i Dav. Weltman.

⁶⁴⁴ Samostalna općina zapadno od Duge ulice (današnji dio grada od križanja Kanižlićeve i Ulice J. J. Strossmayera).

Pravila Židovske općine u Donjem gradu

Pravila gornjogradske Židovske općine

Predstojništvo gornjogradske Židovske općine prihvatilo je te promjene na Glavnoj skupštini 29. studenoga te godine i potvrdilo izmjene Pravila.⁶⁴⁵

Tri godine potom odnosi u židovskim općinama ponovno su se zaoštrili, jer je gornjogradska Židovska općina opetovano 18. lipnja 1899. na izvanrednoj općinskoj skupštini zatražila izmjenu svojih *Pravila*, osobito stavke o „pridruženim općinama“. Prema njima *Pravila*, koja su 1896. odobrena, pokazala su se nedostatna, pa ih je ponovno valjalo revidirati. Promjene su se ticale odnošaja pripadnika općina spram općine i obratno te pitanje nadržabina budući da do tada ni djelokrug nadržabina i njegov položaj prema predstojništvu i općini nije točno opisan. Gornjogradska općina je prijedlog izmijenjenih Pravila prvo uputila na Gradsko poglavarstvo u Osijeku, a ovi na Odjel za bogoštovlje i nastavu. Gradsko poglavarstvo smatralo je da pravila ne treba mijenjati, osobito se protivilo izmjenama odredaba o nadržabinu i njegovom odnosu prema općini. *Odjel BINZV-a* bio je drugačijega stava i smatrao je da nadržabin mora potpadati pod vlast općine, budući da ga je ona namjestila, plaća ga, umirovljuje ga i otpušta. Zbog toga nadržabin ne može biti kao činovnik općine, iznad općine. Uz ovo *Odjel BINZV-a* pridodao

⁶⁴⁵ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 15 (3622/1896.); spis 16 (21.160/1896.). Skupštini su prisustvovali predstojnik općine: Samuel Kästenbaum, kao predsjedatelj, i članovi općine: Julijo Miskolczi, Hugo Spitzer, Rudolf Ungar, Josip Kunez, Jakov Bauer, Mavro Büchler, Oskar Weismayer, Adolf Krausz mladi. Perovoda je bio Nathan Schwarz, općinski tajnik. Skupštini je prisustvovalo 82 „inkorporirana člana“ općine.

je i primjedbe oko nekih formulacija rečenica. *Odjel BINZV-a* je u odgovoru koji je poslao na gornjogradsku Općinu u siječnju 1900. predložio i da se nadrabinom može imenovati samo osoba koja je hrvatsko-ugarski državljanin i koja je hrvatskom jeziku u govoru i pismu potpuno vješta. Na kraju je *Odjel* zaključio da nema ništa protiv da se uvedu nova pravila, ako se prihvate predložene preinake od strane *Odjela*.⁶⁴⁶ Predstojništvo gornjogradske Židovske bogoštovne općine na sjednici u lipnju 1900. prihvatilo je preinake zahtijevane po *Odjelu BINZV-a* (koje su se ticale formulacija u rečenicama kod malodobnih štíćenika, kod izbora predstojnika općine, kod članka o nadrabinu i njegovu vođenju funkcija određenih od strane države odnosno vođenju matičnih knjiga, kao i kod pitanja teritorijalnog opsega Općine i njezinih članova, pitanja pridruženih općina) i uputilo odgovor *Odjelu* u listopadu 1900. *Odjel* je isto tako predložio da se općine Dalj, Čepin i Valpovo pridruže gornjogradske Općini te da im se ukine autonomija. Predsjedništvo gornjogradske Općine se osobito osvrnulo na pitanja „pridruženih općina“ te je ponudilo neka objašnjenja *Odjelu* u pogledu istoga. Predstojništvo gornjogradske Općine navodi u predstavi upućenoj u lipnju 1900. na *Odjel BINZV-a* da pod „pridruženim općinama“ smatraju židovske općine (Donji Osijek, Dalj, Čepin, Valpovo, Donji Miholjac, Podgorač i Orahovica izuzev Našica) kojima je od 1856. osječki rabin S. Spitzer vodio matične knjige. Taj odnošaj je bio sklopljen na „osobnoj pogodbi između prijašnjeg nadrabina i tzv. pridruženih općina“. Budući da je taj odnos prestao smrću nadrabina S. Spitzera u prosincu 1895., jer je sklopljen na osnovi osobne pogodbe gornjogradska Općina je početkom 1896. kada je raspravljala o izboru novog rabina-nadrabina, tim istim općinama predložila da se pridruže gornjogradske Općini u pogledu nadrabinata, ali da zadrže autonomiju kao i da svoje prinose plate gornjogradske Općini, a ona će zauzvrat imenovati novog nadrabina i obavezati se na besplatnu dušobrižničku funkciju nadrabina u njihovim općinama. Sve općine prihvatile su taj prijedlog i potpisale ga. Gornjogradska Općina opravdala se da je naziv „pridružene općine“ stavila u poglavlje Pravila u članku koji se tiče nadrabina, a ne u članku o opsegu općine iz razloga što se pridruženje ovih općina odnosi isključivo na nadrabinatsku službu, a da u svemu drugom ove općine imaju autonomiju. „Pridružene općine“ su tada tražile jedino rabina vještog hrvatskom jeziku i ugarsko-hrvatskog državljanina. Isto tako, Predsjedništvo gornjogradske Općine uputilo je *Odjelu* obavijest da se utjelovljenje općina u Valpovu, Dalju i Čepinu gornjogradske ne može provesti te da za njih stoji odredba po kojoj se uprava gornjogradske općine nad njima ograničava samo na „dušobrižničke funkcije“, međutim Vlada ih je utjelovila gornjogradske općini. Na kraju je *Odjel za bogoštovlje i nastavu* 1900./1901. uz sve prihvaćene izmjene, potvrdio pravila gornjogradske židovske općine.⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 20 (739/1900.; 893/1900.), spis 19 (17 245/1899.; 10477/1899.); spis 22 (19 361/1899.)

⁶⁴⁷ HR -HDA, BINZV, kut.31./1892, spis 26 (19.979.); spis 29 (3118/1901); spis 38 (3118/1901.)

Početak 20. stoljeća obilježila je nova rasprava oko teritorijalne nadležnosti gornjogradske Općine, odnosno odnosa prema židovskim općinama u Dalju i Valpovu te glede uređenja židovske općine u Čepinu. Županijska vlast u Osijeku obratila se u srpnju 1901. *Odjelu BINZV-a* po pitanju teritorijalne pripadnosti židovskih općina u osječkom kotaru, budući da su se predsjedništva općina Dalj, Valpovo i Čepin žalila županijskoj vlasti da bi pripojenjem gornjogradske Općini morali plaćati „ogromne prinose“ te su tražile izmjene oko njihove teritorijalne pripadnosti, a niti općina u Tenji još nije bila nikome priključena. Kako bi donijeli odluku o teritorijalnoj pripadnosti židovskih općina u Osječkom kotaru kao i o Tenjskoj općini, *Odjel BINZV-a* je zamolio županijske vlasti početkom 1901. u Osijeku da ishodi od svih općina u Osječkom kotaru očitovanje od kada postoje, koje su teritorijalno područje obuhvaćali, po kakvim propisima su osnovani te imaju li pored osječkog nadržabina u službi „posebnog vjerouputnika“. Sve općine su sredinom 1901. poslale izvještaje Županiji u Osijeku. Među prvima je židovska općina u Čepinu odgovorila (Mavro Herrnhuth) Županijskoj oblasti u Osijeku, da kao općina postoje od 1870. godine, i da u njihovo teritorijalno područje ulaze područja tadašnjih upravnih općina Čepin, Ernestinovo i Harastin. Kao općina nemaju odobrena pravila od *Odjela BINZV-a* ali su Statut napisali i podnijeli na odobrenje *Odjelu* i osječkom Poglavarstvu. Od Poglavarstva 1900. odbijeni su s razlogom da je njihov statut nepotreban, budući da židovska općina u Čepinu zbog naredbe Vlade od 1900. pripada osječkoj gornjogradske Općini. Kako se u međuvremenu to primjenilo i saznalo da ih *Odjel* ne prisiljava utjeloviti u gornjogradske Općine, odlučili su sami Židovi iz Čepina dogovoriti se komu će pripadati, pa su počeli pripremati statut općine. Općina u Čepinu nije imala rabina, već im je sve dušobrižničke poslove (rođenje, vjenčanja, pokope, matične knjige) vodio osječki nadržabin za paušalnu godišnju naknadu. Osim nadržabina, općina ima „vjerouputnika“ u osobi „klaoničara/šahtera“ Samuela Fekete koji od 1893. podučava židovsku djecu vjeronauku i u čepinskoj bogomolji obavlja bogoslužje. Isti takav odgovor poslao je i predsjednik valpovačke židovske općine Mavro Krauss. Prema njemu valpovačka židovska općina postoji od 1851. (vjerojatno 1852.) i teritorijalno obuhvaća Židove u trgovištu Valpovo, vanjsko Valpovo, Bizovcu, Petrijevcima, Koški te selima Budimci i Poganovci. Ova židovska općina ima svoj statut odobren 7. srpnja 1898. godine od *Odjela BINZV-a*. Iako se u statutu ne spominju općine Koška, te sela Budimci i Poganovci oni su neprekidno pripadali pod valpovačku židovsku općinu. Osječki nadržabin obavljao je za tu Općinu dušobrižnički posao jedino kod vjenčanja. Druge dušobrižničke poslove obavlja posebni „vjerouputnik“ i „klaoničar“ Mavro Salamon koji je u Valpovu od 1879. godine.⁶⁴⁸

Predsjednik daljske židovske općine Josip Jelinek odgovorio je da židovska općina u Dalju postoji od 1862. godine, i da joj teritorijalno potpadaju

⁶⁴⁸ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 27 (2784/1901.; 2317/1901.; 2784/1901.)

područja upravnih općina Dalj, Erdut, Aljmaš, Bijelo Brdo i Sarvaš, te da svoj Statut ima od 21. rujna te godine koji je tada potvrđen od Namjesničkog vijeća u Zagrebu. Budući da je izvornik Statuta bio zagubljen Zagreb je 1899. izdao ovjerovljeni prijepis. Osječki nadržabin obavljao je od 1862. dušobrižnički posao jedino kod vjenčanja, a druge dušobrižničke poslove „vjerouputnik“ i „klaoničar“ Herman Schönblüh, koji je u Dalju od 1898. Budući da su saznali da Židovi u Tenji nigdje nisu pripadali predlagali su da se Općina u Tenji pridruži njima, a ne gornjogradske Židovskoj bogoštovnoj općini. Kao razlog su naveli siromaštvo tenjskih Židova i nemogućnost uzdržavanja „velegradske izraelitičke bogoštovne općine“ u Osijeku, a i teritorijalno je mjesto Tenja bliže Dalju nego li Osijeku. Istodobno je Kraljevska županijska oblast u Osijeku poslala izvještaj *Odjelu BINZV-a* prema kojem židovske općine u mjestima Čepinu, Valpovu i Dalju i nadalje mogu opstojati, ali uz uvjet da čepinska Židovska općina donese Statut. Daljskoj općini trebala se pripojiti Općina u Tenji, a od valpovačke Općine se trebala odvojiti općina u Koški te mjesta Poganovci i Budimci pripojiti Židovskoj bogoštovnoj općini u Našicama. Potom je *Odjel BINZV-a* pridruživanje tenjske Općine prepustio samim tenjskim Židovima na odlučivanje, stavljajući svoju raniju odluku izvan krijeposti. Prijedlog izdvajanja Koške, Poganovca i Budimaca nije uvažen, jer su te općine od postojanja pripadale valpovačkoj Općini, a ni same nisu tražile odvajanje. Prijedlog županijske oblasti da se od židovske općine u Valpovu odcijepi židovska općina Koška te mjesta Poganovci i Budimci i priključe Našicama, *Odjel* nije prihvatio niti uvažio budući da je sam predsjednik te općine (Koška) Mavro Krauss u zapisniku od 23. siječnja 1901. izjavio da navedena mjesta pripadaju valpovačkoj židovskoj općini od njezina postanka. Niti je od samih članova židovske općine u Koški te mjestima Poganovac i Budimci stavljen zahtjev da se odcijepi, kao što ni našička židovska općina nije očitovala želju da ih primi u svoje područje. Što se tiče statutarnoga uređenja općine u Čepinu taj se predmet trebao riješiti posebnim otpisom te je donesen prijedlog da se pravila općina Našice i Dalj što prije preprave ili napišu nova budući da su dostavljena pravila „manjkava“.⁶⁴⁹

Židovska općina u Tenji je 1901., prema očitovanju petorice najuglednijih mjesnih Židova (Moritz Landstein, Simon Hussar, Bernhardt Gross, Adolf Strauss i Anna Singer), zatražila pripojenje gornjogradske Općini,⁶⁵⁰ a Židovska općina u Podgoraču priključena je Općini u Našicama.⁶⁵¹

Simon Ungar – novi osječki nadržabin (1901. – 1938.)

Nakon odlaska Armanda Kaminke iz Osijeka 1901. za nadržabina dolazi Simon/Šimon Ungar. U Osijek dolazi za rabina 1901. nakon što je deset godina (1891. – 1901.) bio nadržabin u mjestu Szekszárda (županija Tolna) nedaleko

⁶⁴⁹ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 27 (2784/1901.; 2317/1901.; 2784/1901.)

⁶⁵⁰ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 31 (13.214/1901.); *Vjesnik Županije virovitičke* br. 19, Osijek, 12. rujna 1901.

⁶⁵¹ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 19, Osijek, 12. rujna 1901.

od Pečuha. Kao i kod njegovog prethodnika pod njegov nadrabinat potpadale su židovske općine u osječkom Gornjem i Donjem gradu te rabinati u Virovitici, Donjem Miholjcu, Orahovici, Našicama – Đurđenovcu, Valpovu, Belišću, Đakovu i Belom Manastiru. Bio je čovjek širokog obrazovanja, uživao velik ugled, cijenjen kao judaist i poznavatelj Talmuda, a bavio se i komparativnom filologijom, uspoređujući tekstove iz jeruzalemskoga i babilonskoga Talmuda, midraša, šulhan aruha i ostalih hebrejskih i aramejskih tekstova. Bio je direktor židovske osnovne škole u Osijeku i predavač vjeronauka. Obitelj Ungar stanovala je na prvom katu zgrade u kojoj se nalazila škola.⁶⁵²

rabin Simon Ungar
(1863.-1942.)

Uprava u općinama

Tajnici gornjogradske Židovske općine bili su Adolf Langer (do 1893.) i Nathan Schwarz (od 1894.). Nakon što se predstojnik općine Josip Obersohn preselio u Budimpeštu, predsjednikom općine 1877. sve do 1882. postaje Salomon Lang. Potom je predsjednik od 1883. do 1897. Samuel Kästenbaum. Tijekom njegova predsjedanja općina je sredila financijske prilike, ukinut je starinski način gabele (porez, trošarina) i znatno su se razgranale humanitarne općinske institucije. Njegovim utjecajem provedena je uspješno, pomoćna akcija za protjerane ruske Židove. Nakon njegova odstupanja s časti predsjednika za predsjednika je 24. siječnja 1897. izabran odvjetnik Hugo Spitzer, koji je na toj funkciji ostao do smrti.⁶⁵³

U vrijeme Kästenbauma potpredsjednik je bio Julijo Miskolczy, blagajnik je Josip Kunetz, perovođa i općinski tajnik Nathan Schwarz, a članovi predstojništva Jakob Bauer, Mavro/Moritz Büchler, Jakob Frisch, Moritz Löwinger, Adolf Kraus mlađi, Jacob Sorger, Hugo Spitzer, Rudolf Ungar i Oskar/Oscar Weismayer. Zaposlenici Općine bili su: Leopold Kramer, Julijus Weiss, Moritz Löwinger i Simon Horn.⁶⁵⁴

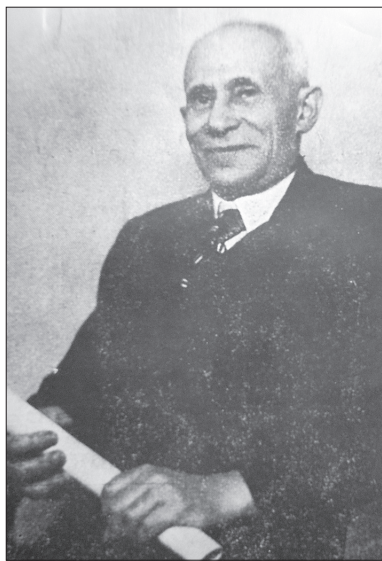
Predstojništvo gornjogradske Židovske općine 1900. činili su predsjednik Hugo Spitzer, zamjenik predsjednika Adolf Krauss/Krausz st., tajnik Nathan Schwarz i blagajnik Max Kraus. Članovi predstojništva bili su Moritz Adler, Jonas Berger, Leopold Berger, Marko Berger, Franjo Frey, Aleksander Justus, Leopold Kramer, Adolf Kraus ml., Josip Kunetz, Leopold Schwarz, Bela Springer i Jakob Wotitz.⁶⁵⁵

⁶⁵² Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 52., 220.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, I. dio., Osijek, 2009., 346.

⁶⁵³ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 3, Osijek, 1. veljače 1897.

⁶⁵⁴ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 15 (3622/1896.); spis 16 (21.160/1896.). *Erinnerung an weiland sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein Beitrag zu seiner biographie, verfasst und gesammelt von N. Schwarz, 1895.*, 62.

⁶⁵⁵ *Upravni izvještaj predstojništva izraelskičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, XI.

Kantor Aron Kischicky

Uz rabina Samuela Spitzera od 80-ih godina 19. stoljeća pojavljuju se kantori Sigismund Weintraub, u Donjem gradu Avram Majer Rubinstein, Jakov Izkowsky (oko 1890.), liječnik Karlo/Dragutin Reinfeld (nadkantor), J. Lavoslav Schlesinger/Šlesinger (nadkantor), Farkaš Schwarz (šahter), Motal Friedrich (nadkantor od sredine 1895.), Aron Kischitzky (kantor od 1898. do 1938.), Franjo Friedmann i Jakov Schechter (nadkantor od 1906.).⁶⁵⁶

Predstojništvo Židovske bogoštovne općine u Donjem gradu činili su do 1890. predsjednik J. Freund, a od 1890. predsjednik Dragutin Haberfeld te njegov zamjenik Josip Kellner. Na glavnoj skupštini 25. prosinca 1899. izabran je za predstojnika Josip Kellner, a za njegova zamjenika Franjo Kiš/Kiss. Članovi upravnoga odbora bili su Ferdinand Feiner, Dragutin Haberfeld, Eduard Obersohn, Oskar Kohlbach i Samuel Krauss/Krausz.⁶⁵⁷ Prema Pravilima u općinski odbor donjogradske općine ulazi se putem slobodnoga izbora svih članova općine. Sastojao se od predstojnika, njegova zamjenika (podpredstojnika) i još triju odbornika. Svi su svoje službe obavljali besplatno. Općinski odbor se birao na godinu dana.⁶⁵⁸

Djelovanje židovskih općina, izuzevši godišnje skupštine i povremenih izbora predsjednika i ostalih članova općinskoga odbora, sastojalo se od svakodnevnih događaja, kao npr. proslava kraljeva rođendana, održavanje žalobnih i ostalih svečanosti za ugledne članove općine i židovskih društava i slično, i to ne samo na razini grada Osijeka nego i europskoga židovstva u cjelini. Tijekom godine potaknute su razne dobrotvorne akcije, poput podjele odjeće siromašnim srednjoškolcima i dodjela stipendija. Povremeno su osnivane i zaklade. Tako je poslije ubojstva carice Elizabete-Sissi 1898., na poticaj Aleksandra Justusa, utemeljena *Zaklada carice i kraljice Jelisave*, a do 1900. su u Osijeku djelovale *Školska zaklada*,⁶⁵⁹ *Zaklada za zaručnice-oprema/Zaručnička zaklada*,⁶⁶⁰ *Zaklada Preparandija/Präparandisten*, *Zaklada Tomech Doll*,⁶⁶¹ *Zaklada Jacob Kern*, *Zaklada Samuela Spitzera*, *Zaklada Fany*

⁶⁵⁶ HR - HDA, M-3430.

⁶⁵⁷ HR - HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 25 (2569/1900.).

⁶⁵⁸ HR - HDA, BINZV, kut. 30./1892., spis 9, 6157/1890.; 8118/1890.

⁶⁵⁹ *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897, 1898, 1899, X.*, 16. Unutar Školske zaklade pomoć se davala za: školske stipendije (pokrenuto od 1. IX. 1872. voditeljica Pauline Neuwirth) i školske potrebe (10. XII. 1889. voditeljica Flora Kraus i od 8. IX. 1890. Nanette Kraus). Predsjednik je bio Hugo Spitzer, blagajnik Max Kraus i tajnik N. Schwarz

⁶⁶⁰ ISTO, X., 16. Unutar Zaklade za opremu zaručnica, pomagale su siromašne zaručnice od 17. IX. 1881., a voditelj je bio Josef Hiller.

⁶⁶¹ ISTO, X., 16. Unutar Društva Tomech Doll (pokrenuto 17. IX. 1881.) pružala se podrška siromašnim članovima zajednice, a voditelj je bio Josef Hiller.

Soll		Bilanz-Conto.				Haben			
	fl.	kr.	fl.	kr.		fl.	kr.	fl.	kr.
Realitäten			1440	—	Essegger Sparcassa			2188	12
Besitze			32535	—	Slav. allg. Spar- & Aushilfs-Verein			639	50
Mobilien			3591	80	Isr. Wohlthätigkeits-Frauen-Verein			4000	—
Chevra Kadischa			132	56	Sandekoes			1000	—
Darlehen			225	—	Kön. Finanz-Aerar			389	70
Effectenbestand pro 31. December 1899			8021	50	Brautausstattungs-Fond			250	41
Cautionen			300	—	Schulfond			641	14
7 Debitoren			539	30	Königin Elisabeth-Stiftung			1168	80
Anlagen:					Präparanden-Fond			104	76
Sl. allg. Spar- & Aush.-Ver. „Schulfond“	500	40			Dr. Samuel Spitzer-Stiftung			1152	86
Dr. Sam. Spitzer-Stiftung	1152	86			Josef Hiller Jahzeit-Legate			511	88
Pauline Newirth, Schulstipendium	104	50			Josef Hiller Stiftung			100	—
Brautausstattungs-Fond	259	10			Johann Kraus Stiftung			2000	—
Tempelrenovirungs-Fond	220	01			Johanna Kern Stiftung			480	—
Königin Elisabeth-Stiftung	1168	80			Jacob Kern Stiftung			500	—
Präparanden-Fond	300	96			Fanny Ungar Stiftung			493	—
Charlotte Hiller Stiftung	2500	—			Flora und Samuel Kraus Stiftung			1000	—
Slav. Landes-Central-Spar-„Schulfond“	42	50	6149	13	Samuel u. Therese Kästenbaum Stiftung			511	25
Cassastand pro 31. December 1899			490	67	Charlotte Hiller Stiftung			2591	03
					Josef Kraus Stiftung			986	—
					Nanette Kraus Stiftung			1020	—
					Hugo Kästenbaum Stiftung			510	—
					Subvention der Stadt Essek anticip. 1900			150	—
					5 Creditoren			700	—
					Capital-Vermögen pro December 1898	41957	48		
					Ueberschüsse im Jahre 1899	514	08		
					Ueberschuss pro 31. December 1898	828	—	43299	51
			66384	96				66384	96
E s s e k, am 1. Januar 1900.									
Dr. Hugo Spitzer m. p. Vorsteher.					Max Kraus m. p. Cassier.	N. Schwarz m. p. Secretär.			
Geprüft und richtig befunden.									
Die Revisoren:									
Max Löwy m. p.					Ed. Paunz m. p.	Carl Schwarz m. p.			

Zaklade

*Ungar, Zaklada Nannette Kraus, Zaklada Huga Kästenbauma i Zaklada Jakoba Sorgera.*⁶⁶² Novci raznih zaklada dodjeljivani su uglavnom za stipendiranje siromašnih židovskih učenika. Krajem 19. stoljeća preminule su neke važnije osobe osječkoga židovstva kao što su npr. jedan od osnivača židovske općine i vjerojatno autor statuta općine liječnik Moritz Reiner (umro 1898.), zatim dugogodišnji član predsjedništva općine i *Hevre Kadiše* trgovac Rudolf Ungar (umro 1898.), kao i dugogodišnji član *Hevre Kadiše*, jedan od najstarijih općinara i predstojnik hrama trgovac Julije Weiss (12. VI. 1897.), Nanette Kraus (19. I. 1899.) poznata po svojoj dobrotvornosti, kao i trgovac Moritz Löwinger, dugogodišnji predstojnik hrama i uboškoga doma (23. IV. 1899.) te predstojnik *Hevre Kadiše* trgovac Samujlo Schönberger (3. VI. 1899.). U lipnju (3.) 1899. umro je i Samuilo Bernfeld, jedan od utemeljitelja društva „Sandekoes“. Jedno od bitnih pitanja koje je predsjedništvo općine trebalo riješiti bila je izgradnja općinske zgrade u Gornjem gradu i rješavanje pitanja židovske škole za koju se smatralo da je „nužna i neoporeciva potreba za židovstvom jer u obiteljima pomalo nestaje židovskog odgojenja“. Unutar djelovanja općina predstojništvo se trudilo da i u duhu vremena nastoji sve više upotrebljavati hrvatski jezik ne samo u kontaktima s lokalnim i državnim institucijama nego su se trudili i da u liturgiju uvedu hrvatski jezik. Tako su npr. četiri puta godišnje prigodom Haskoracha, kod oglašivanja brakova, vodili službu na hrvatskom jeziku.⁶⁶³

⁶⁶² ISTO, X., 16. *Zaklada Jacob Kern*, osnovana je 1894. od strane Leopolda Kerna; *Zaklada Samuela Spitzera* osnovana je 1895. nakon smrti rabina od strane sina Huga Spitzera, *Zaklada Fany Ungar* osnovana je 1. travnja 1897. od strane Rudolfa Ungara, *Zaklada Nannette Kraus*, osnovana je 18. veljače 1899., a osnivač je obitelj Josipa Krausa, *Zaklada Huga Kästenbauma*, osnovana je 31. ožujka 1899., a osnovala ju je Therese Kästenbaum i *Zaklada Jakoba Sorgera* osnovana je 1896. od strane njegovin sinova.

⁶⁶³ *Upravni izvještaj predstojništva izraelskičke bogoštovne občine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., V-IX.*

Zgrada Židovske općine

Izgradnja općinske zgrade i donjogradske sinagoge

Početak 20. stoljeća izgrađena je zgrada Židovske općine u Gornjem gradu. Predstojništvo te Općine je u listopadu 1899. uputilo molbu Gradskom poglavarstvu da im besplatno ustupe gradsko zemljište od 285 čhv (1024 m²) na uglu Žitnoga trga (današnji Trg Ljudevita Gaja) i Kolodvorske ulice (današnje Ulice Stjepana Radića) za gradnju jednokatnice u kojoj bi bili konfesionalna škola, uredske prostorije Općine, stanovi za nadrabina, nadkantora, kantora i podvornika. Istodobno su grad zamolili za novčanu pripomoć od 2.500 forinti za izgradnju. Gradski odbor je zatražio od gornjogradske židovske općine potvrdu da su financijski djelomično osigurani, i to kao garanciju na temelju koje bi im dodijelili gradsko zemljište.⁶⁶⁴ Nakon što je Općina dokazala i obrazložila svoje financijske mogućnosti započela je 1900. izgradnja zgrade u secesijskom stilu prema nacrtima osječkog arhitekta Wilima Carla Hofbauera, koja je te godine i završena.⁶⁶⁵ Budući da u vrijeme završetka izgradnje nije bilo rabina u Osijeku (Kaminka je otišao) posvetu veleborne zgrade obavio je vukovarski nadrabini Julije

⁶⁶⁴ Zapisnici grada Osijeka 1896.- 1901., 432., 467.

⁶⁶⁵ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 20.; *Spomenica Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije 1919.-1969.*, Beograd, 1969., 189.; Viktor AMBRUŠ, „Osijek na prijelazu u 20. stoljeće“, *Peristil*, 31./32., Zagreb, 1988.-1989., 71.-84. O samoj gradnji i dobivanju zemljišta detaljnije vidjeti u: *Zapisnici grada Osijeka 1896.- 1901.*, 510.-511.; 535.; 592.-593.; 621.; 725.

Diamant.⁶⁶⁶ Gornjogradskoj Općini je za gradnju zgrade za ritualno klanje Gradsko poglavarstvo 28. listopada 1901. jednoglasno dodijelilo stražnji dio uz dvorište općinske zgrade.⁶⁶⁷

Od 1901. do 1902. gradila se donjogradska sinagoga. Donjogradska Općina je zajedno s donjogradskom *Hevrom Kadišom* zatražila zemljište za sinagogu između topničke vojarnje, ali ne na glavnoj ulici. Na izvanrednoj sjednici Gradskoga poglavarstva u studenom 1901. odbijen je prijedlog Židovske bogoštovne općine i *Hevre Kadiše* u Donjem gradu „da joj se besplatno ustupi gradsko gradilište“ za gradnju sinagoge „između topničke vojarnje, a ne prema glavnoj ulici, te bi prema tomu kvarila ljepotu ulice“, ali je zastupstvo, odmah u nastavku sjednice, zaključilo „da je gradska općina pripravna bogoštovnoj općini dati iznos od 1.000 K da si drugdje nabavi shodnije gradilište“, i to nedaleko od Sveopće zemaljske zakladne bolnice na uglu Krstove ulice, gdje bi se sinagoga „mogla pročeljem sagrađiti prema parku“. Prijedlog je od obje strane prihvaćen.⁶⁶⁸

Unatoč novčanim poteškoćama najveći teret prikupljanja novca za izgradnju podnio je Oskar Kohlbach, pročelnik posebnoga Odbora za gradnju donjogradskog hrama. Njegovom je zaslugom novac prikupljen do lipnja 1902. kada je pod vodstvom W. C. Hofbauera u potpunosti izgrađena donjogradska sinagoga.⁶⁶⁹ Osječki se arhitekt udružio s poznatim osječkim posjednikom ciglane Ignatom Natanom Schulhofom čija je Tvrtka Hofbauer & Schulhof izgradila krajem 19. i u prvom desetljeću 20. stoljeća najreprezentativnije zgrade u gradu na Dravi.⁶⁷⁰ Pokrovitelj izgradnje donjogradske sinagoge bio je narodni zastupnik Ivan pl. Adamović. (Ta je sinagoga jedna od rijetkih koja je do današnjih dana sačuvana u izvornom obliku, ali prenamjenjena. Naime, kao sinagoga koristila se do početka Drugoga svjetskog rata, a u vrijeme NDH je devastirana. Budući da Općina

Donjogradska sinagoga

⁶⁶⁶ V. AMBRUŠ, „Secesija slobodnog kraljevskog grada“, *Secesija slobodnog kraljevskog grada Osijeka*, Zagreb-Osijek, 2001., 34., 40.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1, Osijek, 1. siječnja 1901.

⁶⁶⁷ *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, 725.

⁶⁶⁸ *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, 722., 755.

⁶⁶⁹ Z. KARAČ, „Bilješke o donjogradskoj sinagogi“, 245.-252. Za novi donjogradski Templ nacrti W.C. Hofbauera datiraju iz travnja 1901., a na dijelom modificirani glavni projekt iz 1902. izdana je građevna dozvola 26. srpnja 1902.

⁶⁷⁰ Z. KARAČ, „Bilješke o donjogradskoj sinagogi“, 245.-252. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku 1918.-1941.*, 142.; V. AMBRUŠ, „Osijek na prijelazu u 20. stoljeće“, 78.

nije imala dovoljno novca za obnovu, općinska je uprava odlučila 1978. prodati zgradu „Kristovoj pentekosnoj crkvenoj općini“, koja je zgradu obnovila; danas je evanđeoska „Crkva Radosne vijesti“ u sklopu Evanđeosko - teološkog fakulteta u Cvjetkovoju ulici 30.)⁶⁷¹

U lipnju 1902. položen je kamen temeljac. Toj su svečanosti nazočili predstojnici građanskih i vojnih oblasti te mnogobrojno građanstvo. Uvodni govor održao je predstojnik donjogradske Općine J. Kellner, a donjogradsko *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“* i zbor gornjogradske sinagoge sudjelovali su u glazbenom dijelu svečanosti.⁶⁷² Sinagoga je posvećena 28. prosinca te godine. Povorka, koju su činili nadržabin, kantori, općinari, razna poslanstva i građani, krenula je, toga dana, u Donji grad iz gornjogradske sinagoge nakon bogoslužja te je potom Tora prenesena u novoizgrađenu sinagogu. Završni radovi su se odvijali i tijekom 1903. godine.⁶⁷³

Sinagoga pripada tipu „Westwerk“ sinagoge s parom tornjeva na zapadnom pročelju, a neki to tumače kao asimilacijski koncept bogomolje.⁶⁷⁴

Značenje u javnom životu grada – društveno, kulturno i ino djelovanje

U gradu na Dravi s gospodarskim razvojem se u drugoj polovici 19. stoljeća razvija jak društveni i kulturni život u kojem su golem udio imali Židovi. Krajem 60-ih, pa 70-ih i 80-ih nastaje u Osijeku veliki broj humanitarnih/dobrotvornih, građansko-staleških (profesionalnih), radničkih, socijalnih, zdravstvenih, prosvjetno-kulturnih i sportskih udruga te klubova.⁶⁷⁵ Uz Osječane, u osnivanje i članstvo uključuju se i Židovi. Kao utemeljitelji ili članovi spominju se unutar *Društva slavonskih liečnika u Osieku* (1874.),⁶⁷⁶ *Općega društva za potporu bolesnika* (1877.), *Čovječnosti, dobrotvornoga društva za podpomaganje bolesnih Osijek, Gornji grad*⁶⁷⁷ *Crvenoga križa* (1887.),⁶⁷⁸ gornjogradskoga

⁶⁷¹ Z. KARAČ, „Bilješke o donjogradske sinagogi“, 245.-252. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 208.

⁶⁷² *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14, Osijek, 1. srpnja 1901.; br. 13, -1. srpnja 1902.; br. 17, 1. rujna 1902. „Novi izraelitički hram u dolnjem gradu Osijeku“.

⁶⁷³ *Narodna obrana*, br. 34, Osijek, 28. prosinca 1902.; br. 35.- 29. prosinca 1902.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1, Osijek, 1. siječnja 1903. U *Narodnoj obrani* nepotpisani autor je opisao unutrašnjost sinagoge: „Sama bogomolja vrlo je umilne nutrinje. Škrinja je zavjetna osobito pomnjom izradjena, a veliki svećnjaci ukrasuju predvorje, dočim su po celom hramu postavljeni plinski kandelabri, koji će popunoma razsvjetljivati cielu bogomolju. Vrlo su ukusne i klupe, koje su numerirane. Sa strane su galerije, a u dnu hrama kor. Cielu hram popločen je kamenom, dočim je oko „škrinje zavjeta“ fini mozaik.“

⁶⁷⁴ Z. KARAČ, „Bilješke o Osječkoj donjogradske sinagogi“, 245.-252.; Zlatko KARAČ, „Izabrani primjeri sinagoga 20. stoljeća nastalih na tlu Hrvatske, memento izgubljenog baštini“, *Ivi Maroeviću, baštini i u spomen, Spomenica odsjeka za informacijske znanosti*, Knjiga 2., Zagreb, 2009., 247.-249.

⁶⁷⁵ S. SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, 13.

⁶⁷⁶ B. BELICZA / A. TUČAK, *Društvo slavonskih liečnika u Osieku*“ 21., 51.-52., 83.; Među osnivačima navode se dr. M. Reiner, kasnije kao član se spominje V. Goldstein, Maksim Schwarz i dr. Milan Ziffer.

⁶⁷⁷ Ive MAŽURAN, *Grada o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867.-1894.*, Osijek, 1967. Godine 1881. u Gornjem gradu u Osijeku osnovano je *Društvo Čovječnost-dobrotvorno društvo za potpomaganje bolesnih*. Među osnivačima uz Josipa i Franju Sedlaka, Franju Nubera spominje se i poznati osječki tiskar Julije Pfeiffer. Kao članovi navode se i Josip Krausz i Johan/Ivan Krausz.

⁶⁷⁸ S. SRŠAN / M. ĐUKIĆ, *Povijest Crvenog križa u Osijeku*, 23.-24. Na sjednici održanoj 18. siječnja 1887. godine među ostalima prisutni su bili Blau i Miskolczy, Julije Pfeiffer (tiskar), dr. Spitzer.

Dobrovoljnog vatrogasnoga i gombalačkoga društva (1872.),⁶⁷⁹ donjogradskoga *Dobrovoljnog vatrogasnog društva* (1875.),⁶⁸⁰ novogradskoga *Dobrovoljnog vatrogasnog društva* (1890.), *Dobrotvornoga društva „Milodar“* (1886.),⁶⁸¹ *Društva za zaštitu napuštene djece* (1901.).⁶⁸² Bili su istodobno i članovi i/ili osnivači građanskih i inih profesionalnih udruga kao što su *Osječko trgovačko društvo/Kaufmännischen Vereins* (1866.),⁶⁸³ *Društvo slavonskih liječnika* (1870.) i *Slavonskoga gospodarskog društva* (1878.). Gotovo da u Osijeku nije bilo društva u kojem nije djelovao odvjetnik Hugo Spitzer. Tako je bio jedan od utemeljitelja *Kluba odvjetnika* i *Odvjetničkoga odbora*; od 1888. je objavljivao hrvatski pravnički mjesečnik *Pravnik*, glasilo *Kuba odvjetnika*. Sudjelovali su i u radu kulturno-prosvjetnih udruga: *Hrvatske građanske čitaonice* u Donjem gradu (1884.),⁶⁸⁴ *Gornjogradskoga društva „Kasino“*,⁶⁸⁵ *Donjogradskoga društva „Kasino“* (1881.),⁶⁸⁶ *Hrvatskog pjevačkog društva „Zrinski“* (1896.),⁶⁸⁷ *Hrvatskoga pjevačkog društva „Lipa“* (1876.),⁶⁸⁸ *Osječkoga glazbenog društva*,⁶⁸⁹ *Društva gospodarstvenika i šumarskih činovnika* (1909.?),⁶⁹⁰ *Slavonskoga gospodarskog društva u Osijeku*,⁶⁹¹ *Hrvatskoga trgovačkog društva Merkur, podružnica*

⁶⁷⁹ Zdravko DOKIĆ / Milan IVANOVIĆ, *Spomen knjiga o devedeset-godišnjem radu Dobrovoljnog vatrogasnog društva Osijek, Gornji Grad, 1872.-1962.*, Osijek, 1962., 29., 55., 58.; *Spomenica Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Osijeku gornjem gradu, prigodom proslave svoje 55-godišnjice (1872.-1928.)*, Osijek, 1928., 7.; B. OSTAJMER, „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, 290.-340. *DVD Osijek Gornji grad* osnovan je 1872., a jedan od osnivača bio je Jakob Goldstein te I. Frank i Hinko Moser/Mozer. Od 1880. član društva je Viktor Selinger i zahvaljujući njegovu doprinosu društvo je kupilo dio potrebne opreme (kabanice) za svoje članove. Član DVD-a bio je i Julije Miskolczy, imao je 1892. ulogu revizora. Uz njih se pojavljuju kao član i dr. Hugo Spitzer, koji je bio i društveni odvjetnik i drugi.

⁶⁸⁰ *Spomenica o osamdesetgodišnjem radu Dobrovoljnog društva Osijek - Donji grad, 1875.-1955.*, Osijek, 1955., 9. Među osnivačima i članovima *DVD Donji grad* među ostalima navode se: Samuel Krausz/Krauss, Izidor Frank, Adolf Weiss, Adolf Lang, Moritz Weisz, Dragutin Herrmann i dr.

⁶⁸¹ S. SRŠAN, *Povijest osječkih udruga*, 15.-34.

⁶⁸² G. M. IVANKOVIĆ / A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože Budnost“, 48. *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 8, Osijek, 15. travnja 1908., 79.-81. Predsjednik *Društva za zaštitu zapuštene djece Osijeka* bio je Oskar Weismayer, a odbornici uz ostale Otto Fellner, dr. Mosin Klein, Julijo Pfeiffer, dr. Emil Rechnitz, I. N. Schulhof, J. N. Schwarz, Julijo Sorger, dr. Hugo Spitzer i Bela Springer.: *Narodna obrana*, br. 124., 27. svibnja 1905., 3. U izborima za novi odbor 1905. izabrani su uz ostale: za potpredsjednika Oskar Weismayer, a za odbornike: Oton Fellner, Mosin Klein, Julijo Pfeiffer, I. N. Schulhof, Julijo Sorger, Hugo Spitzer, Emerik Herrmann, Emil Rechnitz, Bela Springer. U zaštitni odbor izabrane su ove dame: Regina Fellner, Terezija Klein, Sidonija Pfeiffer, Albina Spitzer, Klementina Weismayer i Sofija Miskolczy.

⁶⁸³ *Die Drau*, Nr. 1, Osijek, 1. Janner 1893. Kao članovi društva navode se firme: J. Springer & Petru, Jonas Berger, Salamon Schwarz, Carl Petru's Sohn, Julius Frank, Alex. Justus, Carl Spitzer, Leopold Eisner & Sohn, Leopold Schwarz, Philipp Kaiser & Sohn, Markus Frankl.

⁶⁸⁴ *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, Osijek, 1914., 17.-22. Kao članovi Hrvatske građanske čitaonice spominju se Geza Fein, Bela Herrmann, Julijo Hermann, Lavoslav Hirsfeld/Hirschfeld, Julijo Krauss/Krausz, Samuel Nelken, Samuel Reintz, Rudolf Springer, Armin Weisz, Lavoslav Veisz/Weiss, Marko Veisz, Mavro Weisz, Samuel Wolf, Oskar Kohlbach, Samuel Reintz i dr.

⁶⁸⁵ *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 357. Član ovog društva oko 1866. bio je i Leopold Hiller, kao i Dragutin Herrmann. *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 3, Osijek, 1. veljače 1904., br. 3., 1. veljače 1905. Član *gornjogradske Kasine* bio je dr. Hugo Spitzer i 1904. na skupštini je potaknuo pitanje o gradnji novog kazališta, odnosno „Hrvatskog doma“ u Osijeku. Podpredsjednik je bio Weismayer. Uz njega u odboru društva bili su J. Sorger i J. Springer.

⁶⁸⁶ *Narodna obrana*, br. 297., 30. prosinca 1913. U odbor društva 1914. kao odbornik izabran je Geza Fein.

⁶⁸⁷ Stjepan SRŠAN, *Hrvatsko obrtničko pjevačko i glazbeno društvo „Zrinski“ 1896.-2006.*, Osijek, 2007., 18. Posjednik Pepika Blau bio je dobrotvor društva i potajno je financijski pomagao društvo. Godine 1911. u odbor zbora ulazi Dragutin Kohn.

⁶⁸⁸ Stanislav MARIJANOVIĆ, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876.-1986.*, Osijek, 1987., 64.-65.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, Osijek, 1914., 25.; *Narodna obrana*, br. 15. - 20. siječnja 1914.; Kao član uprave Hrvatskoga pjevačkog društva „Lipa“ spominje se Viktor Selinger. Kao utemeljiteljni član Ivan Rikard Krauss, kao član uprave Herman Dragutin Weiss i I. R. Krauss, a kao potpomažući članovi Marko Boskovitz, Geza Fein, Otto Fellner, Makso Kaiser, Oskar Kohlbach, I. R. Krauss, Mavro Neumann, Slavko Sonnenfeld, Đuro Springer i dr.

⁶⁸⁹ *Narodna obrana*, br. 262, Osijek, 16. studenog 1903.; Jedan od utemeljitelja ovog društva bio je Leopold Schwarz.

⁶⁹⁰ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 10, Osijek, 15. svibnja 1909., 85. Među utemeljiteljima se navodi: Robert Kästenbaum, veleposjednik iz Osijeka, Šandor Sorger, veleposjednik iz Noskovača i dr.

⁶⁹¹ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 8, Osijek, 15. travanj 1911.; br. 12. - 15. lipanj 1911.; 125. Članovi su Šandor Sorger, Emanuel Herrmann.

* * * HRVATSKO * * *
PJEVAČKO DRUŠTVO
„LIPA“ OSIJEK
* * * DOLJNI GRAD. * * *

Moto:
Neka zaori domu na čast
Hrvatska pjesma „Lipina“ slast.

ČLANOVI

HRVATSKOG PJEVAČKOG DRUŠTVA „LIPA“ U OSIJEKU, 1. SIJEČNJA 1902.

POKROVITELJICA:
Grofica Julija Normann - Ehrenfejska.

KUMA ZASTAVE:
Adela Neuman rođ. Kalivoda

ZAČASTNI ČLANOVI:

Vladoje Jugović, kr. sudb. pristav. u. m.	Leonija Brückl, operna pjevačica.	Mirko Kaufman, sudbeni činovnik.
Dr. Vladimir Kovačević, odvjetnik.	Mijo Biljan, kr. profesor.	Dr. Rudolf Horvat, kr. profesor.

UTEMELJITELJI:

Hrv. građanska čitaonica d. gr.	Dr. Josip Juraj Posilović, nadbiskup zagrebački.	Dr. Josip Juraj Strossmayer, biskup djakovački.
Dr. Dragutin Neuman, odvjetnik.	Pavao Gugler, biskup.	Pavle Karić, c. i kr. podpukovnik u. m.
Pavao Pušetić, posjednik.	Dragutin Lavoslav Pfeiffer de Orlovinjak, veleposjednik.	

ODBOR „LIPA“:

Josip Firinger, predsjednik.	Drag. Herm. Weisz, arhivar.	Stjepan Vallo
Dr. Vlad. Kovačević, podpredsjednik.	Vilim Spigelski, odbornici	Armin Papai
Rudolf Rank, tajnik.	Mijo Biljan	Antun Hržak
Pavao Pušetić, blagajnik.		Dragutin Böhm

PODUPIRAJUĆI:

Bošnjak Milan	Firinger Josip	Kispačić Josip	Matasić Matija
Dr. Ante Bedenčić	Firinger Martin	Kovač Stjepan	Mrljak Dragutin
Blažur Mijo	Geisz Leopold	Kern Josip	Novackor S. G.
Bartolović Victor	Heštera Ivan	Dr. Ivo Kraljević	Dr. Ivan Neubauer
Biljan Mijo	Dr. Josip Horvat	Kohn Josip	Obersohn Eduard
Briži Ivan	Heumer Victor	Kiš Julijo	Ott Franjo
Benak Ivan	Hladnik Antun	Kaufman Zorko	Penjić Bogdan
Benak Vjekoslav	Horvat Stjepan	Dr. Mosin Klein	Dr. Ante Pinterović
Czllinger Dragutin	Jeny Guido	Krmpotić Julijo	Pušetić Pavao
Dragašević Stjepan	Janda Wilhelm	Karlovčić Josip	Pichler Maxo
Duhony Ferdo	Kaufman Mirko	Matić Antun	Pechan Ante
Dragolić Martin	Kellner Josip	Mudrović Franjo	Pfazeriano Vjekoslav
Dugački Miroslav	Kolesarić Alexander	Mikolić Andrija	Pavošević Ivan
Ester Albin	Kiš Franjo	Mraković Ilka	Pilepić Hinko
Enderle Lujo	Kosić Gjoko	Miholjević Milan	Papai Armin
Erning Dragica	Kozić Ladislav pl.	Matković Anton	Planer Franjo
			Rabar Ivan
			Reisner Adam pl.
			Rank Rudolf
			Rückert Peter
			Spigelski Vilhelmo
			Dr. Hugo Spitzer
			Sudarević Franjo
			Saler Alois
			Sulentić Dinko
			Šram Antun
			Stanetty Florian
			Tomaš Ivan
			Vallo Stjepan
			Vojvodić Gjuro
			Herm. Drag.-Weisz
			Wunderlich Tereza
			Zehner Josip

ZBOROVODJA: Mahulka, Todor.

IZVRŠUJUCI ČLANOVI:

Augustin Antun	Lazić Risto	Sudić Dragutin
Böhm Dragutin	Locher Milan	Segher Mato
Biro Petar	Menzinger Jakob	Tirich Lavoslav
Böhm Josip	Marižinec Hinko	Schwalm Dragutin
Bubaniček Dragutin	Papai Armin	Stojanović Stipo
Ciprovac Josip	Pušetić Pavao	Stini Martin
Ebner Josip	Pelz Dragutin	Schram Vilim
Feist Rudolf	Rank Rudolf	Suhanek Ante
		Suhanek Josip
		Sigart Rudolf
		Silac Petar
		Vrančić Janko
		Weisz Herm. Drag.
		Zetić Miso

Članovi Hrvatskog pjevačkog društva „Lipa“

Osijek,⁶⁹² *Građanskoga streljačkog društva* (1784.), *Prvoga društva gombalacah* (1872.), gornjogradskog *Hrvatskog sokola* (1896.),⁶⁹³ *Planinarskoga društva Bršljan*,⁶⁹⁴ i drugih sportskih i inih društava.⁶⁹⁵ Uz ova društva, osječki Židovi bili su članovi i društava ostalih nacionalnih pripadnika Nijemaca, Čeha i Mađara. Tako su bili članovi *Čehoslovačke obec* (osnovana 1914.),⁶⁹⁶ zatim *Mađarskoga kola / Magyar kör* (osnovano 1913.).⁶⁹⁷

Slobodni zidari

Osječki Židovi se spominju i kao članovi *Slobodno zidarske lože „Budnost“*,⁶⁹⁸ koja je imala tradicijske korijene znatno prije kraja 19. stoljeća. Doduše, u to vrijeme zamisao da se ponovo utemelji slobodnozidarska loža u Osijeku nije bila ni nova ni neostvariva. Godine 1897. pojedini članovi *Lože Hrvatska vila* razmišljali su o pozivu nekima iz Osijeka da im se pridruže. Poticaj je ostvaren kada je 6. lipnja sljedeće godine za člana *Hrvatske vile* primljen Oskar Weismayer, bankar i financijski stručnjak. Početkom 1899. u *Loži Hrvatska vila* radilo je prvih 6 slobodnih zidara iz Osijeka – veterinar i ekonomist Mirko (Emerich) Hermann, odvjetnik Mosin Klein, posjednik ciglane Ignat Natan Schulhoff, trgovac Franjo Sedlaković, bankar Šandor Sorger i liječnik Dušan Vrančević. Te godine zaključeno je da se u Osijeku osnuje jedan *Vjenčić Hrvatske vile* s Weismayerom na čelu. Zbog malog broja članova i nedostatka odgovarajućih prostorija djelatnost osječkoga *Vjenčića „Budnost“* bila je ograničena na rad „ad hoc“ u *Društvu za zaštitu zapuštene djece*. Konačno utemeljenje dogodilo se na radu lože u Osijeku 12. siječnja 1903. uz sudjelovanje Adolfa Mihalića i izvjesnoga Sigmunda M., a vjenčić je nazvan *vjenčić članova Lože K ljubavi bližnjega*. Donesena su i pravila vjenčića pa je time otvoreno novo polje rada slobodnih zidara u Osijeku. Budući da osječki slobodni zidari nisu imali svoje vlastite prostorije, a njihov broj se iz dana u dan povećavao, odlučili su izgraditi svoj hram. Osmislili su u Gornjem gradu izgradnju modernoga kinematografa „Urania“, koji bi imao zasebne prostorije za slobodnozidarsku ložu. Odmah nakon izgradnje kinematografa

⁶⁹² *Narodna obrana*, br. 35, Osijek, 13. veljače 1914. U odbor društva su izabrani Aleksandar Gross, Armin Kohn, Imro Lederer, Josip Somer, Emil Stein i dr.

⁶⁹³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Prvi sportovi u Osijeku – Streljaštvo“, *Povijest sporta grada Osijeka 1784. – 1996.*, Osijek, 1998., 26., 27.; ISTA, „Gombalaštvo i sokolstvo u gradu Osijeku“, *Povijest sporta grada Osijeka 1784. – 1996.*, Osijek, 1998., 31.-34.

⁶⁹⁴ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 19, Osijek, 1. listopada 1896. Predsjednikom Društva izabran je Hugo Spitzer, potpredsjednikom Vilim Winter, a među odbornicima bili su Hugo Weiss i Mosin Klein.

⁶⁹⁵ S. SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, 41.-143.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, 57.-79.; *Spomenica Sokolskog društva u Donjem gradu 1905.-1935.*, Osijek, 1935., 37.-41. Među osnivačima spominju se Karlo Kohn, odbornik Herman Dragutin Weiss, utemeljitelj Ivan Rikard Krausz, a kao članovi se navode Vjekoslav Sonnenfeld, Rudolf Springer, Geza Fein, Oskar Kohlbach, Julijo Krausz, Ferdo Reinitz i dr.

⁶⁹⁶ S. SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, 63.

⁶⁹⁷ *Narodna obrana*, br. 240, Osijek, 20. listopada 1913. Aladar Klein izabran je kao odbornik i pravni savjetnik u mađarsko društvo „Mađarsko kolo“; *Narodna obrana*, br. 251, Osijek, 3. listopada 1913. Knjižničar društva bio je dr. Milan Rechnitz, a među odbornicima uz Aladar Kleina, bili su liječnik Akos Rác, nadrabini Simon Ungar, Julije/Gyula Fischer; *Narodna obrana*, br. 262., Osijek, 15. studenog 1913. Ubrzo će nadrabini Simon Ungar istupiti iz društva, jer njegov ulazak u mađarsko društvo nije u osječkoj javnosti dočekan sa odobravanjem.

⁶⁹⁸ Slobodnozidarska Loža Vigilantia (Budnost) utemeljena je 1773. u Osijeku. Osnovao ju je veliki križevački župan Stjepan grof Niczky (1747. – 1777.). (Vidi opširnije: Branko ŠÖMEN, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvata - Stup MUDROST*, Profil, Zagreb, 2013.

Zgrada Uranie

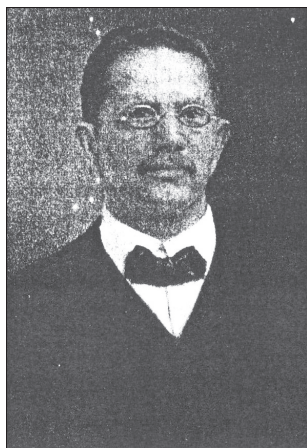
Mosin Klein

Velika Simbolička loža Ugarske dala je dozvolu za utemeljenje lože u Osijeku: prvo primanje u novim prostorijama u sklopu kina „Urania“ održano je 13. studenoga 1912. Nova loža je nazvana *Budnost (Vigilantia)* prema imenu osječke lože iz 18. stoljeća. *Velika Simbolička loža Ugarske* donijela je 9. prosinca 1912. svjetlo u *Ložu Budnost* te je obavljen i izbor čelništva. Starješina je postao Mirko Hermann, zamjenik starješine Šandor Sorger, prvi nadzornik Dušan Vrančević, drugi nadzornik Viktor Axmann, govornik Mosin Klein, tajnik Antun Orel, blagajnik Géza Szabo i čuvar Hrama Josip Haladi Dietz. Odlučeno je da se radovi održavaju svakoga drugog i četvrtog ponedjeljka u mjesecu na I. katu kina Urania. Na radu

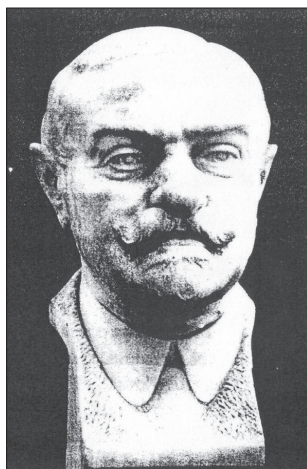
Red. broj	Ime i prezime	Mjesto, dan, mjesec i godina rođenja	Zanimanje	Mjesto stanovanja	Dan, mjesec i godina primanja u ložu <i>Ljubav bližnjeg</i>	Promaknuće na II. stupanj (pomoćnik)	Promaknuće na III. stupanj (majstor)
1	Dr. Mosin Klein	Zagreb, 1867.	odvjetnik	Osijek	4. 6. 1899.	20. 11. 1903.	29. 6. 1904.
2	Šandor Sorger	Németh Ujfalu, 10. 6. 1869.	ekonomist	Osijek	13. 5. 1900.	20. 11. 1903.	12. 5. 1904.
3	I. N. Schulhof	Budapest, 22. 2. 1846.	građevinski poduzetnik	Osijek	2. 11. 1900.	12. 5. 1903.	12. 6. 1903.
4	Emerich (Mirko) Hermann	Osijek, 5. 8. 1868.	ekonomist i dipl. veterinar	Osijek	8. 5. 1903.	24. 6. 1909.	24. 6. 1909.
5	Dr. Dušan Vrančević	Glina, 6. 8. 1869.	liječnik	Osijek	18. 9. 1903.	17. 11. 1909.	24. 3. 1912.
6	Viktor Axmann	Osijek, 29. 8. 1878.	arhitekt	Osijek	14. 11. 1909.	26. 9. 1910.	7. 6. 1911.
7	Akos Michels	Hódságh, 29. 9. 1877.	direktor tvornice	Osijek	27. 2. 1910.	26. 9. 1910.	
8	Stjepan Zsille	Harasti, 2. 7. 1867.	bankovni poslovođa	Osijek	10. 12. 1909.	27. 2. 1910.	
9	Emil Plazzeriano	Osijek, 9. 11. 1865.	tvorničar	Osijek	3. 4. 1910.	4. 3. 1911.	
10	Géza Szabó	Siklós, 11. 9. 1876.	bankovni poslovođa	Osijek	3. 4. 1910.	4. 3. 1911.	24. 3. 1912.
11	Josip Haladi-Dietz	Zagreb, 12. 3. 1866.	veterinar	Osijek	18. 11. 1910.	24. 3. 1912.	24. 3. 1912.
12	Ivan Govorković	Subotica, 8. 5. 1867.	ljekarnik	Osijek	29. 10. 1911.	24. 3. 1912.	24. 3. 1912.
13	Antun Schmidt	Osijek, 28. 6. 1883.	gimnazijski profesor	Osijek	29. 10. 1911.	24. 3. 1912.	24. 3. 1912.
14	Adolf Herzer	Vratno, 22. 12. 1880.	gimnazijski profesor	Osijek	11. 11. 1912.		
15	Antun Orel	Desinić, 16. 1. 1867.	direktor Urania kina	Osijek	26. 5. 1910.	11. 10. 1911.	24. 6. 1912.

Članovi Masonske lože

I. stupnja 13. siječnja 1913. pročitana je privremena dozvola za rad, koju su članovi primili s velikim zadovoljstvom. Starješina lože upozorio je „braću na dužnosti slobodnog zidara u loži i izvan nje“. Na sljedećem radu 3. veljače primljeni su u ložu stomatolog Makso Kaiser i odvjetnik Herman Weissmann, a 24. veljače gimnazijski profesor i slikar Guido Jenny održao je predavanje o altruizmu: bilo je koncipirano po mađarskom izvorniku i primljeno s velikim odobravanjem. Na radu 11. ožujka profesor Adolf Herzer iznio je predavanje *Dva ideala čovječanstva: potpuna sreća i najviša kultura*, a na sljedećem radu I. stupnja 14. travnja starješina je „pozvao braću da u što većem broju nazoče

Mirko Hermann

Oskar Weismayer

glavnoj skupštini *Velike Simboličke lože Ugarske* 26. travnja“, a potom su pročitane informacije o novim tražiteljima. Na radu 28. travnja zaključeno je da se proširi djelovanje *Društva za zaštitu zapuštene djece*, koje su utemeljila braća, i to otvaranjem Dječjega doma, „koji bi po mogućnosti bio spojen s postajom za besplatno dijeljenje mlijeka za dojenčad“. Za ostvarenje toga plana izabran je posebni odbor. Posebice zapažen je bio rad I. stupnja 27. listopada te godine na kojem je pročitana dopis *Velike Simboličke lože Ugarske* u kojem se „pozivaju braća da porade u interesu progonjenih Židova u Rusiji“, a Guido Jenny je održao predavanje o novim progonima Židova u Rusiji. Potom su izabrani literarni, humanitarni i financijski odbori. Na radu I. stupnja 8. prosinca primljen je u članstvo inženjer Ignjo Reich. Izbijanje Prvoga svjetskog rata 1914. poremetilo je programske planove Lože pa je djelatnost lože prema van ograničena samo na karitativni rad. Budući da je zgrada kina „Urania“ pretvorena u bolnicu, pojedini sastanci održavani su do kraja rata u privatnom stanu odvjetnika Mosina Kleina. Nekoliko članova lože mobilizirano je u vojsku – Akós Michels, Antun Schmidt, Adolf Herzer, Makso Kaiser, Čedomil Plavšić-Mihočinović i Marko Jakovljević.⁶⁹⁹

⁶⁹⁹ Ivan BOJNIČIĆ, *Slobodnozidarska loža Ljubav Bližnjega*, Zagreb, 1917., 110.; *Glasnik*, god. I., br. 3.-4., Zagreb, 1913., 32.; B. ŠÖMEN, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvata - Stup MUDROST*; G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, „Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože Budnost“, 47.-57., 89.

Školovanje židovske djece

Židovska (izraelitska) pučka škola u Gornjem gradu osnovana 1856.⁷⁰⁰ do kraja 19. stoljeća postala je javna (zakonima iz 1874./75. i 1888.).⁷⁰¹ Ravnatelji gornjogradske škole bili su ondašnji rabini i to Samuel Spitzer, pa Simon Ungar a Gustav Wertheimer školski nadzornik. Židovska pučka škola u Gornjem gradu nalazila se u Njemačkoj ulici (današnja Ulica Pavla Pejačevića) u nastava se odvijala u tri učionice. *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1874. uz obavezno četverogodišnje školovanje za svu djecu, odredio je da javne škole mogu pohađati djeca različitih vjeroispovijesti. Jedna od važnijih uredbi novoga Zakona je bila ta što su uprava i nadzor nad školama prešli iz ruku crkve u ruke države. Zakon je u svojim odredbama regulirao općinsku, gradsku, županijsku, odnosno zemaljsku upravu nad školama. U kraljevskim slobodnim gradovima su uz općinske i županijske školske odbore postavljani i gradski školski odbori. U studenom 1875. na sjednici Mjesnoga (gradskoga) školskog odbora pozvalo se po napatku Odjela BINZV-a na ustrojenje školskoga odbora Osijeka. Upozoreno je da će se u općinama u kojima se nalaze dva ili više konfesionalno različita odjeljenja, uzdržavana od strane općine, i u općinama u kojima uz općinske postoje i strogo konfesionalno uzdržavane škole, moći pristupiti ustrojavanju gradskih odbora tek kada se riješi pitanje ujedinjenja tih škola. Iako se u Donjem Gradu nalazila pravoslavna škola uzdržavana od strane grada, a u Gornjem gradu konfesionalna škola uzdržavana od strane židovske općine, ipak se pristupilo konstituiranju odbora kako škole ne bi ostale bez nadzora do njihova ujedinjenja.⁷⁰² U ovoj školi njemački jezik je bio nastavni sve do dolaska na mjesto predsjednika gornjogradske židovske općine Huga Spitzera 1896., kada je njegovim nastojanjem uveden hrvatski jezik. Židovi u Donjem Gradu isto su imali židovsku školu, no o njoj nemamo podataka, osim da je 1877. pristala spojiti se s donjogradskom pučkom školom.⁷⁰³ Djelovala je u prostorijama donjogradske pučke škole (danas OŠ. Jagode Truhelke).⁷⁰⁴

⁷⁰⁰ Antun CUVAJ, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IX., Zagreb, 1913., 94.

⁷⁰¹ Vinko IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25., Zagreb - Osijek, 2009., 108.-109.; *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895., uz pregled humanitarnih i kulturnih zavoda*, Zagreb, 1896., 29.-30. Hrvatski sabor donio je 14. listopada 1874. *Zakon o ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Zakon je utvrdio obvezne četverogodišnje škole s opetovnicama za školovanje šegrti i organiziranje tečaja. Općine grade i izdražavaju škole za djecu različitih vjeroispovijesti kao javne i privatne. Ustrojava se općinski školski odbor i županijski školski nadzornik. Nekoliko godina poslije 31. listopada 1888. donesen je prvi jedinstveni školski *Zakon o uređenju pučke nastave i obrazovanje pučkih učitelja u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Zakon je uredio školstvo: redovna pučka škola traje četiri godine, a opetovnica uz pučku školu dvije godine po dva dana (četvrtak i nedjelja). Prema tom Zakonu mogle su postojati konfesionalne škole. Vjerske općine u zemlji mogle su na svoj trošak dizati i uzdržavati konfesionalne pučke škole. Dozvolu podjeljuje uz prijavu političke oblasti zemaljska vlada koja i nadzire konfesionalne škole.

⁷⁰² Ljiljana DOMINKOVIĆ, „Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 10., Osijek 2009./2010., 331.

⁷⁰³ *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 69.-70.

⁷⁰⁴ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće)*, 14.

Godine 1877. gornjogradska konfesionalna škola trebala sa spojiti s pučkom školom sv. Ane. U tu svrhu Gradsko poglavarstvo izabralo je povjerenstvo (na čelu povjerenstva je bio Vasa Atanasiević) koje je sazvalo sjednicu za 15. svibnja 1877. na kojoj se raspravljalo o spajanju gornjogradske židovske škole sa školom sv. Ane te o plaćama židovskih vjeroučitelja. Sjednici su bili pozvani predstavnici gornjogradske Općine Salamon Lang i Josip S/Špringer te predstavnik donjogradske Općine Makso Schvarcz/Schwarz. Došao je samo S/Špringer i sudjelovao u raspravi oko spajanja škola te je tražio da njihov učitelj bude u istoj kategoriji kao i ostali učitelji. Budući da mu nisu po tom pitanju mogli pružiti pozitivan odgovor, predstavnik gornjogradske Općine Josip Špringer odbio je raspravljati o ujedinjenju škola, već se upustio u raspravu oko vjeroučitelja, tražeći za „vjeroučitelja mozaičke“ mladeži dostojnu nagradu za posao jer da je njegov posao u odnosu na ostale vjeroučitelje „teretniji i obsezniji“ budući da mora poznavati i „starojevrejski jezik“. Gradsko poglavarstvo je na toj sjednici predložilo da gradska skupština pristane na povećanje plaće židovskom vjeroučitelju pod uvjetom da gornjogradska židovska općina pristane na spajanje njihove škole s gornjogradskom općom pučkom školom, što ona do sjednice u svibnju nije učinila. Gornjogradska Općina je dan nakon gradske sjednice, 16. svibnja 1877. donijela zaključak da ako dođe do spajanja škola, traže plaću (nagradu) za svojega vjeroučitelja od 600 forinti, a ne kako je na sjednici zatraženo 300 forinti. Gradska skupština nije pristala na nagradu od 600 forinti, pa do spajanja škola nije došlo.⁷⁰⁵

Budući da do spajanja škola nije došlo, gornjogradska Općina je i nadalje sama financirala svoju pučku školu, koja je imala školski odbor, iako se to protivilo naputku *Zemaljskog školskog odbora za bogoštovlje i nastavu* (12. travnja 1877.). Škola je smatrana privatnom, a pravo javnosti dobila je 1888. godine. Od 1877. do Prvoga svjetskog rata u gornjogradskoj židovskoj konfesionalnoj školi učitelji su bili: Adolf Kohn,⁷⁰⁶ Samuel Š/ Stadler, Mavro Schick, Adolfo Eichner, Adolfo Stern, Herman Lederer, Žiga/ Sigmund Sonnenschein, Samuilo Ungermann i učiteljice: Alice Sonnenschein rođ. Kremsir, Anka Stern i Anica Schuller i kao odgojitelj Mavro Braun.⁷⁰⁷ Nastava se od pokretanja do dolaska na mjesto predsjednika gornjogradske Židovske općine Huga Spitzera (1897.) odvijala na njemačkom jeziku, da bi njegovim dolaskom bio uveden hrvatski jezik. Škola je imala školsku zakladu u iznosu od 600 forinti utemeljenu milodarima imućnijih članova Židovske bogoštovne općine. Posjedovala je knjižnicu. Školske godine 1886./87. prvi razred pohađalo je 19 dječaka i 8 djevojčica. Drugi i treći razred 19 dječaka i 6 djevojčica, a četvrti 7 dječaka i dvije djevojčice.⁷⁰⁸ Od 1900. nastava se

⁷⁰⁵ *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 68.-70.

⁷⁰⁶ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.

⁷⁰⁷ V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, 127.

⁷⁰⁸ Lj. DOMINKOVIĆ, „Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine“, 327.-343.

Učenicima Židovske škole

odvijala u školskim prostorijama novoizgrađene općinske zgrade na uglu Žitnoga trga (Trg Lj. Gaja) i Kolodvorske ulice (Ulica Stjepana Radića).⁷⁰⁹

Školske godine 1886./87. u Osijeku su djelovale četiri osnovne (pučke) škole u Gornjem gradu, Donjem gradu, Tvrđi i Novom gradu, odnosno 8 javnih (škole su se dijelile na dječjačke i djevojačke) i 4 privatne škole, od kojih su dvije vjerske – grčko-istočna u Donjem gradu i „izraelitska“ u Gornjem gradu (u privatne je spadala i djevojačka škola s njemačkim jezikom u Gornjem gradu i novoosnovana Djevojačka pučka škola za izraelitsku mladež Antonije Wiener). Djeca osječkih Židova polazila su, uz vlastitu školu, i redovitu pučku školu te neke privatne škole.⁷¹⁰ Te godine pokušala je Antonija Wiener rođena Neumann otvoriti još jednu privatnu školu za učenice izraelitske vjeroispovijesti, međutim ona nije otvorena jer je nedostajalo učenika za njezino otvaranje iako je imala dozvolu za rad *Odjela za bogoštovlje i nastavu*.⁷¹¹ U Tvrđi je pučka škola sve do 1855. djelovala kao trirazredna trivijalna, kada se uvodi četvrti razred i postaje glavna škola (Oberschule). Od djevojačkoga razreda 1882. razvija se Viša djevojačka škola. Uz njemački nastavni jezik u Tvrđi se učio i hrvatski jezik.⁷¹² Djeca iz gornjogradskih „boljih familija“ pohađala su ovu školu u Tvrđi, organiziranu za djecu austrijskih oficira, budući da je u ono vrijeme smatrana vrlo uglednom „nobl“.⁷¹³ Sedam godina

⁷⁰⁹ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja i svaštice*, II. dio., 14.

⁷¹⁰ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, 106. Autorica V. Vukelić u svojim memoarima navodi da su konfesionalnu školu pohađala uglavnom najsiromašnija djeca, dok su svi ostali pohađali osječke građanske škole, a na vjersku nastavu odlazili su u Židovsku općinu.

⁷¹¹ Lj. DOMINKOVIĆ, „Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine“, 327.-343.

⁷¹² V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, 113.-114.

⁷¹³ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 88.

Pučka škola u Jegerovoj

kasnije (1894./5.) u Osijeku je i nadalje osam osnovnih, dvije konfesionalne (pravoslavna i židovska), ali nema više privatnih škola.⁷¹⁴

Istraživanje koliko je svake godine bilo učenika židovske vjeroispovijesti na osječkim pučkim i srednjim (gimnazijama) nije još uvijek provedeno, međutim, postoje neki podaci koji nam pružaju djelomičnu sliku. Tako je na osječkim gimnazijama 1870. godine od 275 učenika, 207 bilo rimokatolika, 41 grkoistočnjaka (pravoslavnih) i 27 židova.⁷¹⁵ Budući da je u Gornjem gradu najviše bilo Židova i učenika židovske vjeroispovijesti najviše je bilo u gornjogradskoj O.Š. sv. Ane gdje im je vjeronauk predavao Samuel Spitzer te nešto manje u O.Š. Jagode Truhelke u Donjem gradu gdje im je vjeronauk predavao Mavro Weis (škole su bile za oba spola, s odvojenim dječacima i djevojčicama u razredu).⁷¹⁶ Unutar O.Š. Jagode Truhelke u Donjem gradu jednu učionicu koristila je židovska konfesionalna škola.⁷¹⁷ U Novom gradu Židovi su pohađali Opću pučku školu (stara zgrada današnje O.Š. F. K. Frankopana) na njemačkom nastavnom jeziku. Godine 1898./9. židovski vjeronauk u toj školi predavao je Samuel Stadler, vjeroučitelj iz gornjogradske škole Sv. Ane.⁷¹⁸

Nakon završene osnovne škole, školovanje se nastavljalo na višim školama. Dječaci su uglavnom pohađali dvije osječke gimnazije: Veliku

⁷¹⁴ Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895., uz pregled humanitarnih i kulturnih zavoda, 44., 51.

⁷¹⁵ Narodne Novine, br. 207, 13. rujna 1870.

⁷¹⁶ V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, 121.

⁷¹⁷ Lj. DOMINKOVIĆ, „Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine“, 327.-343. V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, 121.

⁷¹⁸ V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku“, 124.

Zgrada Realke

gimnaziju (klasična) i Mušku realnu gimnaziju.⁷¹⁹ Vjeronauk na Velikoj gimnaziji Židovima predavali su: od 1879. do 1895. Samuel Spitzer i od 1895. do 1925. Nathan Schwarz izuzev 1898. – 1899. kada je predavao Armand Kaminka. Na Muškoj realnoj gimnaziji vjeronauk su predavali od 1876. do 1881. Samuel Spitzer, od 1893. do 1894. Adolfo Eichner i Samuel Stadler, i od 1910. do 1921. Simon Ungar i Nathan Schwarz.⁷²⁰ Još uvijek nam nedostaju istraživanja koja govore koliko je učenika židovske vjere pohađalo ove gimnazije. Međutim, u lokalnim novinama pred kraj školske godine objavljavani su sporadično rezultati koje ovdje objavljujemo. Tako je 1874. godine Realnu mušku gimnaziju pohađalo 32 učenika „izraelitičke vjere“.⁷²¹ U školskoj godini 1877./78. Veliku Gimnaziju u Osijeku je pohađalo 283 učenika, od čega je 13 bilo Židova „israelitske vjeroispovijesti“. U Realci je od 123 učenika 35 bilo Židova.⁷²² U školskoj godini 1884./5. Veliku gimnaziju je pohađalo 259 učenika od čega je 40 bilo Židova. U Realci je od 138 učenika bilo 26 Židova.⁷²³ U školskoj godini 1889./90. u Velikoj gimnaziji u Osijeku od 258 učenika 39 ih je bilo Židova. U Realci od 181 učenika 59 ih je bilo

⁷¹⁹ Ljuba RADMAN, „Pregled razvoja osječkih gimnazija od 1729. do 2000. godine“, *Gimnazije u Osijeku, ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, knjiga 5., Zagreb - Osijek, 2001., 9.-17. Velika gimnazija utemeljena je 1729. godine a imala je ove nazive: Kraljevska gimnazija osječka, Ces. kr. gimnazija osječka, Ces. kr. državna gimnazija osječka, od 1862. do 1925. Kraljevska velika gimnazija u Osijeku i dr. Od 1779./80. djelovala je u vlastitoj zgradi, bivšoj Čerkićevoj kući (danas zgrada Ekonomske škole u Ulici J. Bösendrofera), a godine 1883. dobila je novu zgradu na Trgu sv. Trojstva (danas zgrada Ekonomske škole). Realna (muška) gimnazija, utemeljena je 1870. i nazivala se Samostalna realka (1870. - 1872.), Samostalna gradska realka (1872. - 1874.), Samostalna gradska velika realka (1874. - 1877.), Kraljevska velika realka (1877. - 1893.), Kr. velika realka spojena s Višom trgovačkom školom (1893. - 1895.), Kr. realna gimnazija spojena s Kr. višom trgovačkom školom (1895. - 1918.). Realca je bila smještena u nekoliko zgrada u Tvrdi, a 1890. konačno se uselila u svoju zgradu (sadašnja zgrada III. gimnazije u Ulici Kamila Firingera). Školske godine 1893./4. realci je pripojena trirazredna Viša trgovačka škola, poslije trgovačka akademija.

⁷²⁰ *Gimnazije u Osijeku, ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, 71.-82.

⁷²¹ Stjepan SRŠAN, „Osječka gimnazija od 1729. do 1945.“, *Gimnazije u Osijeku (1729.-1995.)*, Osijek, 1996., 21.-22.

⁷²² *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1877./8.*, Zagreb, 1879., 96.

⁷²³ *Izvešće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1884./5.*, Zagreb, 1886., 239.

Židova.⁷²⁴ U školskoj godini 1894./5. Veliku gimnaziju u Osijeku pohađalo je 257 učenika od čega 35 Židova. U Realci je od 221 učenika bilo 51 Židov.⁷²⁵

U školskoj godini 1896./97. na Muškoj realnoj velikoj gimnaziji u Osijeku po vjeri je bilo 156 rimokatolika, 34 grkoistočna, 5 evangelika i 63 židova.⁷²⁶

U školskoj godini 1897./98. Mušku realnu gimnaziju pohađalo je 169 rimokatolika, 34 grkoistočna, 5 evangelika i 69 židova. Višu trgovačku školu koja je bila u sklopu Muške realne gimnazije pohađalo je 19 rimokatolika, 7 grkoistočnih i 17 židova. Veliku gimnaziju su pohađala 212 rimokatolika, 43 grkoistočnjaka, 2 evangelika i 41 židov.⁷²⁷

Godine 1906./1907. u osječkim gimnazijama od 339 učenika njih 57 bilo je židovske vjeroispovijesti ili 16,8%, a u realkama od 298 učenika 85 ih je bilo židova ili 28,9%, dok je u obrtnim školama od 90 učenika 34 bilo židova ili 37,8%.⁷²⁸

Školske godine 1907./1908. u Velikoj gimnaziji od 349 učenika, 50 ih je židova ili 14,3%, u Muškoj realnoj gimnaziji od 277 učenika 76 ih je židova ili 23,8%, a u obrtnim školama od 103 učenika 34 su židova ili 33%.⁷²⁹

Jedina javna škola za djevojčice koje su uspješno završile pučku školu u Osijeku bila je Viša djevojačka škola (otvorena 1882.) te su uz nju postojale i privatne škole za kćeri kao što su *Šivaća škola gospojinskog dobrotvornog društva u Gornjem gradu* i *Škola za francuski jezik Marije Giragoš u Gornjem gradu*. Među polaznicama Više djevojačke škole nalazile su se i djevojke židovske vjeroispovijesti. Viša djevojačka škola bila je multikulturalna i multikonfesionalna škola. Pohađala ju je i Vilma Miskolczy, poslije udana Vukelić. U toj školi rabin S. Spitzer bio je vjeroučitelj, a jedno vrijeme i „neki“ Essig. Nakon Spitzerove smrti vjeroučitelj je učenicama bio učitelj židovske pučke škole Mavro Schick. Učenice židovske vjere bile su iza učenica katoličke vjeroispovijesti druge po brojnosti u školi, i činile su oko 13% učenica. Školske godine 1885./86. školu su pohađale 23 židovske učenice, 1890./91. šk. godine 21 učenica, 1895./96. šk. godine 35, a šk. godine 1899./1900 njih 38.⁷³⁰

Kao privatni učitelji koji su podučavali po obiteljima navode se Adolfo Eichner, Adolfo Stern, Herman Lederer, Adolf Kohn i odgojitelj Mavro Braun.⁷³¹ Profesori i predavači na gimnazijama židovske vjeroispovijesti u

⁷²⁴ Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1889./90., Zagreb, 1891., 224.

⁷²⁵ Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895., uz pregled humanitarnih i kulturnih zavoda, 281.

⁷²⁶ S. SRŠAN, „Osječka gimnazija od 1729. do 1945.“, 25.

⁷²⁷ Vjesnik Županije virovitičke, br. 14, Osijek, 15. srpnja 1898.

⁷²⁸ Židovska smotra, br. 9. i 10., srpanj i kolovoz 1907., 250.

⁷²⁹ Židovska smotra, br. 8., kolovoz 1908., 205.-206.

⁷³⁰ Dinko ŽUPAN, „Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.-1900.)“, *Scrinia Slavonica*, 5., Slavonski Brod, 2005., 366.-383., Dinko ŽUPAN, „Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća“, *Scrinia Slavonica*, 9., Slavonski Brod, 2009., 232.-256.; V. IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku“, 126.

⁷³¹ HR – HDA, M-3430; M-3423.

ovom razdoblju spominju se Viktor Heumer,⁷³² Arpad Hirschberger,⁷³³ Mosin Klein,⁷³⁴ Ivan Kohn,⁷³⁵ Hugo Krieshaber/Krishaber,⁷³⁶ David Segen,⁷³⁷ Samuel Steiner,⁷³⁸ Lavoslav Špicer⁷³⁹ i drugi.

Dječji vrtići i čuvališta

Prvi dječji vrtić/privatno zabavište za djecu izraelitske vjeroispovijesti imala je od 20. rujna 1887. do travnja 1899. Adela Kolarek u Gornjem gradu. Od srpnja 1899. privatno „zabavište“ o svojem trošku za malu djecu „izraelitske vjeroispovijesti“ otvorila je u Gornjem gradu „zabavišna učiteljica“ Ružica Reich.⁷⁴⁰ U tom dijelu grada je od 1878. postojalo čuvalište Antonije Wiener-Neumann, u kojem su boravila 4 dječaka i 8 djevojčica različite vjeroispovijesti.⁷⁴¹ Židovska djeca su pohađala i dječji vrtić „Časnih sestara sv. Vinka Paulskoga“. Prema sjećanju jednoga polaznika početkom 20. stoljeća (on je rođen 1897. godine u Osijeku, op.a.), „časne sestre“ nisu nikada pravile razliku između njega i ostalih 60 – 70 djece.⁷⁴² Uz vrtiće, židovsku djecu čuvale su i privatne guvernante koje su stizale za poslom iz područja cijele Monarhije.⁷⁴³

⁷³² S. SRŠAN, *Biografije učitelja*, Osijek, 2009., 115. Viktor Heumer (Zagreb, 18. listopada 1874.-?). Od 1898. premješten je na realnu gimnaziju u Osijeku, da bi bio 1907. otpušten iz službe.

⁷³³ S. SRŠAN, *Biografije učitelja*, 116.

⁷³⁴ ISTO, 130. Mosin Klein namješten je kao vanjski učitelj za Zakonoslovlje na višoj trgovačkoj školi i realnoj gimnaziji u Osijeku od 1896. do 1907. godine.

⁷³⁵ ISTO, 131. Ivan Kohn (Jarmina, 16. XII. 1879. – ?) učitelj. U Osijeku završio realnu gimnaziju te potom bio na tehničkoj školi u Beču, pa na sveučilištu gdje je diplomirao iz kemije kao glavnog predmeta i fizike kao sporednog, dok je matematiku završio 1902. Od 1902. do 1906. bio je učitelj u Zemunu, od 1906. premješten na Trgovačku akademiju u Osijek i 1916. vraćen u Zemun.

⁷³⁶ ISTO, 135. Hugo Krieshaber (Lukovište, 23. XII. 1872. – Jasenovac, 1941./1942.). Od 1895. postavljen u Osijeku za učitelja.

⁷³⁷ ISTO, 173. David Sagen (Zagreb 19. XII. 1859. – Zagreb, 1927.). Od 16. rujna 1880. do 1885. imenovan prvim učiteljem na Muškoj realnoj gimnaziji u Osijeku, do 1885.

⁷³⁸ ISTO, 179. Samuel Steiner (Zagreb 21. IX. 1874. – Jasenovac 1941./1942.). 1898. imenovan je namjesnim učiteljem u Osijeku u kojem je radio do 1909.

⁷³⁹ ISTO, 187. Lavoslav Spitzer/Špitzer (Zagreb 22. X. 1856. – ?) U Zagrebu završio osnovnu školu 1875., a potom školovanje nastavio u Beču. Prvo službovao u Zagrebu 1885., a od 1886. sve do 1891. u Osijeku, kada je ponovno premješten u Zagreb.

⁷⁴⁰ *Službeni glasnik kr. Hrv. – slv.-dalm. Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, godina 1899.*, Zagreb, 1899., 178.-179.

⁷⁴¹ Lj. DOMINKOVIĆ, „Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine“, 341.

⁷⁴² L. KRAUS, *Susreti i sudbine*, 27.

⁷⁴³ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, II. izdanje, 66. Guvernante književnice V. Vukelić bile su sve Nijemice: Goldschmidt, Kranich, Kaiser i Sieffert.

Događaji u Europi, Austro-Ugarskoj i Hrvatskoj i njihovi odjeci

Svakodnevnica Židova u Hrvatskoj, pa tako i osječkih, nije bila vezana samo uz djelovanje u općini i u radu njezinih institucija. Dapače, od kraja 19. stoljeća i početkom 20. udio osječkih Židova u gospodarskom, društvenom, kulturnom i inom životu grada na Dravi bio je golem. U multinacionalnoj i multikonfesionalnoj sredini, kakva je bila tadašnjega Osijeka, njihov svakidašnji život nije se znatnije razlikovao od života drugih Osječana. I među njima je bilo i bogatih i siromašnih. Stanovali su u svim dijelovima grada jedni pored drugih, kuća do kuće. Djeca su se družila i zajedno igrala i tek kada bi židovska djeca krenula u pučku školu, shvatila bi religijsku različitost od druge djece, jer su imali zasebni vjeronauk. Doduše, samo je manji broj židovskih obitelji bio ortodoksan pridržavajući se strogo židovske tradicije, dok veći dio se uglavnom nije striktno pridržavao sabata, sedera kao ni propisa o ritualno priređenim jelima, no unatoč tomu, bili su svjesni svojega podrijetla i slavili su svoje blagdane.⁷⁴⁴

Uz navedena sudjelovanja istaknutiji i imućniji Židovi aktivno su djelovali i u političkom životu grada na Dravi te su često bili birani na gradskim izborima. Politički su Židovi uglavnom podržavali režimske stranke, što i nije iznenađujuće, nadajući se da će ih zbog lojalnosti, takva vlast i vlada štiti. Tako je 1898. od 2.443 izbornika u Osijeku glasovalo 693. Od njih je za mađarone glasovalo 271 kršćanin, 173 Židova i 249 drugih građana. Židovi su svi bili za „mađarone“ (režimsku stranku).⁷⁴⁵

Od 80-ih godina 19. stoljeća na europskoj i monarhijskoj sceni zbivali su se događaji koji nisu mimoišli ni osječku židovsku zajednicu. Možda nisu direktno sudjelovali u njima, izuzev cionističkoga pokreta, pripadnici osječke židovske zajednice komentirali su ih, suosjećali s problemima i tragedijama židovskih zajednica i pojedinaca u Europi i organizirali se u skupljanju pomoći. Osobito se u pomaganje stradalim Židovima iz Rusije (pogromi 1903. u Kišinjevu) uključio Julio Miskolczy. On je preko *Alliance Israélite Universelle*,⁷⁴⁶ gdje je bio tajnik za Slavoniju u Osijeku pomagao prognanicima koji su pred protjerivanjem došli u Hrvatsku, pronalazio im privremeni smještaj, pokrenuo ubošku kuhinju u kojoj su se hranili, nabavljao putne isprave i brodske karte za one koji su željeli preko oceana, a onima koji su željeli ostati u Slavoniji i raditi kao obrtnici, pribavljao službene dozvole za pokretanje obrta, što mu u svojstvu predsjednika Trgovačko-obrtničke komore i nije bilo osobito teško.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 61., 104.-105.

⁷⁴⁵ *Hrvatski Radnički glas*, br. 23., 1. prosinca 1898.

⁷⁴⁶ *Jüdisches Lexikon*, Band I, 1982., 223.-229. *Alliance Israélite Universelle* je židovska organizacija osnovana 1860., sa sjedištem u Parizu od strane francuskoga državnika Adolpha Crémieuxa, sa zadaćom da brani židovske interese i njihova prava gdje god ona bila povrijeđena.

⁷⁴⁷ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 121.-122.

I negativni trendovi, kao što su antisemitska gibanja, stizali su u Slavoniju i Osijek kako iz susjednih ugarskih tako i hrvatskih županija, ali u Osijeku nisu naišli na pogodno tlo za daljnje razvijanje niti 1883. niti 1903. Protužidovski izgredi u Hrvatskoj koji su se dogodili 1882./1883. godine povezani su sa zbacivanjem dvojezičnih grbova. Kada se 1882. započelo s postavljanjem dvojezičnih grbova u Slavoniji i u samom Osijeku je među prvima postavljen dvojezični grb s mađarskim i hrvatskim natpisom. Budući da u Osijeku s hrvatske strane nitko nije prosvjedovao protiv te povrede Nagodbe, nastavljeno je sa skidanjem dotadašnjih grbova s hrvatskim natpisima i stavljanje dvojezičnih grbova. To nepoštivanje nagodbe dovelo je do narodnoga pokreta 1883. koji je imao odjeka u svim gradovima tadašnje banske Hrvatske, ali je samo na desetak mjesta došlo do protumađarskih demonstracija, zbacivanja grbova i zastava. U Osijeku, multinacionalnoj sredini, većih izgreda nije bilo iako su stavljeni dvojezični grbovi.⁷⁴⁸ O dvojezičnim natpisima se u Osijeku prvi put čulo tek u kolovozu 1883. kada se zapodjenula rasprava o zagrebačkim dvojezičnim grbovima. Dana 31. kolovoza te godine je prema pisanju *Pozora* „netko razbio prozore na židovskoj bogomolji u Osijeku“,⁷⁴⁹ dok su *Narodne novine* izvijestile da su to učinila dvojica radnika i time izazvala kod osječkih Židova „veliku uzrujanost“.⁷⁵⁰ Je li razbijanje prozora na sinagogi povezano sa zbacivanjem grbova, nije poznato, samo je gradonačelnik Živanović u svojem izvještaju o prilikama u gradu javio da u Osijeku ne postoji pogibelj oko uništavanja grbova, ali da postoje „prevratni elementi“ koji je sastojao od pristaša sakupljenih oko časopisa *Slobode*.⁷⁵¹ Ako uzmemo u obzir da su iza *Slobode* stajali pravaši (izlazila od 1878. na Sušaku, a 1884. sa Sušaka uredništvo i list prelazi u Zagreb, a urednik postaje Fran Folnegović) koji su ionako bili optuženi za izazivanje nemira te da je u njoj objavljivao članke Ante Starčević, koji je te 1883. prvi put pokazao svoje mišljenje u povodu tisaeslarskoga slučaja, napisavši da ne vjeruje u ritualno umorstvo na temelju zakona, ali ipak dopušta da je ono moguće,⁷⁵² može se pretpostaviti da je sinagoga stradala pod ozračjem pisanja tadašnjega tiska, pa i pravaške *Slobode* i članaka Ante Starčevića. Isto tako Starčević se tada priklanja mađarskoj antisemitskoj propagandi i prihvaća njihove navode da Židovi vladaju Ugarskom i da ju „perušaju“. Osim razbijanja prozora sinagoge do drugih antisemitskih napada u osječkoj županiji i samom Osijeku nije došlo. Situacija se smirila kada su sredinom listopada 1883. stavljeni nijemi grbovi.⁷⁵³ Iako je sporadičnih ispada protiv

⁷⁴⁸ Branko OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, neobjavljeni doktorski rad, Zagreb, 2011., 29.-30.

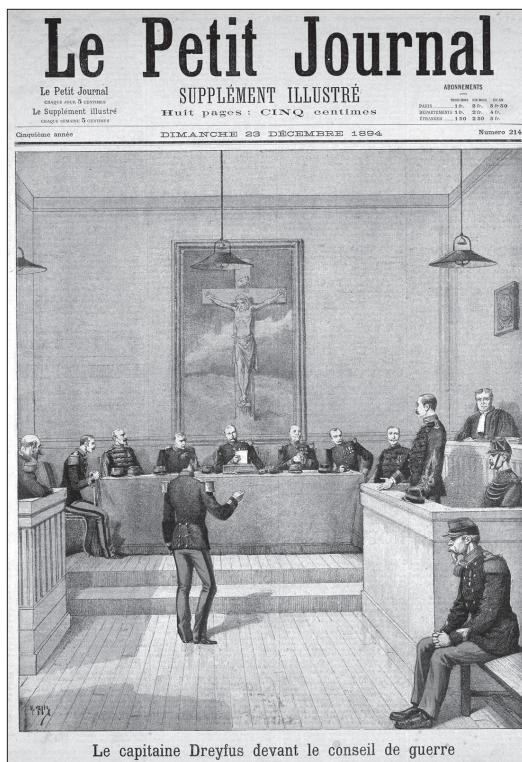
⁷⁴⁹ *Pozor*, br. 202., 4. rujna 1883.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 83.; D. PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 142., 150.

⁷⁵⁰ B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 30. U sljedećem dopisu iz *Narodnih novina*, kako bi se ublažio značaj napada na sinagogu, počinitelji su proglašeni da su bili „u neubrojivom stanju“ jer da u Osijeku „kršćani sa židovi dobro se slažu“.

⁷⁵¹ D. PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 76.; 140.-142.; 150.-151.

⁷⁵² Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo, Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000., 412.-413.; 710.

⁷⁵³ D. PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 76.; 140.-142.; 150.-151.

Suđenje Dreyfusu

afera, koja je pogodila ne samo francusku i europsku javnost, već i kršćansko-židovske odnose u cjelini. I u Hrvatskoj se afera pratila s velikim zanimanjem. U tabore za i protiv Dreyfusa (je li kriv ili ne) podijelili su se pojedinci, novine, pa čak i zastupnici u Saboru. U pojedinim mjestima u kavanama je došlo do oštrih nesuglasica između „dreyfusovaca i antidreyfusovaca“, no do javnih manifestacija osude ili priklanjanja Dreyfusu nije došlo.⁷⁵⁶ Ova afera je dignula Židove iz njihove uspavanosti, „letargičnosti i otvorila im oči“⁷⁵⁷ kako je pisala književnica Vilma Vukelić u svojim memoarima, jer se uvidjelo da bez obzira na filozofiju zapada o jednakopravnosti i asimilaciji, Židovi nikada neće biti smatrani jednaki s drugim narodima ili dio određenoga naroda.⁷⁵⁸

Dvadeset godina poslije, slično kao i tijekom prvoga narodnog pokreta 1883., dogodili su se 1903. pojedinačni protužidovski izgređi⁷⁵⁹ povezani ponovno s narodnim pokretom. Političko stanje u Hrvatskoj početkom 1903. te kasniji protumađarski prosvjedi imali su kao i prethodni odjeka i u

Židova⁷⁵⁴ u Hrvatskoj i jednom dijelu Slavonije bilo, oni su se javili uglavnom kao posljedica utjecaja i agitacije iz susjedne Mađarske gdje su u to vrijeme bjesnjeli antižidovski pogromi zbog tisaeslarskog slučaja.⁷⁵⁵

Sljedeći slučaj koji je uzburkao svijet, pa tako i hrvatske i osječke Židove, bio je „Dreyfusov proces“. Godine 1894. u Francuskoj je zbog navodne špijunaže u korist Njemačke optužen kapetan Alfred Dreyfus (1859. – 1935.). Osuđen je po brzom postupku, a 1897. je došlo do obnove procesa, jer se uvidjelo da je optužen na osnovi krivotvorenih dokumenata. Na kraju je Dreyfus pomilovan, a 1906. je poništena presuda i oslobođen je svih optužbi. Cijeli je ovaj događaj u povijesti poznat kao *Dreyfusova*

⁷⁵⁴ Ive MAŽURAN, *Grada o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867.-1894.*, Osijek, 1967., 269.-270.

⁷⁵⁵ D. PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 113.

⁷⁵⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća*, 46.-65.

⁷⁵⁷ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 122.-124.

⁷⁵⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća*, 66.-76.

⁷⁵⁹ O Židovima i događajima 1903.-1904. u Hrvatskoj, više vidi u: Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904.“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3./2005., Zagreb, 2005., 635.-652.

cijeloj Slavoniji. Zagrebačka skupština imala je jak odjek u Osijeku, gdje su se opozicijske snage okupljale oko uredništva *Narodne Obrane*, predvođenoga Ivanom Lorkovićem. Iako službeni organi i gradsko poglavarstvo nisu dopuštali da se održi pučka skupština u Osijeku, oporbenjaci su sazvali sastanak u ožujku u restauraciji Schaffer/„Grand hotela“. Gradsko poglavarstvo zabranilo je taj sastanak, ali prekasno, jer se masa građana već skupila. U ožujskim demonstracijama u Osijeku sudjelovao je znatan dio radnika koji su poslije svi kažnjeni zatvorskim kaznama u trajanju od 24 sata do 8 dana.⁷⁶⁰ U Osijeku su, prije održavanja skupštine, trgovački pomoćnici i naučnici tražili od trgovaca R. Fischera (Židov) i M. Gostimirovića (Srbin) da zatvore svoje trgovine, što su ovi i učinili.⁷⁶¹ Osječka pučka skupština izazvala je val skupština u Slavoniji, tako da je do kraja ožujka bilo sazvano 16 pučkih skupština na kojima se tražila financijska samostalnost Hrvatske i Slavonije. Do 10. travnja sazvane su javne skupštine u Slavoniji: Osijeku, Novoj Gradiški, Brodu, Požegi, Đakovu i Iloku.⁷⁶² Nakon održanih skupština u ponekim mjestima došlo je i do izgređa te su vrlo često u tim izgređima stradali lokalni židovski trgovci. U Osijeku do većih izgređa nije došlo, već su se izgređi dogodili u Đakovu, Iloku, Ivankovu, Vođincima.⁷⁶³ Narodni pokret 1903. – 1904. bio je u svojoj biti protukhuenovski i protumađarski i nije imao antisemitski karakter. Glavni nositelji pokreta bili su siromašni seljaci i radnici, koji su bili ogorčeni na svoj položaj. Uz seljake i radnike pokretu su se pridružili studenti i srednjoškolci. Koliko je Židova studenata i srednjoškolaca sudjelovalo na strani pokreta, teško je točno utvrditi, no možemo sigurno zaključiti da su se oni u određenoj mjeri priključili pokretu u Zaprešiću, Zagrebu, Osijeku i drugdje.⁷⁶⁴ Potvrdu za ovu tvrdnju nalazimo i u tekstu Lavoslava Šika objavljenom 1909. u *Židovskoj smotri*, gdje traži da se Židovima, unatoč njihovoj posebnoj narodnosti, prizna i njihov patriotizam: „Oni nisu tuđi element nego politički jednako dobri Hrvati kao i nacionalni Hrvati s kojima imaju iste želje i napredak domovine, a židovski mladići su to primjerice dokazali sudjelovanjem u narodnom pokretu 1903. protiv mađarske hegemonije.“⁷⁶⁵ Borba za oslobođenje od utjecaja Mađara bila je glavni i najpreči cilj hrvatskoga narodnog pokreta 1903. godine. Zbog toga je pobunjeni puk od samoga početka nastojao ukloniti sve što je označavalo mađarsku vladavinu nad Hrvatskom ili imalo bilo kakve veze sa zajedničkim hrvatsko-mađarskim poslovima.⁷⁶⁶ Glavni ciljevi napada bili su upereni

⁷⁶⁰ Milenko PATKOVIĆ, „Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji“, *Osječki zbornik*, Osijek, XI/1967., 192.-195. *Obzor*, br. 72./1903. Među kažnjenim radnicima našli su se: Josip Frank, zidarski pomoćnik, osuđen na 1 dan zatvora, Samuel Ferber, osiguravajući pripravnik, kažnjen s 10 kruna globe i dr.

⁷⁶¹ HDA - HDA-PRZV, kutija 680/1903.; spis 2270/1903. - izvješće poglavarstva Osijeka.

⁷⁶² M. PATKOVIĆ, „Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji“, 196.

⁷⁶³ Vaso BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903./1904.*, Zagreb, 1961., 69.-71., M. PATKOVIĆ, „Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji“, 196., 206.; *Narodna obrana*, Osijek, br. 68. /1903.,

⁷⁶⁴ V. BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903./1904.*, 120.

⁷⁶⁵ Mirjana GROSS, „Ravnopravnost bez jednakovrijednosti. Prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 113.; *Židovska smotra*, Zagreb-Osijek, 20/1909.

⁷⁶⁶ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, 171.

Josip Frank

protiv željeznica i željezničkih postrojenja, pošta, žandarmerijskih postaja koje su sve bile pod mađarskom upravom. Pokret je, uz to, bio uperen i protiv svih onih, koji su na bilo koji način služili tuđinskoj, austro-mađarskoj vladavini nad Hrvatskom.⁷⁶⁷ Znatna dio najjačega ekonomskog sloja u Hrvatskoj bili su Židovi, a jedan manji dio njih se smatrao Mađarima, i to ih je u danom trenutku učinilo metom otvorenih napada sudionika narodnoga pokreta 1903. godine. Za razliku od ostalih mjesta u Hrvatskoj gdje su Židovi živjeli, osječki Židovi 1903. živjeli su u sredini koja je bila i multinacionalna i multikonfesionalna i sklona kompromisima.

---

⁷⁶⁷ V. BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903./1904.*, 128.-129.

Od početka 20. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata 1918. godine

Osijek kolijevka cionističkoga pokreta

*Cionizam je za same Židove težnja, da postanu normalan narod, kao što su to i svi ostali narodi.*⁷⁶⁸

Cionizam je težio stvaranju domovine u Palestini za sve Židove, koji se ne osjećaju zadovoljni u drugim zemljama.⁷⁶⁹ U početku nije težio utemeljivanju židovske države, već stvaranju gospodarskoga i kulturnoga židovskog centra, koji bi bio omogućen davanjem autonomije unutar Palestine. Sam pokret nije nastao odjednom, razvijao se godinama u različitim zemljama. Ideju da Židovi imaju svoju državu isticali su pojedinci kako Židovi i nežidovi.⁷⁷⁰ Pokret nacionalne osviještenosti i preporoda židovskoga naroda u početku je oblikovan

Theodor Herzl

u masovnim organizacijama *Hovevei Ziona* i iseljeničkoj skupini *Bilu* (skraćena od *Bet Yaacov lekhu venelkha – Hajde, dome Jakovljeve, u Jahvinoj hodimo svjetlosti*) koja je u Palestini već od 1882. organizirala prva naselja Rišon le-Cion, Gederu i dr.⁷⁷¹ Nakon teških progona Židova u Rusiji koji su donekle bili posljedica atentata na cara Aleksandra II. (Židovi su optuženi da su ubili cara) i protužidovske politike njegova sina Aleksandra III., u južnoj Rusiji 1881. i 1882. pojavio se pokret *Hovevei Zion* ili *Ljubitelji Ciona* ili *Privrženici cionske ideje* u Litvi, Poljskoj, Ukrajini i Rumunjskoj sa željom povratka u zemlju „Erez Israel“. Oni su težili obnovi židovske narodnosti jer je u tim ugnjetavanim zajednicama bila jaka židovska tradicija, a svaka asimilacijska tendencija strana za razliku od zapadno europskih židovskih zajednica.⁷⁷² Prvi koji je upotrijebio termin cionizam bio je Nathan Birnbaum/pseudonim Mathias Ascher (1864. – 1937.), i to u svom časopisu *Selbstemanzipation* gdje je promovirao ideje pokreta *Hovevei Zion*.⁷⁷³

⁷⁶⁸ Izvještaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910., Zagreb, 1910., 6-17.

⁷⁶⁹ *Opća enciklopedija*, sv. II., Zagreb, 1997., 84.-85., *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16, Jerusalem, 1971., 1030.-1168. Više o cionizmu kao pokretu u: Walter LAQUEUR, *A History of Zionism*, New York, 1972. i *Enc. Judaica*, vol. 16, Zionism, Jerusalem, 1971., 1030.-1168.; Više o naseljavanju u Palestini i prvim kibucima vidjeti u: Anita SHAPIRA, *Land and Power, The Zionist Resort to Force, 1881-1948*, Oxford, 1992. Cionizam dolazi od riječi Cion ili Sion, brda kod Jeruzalema na kojem je bio sagrađen jeruzalemski grad, a u prenesenom smislu Cion predstavlja političko, vjersko i kulturno središte svih Židova, kasnije je to židovski nacionalistički pokret koji je nastojao okupiti sve Židove u nezavisnoj židovskoj državi.

⁷⁷⁰ H. SETON-WATSON, *Nacije i države*, Zagreb, 1980., 367.-368.

⁷⁷¹ Cvi LOKER, „Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 166.

⁷⁷² S. BERNSTEIN, *Cijonizam, njegovo biće i njegova organizacija*, Zagreb, 1919. H. SETON-WATSON, *Nacije i države*, 361.-378.

⁷⁷³ *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16., Jerusalem, 1971.

Stvarni pokretač i organizator cionizma kao nacionalno političkoga pokreta bio je Theodor Tivadar Herzl (1860. – 1904.),⁷⁷⁴ koji se s antisemitizmom susreo već na sveučilištu, no nakon boravka u Parizu 1891. gdje je bio dopisnik istaknutoga bečkog lista *Neue Freie Presse* (1891. – 1895.) glasila asimilacionističkoga židovstva, preobrazio se od liberala u Židova te naposljetku od židovskoga liberala u cionističkoga borca. Herzlovoj ideji se poslije pridružio čuveni francuski pisac Maks Nordau (1849. – 1923.).⁷⁷⁵ Herzl je 1896. izdao svoj politički spis *Der Judenstaat* (*Židovska država*) u kome zagovara stvaranje židovske države u Erez Israelu. Pod Herzlovim predsjedništvom je od 29. do 31. kolovoza 1897. održan Prvi cionistički kongres u Baselu, na kojem je

prihvaćen program pokreta i osnovana *Svjetska cionistička organizacija*, koja se je sastajala i održavala kongrese svake godine sve do početka Prvoga svjetskog rata, ali i poslije.⁷⁷⁶

Prvi cionistički kongres 1897. u Baselu i osječki delegat

Iako cionistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji u vrijeme održavanja Prvoga svjetskog cionističkog kongresa nije bio jak, ipak su na njemu sudjelovali i predstavnici iz Slavonije. Tako je u Baselu u kolovozu 1897. sudjelovao đakovački rabin Marcus Mordehaj Ehrenpreiss sa suprugom Ernestine.⁷⁷⁷ Riječku židovsku zajednicu predstavljao je poduzetnik i vlasnik brodogradilišta Josip Lazarus.⁷⁷⁸ Osijek je „neformalno“ zastupao rabin Aharon (Armand) Kaminka.⁷⁷⁹ Svi delegati iz Hrvatske na cionističkom kongresu zastupali su procionistički stav.⁷⁸⁰ Rabin Kaminka je na Kongresu

⁷⁷⁴ Joan COMAY, *Who's Who in Jewish History*, London, New York, 162.-167., *Encyclopaedia Judaica*, vol. 8., 1971., 408.-422. Više o samom Herzlu vidjeti u biografiji od Alex BEIN, *Theodor Herzl*, Wien, 1974.

⁷⁷⁵ Carl E. SCHORSKE, *Beč krajem stoljeća*, Zagreb, 1990., 160.-189.

⁷⁷⁶ C. SCHORSKE, *Beč krajem stoljeća*, 160.-189. Više o samom kongresu u: Michael BERKOWITZ, *Zionist culture and West European Jewry before the First World War*, Cambridge, 1993.; Simon DUBNOV, *Kratka historija jevrejskog naroda*, Beograd, 1985., 211.

⁷⁷⁷ *Encyclopaedia Judaica*, vol. 6., 1972. 509.-510.; Ljiljana DOBROVŠAK, „Demografski prikaz Židova u Đakovu i Đakovštini od početaka naseljavanja do Prvog svjetskog rata“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 9., Đakovo, 2009., 173.-200.

⁷⁷⁸ *Sremske novine*, br. 55, Vukovar, 10. srpnja 1897.; br. 77., 25. rujna 1897.; Irvin LUKEŽIĆ, „Lazarusovo brodogradilište“, *Sušačka revija*, br.5., 6.-7., Rijeka, 1994.; ISTI, „Radnički pokret u Lazarusovu brodogradilištu“, *Dometi*, br. 9., Rijeka, 1998., Lazarus Josip, vlasnik riječkog remontnog brodogradilišta, rodom iz Galicije, studirao je i živio u Beču. U Rijeku je došao kao tehničar iz Galicije, da bi 1896. dobio dozvolu za pokretanje poduzeća.

⁷⁷⁹ *Sremske novine*, br. 55., Vukovar, 10. srpnja 1897.; br. 77., 25. rujna 1897. Kaminka je za rabina izabran na sjednici od 5. srpnja 1897., a ustoličen je sredinom rujna 1897. Iako Kaminka, do rujna 1897. nije bio u Osijeku, na prvom cionističkom kongresu predstavljao je gornjogradsku Židovsku općinu kao njezin rabin.

⁷⁸⁰ Lj. DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća*, 86.-87.; Ljiljana DOBROVŠAK, „Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2., Zagreb, 2005., 484. Na baselskom kongresu formirale su se dvije struje: *praktični cionisti*, uglavnom iz Rusije, koji su tražili da se odmah počne s naseljavanjem manjih skupina u Palestini i *politički cionisti*, koji su smatrali da pitanje treba riješiti politički. Prevladala je praktična struja.

Prvi cionistički kongres u Baselu

iznio referat o židovskim kolonijama u Palestini. M. M. Ehrenpreis je kao prijatelj Theodora Herzla i zagovornik hebrejskoga jezika u Đakovu tiskao *Pozivnicu za Kongres* na hebrejskom jeziku (ivrit).⁷⁸¹

Židove iz Hrvatske će na cionističkim kongresima diljem Europe i svijeta, koji su se iz godine u godinu održavali sve do Prvoga svjetskog rata,⁷⁸² uglavnom predstavljati osječki predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine odvjetnik Hugo Spitzer (koji se prvi put kao predstavnik pojavio na Drugom cionističkom kongresu 1898. u Baselu) i osječki gospodarstvenik Ignat Natan Schulhof.⁷⁸³

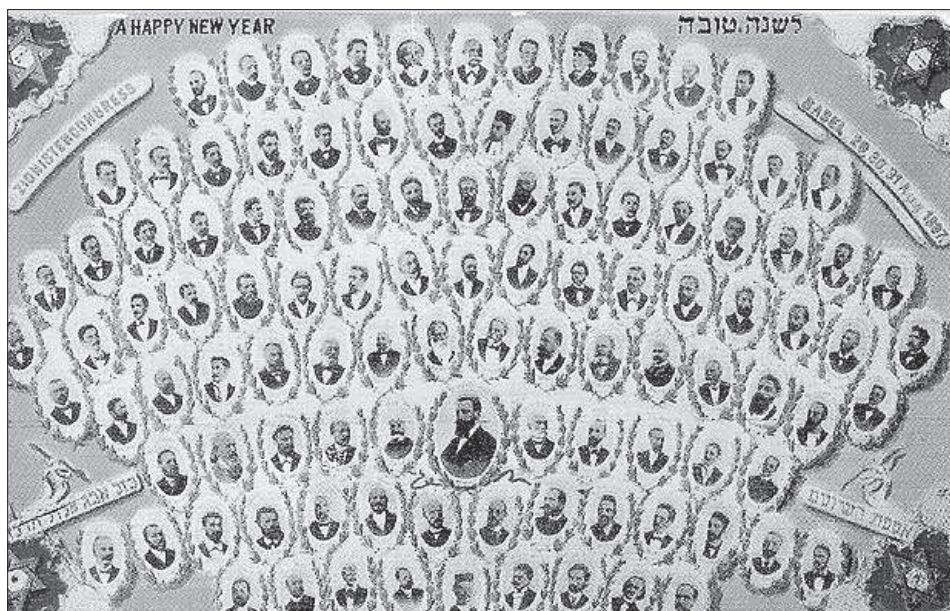
Dok je cionizam u Europi grabio velikim koracima, u Hrvatskoj se kao pokret javio tek početkom 20. stoljeća, kada su se sa fakulteta iz Beča, Graza, Berlina, Breslau, Würzburga i Praga vratila djeca uglednih židovskih građanskih obitelji – *mladožidovi*, koji su se tamo susreli s cionističkim zamislama.⁷⁸⁴ Za vrijeme studiranja u Beču, Židovi su se okupljali u dvama

⁷⁸¹ C. LOKER, „Začeci i razvoj cionizma“, 173.; Ž. J. LEDERER, „Tri fragmenta o cionizmu“, 179.; *Židovska smotra*, br.1, Zagreb, studeni 1906., 5.-9.; Marko EHRENPREIS, *Decenij cionizma* – predavanje održano 12. rujna 1906. u cionističkom društvu „Teodor Herzl“ u Osijeku, nakladom cionističkog društva „Teodor Herzl“, Dionička tiskara, Zagreb, 1906. Marko je Ehrenpreis kasnije otišao iz Đakova (1896.-1900.), ali je i dalje održavao veze sa židovskim zajednicama u Hrvatskoj, posebice sa osječkom, u koju je često svraćao kako bi držao predavanja o cionizmu.

⁷⁸² *Encyclopedia Judaica*, vol. 17.,1166.-1170. Do Početka Prvoga svjetskog rata održano je 11 kongresa. Prvi, drugi i treći kongres održan je u Baselu 1897.; 1898.; 1899.; četvrti u Londonu 1900.; peti, šesti, sedmi u Baselu 1901.; 1903., 1905.; osmi u Haagu 1907.; deveti u Hamburgu 1909., deseti ponovno u Baselu 1911. i jedanaesti u Beču 1913.

⁷⁸³ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 183., *Židovska smotra*, br. 7, Zagreb, svibanj 1907., 191.; br. 8., lipanj 1907., 214.; br. 9. i 10., srpanj i kolovoz 1907., 252.-253. Na drugom cionističkom kongresu Hrvatsku je predstavljao dr. Hugo Spitzer iz Osijeka. Poslije će se organizirati i izbori za delegate na cionističkim kongresima. Tako su za osmi kongres u Hagu delegati bili I. N. Schulhof, Hugo Spitzer, Oskar Kohlbach, Max Kraus, Ivan Jacobi i H.E. Kaufmann. Među njima izabrana su dvojica: Schulhof i Spitzer.

⁷⁸⁴ Mirjana GROSS, „Ravnopravnost bez jednakovrijednosti“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 107. *Mladožidovi* - termin kojim su se koristili hrvatski cionisti u novinama.

Članovi prvog cionističkog kongresa

studentskim udruženjima: *Esperanza* ili *Nada* – Udruženje Židova Sefarda u Beču – *Sociedad Academica de los Judios Sefardim en Vienna*, osnovano 1898., i *Bar Giori* ili Društvo Židova visokoškolaca iz jugoslavenskih zemalja, osnovano 1902. godine. *Bar Giora* je imala posve cionističku orijentaciju, a utemeljili su ju studenti iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine te južne Mađarske (Vojvodine). Između inih članovi toga društva bili su Ervin Kraus iz Osijeka, David Fuhrmann iz Vinkovaca, Adolf Benau iz Travnika, Hugo Zaloscer iz Tuzle, Đuro Schwarz, pionir cionizma u Bosni i Hercegovini Johanan Thau, Aleksandar Licht, iz Zagreba i prvi urednik zagrebačkoga *Židova*, Auriel Spiller iz Srijemske Mitrovice i drugi.⁷⁸⁵ Prvi predsjednik društva bio je Fuhrmann.⁷⁸⁶ *Esperanzu* su uglavnom sačinjavali Sefardi, većinom iz sarajevskoga kulturnog kruga, a bilo je i Sefarda s područja Bugarske i Srbije. Pod utjecajem stvaranja društava u Beču i diljem Austro-Ugarske Monarhije i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji se osnivaju slična društva u Zagrebu, koja na početku svoga djelovanja nisu imala cionističku orijentaciju: Društvo *Literarni sastanci izraelske/židovske srednjoškolske omladine* – osnovano 1897. ili 1898.⁷⁸⁷ i *Židovsko akademsko potporno društvo*, osnovano 1905. godine. Prvo cionističko društvo osnovano je u Vinkovcima 1904. ili 1905., a drugo u Osijeku na Drugom cionističkom kongresu 1906. i nazvano je po utemeljitelju cionizma *Theodor Herzl*.⁷⁸⁸

⁷⁸⁵ *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 1922.; 40 semestara *Bar-Giore* 1902.-1922. Osnutak i prve godine društva od Johanan Thau-a i Davida Fuhrmann-a.

⁷⁸⁶ D. FUHRMANN, „Institucije cionističkog pokreta“, *Izvištaj društva Židova Bar Giora 1903.-1904.*, 10.-12.

⁷⁸⁷ *Gideon*, br.7., Zagreb, 1923. Broj posvećen *Literarnim sastancima židovske omladine* u Zagrebu 1898.-1923;

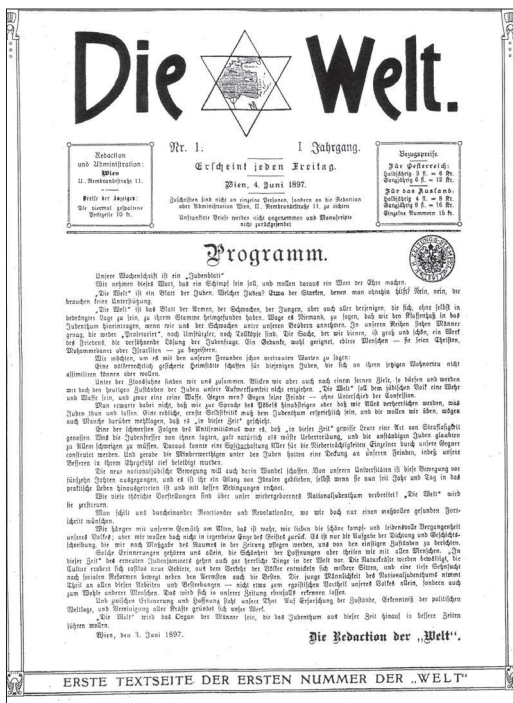
⁷⁸⁸ Ervin KRAUS, „Što dajemo mi za židovski narodni fond“, *Izvištaj Judeje 1909./1910.*, 1910., Zagreb, 32.

Iako je Zagreb na početku 20. stoljeća prednjačio u broju Židova, kao i kulturnih institucija, cionizam je zahvaljujući Hugi Spitzeru najviše uzeo maha u Osijeku, zatim u Brodu na Savi (današnjem Slavonskom Brodu), Varaždinu i Vinkovcima, a otuda se širio dalje u Bosnu i Hercegovinu i Srbiju.

Hugo Spitzer – pionir hrvatskoga cionizma

Hugo Spitzer, dugogodišnji predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine, jedna je od najznačajnijih osoba osječkoga židovstva. Uz ime Huga Spitzera vežu se i počeci cionističkoga pokreta u Hrvatskoj i Osijeku, što ne iznenađuje jer je bio sin osječkoga nadrabina Samuela Spitzera (njegov otac je bio potomak Lipmana Helera) i Amalije rođ. Porges, pa je uz njih imao potpun židovski odgoj. Rođen je u Osijeku 19. prosinca 1858., a preminuo u Zagrebu 14. kolovoza 1934. godine. Pučko školovanje završio je u rodnom gradu i tu polazio gimnaziju, a sedmi i osmi razred gimnazije završio u Vinkovcima gdje je i maturirao. Na Pravni fakultet u Beču upisao se 1876. godine, 1880. započeo je s praksom u odvjetništvu, a 21. svibnja 1881. položio sve ispite i stekao doktorat prava. Za vrijeme školovanja studirao je uz Theodora Herzla. Budući da je za vrijeme studija u Beču spasio djevojku od utapljanja, odlikovan je ordenom srebrnoga križa za zasluge s krunom. Godine 1885. oženio se u Grazu kćerkom općinskoga predsjednika Albinom Biller. U Osijeku je 6. kolovoza 1884. otvorio odvjetnički ured. Godine 1892. je ušao u predsjedništvo gornjogradske Židovske bogoštovne općine, a 1897. imenovan je njezinim predsjednikom. Odmah je potaknuo osnivanje *Saveza židovskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji*, ali je njegova zamisao 1898. odbijena zbog neprihvaćanja prvenstveno vođa zagrebačke Općine. Osobito pozornost posvetio je osječkoj židovskoj konfesionalnoj školi, pa je u tu svrhu proveo i reformu tadašnje škole. Ukinuo je njemački jezik, a uveo je hrvatski i hebrejski jezik u židovsku školu i u bogoslužje. Zahvaljujući njegovoj inicijativi 1900. gornjogradska Židovska bogoštovna općina sagradila je velebnu zgradu na uglu Žitnog trga (današnji Trg Lj. Gaja) i Kolodvorske ulice (Ulica Stjepana Radića) u kojoj je otvorena židovska škola te su se nalazile općinske prostorije i činovnički

Hugo Spitzer

stanovi. Potaknuo je 1909. renoviranje gornjogradske sinagoge. Bio je višegodišnji predsjednik Odvjetničke komore Osijek (Advokatskoga odbora Osijek) i do 1914. urednik stručnoga glasila *Pravnik*. Napisao je monografiju o uređenju socijalne skrbi u Osijeku (1902.) i mnoge stručne i političke članke za novine. Kao odvjetnik Željezničkoga odbora željeznice Belišće – Osijek zalagao se za što bržu izgradnju toga prometnog pravca (žalio se na sporost Ministarstva trgovine sa izdavanjem koncesije). Pokrenuo je, izdavao i bio odgovorni urednik dnevnika *Osječki Tjednik* (12. veljače 1906. do 14. lipnja 1908.). Nakon smrti

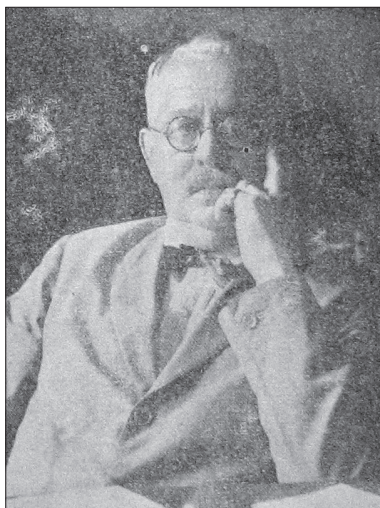
prve supruge Albine rođ. Biller 1910. (umrla je nakon duge i teške bolesti u 42. godini) oženio je u Zagrebu 8. srpnja 1913. Martu Jacobi, jednu od kćeri zagrebačkoga nadrabina Hosee Jacobija, pa je i na taj način bio povezan s rabinskom obitelji. U tom braku su imali kćer Huldu.

Više puta biran je za zastupnika u osječkom gradskom poglavarstvu (1901., 1907., 1919.), gdje se najviše angažirao u području socijalne skrbi (primjerice, zalagao se za stvaranje raznih zaklada koje bi trebale financirati obrazovanje mladih, npr. stipendiranje izobrazbe djevojaka u Gospojinskoj školi za kućanstvo u Zagrebu). Još je 1909. odlikovan za zasluge Ordenom viteškoga križa reda Franje Josipa poradi korisna djelovanja u javnom životu,⁷⁸⁹ a potkraj života i Ordenom sv. Save II. i III. reda i Bijelog orla V. reda. Posebice je bio aktivan za vrijeme Prvoga svjetskog rata, iskazao se u dobrovoljnim akcijama, bio je na čelu brojnih organizacija i predstojnik gradskoga pripomoćnog ureda, pa ga je kralj Franjo Josip I. odlikovao civilnim križem za ratne zasluge II. razreda za zasluge stečene u radu na humanitarnom polju. Više godina bio je predsjednik osječkoga *Crvenog križa*, a posebno se istaknuo dobrovoljnim akcijama i društvima za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Bio je i predsjednik društva *J. N. Schulhof*, *Parna ciglana*, *proizvodnja vapna i ledana*.

Vrlo je brzo pristao uz cionističku ideologiju pa je osječka općina bila jedina u čijem su općinskom odboru cionisti već prije Prvoga svjetskog rata imali većinu. U skladu s cionističkim postulatima razvijao je čitavoga svog života dva određenja: da su Židovi narod (ili nacionalna manjina), a kulturno i politički Hrvati. Na Drugom svjetskom cionističkom kongresu

⁷⁸⁹ *Narodna obrana*, br. 233., Osijek, 12. listopada 1909.

(1898./1890.) u Baselu predstavljao je Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. Potom je kao hrvatski delegat nazočio i ostalim cionističkim kongresima sve do Prvoga svjetskog rata. Zajedno s Ervinom Krausom organizirao je Prvi kongres abiturijenata-cionista iz južnoslavenskih zemalja 1904. i 1906. godine u Osijeku. Od 1897. godine prijateljevao je s Davidom Wolffsohnom, kasnijim predsjednikom *Svjetske cionističke organizacije*. (D. Wolffsohn je kao veletrgovac drvom često poslom dolazio u Beliše te je nekoliko puta organizirao predavanja na cionističke teme u Brodu i Osijeku). Jedan je i od utemeljitelja prvoga građanskog cionističkog kluba *Theodor Herzl* u Osijeku

Hugo Spitzer

1906. godine. Pobornik je pokretanja, a u jednom razdoblju (1906.) i urednik prvoga židovskog lista na hrvatskom jeziku *Židovska smotra* koji izlazi u Osijeku 1906. godine, a kada list 1909. kao službeno glasilo Zemaljskoga udruženja zajedno s udruženjem prelazi u Zagreb s njim se seli i Spitzer. Kada je 1909. osnovano *Zemaljsko udruženje cionista južnoslavenskih zemalja Austro-ugarske monarhije*⁷⁹⁰ zahvaljujući njemu sjedište je smješteno u Osijeku, a Spitzer postaje njezinim predsjednikom. Od samoga početka svoga predsjedničkog djelovanja nastojao je da se osječka općina uredi i učvrsti kao samostalna i autonomna zajednica.⁷⁹¹ Budući da 1909. *Židovska smotra* ponovno prelazi u Osijek gdje se nalazi sjedište *Zemaljskoga udruženja cionista južnoslavenskih zemalja Austro ugarske monarhije*, grad na Dravi postaje najjači cionistički centar u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Njegova aktivnost u Osijeku se nastavlja i nakon Prvoga svjetskog rata. Naime, u Osijeku je početkom srpnja 1919. održana osnivačka skupština *Saveza jevrejskih općina Jugoslavije* i dvadesetak dana poslije izabran je za prvoga predsjednika Saveza. Od sljedeće je godine član *Akcionoga komiteta Svjetske cionističke organizacije* sa sjedištem u Baselu. Jedan je od glavnih ideologa cionizma u Kraljevini SHS. Isticao je da „cionizam ne nazire u Židovima pripadnike jedne vjeroispovijesti, članove jedne te iste vjerske družine već nazire u njima narod...“ Nadalje je tvrdio: „ma da je odgovor svih stranih naroda na naša nastojanja i moljavanja, da nas prime, odrješito ne, mi ne prestajemo nastojavati i moljakati, mi se i nadalje ponizujemo, mi se i nadalje hvatamo za skute drugih i nemarimo za očiti prezir kojim nas narodi od sebe odbijaju...“. Stoga je cionizam „plod duboko osjećane potrebe,

⁷⁹⁰ Više o tome u tekstu Ljiljana DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine - prilog poznavanju početaka cionističkog pokreta u Slavoniji“, *Scrinia Slavonica*, br. 6., Slavonki Brod, 2006., 234.-266.

⁷⁹¹ *Ha-kol*, Zagreb, listopad 1999., „150-godišnjica Židovske općine Osijek“, 61.-62.

potrebe, da udovoljimo opravdanim zahtjevima autohtonoga pučanstva, osnovanima na povjestničkoj i etnografskoj istini, da kao narod ostanemo za sebe, da se okanemo nastojanja, ušuljati se u njihove redove... cionizam je pravedan prema drugima i prema nama...". Godine 1922. slavio je 25 obljetnicu predsjedanja gornjogradskom Židovskom bogoštovnom općinom u Osijeku i tom je prigodom *Židovsko nacionalno društvo* zaključilo da sve židovske općine iz Kraljevine SHS osnuju/zasade u Erec Izraelu pod imenom „Jaar Jugoslavija“ maslinovu šumu na obroncima Ginegare. Do 15. i 16. srpnja 1924. bio je neprekidno 15 godina na čelu *Saveza cionista* kada je izabran „začasnim predsjednikom“. Potkraj života počasni je predsjednik *Saveza jevrejskih općina Jugoslavije*, sa sjedištem u Beogradu i počasni predsjednik *Saveza cionista Jugoslavije* i počasni predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine u Osijeku.⁷⁹²

Prvi cionistički kongres u Hrvatskoj 1904.⁷⁹³

*Budimo Židovi, budimo hrvatski Židovi!*⁷⁹⁴

Iako je Osijek kolijevka cionizma u Hrvatskoj, i u gradu na Dravi od samih početaka cionizam nije jednako prihvaćen unutar svih židovskih slojeva te su se unutar osječkih, kao i onih diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije, židovskih bogoštovnih općina stvorile dvije struje: ona koja je podupirala i zagovarala cionizam i ona koje je bila protiv. Pripremajući teren za razumijevanje cionističkoga pokreta i dobivanje potpore od hrvatske, ali i židovske javnosti, počeli su se pojavljivati u hrvatskim glasilima i prvi tekstovi o cionizmu. Tako je na početku 1904. u zagrebačkom *Obzoru* izašao skraćeni tekst Lavoslava Šika, svojedobno objavljen u bečkom listu *Jüdisches Volksblatt* pod nazivom „Kehila kadoscha Zagreb“ u kojem on progovara i napada hrvatske Židove da su *beskarakterni asimilanti* koji kod svečanih zgoda govore da su Hrvati, a ne poznaju hrvatski jezik. Zagovara cionistički pokret, koji nije u suprotnosti s hrvatskim idejama te navodi da će „cionisti u koje i sam spada“, najenergичnije boriti se za širenje hrvatskoga jezika, a pri tom ne izgubiti svoje židovstvo.⁷⁹⁵ Koliko je hrvatsku javnost počeo zanimati cionistički pokret najbolje pokazuju tadašnja javna glasila i to posebice osječka *Narodna obrana* (1902. – 1914.),⁷⁹⁶ koja među prvima, objavljuje

⁷⁹² V. KOVAČ, „Osječki nadrabini dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci“, 45.-49.; *Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925., prigodom proslave 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva*, Zagreb, 1925.; *Spomenica saveza Jevrejskih opština, 1919.-1969.*, ured. David Levi-Dale, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1969., 187.-190.; *Židov*, br. 4.-5., 20. januara 1922., „Dr. Hugo Spitzer“; *Židov*, br. 33., 17. Augusta 1934., 1.-3.; *Židov*, br.7., 3. februara 1922., 2., „Jubilej dra Huge Spitzera“; *Jevrejski narodni kalendar 1935.-36.*, Beograd-Zagreb, 1936., 33.-34.; Ognjen KRAUS, Hugo Spitzer, an Osijek personality, *Voice*, No. 3., Zagreb, 2000., 80.; Jubiläum dr. Spitzer, *Židovska smotra*, br. 4. i 5., veljača-ožujak 1907., 127.-128; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 22, Osijek, 15. studenog 1910.; br. 17., 1. rujna 1917.

⁷⁹³ Prošireni dio ovog teksta objavljen je u: Lj. DOBROVŠAK, „Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine“, 479.-495.

⁷⁹⁴ *Narodna obrana*, 181./1904.

⁷⁹⁵ *Obzor*, br. 10., 14. siječnja 1904.

⁷⁹⁶ Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.*, Zagreb, 2003., 263., *Narodna obrana* je prvi napredni opozicioni dnevnik u Slavoniji, koji počinje izlaziti 16. 09. 1902. u Osijeku i sve do 1914., kada mijenja ime u *Hrvatska obrana*. N.O. izlazila je u nakladi Prve hrvatske dioničarske tiskare, a urednici su bili Ivan Lorković i Većeslav Vilder. Osnivači lista bili su konzervativci, ali je povjeren naprednjacima. N.O. vodi umjerenu opoziciju protiv režima.

tekstove o cionističkom pokretu u Osijeku te u njima upozorava javnost da se među inteligentnom židovskom mladeži u Osijeku pojavio *sionizam* kao odjek židovskoga pokreta u Europi.⁷⁹⁷

Ne iznenađuje činjenica što je u Osijeku i Slavoniji cionistički pokret znatnije prihvaćen nego li u Zagrebu i što su u Osijeku održani prvi cionistički kongresi u Hrvatskoj, jer je već rabin Kaminka predstavljao, doduše neizravno, osječke židovske općine na Prvom cionističkom kongresu (1897.), a veliki zagovaratelj cionizma Hugo Spitzer je bio od 1898. pa nadalje osječki delegat na svjetskim cionističkim kongresima. Sve je to stvorilo temelje razvoja cionističkoga pokreta u Osijeku i Slavoniji. Isto tako, osječki Židovi su nešto više od ostalih odlazili na studije u Beč, gdje su dolazili izravno u doticaj sa svjetskim cionističkim prvacima i idejama, a i od samih početaka bili su uključeni u rad bečkoga studentskog *Društva akademičara iz jugoslavenskih zemalja Bar Giora* koje je te zamisli širilo diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Nakon što je za potpredsjednika bečke *Bar Giora* 1904. izabran Ervin Kraus iz Osijeka stvoreni su preduvjeti za organiziranje prvoga cionističkog kongresa u Hrvatskoj.⁷⁹⁸

Sredinom 1904. novoizabrano predsjedništvo *Bar Giora* i njezini članovi potaknuli su sazivanje cionističke konferencije u Osijeku, i to iz razloga što je tada na čelu gornjogradske Židovske bogoštovne općine bio cionist Hugo Spitzer. Nakon dogovora o mjestu konferencije David Fuhrmann (iz Vinkovaca), tadašnji predsjednik *Bar Giora*, obratio se 24. lipnja te godine Izvršnom odboru Svjetske cionističke organizacije u Baselu i obavijestio ih o namjeri da se za vrijeme ljetnih praznika 6. i 7. kolovoza održi cionistička konferencija u Osijeku s namjerom da se na nju pozove ne samo mlađa generacija već i šire židovske mase.⁷⁹⁹

Aladar Klein, osječki odvjetnički perovođa i član društva *Bar Giora*, predao je 23. srpnja prijavu Gradskom poglavarstvu za održavanje *javnoga kongresa Židova višeškolaca iz jugoslavenskih zemalja* u dvorani Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu.⁸⁰⁰ Saznavši za održavanje kongresa sastali su se odmah toga dana *Osječki hrvatski akademičari mojsijeve vjere*, kako su se sami nazvali, liječnik Samuilo Weisz, pravnik Ricardo/Rikard Krausz, pravnik Lujo Krausz, pravnik Josip Abrahamsohn, tehničar Alfred Bachrach, pravnik Josip Horn, pravnik Julije Kaiser, pravnik Vladoje Rottman,⁸⁰¹ pravnik Dragutin

⁷⁹⁷ *Narodna obrana*, br. 171, Osijek, 27. srpnja 1904.

⁷⁹⁸ *Narodna obrana*, br. 68, Osijek, 22. ožujka 1904.; *Gideon*, br. 9., 11., Zagreb, 1922. Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 224., *Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora”, 1903.-1904.*, Beč 1903.-1904., 27. Kao podupirači ovog društva u Beču 1904. godine iz Osijeka pojavljuju se: Hugo Spitzer, Julije Pfeiffer, Samuel Kästenbaum, Bela Springer, Otto Fellner, Josip Kunetz, Sorger, Weismayer Comp., Prvi osječki paromlin/Erste Esseker Walzmühle, Sigismund Schwarz, Eugen Löbl, braća Berger, Alex. Justus, Franz Weisz, J. Berger, Leopold Berger, Vilim Winter (poslije će postati anticionist), Leopold Singer i D. Boskowitz.

⁷⁹⁹ Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 192.

⁸⁰⁰ HR – HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 174., Osijek, 30. srpnja 1904.

⁸⁰¹ HR – HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Obzor*, 171., 28. srpnja 1904.; *Narodna obrana*, br. 171., Osijek, 27. srpnja 1904. U novinama je napisano ime Viktor Rottman, a u izvješću Eugena Gayera gradskoga kapetana Vladoje Rottman. Nalazimo ga pod oba imena.

7346
c

WIEN - ESSEK, im August 1904. A

התאחדות עולי יוגוסלאוויה (לשעבר)
"הרכיון אבנטוב"
ע"צ. לוקר רח"ד. שמעוני 62
ירושלים 92630

Euer Hochwohlgeboren!

Wir beehren uns hiemit Ew Hochwohlgeboren zu dem am 6. und 7. August
d. J. in Esseck im Sitzungs-Saale der isr Cultusgemeinde stattfindenden

I. CONGRESS

der jüdischen Abiturienten aus den südslavischen Ländern

höflichst einzuladen.

Ihr bestimmtes Erscheinen erwartend, zeichnet

mit vorzüglicher Hochachtung und jüdischem Grusse

„BAR GIORA“

Verein jüdischer Hochschüler aus den südslav. Ländern in Wien.

meldungen, Anfragen etc. erbitten wir uns an:
jur. Erwin Kraus, Esseck-Oberstadt, Deszathungasse 20.

PROGRAMM.

Erster Tag. — Vormittag 9 Uhr.

1. Begrüssung durch den Präses des Vereines „Bar Giora“.
2. Wahl des Vorsitzenden, eines Stellvertreters und zweier Schriftführer.
3. Tagesordnung. — Schluss der Vormittagssitzung.

Nachmittag um 3 $\frac{1}{2}$ Uhr.

1. Die modern-jüdische Bewegung I. Referent jur. Lav. Schick.
2. Debatte und Diskussion.
3. Die Lage der jüdischen Mittelschüler. Referent Abiturient Ernst Fischer.
4. Debatte und Diskussion.
5. Die Pflichten der jüdischen Mittelschüler und Abiturienten. Referent cand. tech. Philipp Rosenzweig.
6. Debatte und Diskussion.

Zweiter Tag. — Vormittag 8 Uhr.

1. Die modern-jüdische Bewegung II. Referent cand. jur. Max Lederer.
2. Debatte und Diskussion.
3. Zionismus in Kroatien-Slavonien und Bosnien. Referent cand. tech. Arthur Spiller.
4. Zionismus in Serbien. Referent cand. tech. David Amar.
5. Zionismus in Bulgarien. Referent cand. med. Alex. Radbill (Sophia).
6. Debatte und Diskussion.
7. Anträge und Resolutionen.
8. Nächster Congress und Schlußworte.

21/363

Prvi cionistički kongres u Osijeku

Zweibach, tehničar Mirko Frank, kemičar Miroslav Schwarz, pravnik Hinko Fischer i abiturijenti⁸⁰² Ricardo Schleyen i Oton Schwarz te donijeli rezoluciju u kojoj su naveli da „Osječki hrvatski akademičari mojsijeve vjere, koji se identificiraju sa svim političkim i kulturnim težnjama hrvatskog naroda,

⁸⁰² Abiturijent je svršeni učenik gimnazije, gimnazijalac koji je položio maturu. Vladimir ANIĆ/Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Novi Liber, 1999., 31.

osuđuju najoštrije agitaciju nekolicine svojih kolega istovjeraca, koji pod maskom „sijonizam“ i „židovski nacionalizam“ propagiraju političku struju protivnu hrvatskome duhu, te tako nastoje mojsijevce naše domovine posve otuđiti hrvatskoj stvari.“⁸⁰³

Šest dana potom (29. srpnja) sastali su se i osječki *Hrvatski akademičari raznih vjeroispovijesti* (pravnik Anlauf, abiturijent Albini, abiturijent Bezecki, pravnik Biljan, pravnik Bixi, pravnik Iso Cepelić, pravnik Ivan Krsto Dončević, tehničar Radoslav Franjetić, pravnik Geild, abiturijent Heiligstein, pravnik Heim, pravnik Kapl, pravnik Vladimir Kovačević, abiturijent Lafert, tehničar Lorenz, filolog Prohaska, abiturijent Prohaska, pravnik Ivan Rabar, pravnik Sudarević, pravnik Vallo i abiturijent Hartinger) te su i oni donijeli rezoluciju koju su objavili u *Narodnoj obrani*. Podržali su rezoluciju kolega *Osječkih hrvatskih akademičara mojsijeve vjere* i osudili ovdašnju agitaciju nekolicine cionista te odlučili da kao hrvatski nacionalisti svugdje i svakom zgodom prosvjeduju protiv židovskoga nacionalizma koji, sa strane njih pojedinaca „ne može nego na štetu hrvatskoj stvari biti“⁸⁰⁴

Neposredno pred sam kongres tiskana je knjižica zagrebačkog novinara Otona Kraussa/Krausza *Židovsko pitanje i sionizam* u kojoj su pretiskana dva članka istoga autora objavljena te godine u zagrebačkom *Pokretu*, inače glasilu Napredne stranke.⁸⁰⁵ Krauss je u brošuri pisao da su Židovi posebna narodnost te da Židov ne može biti Hrvat nego uvijek ostaje Židov. Naglašava da ako se Židovi budu mogli slobodno priznavati Židovima, moći će više uložiti u dobro zajedničke domovine – Hrvatske. To potvrđuje riječima: *Židovi smo i ne možemo drugo što biti. I nitko nam ne može braniti, da kao Židovi ljubimo svoju hrvatsku domovinu.*⁸⁰⁶ O cionizmu govori da mu je glavna zadaća isповijedanje židovske narodnosti te da je to pokret kojim će se spriječiti asimilacija. Pri tome naglašava da zadatak Židova nije da se asimiliraju s Hrvatima, već da je njihova uloga u javnom životu naroda kao *uloga milih i zahvalnih gostiju, koji sa svim silama pomažu domaćinu, da se dokažu za iskazanu gostoljubivost jer to zahtijeva vlastiti interes Židova.*⁸⁰⁷

Nakon obavijesti da će se održati kongres u Osijeku te objavljivanja u *Narodnoj obrani* navedenih rezolucija za i/ili protiv cionizma objavljen je u *Obzoru* uvodni članak *Sijonizam prema hrvatstvu*, kojem je autor naveden pod pseudonimom Mšč.⁸⁰⁸ On podržava cioniste jer smatra, kao i nekolicina uz njega, da se Židovi ne mogu asimilirati s Hrvatima. Isticao je da je židovski nacionalni pokret bolji način rješenja pitanja te da se od Židova ne treba

⁸⁰³ HR – HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Obzor*, 171., 28. srpnja 1904.; *Narodna obrana*, br. 171, Osijek, 27. srpnja 1904.

⁸⁰⁴ HR – HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 175, Osijek, 1. kolovoz 1904.

⁸⁰⁵ Oton KRAUS, *Židovsko pitanje i sionizam*, Zagreb, 1904.; Isto i u *Pokret* br. 13./10. srpnja 1904.; br. 16./31. srpnja 1904.; *Narodna obrana*, br. 178, Osijek, 4. kolovoza 1904.

⁸⁰⁶ O. KRAUS, *Židovsko pitanje i sionizam*, 7.

⁸⁰⁷ O. KRAUS, *Židovsko pitanje i sionizam*, 9.-14.; *Pokret*, br. 16./1904.

⁸⁰⁸ Ognjen KRAUS/Josip Kraus, *Bilten*, 44.-45., lipanj 1996., 15. Prema nekim naznakama iza inicijala Mšč krije se Erma Rdja Miškatović koja je oduševljeno pisala o cionističkom pokretu u *Obzoru*.

tražiti da se asimiliraju. Na kraju zaključuje da za Židove same, židovski nacionalizam je kudikamo bolji od dvolične asimilacije te im predlaže *Ostanite Židovi, nije potrebno da budete Židovi – Hrvati, Hrvati – mojsijeve vjere, ostanite hrvatski Židovi koji ljube hrvatsku domovinu i rade za nju.*⁸⁰⁹

U jeku tih polemika cionistički je kongres započeo s radom 6. kolovoza 1904. u zgradi gornjogradske Židovske bogoštovne općine u Kolodvorskoj ulici (Ulica Stjepana Radića). Na zgradi je bila izvješena hrvatska zastava, a na pročelnom zidu dvorane nalazila se slika utemeljitelja cionističkoga pokreta Theodora Herzla obrubljena crnim velom, jer je Herzl preminuo 3. srpnja te godine. Tu su bili i plavo-bijeli cionistički stijeg, razna cionistička obilježja i fotografije sa svjetskoga cionističkog kongresa. U dvorani se okupilo oko 60 do 70 pristaša. Od oblasnih vlasti nazočio je gradski kapetan Eugen Gayer. Kongres je otvorio predstojnik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugo Spitzer, koji je istaknuo da židovska općina nije još zauzela svoje stanovište glede cionističkoga kongresa, no da svakom Židovu mora *biti simpatičan* taj pokret. Potom se obratio pravnik Maks Lederer iz Vinkovaca te u ime bečkoga društva *Bar Giore* sve pozdravio, zahvalio hrvatskom kralju Franji Josipu I. i banu Theodoru grofu Pejačeviću te hrvatskoj domovini i hrvatskom narodu, čiju gostoljubivost uživa. Nakon toga je govorio o cionizmu, o njegovim začecima te o Herzlu.⁸¹⁰ Pročitao je mnogobrojne pozdravne telegrame i pisma podrške radu kongresa.⁸¹¹ Potom su poslani brzozjavni pozdravi kralju u Ischl, banu u Našice i cionističkom centralnom odboru u Beč. Na Ledererov prijedlog jednoglasno je prihvaćena rezolucija koja glasi: *Budući da u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji postoji samo jedan politički naime hrvatski narod, to se židovski akademičari sakupljeni u Osijeku 6. kolovoza 1904. na I. kongresu židovskih abiturienata izjavljuju vjernim članovima hrvatskog političkog naroda, budući da je hrvatski jezik jedini zakonom priznati jezik toga naroda, to izjavljujemo da smatramo među Židovima u Hrvatskoj jedino opravdanim taj hrvatski jezik.*⁸¹² Izabran je potom, na prijedlog pravника Ervina Krausa iz Osijeka, za predsjednika Kongresa Maks Lederer, za njegova potpredsjednika abiturijent osječke gimnazije Ernst Fischer, a za bilježnike kongresa Adolf Lang iz Iloka i Makso Herzog iz Vinkovaca.⁸¹³ Kongresu su nazočili zastupnici oba židovska akademska društva iz Beča „Kadimah“ i „Makabea“. Iz Bijeljine, mjesta u Bosni i Hercegovini, došle su dvije cionistkinje te sefardski Židovi iz Bosne. Jutarnji dio kongresa završio je službom u gornjogradskom židovskom hramu.⁸¹⁴

⁸⁰⁹ *Narodna obrana*, br. 179, Osijek, 5. kolovoz 1904.

⁸¹⁰ HR - HDA, PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 180, Osijek, 6. kolovoz 1904.-gradske vijesti-„Sijonistički kongres“.

⁸¹¹ Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 194.; *Die Welt*, br.33.-12.08. 1904., 8. „Zwei Zionistentage in Osijek (Essek)“ Telegrama su uputili cionistički prvak Oskar Marmorek, S. Krenbergera, rabin Markus Ereinpreis iz Sofije, Bernhard Rehberger iz Bjelovara, rabin Julije Diamant iz Vukovara, rabin Salamun Neumann iz Vinkovaca, rabin Herman Ezechiel Kaufmann iz Virovitice i razna društava iz Beča, Zagreba i Sarajeva.

⁸¹² HR - HDA, PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.

⁸¹³ HR - HDA, PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.

⁸¹⁴ *Narodna obrana*, br., 180., Osijek, 6. kolovoza 1904.

U poslijepodnevnim satima drugi dio kongresa okupio je oko 150 ljudi, među kojima su bili sazivači kongresa – cionisti, protivnici cionističkoga pokreta (anticionisti) i nešto općinstva obiju općina. Sve nazočne je u nastavku kongresa pozdravio Maks Lederer te odmah dao riječ pravniku i suradniku *Agramer Tagblatta* iz Zagreba Lavoslavu Šiku pa je izjavio da u raspravi poslije svakoga izlaganja mogu govoriti samo članovi kongresa, što je isključivalo sve druge, tj. i židovske i hrvatske sveučilištarce.⁸¹⁵ Šik je govorio o Herzlu te dokazivao potrebu i opravdanost modernoga židovskog cionističkog pokreta kroz povijesni njegov razvoj. U svom govoru je istaknuo načelo: *Mi hoćemo da nas Hrvati sude po djelima našim. Time što se otvoreno priznajemo Židovima, prisiljeni smo da svojim radom dokažemo svoj zdravi odnos naprama Hrvatima!... Svaki sionista mora ovdje raditi za hrvatski jezik. Za sve težnje hrvatskog naroda moramo se složno boriti. Naše židovstvo ne smije doći u sukob sa idealima hrvatskog naroda. Budimo Židovi, budimo hrvatski Židovi.*⁸¹⁶ Njegov govor bio je često prekidan povicima cionista, ali i negodovanjima protivnika cionizma – anticionista, da bi se na kraju javio za riječ prislušnik kraljevskoga sudbenog stola u Osijeku Felix Kohn koji je osudio cionistički pokret, zanijekao svaku osobnost Židovima kao rasi te zaključio da se židovski problem može riješiti samo asimilacijom.⁸¹⁷ Njemu se pridružio mladi pravnik Julije Josip Abrahamsohn, koji je označio cionizam kao izraz slabosti utopističkih ljudi koji nemaju snage da uđu u borbu s antisemitizmom te da on ne poznaje druge domovine osim Hrvatske. U svom govoru Abrahamsohn je istaknuo da se svaka nacionalna težnja kosi s drugim narodom riječima: *Vi gojite židovski jezik, a hrvatski narod hrvatski – tu mora doći do sukoba* (smijeh kod cionista). *Sionizam je šport i to vratoloman. Vašim radom dovesti će te i u Hrvatskoj do Kišinjeva.*⁸¹⁸ Ova njegova izjava popraćena je smijehom te je nakon smirivanja nastavio: *Hrvatska je naša majka, a mi smo njezini sinovi. Budimo Hrvati i ništa drugo i riješili smo židovsko pitanje u Hrvatskoj.*⁸¹⁹ Nakon te izjave nastala je velika graja u dvorani pa je predsjednik Lederer oduzeo riječ Abrahamsohnu, a za repliku se javio Šik, koji je stao u obranu cionizma govoreći: *Znam da bi mi bilo bolje da se nisam rodio kao Židov, no ja se nikada neću odreći svog židovstva – živjeti i umrijeti ću s njime!*⁸²⁰ Međutim, i on je bio prekidan povicima sa strane, koji su postali još glasniji nakon izjave Felixa Kohna: *Židovski narod je svršio. On mora propasti. Pokrstimo se svi!*⁸²¹ Ta izjava izazvala je galamu i nemir prisutnih, a

⁸¹⁵ *Narodna obrana*, br. 181., Osijek, 8. kolovoza 1904.

⁸¹⁶ *Narodna obrana*, br. 181., Osijek, 8. kolovoza 1904.

⁸¹⁷ *Narodna obrana*, br. 182., Osijek, 9. kolovoza 1904.; br. 183, Osijek, 10. kolovoza 1904., *Protiv sionizma* - Felix Kohn izražava svoje neslaganje sa cionističkom idejom riječima: *Židovsko pitanje nije za nas ništa drugo nego li problem samosvjesti. Jest, moramo postati slobodni ljudi, a za to moramo napretnuti sve naše sile, a za to nam ne treba sionizma, naprotiv po njemu to nikada nećemo postići.*

⁸¹⁸ U ljeto 1903. i tijekom 1904. dogodili su se u Kišinjevu (Rusija) strašni izgredi protiv Židova u kojima su mnogi izgubili živote a tisuće Židova je rastjerano po Europi.

⁸¹⁹ *Narodna obrana*, br. 181, Osijek, 8. kolovoza 1904.; HR – HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.

⁸²⁰ *Narodna obrana*, br. 181, Osijek, 8. kolovoza 1904.

⁸²¹ *Narodna obrana*, br. 182, Osijek, 9. kolovoza 1904. Posebno je otiskan u cijelosti govor Feliksa Kohna na kongresu židovskih akademika pod naslovom „Protiv sionizma“.

Šik je uzrujanim i drhtavim glasom rekao: *To smo dakle doživjeli u ovoj zgradi bogoštovne općine, da nam Židov dovikuje neka se odrekne svog židovstva!* Uvidjevši da bi kongres mogao prerasti u veći sukob gradski kapetan Gayer je, nakon što se javio za riječ još jedan anticionist,⁸²² prekinuo kongres pa je skupština raspuštena iako se na ulici i u obližnjoj kavani prepirka među pojedinim članovima nastavila.

Poučeni iskustvom protekloga dana, kongres je nastavljen 7. kolovoza u nedjeljno jutro, ali u nazočnosti samo onih koji su dobili pozivnice pa su tako bili isključeni najekstremniji anticionisti. Na samom početku drugoga dana kongresa javio se anticionist Felix Kohn i ispričao se te opozvao svoju izjavu od protekloga dana, riječima da je bio potpuno smućen i da nije znao što govori. Njegova isprika je prihvaćena. Potom su se nazočnima obratili abiturijent Ernst Fischer i odvjetnički perovođa Aladar Klein prikazavši stanje židovskih srednjoškolaca, a o dužnostima i zadaći srednjoškolske židovske omladine govorio je abiturijent Rudolf Kohn. O cionizmu u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji govorio je kandidat tehnike Arthur Spiller. Potom je Šik predložio da ubuduće svu akciju oko organizacije kongresa vodi neka organizacija iz Hrvatske koja se treba osnovati, a ne više *Bar Giora* iz Beča. Tako im se ne bi predbacili utjecaji izvana na što je odgovorio Filip Rosenzweig da je organizaciju preuzela *Bar Giora* samo zato što u Hrvatskoj nije bilo cionističkoga društva. O cionizmu u Srbiji govorio je David Amar, a o cionizmu u Bosni M. Salamon iz Travnik. Na kraju je zaključeno da će se sljedeći kongres održati sljedeće godine u Sarajevu i prihvaćene su rezolucije. (Međutim, sljedeći cionistički kongres ponovno je održan u Osijeku, i to 1906. godine, op.a.)⁸²³

Istoga dana, 7. kolovoza, ali poslijepodne, u dvorani gornjogradskega društva *Kasino* u Županijskoj ulici (nadomak sinagogi) održan je sastanak koji su sazvali liječnik Oskar Kolbach, trgovac Adolf Krausz i odvjetnik Aladar Klein, sa svrhom da se osječki Židovi upoznaju s modernim (cionističkim) židovskim pokretom.⁸²⁴ Sastanku je predsjedavao Hugo Spitzer. Od 2.070 Židova, koliko ih je tada živjelo u Osijeku, sastanku je nazočilo oko 250 do 300 odraslih osoba (oko 15%). Okupljenima su govorili rabin Lazar Roth iz Đakova o Herzlu, a osječki kantor Ašer Kitschitsky (Kišicky) o cionizmu kao pokretu, i to na hebrejskom jeziku. Potom je novinar Otto Kraus na hrvatskom

⁸²² *Osječki Tjednik*, br. 34, Osijek, 3. rujna 1906. Kao osječki anticionisti navode se: Hinko dr. Plachte, Vilim dr. Winter, Julije Pfeiffer, Makso dr. Kaiser, Josip Horn, Herman dr. Stern, Julije Sorger, Makso dr. Bloch, Mosin dr. Klein, Geza Guttmann, Dragutin Kohn, Makso Löwy, Hugo, Josip Abrahamsohn, Rikardo dr. Krauss i Frco Schwarz.

⁸²³ HR - HDA, PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 180, Osijek, 6. kolovoza 1904.; 181., 8. kolovoza 1904. 1.) „Imadu se zamoliti izraelitičke bogoštovne općine da više paze na vjerski i nacionalni odgoj židovske djece, te da nastoje, da se u školama više pazi na predavanje židovske povijesti i literature, jer će se time najbolje postići gore spomenuta svrha. 2.) Imadu se upravititi zamolnice na ravnateljstva srednjih učilišta, da se dozvole, da Židovi imadu pod pažnjom rabina i vjeroučitelja svoje literarne sastanke gdje će gojiti židovsku povijest, književnost i hebrejski jezik. 3.) Imadu se pozvati rabini i vjeroučitelji, da na svojim obdržavanjima imajućim sastancima izrade bolju naučnu osnovu za židovsku mladež. 4.) U svrhu boljeg odgoja židovske mladeži imade se provesti akcija, da se u Hrvatskoj ustroje internati za židovsku djecu objeg spola.“

⁸²⁴ HR - HDA-PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 182, Osijek, 9. kolovoza 1904.-gradske vijesti-Sijonistički kongres.

Članovi Prvog cionističkog kongresa u Osijeku 1904.

jeziku započeo predavanje o hrvatskim političkim strankama i cionizmu, ali je ubrzo bio zamoljen da govor nastavi na njemačkom jeziku s obrazloženjem da „mnogi prisutni još nisu vješti hrvatskom“ jeziku. O cionizmu su nastavili izlagati Lavoslav Šik i virovitički rabin Hermann Ezechiel Kaufmann.⁸²⁵ Na prijedlog liječnika Milana Rechnitza prihvaćena je rezolucija u kojoj su podržali akcije članova *Bar Giore* u Beču. Sastanak je prošao mirno. U konačnici je podržan prijedlog Aladara Kleina da se u Osijeku osnuje cionističko društvo, što je učinjeno dvije godine potom (1906.). Te večeri su pristaše cionizma organizirali i u dvorani Gradskega vrta prijateljsku večeru na koju su pozvali Josipa Lorkovića i Vilima Wildera, suradnike osječkih oporbenih dnevnih novina *Narodna obrana*, koji su odobravajuće pisali o cionizmu. Na toj se večeri predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugo Spitzer otvoreno očitovao kao pristaša cionizma.⁸²⁶

Promatrajući u cjelini može se reći da je Prvi cionistički kongres u Hrvatskoj, održan u Osijeku, završen uspješno, ali je pokazao da su se stvorile dvije grupe židovskih akademičara u kojoj su jedni, cionisti, zagovarali cionistički pokret i tvrdili da su Židovi i ništa drugo, i drugi, anticionisti – asimilanti, koji su se nazivali „Hrvati mojsijeve vjere“ i identificirali s hrvatskim narodnim težnjama među kojima su se uz Židove okupili i nežidovi (hrvatska nežidovska mladež).

Drugi cionistički kongres 1906.

Iako je drugi cionistički kongres trebao biti održan 1905. u Sarajevu ipak je organiziran ponovno u Osijeku, i to 14. i 15. kolovoza 1906. godine. Organizatori su bili ponovno članovi *Društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“* te prvi put *Cionističko društvo Zion* iz

⁸²⁵ *Narodna obrana*, br. 182, Osijek, 9. kolovoza 1904.

⁸²⁶ HR - HDA-PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904.

Vinkovaca.⁸²⁷ Nakon završetka toga kongresa sudionici i slušatelji su smatrali da je „učinio još dublji utisak na Židove ... nego li prvi, jer je pokazao veliki interes za cionizam ne samo kod srednjoškolske omladine, već je polagano i sigurno prodirao u sve šire narodne slojeve“.⁸²⁸

Kongresu je nazočilo između 50 i 100 sudionika, i to studenti i maturanti iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine i Kraljevine Srbije. Tijekom zasjedanja pristizali su brojni pozdravni telegrami i pisma.⁸²⁹ Prvi dan se, prema dnevnom redu, raspravljalo o cionizmu, židovskim srednjoškolcima i o židovskoj kulturi, a drugoga je dana održana židovska građanska skupština na kojoj se isto tako raspravljalo o cionizmu, institucijama cionizma, organizaciji cionista u Hrvatskoj i konstituiranju cionističkoga građanskog društva u Osijeku.⁸³⁰

Kongres je započeo u utorak, 14. kolovoza 1906.,⁸³¹ i sudionicima se pozdravnim govorom obratio osječki odvjetnik Hugo Spitzer. Istaknuo je oduševljenje što je židovska mladež „iz Jugoslavije stupila u kolo židovskih borioaca“ i što ponosno ističu svoje židovstvo. Potom je konferenciju otvorio student prava Aleksandar Licht iz Zagreba, predsjednik bečke „*Bar Giore*“ i u svom je govoru oštro osudio progone Židova u Rusiji i na Bliskom Istoku. Nakon njegovog govora osnovan je odbor kongresa koji su činili članovi *Bar Giore*, i to Filip Rosenzweig, predsjednik, David Amar (Kadimanac), prvi potpredsjednik, maturant Armin Singer, drugi potpredsjednik, student Gustav Kunetz, prisjednik, Geza Buchwald, prisjednik i perovođa. Nakon što je Licht završio govor, predsjednik odbora kongresa Rosenzweig pročitao je mnogobrojne pozdravne brzogjave i predao ponovno riječ Lichtu koji je održao izlaganje o razvoju cionističke misli i o principima političkoga cionizma prema Baselskom programu te o težnjama i nastojanjima asimilanata na Zapadu protiv cionizma. U govoru, koji je trajao 2 sata, naglasio je prvo: *svjesno isticanje židovske narodnosti* i drugo: *javnopravnu zajamčenu domovinu u Palestini*.⁸³² Nakon kratke stanke govorio je maturant Lavoslav Stern o zadacima i dužnostima židovskih vjeroučitelja kao i o samonaobrazbi židovske srednjoškolske mladeži. Vatrenim je govorom tražio da se „židovska mladež vrati židovstvu“ što je popraćeno burnim pljeskom.⁸³³ U poslijepodnevnom dijelu zasjedanja prvi je govorio Gustav Kunetz o židovskoj modernoj kulturi istaknuvši njezin razvitak i kriterije. Nakon njega student filozofije Otto Goldstein⁸³⁴ govorio je o Židovima u južnoslavenskim zemljama i osvrnuo se na njih pohvalivši ih u razvoju cionističkoga pokreta

⁸²⁷ *Židovska smotra*, br. 1., studeni 1906., 25.-26.; *Osječki tjednik*, br. 24., Osijek, 25. lipnja 1906.

⁸²⁸ *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 18. jun 1922., 170.

⁸²⁹ *Osječki Tjednik*, br. 32, Osijek, kolovoz 1906., 4. „Cijonistički kongres u Osijeku“.

⁸³⁰ *Osječki Tjednik*, br. 30, Osijek, 6. kolovoza 1906.; *Narodna obrana*, br. 187., Osijek, 5. kolovoza 1906.

⁸³¹ *Vinkovci i okolica / Vinkovce und Umgebung*, br. 34., 26. kolovoza 1906., 3.-4., Der II. zionistische kongres in Osijek“.

⁸³² *Narodna obrana*, br. 195, Osijek, 15. kolovoza 1906.

⁸³³ *Osječki Tjednik*, br. 32, Osijek, kolovoz 1906., 4.

⁸³⁴ *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 18. jun 1922., 179.-180.

u južnoslavenskim zemljama. Za vrijeme svojega govora osvrnuo se na neka židovska društava koja u svojem imenu nose hrvatski predznak (*Hrvatsko izraelitsko literarno društvo*, *Hrvatsko društvo akademičara Židova*) te smatrao da nema smisla isticanja hrvatskoga značaja. Osvrnuo se i na pohrvaćenje njemačkih židovskih imena i prezimena kao i na činjenicu da se povećava broj pokrštenih Židova, a da je tomu uzrok ženidbeni zakon koji ne dopušta mješovite brakove.⁸³⁵ Za vrijeme stanke sudionici kongresa su se slikali. Time je prvi dio kongresa zaključen. Navečer su židovski gimnazijalci i građani u zgradi gornjogradske židovske općine dočekali novinara i cionističkoga prvaka Otona Krausa i Leopolda Kahna člana užega akcijskoga odbora Svjetske cionističke organizacije, te su zajedno s njima produžili na zabavu kod Weingrubera.⁸³⁶

Sljedeći dan, 15. kolovoza, kongres je nastavljen predavanjem Armina Spingarna iz Osijeka, koji je opisao markantne pojave u suvremenoj židovskoj literaturi, znanosti i umjetnosti, ali je istaknuo i nežidovske cionističke pisce.⁸³⁷ Potom je slijedila kratka rasprava u kojoj su sudjelovali Lavoslav Stern i Aleksandar Licht te se potom razvila živa diskusija. Sudionici kongresa, akademičari i abiturijenti, prihvatili su rezoluciju na osnovu Baselskoga programa, koju je predložilo predsjedništvo „*Bar Gioré*“. Rezolucija je tražila hitno i neodloživo jačanje židovske nacionalne svijesti, poznavanje židovske povijesti, literature i svih kulturnih problema iz židovske povijesti i sadašnjosti, a osobito se insistiralo na učenju hebrejskoga jezika. Delegati su smatrali svojom dužnošću da traže od svih samosvjesnih židovskih studenata intenzivno učenje hebrejskoga jezika. Istaknuli su veliko značenje žena u odgoju mlade generacije i potrebu da se židovske žene i djevojke pripremaju za odgoj židovske mladeži u židovskom duhu, kao i da se udružuju u razna židovska društava. Svim židovskim općinama diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije poslan je apel da u okviru kulturnih i društvenih zadataka osnivaju židovske javne knjižnice i da se brinu za učenje hebrejskoga jezika i židovske povijesti. Članovi konferencije su u rezoluciji napisali da protestiraju protiv onih općina i vjeroučitelja koji se suprotstavljaju i suzbijaju širenje židovske nacionalne svijesti te je ponovljen zahtjev Prvoga cionističkog kongresa iz 1904. da židovski studenti ne smiju biti članovi bilo koje nežidovske političke organizacije, a u kulturna udruženja mogu se učlaniti jedino ako su tolerantna i nisu u suprotnosti s težnjama i tendencijama židovskoga nacionalnog pokreta. Istodobno je odlučeno da se kongresi cionističkih studenata iz južnoslavenskih zemalja pretvore u stalne institucije i taj zadatak je prepušten i dalje „*Bar Giori*“. Na prijedlog delegata društva „*Gideon*“ iz Beograda student medicine David Albala predložio je da se sljedeći kongres održi u Beogradu i da se društvo „*Bar Giora*“ zaduži za izdavanje cionističkih

⁸³⁵ *Narodna obrana*, br. 195, Osijek, 15. kolovoza 1906.

⁸³⁶ *Osječki Tjednik*, br. 32, Osijek, 20. kolovoz 1906., 4., *Vinkovci i okolica / Vinkovce und Umgebung*, br. 34., 26. kolovoza 1906., 3.-4., *Der II. zionistische kongres in Osijek*“.

⁸³⁷ Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 198.; *Die Welt*, br. 34., 24.08.1906.

Drugi cionistički kongres u Osijeku 1906.

knjižica na hrvatskom jeziku. Drugi je cionistički kongres zaključio završnim riječima Licht, a delegati i sudionici su otpjevali himnu „Bar Gioré“, koju je spjevao Licht, a uglazbio Berthold Ullman.⁸³⁸

Tijekom održavanja drugoga dana kongresa organizirana je građanska skupština cionista u dvorani Hotela „Royal“ u Kapucinskoj ulici. Skupštini je nazočilo oko 500 sudionika.⁸³⁹ Sjednicu je otvorio govorom Aladar Klein iz Osijeka, koji se prisjetio cionističkoga vođe Theodora Herzla te pozvao sve nazočne da prosvjeduju protiv nečovječnoga postupanja prema Židovima u Rusiji. Nakon toga je jednoglasno za predsjednika građanske skupštine izabran Hugo Spitzer, koji je potom održao govor o cionizmu. Uslijedilo je izlaganje Leopolda Kahna, člana velikoga cionističkog akcionog odbora iz Beča, koji je govorio o cionizmu i svojom izvanrednom govorničkom snagom pridobio gotovo cijelo slušateljstvo za cionističke ideje. Pri tom izlaganju je nekoliko puta bio prekinut burnim pljeskom i povlađivanjem. Aleksandar Licht se okupljenima obratio temom o cionističkim organizacijama, a potom je uslijedio referat novinara Otona Krausa iz Zagreba o cionističkoj organizaciji. Predložio je da Židovi trebaju organizirati i osnovati cionističko društvo te je tražio da se pristupi utemeljenju pravila *Osječkoga cionističkog društva „Theodor Herzl“* za koje se prijavilo preko 100 članova. Stoga se pristupilo utemeljenju društva i za predsjednika je izabran Ignat Natan Schulhof, a članovi odbora bili su Hugo Spitzer, Oskar Kolbach, Isak Arminski, E. Spitzer, Makso Kraus, Josip Gustav Kraus, Aladar Klein, H. Schick (Šik) i Ervin Kraus. Potom je Hugo Spitzer istaknuo da se raduje uspjehu rada skupštine te novoosnovanom društvu zaželio uspješan rad.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 199.-200.; *Die Welt*, br. 34., 24. kolovoza 1906.; *Osječki Tjednik*, br. 32., Osijek, 20. kolovoz 1906., 4.-5.

⁸³⁹ *Osječki Tjednik*, br. 30., Osijek, 6. kolovoza 1906.; br. 31., Osijek, 13. kolovoza 1906., 2.

⁸⁴⁰ *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 18. jun 1922., 170.; *Osječki Tjednik*, br. 32., Osijek, 20. kolovoz 1906., 4.-5.

Correspondenten des „Ung. Tel.-Corr.-Bü.“ gemachten Meinungen Stellung zu nehmen. Das samstäbliche „Hrvatsko Brano“ veröffentlichte den Beschluß der Staroëdicianer an erster Stelle in Form einer von sämtlichen Mitgliedern der Partei unterfertigten feierlichen Erklärung, in der insbesondere hervorgehoben wird, daß Dr. Medaković, der Landtagspräsident, durch seine Meinungen gegen die Staroëdic-Partei, sein gegebenes Wort, allen Parteien des Landtages gegenüber mit voller Objectivität vorzulegen, gebrochen und daß er, indem er seine unbegründeten Anschuldigungen vor ein ausmüdigtes Forum gebracht, die Würde des Landtagspräsidenten verletzt und überdies sich leichtsinnig gegen die Wahrheit veründigt habe. Deshalb haben die unterzeichneten Abgeordneten die Frage erörtert, ob der erste Vizepräsident des Landtages, der der Staroëdic-Partei angehörende Dr. Mile Staroëdic, und die beiden Hrvatoëdicianischen Schriftführer des Landtages auch weitehr mit Dr. Medaković zusammen im Landtagsbureau wirken können. Ein definitiver Beschluß über das Verhalten der Partei im Landtage gegenüber Dr. Medaković werden die Hrvatoëdicianischen Abgeordneten beim Zusammentritt des Landtages fassen.

Rechenschaftsberichte.

Abg. Dr. Božo Vinković trifft am 28. d. in Begleitung der Abgeordneten Dr. Bero Magdič und Svetozar Vrbicić in Požega ein und wird am folgenden Tage im Kreise seiner Wähler seinen Rechenschaftsbericht erstatten. Für den feierlichen Empfang des Abgeordneten werden in Požega große Vorbereitungen getroffen.

Abg. Olga Tuskán bereite dieser Tage gleichfalls seinen Eiferer Wahlsitz und wurde überall mit großem Beifall empfangen. Sein Rechenschaftsbericht wurde von den Wählern zustimmend zur Kenntnis genommen.

„Obzor“ will aus absolut verlässlicher Quelle erfahren haben, daß der einzige und wichtigste Candidat für den erledigten Mandatsstuhl in Slavovo der Agrarier Demeter Dr. Gulaš Baron sei, für den sich Erzbischof Dr. Pofilović aufs wärmste einsetze.

Die Zionisten.

Četvrti dan, 24. Juni.

Als Präsidium zu dem am 14. und 15. August l. J. in Eszék stattfindenden Zionistencongreß hat sich zwischen den Fortschrittler und Zionisten eine Zeitungs polemik ergeben, welche ohne Zweifel auch auf dem Congresse Gegenstand eines ephabten Gedankenaustausches bilden dürfte. Wie bekannt, beschloß die Hrvatska pučka narodna stranka Zionisten nicht als orientalische Mitglieder aufzunehmen. „Obzor“ ämte diesem Beschlusse zu und billigte die Bestrebungen der Zionisten, sich selbst als politische Partei zu organisieren. Wie mir jedoch erfahren, denken die hiesigen Zionisten vorläufig noch nicht daran, sich politisch zu organisieren, sondern los der interterritorialen zionistischen Organisation, welche unpolitisch ist, beizutreten.

Im „Agr. Ztbl.“ vom letzten Samstag nahm der Agrarier Abbeoc Dr. Robert Siebenschein ein Sohn des Wortführers der dortigen israel. Gultusgemeinde, zu dem Conflict der Zionisten und Fortschrittler Stellung, indem er die assimilation der kroatischen Juden abzulehnde Bewegung als die einzig richtige Lösung der Judenfrage in Kroatien hinstufeln versuchte. Indem wir seinen Ausführungen hier Raum geben, sind wir auf die Entgegnung von zionistischer Seite gespannt. Herr Dr. Siebenschein schreibt:

Es scheint mir erforderlich, gegenüber dem in Ihrem gesch. Blatte vom 18. d. erwähnten Conflict zwischen den Eszék Fortschrittler und den dortigen Zionisten Stellung zu nehmen. Wenn es sich auch im vorliegenden Falle um Differenzen localer

und — wie es den Anschein hat — persönlicher Natur handelt, so ist der Gegenstand doch geeignet, weitere Kreise in Mittheilung zu ziehen. Auch könnte stillschweigen die gewiß ganz falsche Deutung zulaufen, daß die Gesamtheit oder doch die Mehrheit der israelitischen Kroatiens im Lager Zions sich befindet.

Die Zionisten gründen ihre Lehre auf dem Principe der jüdischen „Nationalität“. Schon dieses Nationalitätsprincip an und für sich ohne alle anderen Garinnungen der Zionslehre genügt mir, um dieselbe rundweg abzulehnen. Ich muß mich ganz entschieden dagegen verrohren, einer anderen Nationalität zugerechnet zu werden, als der kroatischen. Daß ich zufällig als Zugehöriger der israelitischen Confession das Licht der Welt erblickt habe, vermag an meiner kroatischen Nationalität nichts zu ändern.

Der Zionismus ist die Manifestation eines durch den Druck der letzten Jahrzehnte erzeugten Gegenrudes, und wie bei allen ähnlichen Evolutionen wird auch hier im blinden Eifer das Ziel übersehen und über dasselbe geschlossen. Ich verleihe es billige vollkommen sowohl nationalkroatischen als auch vom allgemein menschlichen Standpunkte den Beschluß der Eszék Fortschrittler, jüdischen „Nationalen“ die Aufnahme in die Parteiorganisation zu verweigern. Jemand, der sich zu einer anderen Nationalität bekennt, kann eben kein vollwerthiger Kroat sein, und ist es nur gut zuweilen, wenn die Fortschrittler oder sonstige auf nationaler politischer Grundlage stehende Organisationen in ihrer Mitte Mitglieder verschiedener Wertung nicht haben wollen.

Das kleine Häuflein der Zionisten Kroatiens verucht es, den zwischen kroatischen und jüdischem Nationalismus bestehenden Gegensatz wegzuleugnen. Das muß als illogales, unaufrichtiges Kampfmittel bezeichnet werden. Da sind die Zionisten Oesterreichs aufrichtiger. Diese erklären sich frank und frei als corpus separatum und verlangen sogar — horribile dictu — eine separate jüdische Wahlkreis. Wünschen die Herren Zionisten Kroatiens auch so etwas ähnliches? Wenn ja, gute Unterhaltung! Da mögen sie sich aber gleich ins Ghetto zurückziehen; wir sogenannten Assimilanten gehen nicht mit.

Mit volltönenden Wagnen und sophistischen Deutereien ist die Rippe, an welcher der Wagnen des Zionismus zerfellen muß, nicht zu umschiffen. Aut — aut: Entweder vaterlandstreu jüdisch-nationaler oder Kroat israelitischer Religion! Tertium non datur. Zweien Nationen kann man nicht angehören. Der Zionismus ist eine jener Wüthen, wie sie die Bebrüdigung des Judenthums im Laufe der Jahrhunderte in großer Zahl geseztigt hat. — Wüthen, die der leibste Windhauch abbeutelt und nie zur Frucht austreiben läßt.

Nicht „Zion“ darf das Lösungswort sein, Fortschritt des menschlichen Geistes muß die Parole lauten. Daß dieser Fortschritt bis nun kein entscheidender und radikalster ist, darf uns nicht entmutigen, ist das nicht in 30 Jahrhunderten gelungen, so wird es in 90 oder in 50 gelingen. Die ärgste Bebrüdigung darf in uns die altruistische Weltanschauung nicht erschüttern, darf in uns die heiligsten Pflichten, jene gegenüber dem Vaterlande, nicht erlöden.

Eine Entgegnung.

Heute Vormittag erhielten wir von einem gewissen Zionisten eine Entgegnung auf den vorstehend reproducirten Artikel des Herrn Dr. Siebenschein, die wir — nach dem Grundsatze: audiat et altera pars — im Nachfolgenden wiedergeben, ohne selbst zu der aufgeworfenen Frage Stellung zu nehmen:

Vor Allem will ich betonen, daß es sich in dem Conflict zwischen den Fortschrittler und den Zionisten nicht um Differenzen localer (nämlich Eszék) oder gar persönlicher Natur handelt, wie der gesezte Herr Doctor annimmt. Ob Nationaljüden kirchliche Mitglieder andersnationaler Parteien sein können, sind principielle, all-

gemeine Fragen. Doch schreiten wir zu Widerlegung einzelner Punkte.

1. Dr. Siebenschein vermagt sie dagegen, einer anderen als der kroatischen Nationalität zugerechnet zu werden. Die seine Verwahrung muß er an seine kroatischen oder pravo-slaven Connationale richten, — wir Zionisten mennen uns solche Fragen nicht. Wenn diese ihn glauben, daß er zufällig als Zugehöriger der israelitischen Confession das Licht der Welt erblickt hat — was an seiner kroatischen Nationalität nichts zu ändern vermöge — so wollen wir Zionisten keine Finger mehr rühren, um Herrn Dr. Siebenschein abtrünnig zu machen. Ich will der Herr Doctor nur darauf aufmerksam machen, daß seine nichtisraelitischen Connationale das Licht der Welt weder als Katholiken, noch als Pravo-slaven erblickt haben. . . Erst mit der Taufe sind sie geworden. Die orthodoxen Juden sind auch der analogen Anschauung, daß ma Zugehöriger der „israelitischen Confession“ weisich der Herr Doctor auszubekennen selbst erst mit dem Momente der Beschneidung werde und nicht der Geburt. Ich verweigere dem Herrn Doctor bloß auf den sich er in jüngster Zeit ereigneten Fall, wo ein Rabbiner einem jungen Juden die Theilnahme an dem Religionsunterricht verweigerte, weil an ihm die Circumcision nicht ausgeführt worden war. Aber auch der Umstand, daß die modernen Rabbinen die Zugehörigkeit zur mosaischen, recte jüdischen Religion auch ohne Circumcision anerkennen beweist nur, daß jüdische Nationalität ein Religion Eins sein, daß die jüdische Religion eine nationale sei. Von einer Nation nachhin geboren, bist du ipso iure Mitglied der jüdischen Religionsgemeinschaft!

2. Der Zionismus wäre nach der Meinung des gesezten Herrn Doctors die „Manifestation eines durch den Druck der letzte Jahrzehnte erzeugten Gegenrudes“. In Anblich daran aber bezeichnet Herr Dr. Siebenschein den Zionismus als eine „Evolution“. Meinens Erachtens hat der Herr Doctor hiebei selbst seine künstlich zusammengehellte Definition widerlegt. Ist der Zionismus eine evolutionistische Bewegung — wie wir Zionisten auch annehmen — dann er kein Gegenrud sein, sondern dann ist er eine natürliche Fortentwicklung und Hervorwollung des Bestehenden, welches sich auch ohne Druck von außen vollziehen und so ist es auch. Der Zionismus — nämlich die nationaljüdische Bewegung — ist kein Kind der letzten Jahrzehnte. Nur der politische Zionismus, der auf die Schaffung einer vollerechthilich gesicherten Heimstätte in Palästina hinabzielt, ist jüngere Datums.

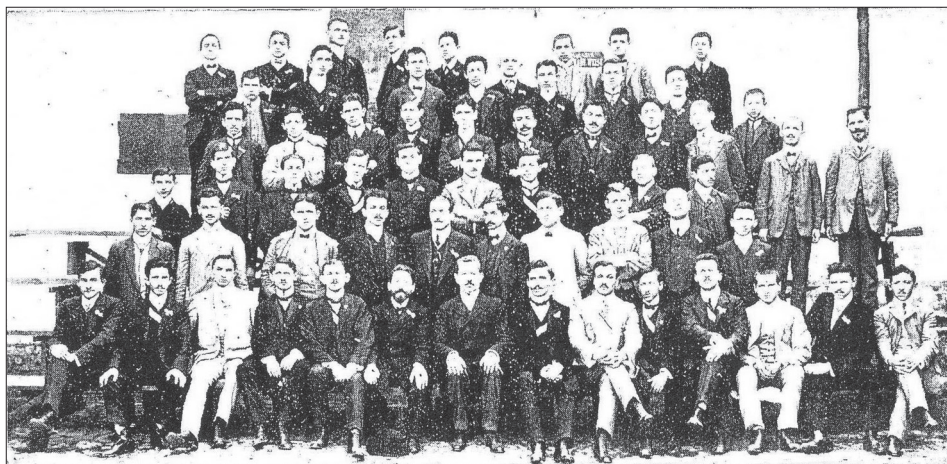
3. Herr Dr. Siebenschein meint ferner, daß das „kleine Häuflein“ der Zionisten Kroatiens, den zwischen kroatischen und jüdischem Nationalismus bestehenden Gegensatz wegzuleugnen veruche — und bezeichnet dieses Bestreben als illogales, unaufrichtiges Kampfmittel. Ich hingegen halte es für illogal und unauf richtig, wenn man sich seiner Zugehörigkeit zur jüdischen Nation bemußt ist und doch diese Thatsache wegzuleugnen verucht. Daß Herr Dr. Siebenschein in Kroatier das Licht der Welt erblickt hat, ist ein Zufall — daß er aber von jüdischen Eltern geboren wurde, ist mehr als ein Zufall. Das Nichtzufällige ist das Primäre — also in diesem Falle die Zugehörigkeit zur jüdischen Nation; das Zufällige ist das Secundäre — in diesem Falle kroatische Staatsbürgerschaft. Uns Zionisten deshalb vaterlandstreu jüdisch-nationaler“ bezeichnen, weil wir uns als kroatische Staatsbürger jüdischer Nationalität bekennen, ist eine Verleumdung, die nicht genug scharf zurückgewiesen werden kann. Was würden die kroatischen Staatsbürger serbischer Nationalität — nehmen wir an, die Abgeordneten Medaković, Kraljević, Prilobović, Banjanin, Vidugovčević zu — dazu sagen, wenn Herr Dr. Siebenschein sie mit solchen Namen auszeichnen würde? Wir Zionisten wollen ja nicht zweien Nationen angehören, wie der Herr Doctor schreibt. Herr Dr. Siebenschein schließt mit den Worten, daß die Parole „Fortschritt

Cionistički kongres u Zemunu 1908.

Osječki Židovi će i nadalje sudjelovati na cionističkim kongresima koji su organizirani diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Nakon održanih cionističkih kongresa u Osijeku 1904. i 1906. i osnivanja cionističkog društva u Osijeku i Vinkovcima, počela su se osnivati cionistička društva (mjesne cionističke organizacije) širom Hrvatske (Zemun, Križevci). Iako je organizacija sljedećega cionističkog kongresa planirana u Beogradu, tj. Kraljevini Srbiji, kongres je održan ponovno u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i to na krajnjem istoku zemlje, u Zemunu 16. i 17. kolovoza 1908. godine. Započeo je u nedjelju 16. kolovoza u 10.00 sati u mjesnom Hotelu „Central“. U dva dana je kongresu nazočilo više od 70 sudionika i preko 200 Židova slušača iz Beograda i Zemuna te 25 delegata različitih društava.⁸⁴¹ Kongres je otvorio student filozofije Alfred Singer, član bečke *Bar Giora*, koji je naglasio da je Zemun izabran kao mjesto trećega cionističkog kongresa da bi se u ovom pograničnom gradu pokazalo jedinstvo Sefarda i Aškenaza u cionističkom pokretu i da se tako Židovi obiju skupina nađu pod jednom cionističkom zastavom. Pročitano je preko 70 pozdravnih telegrama, između ostalog i telegram Davida Wolffsohna, predsjednika *Svjetske cionističke organizacije*. U Zemunu su sudjelovali predstavnici različitih društava: bečke *Esperanze*, društva *Zion* i *Gideon* iz Beograda, *Theodor Herzl* iz Osijeka, *Židovske čitaonice* iz Zemuna, *Moria* iz Đakova, *Akademskog kluba Hajarden* iz Zagreba, *Kadimah* i *Maccabea* iz Beča te *Srpsko-jevrejskog pjevačkog društva* i *Kluba jevrejske omladine* iz Beograda. Izabran je jednoglasno odbor konferencije: predsjednik Marko Bauer (*Bar Giora*), drugi predsjednik J. Kajon (*Bar Giora* i *Esperanza*), vicepredsjednik Felix Kohn te članovi A. Spingarn (*Bar Giora*), A. Szemnitz (*Hajarden*), Erwin Kraus (*T. Herzl* iz Osijeka i *Bar Giora*), A. Singer (*Bar Giora*), J. Szemnitz (*Hajarden*) i David Albala (*Bar Giora*). Potom je Bauer naglasio da veliku zaslugu uspješnoga razvoja cionizma ima Aleksandar Licht iz Zagreba, član *Bar Giora* i urednik novina *Židovska smotra*. Kao i na prethodnim kongresima cionistički prvaci iz Osijeka bili su zapaženi govornici. Tako je uvodni referat izložio Hugo Spitzer, o cionizmu i njegovoj povijesti govorio je Ervin Krauss, a maturant Felix Kohn o zadacima židovskih srednjoškolaca. Maturant V. Lang iz Iloka okupljenima je predočio odnose cionista prema asimilantima. U poslijepodnevnom dijelu okupilo se nešto više Židova iz Zemuna, Beograda i okolnih mjesta. Poslijepodnevni dio otvorio je potpredsjednik Židovske bogoštovne općine u Zemunu M. Haim, imenovavši za predsjednika poslijepodnevne sekcije kongresa Samuela Waizenkorna. U popodnevnom dijelu govorio je poznati hebraist požeški rabin Mojsije Margel, koji je govorio o renesansi judaizma. Svi predstavnici židovskih društava (*Bar Giora*, *T. Herzl* iz Osijeka, *Hajarden*, *Esperanze*) koji su prisustvovali kongresu zajedno su posjetili Beograd u večernjim satima, gdje su se sastali s tamošnjim cionistima. U ponedjeljak izjutra 17. kolovoza

⁸⁴¹ A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 212.-213.; Vjekoslav ŽUGAJ, *Židovi novogradiškog kraja*, Zagreb, 2001., 24.

Cionistička konferencija u Zemunu

započeo je drugi dio kongresa i prvi referat o Židovima iz južnoslavenskih zemalja održao je student filozofije i predsjednik *Bar Giore* Alfred Singer, a o najnovijim cionističkim institucijama govorio je student medicine David Albala iz Beograda. Nakon pauze održano je poslijepodnevno predavanje koje je održao Isak Isachar o Sefardima. Kongres je završio objavljivanjem rezolucije u kojoj je tražio daljnje osnivanje cionističkih i kulturnih društava preko kojih će se širiti cionističke ideje, isto tako tražili su veću ulogu žena u cionističkim organizacijama, intenzivnije učenje hebrejskoga jezika, kulture, da se osnivaju židovske čitaonice ili književni klubovi, da se organiziraju predavanja mladima u kojima će se uz vjersku obuku predavati i povijesno znanje o židovstvu te da se osposobe učitelji hebrejskoga jezika.⁸⁴²

Ovaj kongres pokazao se jako uspješnim i pretvorio se od sastanaka studenata i srednjoškolaca u kongres cionista iz Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Zemaljska cionistička konferencija u Brodu na Savi 1909. i značenje cionista iz Osijeka⁸⁴³

Sljedeće godine četvrti cionistički kongres, odnosno konferencija je održana u Brodu na Savi (Slavonski Brod), tj. u gradu na samoj granici s Bosnom i Hercegovinom. U organizaciji i provođenju cionističkoga pokreta i nadalje najveće značenje su imali osječki cionisti predvođeni Hugom Spitzerom. Uoči kongresa, na poticaj zagrebačkog *Kluba akademičara židovske narodnosti – Judeje*⁸⁴⁴ i *Bar Giore* iz Beča, održana je u Brodu na

⁸⁴² *Židovska smotra*, br. 9, Osijek, rujna 1908., 220.-224.; 234.-240.; Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 201.-202.; *Die Welt*, br. 35., 4. 09. 1908., 12.-13.; *Narodna obrana*, br. 191., Osijek, 19. kolovoza 1908.

⁸⁴³ Vidi opširnije u Lj. DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva“, 234.-266.

⁸⁴⁴ Izvještaj *Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu 1909./1910.*, Zagreb, 1910. Godine 1905. u Zagrebu je osnovano *Židovsko akademsko potporno društvo*. Utjecajem triju kongresa i agitacijom *Bar Giore* 1907./1908. društvo održava sastanke i diskusije oko tzv. okruglog stola, pa je prozvano *Hajarden*, da bi u zimskom semestru 1908./1909. bilo preimenovano u *Judeju-klub akademičara židovske narodnosti* kojoj je prvi predsjednik bio Hugo Bauer.

Savi 14. ožujka 1909. cionistička židovska građanska skupština – skupština omladinskih društava.⁸⁴⁵ Na dnevnom redu bila je rasprava o cionizmu i razvoju cionističke organizacije u Brodu na Savi. Pozvani su brodski rabin cionističke orijentacije Saul Stern, predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine i član velikog akcionoga cionističkog odbora iz Osijeka Hugo Spitzer, predsjednik osječkoga cionističkog društva *Theodor Herzl* Ignat Natan Schulhof, rabin Heinrich Urbach iz Donje Tuzle, brodski tiskar i knjižar Heinrich Schullmann, brodski knjižar Isidor Steiner, sarajevski odvjetnik Žiga Baum i Brođanin Max Lederer te Frida Kaiser, predsjednica židovskoga djevojačkog društva *Moriah* iz Đakova.⁸⁴⁶ Pozdravni govor nazočnima je uputio Spitzer, a potom je govorio rabin Urbach.⁸⁴⁷ Sudionici skupštine su se nadali da će cionistički sumišljenici, kojih je najviše bilo u Slavoniji (Osijek, Vinkovci i Brod), poduprijeti osnivanje zajedničke institucije *Zemaljskoga Udruženja Cijonista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarkije*, pa je sazivanje cionističke zemaljske konferencije u Brodu za njih predstavljalo sabor cionista iz južnoslavenskih zemalja (Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija s Rijekom, Bosna i Hercegovina). Prema općoj cionističkoj svjetskoj organizaciji konferencija je trebala imati značenje pokrajinskoga sabora s glavnim ciljem osnivanja cionističkoga zemaljskog udruženja.⁸⁴⁸

Tako je 22. kolovoza 1909. u Brodu na Savi na poticaj Osječanina Erwina /Ervina Krausa, a u zajedništvu sa cionističkim društvima *Zion* iz Vinkovaca i *Jehuda Halevi* iz Broda na Savi (tajnik Žiga Hacker, a predsjednik Hinko/ Heinrich Schullmann) te osječkoga *Cionističkog društva „Theodor Herzl“* održana cionistička Zemaljska konferencija sa svrhom osnivanja Zemaljske organizacije cionista Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke. Konferencija je održavana u prostorijama mjesnoga „Vatrogasnog doma“, a nazočili su oni koji su platili jedan šekel bez razlike na spol.⁸⁴⁹

Na Zemaljskoj konferenciji je bilo 214 osoba: od toga 114 sudionika (među njima 16 gospođa i gospođica) i 100 slušatelja. Iz mjesta diljem Hrvatske i Slavonije bilo je 72 sudionika, jedan iz Dalmacije te 41 iz Bosne i Hercegovine. Iz Osijeka ih je bilo 8.⁸⁵⁰ Započela je pozdravnim govorima predsjednika brodske Židovske bogoštovne općine Josipa Kohna i predsjednika brodskoga društva *Jehuda Halevi* Hinka Schullmanna. Potom je predsjednik *Cionističkog društva „Theodor Herzl“* iz Osijeka Schulhof otvorio skupštinu pozivanjem izlagača. No, prije izlaganja Lav Stern iz Zagreba je predložio članove odbora konferencije i to za predsjednika I. N. Schulhofa iz

⁸⁴⁵ Ž.-J. LADOR-LEDERER, „Tri fragmenta o cionizmu“, 179.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4. /1909., 57.

⁸⁴⁶ *Židovska smotra*, br. 3. i 4., Osijek, 28. veljače 1909.; br. 6., 31.ožujka 1909.; *Posavska Hrvatska*, br. 11, Brod na Savi, 13. ožujka 1909.

⁸⁴⁷ *Posavska Hrvatska*, br. 12, Brod na Savi, 20. ožujka 1909.

⁸⁴⁸ *Židovska smotra*, br.15, Zagreb, 15. kolovoza 1909.

⁸⁴⁹ *Posavska Hrvatska*, br. 34, Brod na Savi, 21. kolovoz 1909.; *Hrvatska*, br. 190., 21. kolovoz 1909.; *Pokret*, br. 185., 14. kolovoza 1909.,

⁸⁵⁰ *Židovska smotra*, br. 16. i 17., 31. kolovoza 1909.

Osijeka, potpredsjednike Josipa Krausa iz Zagreba, Leona Alcalaya (Alcalay) iz Sarajeva i Maxa Lederera iz Broda na Savi. Za perovođe su izabrani A Coralnik iz Zagreba i Marko Leitner iz Osijeka. Prisjednici su bili Natan Landau iz Bjeljine, Leopold Stein iz Vinkovaca, rabin Frankfurter iz Daruvara i gospođica Frida Kaiser iz Đakova. Nakon što su članovi odbora potvrđeni Schulhof je dao riječ odvjetniku Edmundu Fischeru iz Osijeka, koji je govorio o stanju cionističkoga pokreta u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji te u gradu Rijeci kao i o dobrovoljnim prinosima za Narodni fond.⁸⁵¹ Potom je Aladar Merkler iz Sarajeva izložio predavanje o stanju cionističkoga pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji,⁸⁵² a Josip Kraus iz Zagreba zahvalio organizatorima i sudionicima. Nakon zahvala Natana Landaua zaključen je prvi dio konferencije. U poslijepodnevnim satima nastavljen je rad konferencije koju je vodio Josip Kraus davši riječ izlagaču Lavu Sternu iz Zagreba, koji je govorio o ciljevima osnivanja zajedničke cionističke organizacije.⁸⁵³

Na konferenciji su usvojena pravila organizacije, izabran je zemaljski odbor sa sjedištem u Osijeku te doneseni važni zaključci. Pri tome se najžešća polemika vodila oko prijedloga osnove pravila cionističkoga udruženja koje se trebalo zvati *Cionističko zemaljsko udruženja južnih krajeva Austrougarske monarkije* (C.Z.U.), ali je na kraju odlučeno da se zove *Zemaljsko udruženje Cijonista južnoslavenskih krajeva Austrougarske monarkije* (Z.U.C.).⁸⁵⁴

Konferencija je završila prihvaćanjem statuta zemaljske konferencije uz manje iznimke Pravila⁸⁵⁵ i osnivanjem zemaljskoga odbora. Zagrepčanin Marko Bauer je predložio da sjedište zemaljskoga odbora bude u Osijeku te da predsjednik Zemaljskog odbora bude Hugo Spitzer uz članove I. N. Schulhofa, Lavoslava Singera, Edmunda Fischera i Ervina Krausa. Prijedlog je jednoglasno prihvaćen. *Židovska smotra* postala je i službeno glasilo *Zemaljskoga udruženja Cijonista južnoslavenskih krajeva Austro-Ugarske Monarkije*.⁸⁵⁶

Iako je 1909. osnovan Z.U.C. u potonjim godinama nije se razvio u čvrstu organizaciju. Zamjeralo se da postoji samo na papiru, da dovoljno ne radi na buđenju židovstva te što je za središte odabran Osijek (koji je u to vrijeme slovio kao središte i kao centrala za južne austrougarske krajeve), kojem je središnji ured Svjetske židovske organizacije u Kölnu slao obavijesti namijenjene židovima južnoslavenskih krajeva, a često se događalo da osim nekolicine osječkih pristaša ostali cionisti s ovih prostora nisu saznali za želje središnjega ureda. Iako se skupština Z.U.C. trebala održavati svake godine, to

⁸⁵¹ *Židovska smotra*, br. 16. i 17., 31. kolovoz 1909.; 270.-271. Zemaljska konferencija u Brodu. Najviše je prinosa sakupljeno u Osijeku (204,78 K), pa Vinkovcima (197,77 K), Zagrebu (135,87 K), Požezi (106,09 K), Zemunu (100,87 K), Brodu na Savi (96,90 K) Virovitici (85,48 K) i dr.

⁸⁵² *Židovska smotra*, br. 16. i 17., 31. kolovoz 1909., 276.-278. - o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji,

⁸⁵³ *Židovska smotra*, br. 16. i 17., 31. kolovoz 1909., 272.

⁸⁵⁴ *Židovska smotra*, br. 14., 31. srpnja 1909. Osnova pravila; *Židovska smotra*, br. 16. i 17., 31. kolovoza 1909.

⁸⁵⁵ Vidi više u Lj. DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva“, 234.-266.

⁸⁵⁶ *Židovska smotra*, br. 1., 5. siječnja 1910. (24. tebeta 5670).

Sumišljenici!

Na poticaj našega sumišljenika Ervina Krausa te u sporazumu sa cionističkim društvima „Zion“ u Vinkovcima i „Jehuda Halevy“ u Brodu niS odlučilo je potpisano društvo u svrhu osnutka zemaljske organizacije cionista Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke sazvali za dan 22. kolovoza t. g. u 11 sati prije podne u Brodu niS.

zemaljsku konferenciju
sa sljedećim

dnevnim redom:

Prrije podne:

1. Pozdrav konferencije po predsjedniku cion. društva „Theodor Herzl“ u Osijeku.

2. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, Slavoniji i na Rijeku.

3. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

4. Izbor odbora za pretresanje osnovne organizacijskih pravila.

Poslije podne:

5. Izvještaj odbora za pretresanje organizacijskih pravila (zaključci plenarne konferencije).

6. Izbor članova zemaljskog odbora.

Na večer:

Komora.

Pristup konferenciji pristaju svakom platcu sekula bez razlike spola te svakomu učeniku pripada pravo glasa.

Ovine smo slobodni naše sumišljenike pozvati na ovu konferenciju, pak ostajemo s cionističkim pozdravom

U Osijeku 28. srpnja 1909.

Cionističko društvo „Theodor Herzl“ u Osijeku.

Dr. Edmund Fischer I. N. Schulhof
predsjednik. odgovornik. članovi.

Gesinnungsgenossen!

Auf Anregung unseres Gesinnungsgenossen Erwin Kraus und im Einverständnis mit den Vereinen „Zion“ in Vinkovci und „Jehuda Halevy“ in Brod niS hat der gefertigte Verein behufs Gründung einer Landesorganisation der Zionisten in Hroatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien, der Herzegovina und Rijeka eine

Landeskonzferenz

für den 22 August I. J. 11 Uhr Vormittag nach Brod niS einzuberufen beschlossen.

Tagesordnung:

Vormittag:

1. Begrüßung seitens des Präsidenten den zion. Vereines „Theodor Herzl“ in Osijek.

2. Referat über den Stand der zionistischen Bewegung in Hroatien, Slavonien und Rijeka.

3. Referat über den Stand der zionistischen Bewegung in Bosnien, der Herzegovina und Dalmatien.

4. Wahl des Comités zur Beratung des Entwurfs des Organisationsstatuts.

Nachmittag:

5. Bericht des Comités zur Beratung des Entwurfs des Organisationsstatuts und Beschlussfassung darüber.

6. Wahl der Mitglieder des Landescomités.

Abend:

Komora.

Zur Teilnahme an der Konferenz ist jeder Schekeizahler Ohne Unterschied des Geschlechtes berechtigt und jedem Teilnehmer steht das Stimmrecht zu.

Indem wir uns hienit sämtliche Gesinnungsgenossen der eingangs erwähnten Länder zu dieser Konferenz einzuladen erlauben, verbleiben wir mit Zionsgross

Zion. Verein „Theodor Herzl“ in Osijek.

Dr. Edmund Fischer I. N. Schulhof
Vorstand. verantwortl. Mitglieder.

Gesinnungsgenossen!

Es ist Pflicht eines jeden Zionisten, auf seine Briefe Nationalfondsmarken zu kleben.

zlati sredinom i koncem svakoga mjeseca. Uredništvo i uprava nalaze se u Osijeku. Dnešnji-ova ulica, br. 3. Cijena na godinu K 10.—, na godi četiri godine namaz. Buket na svaku na zaljevu se povisnu maku. Opisi računaju se do cijena.

Višak i indeks: Glasnik društva „Theodor Herzl“ u Brodu. Odgovorni urednik: dr. Edmund Fischer. Tisak: U. Škulica, Rijeka.

ŽIDOVSKA SMOTRA

Br. 15.

OSIJEK 15. kolovoza 1909. (28. aba 5669).

God. III.

Sumišljenici!

Na poticaj našega sumišljenika Ervina Krausa te u sporazumu sa cionističkim društvima „Zion“ u Vinkovcima i „Jehuda Halevy“ u Brodu niS odlučilo je potpisano društvo u svrhu osnutka zemaljske organizacije cionista Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Rijeke sazvali za dan 22. kolovoza t. g. u 11 sati prije podne u Brodu niS.

zemaljsku konferenciju
sa sljedećim

dnevnim redom:

Prrije podne:

1. Pozdrav konferencije po predsjedniku cion. društva „Theodor Herzl“ u Osijeku.

2. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, Slavoniji i na Rijeku.

3. Izvještaj o stanju cionističkog pokreta u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

4. Izbor odbora za pretresanje osnovne organizacijskih pravila.

Poslije podne:

5. Izvještaj odbora za pretresanje organizacijskih pravila (zaključci plenarne konferencije).

6. Izbor članova zemaljskog odbora.

Na večer:

Komora.

Pristup konferenciji pristaju svakom platcu sekula bez razlike spola te svakomu učeniku pripada pravo glasa.

Ovine smo slobodni naše sumišljenike pozvati na ovu konferenciju, pak ostajemo s cionističkim pozdravom

U Osijeku 28. srpnja 1909.

Cionističko društvo „Theodor Herzl“ u Osijeku.

Dr. Edmund Fischer I. N. Schulhof
predsjednik. odgovornik. članovi.

Gesinnungsgenossen!

Auf Anregung unseres Gesinnungsgenossen Erwin Kraus und im Einverständnis mit den Vereinen „Zion“ in Vinkovci und „Jehuda Halevy“ in Brod niS hat der gefertigte Verein behufs Gründung einer Landesorganisation der Zionisten in Hroatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien, der Herzegovina und Rijeka eine

Landeskonzferenz

für den 22 August I. J. 11 Uhr Vormittag nach Brod niS einzuberufen beschlossen.

Tagesordnung:

Vormittag:

1. Begrüßung seitens des Präsidenten den zion. Vereines „Theodor Herzl“ in Osijek.

2. Referat über den Stand der zionistischen Bewegung in Hroatien, Slavonien und Rijeka.

3. Referat über den Stand der zionistischen Bewegung in Bosnien, der Herzegovina und Dalmatien.

4. Wahl des Comités zur Beratung des Entwurfs des Organisationsstatuts.

Nachmittag:

5. Bericht des Comités zur Beratung des Entwurfs des Organisationsstatuts und Beschlussfassung darüber.

6. Wahl der Mitglieder des Landescomités.

Abend:

Komora.

Zur Teilnahme an der Konferenz ist jeder Schekeizahler Ohne Unterschied des Geschlechtes berechtigt und jedem Teilnehmer steht das Stimmrecht zu.

Indem wir uns hienit sämtliche Gesinnungsgenossen der eingangs erwähnten Länder zu dieser Konferenz einzuladen erlauben, verbleiben wir mit Zionsgross

Zion. Verein „Theodor Herzl“ in Osijek.

Dr. Edmund Fischer I. N. Schulhof
Vorstand. verantwortl. Mitglieder.

Zemaljska konferencija u Brodu

nije ostvarivano⁸⁵⁷ pa je već sljedeće godine sjedište *Zemaljskog udruženja Cionista iz južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarkije*⁸⁵⁸ premješteno iz Osijeka u Zagreb. Od tada pa do početka Prvoga svjetskog rata Zemaljski odbor saveza cionista iz jugoslavenskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije redovito se sastajao svake godine. Na svojim sjednicama raspravljali su o sakupljanju šekala, izborima delegata te izborima njihovih predstavnika na sveopćem cionističkom kongresu. Iako se Zemaljski odbor bolje organizirao nije polučio velike uspjehe u daljem širenju cionističkoga pokreta do Prvoga svjetskog rata.⁸⁵⁹

Osnivaju se cionistička društva, ali u njima je maleni broj članova. I nadalje se unutar bogoštovnih općina javljaju i postoje dvije struje – cionistička i necionistička. Još uvijek u izborima općinskih predstavnika prednjači necionistička struja. I u Osijeku koji je poznat po svojoj cionističkoj orijentaciji, na izborima u općinama njihovi su predstavnici bili pripadnici obiju struja. Agitaciju cionističkih sumišljenika prekinuo je početak Prvoga svjetskog rata 1914., kada je zbog ratnih (ne)prilika prekinut rad svih društava jer je dio njihovih članova mobilizirana i upućena na bojišta.

⁸⁵⁷ *Židovska smotra*, br. 21., 12. listopada 1910.

⁸⁵⁸ *Židovska smotra*, br. 9., 11. listopada 1911. U novinama se negdje piše da je to Zemaljski savez cionista iz jugoslavenskih zemalja austro-ugarske monarkije, a drugdje da je to Zemaljsko udruženje cionista iz jugoslavenskih zemalja austro-ugarske monarkije.

⁸⁵⁹ *Židovska smotra*, br. 10., 2. studenog 1911.; br. 12., 14. srpnja 1913.

Židovske općine do početka Prvoga svjetskog rata

„Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina“

Kada je 1873. Hrvatski sabor usvojio *Osnovu zakona o ravnopravnosti Izraelićana*, priznao je „sliedbenike izraelitičke vjere“ ravnopravnima sa svim *ostalim sliedbenicima u Hrvatskoj i Slavoniji zakonom primljenih vjeroispovijesti*.⁸⁶⁰ Time je zakon, doduše samo na papiru, dopustio ostalim vjeroispovijestima i mogućnost prijelaza na židovstvo, ali u praksi to nije bilo primjenjivo. Nedugo nakon donošenja ravnopravnosti Židova u Hrvatskom saboru, na dnevni red u Ugarskom saboru (1883.) došla je rasprava o židovsko-kršćanskom braku, no intervencijom kralja Franje Josipa I. ovaj prijedlog povučen je do kraja stoljeća, odnosno do 1. listopada 1895. kada je u Ugarskoj ipak uveden civilni brak koji nije bio u opticaju u Hrvatskoj koja je zadržala autonomiju u bračnom pravu. Uz probleme vezane uz sklapanje mješovitih brakova, kod Židova, nije bilo riješeno ni koje institucije su nadležne u rješavanju vjerskih problema (kao što su sporovi s rabinom, sporovi između ortodoksnih i reformiranih zajednica i slično). Prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, vjerske zajednice spadale su okvir unutarnjih poslova Hrvatske odnosno pod nadležnost *Odsjeka za bogoštovlje i nastavu*, međutim kada bi se ovom Odjelu obraćale židovske općine iz Hrvatske, oni bi ih uputili na židovske institucije u Mađarskoj, koje bi ih ponovno vraćale na *Odsjek BiNZV-a*. Najveći problemi su nastajali kod sklapanja mješovitih brakova, odnosno kod vjerskoga odgoja djece rođene u takvim brakovima. Iako sklapanje civilnoga braka nije bilo uvedeno u Hrvatskoj, ono je postojalo, ako bi se promijenila zavičajnost (preuzimala se ugarska zavičajnost, čime bi zavičajnik automatski potpadao pod zakone donesene u Ugarskoj bez obzira na to gdje živi).⁸⁶¹ Nastojeći riješiti spomenute probleme, Odjel

⁸⁶⁰ HR - HDA, BiNZV kut. 30/1892.; (2281/1870., 3643/1870., 4179/1873.; 4649/1873.)

⁸⁶¹ Dalibor ČEPULO, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918. - pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49/1999., 6., Zagreb, 797.-805.; Koloman MUTAVDJIĆ, *Zavičajno pravo*, Zagreb, 1885., 300-310; Pripadnost pojedinaca općini/zavičaju odnos je određenih širih prava i obaveza. Zbog toga se zavičajnost nije stjecala naprosto činjenicom stanovanja ili stjecanjem nekretnina u općini, već temeljem neke posebne osobne povezanosti (porijeklo, udaja, posebno primanje u općinsku zajednicu). Po tome je zavičajnost u Hrvatskoj slična državljanstvu. Do 1850. godine zavičajno pravo u Hrvatskoj i Slavoniji stjecalo se rodom (porijeklom), udajom, primanjem u zavičajnu svezu, a indigenat je strancima podjeljivao Sabor. To je pitanje kasnije regulirano zakonskim člankom XVI./1870. o uređenju općina i trgovišta bez uredenog magistrata. Kao poseban zakon donesen je *Zakon o zavičajnim odnosima od 30. travnja 1880. godine*. Pravo zavičajnosti bilo je vezano uz pravo državljanstva te je zavičajnost mogao steći jedino „državljanin zemalja krune ugarske“, a svaki državljanin je morao imati zavičajnost i to samo u jednoj općini. Zavičajnost se stjecala rođenjem, udajom, izričitim primanjem u zavičajnu vezu ili naseljenjem te stalnim namještenjem u javnu službu. Naselilac je zavičajnost u općini naseljenja stjecao nakon četiri godine neprekidnoga boravljenja i nošenja općinskih tereta uz pretpostavku nepostojanja zapreke nečasnosti te uz uvjet da je zatražio namjeru naseljenja. Zaposlenjem su pak zavičajnost *ipso facto* stjecali samo zaposleni činovnici zemaljskih, općinskih i javnih zaklada te duhovnici i javni učitelji. Osobama kod kojih se zavičajnost nije dala utvrditi određivala se privremena zavičajnost po kriteriju novačenja, boravljenja, rođenja ili nalaženja, udaje, roditeljske pripadnosti. Potvrda o uživanju zavičajnog prava bila je domovnica koja se izdavala besplatno i sadržavala je podatke o identitetu, uključujući stalešku pripadnost. U Austro-Ugarskoj državljanici su po zavičajnosti bili: cislatavski, ugarski i hrvatski zavičajnici. Ugarski zakon, članak XXII. 1886. o uređenju općina koji vrijedi u Kraljevini Ugarskoj propisivao je da se općinska zavičajnost dobiva naseljenjem ili izričnim primitkom u savez općine. I to ako je naseljenik u općini dvije godine (negdje četiri) stalno boravio, ako je u općini plaćao porez, ako protiv njega općina nije iznijela nikakav prigovor, te ako ne pridonosi teretima one općine kojoj je ranije pripadao, no očito je da se mogla dobiti i ranije, kupovinom nekretnine i upisom u gruntovnicu. Po §. 10. - Općine mogu ustanoviti, da se za primanje u savez općine plaća umjerena pristojba. Ove odredbe pogodovala su sklapanju građanskih brakova u ugarskom dijelu jer se poštovalo načelo međunarodnoga prava po kojem ugarski zavičajnici ako sklope ženidbu izvan Ugarske, svejedno imaju prosuđivati po ugarskim zakonima, po načelu *locus regit actum*.

ZAKON

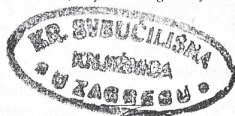
od 17. siječnja 1906.

VJEROISPOVJEDNIM ODNOSIMA

PRIREADIO

DR. IGNJAT VALENCIĆ,

kr. sudb. pristav, pridjeljen na službovanje kr. lrv.-slav.-dalmat. zem. vladi, odjelu za bogoštovlje i nastavu.

DR. BERNHARD HOEWIESBERG
ADVOKAT
ZAGREB - A. G. R. L. X.
Telefon 444.

U ZAGREBU 1906.

Tiskara Franje Rutica nasljednik: MIRKO KOS i drug.

ZAKON

od 17. siječnja 1906.

O VJEROISPOVJEDNIM ODNOSIMA.

I. O vjeroispovijestima.

§ 1. Svaka zakonito priznata crkva ili vjerozакonska zajednica ovlaštena je svoj vjerozakon javno ispovijedati.

Zakonito su priznate crkve ili vjerozакonske zajednice: rimo-katolička, grčko-katolička, grčko-istočna, evangelička augsburškoga i helvetskoga vjeroispovijedanja^{*)} te židovska^{**)}

§ 2. Na praznike i svečane dane bilo koje zakonito priznate crkve ili vjerozакonske zajednice ne smije nitko u neposrednoj blizini mjesta, gdje se i za vrijeme, dok se služba božja drži, vršiti poslove i radnje, kojima bi se svečanost smetala ili umanjivala. Isto vrijedi za ulice i mjesta, kojima idu svečani opходи, dok oni prolaze.

§ 2. vladine osnove glasi: . . . mjesta, gdje se služba božja drži, vršiti . . .

§ 3. Crkvene ili bogoštovne općine ne mogu uskratiti na svojem groblju mjesto za pristojan grob pripadnika druge vjeroispovijesti:

a) ako se na groblju nalazi porodična grobnica pokojnoga inovjerca;

b) ako u području upravne općine, gdje je inovjerac preminuo ili gdje je nadjena lešina, nema groblja

^{*)} Tomislavov z. čl. XXVI. i 179091. carskoga patenta od 1. septembra 1859, što se odnosi na unutarnje ustrojstvo i državopravni položaj evangeličke crkve obiju konfesija (R. G. Bl. br. 160) i autonom. zakona od 7. svibnja 1898. o uređenju izvanjskih pravnih odnosa evangeli. crkve augsburškoga i helvetskoga vjeroispovijedanja.

^{**)} Zakonom od 21. listopada 1873., kojim se ustanovljuje ravnopravnost izraelitima sa slijednicima ostalih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerozakona.

Zakon o vjeroispovijednim općinama 1906.

BINZV-a je na sjednici Hrvatskog sabora od 10. studenoga 1905. predložio Hrvatskom Saboru interkonfesionalni zakon u kojem se detaljnije određuje koje su priznate crkve ili vjerozакonske zajednice ovlaštene svoju vjeru javno ispovijedati (rimokatolička, grko-katolička, grčko-istočna, evangelička augsburškoga i helvetskoga vjeroispovijedanja i „židovska“), koja imaju prava, pod kojim uvjetima smiju prijeći iz jedne vjeroispovijesti u drugu (prijelaz je moguć samo unutar priznatih kršćanskih vjeroispovijesti i s navršenih 18 godina, ponovno je potvrđena zabrana prelaska na židovstvo), u slučaju mješovitih brakova čiju vjeru djeca slijede te koje su prelazne ustanove *Zakona. Zakon o vjeroispovjednim odnosima* stupio je na snagu potvrdom cara i kralja Franje Josipa I. 17. siječnja 1906.⁸⁶²

Nešto manje od mjesec dana poslije (7. veljače 1906.) potvrđen je i *Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* koji je prema čl. 1. židovskim općinama dao pravo da samostalno uređuju svoje bogoštovne, nastavne, dobrotvorne i zakladne ustanove, a ustrojstvo općina prepustilo se općinskom statutu, koji se u skladu s novim *Zakonom* trebao preurediti, s time da će Predsjedništvo zemaljske vlade naknadno „naredbenim putem“ odrediti rok za promjenu statuta. Svaka općina sama je

⁸⁶² *Sbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, godina 1906., Zagreb, 1906., komad III., br. 9., 138-144.*

<p>Komad IV. — 146 — Broj 9.</p> <p>I.</p> <p>Svrha bogoštovne občine i občinsko područje.</p> <p>§. 1.</p> <p>Izraelitskim je bogoštovnim občinama zadatak, da nastoje oko vjerskih potreba svojih pripadnika.</p> <p>U tu svrhu vlastne su u granicama građanskih zakona i pod vrhovnim nadzorom kr. zemaljske vlade samostalno uređivati svoje bogoštovne, nastavne, dobrotočne i zakladne poslove i upravljavati njima.</p> <p>§. 2.</p> <p>Svaka bogoštovna občina ima svoje posebno područje u granicama krajevina Hrvatske i Slavonije.</p> <p>U istom području može postojati samo jedna bogoštovna občina.</p> <p>Svaki izraelita pripada onoj bogoštovnoj občini, u području koje ima redovito prebivalište.</p> <p>Za pristup u občinsku saveznu ne plaća se nikakova pristupnina ili upisnina. Predstojnik bogoštovne občine treba da vodi točnu očevidnost o pripadnicima.</p> <p>§. 3.</p> <p>Obseg pojedinih bogoštovnih občina ustanovit će kr. zemaljska vlada, saslušavši interesirane bogoštovne občine, posebnom naredbom, uz uzastupku dana, kad ta podjela staje na snagu.</p> <p>§. 4.</p> <p>Kr. zemaljska vlada može dopustiti promjenu jednom (§. 3.) ustanovljenoga občinskoga područja ili ustrojbu nove bogoštovne občine, ako za to zamoli koja od interesiranih občina, ili barem tridesetorica samovoljni izraelitana.</p> <p>Za osnutak nove bogoštovne občine treba da se izkaže dovoljna sredstva, kojima će se osigurati obstanak potrebnih bogoslužnih zavoda i uređaba, te uzdržavanje vjerezakonskih službenika i uredna obaka u vjeri.</p> <p>§. 5.</p> <p>Ako materijalna sredstva koja bogoštovne občine nedostaju više za to, da se mogu izpunjavati svi zakonski uvjeti njezina obstanaka, može je kr. zemaljska vlada i uređi rada ukiniti, a područje njezino pridati susjednim občinama, ili jednoj od njih nastupavši ih prije o tome.</p> <p>§. 6.</p> <p>Kad se koja bogoštovna občina ukine ili obseg njezin promjeni, valja upravnim putem odlučiti o imovini njezinoj.</p> <p>Prava i obveze ukidane bogoštovne občine prelaze na onu, kojoj bude utjelovljena.</p>	<p>Komad IV. — 147 — Broj 9.</p> <p>Kad se pak od područja koje bogoštovne občine odlepi jedan dio i priprije drugoj občini, ili kad se područje jedne bogoštovne občine razdijeli na dvije ili više občina ili među nje, može se i imovina u pravednom razmjeru podijeliti.</p> <p>Nesmije se ipak dirati u namjenu bogoštovnih zavoda ni u zaklade, ili imovine namijenjene posebnim svrhama.</p> <p>§. 7.</p> <p>Pripadnicima izraelitske vjeroispovijesti zajamčuje se na temelju ravnopravnosti iz zemaljskih⁸⁶³ uređaba razmjerni prinos u svrhe bogoštovne.</p> <p>II.</p> <p>Ustroj bogoštovne občine.</p> <p>§. 8.</p> <p>Svaka bogoštovna občina treba da za upravu občinskih poslova ima predstojnika, koji i občinu prema vani zastupa.</p> <p>U ostalom uređuje ustrojstvo občine statut.</p> <p>§. 9.</p> <p>Članovi občinskog predstojništva, vieća i odbora postavljaju se izborom. Predpostavke za izbornu pravu određuje statut.</p> <p>U predstojništvo mogu ipak biti izabrani samo takovi občinski pripadnici, koji su stekli zavičajnost u kojoj občini u krajevima Hrvatskoj i Slavoniji.</p> <p>Članove predstojništva valja prijaviti nadležnoj upravnoj oblasti I. molbe.</p> <p>§. 10.</p> <p>Vjerezakonski službenici mogu biti samo pripadnici zemalja krune sv. Stjepana, koji su u čudorednom pogledu besprikorni, te službenom hrvatskom jeziku toliko vješti, da mogu u njemu vršiti svoje zvanje.</p> <p>Službenici, koji ne mogu odgovoriti zahtjevu o pripadnosti i poznavanju hrvatskog jezika, mogu se samo privremeno, i to najdulje na tri godine namjestiti pod uvjetom, da za to vrijeme udovolje tim zahtjevima pod inakim odstupom. No takovi službenici ne mogu voditi matičnih knjiga.</p> <p>§. 11.</p> <p>U svakoj bogoštovnoj občini treba u pravilu da bude rabina s prebivalištem u sjedištu občine. Za službu rabinsku iste se pored svojatara navedenih u §. 10. još i dokaz stručne i obćenite naobrazbe, i to potonje barem sa gimnazijskom svjedodžbom zredosti.</p> <p>Po dopuštenju kr. zemaljske vlade mogu dvie ili više občina iznimno imati jednog zajedničkog rabina sa stalnim sjedištem u jednoj od njih.</p> <p>Ali ikova občina bez posebnoga rabina treba da ima vjeroispovijetnika.</p>
---	--

Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina, 1906.

izdavala statut, a njegovu valjanost potvrđivalo je Predsjedništvo Zemaljske vlade u Zagrebu.⁸⁶³

Donošenjem jednoga i drugoga *Zakona* formalno je završen proces ravnopravnosti Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, ali zbog nedozvoljavanja prijelaza katolika na židovstvo (§. 14.) kao i nepriznavanja mješovitih brakova raznih kršćanskih vjeroispovijesti sklopljenih sa židovskim pripadnicima (§. 8.), a hrvatskim zavičajnicima (unutar *Zakona o vjeroispovijednim odnosima*) de jure je diskriminirao židovske pripadnike te nije bio u skladu s načelima o jednakosti i ravnopravnosti svih priznatih konfesija.⁸⁶⁴

Usklađivanje Statuta u osječkim općinama

Prema §. 30. *Zakona o uređenju izraelitičkih bogoštovnih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (7. veljače 1906.) Predsjedništvo Zemaljske vlade u Zagrebu naredilo je židovskim bogoštovnim općinama u Hrvatskoj da svoje statute ukoliko ovom zakonu ne bi odgovarali prema zakonskim ustanovama promjene. Dana 31. ožujka 1907. objavljena je banska naredba kojom se povodom uređenje židovskih općina u smislu zakona od 6. veljače 1906. izdaje privremena odredba za vođenje općinskih poslova. Prema §. 2. banske naredbe imaju se do 1. srpnja 1908. sve židovske općine smatrati

⁸⁶³ *Sbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, godina 1906.*, br. 9., 145-152. *Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina* uređivao je svrhu bogoštovne općine i općinsko područje, ustroj bogoštovne općine, djelokrug općinskih organa, općinski statut i prelazne i zaglavne ustanove.

⁸⁶⁴ ISTO, 140.-141.

uređene u smislu zakona o uređenju „izraelitičkih bogoštovnih općina“. Dok ne počnu djelovati nova općinska zastupstva izabrana prema prerađenim statutima imaju stara općinska zastupstva privremeno voditi poslove.⁸⁶⁵

Prema *Zakonu o uređenju izraelitičkih općina* svaka općina morala je urediti statut/pravila u kojem je trebala odrediti granice općinskog područja, naznačiti sjedište predsjedništva općine i nadležnost matičnog ureda. Zatim je općina trebala zakonski odrediti sastav, način postavljanja i trajanje službovanja predsjedništva općine, djelokrug općinskih organa, način postavljanja rabina, njegova prava i dužnosti, način postavljanja ostalih općinskih službenika, njihova prava i dužnosti, način vršenja uprave i neposrednog nadzora nad vjeronaukom. Isto tako u Statutima trebale su biti odredbe o privatnim sinagogama i o zajedničkim vjerskim pobožnostima, načini financiranja općinskih poslova, odredba o rješavanju sporova, postupak pri promjeni statuta, stegovni postupak protiv rabina i općinskih službenika i drugo.⁸⁶⁶ Udovoljavajući odredbama *Zakona*, kao i banskoj naredbi Hugo Spitzer, predsjednik Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu, izradio je statut/pravila koja su na izvanrednoj glavnoj skupštini 30. svibnja 1909. prihvaćena i poslana *Odjelu BINZV-a* na prihvaćanje. Odjel je 9. rujna 1909. preko Gradskoga poglavarstva dostavio dopis gornjogradske Židovskoj općini tražeći dodatne izmjene. H. Spitzer je novu preinaku Pravila predstavio Predsjedništvu Židovske općine 19. rujna 1909., a Predsjedništvo je sazvalo izvanrednu glavnu skupštinu Općine 3. listopada 1909. godine na kojoj su se ta Pravila trebala usvojiti. Ta nova osnova Pravila se razlikovala od prijašnje po stilizaciji ali se nisu razlikovala po sadržaju odredaba. Promjene su se ticale u stilizaciji izričaja (npr. čl. 30. kod aktivnog izbornog prava između riječi „svaki“ i „pripadnik“ ubacilo je riječ „muški“. Time su isključene ženske pripadnice. Predsjedništvo Općine smatralo je isključenje ženskih lica u izborima „nepravедnim“, ali da bi sudjelovanje žena u zastupstvu „moglo voditi do nepodopština“). Članovi izvanredne skupštine od 3. listopada 1909. Pravila su uz neznatne preinake i usvojili, a 3. studenog 1909. godine od Odjela BINZV-a pravila su i prihvaćena.⁸⁶⁷

Prema usvojenom statutu gornjogradska Židovska bogoštovna općina i nadalje je imala sjedište u Gornjem gradu i obuhvaćala je područja Gornjega grada, Tvrđe, upravne općine Retfala i obližnjega sela Tenje.⁸⁶⁸ Glavni organi

⁸⁶⁵ *Narodna obrana*, br. 88., Osijek, 13. travnja 1908.

⁸⁶⁶ *Sbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, godina 1906.*, 150.-151.

⁸⁶⁷ HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 1., (24963/1909.)

⁸⁶⁸ *Pravila izraelitske bogoštovne općine u gornjem Osijeku*, Osijek, 1909.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 9., Osijek, 1. svibnja 1908.; *Osječki Tjednik*, br. 18, Osijek, 3. svibnja 1908., 6. Teritorijalni opseg židovskih općina u Slavoniji usvojen je banskom naredbom od 31. ožujka 1908., br. 2418., a stupio na snagu 1. srpnja te godine. Od tada su pod židovsku općinu u Čepinu potpale upravne općine Čepin, Ernestinovo i Hrastin; pod židovsku općinu Dalj mjesta Dalj, Erdut, Aljmaš, Bijelo Brdo i Sarvaš; židovska općina Đakovo obuhvaćala je upravni kotar Đakovo; Donji Miholjac područje istoimenoga upravnog kotara; židovska općina Našice protezala se na mjesta Orahovicu i Feričance; Gornjogradska židovska općina Osijek obuhvaćala je Gornji grad, Tvrdu te upravnu općinu Retfala i selo Tenje; Donjogradska židovska općina Osijek protezala se na Donji grad i Novi grad; židovska općina Slatina obuhvaćala je područje kotara Slatina; Valpovo trgovište Valpovo i obližnja mjesta Bizovac, Petrijevc i Koška te židovska općina Virovitica područje upravnog kotara Virovitica.

Glavna skupština bogoštovne občine.

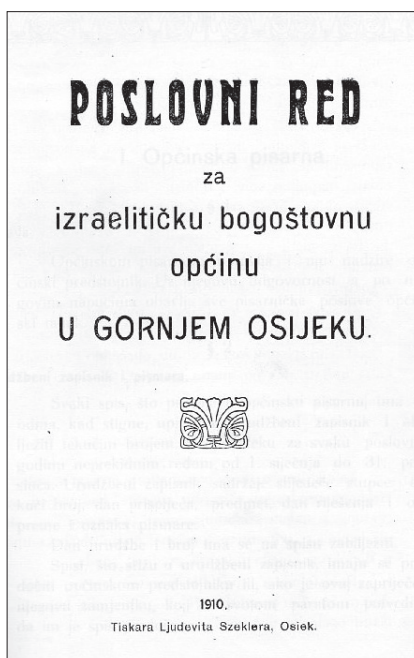
Dana 22. veljače obdržavana je glavna skupština izr. bogoštovne občine gornjega grada pod predsjedništvom g. Dr. Huga Spitzera. Perovodja občinski tajnik g. N. Schwarz pročitao je izvješće o poslovanju za trogodište 1900—1902. Nakon toga izjavi g. Simon Ungar da uzkrachuje predstojništvu absolutorij s razloga, što se je osvjedočio, da fale fondovi, koji bijahu po dotičnim darovateljima namienjeni raznim zakladama, tako zakladi blagopokojne carice i kraljice Elisabete, zakladi siromašne zaručnice pok. Spitzera, pa da se je u obće uvjerio, da uprava občine ne gospodari valjano, uslied čega da odklanja i ponudjeni mu izbor u predstojništvo. Predsjednik odvrati na to, da je doduše istina, da su fondovi upotriebljeni za gradnju školske zgrade, ali da ih občina ukamačuje, pa ne nazrieva u tom ništa nedopuštena. Gosp. Jul. Pfeifer pohvali predstojništvo i predloži, da se po izbornoj skupštini imenovani kandidati biraju. Nakon toga bude izbor obavljen. Predstojušnik se zahvali u svoje i u ime ostalih izabranih i zaključi glavnu skupštinu.

Donoseć ovo izvješće ne možemo na lno, nego da izjavimo, da je svakako hvaljevriedno, da se barem našao jedan s t a s

gornjogradske Općine bili su članovi bogoštovnog vijeća, općinski odbor i predstojništvo. Statut je ukinuo glavnu skupštinu koja je prije birala 19 članova predstojništva, te je umjesto nje, u tri izborništva iz redova općinskih poreznika, birano bogoštovno vijeće od 64 vijećnika i 16 zamjenika. Prvo izborništvo biralo je 22 bogoštovna vijećnika (spadali oni kojima je bio propisan godišnji prinos od najmanje 160 kruna), drugo izborništvo 28 (spadali oni kojima je propisan godišnji prinos od najmanje 64 krune), a treće 14 bogoštovnih vijećnika (spadali oni, kojima je propisan godišnji prinos od najmanje 64 krune). Istodobno je svako izborništvo biralo i razmjerni broj zamjenika. Bogoštovno vijeće je potom izabiralo iz svoje sredine općinski odbor (prije zvan predstojništvo), koji je imao 18 odbornika i 4 zamjenika. Odbor je imao pododbore, i to školski pododbor (7 članova), pododbor za bogoštovlje i dobrotvorstvo (5 članova), gospodarski pododbor (7 članova) i pravni pododbor (5 članova). Na čelu svakog pododbora nalazio se pročelnik. Izvršno tijelo, birano od općinara, bilo je predstojništvo kojeg su činili 5 lica: predstojnik/predsjednik, njegov zamjenik i 3 člana: blagajnik, školski nadzornik (nadzire općinsku osnovnu školu i njezino učiteljsko osoblje) i nadzornik općinskih zgrada. Sjednice općinskog odbora saziva uz naznaku dnevnoga reda općinski predstojnik/predsjednik svake „četvrt“ godine.

U djelokrug bogoštovnog vijeća spadalo je: a.) namještanje rabina i njegov odpušt; b.) karnosona (disciplinirana) vlast nad rabinom; c.) rješavanje priziva protiv karnosnim presudama, izrečenim protiv općinskim službenicima osim rabina, d.) rješavanje pritužbi protiv odredaba općinskog odbora o osnivanju, premještanju ili ukidanju javnih bogomolja; uvođenje reformi u postojećoj službi božjoj u sporazumu s rabinom, odnosno ne dođe li do sporazuma, odlučuje obrambeni sud, u koji rabin bira tri rabina, općina tri laika, a predsjednik je predstojnik općine zagrebačke, a ako se svojedobno osnuje središnji odbor „Saveza izr. bogoštovnih općina u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“ tada će odlučivati on; e.) opterećivanje ili otuđivanje nepokretne općinske imovine; stjecanje nekretnina, dozvole za gradnje ili druga poduzeća, ako troškovi premašuju trećinu prosječne općinske potrebe od posljednjih pet godina i sklapanje zajma, koji tu svotu premašuje; f.) izbor općinskog odbora i predstojništva, zatim triju članova i triju zamjenika u odbor za rješavanje prigovora protiv izbornih listina i izbornog čina te 18 članova i 6 zamjenika u procjembeno povjerenstvo; g.) odobravanje godišnjega računskoga zaključka te ukupnoga blagajničkog poslovanja i h.) promjena pravila. U kompetenciji općinskog odbora bila je čitava uprava bogoštovnih i imovinskih općinskih poslova izuzev poslova bogoštovnoga vijeća, dok je predstojništvo bilo neposredni upravni i izvršujući organ bogoštovne općine. Službenici općine su bili: rabin/nadrabin i njegov zamjenik, tajnik, kantor/nadkantor, vjeroučitelji (4 učitelja) i koljići (osoba koja ritualno kolje životinje), šemes (nadzorni organ) i općinski podvornik. Osim toga određena su mjesta i za pomoćnoga koljića, orguljara, pomoćnoga šemesa.

Vjerozakonski službenici su: nadrabini/ rabin, nadkantori, kantori, šemes i koljić. Kao vjerozakonski službenici mogli su biti namješteni samo pripadnici zemalja krune sv. Stjepana i koji su u hrvatskom jeziku toliko vješti da mogu u njemu vršiti svoje zvanje. Rabinom bogoštovno vijeće može izabrati onoga koji gimnazijskom svjedodžbom zrelosti iskaže opću naobrazbu, a svjedodžbom rabinskoga seminarara ili triju rabinskih autoriteta stručnu naobrazbu. Vjerozakonski službenici koji nisu mogli udovoljiti zahtjevu o pripadnosti i poznavanju hrvatskoga jezika, mogli su se samo privremeno i to najdulje od tri godine namjestiti pod uvjetom, da za to vrijeme udovolje tom zahtjevu. Privremeno namještenje rabina ne može trajati dulje od tri godine, a za ostale službenike pet godina. Rabin nadzire liturgiju i ustanovljuje liturgiju za izvanrednu službu Božju s općinskim odborom, drži propovjedi i druga vjerska predavanja, daje prijedloge i mnijenja o službi božjoj, vodi i po mogućnosti obavlja poduku u vjeri i sudjeluje u nadzoru te obuke; nadzire bogoštovne i obredne zavode i njihove namještenike, nadzire obredne čine vjerozakonskih službi, a ponajviše koljića; odgovara na sva pitanja, koja su uopće s obredima u vezi i koja na nj upravljaju općinski pripadnici, općinski organi i oblasti; vrši u smislu zakona funkcije u ženidbenim poslovima; vodi matične knjige pod vlastitom odgovornošću; odlučuje o obrednim i vjerozakonskim pitanjima izuzev reforme u službi Božjoj. Aktivno izborno pravo za zastupstvo Općine ima svaki pripadnik gornjogradske Općine kojem je propisan bogoštovni prinos. U bogoštovno vijeće i općinski odbor može biti izabran svaki muški pripadnik Općine, koji ima aktivno pravo i „ovozemni“ je državljanin.⁸⁶⁹

Poslovni red za gornjogradsku židovsku općinu

Istovremeno su i članovi donjogradske Židovske bogoštovne općine na izvanrednoj skupštini sazvanoj 8. rujna 1909. potvrdili Pravila. Pravila su odobrena od strane Odjela BINZV-a 5. studenoga 1910. godine. Iako su kao i gornjogradska Općina u rujnu 1909. sazvali izvanrednu skupštinu i na njoj donijeli Pravila, ona su prihvaćena godinu dana kasnije. Ne zna se zašto je toliko dugo trebalo, no može se pretpostaviti da je *Odjel BINZV-a* tražio

Istovremeno su i članovi donjogradske Židovske bogoštovne općine na izvanrednoj skupštini sazvanoj 8. rujna 1909. potvrdili Pravila. Pravila su odobrena od strane Odjela BINZV-a 5. studenoga 1910. godine. Iako su kao i gornjogradska Općina u rujnu 1909. sazvali izvanrednu skupštinu i na njoj donijeli Pravila, ona su prihvaćena godinu dana kasnije. Ne zna se zašto je toliko dugo trebalo, no može se pretpostaviti da je *Odjel BINZV-a* tražio

⁸⁶⁹ HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 1. (24963/1909.); *Pravila izraelitske bogoštovne općine u gornjem Osijeku*, Osijek, 1909., 12.; *Poslovni red za izraelitičku bogoštovnu općinu u gornjem Osijeku*, Osijek, 1910.; *Poslovni red za izraelitičku bogoštovnu općinu u Gornjem gradu Osijeku*, Osijek, 1910.; Poslovni red za vođenje Općine prihvaćen je na plenarnoj sjednici općinskog odbora 26. svibnja 1910.

ISR. CULTUS-GEMEINDE, ESSEGG-UNTERSTADT.

Essegg-Unterstadt, den 9. Juni 1895

Wir, die, in der am 25. Decbr. 1894, abg.,
juktman, ordnung, Generalversammlung, versammelten
22 Gemeinde-Mitgliedern, beistimmend, im Namen
Gemeinde noch aus folgenden 20 Mitgliedern:

1. A. Bauer, 2. M. Batorci, 3. J. Bauer, 4. A. Engelmann
5. Jm. Fisek, 6. V. H. Fuchsstein, 7. M. Grass, 8. J. Herrmann
9. C. Habonfeld, 10. H. Kisselfeld, 11. S. Kraus, 12. J. Kolbe
13. A. Lang, 14. J. Rosenberg, 15. A. Spiller, 16. Wm. Spiller
17. M. Weiss, 18. A. Weiss, 19. A. Weiss, 20. Dm. Heltman.

Uns fimm, der Aufsicht, gemiß bezeugt,

M. Schmidt
Sekretär

L. in

Carl Haberfeld
Vorsteher

Popis 22 članova u donjogradskej općini 1895. koji su izglasali izmjenu pravila

izmjene. Prema Pravilima donjogradska Općina je zadržala svoje sjedište u Donjem gradu i teritorijalno je obuhvaćala Donji grad i Novi grad. Od organa je imala: glavnu skupštinu, (gornjogradska je imala bogoštovno vijeće),⁸⁷⁰ općinski odbor i predstojništvo. Općinski odbor sastojao se od 6 odbornika i 2 zamjenika. Predstojništvo se sastojalo od predstojnika, zamjenika i dva člana. Svi članovi općinskoga odbora birali su se na 6 godina, s time da je

⁸⁷⁰ Nije poznato zašto je donjogradska Općina zadržala glavnu skupštinu, a gornjogradska Općina ju je ukinula i osnovala Bogoštovno vijeće.

svake treće godine polovica istupila. U djelokrug glavne skupštine spadalo je: namještanje rabina i njegov otpust, disciplinska vlast nad rabinom i kantorom, rješavanje priziva protiv disciplinskih presuda izrečenih protiv općinskih službenika, rabina i kantora; rješavanje pritužba protiv općinskoga odbora, premještanje ili ukidanje sinagoge, uvođenje reformi u postojeću službu božju, stjecanje nekretnina, dozvola za gradnju poduzeća, izbor općinskoga odbora, odobravanje godišnjega proračuna te promjena općinskih pravila. Glavnu skupštinu sazivao je općinski predstojnik, „bar jednom“ svake godine i to u prvoj polovici. U kompetenciju općinskoga odbora spadali su čitava uprava bogoštovnih i imovinskih općinskih poslova (skrb i uzdržavanje bogoslužnih zavoda i uredaba, određivanje kako se ti zavodi upotrebljavaju, skrb oko redovite vjerske poduke i nadzor nad njom, nadzor nad konfesionalnim zavodima, bogoštovnim društvima i vjerskim zakladama, izbor članova za izborna povjerenstva, rukovanje općinskom imovinom, odobravanje godišnjeg proračuna, izbor predstojništva i drugo). Predstojništvo je neposredni upravni i izvršujući organ bogoštovne Općine. Općinski službenici su bili, kao i u gornjogradske, rabin i njegov zamjenik, kantor, vjeroučitelj, tajnik, koljić, članovi nadzornih organa i ini službenici (npr. šemeš). Aktivno izborno pravo za zastupstvo Općine ima svaki muški i ženski samosvojni član Općine kojem je propisan bogoštovni prinos. U zastupstvo Općine može biti izabran svaki muški pripadnik Općine. Pravila su donesena za vrijeme predstojnika općine Josipa Krausa (potpisali su ih Bela Hermann, Ludwig Hirschfeld, Max Münster i Samuel Reinitz).⁸⁷¹

Gornjogradska židovska općina

Gornjogradska židovska općina održavala je redovite glavne skupštine općine svake tri godine i po potrebi izvanredne. Na skupštini su se potvrđivali upravni izvještaji, rješavala bitna pitanja i donosili različiti zaključci. Zbog nedostataka arhiva gornjogradske Židovske općine, sjednice glavne skupštine mogu se pratiti fragmentarno.⁸⁷² Jedino je za razdoblje djelovanja Općine od 1897. do 1899. objavljen 1900. i tiskani upravni izvještaj Predsjedništva Općine. Zadnja izvanredna skupština krajem 19. stoljeća, održana je 13. rujna 1898. godine povodom prerane smrti kraljice Elizabete. Neposredno nakon toga osnovana je i *Zaklada carice i kraljice Elizabete*. Nakon toga sve do siječnja 1900. nije bilo sazivanja glavne skupštine. U razdoblju od 1897. do siječnja 1900. gornjogradska Općina je surađivala s Općinama diljem Hrvatske (najviše sa zagrebačkom). Sa susjednim (Đakovo, Našice, Dalj...) židovskim Općinama je uspjela ugovorom dogovoriti naknadu rabinu za vođenje „dušobrižničke službe“ i vođenje matica. Namješten je rabin (1897.) A. Kamnika koji je vodio rabinat sve do 1. travnja 1900. godine, kada je otišao

⁸⁷¹ HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 21

⁸⁷² Pregled aktivnosti gornjogradske i donjogradske Židovske općine napisan je prema postojećim dokumentima koje su Općine slale na *Odjel za bogoštovlje i nastavu* i novinskim člancima. Zbog nesačuvanosti arhiva i jedne i druge Općine, autorica nije bila u mogućnosti pratiti djelovanje općina iz godine u godinu, već ih u tekstu donosi fragmentarno.

iz Osijeka. Isto tako radilo se i na prepravci gornjogradske bogoštovne pravila.⁸⁷³ Sljedeća glavna skupština održana je 22. veljače 1903. pod predsjedanjem Huga Spitzera. Pročitana je izvješta o djelovanju Općine od 1900. do kraja 1902. te su od prisutnih članova tražili i njegovu potvrdu. Izvještaju se usprotivio rabin S. Ungar i uskratio potvrdu, osobito u dijelu koji je govorio o utrošenim sredstvima Općine i općinskih zaklada. Požalio se na upravu Općine koja je novac od Zaklade carice i kraljice Elizabete i Zaklade Samuela Spitzera za siromašne zaručnice potrošila neprimjereno te zbog toga ne želi više biti član Predsjedništva Općine. H. Spitzer se opravdao riječima da u tome ne vidi ništa neprimjereno, jer da je dio novaca zaklada potrošila za izgradnju školske zgrade, budući da se više nitko od prisutnih općinara nije bunio, izvješta je potvrđen te su uslijedili općinski izbori na kojima su izabrani članovi Predsjedništva (ne navodi se tko je izabran).⁸⁷⁴

3. ožujka 1906. održana je glavna skupština na kojoj se raspravljalo o izvještaju predsjedništva općine, o njihovom radu u protekle tri godine. Isto tako na glavnoj skupštini izvještavalo se o unutarnjem poslovanju općine, o financijskim odnosima, o djelatnosti na polju dobrotvornosti s naglaskom na značenju općinara za vrijeme sakupljanja pomoći za Kišnjevske židovske žrtve (1903.) kao i tijekom ruskih pogroma (1905.), napretku židovske škole u cionističkom pokretu. U predsjedništvo Općine 1906. jednoglasno su izabrani: Hugo Spitzer, Oton Fellner, Jonas Berger, Max Krauss, Aleksandar/Šandor Justus i Josip Kunez, dok su izbori za drugo i treće izbornoštvo odgođeni zbog određenih nepravilnosti prilikom izbora za idući dan (4. III.).⁸⁷⁵ Zamjenikom predstojnika Općine izabran je Bela Springer (treći put za redom).

Prema banskoj naredbi od 31. ožujka 1907. za vođenje općinskih poslova imale su se do 1. srpnja 1908. sve židovske općine smatrati uređene u smislu zakona o uređenju „izraelitičkih bogoštovnih općina“. Dok ne počnu djelovati nova općinska zastupstva izabrana prema prerađenim statutima imala su stara općinska zastupstva privremeno voditi poslove.⁸⁷⁶ U međuvremenu je došlo i do nesuglasica unutar Općine, budući da se dio članova među kojima se isticao rabin Ungar nije slagalo s financijskim izvješćem Općine. Zbog toga je H. Spitzer morao dati ostavku.⁸⁷⁷ U skladu s gornjom naredbom, a i zbog stanja u Općini nakon ostavke Spitzera i cjelokupnoga Predsjedništva, sazvana je nova skupština koja se je održala 18. studenoga 1907. Skupštinu je otvorio predsjednik Hugo Spitzer, imenovavši Julija Pfeiffera i Josipa Willheima za ovjerovitelje skupštinskoga zapisnika. Odmah potom je odvjetnik Vilim Winter tražio da se skupština odgodi jer se ne može izabrati

⁸⁷³ Upravni izvješta predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u Gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., Osijek, 1900.

⁸⁷⁴ Narodna obrana, br. 46., Osijek, 26. veljače 1903., 3.-4.

⁸⁷⁵ Osječki Tjednik, br. 3., Osijek, 4. ožujka 1906., 6.

⁸⁷⁶ Narodna obrana, br. 88, Osijek, 13. travnja 1908.

⁸⁷⁷ Narodna obrana, br. 244., 20. listopada 1907.

novo predsjedništvo budući da staro nije dalo ostavku. Uz njega su za taj prijedlog glasovala samo braća Ungar (njegovi šogori) i knjigovođa tvrtke „Rudolf i sinovi Ungar“ pa prijedlog nije usvojen. Skupština je izabrala nove članove odbora općine – iz I. izbornog razreda izabrani su: Hugo Spitzer, Bela Springer, Jonas Berger, Ignat Natan Schulhof (kao novi član), Žiga Wolf (kao novi član) i Otto Fellner. Iz II. razred izabrani su Emanuel Herrmann, dr. Hinko Diamant, Franjo Frey (novi), Milan Rechnitz, Ljudevit Bozsán (novi), Dragutin Schwarz, Hugo Weisz st. (novi), Ignjat Zweiback i Lavoslav Singer (novi). Iz III. razreda izabrani su Gustav Kobsa, Aleksander Neubauer, Jakob Wotitz i Ljudevit Szekler (novi). U sjednici novoizabranoga odbora Općine, predstojnikom općine jednoglasno je ponovno izabran Spitzer. Za blagajnika je izabran Ljudevit Szekler, a tek u prosincu je za zamjenika predsjednika izabran Schulhof.⁸⁷⁸

Predgornjogradske općinske izbore 1909. godine, 20. veljače 1909. održan je anticionistički predizborni skup u kavani Hotela „Royal“ u Kapucinskoj ulici, jednom od istaknutijih društvenih sastajališta osječkih građana. Predizbornom anticionističkom skupu prisustvovali su anticionisti (oko 15 pristaša) i cionisti (oko 80 pristaša). Sazvala ga je anticionistička struja koju je predvodio odvjetnik Vilim Winter. Uz njega skupu su prisustvovali i anticionisti Makso Bloch, Max Löwy, Max Kaiser, Hugo Kohn, Alex. Heisler, Carl Schwartz, Bela Buchwald, Leo Pollak, Eduard Kaiser, Emil/Milan Rechnitz, Hinko Diamant, Ludwig Kohn, Josip Eisner, Mavro Abrahamsohn, Mosin Klein, Josip Horn, Emil Schwarz i Jakob Spingarn. Cionističku struju predvodio je predsjednik gornjogradske židovske općine Hugo Spitzer. Predizborni skup je otvorio liječnik Rechnitz. Za predsjedatelja skupa jednoglasno je izabran Moritz Adler (cionist), a zapisničarem Max Kaiser (anticionist). Polemika se uglavnom vodila između dva govornika Vilima Wintera i Huga Spitzera. Spitzer je zagovarao cionizam, a Winter je bio protiv i tražio je da se na sljedećim općinskim izborima u tijela općine ne biraju cionisti.⁸⁷⁹ Iz ovoga je vidljivo da je židovska općina u Osijeku balansirala između cionizma i anticionizma, kojeg su u manjini zastupali pojedinci, ali zanimljiva je i činjenica da se cionist Spitzer javno izjasnio protiv osnivanja ortodoksne općine u Osijeku, jer ih je doživljavao anticioniste.⁸⁸⁰

Na izborima 27. veljače 1909. za predsjednika općine ponovno je izabran Spitzer, a za zamjenika Schulhof. Izborima je od 87 birača pristupilo samo 47. Članovi Predstojništva bili su: Jonas Berger, Ljudevit Bozsán, Šandor Dorner, Otto Fellner, Šandor Halasz, Emanuel Herrmann, dr. Aladar Klein, Gustav Kobas, Makso/Max Krauss, Sam. Rottman, Lavoslav Singer, Ljudevit Szekler, Lavoslav Taubner, Žiga Wolf, Jakov Wotitz i Ignjat Zwieback. Bilježnik je bio

⁸⁷⁸ *Osječki Tjednik*, br. 45., Osijek, 11. studeni 1907.; br. 46., 18. studeni 1907.; br. 49., 9. prosinca 1907.: *Narodna obrana*, br. 262., 12. studenog 1907.; br. 263., 13. studenoga 1907.; br. 269., 20. studenog 1907.

⁸⁷⁹ „Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek“, *Ha-Kol*, 89., Zagreb, lipanj-srpanj, 2005., 30.-33.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909.

⁸⁸⁰ „Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek“, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.

sera unerschütterliche Uferlagerung verpfichtet uns eben, die Kenntnis des Zionismus in alle jüdischen Kreise zu tragen und immer neue Anhänger zu werben, denen die Zukunft des jüdischen Volkes, die tätige Mitarbeit an der Verwirklichung der zionistischen Ideale, die erste und wichtigste Lebensaufgabe ist.

Innerhalb des Vorstandes werden aber selbstverständlich die Zionisten keine „zionistische Politik“ treiben; denn dazu haben sie genügend Gelegenheit innerhalb des zionistischen Vereines „Theodor Herzl“! Die israelitische Kulturgemeinde ist aber nach Auflösung der Zionisten eine jüdische Gemeinde, welcher nichts Jüdisches fremd sein darf. Sie darf aber nur jüdisch sein! Wenn jemand noch andere Betätigung als eine jüdische sucht, wird er Gelegenheit haben auch ausserhalb der Gemeindestube — womöglichstens heute noch — bestimmt finden; ebenso wie der Zionist für die Befriedigung seiner spezifisch-zionistischen Bestrebungen genügend Feld ausserhalb des Vorstandes hat!

Die Zionisten haben die Gemeindestube erobert, heisst also nichts anderes, als dass sie einen wahrhaft jüdischen Geist in die Vertretung hineingetragen haben, dass die Gemeinde vor der Gefahr eines Zerfalls behüten wollen, der mit der Zeit unausbleiblich wäre, wenn solche Personen ans Ruder kämen, die kein Interesse für jüdische Angelegenheiten haben und ihre Zugehörigkeit zur „mossaischen Konfession“ nur gelegentlich von Neuwahlen hervorkehren; im allgemeinen aber ansonsten bestrebt sind, sogar ihre Religion, geschweige denn ihre Abstammung, ihre Rasse, ihre Nation zu verlernen!

Die Dr. Winter-Partei hatte für den 20. Februar eine Wählerversammlung einberufen, indem sie an sämtliche Mitglieder der Kulturgemeinde folgende Einladung erging: „Die im Wortlaut bringende, wie im Verlaufe der

Versammlung Gegenstand der allgemeinen Kritik war:

„Einladung zu der am Samstag den 20. Februar um 8 Uhr abends im Spessale des „Hotel Royal“ stattfindenden Versammlung wegen Neuwahl des Kulturvorstandes, von dem wir erwarten:

- a) Erhaltung und Entwicklung der religiösen und ethischen Gemeindestatuten;
- b) Führung der Gemeinde als solcher von den Funktionen der Tagespolitik;
- c) Vermeidung des Aussens der Gemeinde sowie auch Stärkung desselben in sozialer und wirtschaftlicher Beziehung, und Festigung des ökonomischen Gleichgewichtes;
- d) Innigen Anschluss an die nationalen und kulturellen Bestrebungen der jüdischen Nation mit Ausschuss des Zionismus in den offiziellen Vertretungskörpern der Gemeinde.“

Unterschieden waren als Einberufer: Dr. Max Bloch, Max Löwy, Dr. Max Kaiser, Dr. Vilim Winter, Hugo Klein, Alex. Hessler, Carl Schwarz, Bela Buchwald, Leo Polak, Eduard Kaiser, Dr. Emil Reichitz, Dr. H. Diamant, Ludwig Kohn, Josef Eisner, Dr. Abrahamson, Dr. Mosin Klein, Dr. Jostp Horn, Emil Schwarz, Jakob Spingarn.

Wegen besseren Verständnisses bringen wir auch die Einladung in der kroatischen Text-Üebersetzung:

„Pozi na skriptinu dogovora glede izbora predstojništva, koja će se održavati u sobotu dne 20. veljače u 8 sati na veče u javnosti u sali „Royal“, od kojeg očekujemo, da će znači.“

Im Nachfolgenden der Bericht:

Dr. Emil Reichitz eröffnet namens der Einberufer die Versammlung und begrüss die zahlreich Er erschienen. Es waren ungefähr 15 Anhänger der Dr. Winter-Partei und ausserdem 80 Anhänger der Dr. Spitzer-Partei erschienen. Zum Vorsitzenden der Versammlung wurde einstimmig:

Herr Moritz Adler (Zionist) gewählt. Schriftführer Dr. Max Kaiser.

Am ersten Redner erhob sich Dr. Vilim Winter, um das Programm seiner Partei zu erläutern. Redner bestritt sein Programm nicht und erregte Hinweis auf Schäfer und einige griechische Diener nachzuweisen sucht, dass die Gemeinde eine für immerwährende Zeiten bestehende Institution sei und als solche von den Funktionen der Tagespolitik fernzulegen

halten werden müsse. Nachdem die Gemeinde einen staatlich umschriebenen Wirkungskreis habe, müsse sie eblich an allen staatlichen Institutionen teilnehmen. Dort, wo die Gemeinde als staatlicher Organismus aufträte, könne sie sich nur unge an das Staatswesen anschliessen. Redner verließ den Standpunkt, dass nur jene Personen eigentlich an der Verwaltung teilnehmen sollten, die nicht mehr mitten im Kampfe um Leben stehen, denn jeder einberufen, welcher in die Gemeindeführung gewählt wird, muss seinem Beruf Opfern bringen, selbstverständlich auch materielle. Die Ehre jeder Einzelnen Person liegt — nach Auffassung des Redners — in seinem Berufe.

Nun erhob sich unter nicht enden wollenden „Zivis“-Rufen

Dr. Hugo Spitzer, welcher beifällig folgendes ausführte:

„Er habe sich vergleicht gesehen, auch in diese Versammlung zu kommen, weil sie eine Erleichterung in unserem Gemeinleben sei, und er es so lange als er die Geschäfte der Gemeinde leite, als seine Pflicht ansehe, jeder solchen Erleichterung näher zu treten. Er sehe sich auch veranlasst, das Wort zu ergreifen, und zwar gleich von Beginn an in deutscher Sprache, um nicht nur dem überwiegenden Theile der Anwesenden, welche der kroatischen Sprache nicht in dem wünschenswerthen Masse mächtig sind, sondern auch den Herren Einberufern gerecht zu werden, die nach der uns zugekommenen kroat. Uebersetzung der Einladung mit dieser Sprache ebenfalls auf etwas gespannter Faxe zu stehen scheinen. (Rufe: Sehr richtig! Dr. Abrahamson: Mit Ihnen nehmen wir es auch auf.) Sie haben uns mit der Einladung ein Programm übersendet, welches Sie denn neuen Vorstande, wie der geehrte Herr Vorsitzende sagte, mitteilen wollten, obwohl es — ebenfalls nach dem kroat. Texte — nicht ganz klar ist, ob Sie die Einladung dieser Programmunkte ist im Gemeindestate vorgesehen und daher im Programm eines jeden Vorstands enthalten. Unser aller Bestreben ist es, nicht sehen zu wollen, sondern im fortschrittlichen Sinne die Gemeinde zu leiten. Dieses Bestreben, bzw. dieser auch im oppositionellen Programm verkörperte Dussio, ist jedoch sehr schwer mit der Auffassung jener Leute in Einklang zu bringen, die in Oesek eine orthodoxe Kulturgemeinde gründen wollten.“ (Dr. Klein: Herr Dr. Winter, Sie wollten

schreiben würde, und wenn Sie uns eine derartige Liste vorlegen werden, dass die darin Genannten uns eine volle Gewähr für die Durchführung dieses Programmes bieten, wird es zwischen uns keine Uneinigkeit geben. Aber gerade deshalb erlaube ich mir die Frage aufzuwerfen: war denn diese Versammlung überhaupt nötig? Der Vorstand hat für den 21. d. M. eine allgemeine Wählerversammlung und, von dem Gelakten ausgehend, dass es besser ist, in eine solche einseitiges Programm als Basis der Verhandlung mitzubringen, für heute Nachmittag eine Vorgesprächung einberufen, zu welcher letztere 37 Gemeindeglieder aus allen Schichten, darunter fast alle Herren, die auf der Einberufung zu dieser Versammlung unterzeichnet sind, eingeladen wurden. Es war Ihnen somit Gelegenheit geboten, alle Beschwerden, die Sie gegen den derzeitigen Vorstand zu erheben, und alle Wünsche, die Sie an den zukünftigen zu richten gedachten, an der einzig hierfür berufenen Stelle, im Beratungskomitee der Gemeinde, vorzubringen. Glauben Sie, dass dieses Ihr Vorgehen, die Ignoranz unserer hoflichen Einladung und die Einberufung einer Traktatversammlung mit dem dritten Punkte Ihres Programmes: „Mehrerung des Ansehens der Gemeinde“ in Einklang zu bringen ist? Ich glaube, nein, und meiner Ansicht ist der grösste Theil der Gemeinde.

Ich und meine Freunde glauben schon aus diesem Umstande, dass Sie den Gemeindestaat gründen wollen, darauf abhellen zu können, wie wenig ernst Sie es mit der Durchführung Ihrer Programmunkte nehmen. Ich kann nicht mit soviel Zinsten und Bildern dienen, wie mein geehrter Herr Vorsitzende die Sache ist so einfach und klar, dass ich ohne Berufung auf Schiller, Homer und noch andere Autoren das Programm, wie gesagt, bis auf einige Modificationen akzeptieren zu müssen gläube. Redner übergibt nun auf die Beprechung des Programmes Punkt a) des oppositionellen Programms ist im Gemeindestate vorgesehen und daher im Programm eines jeden Vorstands enthalten. Unser aller Bestreben ist es, nicht sehen zu wollen, sondern im fortschrittlichen Sinne die Gemeinde zu leiten. Dieses Bestreben, bzw. dieser auch im oppositionellen Programm verkörperte Dussio, ist jedoch sehr schwer mit der Auffassung jener Leute in Einklang zu bringen, die in Oesek eine orthodoxe Kulturgemeinde gründen wollten.“ (Dr. Klein: Herr Dr. Winter, Sie wollten

Tekst o izborima u Gornjogradskoj općini 1909.

Nathan Schwarz.⁸⁸¹ Izbori gornjogradske židovske općine u veljači 1909. pokazali su da se između članova općine vodi oštra i po svemu sudeći nimalo obzirna bitka za prevlast između cionističke i anticionističke struje. Pod utjecajem održanoga anticionističkog predizbornog skupa odvijali su se pod parolom „Tu cionizam – tamo anticionizam!“ Cioniste su predvodili Hugo Spitzer i Ignat Natan Schulhof, a anticioniste odvjetnik Vilim Winter (koji je već 12 godina na svakom izboru bio kandidat za predsjednika).

Sljedeće godine 20. veljače 1910. provedeni su izbori za Bogoštovno vijeće, koji su protekli mirno⁸⁸² bez polemika i sukoba mišljenja između cionista i anticionista. Do tada je glavna skupština birala predsjedništvo, a sada umjesto nje postoji bogoštovno vijeće koje se bira u tri izborništva, a koja se sastoje od općinskih poreznika. Bili su suglasni glede predloženih kandidata. U sva tri izborništva pri izboru 64 bogoštovna vijećnika glasovalo je 40 općinara. Ubrzo nakon izbora vijeće je sazvano da izabere općinski odbor i predstojništvo. Međutim, nije se odazvao dovoljan broj članova (38 a trebalo ih je 48) pa je zakazana druga sjednica na koju su pozvani i zamjenici. Ova skupština od 26. veljače kojoj je prisustvovalo 55 redovitih članova i zamjenika izabrala je općinski odbor i predstojništvo. Izabrani su kandidati jedne kompromisne listine. Naime, uoči izborne skupštine sastali su se odvojeno cionistički i anticionistički članovi te predložili svaki svoje kandidate. Odziv na skupštinu bio je velik i tok joj je bio vrlo zanimljiv.

⁸⁸¹ Pravila izraelske bogoštovne općine u gornjem Osijeku, Osijek, 1909., 40.; Narodna obrana, br. 48, Osijek, 1. ožujka 1909.

⁸⁸² Narodna obrana, br. 40, Osijek, 19. veljače 1910.

Predsjednik Spitzer ju je otvorio te pozdravio sve prisutne i razložio im je svrhu skupštine. On je na zahtjeve jedne i druge stranke sastavio kompromisnu listu sastavljenu od cionističkih i anticionističkih članova. Prisutni članovi odobrili su predložene kandidate, samo se oko jednoga kandidata nisu mogli složiti. Jedan dio prisutnih izbornika podržavao je kandidaturu Leopolda Singera, dok je drugi podržavao njegovog protukandidata Maksa Blocha (na kraju je izabran Bloch). Izbornicima je glede ovog izbornika ostavljena sloboda biranja, dok su se oko ostalih kandidata sporazumno dogovorili. Kao kompromisno rješenje za potpredsjednika Općine predložen je Hinko Plachte što je izazvalo iznenađenje, budući da je do sada potpredsjednik uvijek bio Schulhof, inače cionist, a Plachte je bio anticionist i neaktivan član općine. Njegovu kandidaturu podržao je Julijo Pfeiffer, također anticionist. Za predsjednika je jednoglasno ponovno izabran Hugo Spitzer, a potpredsjednikom Hinko Plachte, a ostali članovi predsjedništva bili su Milan/Emil Rechnitz, Sandor Halasz/Halass i Ljudevit Szekler te zamjenici Marko Berger, Hugo Boskovic, Josip Ehrendiener i Edmund Fischer. Članovi općinskoga odbora bili su Mavro Adler, Žiga Berger, Jonas Berger, Makso Bloch, Ljudevit Bozsán, Bela Buchwald, Šandor Dorner, Josip Eisner, Emanuel Herrmann, Josip Horn, Aladar Klein, Gustav Kobas, Samuel Rottmann, I. N. Schulhof, Lavoslav Taubner, Žiga Wolf, Jakob Wotitz i Ignjat Zwieback; njihovi zamjenici Marko Berger, Hugo Boskowitz, Josip Ehrendiener i Edmund Fischer.⁸⁸³ Općinski odbor gornjogradske Općine je odlučio na održanoj sjednici od 19. lipnja 1910. da će Općina sudjelovati kod ustoličenja novoga đakovačkog biskupa Ivana Kapca. Biskupa će pozdraviti Simon Ungar, a izaslanstvo će se sastojati od predstojništva i nekolicine članova iz općinskog odbora.⁸⁸⁴ Nakon 1910. godine teže je pratiti rad gornjogradske Općine, budući da *Židovska smotra* prelazi u Zagreb i počinje više pratiti događanja unutar zagrebačke Židovske općine. Od 28. do 30. siječnja 1913. održavani su izbori za bogoštovno vijeće gornjogradske Općine.⁸⁸⁵

Donjogradska židovska općina

Dok se rad gornjogradske Židovske općine može pratiti iz godine u godinu, o radu donjogradske Općine skoro da nema podataka. Ne zna se mnogo o skupštinama, kao ni o članovima Općine. Sredinom listopada 1905. dotadašnji predsjednik općine Franjo Kiss, odstupio je s mjesta (ne navode se razlozi). 19. listopada 1905. održali su se izbori za novoga gornjogradske predsjednika Općine. Predsjednik se birao između Josipa Kraussa, Samuela Reinitza i staretinara Mihajla Weisza. Na kraju je za predsjednika izabran staklar Josip Krausz/Krauss.⁸⁸⁶ Dvije godine poslije, 1. prosinca 1907.,

⁸⁸³ *Židovska smotra*, br. 5., 2. ožujka 1910.; „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“, *Narodna obrana*, br. 47., Osijek, 28. veljače 1910.

⁸⁸⁴ *Židovska smotra*, br. 13., 22. lipnja 1910.

⁸⁸⁵ *Narodna obrana*, br. 22., Osijek, 28. siječnja 1913. (ne navodi se tko je sve izabran za bogoštovno vijeće, tako da nije poznat sastav Vijeća).

⁸⁸⁶ *Narodna obrana*, br. 241., Osijek, 18. listopada 1905.; br. 242., 19. listopada 1905.; 244., 21. listopada 1905.

Arpad Hirschberger - donjogradski rabin

održavani su novi izbori za predsjedništvo. Na njima su izabrani i dalje J. Krauss za predsjednika, zamjenikom predstojnika imenovan je Oskar Kohlbach, odbornicima Vjekoslav/Ignjat Freund, Samuilo Nelken i Samuel Reinitz. Njihovim zamjenicima izabrani su Samuel Krausz i Samuel Wolf.⁸⁸⁷ Dana 6. siječnja 1908., nakon izbora održana je glavna skupština donjogradske Općine pod predsjedništvom Josipa Krausa. U odbor su izabrani: Ignatz Münster, N. Gross, Geza Fein, D. Freund, Mijo Weiss, Ignjat Freund i Samojo Nelken.⁸⁸⁸ Poznat je podatak da je Židovska bogoštovna općina u Donjem gradu samostalno sebi izabrala rabina Arpada Hirschbergera (1885. – 1943.) 30. srpnja 1910.⁸⁸⁹ Do njegova dolaska donjogradski vjerski život vodio je gornjogradski rabin. A. Hirschberger je kao rabin djelovao vrlo kratko, jer već 1911./1912. odlazi u Češku, a rabinske poslove ponovno preuzima gornjogradski rabin. Kantorsku je službu u donjogradskoj općini obavljao Avram Majer Rubinstein od osamdesetih godina 19. stoljeća sve do smrti 1921. godine. Razlozi odlaska Hirschbergera s mjesta donjogradskog rabina nisu poznati.

Druga donjogradska skupština o kojoj nešto znamo je od 25. ožujka 1912. godine. Tada je u donjogradskoj židovskoj općini održana redovita godišnja skupština pod predsjedanjem Josipa Kraussa. U odbor Općine izabrani su Dragutin Herrmann (1865. – 1942.), Arnold Jelinek, Simon Stein, Ludwig Hirschfeld (1862. – 1934.), Samojlo Nelken, a kao zamjenici Herman Mautner (1878. – 1940.) i Marko Boskovitz/Boskowitz. Predstojnik Židovske donjogradske bogoštovne općine od 1914. do proljeća 1941. bio je Bela

⁸⁸⁷ *Narodna obrana*, br. 281., Osijek, 3. prosinca 1907.

⁸⁸⁸ *Narodna obrana*, br. 8., Osijek, 11. siječnja 1908.

⁸⁸⁹ *Židovska smotra*, br. 16., 3. kolovoza 1910., 27. tamuz 5670.

Herrmann.⁸⁹⁰ Općina je u ovoj godini spremala veliku proslavu jer je u lipnju slavila 50. godišnjicu svojega opstanka.⁸⁹¹

Donjogradska Općina organizirala je zabave i predavanja, mada u manjoj mjeri od gornjogradske Općine koja je ipak bila puno veća. Unutar Općine je tako krajem 19. stoljeća (1899.) osnovan Odbor za podupiranje gradnje sinagoge u Donjem gradu koji je za Hanuku 1904. u svratištu „Mursa“ priredio zabavu.⁸⁹² O radu donjogradske Općine do početka Prvoga svjetskog rata a i za vrijeme rata nema podataka.

Udio u političkom životu

Uz aktivni općinski rad članovi općina su sudjelovali, osim već ranije obrađenoga i spomenutoga gospodarskog života, i u političkom, kulturnom, društvenom i inom životu grada Osijeka.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća njihovo djelovanje u političkom životu ovisilo je o vlastitim usmjeravanjima. Pri tome su se ipak više priklanjali režimskoj stranci,⁸⁹³ iako je i manji broj bio naklonjen hrvatskim oporbenim krugovima.⁸⁹⁴ Naklonost režimu i ne iznenađuje, jer im je više obećavano za razliku od opozicijskih stranaka. Stoga se većina osječkih Židova priklanjala Narodnoj stranci koja je propagirala vjersku i socijalnu snošljivost. Istodobno su *Narodne novine* i ostali provladini listovi uglavnom pozitivno pisali o Židovima, dok je oporbeni tisak (*Obzor*) često Židove kritizirao za masovno podupiranje Khuenova režima, i to osobito njihovo značenje u političkom životu Hrvatske. Tako su ih vrlo često pojedine stranke isticale u predizbornim borbama kada ih je režimsko novinstvo proglašavalo „najvatrenijim prijateljima vladine stranke a najžešćim protivnicima opozicije“,⁸⁹⁵ dok su u opozicijskim tekstovima zbog takva stava napadani i proglašavani neprijateljima Hrvatske. Tako se zagrebački *Obzor* zbog promadžarskih političkih pogleda žestoko sukobljavao u polemikama 1895. s Julijem Pfeifferom i njegovim listom *Die Frau*, kojeg su nazivali „reptilskim židovskim 'šundblatom' i sličnim pogrđnim imenima. Julije Pfeiffer je nakon takvih *Obzorovih* pisanja pozivao hrvatske Židove da otkazu pretplatu na *Obzor*, a s druge strane ih je pozivao da se učlanjuju u hrvatska društva (Maticu Hrvatsku, Društvo sv. Jeronima...), želeći dati do znanja da poziv na bojkot neodvišnjačkoga organa nije nikakav izraz protuhrvatskih osjećanja i težnji.⁸⁹⁶ U razdoblju od 1896. do 1901. kao članovi gradske skupštine javljaju

⁸⁹⁰ HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 21.

⁸⁹¹ *Narodna obrana*, br. 72, Osijek, 27. ožujka 1912.

⁸⁹² *Narodna obrana*, br. 274., Osijek, 29. studeni 1904.

⁸⁹³ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 192.; Khuenta su uz Srbe i Nijemce podržavali i osječki Židovi od njegova dolaska na vlast 1883. godine pa sve do 1903. jer je štitio njihove povlastice.; *Hrvatski radnički glas*, br. 23., 1. prosinca 1898. u izborima za grad Osijek 1898. godine od 2.443 izbornika glasovalo je 693 od kojih su za „madjarone“ glasali: 271 kršćana, 173 Židova i 249 ostalih. Židovi izbornici svi su glasovali za Narodnu stranku.

⁸⁹⁴ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 192.

⁸⁹⁵ B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.*, 215.-221.

⁸⁹⁶ ISTO, 216.-217.

se ovi židovski predstavnici: Adolf Krausz (1896. – 1901.), Leopold Schwarz (1898. – 1901.), Julijo Springer (1901.), Oskar Weismayer (1896. – 1901.) i Vilim Winter (1896. – 1901.).⁸⁹⁷

U osječkom političkom životu prednjačila je do 1906. režimska Narodna stranka (predvodili su je Theodor grof Pejačević, Constantin Graff, Ervin pl. Cseh i dr.). Pravaše je predvodio odvjetnik Dragutin Neumann (Hrvat, nije Židov), koji je uz pomoć đakovačkoga ili bosanskoga i srijemskoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, rođenoga Osječanina, 1901. pokrenuo objavljivanje lokalnih oporbenih novina *Narodna obrana*.⁸⁹⁸

Iz židovskih krugova se u to vrijeme u Osijeku, kao zagovaratelj politike Narodne stranke do njezina kraha 1906., isticao predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine odvjetnik Hugo Spitzer, koji se na političkoj sceni pojavljuje u mjesnim izborima za Gradsko zastupstvo 1901. kada je prvi put biran za zastupnika. Prema napisima oporbenoga tiska (*Obzor*) u gradsko zastupstvo je H. Spitzer izabran po osobnoj želji i zalaganju velikoga župana Teodora Pejačevića. Dotični gradski izbori iz 1901. protekli su uz aktivno sudjelovanje osječkih Židova na strani Narodne stranke i njezinih kandidata. Pored Spitzera, za gradskog zastupnika je tada izabran i odvjetnik Julijo Springer (biran u više navrata i tu je dužnost obnašao sve do smrti 1915. god.). U predizborne agitacije se 1901. neizravno uključila i gornjogradska Židovska bogoštovna općina, koja je izdala poseban proglas u kojem izravno utječe na političko opredjeljenje svojih članova zagovarajući režimske predstavnike. Predizborni proglas gornjogradske Općine 1901. potpisao je zamjenik predstojnika Općine Bela Springer, brat Julija.⁸⁹⁹ Uz Spitzera u članstvo Narodne stranke bili su uključeni Julije Miskolczy, braća Bela i Julijo Springer, Josip Kuntez, Samuel Kästenbaum, Julije Pfeiffer, Oskar Weismayer i drugi.⁹⁰⁰ Jedan od istaknutijih članova Narodne stranke bio je donjogradski trgovac Alexander Rottenbücher i kao takav bio je u više navrata biran u gradsko zastupstvo.⁹⁰¹

Sljedeći izbori za popunu četrdesetak skupštinaru Virovitičke županije održani su 5. svibnja 1905. godine, a za vijećnike gradskog zastupstva (onima kojima isteče mandat) krajem prosinca 1905. U gradskom zastupstvu 1905. su i dalje bili Hugo Spitzer, Filip Spitzer i Bela Springer. Krajem godine ispraznila su se dva mjesta za gradske zastupnike u I. i II. izbornoštvu. Izabrana su izborna povjerenstva. U povjerenstvu za II. izbornoštvo predsjednik je bio

⁸⁹⁷ S. SRŠAN, *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, 764.-766.

⁸⁹⁸ Milenko PATKOVIĆ, „Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine u Osijeku i pobjeda politike novog kursa“, *Osječki zbornik*, XIII., Osijek, 1971., 169.-188.

⁸⁹⁹ B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 216.-221.

⁹⁰⁰ *Narodna obrana*, br. 268, Osijek, 24. studenog 1911.

⁹⁰¹ B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 218.-219.

Hugo Spitzer. U I. izbornoštvu izabran je jednoglasno Ante Pinterović, a u II. Josip Povišil.⁹⁰²

U rujnu 1907. je isticao mandat gradskih zastupnika: u prvom izbornoštvu njima sedam od kojih su dvojica bila Oskar Weismayer i Adolf Krausz. U drugom izbornoštvu njima osam od kojih je jedan bio Hugo Spitzer. U trećem, nije bilo Židova. Hugo Spitzer je po novome mogao biti biran za I. izbornoštvu jer je prešao u viši porezni razred, ali na ovim izborima H. Spitzer nije dobio dovoljan broj glasova i nije postao gradski zastupnik. Izbori za gradske zastupnike bili su organizirani od 24. do 26. listopada 1907. Od novoizabranih gradskih zastupnika 11 ih je bilo pripadnika Hrvatske stranke prava, jedan Srpske samostalne stranke, trojica izvan stranaka, a petorica socijalisti. Naprednjaci su propali sasvim. Na toj listi je bio Makso Kaiser koji je dobio najmanje glasova i nije postao zastupnikom. Na listi Narodne stranke bili su O. Weismayer i Simon Ungar. Na kraju u I. izbornoštvu izabrani su zastupnici: S. Ungar i Izidor Frank. U II. i III. izbornoštvu nije bilo izabranih zastupnika Židova.⁹⁰³

U prosincu 1910. godine održavani su izbori za zastupnike grada Osijeka. Izbori u I. izbornoj jedinici⁹⁰⁴ (određivano je prema imovinskom statusu, ulaze oni koji plaćaju porez od 380 forinti i više) održavali su se 12. prosinca i na njima je kao novi kandidat za gradsko zastupstvo predložen odvjetnik Hinko Plachte te je i izabran za gradskog zastupnika. Njegovi protukandidati među ostalima za gradsko zastupničko mjesto bili su Židovi Hugo Spitzer i Izidor Frank, koji u konačnici nisu dobili potreban broj glasova za ulazak u Gradsko poglavarstvo. U II. izbornoštvu (ulaze oni koji plaćaju porez 50 forinti i više, a manje od 280 forinti) izbori su se vodili za 8 kandidata/zastupnika (kandidate su prema imovinskom cenzusu predlagali udruga trgovaca, obrtnika, činovnici i drugi) 13. prosinca i ponovljeni 27. prosinca. Među predloženim kandidatima dvojica su bili Židovi (odvjetnik Julije Springer i zubar Makso Kaiser). U *Narodnoj obrani* preporučavali su Julija Springera i Maksa Kaisera, kao nezavisne kandidate. Predstojnik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Spitzer obratio se svim Židovima izbornicima u Donjem gradu te im predložio da podrže Springera i Kaisera, kao i učitelja Bogdana Penjića. Preporuka glede Penjićeve podrške izazvala je kod pojedinih Židova negodovanje budući da je Penjić kao zastupnik u Hrvatskom saboru

⁹⁰² I. BALTA, „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“, *Povijesni zbornik Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, br. 3., Osijek, 2008., 138.; *Narodna obrana*, br. 105., Osijek, 5. svibnja 1905., br. 106. - 6. svibnja 1905., br. 168.-22. srpnja 1905.; br. 270.- 22. studenog 1905.; br. 280.-4. prosinca 1905.; br. 299.- 29. prosinca 1905.

⁹⁰³ *Narodna obrana*, br. 216., Osijek, 18. rujna 1907.; br. 217., 19. rujna 1907.; br. 224., 27. rujna 1907.; br. 243., 19. listopada 1907.; br. 244., 20. listopada 1907., br. 250., 27. listopada 1907.; br. 259., 8. studeni 1907.

⁹⁰⁴ *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Hrvatsku i Slavoniju, godina 1895.*, Zagreb, 1895., br. 34., 219.-250. Zakon od 21. lipnja 1895. ob ustroju gradskih obćinah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Grad Osijek bio je neposredno podređen Zemaljskoj vladi. Općinar gradske općine bio je svaki onaj koji je bio ugarsko-hrvatski državljanin. Izbornu pravo imaju svi općinari muškoga spola koji su navršili 24 godine te plaćaju u općini, ako su zavičajnici 5 forinti, a ako su nezavičajnici 20 forinti godišnjega izravnog poreza. Svaki grad ima jedan izborni kotar. U Osijeku se izbornici dijele na tri izbornoštva. U prvi spadaju oni koji plaćaju u Osijeku izravni porez od 280 forinti i više i oni koji plaćaju tecivarinu od 40 fr. i više. U drugo izbornoštvu spadaju oni koji u Osijeku plaćaju izravni porez od 50 forinti i više, a manje od 280 forinti. U treće izbornoštvu su uključeni svi oni koji plaćaju izravni porez manje od 50 forinti. Od ukupnoga broja zastupnika, u gradu Osijeku prvo izbornoštvu biralo je 12, drugo 16 a treće 12 zastupnika.

uvrijedio Vladimira Franka (sina Josipa Franka)⁹⁰⁵ riječima: „Schweigen Sie, polonischer Jud“. Bili su iznenađeni da Spitzer daje potporu osobi koja je tako javno izrekla antisemitsku uvredu. U *Narodnim novinama* su zbog toga Spitzera proglasili antisemitom riječima „Hugo Spitzer od cionista najednom postao antisemit?“. Tijekom izbora između Springera i Kaisera vodila se tijesna borba pa se Kaiser povukao i svoje glasove prepustio starijem i uglednijem Juliju Springeru. Na kraju izbora za gradsko zastupstvo izabrani su Hinko Plachte i Julije Springer, a nadržbin Simon Ungar je uz njih ušao automatski kao predstavnik vjerskih krugova.⁹⁰⁶ Početkom 1911. održana je konstituirajuća sjednica gradskoga zastupstva na kojoj je zastupnik Plachte, imenovan u gospodarski, političko-upravni, pravni, vodovodni i željezničarski odbor grada Osijeka.⁹⁰⁷

U listopadu (od 20. do 23.) 1913. provedeni su izbori za gradske zastupnike kojima je istekao mandat. Prvo izbornoštvo biralo je novih 7 zastupnika, drugo 8, a treće (ulazili oni koji su plaćali manje od 50 forinti izravnog poreza) 5 gradskih zastupnika. Svako izbornoštvo predlagalo je svoje kandidate. Tako su na listini „Bürgvereina“ i Židovske gornjogradske bogoštovne općine u prvom izbornoštvu predloženi novi kandidati Hugo Spitzer i donjogradski Srbin Vaso Radanović, umjesto dotadašnjih kandidata gornjogradskega župnika i protonotara Josipa Horvata i donjogradskega pravoslavnog paroha protojereja Lazara Bogdanovića kojima je istekao mandat. Ova promjena kandidata, izazvala je negodovanja među pojedincima. Unatoč brojnim agitacijama, ni ovaj put Hugo Spitzer nije osvojio dovoljan broj glasova da bi postao gradskim zastupnikom (dobio je samo 47 glasova, umjesto njega izabran je ponovno Lazar Bogdanović i Josip Horvat).⁹⁰⁸ U drugom izbornoštvu ponovno je u ovim izborima izabran za gradskog zastupnika Makso/Maksimilijan Kaiser.⁹⁰⁹

Iako su bila ratna vremena provedeni su krajem 1916. izbori za gradsko zastupstvo. Gornji grad je imao 25, Donji 13 i Novi grad dva zastupnika. Po vjeroispovijesti bilo je 33 katolika, 3 pravoslavna i 4 Židova.⁹¹⁰

*

Židovi su do 1906. sudjelovali u izborima za Hrvatski sabor kao glasači, a 1906. su se i izravno uključili. U izborima za Hrvatski sabor, koji su se održavali u svibnju (3., 4. i 5. svibnja) 1906., gornjogradski Židovi su na čelu s predsjednikom općine Hugom Spitzerom istaknuli za svog kandidata

⁹⁰⁵ Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 295.-296. Vladimir Frank (Zagreb, 1874. - Beč 1906.), odvjetnik. Sin Josipa Franka. Završio klasičnu gimnaziju u Zagrebu. Maturirao 1892. godine. Pravo završio 1903., a odvjetnički ured otvorio 1906. Uz oca i brata Ivana bio politički aktivan. Kao student priključio se pravaškoj stranci.

⁹⁰⁶ *Narodna obrana*, br. 281, Osijek, 12. prosinca 1910.; br. 291., 23. prosinca 1910.; br. 295., 29. prosinca 1910.; br. 297., 31. prosinca 1910.

⁹⁰⁷ *Narodna obrana*, br. 4, Osijek, 5. siječnja 1911.

⁹⁰⁸ *Narodna obrana*, br. 239., Osijek, 20. listopada 1913.

⁹⁰⁹ *Narodna obrana*, br. 238, Osijek, 18. listopada 1913.; br. 243., 23. listopada 1913.

⁹¹⁰ *Hrvatska obrana*, br. 286., Osijek, 15. prosinca 1916.

mađarona Oskara Weismayera.⁹¹¹ Njegovu kandidaturu podupirali su i osječki evangelički pastor Hildebrandt, kao i sam veliki župan Virovitičke županije Mihalovich.⁹¹² Hugo Spitzer je već 25. travnja te godine sazvaio skupštinu gornjogradske Židovske bogoštovne općine na kojoj su se u konačnici izbornici, nakon izvršene žestoke propagande, dogovorili za mađaronskoga kandidata Weismayera. Obrazloženo je da gornjogradski Židovi moraju zbog vitalnoga interesa glasovati za Weismayera, a protiv izvanstranačkoga kandidata odvjetnika Antu Pinterovića. Dio lokalnih novina (*Narodna obrana*) zamjerao im je ovakvo stajalište pa se u tom glasilu pojavio izraz „izborni semitizam“. Izbornici židovske gornjogradske općine, njih 250, 25. travnja 1906. sastali su se u svratištu *Royal* na izbornoj skupštini (sastanku) koju je sazvaio Hugo Spitzer i njegovi istomišljenici. Na skupštini su jednoglasno podržali kandidaturu Oskara Weismayera i Narodnu stranku, smatrajući Weismayera osobom koja će uz ostale kvalitete ukoliko do toga dođe čak i njihove vjerske interese braniti.⁹¹³

Njegovu kandidaturu podupirao je mjesni list *Osječki Tjednik*, iza kojega je stajao Spitzer. Spitzer je 1906. potaknuo objavljivanje promađaronskog lista *Osječki Tjednik* koji je uz postojeći osječki mađaronski *Die Drau* zagovarao tješnje veze s Mađarima. U tim izbornim danima (početkom svibnja) u *Osječkom tjedniku* vodila se polemika o semitizmu i antisemitizmu, sve kako bi građani glasovali za Weismayera, sve do toga da se pri kraju izbora Pinterović proglasio antisemitom. Kako bi se stvorila nedoumica među biračima mađaroni su plasirali glasine da se Pinterović odriče kandidature, a opozicijski tisak je napadao Weismayera⁹¹⁴ da osim židovstva slabo govori hrvatski jezik (npr. na skupštini željezničara program je govorio na mađarskom jeziku), da kupuje glasove, da vrši pritisak na činovništvo, da ga ne zanima dobrobit Osijeka, i štošta drugo.⁹¹⁵ U oštroj predizbornoj kampanji protiv Oskara Weismayera i Huga Spitzera (koji je podržavao Weismayera) isticala se *Narodna obrana*.⁹¹⁶

Iako je situacija prije izbora bila napeta, izbori od 3. do 5. svibnja su završili bez izgreda. Pobjedu je u Gornjem gradu odnio odvjetnik Ante Pinterović, a u Donjem gradu kandidat vladine Narodne stranke učitelj Bogdan Penjić. Pinterović je dobio 419 glasova, u odnosu na mađaronskog kandidata Weismayera koji je dobio 313 glasova, a u Donjem gradu B. Penjić je dobio 255 glasova, a njegov protukandidat Vladimir Kovačević 250.⁹¹⁷ Polemike *Narodne obrane* s Hugom Spitzerom nastavit će se u svim budućim gradskim

⁹¹¹ *Osječki Tjednik*, br.12, Osijek, 30. travnja 1906., 2.-3.; I. BALTA, „Stranački odnosi i izbori u Virovitičkoj županiji 1905. i 1906. godine“, *Pravni vjesnik*, 18., Osijek, 3.- 4., srpanj-prosinac 2002., 329.- 336.

⁹¹² I. BALTA, „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“, 137.-144.

⁹¹³ *Osječki Tjednik*, br. 12., Osijek, 30. travnja 1906.; 13., 1. svibnja 1906., 2.-3.; br. 14., 2. svibnja 1906.

⁹¹⁴ *Hrvatska*, br. 96., 27. rujna 1906.; M. PATKOVIĆ, „Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine“, 169.-188.; *Narodna obrana*, br. 108, Osijek, 3. svibnja 1906.

⁹¹⁵ *Narodna obrana* br. 101./1906., 3.; br. 103., 1. svibnja 1906., 1.; br. 105., 2. svibnja 1906., 1.

⁹¹⁶ *Narodna obrana*, br.100, Osijek, 28. travnja 1906., 1.-2. „Kandidatura g. Weismayera ili obećanje ludom radovanje“

⁹¹⁷ M. PATKOVIĆ, „Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine“, 178.-179.

i saborskim izborima sve do Prvog svjetskog rata. *Narodna obrana* je svaki put kada su joj prilike to dopuštale prozivala Hugu Spitzera, da podržava Mađare i narodnjake i da u tabor narodnjaka „snubi Izraeličane“. Upozoravali su ga da bi takav postupak „mogao izazvati reakciju kod katolika. Posljedice ovakve borbe nije se teško domisliti. One će zahvatiti daleko preko izbornih akcija. A odgovornost za sve, što se bude događalo, prepustiti će onima, koji su tako bezdušni, te konfesionalni momenat uvlače u političku borbu“. Nakon prigovora H. Spitzera u *Slavonische Presse* da pozivaju na pogrom pravdali su se riječima da ne prijete konfesionalnom borbom katolika protiv Izraeličana i svaku insinuaciju na to odbijaju već da su svojom „noticom“ kritizirali rad H. Spitzera koji zloupotrebljava svoju funkciju predsjednika gornjogradske Židovske općine i članove nagovara da glasuju za narodnjake, odnosno zamjerali su mu da konfesionalnu problematiku unosi u politiku.⁹¹⁸ Iako tada Weismayer nije izabran u Hrvatski sabor Židovi su ipak u saboru imali jednog zastupnika – Ljudevita Schwarza.⁹¹⁹ U Virovitičkoj županiji na izborima 1905. i 1906. godine i dalje će Narodna stranka ostati na vlasti, ali znatno oslabljena, što će biti početak propasti mađaronske politike u županiji i Osijeku.⁹²⁰ Te 1906. osječki Židovi su više podržavali narodnjake, jer su u povezivanju Hrvata i Srba (koalicija) vidjeli veću opasnost, imajući u prvom redu pregled nad zbivanjima u Srbiji, gdje nisu smjeli trgovati, i u Bačkoj gdje su imali velikih problema sa srpskim trgovcima.

Koliko je bilo važno zadobivanje glasova židovskih glasača, pokazuju izbori za Hrvatski sabor održani 27. i 28. veljače 1908. godine. U izborima za narodnoga zastupnika socijal-demokrati počeli su naklonost i glasove tražiti među Židovima. Tako su gornjogradski Židovi prema pisanju *Narodne obrane* u Gornjem gradu stali na stranu kandidata socijal-demokrata Nijemca Slavka Henča i glasovali protiv odvjetnika Ante Pinterovića predstavnika Hrvatsko-srpske koalicije (člana pravaša). Autor priloga u *Obrani* prigovara „sugradjanima Židovima“ da se u teškim „časovima hrvatskog naroda stavljaju u službu narodnih protivnika“ i da Židovi u Hrvatskoj još uvijek nisu „onakvi patriote kao što su magjarski Židovi dobri magjarski patrioti“.⁹²¹ Uoči izbora objavljen je izborni plakat Slavka Henča u kojem je navijestio svoj program, a jedna od točaka njegova programa bila je i zaštita manjina i ravnopravnost svih narodnosti i staleža. U plakatu se pozivaju Židovi da glasuju za njega jer samo

⁹¹⁸ „Snuba Izraeličane protiv Hrvatske“, *Narodna obrana*, br. 266, Osijek, 22. studenog 1911.; „Očitovanje dra. Spitzera“, *Narodna obrana*, br. 267., Osijek, 23. studenog 1911.; „Die Drau i dr. Ante Pinterović“; „Perfidno izvratanje dra. Spitzera“ i „Die Drau“.

⁹¹⁹ Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, autori Ivo Goldstein i Vlasta Kovač, Schwarz, Ljudevit (Zagreb, 1858. – Zagreb, 3. V. 1943.), odvjetnik i političar, sin tiskara i izdavača Vilima. Za saborskoga zastupnika izabran 1887., kao prvi Židov uopće, inače član režimske Narodne stranke. Saborski zastupnik sve do 1918. (ili 1914.) godine, a u nekoliko perioda i delegat na zajedničkom državnom saboru u Budimpešti. Vrlo aktivan u saborskom poslu, izradio više zakonskih osnova i bio njihov izvjestilac u Saboru. Diskutira 1905. o osnovi interkonfesionalnoga zakona (*Zakon o vjerskim odnosima*) te zaključuje da ponudeno rješenje nije u duhu ravnopravnosti i tolerancije, jer prijelaz iz kršćanstva u judaizam u praksi ne dolazi u obzir - ionako je uvijek samo obratno. Advokatura mu je dodijeljena 21. XII. 1887. te se njome bavi punih 55 godina. Po uspostavi NDH preuzeo židovski znak. Kao osamdesetogodišnjak uhićen 27. IV. 1941. s grupom zagrebačkih advokata i odveden najprije u policijski zatvor u Petrinjskoj ulici, a odande u Kerestinec. Nakon intervencije pušten. Umro prirodnom smrću u Zagrebu nakon što je 30. VI. 1942. brisan iz Odvjetničkog imenika, na sam dan kada su počinjale posljednje velike deportacije iz grada.

⁹²⁰ I. BALTA, „Stranački odnosi i izbori u Virovitičkoj županiji“, 332.

⁹²¹ *Narodna obrana*, br. 49, Osijek, 26. veljače 1908.

socijalno-demokratska stranka se po njima zalaže za „židovsku narodnost“. Kako koalicija nije na takav način propagirala ravnopravnost i zaštitu drugih, ne iznenađuje da su Židovi podržavali socijal-demokrate. Na kraju su u ovim izborima pobijedili predstavnici koalicije (oba pravaši): u Gornjem gradu odvjetnik Vladimir Kovačević.⁹²² Osječki Židovi su pokazali da su u ovim izborima više na strani socijal-demokrata nego li Hrvatsko-srpske koalicije. Iz Gornjega grada na listi za kandidate na strani koalicije uz A. Pinterovića našao se Simon Ungar, a na listi socijalista Henča: Aladar Klein, Adolf Fellner, Leopold Friedemann, Gustav Krauss, Jakov Fuchs.⁹²³ Novoizabrani Hrvatski sabor se sastao 12. ožujka 1908., da bi na 2. sjednici 14. ožujka 1908. bio pročitana kraljev reskript koji je zasjedanje Sabora odgodio do daljnje kraljeve odluke. Od odgode rada Sabora proći će dvije godine, a nastavio je s radom 18. ožujka 1910. Glavna i najvažnija saborska tema o kojoj se debitalo bila je izborna reforma. Dana 28. svibnja 1910. novi Zakon o izbornom redu dobio je kraljevu sankciju i postao je pravovaljan. Tim zakonom je prošireno izborna pravo. Od oko 50.000 dotadašnjih birača otada je bilo 190.000 birača. Ubrzo su raspisani novi izbori za

Izbornici koji su glasovali za g. Weizmayera.

Abraham Zaharija	Hanelki Valerijan	Orenstein Emil	Spitzer Julio
Adler Adolf	Harmel Victor	Partok Samuel	Spitzer Samuel
Adler Mavro	Harnok Nikola	Pavosević Ivan	Spitzer Dragutin
Almsay Eugen	Houner Viktor	Pehera Rudolf	Spiller Isidor
Anišić Mato	Houner Šancor	Posler Franjo	Spjurgara Jakob
Anschau Josip	Horman Emanuel	Petrović dr. N.	Springer Bela
Arminski Isidor	Hildebrand Krist.	Petrović Radovan	Schönpfug Ivan
Auman Franjo	Hlavec Mijo	Pfeiffer Julio	Steiner Samuel
Barušić Felix	Hofbauer V. C.	Pleseriano Josip	Stark Aloasa
Barta Milan	Hofa Simon	Plavčić Nikola	Stein Filip
Bauer Geza	Hornitsek Hinko	Podtse dr. Hinko	Steiner Jakob
Bauer Jakob	Hrabal dr. Auto	Podvisec Ivan	Steiner Samuel
Bauer Ladislav	Huesar Marko	Pollak Leo	Steinitz Vilim
Bečić Dragutin	Jó Stjepan	Popović Radivoj	Steiner Franjo
Beck Leopold	Justus Aleksa	Popović Lavo	Stera Josip
Beloverac Gjurjo	Kaiser Edo	Rechnitzer Som.	Sulhofer Dragutin
Béhm Ignjo	Kaiser dr. Makso	Reitzer Marko	Sulstentz Dinko
Béhm Josip	Kallivodra dr. Šaj.	Rein Mavro dr.	Sukhof dr. K.
Béhm Leopold	Karsjanković Gj.	Reinfeid Draga dr.	Sulstner Ivan
Berger Jonns	Kardoš Gjuka	Reichmann Eto	Sulstner Josip
Berger Ladislav	Kelemen Josip	Reichtman Leopold	Schwartz Nathan
Berger Marko	Kästenbaum dr. A.	Rosenberg Vilim	Schwartz Sigmund
Biler Koloman	Kirebner Martin	Rozenkranz Edo	Schwartz Nathan
Büchler Herman	Kästenbaum Sam.	Rotl Mavro	Svirjuga Ivan
Büchler Mavro	Kil Milo	Rottman Samuel	Taubner
Broschan Dragutin	Klein Armin	Rozid Gjurjo	Tomić Svatozar
Broschan Franjo	Klein Mosin dr.	Rubinštein Žiga	Patováč Karla
Bujher Ferdjo	Klein Žiga	Ruvnar Aleksa	Ungar Makso
Burger Ferdjo	Klein Vatroslav	Szabados Ivan	Ungar Simon
Butković Nikola	Kleukind Mavro	Szabo Antun	Unterweger Vilim
Car Petar	Kleisner Robert	Szlopek Nikola	Unukić Živko
Celestin Vjekoslav	Knopp Ferdjo dr.	Szanto Bela	Urban Pavao
Cesarid Gjurjo	Kockar dr. Jovan	Saňlaković Josip	Walter Ludvig
Ciki Arpad	Kola Josip	Sedressi V. Györő	Wassner Hinko
Celinski Gjurjo	Kolu Ludvig	Seckler Ignjo	Weisz Franjo
Čearda Ljudevit	Kopušić Živko	Sz abor Ljudevit	Weisz Alexander
Črljenak Dragutin	Kos Vatroslav	Šeber Stjepan	Weisz Hugo
Čuli Slavoljub	Kovač Farkaš	Silika Franjo	Weisz Ignjo
Čurčić Ivan	Kovačević Ivan	Sištanin Pavo	Weisz dr. Makso
Čurilović Josip	Kovačević Pavao	Slepčević Antun	Weisberger Josef
Đeli Andro	Kranje Božo	Smaić Franjo	Verovskynl. Franjo
Đestel Ignjo	Kramer Emanuel	Sonnenfeldt Ivan	Verzag Josip
Diamant Hinko dr.	Kramer Leopold	Sonnenfeldt Žiga	Wilhelm Josip
Ditz Franjo dr.	Kraus Adolf	Stilnović Tomo	Wolf Sigmund
Dirnbauer Mato	Kraus Makso	Stuparin Vazul	Wolner Hinko
Dittmayer dr.	Kraus Makso	Schiffer Ljudevit	Vojnić Jakob
Divjak Nikola	Krist Franjo	Scheibert Gustav	Votiz Jakob
Dobrović Aleksa	Kristić Stjepan	Scheibert Samuel	Vrabely Julio
Domonovane Ivan	Krključ Vilim	Schön Mavro	Vragović Victor
Dostal Lavoslav	Kunetz Josip	Schönhof Stjepan	Vrbnase Jakov
Erdős Samoil	Lang Dragutin	Schöpfung Antun	Vučković Gjurjo
Eckl Ljudevit	Lang Franjo	Sch. Her Samuel	Vuklan Matija
Ehrenreger Herm.	Laubner Karla	Schmidt Nandor	Zanel Ferdjo
Ehrenfreund Rudolf	Löbl Victor	Somodji pl. Mihvoj	Zechner Josip
Ehrenfreund Adam	Lederer Mavro	Spitzer Dragutin	Zepić Zvonimir
Ehrenfreund Rud.	Lederer Isidor	Spitzer Emil	Zimmerman Josip
Farkaš Gjula	Löwy Makso	Spitzer dr. Hugo	Zwiebak Ignjo
Fellner Otto	Löwinger Samuel		
Flehtner Leonardo	Löwinger Simon		
Fischer Adolf	Lekajner Franjo		
Fischer Bela	Lang Pavao		
Fischer Bela	Lust Adolf		
Fischler Hinko	Lustig Jakob		
Frank Isidor	Lang Vilim		
Frank Armin	Matzinger Rudolf		
Frankl Ljudevit	Mačvanski Anton		
Friedman Leopold	Maksner Franjo		
Friml Antun	Marković Dimitar		
Friml Oskar	Maer Antun		
Gaspavac Ljudevit	Marković Stjepan		
Gasteiger Franjo	Martić Anto		
Geiger dr. Mavro	Massong Mijo		
Gartner Simon	Matijević Dragutin		
Glad Josip	Matzig Josip		
Goglia Ferdjo	Mihalovič pl. A.		
Goldstein Herman	Mikolčić David		
Goldstein Jakob	Müller Aleksando		
Govorković Ivan	Müller Erico dr.		
Graf Konstantin	Miskolci Makso		
Graf Rudolf	Müller Leopold		
Grünfeld Rudolf	Mitrov Lazar		
Grinhtg Josip	Montag Josip		
Grossman Albert	Mundo Otto G.		
Gutman Jakob	Munk Adam		
	Munk Matija		
	Muža dr. Alfons		
	Narvati Slavoljub		
	Neubauer Aleksa.		
	Nessl Josip		
	Nöthig Dragutin		
	Novak Ferdjo		
	Novak Ivan		
	Ogjić Mirko		

Ne ženi se! bez knjige o braku od dra. **Ernesta** K 39 slika. Mjesto K 3.— samo Kf1.25. Podpun savjetnik za svakog bračnog druga. Mjesto K 6— K 3.— „Ljubav i brak bez djeca.“ od dra. **Ernesta** sa slikom K 2.— Sva tri djela skupa samo Kf5.50. Može se dobiti novce unaprijed poslavi, ili uz poručje. **Güntherova odprema knjižara u Machfloru kod Hünnebacha.**

Popis izbornika koji su glasali za Weizmayera u izborima 1906.

⁹²² Narodna obrana, br. 49, Osijek, 26. veljače 1908.; br. 51., 28. veljače 1908.

⁹²³ Narodna obrana, br. 50., Osijek, 27. veljače 1908.

NARODNA OBRANA

Osijek, srijeda 17. prosinca 1910.

God. 12

Posadani rezultat saborskih izbora:

Jučor smo priopćili u zasebnom izdanju jučerašnji rezultat saborskih izbora, u koliko su se mogli danas priopćujemo rezultat, koji smo mogli saznati do pol 2 sata po podne i kojim se naš jučerašnji izvještaj ispravlja i popunjuje. Radi boljega pregleda svrstavamo danas izabrane narodne zastupnike po strankama.

Hrvatsko-srpska koalicija:

Hrvatska samostalna stranka:

- Članovi: dr. Guro Surmin,
- Članovi: dr. Ivan Lorković,
- Članovi: dr. prof. Miroslav Kulmer,
- Članovi: dr. Makso Rošić,
- Članovi: Franjo Križ,
- Članovi: Josip barun Rajacsih,
- Članovi: dr. Ivan Lorković,
- Članovi: Ljuba Babić-Gjalski,
- Članovi: dr. Bogoslav Mažuranić,
- Članovi: dr. Ivo Ribar, koal.
- Članovi: dr. Ivan Paleček,
- Članovi: Miholjac: dr. Franjo Poljak,
- Članovi: III: dr. Rikard Kraus,
- Članovi: Lukinić Edo,
- Članovi: Aurel Rauer, k.
- Članovi: Stjep. Cerovac, k.
- Članovi: dr. Vinko Krišković,
- Članovi: Guido pl. Hreglinovich,
- Članovi: Mijo Ettinger,
- Članovi: Edo Kirschner,
- Članovi: Nora Gradiška: dr. Himko Hinković,
- Članovi: dr. Aleks Badaj,
- Članovi: Vatroslav Wilder,
- Članovi: Kutuzović Miša,
- Članovi: Grga Tuškan,
- Članovi: Josip Werklein,
- Članovi: dr. Pero Magdić,
- Članovi: Gustav Modrušan,
- Članovi: Donja Stubica: dr. Marko Novosel,

Srpska samostalna stranka:

- Članovi: dr. S. Budisavljević,
- Članovi: dr. Milenko Marković,
- Članovi: dr. Bogdan Medaković,
- Članovi: Vrginmost: B. Budisavljević,
- Članovi: Srb: Pero Krajnović,
- Članovi: Vojnić: Vaso Mušević,
- Članovi: Čabina: Pajo Obradović,
- Članovi: Orbatca: Gjuro Mišević,
- Članovi: Zrenjeva: Svetozar Pribišević,
- Članovi: Ogulin: Nikolić Vladimir-Podrinski

Stranka prava:

a) Starčevićeva frakcija:

- Članovi: Ivanec: Akacije Cezar
- Članovi: Klanjce: Drag. Hrvoj,
- Članovi: Pitarovina: Franjo pl. Kufirin,
- Članovi: Karlobag: Ivan Peršić,
- Članovi: Dugašelo: Marko Milouanić,
- Članovi: Ivan Zelina: dr. Mile Starčević,
- Članovi: Kloštar: dr. M. Majer,
- Članovi: Koprivnica: Stjepan Zagorac,
- Članovi: Samobor: dr. A. Pavolić,
- Članovi: Velika Gorica: Ivan Perišić,
- Članovi: Otočac: dr. Živko Potričić,

Nezavisni središnji klub:

- Članovi: Slatina: dr. Franjo Zbierchowski,
- Članovi: Osijek I: dr. Anto Pintirović,

Unioniste izvan stranaka:

- Članovi: Zagreb III: Janko Holjac,
- Članovi: Virovitica: grof Aladar Jankovich,
- Članovi: Ruma: grof Marko Pejacsovich,
- Članovi: Vinkovci: dr. Stjepan Tropseh,
- Članovi: Nasice: grof Teodor Pejnesovich
- Članovi: Srij. Karlovec: dr. Lazar Sekulić,
- Članovi: Zemun: dr. Aloksander Rakodezay,
- Članovi: Nuštar: Aurel Podroczy
- Članovi: Morović: dr. Sv. Sumanovich
- Članovi: St. Pazova: Nikola Petrović,
- Članovi: Novska: dr. Josip Šilović,
- Članovi: Irig: Antun grof Jankovich,
- Članovi: Sid: Lad. pl. Jankovich

Seljačka stranka:

- Članovi: Čazma: Vinko Lovreković,
- Članovi: Ludbrež: Stjepan Radić,
- Članovi: Novigrad: Tomo Jalzabetić,

Njemački savez:

(Nije jedan)

Srpski radikali:

(Nije jedan)

Socijaliste:

(Nije jedan)

Stranka prava:

a) Starčevićeva frakcija:

- Članovi: Ivanec: Akacije Cezar
- Članovi: Klanjce: Drag. Hrvoj,
- Članovi: Pitarovina: Franjo pl. Kufirin,
- Članovi: Karlobag: Ivan Peršić,
- Članovi: Dugašelo: Marko Milouanić,
- Članovi: Ivan Zelina: dr. Mile Starčević,
- Članovi: Kloštar: dr. M. Majer,
- Članovi: Koprivnica: Stjepan Zagorac,
- Članovi: Samobor: dr. A. Pavolić,
- Članovi: Velika Gorica: Ivan Perišić,
- Članovi: Otočac: dr. Živko Potričić,

b) Frankovačka frakcija:

- Članovi: Slunj: Mat. Polić,
- Članovi: Pregrada: dr. Vuk Klja,
- Članovi: Sv. Ivan Žabno: Stjep. Pavunić,
- Članovi: Vojni Križ: dr. Ivica Frank,
- Članovi: Biskupe: Josip Miković,
- Članovi: Prod.: dr. Vlad. Prebeg,
- Članovi: Novi Marof: dr. Aleks. Horvat,
- Članovi: Perušić: Stjep. Vušetić,
- Članovi: Vilišelo: Ivan Zatluka,
- Članovi: Križevac: Ivan Novak,

Prema tomu dolazi na pojedine stranke	ovaj broj mandata:
Unioniste izvanstranaka	13
Hrvatsko-srpska koalicija	45
Nezavisni sred. klub	2
Seljačka stranka	3
Stranka Mile Starčevića	12
Frankovci	10
Srpski radikali	—
Soc. demokrata	4
Uzi izbori	—
Ukupno	88

Uzi izbori:

- Članovi: Garčin: Roje, k. i Hrvoj m.
- Članovi: Jaska: Veslaj k. i Kempf m.
- Članovi: Vuka: Mihalovich k. i Papratović n.
- Članovi: Bošnjaci: Surmin, k. i Babogrođac.

Za sada u pogledu ovoga rezultata imamo da primijetimo samo ovo, da i narod i vlada ovim rezultatom mogu biti zadovoljni. Sabor će imati većinu, sastavljenom od članova, za koje se zna, da će stajati na nagodbenom temelju, ali da će po život svojoj najviše biti posvećeni. Isto tako jamči sastav sabora većine, u kojoj su najodličniji predaci našega političkoga i uopće javnoga života, da će sabor biti revan, izdavan i koristan rad za dobro zemlje.

Zadovoljna može biti i vlada, jer joj sastav sabora sa svojom impozantnom većinom, koja odlučno stoji na nagodbenom stanju, daje apsolutno jamstvo za radnu sposobnost sabora. Pomena je vrijedno spomenuti, da je narod na biralistima jednodušno osudio politiku s raznim separatističkim tendencijama, kako nastupaju stranka «njemačkoga saveza» i «srpski radikali». Socijalistička politika, kako se vidjelo, također slabio još nalazi odziva u pretežito agrarnoj zemlji, kao što je Hrvatska. Izbori su provedeni — osim nekih izuzetaka — strogo po zakonu, što valja kao naročitu zaslugu pripoznati banu barunu barunu. Naročito pak valja uz to zabilježiti, da su izbori u cijeloj zemlji prošli mirno i u redu. **Ich habe gesehen, wie leicht dieses Land zu regieren ist** — kazao je nekadašnji kr. povjerenik barun Ramberg pri svoma odatupu. To je dosad pokazao i barun Škerlecz. Hrvatski mu narod bez sumnje ni u buduću ne će vladanje otkošavati.

Izabrani zastupnici za Hrvatski sabor 1913.

Hrvatski sabor koji su se održali 28. listopada 1910. godine. U Donjem gradu kandidirali su se Dragutin Neumann kao pristaša bana Tomašića (ban Nikola Tomašić je oko sebe okupio režimu provjerene i odane ljude i pod imenom Vladina stranka sudjelovao na izborima 1910. godine) a Bogdan Penjić na programu Hrvatsko srpske koalicije. Od kakvih 800 izbornika 35 je Židova koji mogu glasovati. Opet su, i kod ovih izbora Židovi igrali važnu ulogu.

Dio Židova je glasovao za vladinoga kandidata, a dio za koaliciju.⁹²⁴ Na njima su iz Osijeka izabrani s liste Vladine stranke: Ante Pinterović za Osijek I. i Dragutuin Neumann za Osijek II. sa 7 glasova većine.⁹²⁵

Ivan Rikard Kraus/Ivanović

Dana 7. studenoga 1911. Hrvatski sabor je raspušten i prema odluci bana N. Tomašića novi izbori sa Sabor održani su 15. prosinca 1911. godine. Sabor izabran sredinom 1911. uopće se nije sastajao a 27. siječnja 1912. bio je raspušten.⁹²⁶ Zadnji izbori za Hrvatski sabor pred Prvi svjetski rat sazvani su za 16. i 17. prosinca 1913. U izborima za Hrvatski sabor 1913. u Osijeku su postojala dva izborna kotara. Kandidati su bili Ante Pinterović (predstavljao je Nezavisni središnji klub) i Ivan Rikard Kraus (na listi Hrvatske samostalne stranke koja se nalazila unutar Hrvatsko-srpske koalicije). U prvom osječkom izborništvu izabran je Ante Pinterović, u drugom Ivan Rikard Kraus (poslije Ivanović). Niti jedan niti drugi nisu imali protukandidata. Ivan Rikard Kraus bit će vrlo aktivan u stvaranju nove države 1918. godine.⁹²⁷ Zadnja sjednica ovoga saziva Sabora sazvana je 13. srpnja 1914. i na njoj je odgođeno daljnje zasjedanje Sabora. To je bila i posljednja predratna sjednica.

Udio u kulturnom, društvenom i inom životu do početka Prvoga svjetskog rata

Do izbivanja Prvoga svjetskog rata kulturni, društveni i ini život osječkih Židova bio je vrlo bogat. Tradicionalno bi na početku svake godine gornjogradska *Izraelitičko gospojinsko društvo* organiziralo pokladnu zabavu (krabuljni vjenčić).⁹²⁸ Osobito su se pomno pripremale zabave prigodom židovskih blagdana: Purima,⁹²⁹ Roš Hašane, Hanuke i Pesaha,⁹³⁰ a priređivali su ih gornjogradska Židovska općina, *Cionističko društvo Theodor Herzl* i gornjogradska i donjogradska *Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo*. Bile su otvorenoga tipa te su, uz članove židovske općine, dolazili na

⁹²⁴ *Židovska smotra*, br. 22., 31. listopada 1910.

⁹²⁵ *Narodna obrana*, br. 244., Osijek, 27. listopada 1910.; 246., 29. listopada 1910.

⁹²⁶ Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, II. svezak: 1868.-1918., Zagreb, 2000., 366.-379.

⁹²⁷ *Narodna obrana*, br. 284., (286.), Osijek, 15. prosinca 1913.; br. 287. (288.), 17. prosinca 1913.

⁹²⁸ *Narodna obrana*, br. 10., Osijek, 13. siječnja 1905., br. 22., 27. siječnja 1905., *Izraelitičko gospojinsko društvo* održati će 24. siječnja krabuljni vjenčić u prostorijama Gornjogradskog Casina. Zabavi prisustvovali predsjedništvo Casina, Cr. i Kr. zapovjedništvo vojne glazbe.

⁹²⁹ *Narodna obrana*, br. 61., Osijek, 15. ožujka 1905., Purimski ples - *Izraelitičko gospojinsko društvo* Gornji grad priređuje 22. ožujka 1905. u prostorijama gornjogradske Casine purim ples. Ulaznice za jednu osobu su 1 kruna, a za cijelu obitelj 3. Čist prihod namijenjen je izraelskoj uboškoj kuhinji.

⁹³⁰ *Narodna obrana*, br. 274., Osijek, 29. studenog 1904.; *Židovska smotra*, br. 4. i 5., svibanj 1908., 127.-128.; *Židovska smotra*, b. 1. i 2., 31. siječnja 1909., 16.-17.

njih i građani svih vjeroispovijesti.⁹³¹ Ovisno o broju gostiju i o svrsi zabave održavale su se u dvorani gornjogradske Židovske općine, u velikoj dvorani društva Casino, dvorani „Royal“, narodnom kazalištu, svratištu Weingruber, svratištu „Central“ i dr. *Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo* je uz zabave povodom židovskih blagdana priređivalo razne vrste plesova čiji su prihodi bili namijenjeni dobrotvornim svrhama (Pučkoj kuhinji, siromašnoj mladeži nižih pučkih škola u Aninoj i Jägerovoj ul.). Sredstva prikupljena na ovim zabavama podjeljivana su svim siromašnim građanima bez obzira na njihovu vjeroispovijest.⁹³² Organizirana su predavanja s vjerskom tematikom i literarne ili glazbene večeri na kojima su se izvodila djela židovskih autora.⁹³³

Prateći znatno šire nije bilo dobrotvornih akcija u Osijeku u kojima nije sudjelovao barem jedan imućniji pripadnik židovske zajednice, bez obzira na to kakve je namjene bila akcija. Skladan suživot s Osječanima drugih konfesija potvrđuju primjeri iz osječkih novina (*Narodna obrana*, *Die Drau*, *Vjesnik Županije virovitičke*), koje su redovito/obvezno na svojim stranicama u ime uredništva svojim sugrađanima židovske vjeroispovijesti čestitale njihove blagdane⁹³⁴ te bi tom prilikom obavještavale Osječane da su židovske trgovine i obrtničke radionice zbog određenoga blagdana zatvorene.⁹³⁵ Osobito su se isticali u prikupljanju novčanih prinosa za postradale bez obzira na vjeroispovijest (npr. potres u južnoj Italiji).⁹³⁶ Pratili su i događaje vezane uz hrvatsku prošlost. Tako su 30. travnja 1907. u večernjim satima u gornjogradske sinagogi održali spomen-slovo hrvatskim narodnim mučenicima Zrinskom i Frankopanu. Večernjoj misi prisustvovali su učenici srednjih škola i građanstvo. Spomen-slovo održao je rabin Ungar.⁹³⁷

Neposredno nakon održavanja Drugoga cionističkog kongresa u Osijeku 12. rujna 1906. novoosnovano *Cionističko društvo Theodor Herzl* organiziralo je u velikoj dvorani židovske općine prvo predavanje o cionizmu na koje je pozvalo bugarskog velikog rabina, člana cionističkog akcionog odbora i nekadašnjeg đakovačkog rabina dr. Marcusa Ehrenpreisa iz Sofije.⁹³⁸ U listopadu 1906. je u Osijeku gostovao predsjednik cionističke organizacije

⁹³¹ *Osječki Tjednik*, br. 2., Osijek, 12. siječnja 1908.

⁹³² V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 159.; *Narodna obrana*, br. 222., Osijek, 30. rujna 1903.; br. 225., 3. listopada 1903.; br. 263., 16. studenog 1904.; br. 200., 1. rujna 1904.; br. 14., 19. siječnja 1914.; br. 15., 20. siječnja 1914.; br. 57., 11. ožujka 1914.; Godine 1903. u dobrotvornoj zabavi i predstavi Izraelitičkog gospojinskog društva sudjelovali su: supruge Mosin Kleina i Simon Ungara, Blanka i Rikardo Schleyen, Rosa Baumgarten, Elsa Haberfeld, Valeria Krauss, Anny Miskolczy, Giza Pollak, Flora Spitzer, Agata Springer, Solan Schapringler pl., Dora Schwartz, Stefi Schwarz, Vilma Schwarz, Stefi Wilhelm, Irma Wolf i supruga dr. Šandor Fischera, Edmund Fischer, Vladoje Frank, Julijo Kaiser, dr. Isaković, Vladoje Rottmann, Dragutin Zwieback, Miroslav Frank, Šandor Frank, Pavao Kaiser. Priredili su živu sliku „Maria Antonietta i njezin dvor“. U listopadu 1903. u gradskom kazalištu održane su dvije predstave s koncertima u korist Pučke kuhinje.

⁹³³ *Gideon*, br. 12., Zagreb, 25. juli 1922., 294. *Narodna obrana*, br. 259., Osijek, 12. studeni 1913., Dana 13. studenog 1913. u gornjogradske židovske dvorani Općine recitirati će djela židovskih autora Armin Singer.

⁹³⁴ *Narodna obrana*, br. 209., Osijek, 15. rujna 1909.

⁹³⁵ *Narodna obrana*, br. 224., Osijek, 21. rujna 1914.; br. 231., 29. rujna 1914.

⁹³⁶ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 5, Osijek, 1. ožujak 1909., 39. br. 6., 15. ožujka 1909., 47.; Popis osoba koje su dale novčane prinose za potresom nastradalo pučanstvo južne Italije (Tolnauer, Kaufmann, A. Weiss, Lederer, Schwarz, Kohn Albert, M. Klein, Kohn, Schulhof i brojni drugi).

⁹³⁷ *Narodna obrana*, br. 100., Osijek, 1. svibnja 1907.

⁹³⁸ *Židovska smotra*, br. 1., studeni 1906., 5.-9., 26.

David Wolffsohn iz Kölna na Rajni.⁹³⁹ Iduće godine (26. veljače 1907.) na poziv *Cionističkoga društva T. Herzl* Osijek je ponovno posjetio Ehrenpreis koji je tada držao predavanje u kavani Hotela „Royal“ o Theodoru Herzlu umjetniku, čovjeku i cionistu.⁹⁴⁰ U ožujku i travnju te godine predavali su: virovitički rabin H. E. Kauffman o Maimonidesu a zagrebački novinar Otto Kraus o strujama unutar cionizma.⁹⁴¹ U veljači 1908. na skupštini društva predavao je ponovno pozvani David Wolffsohn i okupljenima je govorio o stanju u cionističkom pokretu, njegovim ciljevima i protivnicima.⁹⁴² Česti predavač cionističkoga društva u velikoj dvorani gornjogradske židovske Općine bio je rabin Simon Ungar. Predavanje koje je trebao održati 30. siječnja 1908. o običajima i životu u vrijeme Talmuda⁹⁴³ održao je 7. travnja te godine, jer je umjesto njega govorio David Wolffsohn.⁹⁴⁴ U ožujku 1910. je neočekivano stigao u Osijek D. Wolffsohn. Usprkos nedovoljnoj pripremljenosti, budući da ga nisu očekivali u gradu, nisu stigli poslati pozivnice niti obavijestiti u novinama građanstvo o njegovom predavanju. U Hotelu „Royal“ 23. ožujka okupio se veliki broj cionista kojima je predsjednik cionističke organizacije predavao o položaju cionističkog pokreta i osvrnuo se na IX. cionistički kongres.⁹⁴⁵

U prostorijama gornjogradske Židovske bogoštovne općine obilježavani su različiti državni, općinski i ini jubileji, organizirane mnoge zabave, različite svečanosti (pirovi)⁹⁴⁶ i predavanja.⁹⁴⁷ Predavanja su organizirali cionistički čelnici gornjogradske Općine ili članovi *Cionističkoga društva Theodor Herzl*. Jedan od čestih predavača bio je nadrabin Simon Ungar. Uz predavanja, 27. siječnja 1907. predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Spitzer slavio je desetgodišnjicu svojega rada u dvorani gornjogradske Općine pa je povodom toga organizirano slavlje.⁹⁴⁸

⁹³⁹ *Židovska smotra*, br. 1., studeni 1906., 5.-9., 26.

⁹⁴⁰ *Osječki Tjednik*, br. 8, Osijek, 25. veljače 1907.; *Židovska smotra*, br. 3 i 4., veljača–ožujak 1907., 132.

⁹⁴¹ *Osječki Tjednik*, br. 6., travanj 1907., 165.

⁹⁴² *Osječki Tjednik*, br. 5, Osijek, 2. veljače 1908.

⁹⁴³ *Narodna obrana*, br. 23., 29. siječnja 1908.

⁹⁴⁴ *Osječki Tjednik*, br. 14, Osijek, 5. travnja 1908.; *Narodna obrana*, br. 25., 31. siječnja 1908.; br. 80., 3. travnja 1908.

⁹⁴⁵ *Židovska smotra*, br. 7., 30. ožujka 1910., 19. veadara 5670.

⁹⁴⁶ *Židovska smotra*, br. 4., 16. veljače 1910., 7. adara 5670. Članovi Općine su tako npr. 15. veljače 1910. obilježili srebrni pir Hüge Spitzera i njegove supruge Albine, rođ. Biller. Tim povodom uputile su se deputacije osječkih židovskih organizacija u dom slavljenika. Tajnik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Nathan Schwartz tom je prigodom pročitao „adresu“ u kojoj su sve zastupane organizacije istaknule sve Spitzerove zasluge za cjelokupno židovstvo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Nadrabin Ungar čestitao mu je nadahnutim govorom u ime gornjogradske i donjogradske općine, te općina iz Donjeg Miholjca, Čepina i Valpova. Samuel Kästenbaum, predsjednik gornjogradske *Hevre Kadische*, pridružio se čestitkama, I. N. Schulhof u ime cionističkog društva Theodor Herzl, kao i Frederika Bauer predsjednica *Izraelskog gospojinskog dobrotvornog društva*.

⁹⁴⁷ *Naroda obrana*, br. 259, Osijek, 12. studeni 1913.; Dana 13. studenog 1913. održavano je u dvorani gornjogradske Židovske bogoštovne općine „židovsko literano veče“ s recitacijama iz židovske literature. Armin Singer, poznati recitator čitao je iz ovih djela: M. Rosenfeld: *Židovski svibanj*; A. Donath: *Rabi Amon*; I. L. Perez: *Bolestan dječarac*; Beda: *Satire*; A. Nossing: *Abravanel*; B. Feiwel: *Beruria*; M. Rosenfeld: *Bura*.

⁹⁴⁸ *Židovska smotra*, br. 4 i 5., veljača–ožujak 1907., 127.-130.; *Osječki Tjednik*, br. 4. Osijek, 28. veljače 1907.: *Slavonische Presse*, Nr. 24., 29. siječnja 1907.; U dvorani gornjogradske Općine okupilo se brojno članstvo. Prisutne je pozdravio Bela Springer. Čestitari su bili: nadrabin Ungar, u ime Općine Bela Springer, u ime *Hevre Kadische* Samuel Kästenbaum, u ime Gospojinskog društva Frederike Bauer, u ime činovništva Općine tajnik Nathan Schwarz i u ime učiteljskog zbora učitelj Sonnenschein.

Židovska društva u Osijeku do 1919. godine

Kada govorimo o židovskim društvima, trebalo bi na samom početku nešto reći kako su nastajala. Već u prvoj polovici 19. stoljeća izdani su propisi za društva (Propis Austrijske carevine od 19. listopada 1843., carski patent od 17. ožujka 1849. o društvima i skupštinama). Svi ovi propisi prestali su vrijediti 26. studenog 1852. kada je donesen Carski patent o društvima (*Zakon društveni*). Taj Zakon prvenstveno je uređivao odnos društva prema državnoj upravi ukoliko „pobliže zasjecaju u javne interese“. Isto tako državna uprava je davala dozvole za osnivanje društava nakon što bi oni podastrili pravila (statute). Prema Zakonu dozvola je bila potrebna kada su se utemeljivala društva za javne i opće korisne svrhe. Zakon je utvrdio i postupak odobravanja društva. Politička zemaljska vlast davala je dozvolu nakon pribavljenog mišljenja Ministarstva unutarnjih poslova. Društvo je trebalo podnijeti onoj „političkoj zemaljskoj vlasti“ molbu u kojoj će biti njezino sjedište. U molbi se tražilo odobrenje za osnivanje, te su se trebala dostaviti pravila društva u tri primjerka. Ova zakonska regulativa trajala je do 1875. kada je donesena nova klasifikacija društava. Nakon toga doneseni su još neki zakoni koji su se ticali dioničarskih društava i udruga, koje se bave trgovačkim i obrtničkim poslovima. Najvažniji dokument svakoga društva su njegova pravila ili statuti. Sadržaj pravila određen je bio zakonima o društvima.⁹⁴⁹ Pravila su se podnosila ovisno o svrsi različitim institucijama. Pravila židovskih Općina išla su preko Gradskoga poglavarstva na Odjel za bogoštovlje i nastavu koji ih je potvrđivao. Židovska društva su slala svoja pravila na nekoliko institucija: Gradsko poglavarstvo, Odjel za bogoštovlje i nastavu, Odjel za unutarnje poslove. Što se tiče židovskih društava, važan je *Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1906. koji je odredio da društva moraju svoje pravilnike prilagoditi spomenutom Zakonu.

Zbog nedostataka dokumenata, kao i izgubljene te uništene građe osječkih židovskih društava, vrlo malo znamo o njima, osobito o onima iz druge polovice 19. stoljeća. Razmjerno mali broj osječkih židovskih društava ima sačuvano izvorno arhivsko gradivo, pa su često pravila jedino svjedočanstvo o postojanju pojedinih društava i njihove djelatnosti. Većina osječkih židovskih društava nema čak ni to, već o njima postoje samo fragmentarni podaci prikupljeni iz tadašnjih novina ili izvještaja. Za neka društva ne znamo točnu godinu osnivanja niti tko su bili članovi. Vrlo su često društva postojala, a da nisu imala službena pravila. Nema jedinstvenoga obrasca kojim su institucijama židovska društva slala Pravila na odobrenje. Nešto više podataka o židovskim društvima saznajemo iz osječkih novina ili iz *Židovske smotre*. Prateći postojeća pravila i arhivsku građu te dopise iz

⁹⁴⁹ *Pravila društava 1845.-1945., Tematski vodič*, uredila Slavica Pleše, Zagreb, 2000., predgovor Josipa Kolanovića, 7.-17.

osječkih novina ovdje su predstavljena židovska društva koja su djelovala od početaka židovskih Općina u Osijeku do početka 1919. godine.

Hevra Kadiša – Gornjogradsko Izraelitsko društvo za podpomaganje ubogih i boleštnih Chebra kadisa /Chewra Kadischa – bratovština „za dvorbu bolesničku i sahranjivanje“

Hevra Kadiša je sveto društvo kojem je svrha posjećivanje i njega bolesnika, obavljanje pobožnih obreda, uobičajenih kraj umirućih ili umrlih Židova, sahranjivanje, uprava i održavanje židovskoga groblja, uprava pobožnim i „inim“ zakladama.⁹⁵⁰ Prema N. Schwarz⁹⁵¹ ona je osnovana 1852. kada su u Osijeku pokopani prvi Židovi i to trgovac Markus Pfeiffer (60 godina), učitelj Moritz Löbl iz Darde (25 godina) i osmogodišnje dijete Adolf Herbst,⁹⁵² odnosno kada je Gradsko poglavarstvo dodijelilo osječkim Židovima zemljište za njihovo groblje koje se nalazilo južno od Donjega grada, kraj onodobne živodernice (današnje groblje na Bikari).⁹⁵³ Po autoru priloga izašloga u *Slavoniji* 1869. osječka *Hevra Kadiša* osnovana je 1864., međutim vjerojatno to nije ispravan podatak. Autor priloga se očito zabunio s godinom, jer je 1864. *Hevra Kadiša* uredila gornjogradsko groblje i dala sagraditi mrtvačnicu, a nije osnovana.⁹⁵⁴

Prvi predsjednik *Hevre* bio je Ignatz (Ignjat) Singer (1852. -?), dok je statut društva izrađen (1852.) i potvrđen 1858. pod djelovanjem Markusa Spillera (1858.? -?) (po nekima to je učinio Mavro Reiner).⁹⁵⁵ Spillera je na mjestu predsjednika zamijenio Ignatz Singer.⁹⁵⁶ *Hevra Kadiša* je 1864. u vrijeme predsjednika Ignatza (Ignjata) Singera (1862.? ili 1864.- 1868.) regulirala gornjogradsko groblje i izgradila odgovarajuću prostoriju za ceremoniju sahranjivanja (ciduk hadin).⁹⁵⁷ Prvotno je *Hevra Kadiša* zatražila 20. svibnja te godine gradsko zemljište za izgradnju mrtvačnice. Formiran je odbor koji je do kraja godine odredio zemljište od 10 čet. hv. dužine i 7 čet. hv. širine, s time da su se oko dijela zemljišta trebali nagoditi s dotadašnjim najamnikom gradske zemlje Franjom Pinterovićem glede odštete za ustupljenje uživanja zemljišta.⁹⁵⁸

Hevra Kadiša se 26. prosinca 1864. udružila sa članovima *Hevra Sudah/Chewra Szuda* (društvo dobročinitelja?) u jedno društvo (bratstvo) koje je

⁹⁵⁰ HR - HDA, BINZV, kut. 512. /1907., spis 1 (3696/1876.)

⁹⁵¹ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku- Gornji grad*, M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-Migracijske promjene u židovskoj populaciji*, 25.

⁹⁵² *Židovska smotra*, br.7., srpanj 1908., 180.

⁹⁵³ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-Migracijske promjene u židovskoj populaciji*, 25.

⁹⁵⁴ *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869. N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 3.-5.; HR-HDA, UOZV 14-4, 5325/1875. fac. 19.

⁹⁵⁵ *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.; N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5.

⁹⁵⁶ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 194.-195.

⁹⁵⁷ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 14., 112.

⁹⁵⁸ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 14., 112., 141.

nastupalo pod imenom *Hevra Kadiša* s ciljem financijskoga potpomaganja izgradnje sinagoge u Gornjem gradu, koja je uslijedila u potonjih pet godina. Prilikom ujedinjenja društava skupljeni su znatni milodari, a donatori izgradnje sinagoge bili su: rabin Samuel Spitzer, Julius Weiss, Moritz Kraus, Salomon Rothmüller, Jakob Handler, David Mikolasch, Heinrich Eisler, Samuel Birnbaum, Jakob Frisch, Samuel Landsinger, Josef/Josip Krauss, Ignatz Singer, Herman Eisner, Rudolf Ungar, Jakob Lehner, Maner Krauss, Ignatz Deutsch, Josef Springer, Mavro Reiner, dr. Kobler, Salomon Lang, W. L. Lang, Leopold Eisner, Samuel Bernfeld, Schillinger, Leopold Hiller, Carl Hiller, Leopold Frisch, Ignjo Fuchs, Marko Spiller, Marko Engel, T. Trenschniner, W. Schnidler, Adolf Stern, Leopold Brandt i Josef/Josip Hiller.⁹⁵⁹ Ujedinjenje društava potvrdili su: članovi *Hevre Kadiše* i *Hevre Sudah*: Leopold Hiller, Heinrich Eisler, David Trenschniner, Dr. Kobler, Julius Weiss, Carl Hiller, Maner Krauss, Jakov Lehner, W. L. Lang, M. Spiller & Sohn, Josef Krauss, Josef Hiller, Leopold Eisner, Salomon Lang, Salomon Rothmüller, Moriz Frank, Samuel Bernfeld, J. Deustch, Josef Springer, Singer, Jacob Schillinger, Samuel Spitzer, B. Schindler, M. Manner, Marcus Engll i Langer (pisar). Kao zajedničko društvo djelovali su sve do 1879. godine.⁹⁶⁰

Budući da se broj Židova u Osijeku povećavao, donjogradska Židovska bogoštovna općina zamolila je Gradsko poglavarstvo 3. studenoga 1868. da se postojećem malom židovskom groblju u Donjem gradu ustupi još 481 m² gradskog zemljišta⁹⁶¹ jer na području Donjega grada već živi 26 obitelji. Nakon uvida koji je proveo senator Nikola Živanović sljedeće godine je u svibnju izašlo na donjogradsko groblje povjerenstvo i zamolbu općine povoljno riješilo, uz napomenu da se određeno zemljište može ustupiti donjogradskoj Židovskoj općini tek po isteku ugovora Stjepana i Gjura Vlaškovca, koji su na dobivenom zemljištu uzgajali pšenicu.⁹⁶²

Godine 1868. u predsjedništvu *Hevre* bili su Ignatz Singer kao predsjednik, a kao oci udruženja Moritz Kraus, Salomon Rothmüller, Julijus Weiss, Michael Klein, Josef Frisch i Ignatz Deutsch, blagajnik je bio Jakob Lehner. Krajem 1868. za predsjednika je bio izabran Josef/Josip Hiller, koji je bio na tom položaju do 1871. godine. Njegov nasljednik Markus Spiller vodio je društvo do 1874. Za vrijeme njegova mandata od osječkog poglavarstva 1871. dobiveno je zemljište površine od 788 kvadratnih hvati u svrhu proširenja groblja. Godine 1874. za predsjednika je izabran D. W. Klein i na tom mjestu se zadržao do 1878. Savjetnici *Hevre* bili su: Moritz Kraus, Michael Klein, Leopold Brandt, Gustav Landsinger, Samuel Bernfeld, Leopold Lang,

⁹⁵⁹ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 1.-12.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 31.

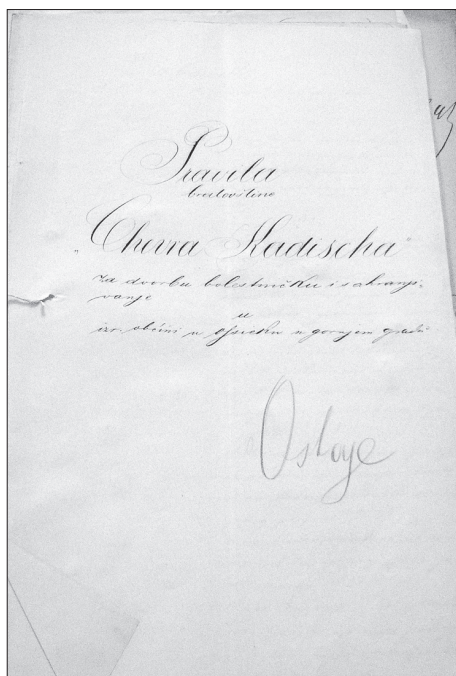
⁹⁶⁰ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 31.; AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 5.

⁹⁶¹ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, 153., 216.-217.

⁹⁶² S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, 216.-217.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 81.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, 482.-483.

Jakob Lehner, Benjamin Ehrenfreund i Salamon Rothmüller. Odvodnja i niveliranje groblja bila je njihova najvažnija zadaća, što je učinjeno za vrijeme D. W. Kleina. Iako je D.W. Klein težio za uređenjem židovske bolnice zbog nedostatka potrebnih sredstava morao je odustati. Posebne zasluge u reguliranju i odvodnjavanju groblja stekao je inženjer željezničke pruge Alföld – Rijeka, Adolf Deutsch, poradi čega je izabran počasnim članom *Hevre*.⁹⁶³ Iako je *Hevra Kadiša* postojala od 1852. potvrdu službenih Pravila zatražila je od Odjela BINZV-a tek 1875. godine za vrijeme predsjedanja društvom D.W. Kleina. Pravila su sljedeće godine (1876.) i potvrđena. Društvo je tada postojalo pod imenom *Bratovština Chevre Kadische za dvorbu bolesničku i sahranjivanje* Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu.⁹⁶⁴ U §. 1. navedena je svrha *Hevre Kadiše* koje je bila: da „čovjekoljubne i vierozakonske dužnosti prema bolesnikom i umirućem vrši i da preminuvšim zadnju ljubav iskaže.“ Odbor (zastupništvo) društva činilo je 11 osoba: predsjednik, tri „oca“, šest savjetnika i blagajnik. Predsjednik je zastupo društvo kod oblasti i trećih osoba. Svi članovi društva vršili su svoje dužnosti bez naknade i birali su se u veljači (po židovskom kalendaru 7 adara) pismenim glasovanjem većinom glasova na tri godine.⁹⁶⁵

Pravila Hevre Kadiše u Gornjem gradu

Ta su pravila prema *Zakonu o uređenju izraelitičkih bogoštovnih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* od 7. veljače 1906. čl. 23. prilagođena (proširena) i potvrđena 1909. godine. U ovim pravilima svrha društva je precizirana, a bila je: dobrotvorstvo u opće, a najviše u korist članova Društva, posjećivanje i njega bolesnika, obavljanje „pobožnih čini“ uobičajenih kod umirućih ili umrlih Židova, sahranjivanje Židova umrlih na području Gornjeg grada, uprava i uzdržavanje židovskog groblja u Gornjem Osijeku, objava „pietetskih nabožnih čina“ za spas duša preminulih Židova i uprava nad vjerskim i inim zapisima i zakladama. U smislu zakona iz 1906. društvena uprava je tek od 1906. bila dužna prepise zapisnika sjednica i glavnih skupština u roku od osam dana dostaviti općinskom predstojništvu. Broj članova je neograničen. Društvo ima: začasne, redovite i izvanredne članove.

⁹⁶³ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad, 7.; Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179-180.

⁹⁶⁴ HR - HDA, UOZV 14-4, 5325./1875., fac. 19.

⁹⁶⁵ HR - HDA, BINZV, kut. 512./1907., spis 1. (3696/1876.)

Poslovima Društva upravlja društvena uprava i glavna skupština. Društvena uprava sastoji se od: predsjednika, potpredsjednika, predstojnika za pogrebe i upravu groblja, predstojnika za njegu bolesnika i za dobrotvorstvo, blagajnika i deset članova. Društvenu upravu bira glavna skupština. Služba društvene uprave traje tri godine i to od dana glavne skupštine u kojoj je izabrana, pa do redovite.⁹⁶⁶

Od siječnja 1878. do svibnja 1893. predsjednik *Hevre* bio je Gustav Wertheimer, a članovi uprave (predsjedništva) bili su: Leopold Brandt, Adolf Flesch, David Stein, Moritz Kleinkind, Sigmund Mayer, Marko Kohn, blagajnik Ludwig Frankl, Samuel Schönberger. Godine 1887. izabrani su još: Julius Weiss, Marcus Kohn, Samuel Kästenbaum, Rudolf Ungar, Jakov/Jakob Sorger, Sigmund/Sigismund Wolf (blagajnik) i Leopold Kramer. Godine 1889. Sigmund Wolf je postao blagajnikom (god. 1890. Moritz Löwinger, Adolf Krausz senior, Jakob Frisch i Rudi Ungar izabrani su za savjetnike). Wertheimerova djelatnost donekle je unaprijedila vođenje *Hevre*. Pod njegovim pokroviteljstvom održan je 1879. posljednji veliki ručak bratstva (*Hevra Sudah i Hevra Kadiša* 1864. – 1879.). Naručena su mrtvačka kola po cijeni od 700 forinti, zatim ornamenti za Toru i različiti predmeti za pogreb.⁹⁶⁷

Dana 23. svibnja 1893. izabran je predsjednikom *Hevre* Adolf Krauss/Krausz stariji U predsjedništvo su izabrani: Julijo Weiss, Leopold Berger, Jakob Frisch, Aleksandar/Alexander Fischer, Rudolf Ungar, Moritz Löwinger, Salamon Lang, Jakob Wotitz, Hugo Spitzer, blagajnik Marko Berger, da bi još 1901. bili izabrani savjetnici Simon Horn, Samuel Kästenbaum, Moritz Adler, Salamon Schwarz i Sigmund Wolf. Adolf Krauss/Krausz st. bio je predsjednik *Hevre* do 1905. godine. Pod njegovim vodstvom provelo se proširivanje groblja, nabavljen je aparat za spuštanje lijesova. Također su regulirani odnosi s donjogradskom *Hevrom* koja je sahranjivala Židove koji bi umirali u bolnici. Društvo je u lipnju 1903. dobilo od obitelji nedavno umrloga industrijalca Leopolda Kerna dar od 1.000 kruna.⁹⁶⁸

Dana 14. lipnja 1905. na čelo *Hevre Kadiše* postavljen je Samuel Kästenbaum te je tu dužnost obavljao sve do 1921., a za njegove suradnike izabrani su u predsjedništvo: Leopold Berger, Jakob Wotitz, Alexander Fischer st., Moritz Adler, Ignatz Zwieback, Salomon Schwarz, Simon Horn, Sigmund Schwarz, Josef Montag, a kao blagajnik Markus Berger i kasnije Simon Gertner i Franjo Frey. U godini 1907. došlo je jedino do novog izbora tajnika Nathana Schwarza.⁹⁶⁹ Godine 1905. *Hevra Kadiša* došla je u posjed velikog posjeda jer je umro trgovac Josef Weinberger, rodom iz Vršca i ostavio je društvu kuću koja je bila procijenjena na 32.000 kruna, kao i koncesiju na poslovanje svoje trgovine. Kuća je korištena kao zadužbina, a članovi *Hevre Kadiše* su

⁹⁶⁶ HR - HDA, BINZV, kut. 512./1907., spis 1 (3696/1876.)

⁹⁶⁷ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 7.

⁹⁶⁸ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 7.-8.; *Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895.*, 616.

⁹⁶⁹ *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 178.-180.

Erster Abschnitt

I. Odsiek

Bestimmung und Wirkungskreis des Vereins

Loža, spretnost i djelovanje društva

§ 1.

§ 1.

Der Zweck dieses Vereins ist folgende: Die Loža ist dinstlich da čovekoljubno i sigurno Pflichten an Brüdern und Matriken vrazgakovske dušnosti prema volji sv. da je i siben iine Jungaffinitäten der kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

Loža je društvo da čovekoljubno i sigurno vrazgakovske dušnosti prema volji sv. kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

§ 2.

§ 2.

Der Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

Die Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

a) unmittelbaren Freunden helfen a) da uboge bolobitnike i dačno po. bei Bedarf auch in der Hilfe der Verbreitung derire heiligtom pomoći, da vanjem von Matriken und der Loža betrogen hokora, gotovinom i namiranjem troska, wie Loženschnitzung der Kisten bei dem vi. vanyilare sakrane hohler Loženschnitzung und b) poverovanjem bolobitnika bei vorki b) Krankenkasse, wenn der Bedarf besteht. Kostlosa i sakranivanjem invid. gab vder Kleidung, wie auch der Felle, neri suvicrnike ako uplate inoga. Kuchung unmittelbarer Freunde mitgenommen ein spreidung. prisljubljen geyan fultreffung eines 7. Loženschnitzung. § 3.

a) da uboge bolobitnike i dačno po. bei Bedarf auch in der Hilfe der Verbreitung derire heiligtom pomoći, da vanjem von Matriken und der Loža betrogen hokora, gotovinom i namiranjem troska, wie Loženschnitzung der Kisten bei dem vi. vanyilare sakrane hohler Loženschnitzung und b) poverovanjem bolobitnika bei vorki Kostlosa i sakranivanjem invid. gab vder Kleidung, wie auch der Felle, neri suvicrnike ako uplate inoga. Kuchung unmittelbarer Freunde mitgenommen ein spreidung. prisljubljen geyan fultreffung eines 7. Loženschnitzung. § 3.

§ 3.

§ 3.

Der Zweck dieses Vereins ist folgende: Die Loža ist dinstlich da čovekoljubno i sigurno Pflichten an Brüdern und Matriken vrazgakovske dušnosti prema volji sv. da je i siben iine Jungaffinitäten der kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

Die Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

a) unmittelbaren Freunden helfen a) da uboge bolobitnike i dačno po. bei Bedarf auch in der Hilfe der Verbreitung derire heiligtom pomoći, da vanjem von Matriken und der Loža betrogen hokora, gotovinom i namiranjem troska, wie Loženschnitzung der Kisten bei dem vi. vanyilare sakrane hohler Loženschnitzung und b) poverovanjem bolobitnika bei vorki Kostlosa i sakranivanjem invid. gab vder Kleidung, wie auch der Felle, neri suvicrnike ako uplate inoga. Kuchung unmittelbarer Freunde mitgenommen ein spreidung. prisljubljen geyan fultreffung eines 7. Loženschnitzung. § 3.

a) da uboge bolobitnike i dačno po. bei Bedarf auch in der Hilfe der Verbreitung derire heiligtom pomoći, da vanjem von Matriken und der Loža betrogen hokora, gotovinom i namiranjem troska, wie Loženschnitzung der Kisten bei dem vi. vanyilare sakrane hohler Loženschnitzung und b) poverovanjem bolobitnika bei vorki Kostlosa i sakranivanjem invid. gab vder Kleidung, wie auch der Felle, neri suvicrnike ako uplate inoga. Kuchung unmittelbarer Freunde mitgenommen ein spreidung. prisljubljen geyan fultreffung eines 7. Loženschnitzung. § 3.

§ 3.

§ 3.

Der Zweck dieses Vereins ist folgende: Die Loža ist dinstlich da čovekoljubno i sigurno Pflichten an Brüdern und Matriken vrazgakovske dušnosti prema volji sv. da je i siben iine Jungaffinitäten der kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

Die Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

Der Zweck dieses Vereins ist folgende: Die Loža ist dinstlich da čovekoljubno i sigurno Pflichten an Brüdern und Matriken vrazgakovske dušnosti prema volji sv. da je i siben iine Jungaffinitäten der kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

Die Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

§ 4.

§ 4.

Der Zweck dieses Vereins ist folgende: Die Loža ist dinstlich da čovekoljubno i sigurno Pflichten an Brüdern und Matriken vrazgakovske dušnosti prema volji sv. da je i siben iine Jungaffinitäten der kom i univacine vrše i da promovirung hohler Lebrertraft zu realisieren, sowie wadsyn hylbar i kharke

Die Bestimmung ist weiter im Allgemeinen die Spreidung des Orga der Loža jest poleg toga in obće dvejake

Drugi odsiek

O podupiranju bolobitnika § 4.

Društveno gaspustvo dušno je čim dviče, da je koji član društva bolio je njegove sredine smiernie članova i računat, da bolobit. ka domenično psivete i suojin

Hala za ceremoniju sahranjivanja

majci dobročinitelja Rosi Weinberger svake godine isplaćivali polovicu prihoda. U međuvremenu po predsjedniku S. Kästenbumu su poslovi *Hevre* unaprijeđeni. Konačno je provedeno parceliranje novog groblja, te se krenulo prema izgradnji nove ciduk-hadin kuće (mrtvačnica i hala za ceremonije) koju je trebalo podići u sredini novoga groblja.⁹⁷⁰

Dana 29. lipnja 1911. sazvana je glavna skupština a jedinom točkom dnevnoga reda, bila je rasprava o novim društvenim pravilima. Na toj skupštini u lipnju 1911. je zaključeno da se Pravila moraju revidirati „dotično novim zamjeniti“ pa je u tu svrhu izabran poseban odbor (ne navode imena). Izabrani odbor je sastavio osnovu novih Pravila, međutim zbog „mnogih i velikih zaprjeka“ koje su stajale na putu (ne navode se koje su to zaprjeke) i izbijanja Prvoga svjetskog rata Pravila su predložena na izvanrednoj glavnoj skupštini *Hevre Kadiše* 25. studenog 1917. u Gornjem gradu. Na njoj su prisutni bili: predsjednik društva Samuel Kästenbaum, kao predsjedatelj, od strane predsjedništva židovske općine bio je dr. Hugo Spitzer, a od društvenih članova gospoda: Leopold Adler, Bela Buchwald, Josip Berger, Jonas Berger, Marko Berger, Dragutin Boskowitz, B. Baneth, Šandor Dorner, Dragutin Engelmann, Moriz Engelmann, Dragutin Eisner, Josip Eisner, Herman Ehrendiener, Josip Ehrendiener, Simon Frisch, Josip Görög, Ignjat Grünberger, Leopold Hahn, Mano Haas, Šandor Halasz, Alex Heisler, Emanuel Herrmann, Ljudevit Honig, Dragutin Horn, Julijo Horvat, Robert Korsky, Aladar Klein, Mosin Klein, Vilim Klein, Franjo Lang, Isidor Lederer, Leopold Leitner, Samuel Löwinger, Adolf Löwy, Makso Löwy, Emil Ornstein, Aron Popper,

⁹⁷⁰ AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - Gornji grad*, 10.

Ivan Podvinetz, Emil Rechnitz, Mihailo Reichenfeld, Edward Rosenwasser, Samuel Rottmann, Tibor Scheiber, Herman Schein, Mavro Schön, Emil Schwarz, Dragutin Schwarz, Rudolf Schwarz, Sigmund Schwarz, Lavoslav Sellinger, Leopold Singer, Vilim Singer, Jakob Steiner, Alexs Stark, Hinko Sohr, Jakob Spingarn, Bela Springer, Ljudevit Szekler, Leopold Taubner, Hermann Wamoscher, Ignjat Weisz, Jakob Weiss, Sigismund Weissberger, Oskar Weismayer, Sigismund. Wolf, Josip Zimmermann i Adolf Zlatarić. Za perovodu je predložen društveni tajnik N. Schwarz, a za ovjerovitelje potpisa Žiga Wolf i Julije Pfeiffer. Nova pravila su prihvaćena na izvanrednoj glavnoj skupštini u židovskoj općini u Gornjem gradu 25. studenog 1917., a od strane BINZV-a uz sitne izmjene potvrđena 15. lipnja 1918. godine.⁹⁷¹

Samuel Kästenbaum - predsjednik Hevre Kadiše od 1905. do 1921.

U studenom 1917. došlo je i do konflikta između gornjogradske *Hevre Kadiše* i gornjogradske židovske općine, jer je *Hevra Kadiša* osnovala zakladu u spomen „blagopokojnog kralja Franje Josipa I.“ u iznosu od 10.000 kruna s ciljem da se svake godine 21. studenog na dan smrti njegova veličanstva dijeli pomoć među siročadi palih i mobiliziranih vojnika. Odbor *Hevre Kadiše* s predsjednikom Samuelom Kästenbaumom smatrao je da se pomoć treba dijeliti svima bez obzira na vjeroispovijest. Njima se suprotstavila gornjogradska općina sa predsjednikom Hugom Spitzerom koji su smatrali da se pomoć mora podijeliti samo Židovima. Cijeli konflikt vodio se na osobnoj razini između Samuela Kästenbauma i Huga Spitzera i niti jedan nije želio popustiti. Prepiska između jednoga i drugoga vodila se putem novina. Kako bi na kraju izbjegli veće sukobe, osnovana je unutar gornjogradske općine nova „Zaklada Franje Josipa I.“ ali samo u korist židovskih ratnih udovica i sirota.⁹⁷²

Donjogradska Hevra Kadiša

Hevra Kadiša u Donjem gradu zasigurno je djelovala od osnutka donjogradske Židovske bogoštovne općine 1862. godine. Međutim, tek je 1889. općina podnijela Gradskom poglavarstvu na odobrenje pravila

⁹⁷¹ HR - HDA, BINZV, 512./1907., spis 1. (3696/1876.) 4133/1918. Tijekom 1918. bila su ponovno prepravljena pravila uz nadopune i neke iznimke, da bi 9. veljače 1920. bila potvrđena.

⁹⁷² *Hrvatska obrana*, br. 256., Osijek, 13. studenog 1917.; br. 260., 14. studenog 1917.; br. 269., 24. studenoga 1917.

<p style="text-align: center;">§ 3.</p> <p>Članovi izraelske bogoštovne obćine i Chevrah Kadischah u Osijeku, dolajem gradu, jesu ponajprije oni, koji su dosad ovoj obćini kao takovi pripadali, te najmanje četvrt godine izravne prineske u obćinske svrhe plaćali, i buduće biti će članom ove obćine svaki Izraelita, koji stanuje u obsegu bogoštovne obćine (§. 2.) i koji u obćinske svrhe barem četvrt godine izravno do-prinosa.</p> <p style="text-align: center;">§ 4.</p> <p>Izraelitani, koji po §. 2. ne spadaju u ovu obćinu mogu postati obćinski članovi, ako to zamole, te dužnosti članova izpune.</p> <p style="text-align: center;">III. Prava članova.</p> <p style="text-align: center;">§ 5.</p> <p>Svi članovi obćine imaju za se, za svoje supruge i djecu pravo sudionitvovanja kod svih obćinom neposredno usredstvenih jur postojećih i postojati imajućih bogoštovnih, obrednih, nastavnih i dobrotvornih zavoda, te Chevrah Kadischah (bratovštine) polag u tu svrhu postojećih posebnih ustanova.</p> <p style="text-align: center;">§ 6.</p> <p>Medju prava članova obćine spada također aktivno i pasivno pravo izbora predstojnika obćine, njegova zamjenika (podpredstojnika) i odbornika, kao i pravo interpellacije, sudjelovanja kod vijećanja i glasanja u glavnoj skupštini.</p> <p style="text-align: center;">§ 7.</p> <p>Aktivno i pasivno pravo izbora odbora obćinskoga, kao i pravo glasanja ima svaki član obćine, koji nedugo prije, ne primivši obćini više od tri mjeseca.</p>	<p style="text-align: center;">— 3 —</p> <p style="text-align: center;">§ 8.</p> <p>Aktivno izborno pravo imaju također žene, koje izravni bogoštovni porez plaćaju, i to pod istim uvjetima, kao što i muški članovi. Ovo pravo mogu vršiti ili osobno ili po drugom opunomoćenom članu, koji je izborak.</p> <p style="text-align: center;">§ 9.</p> <p>Novi članovi stupaju u uživanje prednavedenih prava nakon četvrt godine, od kako su kao takvi u obćinu primljeni.</p> <p style="text-align: center;">§ 10.</p> <p>Pravo glasanje neimaju:</p> <p>a) osobe osuđene radi zločina, ili radi drugoga po kaznenomu zakonu kažnjiva čina, počinjena s koristoljubija, ili protu javnoj čudorednosti;</p> <p>b) osobe pod stečajem, dok ovaj traje;</p> <p>c) osobe, koje u upravi obćinskog imetka imaju dati račun, a ovoj dužnosti najkasnije za mjesec dana, od roka, opredjeljena im po predstojniku, a udovoljiti nisu;</p> <p>d) osobe pod obćinskom vlasti, tutorstvom ili skrbništvom;</p> <p>e) plaćeni obćinski činovnici.</p> <p style="text-align: center;">IV. Dužnosti obćine i članova.</p> <p style="text-align: center;">§ 11.</p> <p>Svi članovi obćine dužni su dobrobit obćine prama vlastitim silama promicati, te ujedno sudjelovati, gdje se radi o postignuću zajedničkih svrha, imenito su dužni podvrgavati se postojećim i budućim bogoštovnim, obrednim, nastavnim, dobrotvornim i bratovštinskim ustanovam, tako glede uzdržavanja reda, kao i glede propisanih pri tom osobnih obvezanosti i obrednih pristojba, te su dužni, za pokrivenje obćinskih potrebitina prema svomu imetku ili dohodku prinašati.</p>
---	--

<p style="text-align: right;">081077</p> <p style="text-align: center;">X XIV. 2</p> <p style="text-align: center;">SSF</p> <p style="text-align: center;">Pravila izraelske bogoštovne obćine i Chevrah Kadischah (bratovštine) u Osijeku, doljnem gradu.</p> <p style="text-align: center;">I. Svrha obćine.</p> <p style="text-align: center;">§ 1.</p> <p>Izraelska bogoštovna obćina, ujedno Chevrah Kadischah (bratovština) jeste jedinstvena, nerazdjeljiva vjerezakonska družba za uzdržavanje i upravljanje svojih sada postojećih i u buduće u život stupiti imajućih zavoda za službu božju, obred, nastavu, dobrotvornost, skrb za bolesnike i pogrebe uz zakoniti vrhovni nadzor Visoke kralj. zemaljske vlade.</p> <p>Za sve ali zavode, koje ova obćina u buduće utemeljila bude, makar i podpadali svrsi u ovom §-u spomenutoj, ima se izhoditi dozvola nadležne političke oblasti.</p> <p style="text-align: center;">II. Obseg i članovi obćine.</p> <p style="text-align: center;">§ 2.</p> <p>U obseg izraelske bogoštovne obćine ujedno bratovštine (Chevrah Kadischah) u Osijeku doljnem gradu spadaju svi Izraelitani u Osijeku doljnem gradu i novom gradu.</p>	<p>donjogradske <i>Hevre Kadiše</i> (<i>Pravila izraelske bogoštovne obćine u Chevrah Kadischah / bratovštine / u Osijeku Doljnem gradu</i>). Pravila su uz neke ispravke prihvaćena sljedeće godine od Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu. Prema Pravilima donjogradska Židovska općina i donjogradska <i>Hevra Kadiša</i> su <i>jedinstvena, nerazdjeljiva vjerezakonska družba</i>. Iz ovoga proizlazi da su članovi donjogradske <i>Hevre Kadiše</i> bili Židovi s područja Donjeg Grada, Novoga grada, i to oni koji su najmanje četvrt godine plaćali izravne „prineske“ općini (§. 3.). Prema Pravilima donjogradska <i>Hevra Kadiša</i> je organizirala službu Božju umrlima, razne dobrotvorne akcije, skrbila se za bolesnike i organizaciju pogreba za Židove članove donjogradske Općine.⁹⁷³ Glavna skupština se svake godine</p>
---	---

Pravila Hevre Kadiše u Donjem gradu

⁹⁷³ Pravila izraelske bogoštovne obćine i Chevrah Kadischah (bratovštine) u Osijeku donjem gradu, Osijek, 1890. 1.

održavala u prosincu.⁹⁷⁴ Dok o gornjogradskej *Hevri Kadiši* postoje podaci tko su bili članovi, predsjednici, za donjogradske je poznato da je predsjednik 1890. bio Jakov Freund, no ne znamo do kada.⁹⁷⁵ Tri godine poslije 1893. donjogradska židovska Općina odlučila je pravila i općine i *Hevre Kadiše* od 5. prosinca 1890. (*Chevrah Kadischak*) preinačiti, odlukom zaključka skupštine od 25. prosinca 1893. godine i prilagoditi.⁹⁷⁶ O radu donjogradske *Hevre Kadiše* do kraja Prvog svjetskog rata malo je poznato.

Dobrotvorno društvo Tenech-dol – Wohlthätigkeits Verein Tenech-dol (Tomech Doll) – Des Armes Unterstützung Vereins

O ovom društvu postoji vrlo malo podataka. Ne zna se da li su imali zasebna pravila ili su djelovali unutar gornjogradske *Hevre Kadiše*. Isto tako, ne zna se tko su bili članovi niti do kada je društvo djelovalo. Tajnik gornjogradske Židovske općine N. Schwarz ga u svojem tekstu spominje i navodi da je Društvo potpomagalo siromašne članove gornjogradske Židovske bogoštovne općine i djelovalo je vjerojatno od dolaska u Osijek rabina Samuela Spitzera 1856. godine.⁹⁷⁷ Poznat je jedino podatak da je društvo 1869. poklonilo svoju gotovinu za gradnju gornjogradske sinagoge.⁹⁷⁸

Društvo Sandekoes/Sandekoës - Vereines

Kao i o prethodnom društvu i ovom postoji vrlo malo podataka. Društvo je imalo dobrotvorni fond iz kojeg se isplaćivala pomoć siromašnim gornjogradskim Židovima. Poznato je da je jedan od suutemeljitelja uz rabina Samuela Spitzera bio i dugogodišnji član predstojništva ovoga društva Samuilo Bernfeld. Vjerojatno je osnovano nakon dolaska rabina Spitzera u Osijek 1856., unutar gornjogradske općine. Jedno vrijeme predsjednik društva bio je i Hugo Spitzer.⁹⁷⁹

Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo u Gornjem gradu/ Israelitischer Frauen Wohlthätigkeits/Verein in Essek-Oberstadt

Društvo je osnovano 15. svibnja 1858. na poticaj tadašnjega rabina Samuela Spitzera⁹⁸⁰ i svrha mu je bila podupiranje siromašnih članova „izraelitičkog vjeroispovjedanja“, naročito onih siromašnih osoba, koji

⁹⁷⁴ HR - HDA, BINZV, kut. 30/1892., spis 9 (6157/1890.; 8118/1890.)

⁹⁷⁵ HR - HDA, BINZV, kut. 30/1892., spis 9 (6157/1890.; 8118/1890.)

⁹⁷⁶ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 29.

⁹⁷⁷ N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 29.

⁹⁷⁸ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 4. *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 28.

⁹⁷⁹ *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne občine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., V.; Erinnerung an weiland sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein beitrage zu seiner biographie*, 62.; N. SCHWARZ, „Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek“, 28.

⁹⁸⁰ *Izvešće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907., sa povjesničkim osvrtom na pedesetgodišnji opstanak ovoga društva 1858.-1908. / Bericht des isr. Frauen-Wohlthätigkeits -verein in Essek 50-Jährigen bestand des israelitischen Frauen-Wohlthätigkeits-Vereins, 1858.-1908.*, Osijek, 1908., 26.-37.

Name des Vereines.

§ 1.

Der Verein führt den Namen: „Israelitischer Frauen-Wohlthätigkeits-Verein“ („Osječko izraelitsko gospodjinsko dobrotvorno društvo“).

Zweck des Vereines.

§ 2.

Der Zweck des Vereines ist :

1. Unterstützung der Armen israelitischen Glaubensbekenntnisses, namentlich der sogenannten „verschämten Armen“ ;
2. Unterstützung und, bei Vermehrung der vorhandenen Mittel, Gründung anderer Wohlthätigkeits-Vereine.

Mittel des Vereines.

§ 3.

Die Mittel des Vereines sind :

1. Stammcapitalien, welche während des Vereinsbestandes als unveräußerlich zu betrachten sind und

među „stidljive siromake spadaju“ kao i potpomaganje utemeljenja drugih dobrotvornih zavoda. Prva pravila poslana su na odobrenje krajem 1867. Kraljevskom Namjesničkom vijeću u Zagrebu na što je Vijeće zatražilo da se neke odredbe isprave, što je učinjeno tek 1879. godine (nije poznato zašto se toliko dugo čekalo na odobrenje Pravila).⁹⁸¹ Društvo je u svojim počecima imalo 32 člana, a godine 1862. godišnji prihodi iznosili su 324 guldena, a izdaci 304 guldena. Djelatnost Društva u njegovim prvim godinama ista je kao i svih godina. Porastom članova Društvo je raslo, a dobrotvorne akcije su iz godine u godinu bile opsežnije. Godine 1877. Društvo je imalo 96 članica i godišnje prihode od 520 guldena. Dana 15.

Statut osječkog gospojinskog društva Gornji grad

siječnja 1877. Frederika Bauer izabrana je u Odbor Društva. Od tada bila je vrlo aktivna. Isto tako je aktivno sudjelovala u izradi Statuta zajedno s tajnikom Alexandrom Maiselom.⁹⁸² U vrijeme kada su odobrena pravila (1879.) društvo je nosilo ime *Israelitischer Frauen- Wohlthätigkeits-Verein / Osječko Izraelitsko gospojinsko dobrotvorno društvo*. Sastojalo se od pravih članova i to onih osječkih „izraelitskih gospoja“ koje su plaćale godišnju članarinu od najmanje 4 forinte. U članove su se ubrajali počasni članovi koji nisu morali biti iz Osijeka, niti židovske vjeroispovijesti, ali koje je Društvo i glavna skupština Društva zbog njihovog dobrovoljnoga rada proglasila članovima. Treća skupina su dobrotvori oba spola koji novčanim prinosima ili znanjem djeluju unutar Društva. U Društvo se pristupalo tako da je osoba morala javno ili pismeno izraziti želju da postane članom Društva. Društvo je vodila predsjednica i odbor. Članovi odbora su bili: zamjenica predsjednice, dvanaest odborskih gospođa, tajnik i blagajnik. Odbor se birao na glavnoj skupštini relativnom većinom glasova na tri godine.⁹⁸³

U skladu s trendom objavljivanja tiskanih Pravila 1904. objavljena je i knjižica *Pravila izraelitičkog gospojinskog dobrotvornog društva u Gornjem*

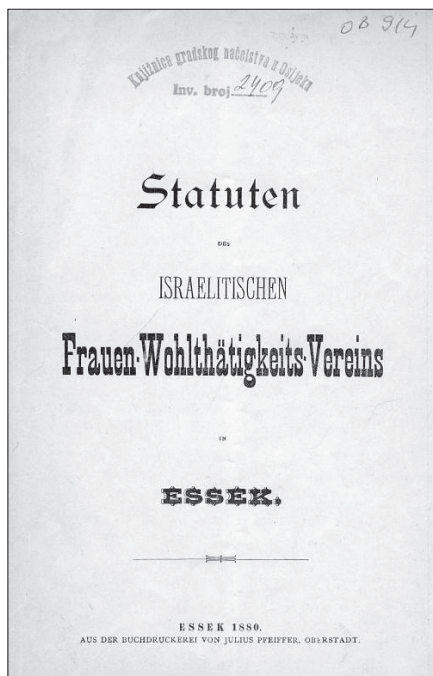
⁹⁸¹ HR - HDA, UOZV 13-4, 13398/1879., rkp. 8., Osječko izraelitsko gospojinsko društvo, g.g. 1879., 2262.

⁹⁸² *Izvešće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 26-37.

⁹⁸³ *Statuten des Israelitischer Frauen- Wohlthätigkeits-Verein*, Essek, 1880.; HR - HDA, UOZV 13-4, inv. broj 2449., 13398/1879., rkp. 8., *Osječko izraelitsko gospojinsko društvo*, g.g. 1879., 2262.

Osijeku (potvrđenih u prosincu 1879. godine).⁹⁸⁴ Godine 1879. u predsjedništvu Odbora društva nalazile su s Rosalija Selinger, Gisella Spiller supruga rabina, Nina/Hermina Wertheimer, supruga Heinrich Reina, Therese Spiller, Therese Kästenbaum te savjetnici Salamon Lang, Moritz Kraus, Filip Kaiser i Ignatz Deustch. Tajnik društva je Carl Spiller, a blagajnik Josef Springer. Društvo je imalo i savjetnike, „muževe, koji su svojem zvanju i znanju za promicanje ili unapredjivanje svrhe društva osobito prikladni“. Tko je želio pristupiti društvu morao se pismeno očitovati ili usmeno obratiti predsjednici društva ili kojem odborskom članu. Odbor društva birao se na tri godine, na glavnoj skupštini.⁹⁸⁵ Tek se od 1879. godine mogu pratiti članice predsjedništva Društva.

*Statut osječkog gospojinskog društva
Gornji grad 1880.*

Prva predsjednica bila je Charlotte/Šarlota Hiller, koja se 1880. preselila u Beč te je na mjesto predsjednice podnijela ostavku, a naslijedila ju je Katarina Klein, predsjednica u jednogodišnjem mandatu. Potpredsjednica postaje Flora Kraus. U odboru Društva tada su bile: Amalia Spitzer, Salomon Lang, Katharina Kaiser, Therese Spiller, Bettina Krauss, Frederika Bauer, Hermine Wertheimer i Emma Brichta. Blagajnik je bio Gustav Wertheimer, a tajnik Adolf Langer.

Godine 1881. dolazi do promjene na čelu Društva te umjesto Katarine Klein nova predsjednica postaje Flora Kraus (sve do 1886.). Kada je 1881. Flora Krauss izabrana za predsjednicu, proširen je i odbor. Od 1881. članice odbora društva su Minka Lang, Josephine Weiss, Katharina Kaiser, Bettina Kraus, Amalia Spitzer, Emma Brichta, Charlotte Miskolczy, Therese Büchler, Pauline Kohn, Hermine Wertheimer, Ida Singer, Frederika Bauer, Therese Spiller, Katharina Jonas, Fanny Ungar, Rosa Löbl, Gisella Spiller, Elise Büchler i Bertha Kunez. Godine 1884. odbor je ponovno proširen, a umjesto članica koje su izašle iz Društva, nove su pristupile: Clementine Weissmayer, Anna Kraus, Justine Wilhelm, Josephine Weiss, Fany Ziffer, Rosa Bachrach i Regina Bernfeld. Proširena je djelatnost te su uz mjesečnu pripomoć potrebitima svake godine dijelili drvo za ogrjev i odjeću siromašnoj školskoj djeci.

⁹⁸⁴ HR - HDA, UOZV 14-4, 5325/1875., rkp. 18.; Bratovština Chevra Kadischa za dvorbu bolesničku i sahranjivanje, g.g. 1875. (2258), u sklopu košuljice tiskana Pravila izraelitičkog gospojinskog dobrotvornog društva u gornjem Osijeku, Essek, 1904.

⁹⁸⁵ HR - HDA, UOZV 13-4, 13398/1879., rkp. 8., Osiečko izraelitsko gospojinsko društvo, g.g. 1879., 2262.

Flora Kraus je vodila društvo do 6. ožujka 1886. kada ju zamjenjuje Frederika Bauer koja je društvom upravljala 38 godina, tj. do 1924. godine.⁹⁸⁶ Dana 30. travnja 1888. Albine Spitzer izabrana je u Odbor, a 16. listopada 1890. za potpredsjednicu. Kao blagajnica društva u ovom razdoblju istaknula se Thereza Kestenbaum. Društvo je iz godine u godinu stalno raslo. U 1889. društvo je imalo prihode 1746,26 guldena a troškove od 1338,38 guldena.

Godine 1890. Odbor su činile članice: Sophie Miskolczy, Therese Spiller, Albine Spiller, Bertha Kunetz, Charlote Miskolczy, Clementine Weismayer, Johanna Steiner, Elise Büchler, Therese Kästenbaum, Anna Kraus, Bettina Kraus, Sabine Spitzer, Amalia Spitzer, Malvine Zwieback, Rosa Bachrach, Hermine Berger, Sidonie Pfeiffer, Antonia Glesinger i Emma Goldstein. Godine 1893. imale su 97 članova. Tada je izabrana za potpredsjednicu Clementina Weismayer do 1896., a od 1896. do 1899. Charlotta Miskolczy. Do 1898. blagajnica je bila Therese Kästenbaum, od 1898. Hermine Frank, a od 1899. Charlotte Miskolczy, pa opet Hermina Frank. Nove članice u Društvu su Hermina Frank, Flora Springer, Jenny i Ilka Berger.⁹⁸⁷ Dana 6. ožujka 1901. dostojanstveno je proslavljeno 15 godina djelatnosti Frederike Bauer. Godine 1903. kao nove članice društva navode se gđica Theresa Klein, Fany Ungar, Blanka Schleyen, Rosa Baumgarten, Elsa Haberfeld, Valeria Kraus, Anny Miskolczy, Giza Pollak, Flora Spitzer, Agata Springer, Solan Schapringer pl., Dora Schwarz, Stefi Schwarz, Vilma Schwarz, Stefi Wilhelm i Irma Wolf.⁹⁸⁸

U svibnju 1905. izabrane su u društvo Cecelija Arminski, Jenny Berger, Ilka Berger, Helene Berger, Rosa Buchwald, Hermina Ehrendiener, Regina Fellner, Frederika Fischer, Bertha Kunetz, Sidonie Pfeiffer, Flora Springer, Johanna Steiner, Therese Schulhof, Irma Schwarz, Charlote Spitzer, Paula Reinfeld, Fani Ungar, Julija Winter, Theresa Klein i Herma Selinger.⁹⁸⁹

Društvo je imalo svoj fond iz kojega je organiziralo nabavu odjeće za siromašne obitelji i njihovu djecu, njegovu distribuciju, nabavu ogrjeva siromašnim obiteljima, organiziranje vjerskih blagdana (Pesaha, Hanuke, Purima, Jom Kipura), a početkom 20. stoljeća uključuje se i u organizaciju cionističkoga pokreta. Isto tako unutar društva postojala je „izraelitička pučka kuhinja“. Vrlo često članice Društva su organizirale dobrotvorne kazališne predstave s koncertom najčešće u gradskom kazalištu čija je namjena bila sakupljanje priloga, a po posjećenosti su bile uspješne.⁹⁹⁰ Javno djelovanje ovoga društva može se detaljnije pratiti od 1903. godine. Tako su članice 4. i 5. listopada 1903. u gradskom kazalištu organizirale dvije kazališne predstave s koncertom u korist gornjogradske židovske Pučke

⁹⁸⁶ N. SCHWARZ, „Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku“, 5., 194.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 180.

⁹⁸⁷ *Izviješće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 32.-36.; *Erinnerung an weiland sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein beitrug zu seiner biographie*, 62.-63.

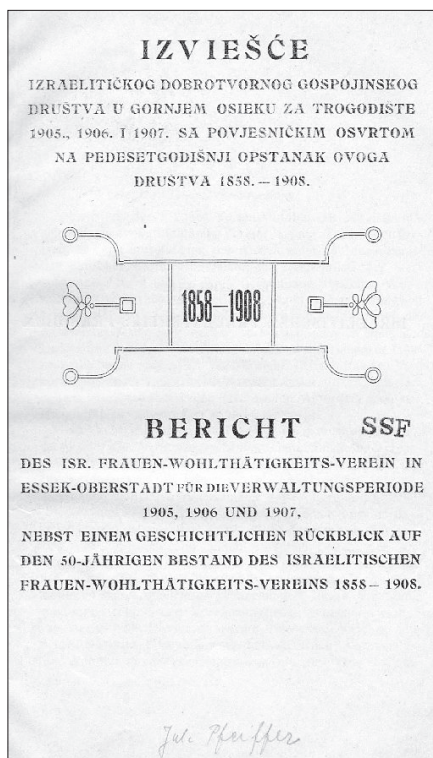
⁹⁸⁸ *Narodna obrana*, br. 222., Osijek, 30. rujna 1903.; br. 225., 3. listopada 1903.; 263.-16. studenog 1904.

⁹⁸⁹ *Izviješće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 34.-37.

⁹⁹⁰ *Narodna obrana*, br. 222., Osijek, 30. rujna 1903.; br. 225., 3. listopada 1903.

kuhinje.⁹⁹¹ U studenom 1904. darovale su poklone siromašnoj školskoj mladeži nižih pučkih škola u Aninoj i Jägerovoj ulici.⁹⁹² U 1905. objavile su da u Gundulićevoj ulici planiraju sagraditi „sirotinjski dom“ u koji bi se smjestila židovska pučka kuhinja. Obratile su se gradskom poglavarstvu u tu svrhu, kako bi im odstupili besplatno gradilište.⁹⁹³ Početkom prosinca 1905. Društvo je poslalo za siromašnu (bez razlike vjeroispovijesti) školsku djecu u Aninoj ulici 150 potvrda za objed u „uboškoj“ kuhinji, i za školsku sirotinju u Jägerovoj ulici 150 potvrda.⁹⁹⁴ Povodom obljetnice izdana je i kratka povijest Društva koju je napisao tajnik gornjogradske židovske Općine Nathan Schwarz.⁹⁹⁵

Povodom poklada početkom svake godine društvo bi organiziralo plesove u dvorani gornjogradskega Kasina.⁹⁹⁶ Bile su tu i zabave drugoga tipa, jubileji, proslave društva, godišnjice. 20. siječnja 1906. po običaju održale su pokladnu zabavu, plesni vjenčić.⁹⁹⁷ 16. siječnja 1907. organizirale su pokladnu zabavu „Bijela reduta“ u prostorijama gornjogradskega Kasina.⁹⁹⁸ 15. siječnja 1908. društvo je organiziralo veliku zabavu spoenu s plesnim vjenčićem (seljački ples) čiji je čisti prihod bio namijenjen u dobrotvorne svrhe u prostorijama Casina.⁹⁹⁹ Dana 13. i 14. lipnja 1908. društvo je proslavilo 50 godina djelovanja te je tom prilikom organizirana velika proslava u gradskom vrtu.¹⁰⁰⁰ 20. siječnja 1909. je isto priređen ples u prostorijama gornjogradske „Casinu“.¹⁰⁰¹ 21. siječnja 1911. u prostorijama društva „Casino“ organiziran

Izvešće Gornjogradskeg gospojinskog društva

⁹⁹¹ *Narodna obrana*, br. 222., Osijek, 30. rujna 1903.; br. 225., 3. listopada 1903.

⁹⁹² *Narodna obrana*, br. 263., Osijek, 16. studenog 1904.

⁹⁹³ *Narodna obrana*, br. 146., Osijek, 26. lipnja 1905.

⁹⁹⁴ *Narodna obrana*, br. 281., Osijek, 5. prosinca 1905.

⁹⁹⁵ *Izvešće izraeličkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 26.-37.; *Židovska smotra*, br. 7., Osijek, srpanj 1908., 180.-181.

⁹⁹⁶ *Narodna obrana*, br. 9., Osijek, 13. siječnja 1910.

⁹⁹⁷ *Narodna obrana*, br. 293., Osijek, 20. prosinca 1905.

⁹⁹⁸ *Narodna obrana*, br. 10., Osijek, 12. siječnja 1907.; *Slavonische Presse*, br. 1., Osijek, 1. siječnja 1907., 3.; br. 7., 9. siječnja 1907.; br. 12., 15. siječnja 1907.;

⁹⁹⁹ *Osječki Tjednik*, br. 2., Osijek, 12. siječnja 1908.; *Narodna obrana*, br. 298., Osijek, 22. prosinca 1907.; br. 301., 28. prosinca 1907.; *Slavonische Presse*, br. 7., Osijek, 10. siječanj 1908.; br. 13., 17. siječnja 1908.

¹⁰⁰⁰ *Narodna obrana*, br. 75., Osijek, 28. ožujka 1908.; *Slavonische Presse*, br. 115., 19. svibnja 1908.; br. 135., 13. lipanj 1908.; br. 136., 14. lipanj 1908.; br. 137., 16. lipnja 1908.

¹⁰⁰¹ *Narodna obrana*, br. 6., Osijek, 9. siječnja 1909.

je „Krabuljni ples“. Zabavi su prisustvovali nadstojnici svih državnih ureda, veliki župan, generali, predstavnici katoličkog društva.¹⁰⁰² 17. siječnja 1912. članice društva organizirale su u dvorani gornjogradske Općine dobrotvorni „čuidski ples“. Zabava je završila s velikim materijalnim uspjehom. Na zabavi su bili zastupani svi slojevi osječkog društva: veliki župan Kukuljević, grofica Althann, Hugo Spitzer, predsjednik Komore D. Laubner.¹⁰⁰³ 6. ožujka 1912. organizirana je proslava 25. godišnjica predsjedanja Frederike Bauer na kojoj su nazočili, uz predsjednika gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hüge Spitzera i nadržabina Simona Ungara, deputacije *Katoličkoga gospojinskog društva* s predsjednicom Anom Balogh i *Srpskoga gospojinskog društva* s predsjednicom Marom Muačević, kao i pojedini gradski čelnici. Govore slavljenici izrekli su Spitzer i Ungar.¹⁰⁰⁴ 18. siječnja 1913. održan je dobrotvorni krabuljni ples u gornjogradsnoj Kasini.¹⁰⁰⁵ 14. i 15. ožujka 1914. organizirane su svečane predstave u Hrvatskom narodnom kazalištu.¹⁰⁰⁶ Društvo je, jedno od rijetkih, aktivno djelovalo dobrovoljnim akcijama za vrijeme Prvoga svjetskog rata.¹⁰⁰⁷

Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo Osijek u Donjem gradu/Israelitische Frauenwohltätigkeits-Verein Essek -Unterstadt

Osnovano 1877. (1907. slavili 30 godina postojanja),¹⁰⁰⁸ a 1. kolovoza 1881. podnijeli su zamolbu Gradskom poglavarstvu za potvrdu svojih pravila. (Pravila su potvrđena u listopadu 1881. godine.) Svrha Društva je prema Pravilima iz 1881.: „podpomagati skromne sramežljive sirote naročito ženskog spola s osobitim obzirom na bolestne za privredu nesposobne, udovice i siročad“ te utemeljivati zaklade iz kojih će se davati novac i oprema onim sirotim djevojkama za udaju koje su siromašne i nemaju roditelja. Društvo je imalo predsjednicu, njezinu namjesnicu (zamjenicu), tajnika, blagajnika. Svake godine Društvo je sazivalo jednu sjednicu i to u veljači.¹⁰⁰⁹ Manje izmjene pravila izvršene su 1904. godine, budući da nisu odgovarale tadašnjim zakonskim okvirima (promijenjen je §. 11. koji se ticao Odbora. Prema novom članku Odbor se sada sastoji od predsjednice, potpredsjednice, sedam eventualno devet gospođa, tajnika i blagajnika. Sve ove osobe bira

¹⁰⁰² *Narodna obrana* br. 12., Osijek, 16. siječnja 1911.; br. 18., 23. siječnja 1911.; *Slavonische Presse*, br. 8., 11. siječnja 1911.; br. 12., 15. siječnja 1911.; br. 17.- 21. siječnja 1911. ; br. 19., 24. siječnja 1911.

¹⁰⁰³ *Narodna obrana*, br. 14., Osijek, 18. siječnja 1912.; *Slavonische Presse*, br. 14., Osijek, 19. siječnja 1912.

¹⁰⁰⁴ *Narodna obrana*, br. 55., Osijek, 7. ožujka 1912.

¹⁰⁰⁵ *Narodna obrana*, br. 11., Osijek, 15. siječnja 1913.; *Slavonische Presse*, br. 11., 15. siječnja 1913.

¹⁰⁰⁶ *Narodna obrana*, br. 61, Osijek, 16. ožujka 1914. Prikazana je komedija u jednom činu „Pčela“ u kojoj su se istaknule gospođice Edita Schwarz i Ida Beck i gimnazijalke Spitzer i Rubinstein. Haydnovu „Dječju simfoniju“ izveo je Pavao Kohn. Gospođice Lili Reichenfeld, Ella Buchwald i Julka Ungar izvele su veseli igrokaz Theodora Körnera. Na glasoviru je svirao gimnazijalac Oskar Neumann. Supruga odvjetnika Leitnera Pavica, izvela je glazbeni dio baleta na glasoviru. Predstave su organizirale gospođe Ungar, Leitner, Dora Weiss, supruga Hüge Kohna, Hermina Frank isupruga Karla Schwarza.

¹⁰⁰⁷ *Narodna obrana*, br. 276., Osijek, 19. studeni 1914. (više o radu Društva od 1914. u poglavlju koje slijedi).

¹⁰⁰⁸ *Narodna obrana*, br. 26., Osijek, 31. siječnja 1907.

¹⁰⁰⁹ HR - HDA, UOZV VIII-10, 18366/1921., ZP, 2449, stp. 14., Izraelitičko gospojinsko potpomagajuće društvo donjeg grada Osijeka, 1921., 2471.

Star. br. 412

INSTITUT
HEBREJSKOG JEZIKA
1925

Ime i svrha društva.

1.

Ime je društva, Izraelitičko gospojinsko dobrotno, a svrha mu je: a) pomoći siromašne i starice u našem gradu, naročito ženskih spolova, i pomoći im na bolštinu na primjenu neprofitne, u dobro i isplativo;

b) utemeljiti pričuvenu zakladu i ostali utjecaji kamata običajni na općenito, ali i na ovaj naš grad, gdje se tako prava i ostali prihodi, prvenstvo imati.

*u skladu s novom pravom
Kupina
mijenjati*

Društvena sredstva.

2.

Društvena su sredstva:

a) Godišnji prihodi redovitih članova i kamate utemeljiteljske glavnice;

b) novci, koji postankom, pokloni, sabiranjem i t. d. dobiti budu.

Štiti se se prihodi po izboru u tu svrhu službenicima točno utrošiti, i svake godine glavnoj skupštini izvijestiti radi predložiti.

Pričuvena zaklada.

3.

Na utemeljenje pričuvene zaklade spomenute u § 1. st. b, odedaju se 25% od čistog godišnjeg prihoda koji će se po sabornoj naredbi dole uglas mičavati imati, dok svotu od 500 for. a. v. red, segne, i tek će se tada na spredijene § 1. st. b, svrhe obraćati.

4.

Unapredjuvanje društvene svrhe stavka se svakome članu na sedce, i preporučuje mu se, da svakom pogodnom društvu, ali bez namjene,

28

glavna skupština apsolutnom većinom glasova na tri godine. Mjesta tajnika i blagajnika, koja se ne moraju s društvenim gospođama popuniti, mogu se i gospodi koja nisu članovi Društva podijeliti. Izbor obavlja odbor. Kod jednakih glasova odlučuje žrebanje.). Nova Pravila odobrena su 24. ožujka 1904. Nakon toga nije bilo više promjene Pravila sve do veljače 1921. godine.¹⁰¹⁰

Djelovalo je unutar donjogradske Židovske bogoštovne općine. Predsjednica društva bila je Therese/Terezija Obersohn, koja je na čelu Društva bila do kraja Prvoga svjetskog rata. Uz nju su Društvom upravljali zamjenica (namjesnica) predsjednice, tajnik/tajnica i blagajnik/blagajnica. Društvo je jednom godišnje održavalo u veljači sjednicu.¹⁰¹¹ Dana 26. siječnja 1907. održana je u dvorani „Hotela Mursa“ skupština Društva pod predsjedanjem Therese Obersohn. O radu Društva u prethodnom razdoblju izvjestio je sakupljene Ljudevit Hirschfeld. Društvena imovina iznosila je 1907. godine 7.090 kruna. U odbor Društva na ovoj sjednici su izabrane: T. Obersohn (predsjednica), Rosa Kiss (potpredsjednica), Camila Kohlbach, A. Fein, F. Weiss ml., Marija Wolf, E. Hermann i Em. Hirschfeld, kao zamjenice J. Krauss i J. Schleien, a za tajnika David Hirschfeld.¹⁰¹² 28. veljače 1907. donjogradska „Židovsko gospojinsko društvo“ prigodom svoje proslave tridesetogodišnjice postojanja u prostorijama donjogradske Casine priredilo je akademiju s plesom (purimsku zabavu). U zabavi su sudjelovali glumac Paul Hubl i njegova supruga pjevačica Martha. Uvodni govor na zabavi održao je predsjednik cionističkog društva Theodor Herzl, I. N. Schulhof.¹⁰¹³ Društvo je kao i gornjogradska pomagalo sve građane bez obzira na vjeroispovijest, tako su u travnju 1907. darovali društvu „Blagodat“ 10 kruna.¹⁰¹⁴ Dana 23. veljače 1913. godine društvo je imalo svoju glavnu skupštinu. Unutar članova odbora nije došlo do promjena. Društvo je imalo imovinu od 10.329 kruna.¹⁰¹⁵

Cionističko društvo „Theodor Herzl“

Prijedlog o osnivanju osječkog cionističkog društva „Theodor Herzl“ iznesen je 1904. godine za vrijeme Prvoga cionističkog kongresa,¹⁰¹⁶ ali je s radom društvo ipak počelo djelovati od 15. kolovoza 1906., odnosno tijekom Drugoga cionističkog kongresa održanog u Osijeku, kada se pristupilo izradi društvenih Pravila.¹⁰¹⁷ Tada se na građanskoj cionističkoj skupštini prijavilo više od 100 članova te se pristupilo izradi društvenih pravila. Odmah je za predsjednika novoosnovanog društva izabran Ignat Natan Schulhof, a članovi odbora bili su Hugo Spitzer, Oskar Kolbach, Izidor Arminski, Emil Spitzer,

¹⁰¹⁰ HR - HDA, UOZV VIII-10, 18366/1921., ZP, 2449, stp. 14, 2471.

¹⁰¹¹ HR - HDA, UOZV 13-4, 13398/1879., rkp. 8., Osiečko izraelitsko gospojinsko društvo, d.g. 1879., 2262.

¹⁰¹² *Narodna obrana*, br. 26., Osijek, 31. siječnja 1907.

¹⁰¹³ *Narodna obrana*, br. 40., Osijek, 17. veljače 1907.; br. 49., 28. veljače 1907.; *Slavonische Presse*, br. 40., 17. veljače 1907.; br. 43., 21. veljače 1907.; br. 46., 24. veljače 1907.; br. 48., 27. veljače 1907.

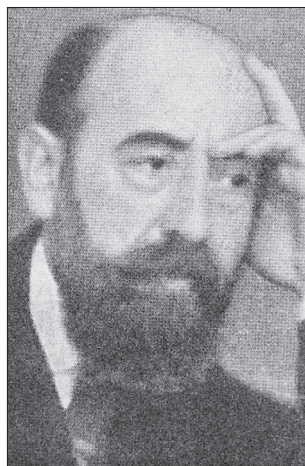
¹⁰¹⁴ *Narodna obrana*, br. 80., Osijek, 7. travnja 1907.

¹⁰¹⁵ *Narodna obrana*, br. 45., Osijek, 24. veljače 1913. (ne navode se članovi).

¹⁰¹⁶ *Gideon*, br. 12., Zagreb, 25. juli 1922., 294.-295.

¹⁰¹⁷ *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 18. jun 1922., 170.-171.

Makso/Max Krauss, Josip Gustav Krauss, Aladar Klein, Herman i Ervin Krauss.¹⁰¹⁸ Potpredsjednik je bio Oskar Kohlbach, prvi tajnik Aladar Klein, drugi tajnik i knjižničar Ervin Krauss, a blagajnik Max Krauss. Pred kraj kolovoza 1906. Pravila su bila podnesena Zemaljskoj vladi na potvrdu,¹⁰¹⁹ i vjerojatno su potvrđena, no ne postoji njihov primjerak, pa se ne zna kada su i potvrđena. Svrha Društva bilo je širenje cionističke ideje među osječkim građanstvom, kao i uspostava knjižnice u kojoj će se sakupljati cionistička publicistika, a prostorije društva bile su u gornjogradske Židovskoj općini. Društvo je odmah započelo agilno djelovati. Prostorije društva bile su od 1. travnja 1907. u Kunetzovoj kući (Jägerova ulica), a do tada su bile unutar gornjogradske Općine.¹⁰²⁰ Na poticaj članova društva i H. Spitzera 12. rujna 1906. Osijek je posjetio veliki rabin Bugarske Marko Ehrenpreis, prijašnji đakovački rabin, i u dvorani gornjogradske Općine govorio o cionističkom pokretu.¹⁰²¹ Nedugo u studenom 1906. Društvo je tiskalo kao zasebnu brošuru predavanje iz rujna pod nazivom „Decenij cionizma“¹⁰²²

Marcus Ehrenpreis

U prosincu 1906. Društvo je organiziralo zabavu u Hotelu „Royal“ u Kapucinskoj ulici na kojoj se nazočnima pozdravnim govorom obratio predsjednik Schulhof te potom izložio ciljeve i svrhu cionista.¹⁰²³ Društvo je tiskalo i govor Leopolda Kahna o cionizmu što ga je održao na građanskoj skupštini u Osijeku u kolovozu 1906. godine.¹⁰²⁴ Krajem 1906. godine uži cionistički akcijoni odbor iz Kölna povjerio je cionističkom društvu „Theodor Herzl“ kao predstavnicima cionističkog pokreta u Hrvatskoj ubiranje šekela za Narodni židovski fond (ŽNF) u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Upravitelj ŽNF-a je postao Ervin Kraus/Krauss.¹⁰²⁵ Na poziv cionističkoga

¹⁰¹⁸ *Osječki Tjednik*, br. 32., Osijek, 19. kolovoza 1906., 4.-5., *Narodna Obrana*, 196./1906.

¹⁰¹⁹ *Osječki Tjednik*, 33., Osijek, 27. kolovoza 1906.

¹⁰²⁰ *Osječki Tjednik*, br. 14., Osijek, 8. travnja 1907.; *Narodna obrana*, br. 80., 7. travnja 1907.

¹⁰²¹ *Židovska smotra*, br. 1., studeni 1906., 5.-9.; *Osječki Tjednik*, br. 36., Osijek, 17. rujna 1906.; Marko EHRENPREISS, *Decenij cionizma*, Zagreb, 1906.

¹⁰²² Marko EHRENPREISS, *Decenij cionizma*, Zagreb, 1906.

¹⁰²³ *Osječki Tjednik*, 50., Osijek, 24. prosinca 1906.

¹⁰²⁴ *Osječki Tjednik*, 32., Osijek, 19. kolovoza 1906.

¹⁰²⁵ *Židovska smotra*, br. 3., siječanj 1907., 87.-89.; Ervin KRAUS, Što mi dajemo za židovski narodni fond?, *Izveštaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910.*, Zagreb 1910, 32.-40., 51. *Židovski narodni fond* osnovan je 1901. na petom kongresu. Služio je za kupovanje zemljišta u tadašnjoj Palestini. Zemlja se davala židovskim ratarima u zakup, a vlasništvo ostaje za vječita vremena svojina židovskog naroda. Na početku je povjereništvo ŽNF razvilo takav intenzivan rad, da je do kraja 1907. primilo približno 1100 kruna za narodni fond, od čega je Osijek dao 610 kruna. Od članova cionističkoga društva Theodor Herzl priloge su dali: I. N. Schulhof dao je 100 K, Max Krauss 50 K, Hugo Spitzer 50 K, Emil Rosenfeld iz Belišća 50 K, dr. Aczel 20 K, Emil Spitzer 20 K, Moritz Büchler 20 K, S. Kästenbaum 20 K i Salamon Schwarz 20 K. Od necionista dali su: Oscar Weismayrer 50 K, Otto Fellner 50 K, Ignatz von Schapringner 20 K, Bela Springer 20 K, Alexander Justus 20 K, Emanuel Herrmann 20 K, Ladislav Berger 20 K, I. Bauer 10 K i Sigismund Wolf 10 K. U razdoblju od 1. srpnja 1909. do 30. lipnja 1910. u Osijeku je skupljeno 278, 56 K. Time je Osijek iako središte organizacije prema sakupljenim prinosima bio na devetom mjestu u odnosu na ostale gradove.

David Wolfsohn

društva, M. Ehrenpreis je ponovio posjet te je 26. veljače 1907. u dvorani „Hotela Royal“ održao predavanje o Theodoru Herzlu kao umjetniku, čovjeku i cionisti.¹⁰²⁶ 28. veljače 1907. u velikoj dvorani Casina društvo je organiziralo zabavu povodom Purima.¹⁰²⁷ 1. travnja 1907. zagrebački publicist Oton Kraus je na poziv društva u dvorani gornjogradske Općine održao predavanje o strujama unutar cionizma. Dvorana je bila prepuna.¹⁰²⁸

U travnju 1907. Društvo je osnovalo *Židovsku čitaonicu* u Kunetzovoj kući u Jägerovoj ulici (otvorena za članove ponedjeljkom i petkom).¹⁰²⁹ U svibnju te godine članovi Društva su izabrali dva predstavnika za predstojeći osmi cionistički kongres u Haagu (održavao se u kolovozu) te su Schulhoff i Spitzer¹⁰³⁰ 21. rujna, nakon povratka,

izvijestili članove u dvorani gornjogradske Općine o zaključcima toga kongresa i o stanju unutar cionističkog pokreta. Na tom kongresu H. Spitzer izabran je u odbor Svjetskog cionističkoga udruženja.¹⁰³¹

U nedjelju 8. prosinca bila je glavna skupština cionističkoga društva. Bila je sazvana za pola pet međutim kako nije bio dovoljan broj članova, sazvana je druga za pola šest. Izabran je stari odbor te su primljena pravila koja je prema napucima Odjela BINZV-a ispravio Hugo Spitzer.¹⁰³² Na izbornoj glavnoj skupštini 8. prosinca 1907. za predsjednika je jednoglasno potvrđen Schulhof, a za potpredsjednika je izabran Oskar Kohlbach. Blagajnik je bio Leopold Singer, prvi tajnik Aladar Klein, a drugi Karlo/Dragutin Zwiebach.

¹⁰²⁶ *Osječki Tjednik*, 8., Osijek, 25. veljače 1907.; *Slavonische Presse*, br. 47., 26. veljače 1907.

¹⁰²⁷ *Slavonische Presse*, br. 40., Osijek, 17., veljače 1907.; br. 49., 28. veljače 1907.

¹⁰²⁸ *Narodna obrana*, br. 76., Osijek, 3. travnja 1907.

¹⁰²⁹ *Osječki Tjednik*, 14., Osijek, 8. travnja 1907.

¹⁰³⁰ *Židovska smotra*, br. 7., Osijek, svibanj 1907., 191.-192.; *Narodna obrana*, 112., 16. svibnja 1907. Izbori delegata za osmi cionistički kongres održavali su se 23. svibnja za prvi izborni kotar i 25. svibnja za drugi izborni kotar. Pravo glasa pripada svim članovima Društva Theodor Herzl i svim platiocima šekela oba spola, koji su navršili 18 godina. U prvi izborni kotar uvršteni su svi osječki članovi društva „Theodor Herzl“ i ostali platioci šekela. U drugi izborni kotar ulaze vanjski članovi Društva i ostali platioci šekela iz Hrvatske i Slavonije. Izbori se za prvi izborni kotar održavaju u dvorani židovske općine u Gornjem gradu, a izbornici drugoga kotara biraju se pismeno, te moraju svoje glasove poslati u zatvorenom omotu najkasnije do 25. svibnja.

¹⁰³¹ *Židovska smotra*, br. 12., Osijek, listopad 1907., 229.; *Narodna obrana*, br. 198., 28. kolovoza 1907.; br. 214.- 15. rujna 1907.; br. 222., 25. rujna 1907. U subotu navečer bio je sastanak osječkih cionista u židovskoj Općini u Gornjem gradu. Na skupštini su opširno izvijestili Hugo Spitzer i I. N. Schulhof. Slušaatelja je bilo iz svih krugova. Govori obojice govornika saslušani su sa velikim interesom. Govornicima se zahvalio u ime šekel sabirača Aladar Klein.

¹⁰³² *Narodna obrana*, br. 286., Osijek, 9. prosinca 1907.

Povjerenik Narodnog židovskog fonda (ŽNF) bio je Erwin Kraus, a društveni odbornici Max Krauss, Hugo Spitzer, Leopold Singer, Žiga Schwarz, Ludwig/Ljudevit Bozsán/Bossan, Edmund Fischer, Samuel Wolf, Erwin Kraus, Fanny/Fanika Ungar, Elsa Rechnitz i Stefi/Stefanija Pfeifer. Skupština je održana u društvenim prostorijama u Jägerovoj ulici. Društvo broji 200 članova.¹⁰³³

U prostorijama gornjogradskega *Casina* u Županijskoj ulici 3. veljače 1908. održana je društvena skupština na kojoj je gostovao predsjednik cionističke organizacije David Wolffsohn iz Kölna, i tom prilikom održao predavanje o stanju cionističkog pokreta, o njegovim ciljevima i o njegovim protivnicima. Skupštini je predsjedao I. N. Schulhof, predsjednik Društva. Poslije skupštine gosti su se preselili kod Weingruber.¹⁰³⁴ Uz brojne osječke Židove predavanje su poslušali i predstavnici židovskih općina iz Križevaca, Požege, Zagreba i Zemuna te rabini židovskih općina iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine i Kraljevine Srbije (virovitički rabin H. E. Kaufmann, brodski S. Stern, požeški M. Margel, zagrebački Ivan Jacobi, rabin N. Landau iz Bjeline, Gustav Seidemann iz Prijedora, Aladar Merkler iz Sarajeva, rabin Alcalay iz Beograda). Nakon predavanja nastavljeno je druženje predavača Wolffsohna s predstavnicima gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugom Spitzerom, Ignatom Natanom Schulhofom, rabinom Simonom Ungarom, Samuelom Wolfom i J. G. Kraussom u kavani obližnjega *Grand Hotela Weingruber*.¹⁰³⁵ Dana 17. ožujka 1909. u dvorani gornjogradske Općine organizirali su Purim bal.¹⁰³⁶ 6. travnja na poziv Društva u dvorani gornjogradske Općine, nadrabin Ungar predavao je o životu i običajima Židova u talmudsko vrijeme. 16. i 17. kolovoza članovi Društva sudjelovali su na Cionističkoj konferenciji u Zemunu.¹⁰³⁷ Unutar Društva u rujnu 1908. osnovan je filatelistički odsjek kojim je upravljao odvjetnik Edmund Fischer.¹⁰³⁸

Redovita skupština Društva održana je 18. travnja 1909. na kojoj je predsjednik Schulhof okupljenim članovima izložio prošlogodišnje aktivnosti kao i djelovanja glede promicanja cionističke ideje. Okupljeni su bili upoznati s aktivnostima vezanim uz organizaciju zabava povodom Purima.¹⁰³⁹ Članovi Društva su 22. kolovoza te godine sudjelovali na Zemaljskoj konferenciji u Brodu na Savi (današnji Slavonski Brod), koju su organizirali zajedno sa cionističkim udruženjima „Zion“ iz Vinkovaca i „Jehuda Halevi“ iz Broda na Savi.¹⁰⁴⁰ Na glavnoj godišnjoj skupštini 24. listopada 1909. raspravljali su o preinakama pravila Društva.¹⁰⁴¹

¹⁰³³ *Židovska smotra*, br. 1., Osijek, siječanj 1908., 25.; *Narodna obrana*, br. 280., Osijek, 2. prosinca 1907.; br. 287., 10. prosinca 1907.

¹⁰³⁴ *Narodna obrana*, br. 23., Osijek, 29. siječnja 1908. br. 25., 31. siječnja 1908.; br. 26., 1. veljače 1908.; br. 30., 4. veljače 1908.

¹⁰³⁵ *Osječki Tjednik*, br. 5., Osijek, 2. veljače 1908.; *Židovska smotra*, br. 2., 2. veljače 1908., 50.-51.

¹⁰³⁶ *Židovska smotra*, br. 7. i 8., Osijek, 30. travnja 1909.; 116.-118.

¹⁰³⁷ *Osječki Tjednik*, br. 14., Osijek, 5. travnja 1908.; *Narodna obrana*, br. 80., 3. travnja 1908.

¹⁰³⁸ *Židovska smotra*, br. 9., Osijek, rujna 1908., 241.

¹⁰³⁹ *Židovska smotra*, br. 7. i 8., Osijek, 30. travnja 1909.; 116.-118.

¹⁰⁴⁰ *Narodna obrana*, br. 174., Osijek, 3. kolovoza 1909.; *Židovska smotra*, br. 14., 31. srpnja 1909.; br. 15., 15. kolovoza 1909.

¹⁰⁴¹ *Židovska smotra*, br. 19., Osijek, 15. listopada 1909., 336.

Nakon osnivanja *Zemaljskoga udruženja cionista* (ZUC) 1909. u Brodu na Savi, ono je sve do početka Prvoga svjetskog rata u Osijeku bilo oficijalni ubiratelj šekela za cijelo to područje. Zbog obimnog rada, uz Osijek, ZUC se proširio i to na dvije filijale: u Virovitici (za Hrvatsku, Slavoniju i Rijeku) i u Sarajevu (za Dalmaciju, Sarajevo, Bosnu i Hercegovinu).¹⁰⁴² 19. veljače 1910. održana je sjednica zemaljskog cionističkog odbora pod predsjedanjem H. Spitzera gdje se razgovaralo o organizaciji ZUC-a o sabiranju šekela i o načinu da se širi *Židovska smotra*. 23. ožujka iznenada Osijek je posjetio David Wolffsohn i u svratištu „Royal“ održao predavanje o položaju cionizma. 2. travnja te godine društvo je priredilo purimsku zabavu. Povodom Purima objavljen je purimski broj *Židovske smotre*. Zabavi su prisustvovali: Hugo Spitzer i nadrabin Simon Ungar.¹⁰⁴³ 21. i 22. kolovoza 1910. članovi Društva prisustvovali su Četvrtom cionističkom kongresu u Sarajevu, na kojem je jedan od vodećih govornika bio Hugo Spitzer.¹⁰⁴⁴

Tijekom godine su nadalje organizirana predavanja na kojima su predavači okupljenima objašnjavali i obrazlagali ciljeve cionističkog pokreta, a često su, kao i tijekom proteklih godina, upriličene zabave povodom židovskih blagdana: Purima,¹⁰⁴⁵ Hanuke i Roš Hašane.

Društvo je 2. travnja 1910. priredilo purimsku zabavu, kojoj su nazočili Hugo Spitzer i nadrabin Simon Ungar. Unatoč malobrojnosti zapaženo je protekla podjela purimskog broja *Židovske smotre*, koja je ovaj put, zbog velikoga broja Osječana koji su govorili njemačkim jezikom, otisnuta na tom jeziku.¹⁰⁴⁶

Kao i u proteklim godinama 3. ožujka 1912. priređena je purimska zabava. Organizirana je u prepunoj dvorani Görögova svratišta/hotela „Royal“ u Kapucinskoj ulici i tom je prigodom predsjednik Ignat Natan Schulhof istaknuo značaj zabave. Nakon toga je slijedio glazbeni program u kojem je Paula Leitner, supruga Marka Leitnera otpjevala nekoliko opernih aria. Zabava je završila cionističkom himnom. Recitirao je Alex Gavrilović, član Hrvatskoga narodnog kazališta. Predavao je Ignjo Auer, a na glasoviru je sviralan Herma Roth, a pjevala je gđica Zimmermann.¹⁰⁴⁷ Rad društva između 1910. i 1914. nije moguće detaljno pratiti jer se sve manje oglašavaju u novinama. Izuzev obavijesti o purimskim zabavama, ne znamo do kakvih je promjena došlo u strukturama društva. Izbijanjem Prvoga svjetskog rata društvo je od ljeta 1914. kratkotrajno prestalo s radom, budući da su sva društva ovakva tipa bila zabranjena, a i članovi Društva poslani su na fronte. Rad su obnovili 1917. godine. Znatnija aktivnost zabilježena je ipak krajem

¹⁰⁴² E. KRAUS, „Što mi dajemo za židovski narodni fond?“, 34.

¹⁰⁴³ *Židovska smotra*, br. 4., Osijek, 16. veljače 1910.; br. 7.- 30. ožujka 1910.; br. 8.- 13. travnja 1910.

¹⁰⁴⁴ *Židovska smotra*, br. 17., Osijek, 17. kolovoza 1910.

¹⁰⁴⁵ *Židovska smotra*, br. 4. i 5., Osijek, svibanj 1908., 127.-128.

¹⁰⁴⁶ *Židovska smotra*, br. 8., Osijek, 13. travnja 1910.

¹⁰⁴⁷ *Židovska smotra*, br. 3., Osijek, 3. travnja 1912.

1918. godine, odnosno 4. prosinca 1918. održana je cionistička skupština na kojoj je izabran mjesni „narodno-židovski“ odbor kojeg su činili Hugo Spitzer, predsjednik, te članovi Ignat Natan Schulhof, Paula Leitner, Edmund Fischer, Mirko Kraus, Nikola Tolnauer i Lav Kraus. Na skupštini je donesen zaključak o osnivanju *Židovske čitaonice* kao zasebnog društva i organizacije osječkih cionista te je predloženo da se sazove za 8. prosinca opća židovska skupština. Na skupštini su članovi cionističkog društva podržali izjave Narodnog vijeća SHS i vlade Kraljevine Srbije u pogledu narodnih težnji.¹⁰⁴⁸

Židovska čitaonica

Od travnja 1907. unutar Cionističkoga društva „Theodor Herzl“ djelovala je *Židovska čitaonica* u Kunetzovoj kući u Jägerovoj ulici, te kao takva nije djelovala samostalno.¹⁰⁴⁹ Budući da nije djelovala samostalno, a rad cionističkoga društva za vrijeme Prvoga svjetskog rata bio je zabranjen, članovi Čitaonice djelovali su u prvim godinama rata samo u dobrovoljačkim akcijama i prikupljanju pomoći. Tek je u listopadu 1917. utemeljen posebni odbor Čitaonice na čelu s Hugom Spitzerom i I. N. Schulhofom kako bi i službeno pokrenuli čitaonicu kao društvo. Odbor za utemeljenje *Židovske čitaonice* izdao je proglas u kojem obrazlažu potrebu za Čitaonicom kao potrebom za kulturnom i nacionalnom vezom među židovstvom i sa svrhom da svojim članovima pruže aktualnu židovsku publicistiku i da ih na taj način upoznaju sa svim važnijim događajima u židovskom svijetu. U proglasu je pisalo: „Budući da još uvijek ne mogu osnovati društvo, zbog ratnih okolnosti okrenuli su se osnivanju čitaonice u kojoj bi se upoznali s aktualnim židovskim duhom, književnošću, umjetnošću i znanošću.“¹⁰⁵⁰ Utemeljiteljska skupština sastala se 6. studenog 1917. u zgradi gornjogradske bogoštovne Općine u Kolodvorskoj (Radićevoj) i ustanovila pravila te izabrala odbor: predsjednik I. N. Schulhof, potpredsjednik Hugo Spitzer, tajnik Mirko Kraus, blagajnik Lavoslav Singer, knjižničar Ervin Kraus. S naznakom da će djelovanje knjižnice započeti čim se riješi pitanje prostorija, a poslana je i obavijest da se pristupi s darivanjem knjiga.¹⁰⁵¹ Prijave za upis u čitaonicu primao je tajnik čitaonice Mirko Kraus u Kapucinskoj ulici.¹⁰⁵² Nekoliko dana poslije (25. studenoga 1917.) *Židovska čitaonica* je u zajedništvu s *Osječkom židovskom omladinom* organizirala koncert u Hrvatskom narodnom kazalištu.¹⁰⁵³ Početkom 1918. *Židovska čitaonica* zatražila je kod viših oblasti dopuštenje za svoje djelovanje. To joj je uskraćeno zbog vladine naredbe od 27. srpnja 1914. (o zabrani rada društava) koja je još uvijek bila na snazi.¹⁰⁵⁴ Iako je od

¹⁰⁴⁸ *Židov*, br. 24., Zagreb, 15. prosinca 1918., 6.; br. 25., 23. prosinca 1918. Više o općoj židovskoj skupštini vidi u poglavlju o Prvom svjetskom ratu.

¹⁰⁴⁹ *Osječki Tjednik*, br. 14., Osijek, 8. travnja 1907.

¹⁰⁵⁰ *Židov*, br. 4., Zagreb, 1. studenog 1917. *Hrvatska obrana*, br. 251., 3. studenog 1917.; *Hrvatska obrana*, br. 254., 7. studenog 1917.

¹⁰⁵¹ *Židov*, br. 7., Zagreb, 16. prosinca 1917.

¹⁰⁵² *Hrvatska obrana*, br. 254., Osijek, 7. studenog 1917.

¹⁰⁵³ *Židov*, br. 7., Zagreb, 16. prosinca 1917.

¹⁰⁵⁴ *Židov*, br. 4., Zagreb, 15. veljače 1918.; Ž. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 55.

u njem vlada pristojno. Tko se u hramu ne zna ili ne ču da vlada pristojno, neka ga ne polazi. Za uspostavu mira i reda u hramu ne treba ni tiskanih oglasa, ni naročitih redatelja. Neka samo svaki posjetioč hrama energično brani svoje pravo na mir i red u hramu, neka svakog narušitelja pristojnosti i mira u svojoj blizini pozove energično na red. Neka samo roditelji i odrasli mladima dobrim primjerom prednjače. Neka im kod kuće usade u srca štovanje za židovske svetinje, učitelji i vjeronučitelji neka za rana nastoje uvjeriti židovsku mladež, da samo onaj može očekivati štovanje od drugih, koji sam stuje svoje svetinje. Žalosno je, da se toj temi mora posvetiti toliko riječi, nu treba jednom učinit red, a kako se vidi, nije to ni tako teško. Samo se ne smije imati obzira prema onima, koji u hramu ne pokazuju obzira prema drugima. Bio bogat ili siromah, muškarac ili ženska, odrasao čovjek ili dijete, tko dolazi u hram, treba da se vlada pristojno, hramu dolično!

Židovski akademski kulturni klub »Judeja« (Zagreb) u ratu. U oči rata, ljetnoga semestra 1914, brojala je »Judeja« osamnaest aktivnih članova. U vojništvu odoše šestnaestorica! Još se ne zna, da li je koji od njih stradao životom, dok su nekolicina zadobili rane ili ostetili svoje zdravlje. — Koliko nam je poznato pripočujemo još ove podatke o našim vrlim judejancima!

Nestao je! Jednogod. doborov. Wimer Julije, aps. phil. — U zarobljeništvu se nalaze: Jednog. doborov. Altaraz Zadik, aps. iur. (Rusija), zastavnik Fröhlich Julije, aps. iur. (Sibirija), zastavnik Braun Oton, aps. iur. (Rusija). — Odlikovanja dobiše: Zastavnik Anhalzer Bruno, stud. iur. (velika i mala srebrna kolajna za hrabrost); poručnik Neumann Žiga, cand. iur. (signum laudis s mačevima, velika i mala srebrna kolajna); poručnik Pollak Rudolf, cand. iur. (mala srebrna i bronzana kolajna); poručnik Singer Josip, cand. iur. (velika srebrna) — Od zarobljenih članova odlikovani su: Braun Oto, (velika srebrna kolajna) i Fröhlich Julije (velika i mala srebrna i pruska kolajna za hrabrost.)

Židovska čitaonica u Osijeku! Posebni utemeljiteljni odbor, kojemu je na čelu dr. Hugo Spitzer i J. N. Schulhof izdao je proglas koji pripočujemo u skraćenom obliku:

»Već se davno osjetila među našim židovstvom potreba kulturne i nacionalne veze. Pokušavalo se na razne načine toj potrebi udovoljiti. No društva osnovanih u tu svrhu, moralo je nestati, ili poradi manjkavog programa, ili poradi krivog njegovog shvaćanja.

Današnje nam političke prilike ne dozvoljavaju osnutak društva, koje bi zadovoljavalo potrebama nacionalno osvještenog židovstva ili pripomoglo njegovom osveštenju. No što u glavnom nedostaje našoj židovskoj javnosti, to je židovska publicistička i doobra knjiga. Tome odnošni mogla bi zasada čitaonica, koja bi našem židovstvu davala potrebnu duševnu hranu.

Upoznati naš svijet sa aktualnim židovskim pitanjima; dati mu prilike, da se upozna sa modernim židovskim duhom, s novom našom književnošću, umjetnošću i znanošću; urediti na taj način put, kojim bi u našu porodicu prodro zdrav i svijestan duh židovski; probuditi u njem ponos slavne naše prošlosti; učvrstiti ga u borbi sadašnjosti i uvjeriti ga u velični budućnosti našega naroda. — To bi imala biti svrha

židovske čitaonice, koju kani potpisani odbor osnovati u Osijeku.«

Agrarier Tagblatt o židovskom pitanju. U broju od 16. listopada štampan je u podlisku članak dra. Artura Rosenberg pod naslovom: »Der Zismus als soziale Bewegung«. Zanimljivi i uvjerljivi podaci ovoga članka crpljeni su iz memorandum židovskog radničkoga saveza Poale Zion na centralni ured socijalističke internacionale.

Virilni zastupnik Židova u hrvatskom Saboru? Nova izborna reforma morala je proći neku stanovitu fazu, prije nego li je poprimila onaj oblik, u kojem će biti podnešena saboru. Kako doznajemo nadopunjen je zakon o izbornim reformi s nekim ustanovama. Između ostaloga, imali bi doći u sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije i virilni zastupnici priznatih vjeroispovjesti, koje dosad nijesu imale svoga predstavnika u saboru. Na taj način, dobila bi i izraelitička vjeroispovjest virilnoga zastupnika. Pojednost o ovoj novoj ustanovi još nijesu poznate.

Glas sa bojnoga polja. Odasvud, gdje žive Židovi, koji razumiju hrvatski, stižu nam brojna pisma. Sva ta pisma odišu žarkom ljubavi za židovstvo i puna su oduševljenja i radosti poradi izlaženja lista, koji se stavio u službu mladožidovskog pokreta. Evo nekoliko redaka iz jednog pisma, što nam ga, u ime svojih drugova, posla podčasnik jedne b.h. pukovnije na fronti, g. Jakov Alkalay:

»S neopisivim veseljem primih jučer 1. 2. 2. broj našega lista »Židov«. — Također i ostali bosanski Židovi, koji se nalaze ovdje, pročitaše list velikim veseljem, jer otkad je, poradi ratnih prilika, prestala izlaziti naša »Smotra«, nismo imali do danas lista, koji bi govorio o židovskim pitanjima.

Mi Židovi sećanske fronte zahvaljujemo se najljepše ovoj gospodi, koja su poradila oko toga, da je mogao izći naš list; te im izdaleka, uz cijonski pozdrav, kličemo: Hedat! ... «

S ganućem i zadovoljstvom pročitali smo ove iskrene redke, koji itas bodre na ustrajnost u daljnjem radu za pravednu našu stvar. Ali ujedno ističemo, da ova naša ustrajnost ne bi dovela do cilja, kad ne bi imali ovako oduševljenih čitatelja i sumisljenika. U ime izdavača, neka bude svima njina — na materijalnoj i moralnoj potpori, kojom obezbijediše izlaženje našega lista — izrečena naša iskrena zahvalnost.

Zemunska židovska omladina u ratu! Gočovo svi omladinci moradoše pod oružje. Nekima se zameo trag, a drugi zadobise rana i bolesti. Nikad se više neće u potpunom broju okupiti, u radu za ostvaranje židovskih idejala, oduševljena četa svijesne židovske omladine! Za trojicu znamo, da više nisu među živima. Bolesti je podlegao u Budapestu, Aladar Pollak na bojištu je pao: Makso Pollak (iz Zupanje), a od neprijateljske granate ubijen je na ulici u Zemunu N. Tancsos. O ostalima poznati su još ovi podaci: Odlikovani su: poručnik: Karl Binder, poručnik Alfred Binder, poručnik Alfred Wessel (iz Rume), zastavnik Josip Herzi, kadet Bruno Fekete.

Zarobljeni su: Zast. Vilim Sonnenberg, zast. Isak Alkalay (iz Bjeline) i ednogodišnji doborovoljci Jenő Pissker, Hugo Richtmann, (iz Rume) i Bertold Binder. Kao srbijanski podčasnik zarobljen je Avran Arriel (sada u Micske, Ugarska).

Interniran je kao rumunjski podčasnik Josip Ellas (Tapiosly kod Péste).

Odlikovanja Crvenoga križa. »Narodne Novine« od 19. listopada donasaju listine odlikovanih znakovima Crvenoga križa. Među odlikovanima nalazi se lijep broj židova oba spola.

Osobne vijesti. Bojni rabin dr. Mojsije Margel (Požega), sada na sočanskoj fronti, odlikovao je zlatnim križem za zasluge s krunom, na vrpici kolajne za hrabrost.

Ranjeni prič. poruč. Stjepan Szomjás, 25. dom. p. p. odlikovao je vojničkim križem za zasluge trećeg razreda, s mačevima. Time mu je podijeljeno već četvrto odlikovanje.

Izdavak iz statuta zaklade kralja Karla Izr. bog. opć. u Zagrebu. (Vidi br. 3.)

I. Izr. bogožtovna općina u Zagrebu sa svom krilu osniva zakladu (fond) sa svrhom, da se iz njenih prihoda odgaja i opskrbljuje siromašna siročad obojega spola, pripadna kojoj bogožtovnoj općini u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koja je uslijed rata izgubila hranitelja, bilo da je ovaj u ratu pao, bilo da je umro od rane ili od bolesti dobivene u ratu.

II. Uslijed previšnje dozvole Nj. ces i kr. apošt. Veličanstva kralja, koja je općinskiom predloženoj saopćena dopisom Nj. Preuzvištenosti bana kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 13. travnja 1917. br. 5141 Pr, ta se zaklada proziva »Zaklada kralja Karla za ratu siročad«.

III. Sredstva se imaju namaknuti a) dotacijom izr. bogožtovne općine u Zagrebu b) zakladnim prisnima ostalih hrv. slav. izrael. bogožtovnih općina, korporacija i sukruvca i c) inim darovima i prisnima.

Pojedini zakladni primosi iznosi najmanje deset hiljada kruna, koje se imaju uplatiti ili najednput ili u pet godišnjih obroka po dvije hiljade kruna. Zakladnik, koji je kroz dvije godine s uplatom kojeoga obroka u zaostatak, gubi prava skopčana sa zakladnim prisnom, a uplaćeni obroci propadaju u korist opće zakladne glavnice.

Svako zakladno mjesto nosi na svo vremena ime zakladnika, te zakladnik, koji je zakladni primos potpunoma uplatio, ima dok živi pravo odrediti onu siroču, koje će se opskrbljivati na teret njegovog zakladnog prisnosa, u koliko ovaj došije na podmirenje troškova skopčanih s opskrbom pojedinog siročeta. Imena zakladnika ovjekovječiti će se u siročitu na spomen-ploči.

IV. Zakladom upravlja posve samostalno predstojništvo izr. bogožtovne općine u Zagrebu, koje će ustanoviti potanke uvjete o primitku siročadi pod skrb zaklade odnosno u uredit se imajuće siročite. Predstojništvo može za neposrednu upravu imenovati posebni kuratorij.

V. U pomnjankuju ratne siročadi ili u koliko ne bude više siročadi iz ovoga rata, ima se zaklada odnosno siročite upotrijebiti za siročad u opće.

Dar za tiskovni fond. Ugledni zagrebački tvorničar, g. Matija Freund darovao je za tiskovni fond »Židova« svotu od sto (100) kruna. Na vedušuom daru dobrotvora, zahvaljujemo se najtoplije!

Štićica s požara. U Ludbregu porodio se požar u drvarnici kotarske oblasti. Kad je požar zahvatio susjednu kuću, koja je vlasništvo Židova, dobio je zapovjednik vatrogasaca jednom vatrogascu ove riječi: »Ne ka gori židovsko!« — Zalista krasan primjer pri vršenju gesla vatrogasaca: Bogu na čast — bližnjemu na spas!

Osiguranje budžeta izr. bogožtovnih općina. Pod ovim naslovom utvrdili smo u trećem broju člančić. O istom pitanju primili smo iz Koprivnice još i izvaju gg. Vilima Ordnvalda i Šandora Reicha (u ime privremenoga odbora!) Evo je:

strane vlade uskraćeno Čitaonici djelovanje, ona je nastavila djelovati sve do 15. siječnja 1919. godine, kada je službeno otvorena te je povodom otvorenja upriličena i čajanka i zabavni program s koncertom. U godinama koje su uslijedile čitaonica je postala značajno okupljalište pripadnika židovskoga naroda u Osijeku.¹⁰⁵⁵

Židovska omladina

Iako točno nije poznato kada je *Židovska omladina* osnovana pretpostavlja se prije 1915. godine jer je za vrijeme Prvoga svjetskog rata aktivno djelovala organizirajući koncerte na kojima je prikupljan novac za različite svrhe (invalidi, stradale, siromašne obitelji). Isto tako ne zna se tko su bili članovi *Omladine* i kakvu je imala organizacijsku strukturu. Koncerti koje su tijekom ratnih godina organizirali bili su vrlo dobro posjećeni i uvijek se tražila karta više. Pokrovitelj koncertnih događanja bio je predsjednik gornjogradske Općine Hugo Spitzer. Tako je na jednom od koncerata svirao čelist Krauss, pjevala Elsa Anhalt, a na glasoviru ih je pratila pijanistica Roth.¹⁰⁵⁶

Početak 1916. organizirali su literarno posijelo u dvorani gornjogradske Židovske bogoštovne općine, na kojem su recitirale Osječanke Julija Ungar, Lang, Katz, Mayer i Krauss. Tijekom godine su upriličena i predavanja, a zapaženija su bila Nikole Tolnauera o narodnom židovstvu i A. Garfinkela o pogromima Židova u Kišinjevu.¹⁰⁵⁷ U rujnu te godine upriličeno je još jedno literarno posijelo na kojem su u gornjogradskom *Casinu* recitirale Dora Josefovitz i Ella Weisberger.¹⁰⁵⁸

Dana 5. veljače 1917. organiziran je u Hrvatskom narodnom kazalištu koncert u svrhu ratne pripomoći.¹⁰⁵⁹ Koncerte za skupljanje darova, Društvo je održalo 29. listopada kao i 26. studenog 1917. Ovaj zadnji održan je u Hrvatskom narodnom kazalištu u organizaciji sa *Židovskom čitaonicom*.¹⁰⁶⁰ 18. travnja 1918. Židovska omladina je u zajedništvu s gornjogradskim gospojinskim društvom u prostorijama gornjogradske Kasine organizirala „Večer židovskih pjesama“. Zbog redarstvenih propisa (odredbe iz 1914.) kao priređivač je naveden odbor gornjogradskih gospođa. Novac se skupljao u korist ferijalne kolonije. Pjevala se i svirala židovska narodna glazba na hebrejskom i hrvatskom jeziku. Na zabavi su bili zastupani svi članovi osječkoga židovstva. Koncertne točke izvele su: Frizi Grete Krauss te supruge kapelnika Mirka Polića, Lava Friza. Čisti dobitak priredbe iznosio je više od

¹⁰⁵⁵ Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 90. Na koncertu je nastupio Leo Fritz (Lav Mirski).

¹⁰⁵⁶ *Hrvatska obrana*, br. 264., Osijek, 9. studenog 1915.; br. 269., 15. studenog 1915.; br. 275., 22. studenog 1915. br. 276., 23. studenog 1915.

¹⁰⁵⁷ *Hrvatska obrana*, br. 10., Osijek, 14. siječnja 1916.

¹⁰⁵⁸ *Hrvatska obrana*, br. 199., Osijek, 2. rujna 1916.; br. 201.-5. rujna 1916.

¹⁰⁵⁹ *Hrvatska obrana*, br. 17., Osijek, 20. siječnja 1917.; br. 23., 27. siječnja 1917.; br.29., 5. veljače 1917. br.31., 7. veljače 1917.

¹⁰⁶⁰ *Židov*, br. 7., Osijek, 16. prosinca 1917.; *Hrvatska obrana*, br. 248., 29. listopada 1917.; br.269., 24. studenog 1917.; br. 271., 27. studenog 1917.; br. 275., 1. prosinca 1917.

adi broj 3.

Koncert osječke židovske omladine.
Raspored za glazbeno-literarno veče osječke
židovske omladine jest ovaj:

1. G. Goltermann: Koncert A = moll
za violoncello. Violoncello g. F. Krausz, na
glasoviru prati g. M. Polić. 2. L. Uhland =
L. Dragutinović: „Pjevačeva kletva. Recitira
g. L. Dragutinović. 3. Fr. Liszt: Polonaise
E-dur. Na glasoviru gdjica D. Josefovicz
4. H. Beriot: Scènes de ballet za violinu
Violina g. Lang, na glasoviru prati gdjica
Ella Weissber. 5. Scholem-Aleckem (S. Rabi-
nović): Revni branitelji. Čita g. M. Preis.
6. E. Sauer: Echo de Vienne. Na glasoviru
gdjica D. Josefovicz. 7. M. Rosenfeld = A.
Licht: „Na krilu orkana“. Recitira g. L.
Dragutinović. 8. L. v. Beethoven: Trio Es=
dur za glasovir, violinu i violoncelo. Gg.
M. Polić, A. Lang, F. Krausz. Ulaznica:
I. odlo K 3 —. II. odlo K 2 —. Početak točno
9 sati.

Tekst o zabavi Židovske omladine - Koncert židovske omladine

1000 kruna.¹⁰⁶¹ 25. svibnja 1918. *Židovska omladina* održala je „literarno i glazbeno posijelo“ sa svrhom skupljanja prinosa za Narodni židovski fond.¹⁰⁶² Zadnja zabava u ovom razdoblju koju je *Židovska omladina* organizirala bilo je posijelo u dobrotvorne svrhe 28. studenoga 1918. na dan Hanuke i to u velikoj dvorani židovske škole u Gornjem Osijeku.¹⁰⁶³

Bar Giora srednjoškolsko društvo

Središnjica ovoga društva osnovana je pred kraj drugoga semestra u Beču kao „*Bar Giora*“ cionističko udruženje visokoškolaca iz jugoslavenskih zemalja. Svrha društva bila je da probudi i nacionalno jača osjećaje Židova studenata slavenskoga juga kao i da rade na ostvarenju cionističkih ideja „riječju i djelom“, da njeguju hebrejski jezik, židovsku povijest i književnost te da rade na zbližavanju Sefarda i Aškenaza. Za vrijeme ljetnih praznika članovi bečke *Bar Giora* su u svojim rodnim mjestima osnivali srednjoškolska udruženja. Tako su i u Osijeku osječki studenti pokrenuli podružnicu bečke *Bar Giora*.¹⁰⁶⁴ Prema nekim izvorima društvo je pokrenuto 1904. ili 1906. u vrijeme održavanja cionističkih kongresa u Osijeku na inicijativu Hüge Spitzera kako bi kao njezina središnjica širili cionističke ideje među srednjoškolcima, a prema drugima oko 1910. godine. Na čelu podružnica *Bar Giora* uvijek su bili cionistički prvaci, pa tako i osječke iako je bila srednjoškolsko društvo. Budući da je dijelilo istu svrhu i cilj kao Cionističko društvo „Theodor Herzl“ zajedno je s njima bilo uključeno u cionističke akcije. Pravila Društva ne postoje, te se ne znaju ni svi članovi. Jedan od uglednijih članova bio je Ervin Krauss, inače student prava u Beču koji je 1904. postao potpredsjednik bečke „*Bar Giora*“, zatim Arthur Spiller i Ernst Fischer.¹⁰⁶⁵ Isto tako, vrlo malo se zna o njegovom djelovanju do Prvog svjetskog rata, osim da su sudjelovali pri organizaciji cionističkih kongresa u Osijeku, te kao slušači cionističkih kongresa u Zemunu (1908.) i Sarajevu (1910.).¹⁰⁶⁶ Za vrijeme rata prestaje djelovati i obnavlja rad nakon završetka rata. Dana 28. studenog 1918. zajedno s novoosnovanim djevojačkim cionističkim društvom „Mirijam“ organiziraju proslavu Hanuke u dvorani gornjogradske Općine. Pozdravni govor održala je Mela Klein, a predavanje o Makabejcima, Sonnenfeld.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶¹ *Hrvatska obrana*, br. 70., Osijek, 26. ožujka 1918.; *Židov*, br. 9., Zagreb, 1. svibnja 1918. Program je bio: komadi izvedeni na violončelu: od Nadelja (Tužaljka starog oca, Tužaljka Rahele), Brucha (Kol Nidre), od Garfunkela (Ar naheros Bowel, Al tal wel mofor) i dr.

¹⁰⁶² *Židov*, br. 12., Zagreb, 16. lipnja 1918.

¹⁰⁶³ *Hrvatska obrana*, br. 275., Osijek, 27. studenog 1918.

¹⁰⁶⁴ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 185.-189.

¹⁰⁶⁵ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 190.

¹⁰⁶⁶ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 192.-204.

¹⁰⁶⁷ *Židov*, br. 25., Zagreb, 23. prosinca 1918., 6.; *Gideon*, br. 1., Zagreb, 1919. Društvo se 1919. ujedinilo s ostalim osječkim društvima u „Omladinsko udruženje Kaveret / Kaverot“.

Djevojačko cionističko društvo „Mirijam“

Sredinom listopada 1918. je osnovano Djevojačko cionističko društvo „Mirijam“, sa sjedištem u Ružinoj ulici, a predsjednica je bila Mela (Mella) Klein.¹⁰⁶⁸ Svrha društva bila je propagiranje cionističkih ideja među ženskom židovskom populacijom. Zbog nepostojanja arhive Društva ne zna se tko su sve bili članovi Društva. Društvo je već 28. studenoga u dvorani gornjogradske Židovske bogoštovne općine u Kolodvorskoj u zajedništvu s *Bar Giorom* srednjoškolskim društvom organiziralo Hanuka posijelo. Paljenjem svijeća i „Makabijevom“ koračnicom okupljeni su se zabavljali do kasno u noć. Društvo se 1919. pridružilo *Omladinskom udruženju Kaveret-Pčelinjak*.¹⁰⁶⁹

Izraelska ferijalna kolonija

Prva *Izraelska ferijalna kolonija* kao samostalno društvo osnovano je u Zagrebu početkom 1914. godine, s ciljem da se povežu supruge židovskih čelnika i uglednika i da dobrovoljnim prilozima ili priredbama skupljaju sredstva da se godišnje između 20-30 neuhranjene djece šalje na jednomjesečni oporavak na more ili u Lipik.¹⁰⁷⁰ Podružnica *Izraelske ferijalne kolonije* u Osijeku je započela s radom početkom 1918. i odmah u veljači 1918. organizirala zabavu s ciljem prikupljanja sredstava za „jugoslavensku djecu“.¹⁰⁷¹ U travnju 1918. u korist *Ferijalne kolonije* odbor židovskih gospođa i *Židovska omladina* organizirali su u prostorijama gornjogradske Kasine koncert „Večer židovskih pjesama“ i zabavu.¹⁰⁷² Tijekom 1918. podružnica se aktivirala i poslala djecu siromašnih Židova iz Osijeka (njih devetero) na liječenje u Lipik.

Ovo su društva koja su djelovala do 1919. godine. Velika većina nastavila je svoj rad i u međuratnom razdoblju, a osnovana su i neka nova.¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁸ *Židov*, br. 20., Zagreb, 16. listopada 1918., 5.; br. 33., 17. augusta 1934., 2.-3.

¹⁰⁶⁹ *Br.*, 1., Zagreb, 1919., 14.-15. *Židov*, br. 25., Zagreb, 23. prosinca 1918., 6.

¹⁰⁷⁰ *Spomenica Izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu, prigodom dvadesetpetogodišnjice opstanka Društva 1914.-1939.*, Zagreb, 1940.

¹⁰⁷¹ *Hrvatska obrana*, br. 39., Zagreb, 16. veljače 1918.

¹⁰⁷² *Židov*, br. 9., Zagreb, 1. svibnja 1918.; *Hrvatska obrana*, br. 70., Osijek, 26. ožujka 1918.

¹⁰⁷³ Vidi: ŽIVAKOVIĆ-KERŽE Zlata, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 95.-125.

Svakodnevnica i vjerski život

Židovska obitelj i tradicija¹⁰⁷⁴

„Židov sam!”¹⁰⁷⁵

Osječke židovske obitelji bile su najvećim dijelom aškenaskoga porijekla, dok se sefardskoga spominju samo neke koje dolaze iz Zemuna, Sarajeva, Trsta... (Altarac, Albahari, Tedeschi, Atijas...), s time da se većina sefardskih obitelji ipak doselila u Osijek nakon Prvoga svjetskog rata (Finci...). Doseljavanje Židova u grad na Dravi povećalo se od 50-ih i 60-ih godina 19. stoljeća pa sve do kraja toga stoljeća. Obitelji su bile mnogobrojne i imale su u prosjeku od petoro do šestoro djece, ali je bilo i onih s više od 10-ero djece. Budući da je vrlo malo djece umiralo pri porodu, broj Židova u Osijeku se tako znatno više povećavao od doseljavanja. Oni koji su se doselili tijekom 19. stoljeća, u većini, su imali vodeće/zapaženo, tj. značajno mjesto unutar židovskih općina, odnosno osječke zajednice u cjelini. Do 1918. prate se tri generacije Židova u Osijeku. Prva se doselila između 1840. i 1845. i mjesta rođenja su izvan granica Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Drugoj generaciji pripadaju njihova djeca, koja su većinom rođena u Osijeku i obližnjoj općini Retfali i susjednim mjestima u južnoj Mađarskoj (Dardi, Bonyhádu, Nagykanizsi, Siklósu, Szigetváru i dr.). Toj drugoj generaciji se vežu i nova doseljavanja, jer su nakon 1860. ta djeca (pojedinci – sinovi i kćeri) stasali za sklapanje brakova. Treću generaciju su, najvećom većinom, činili oni koji su rođeni u Osijeku od 1890. nadalje i koji su se ženili/udavali za svoje sugrađane ili iz židovskih obitelji najbližih mjesta. Krajem 19. stoljeća osječki Židovi su govorili hrvatskim ili inačicom njemačkoga jezika – esekerskim, nešto manje mađarskim, dok su prve obitelji koje su se nastanile u Osijeku, uz tadašnji njemački govorile jüdisch (jidiš), njemački s mješavinom hebrejskih izraza i intonacijom s kojom se govorilo u Istočnoj Europi. Taj jidiš poslije bi zadržali samo u kućnom opfođenju s članovima obitelji.

*

Kćeri osječkih imućnijih Židova, uglavnom, su se vjenčavale za mladoženje izvan Osijeka, iako je bilo i obrnutih primjera. Većina njihovih budućih supruga potjecali su rođenjem iz mjesta središnje Mađarske i iz susjednih južnomadžarskih županija (Baranja, Bačka, Banat), a znatno manje iz austrijskih i inih pokrajina, npr. Slovačke, ili Galicije, Rusije, Italije i drugih država. Znatno više ih je bilo iz najbliže okolice (Našica, Vukovara,

¹⁰⁷⁴ Ovo poglavlje napisano je prema prilogima nekoliko autora te analize matičnih knjiga Židovske općine u Osijeku i ostale litature: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 140.-150.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje; J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*; Kotel DA-DON, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004.; Jasminka DOMAŠ-NALBANTIĆ, *Šabat šalom*, Zagreb, 1999.; Jasminka DOMAŠ-NALBANTIĆ, *Obitelj*, Zagreb, 1996., 137.-140.

¹⁰⁷⁵ *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899., VIII.* Moto pod kojim je krajem 19. stoljeća nastupala Židovska općina u Osijeku.

Broda na Savi) te udaljenijih gradova npr. Varaždina i Zagreba. Supruge su nakon sklapanja braka, u većini, ostajale u Osijeku, jer su se njihovi supruzi uključivali u poslove njihovih očeva te im pomagali u radu i daljnjem širenju posla/poslovanja. Brakovi u židovstvu su u većini bili dogovoreni te su se preko bračnoga posrednika (*šadhana*) odnosno posredovanjem „udavača“ ili „snubiteljica“ i sklapali, a mladi bi se potom tek upoznali. Naime, budući da je „udavač“ imao širok krug poznanstava i veza prilikom dogovaranja je posredovao, nagovarao i pregovarao o materijalnim i inim prilikama mladenke, odnosno mladoženje.¹⁰⁷⁶ Tako su se većinom imućne osječke židovske obitelji međusobno obiteljski povezivale i na taj način stvarale jake poslovne i ine veze s obiteljima diljem Habsburške Monarhije. Stoga je nerijetko ženik iz, većinom obližnje, južne Mađarske ubrzo pozvao ili nagovorio svoje dalje ili bliže rođake/rođakinje da dođu u Osijek kako bi i oni, možebitno, sklopili bračnu vezu. Bilo je i primjera da su se dvojica braće oženila dvjema sestrama (braća Ignjat i Marko Kohn iz Hidaša 1863. oženili su sestre Tereziju i Pavku Lang).¹⁰⁷⁷

Židovski brak je sklapan prema židovskim propisima. Židovsko vjenčanje je imalo dva dijela: *erusin* (zaruke) ili *kidušin* (posveta) te *nisun* (ženidba). Nakon, približno 12 mjeseci od zaruka priređivan je u sinagogi obred *nisuin* – vjenčanje, pod *hupom* (baldahinom) te je tom prilikom davana *ketuba* (bračna isprava). Mladoženja bi prvo potpisao *ketubu* – ispravu koja navodi obveze supruga i prava supruge, zatim ju je potpisala mladenka, a potom su na to uvjerenje potpis stavila i dva svjedoka, koji su uglavnom bili roditelji mladenke ili mladoženje, odnosno staratelj ili najbliži rođaci u slučaju da su mladenkini roditelji preminuli.

Obred vjenčanja u gornjogradske sinagogi vodio je osječki rabin/nadrabin (Samuel Spitzer, Armand Kamnika i Simon Ungar). U razdoblju kada nije bilo rabina 1893. i 1900. vjenčanja je vodio vukovarski rabin J. Diamant, a od 1900. do 1901. đakovački rabin M. Ehreinpreis. Za članove donjogradske židovske općine, obred vjenčanja su uz glavnog osječkog rabina, znali obaviti u njegovom odsustvu ili po želji roditelja i donjogradske kantori Mavro Weiss (1885. – 1886.) i Jakov Grosskopf (1888.), vjeroučitelj Natan Schwarz (1896.) ili rabini gosti, srijemski nadrabin D. Löwy (1886.), mohački rabin Armin Fless/Fleš (1892., 1895.) i rabin iz Mogocsa J. Lebowitz.¹⁰⁷⁸

U židovstvu postoji mogućnost rastave – *gerušin*, ali se bračni par koji je vjenčan pod *hupom*, mogao rastati samo primanjem *geta* (isprave o rastavi). Prihvatljivi razlozi za rastavu bili su npr.: neplodnost, nevjera, bolest, tjelesni ili duševni nedostaci (*mana*) koji su otkriveni tek nakon vjenčanja, odbijanje spolnih odnosa partnera zbog odbojnosti ili nemogućnosti i drugo. Iako je

¹⁰⁷⁶ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 29.-30.

¹⁰⁷⁷ HR - HDA, M-3423.

¹⁰⁷⁸ HR - HDA, M - 3423; M-3437; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 141.-142.

razvrgavanja brakova bilo i kod osječkih Židova, ipak ih je do kraja Prvoga svjetskog rata bilo jako malo; nepoznato je iz kojih su razloga razvrgnuti.

U brak se stupalo da bi se pojedinac/pojedinka opskrbili za život i da ne bi ostali na teret ostalim članovima svoje obitelji. Svaki odrasli muškarac je morao osnovati vlastitu obitelj, ali tek pošto bi priskrbio izvjestan imetak, pa je prosječna dob ženika u Osijeku bila između 28 i 35 godina. Budući da su i djevojke imale obvezu sklapanja braka njihova je dob za udaju bila oko 20 godine (djevojka s 25 godina nije se više smatrala mladom).¹⁰⁷⁹ Pri tome do kraja Prvoga svjetskog rata, tj. 1918. godine, djevojke iz osječkih židovskih obitelji koje nisu napunile 18 godina rijetko su se tako rano udavale; gotovo da ih i nema. Velikih razlika u godinama između ženika i udavače kod osječkih židovskih obitelji i nema previše. Rijetki su primjeri da mladoženja ima više od 50, a mlada oko 20 godina.

Mješoviti brakovi između Židova i ostalih (kršćanskih vjeroispovijesti) do kraja Prvoga svjetskog rata vrlo su rijetki. Mogući su u formi građanskoga (civilnoga) sklapanja braka u austrijskom dijelu Carevine po zakonu od 25. svibnja 1868. koji je uredio interkonfesionalne odnošaje austrijskih državljana, a u Ugarskoj od 1. rujna 1895. godine.¹⁰⁸⁰ U Hrvatskoj mješoviti brak je crkva dopuštala samo među kršćanskim vjeroispovijestima ako akatolička stranka obeća pismeno da će dopustiti katoličkoj stranci slobodu u vršenju vjerskih dužnosti i da će djecu bilo mušku bilo žensku dati krstiti u vjeri katoličkoj, dok brakovi između Židova i kršćana nisu bili dopušteni te bi Židovi prelazili na vjeru svojega supružnika, bilo katolika, protestanta ili pravoslavca. Zakonski brakovi između Židova i katolika u Hrvatskoj nisu bili mogući, no zaručnici da bi to izbjegli pribjegavali su drugim načinima, npr. mijenjanjem zavičajnosti.¹⁰⁸¹ Stoga je očito da mješoviti brakovi *de jure* nisu bili mogući, ali *de facto* su se događali, jer službene vlasti nisu tako strogo pazile na slovo zakona, a ni lokalni svećenici nisu bili tako strogi u provođenju crkvenih zakona.

¹⁰⁷⁹ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, I. izdanje, 25. „...Omama se udala 1852. ... Omami dakle nije preostalo ništa drugo već da prihvati ženika kojega joj je obitelj predložila. Učinila je to teška srca, ali se već približavala 25. godini života, što se u ono vrijeme više nije smatralo pravom mladošću, i stoga je morala biti sretna da je netko još želi uzeti za ženu. Ni moj otata više nije bio mlad, približavao se 36. godini života. Trebalo mu je više od 25 godina da najprije kao kalfa, potom kao trgovački pomoćnik uz velika odricanja uštedi krajcaru po krajcaru i konačno uspije kupiti vlastiti dućan.”

¹⁰⁸⁰ Mario STRECHA, „Sve za vjeru i domovinu“ - idejna strujanja u katolicizmu u banskoj Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća, *Croatica Christiana Periodica*, 38, Zagreb, 1995., 73-132.; J. WEBER, *Katekizam katoličkog ženitbenoga prava*, drugo popravljeno izdanje preveo dr. Andrija Jagatić, Sarajevo, 1886., 175. - 197. U Ugarskoj i Erdelju te posebice u Hrvatskoj, prije nego li je uveden *Opći građanski zakonik*, u bračnim stvarima za katolike vrijedilo je kanonsko pravo, a ono nije prestalo ni onda kada je uveden građanski zakonik (1. svibnja 1853.) jer članak III. uvedenoga carskog patenta od 29. studenoga 1852. propisuje da se propisi o bračnom pravu, sadržani u drugom poglavlju zakonika, ukoliko se odnose na valjano sklapanje i raspravu o nezakonitosti braka, rastavu od stola i postelje i raskid braka, ne primjenjuju u Kraljevini Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji na sljedbenike rimokatoličke vjeroispovijesti, nego za njih i nadalje vrijede postojeći zakoni i propisi njihove vjeroispovijesti. Godine 1855. potpisan je konkordat između pape Pia IX. i cara i kralja Franje Josip I. koji je proglašen carskim patentom od 5. studenoga 1855. U članku X. Konkordata utvrđuje se da će crkveni sudac po propisima svetih zakona crkvenih i po propisima kanona Tridentinskih suditi u bračnim stvarima katolika, dok će svjetovni sudac presuđivati jedino građanske posljedice braka. Nakon toga izdan je 8. listopada 1856. *Zakon o brakovima katolika u cesarevini austrijskoj i kao prilog II. Naputak za duhovne sudove u cesarevini austrijskoj glede bračnih predmeta*. Ovakvo bračno pravo ostalo je u Hrvatskoj sve do 1918., kada su unesene promjene u katoličko bračno pravo, a drugo poglavlje građanskog zakonika vrijedilo je samo za protestante i Izraelčane (Židove), a za katolike ne.

¹⁰⁸¹ D. ČEPULO, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868. -1918.- pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta“, 797.-805.; K. MUTAVDJIĆ, *Zavičajno pravo*, 300.-310.

Prije nego li bi se vjenčali, zaručnici mješovitih vjeroispovijesti iz Osijeka bi promijenili mjesto stanovanja i nastanili se na šest tjedana u neko od mjesta u susjednoj Mađarskoj ili u najbliži grad ili trgovište diljem Hrvatske gdje su mješoviti brakovi bili dopušteni i tamo se vjenčali te se nakon građanske ženidbe vratili u Osijek ili mjesto u kojem su živjeli. O takvom sklapanju braka pisala je u svojim memoarima Vilma Vukelić rođ Miskolczy: *...Zbog sklapanja braka s Milkom Vukelićem, nametnulo se pitanje vjere, jer je majka ustrajala da ne prijeđem na kršćanstvo, a u Hrvatskoj toga vremena još nije bilo građanskih brakova. Zato smo morali barem fiktivno izboriti da nam je mjesto stalnog prebivališta obližnja Darda (koja je tada bila pod mađarskom jurisdikcijom). Zapravo smo kupili kuću i njome intabulirali (uknjižiti pravo vlasništva) kauciju. Kako je Milko bio časnik, mađarsko vojno ministarstvo priznavalo je samo crkvena vjenčanja. Zbog toga se morao naći svećenik koji bi nam nakon vjenčanja u mjesnom uredu i pored naših različitih konfesija dao crkveni blagoslov i potvrdio ga službenim vjenčanim listom...* Nakon prikupljenih dokumenata udala se te 1902. u Dardi i tu su jedno vrijeme živjeli.¹⁰⁸²

Osječki Židovi su relativno malo istupali iz židovske vjeroispovijesti i kada bi to činili uglavnom je bilo zbog sklapanja braka s pripadnikom druge vjeroispovijesti budući da su mješoviti brakovi židova (izraeličanin) s kršćanskim vjeroispovijestima bili zabranjeni (tako je u Osijeku 1901. istupilo iz židovstva 2 osobe, 1902. – 1, 1903. – 5, 1904. – 3, 1905. – 3).¹⁰⁸³

Rođenje djeteta bila je najveća radost svake židovske obitelji. Djeca su se rađala u braku, a vrlo je malo u Osijeku bilo nezakonito rođene djece. Postojala je razlika između rođenja muškoga odnosno ženskoga djeteta, jer je u tradicijskom židovstvu rođenje dječaka dočekivano s većom radošću od rođenja djevojčice budući da rođenje sina potvrđuje Savez s Vječnim, a rođenje djevojčice nije imalo vezu s nekim posebnim obredom. Primanje u zajednicu dječaka vezano je uz obred obrezivanja nazvan *brit mila/berit mila* (savez obrezivanja). U ranijim vremenima obrezivanje se obavljalo u sinagogi, a poslije sve češće u obiteljskom domu, što su činili i osječki Židovi budući da je to simbol židovstva i saveza s Bogom. Doduše, u Osijeku je bilo primjera da su roditelji iz uglednijih osječkih obitelji zabranili obrezivanje, mada su svoje dijete upisali u matičnu knjigu jedne od židovskih općina ovisno o tome u kojem su dijelu Osijeka živjeli. Obveza obrezivanja bila je obveza oca prema sinu, a obavljao ju je *mohel*, tj. osoba koju su rabin ili državne vlasti (*Odjel za bogoštovlje i nastavu*) ovlastile za obavljanje te obveze. Do osnivanja židovskih općina i pojave *mohela*, obrezivanje je obavljao otac dječaka, a od 1899. se kao obrezatelj pojavljuje liječnik židovskog podrijetla. Godine 1899. *Odjel za bogoštovlje i nastavu* tražio je da prilikom obrezivanja novo rođene muške djece židovske vjeroispovijesti prisustvuje najbliži uredovni liječnik.

¹⁰⁸² V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, 243.

¹⁰⁸³ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913., 677.

Prije nego li donese bilo kakvu odluku o tom pitanju, Odjel je tražio savjet ili mnijenje svih židovskih općina u Hrvatskoj. Ovakva molba već je bila upućena 1887. godine, a Osječka gornjogradska židovska općina je već tada izjavila da nema zamjerke, ali je tražila da to bude židovski liječnik. Odobravanje ove odluke nije podržavao samo nadržabin Samuel Spitzer, jer je to držao nepotrebnim. To pitanje je ponovno pokrenuto 1899., očito zbog prevelike smrtnosti muške novorođene djece, kada je donesena odluka, da samom činu prisustvuje nadležni liječnik ili gradski fizik, a odluku je potvrdilo Kraljevsko ugarsko ministarstvo. Osječka zajednica prihvatila je ovu odluku zajedno s rabinom Arminom Kaminskim koji je u svojem dopisu razložio opravdanost prisustva liječnika prilikom obrezanja i pri tom je ovlastila liječnika Isidora Arminskog da prisustvuje obrezanju djece. U dopisu Visokoj kraljevskoj vladi rabin Armin Kaminski je obrazlagao svoj stav naslanjajući se na izraelitske teologe i povjesničare, koji smatraju „da je čin obrezanja najvažniji vjerski običaj i najvažniji razlikujući znamen za izraelitsku vjeru, jer time čuvaju mozaičku nauku“. Žalio se i da zbog čestih smrtnih slučajeva, nekolicina roditelja odbija obrezati dijete, pa je opravdano što je Odjel postavio pitanje prisutnosti liječnika i naredio da tom činu prisustvuje gradski fizik.¹⁰⁸⁴

Imena djeci (sinu ili kćeri) davana su prema nekom dragom preminulom rođaku/rođakinji, ocu, djedu ili baki ili prema osobi čije bi osobine roditelji željeli u svojem djetetu te se taj običaj prenosio s koljena na koljeno.¹⁰⁸⁵ Dječak je ime dobio za vrijeme *brita* (obrezivanja), a djevojčica u sinagogi za vrijeme čitanja Tore. Uobičajena židovska imena bila su: Samuil/Salamon/Samojilo/Samu, Mojsije/Mošé, Aaron, Avram/Avraham/Abraham, Jakov/Jakob, David, Ruth, Hanna/Hana, Rivka/Rebeka. Najčešća imena među osječkim Židovima bila su: Ignjat/Ignác, Marko, Mavro/Moric/Mór, Pavao/Pál, Aleksandar/Šandor /Sándor, Ana/Anna, Lavoslav/Leopold/Lipót, Ljudevit/Lajos, Dragutin /Károly, Filip/Fülöp, Hinko/Henrik, Herman/Armin, Jelena/Ilona/Ilka, Elisabeta/Erzsébet, Marija/Mária/Irma, Maksimljan/Max, Josip/József, Julijo/Gyula, Katharina/Katalin/Kata, Johanna/Ivana, Regina /Kraljica/Rejna/Rena, Terezija/Teréz, Sigmund/Žigmund, Sofija/Zsófia/Sophie, Cvijeta/Flora, Ruža/Rosa/Rosalija/Roza, Ignjat/Ignaz/Vatroslav, Fanika, Ernestina, Charlotta i dr.¹⁰⁸⁶

Značajne su bile proslave vezane uz punoljetnost djece. Tako je dječak, kada bi navršio 13 godina i jedan dan postao *bar micva* – sin Zakona i od tada

¹⁰⁸⁴ HR - HDA, BiNZV, kut. 411/1899.; (15/1899.; 11939/1887., 15/1899.; 516/1899.).

¹⁰⁸⁵ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 20. Ime pretka V. Vukelić prenosilo se s koljena na koljeno. „...Ime Mayer Ulmann ponavljalo se u obitelji bez prestanka. Tako se zvao brat moje omame, tako se zvao brat njezina oca...“

¹⁰⁸⁶ Hr - HDA-M-3423.; M-3430. Vrlo je teško govoriti o imenima koja su se davala djeci iz razloga što su matične knjige Židovske općine Osijek prijepis starijih te su imena koja su unesena poslije kroatizirana, odnosno njemačko ili mađarsko ime ukoliko je imalo istoznačnicu u hrvatskom jeziku, unosilo se u tom obliku. Tako se za žensko ime vrlo često pojavljuje Kraljica, iako su se te ženske osobe službeno zvale Regina. Da bi se točno utvrdila imena osoba, potrebna su podrobija istraživanja brojne arhivske grade.

Bat Micva iz 1932.

je postao obvezan ispunjavati sve micve¹⁰⁸⁷ iz Tore koje obvezuju muškarca. Na taj dan su u sinagogi roditelji priređivali svečanost na kojoj je dječak ispunjavao dvije micve, dakako, prvi put u životu. Jedna je vezivanje teflina i čitanje Tore. Djevojčica je nakon 12 godina i jedan dan postala *bat micva* – kći Zakona, i od toga dana pa nadalje bila je obvezna ispunjavati sve Božje zapovjedi koje su obvezivale ženu. Nakon tih proslava roditelji su u krugu obitelji i prijatelja obvezno priredili objed.¹⁰⁸⁸

*

Iz sačuvanih vrela može se zaključiti da su pridošle obitelji bile ortodoksne i religiozne, ali koliko su im to prilike dopuštale, budući da su tek od 1849. osječki Židovi imali općinu, a od 1856. i školovanoga rabina. Dakako, da su se od samoga dolaska u Osijek i nadalje pridržavali svih Božjih naredbi – *micva/micvot* koje propisuje Tora. Sve vjerske obaveze i molitva do prve polovice 19. stoljeća obavljane su unutar obitelji ili unutar zajednice, ako su zajednicu činila deseterica muškaraca starijih od 13 godina i jednog dana sposobnih za zajedničku molitvu ili *minjan*. Ako toga ne bi bilo, onda su odlazili u susjednu južnu Mađarsku, tj. baranjsko mjesto Darđu, koja je imala rabina i sinagogu. U židovskim obiteljima je otac bio nositelj obitelji i brinuo se o vjerskom/religijskom odgoju djece te o financijskim poslovima. Majka se u obitelji brinula o svim drugim segmentima života vezanim za poslove unutar doma (odgoj djece i dr.). Podaci iz matičnih knjiga gornjogradske i donjogradske Židovske bogoštovne općine ukazuju da su prve židovske obitelji imale

¹⁰⁸⁷ J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 66-67. Torom je za Židove zapovjedeno poštovanje Tarjag micvot - 613 obvezujućih odredaba -micvot, podijeljenih na dva dijela: 248 naredbenih (što odgovaraju broju kostiju u ljudskom tijelu) i 365 zabranjujućih (što odgovara broju dana sunčeve godine). Ukupan zbroj od 613 micvot/micvi određen je rabinskom tradicijom. Naredbene micvot propisuju odnos prema Bogu i Tori, hramske dužnosti, darove i žrtve, obrednu čistoću, prehrambene običaje, načine proslave blagdana, obiteljske i društvene odnose i slično, a zabrane određuju koje ponašanje se mora izbjegavati.

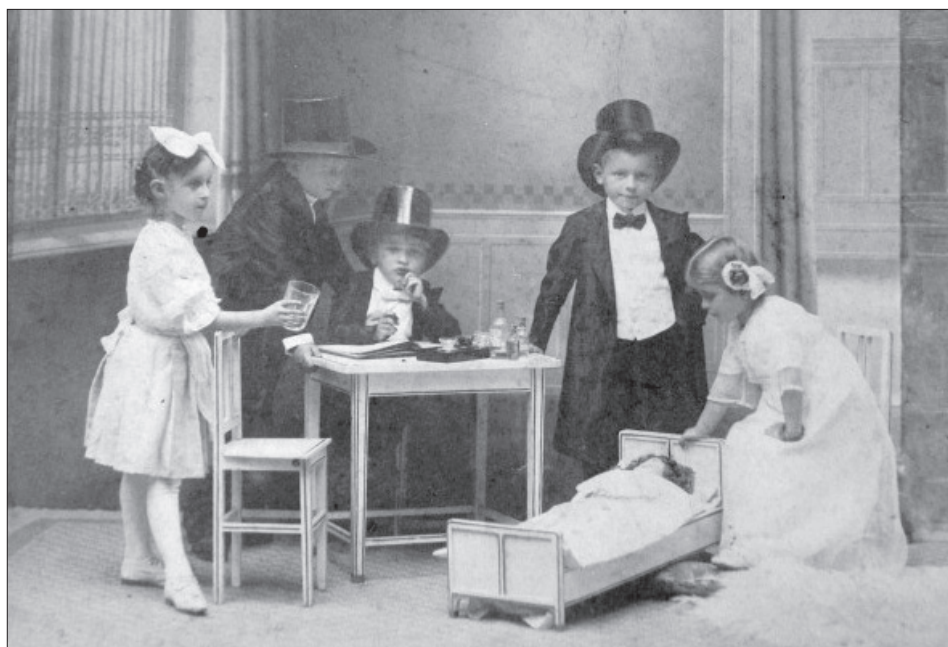
¹⁰⁸⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 144.-145.; K. DA-DON, *Židovstvo*, 434.-436.; J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 189.-194.

koljića/šahtera u zajednici te proizvodnog rabina, koji je uz rabinsku službu bio i obrezivač djece. Vjersko obrazovanje djeca su primala unutar obitelji preko oca, ako nije bilo rabina, a ako je postojala općina unutar *hedera*. U prvoj polovici 19. stoljeća opće obrazovanje djece u imućnijim obiteljima bilo je namijenjeno samo dječacima, dok su djevojčice samo naučile čitati i pisati. Dječake su podučavali privatni učitelji, a djevojčice su minimalno/temeljno obrazovanje stjecale unutar obitelji. Sve do kraja 80-ih godina 19. st. su židovske obitelji tradicionalne, manje ortodoksne, te su postupno dolazile pod utjecaj reformizma. To je vrijeme kada se i djevojčice uključuju u školovanje kroz vlastitu konfesionalnu školu i opće građanske škole u Osijeku.¹⁰⁸⁹

Pokojnici su sahranjivani na tradicionalan način i to na groblju prema pripadnosti općine. Ako su pripadali općini u Donjem gradu pokapani su ili na donjogradskom groblju ili u jugoistočnom dijelu grada na Bikari. Oni koji su pripadali gornjogradskoj Židovskoj bogoštovnoj općini pokapani su na gornjogradskom židovskom groblju (na lokaciji uz sjevero-istočni dio današnje Ulice Leopolda Bogdana Mandića).¹⁰⁹⁰ Žalovanje/tugovanje za pokojnikom vezano je uz članove obitelji i u židovstvu postoje propisi koji određuju što je zabranjeno, a što dopušteno te koji su običaji vezani za to razdoblje. Inače se za sve potrebe oko pokojnika i njegova pogreba brinula *Hevra Kadiša*, skupina židovskih muškaraca i žena ovisno o spolu umirućega. Njihove su bile dužnosti danonoćni boravak uz umirućega, koji bi se pred njima ispovjedio ukoliko bi bio sposoban, kao i pažnja da umirući posljednjim dahom izgovori riječi molitve *Š'ma Israel – Čuj Izraele* (temeljni iskaz vjerovanja u Jednoga Boga). Ukoliko umirući nije bio sposoban izgovoriti ove riječi, članovi *Hevre Kadiše* učinili su to umjesto njega ili nje. Nakon smrti tijelo se polagalo na pod, a nazočni su neposredno nakon nastupanja smrti derali svoju odjeću, govoreći „Baruh Dajan ha Emet – Blagoslovljen Pravedni sudac“, što je znak utjehe i pomirenja s Božjom odlukom. Tijelo se ni u jednom trenutku nije napuštalo, a cijelo vrijeme gorjela je pokraj pokojnikove glave svijeća. Pokojnik/pokojnica bi se pokrila crnom tkaninom i okrenula licem prema vratima, od kuda će biti iznesena na svoj posljednji put. Pogreb se obavljao u prisustvu članova *Hevre Kadiše* i niti u jednom trenutku u poslove oko opremanja pokojnika ili pogreba nije smjela biti uključena bilo koja plaćena osoba. Na samom groblju najbliža pokojnikova rodbina je kao vanjski znak žalosti zaderala odjeću (obično ovratnik). Radi iskazivanja dužnoga poštovanja prema tijelu preminuloga, pogreb se obavljao što je prije moguće, izuzev Šabata i tijekom prvih dana višednevnih

¹⁰⁸⁹ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 31., Baka Vilme Vukelić doselila se sa suprugom 1852. u Osijek, evo kako ih ona opisuje: „...Muž joj je potjecao iz ortodoksne sredine i za njega je strogo pridržavanje ritualnih propisa bilo neka vrsta odmora od briga vezanih za dućan, neko udaljšavanje od svakidašnjice. I omama je bila pobožna, ali na drugi način. Za nju je pobožnost bila stvar duše, za razliku od usvojenih običaja, koje je inače rado održavala i svojom vedrinom, darežljivošću i spontanim bićem činila još svečanijim...“

¹⁰⁹⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 146.

Purim u Osijeku, 1912.

blagdana. U domu ožalošćenih sva su zrcala nakon nastupanja smrti bila zastrta crnom tkaninom, a pokojnikova najbliža obitelj bila je sedam dana u stanju duboke ožalošćenosti. Ukupno se za pokojnikom žalilo mjesec dana, osim za roditeljima, za kojima je žalost trajala godinu dana.

*

Krajem 19. stoljeća osječke židovske obitelji sve su više sekularizirane i ne toliko religiozne, mada i dalje u zajednici postoje ortodoksne i religiozne obitelji. Doduše, nastojali su sačuvati osjećaj židovstva, i to u vjerskom i u nacionalnom pogledu. Unutar obitelji poštovani su tradicionalni židovski zakoni i običaji, ali bez stroge religioznosti. Njihov je identitet najviše dolazio do izražaja u očuvanju naslijeđenih običaja i proslavljanju židovskih blagdana – Pesaha (blagdan oslobođenja), Jom Kipura (Dan pomirbe), Roš Hašane (Nova godina), Hanuke (blagdan svjetlosti/posvećenje), Purima i Sukota (blagdan koliba/sjenica), koji su slavljani ne samo u obitelji, već su u prostorijama općina i osječkih kavana organizirane zabave i priredbe na koje su pozivani ugledni osječki građani svih vjeroispovijesti. Blagdan Hanuke simbolizira Hanukija svijećnjak sa 9 krakova te nema židovske obitelji koja nije imala u svojem domaćinstvu ovaj obredni predmet. Jedan od najdrevnijih i najpoznatijih židovskih simbola i simbolizira židovski narod je Menora. Bila je sastavnica pribora jeruzalemskoga Hrama sve do njegova spaljivanja i rušenja za vrijeme rimske opsade Jeruzalema 70. godine. Izvorni izgled *Menore* isklesan je na slavoluku vojskovođe Tita, sina rimskoga cara Vespazijana, podignutoga u Rimu u čast pobjede nad

Purim u Osijeku

Judejcima. Budući da su male kućne menore znak obiteljske pripadnosti židovskoj zajednici,¹⁰⁹¹ bez obzira na to koliko su religiozni bili osječki Židovi ovaj predmet oduvijek je krasio njihov dom i sam po sebi izražavao njihovo židovsko podrijetlo.¹⁰⁹²

Blagdan povodom kojeg su se najčešće organizirale priredbe bio je Purim, koji govori o izbavljenju židovskoga naroda iz Perzijskog Carstva te se tom prigodom čita Svitak o Esteri. Uz Purim su vezani i običaji prerusavanja u različite likove pomoću kostima i krinki te su pekli kolače punjene pekmezom i makom. Priređivali su i smiješne predstave/purimski igrokazi za koje se u Hrvatskoj udomaćio naziv „purimšpil“. Za vrijeme toga blagdana posluživane su različite slastice, osobito *purimkindl*, bademi, grožđice, ušećerena narančina kora (arancin), limunov sok, cimet i vanilija i drugo.¹⁰⁹³

Šabat/sabat, odnosno svečani dan počinka, poštovao se unutar osječkih židovskih obitelji kao što propisuje Tora i to je najsvetiji dan u židovskom kalendaru. Počinje u predvečerje petka, a završava subotnjim predvečerjem. Sve djelatnosti kojima se utječe na fizičko okružje, tj. kojima se mijenja okružje (paljenje i gašenje svijetla, priprava hrane, uređivanje i pranje odjeće, pisanje, svaka poljodjelska i gospodarska aktivnost, kupovanje, prodavanje, služenje prijevoznim sredstvima, nošenje bilo kojeg predmeta i dr.), zabranjene su na šabat. Stoga, gotovo sve, za šabat se priređivalo prije njegova početka. Imućnije osječke obitelji su za te poslove imali kršćanske

¹⁰⁹¹ J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 119.-120.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, 105.

¹⁰⁹² Zdravko SVETLIČIĆ, Herman, *Menora*, Osijek, br. 5., lipanj, 2009., 14.-15. Herman Goldstein je bio tih i povučen i nije isticao svoje židovsko podrijetlo. Tek je menora u njegovoj sobi dostojanstveno govorila za sebe.

¹⁰⁹³ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 152.-153.; I. izdanje, 100.-101.

Henriette Engelsrath udana Kaiser

služkinje ili kućne pomoćnice. Da je šabat u potpunosti poštivan, svjedoči primjer zastupnika Gradskog poglavarstva Adolfa Mayera, stanovnika Gornjega grada, koji nije 1868. potpisao prisegu na konstituirajućoj sjednici Gradskoga zastupstva, sazvanoj u subotu, jer sjednici nije nazočio zbog zabrane pisanja, nego je svoju dužnost izvršio neki drugi dan.¹⁰⁹⁴ Šabat se, po vjerskoj obvezi, dočekivao radosno, i to priređivanjem najbolje hrane i odijevanjem najbolje odjeće, uz lijepo uređeni blagdanski stol i svjetlost dviju svijeća. Da se ta obaveza poštovala potvrđuje Vilma Vukelić u svojoj memoarskoj knjizi: *Tragovi prošlosti* i tu navodi da je njezina baka „finiju opravu“ čuvala i nosila samo na šabat.¹⁰⁹⁵

Osječki su se Židovi pridržavali ritualnih pravila, posebice propisa o prehrani (*kašrut*) hraneći se samo dopuštenim namirnicama (*košer/kašer*). Da bi životinje i ptice bile *košer*, podobne za jelo, nužno su ih zaklali na obredno čist način, nazvan *šehita*. Postupak je mogao obaviti samo izučeni i ovlašteni *šohet/šahter*, tj. obredni mesar, koji je bio uvaženi član zajednice. Glede pripremanja obroka imućnije židovske obitelji imale su kuharice, većinom židovskoga podrijetla, dok je u obiteljima srednjih i nižih slojeva domaćica sama pripremala hranu. Jela su pripremana prema receptima aškenaske kuhinje, i to pod utjecajem njemačke i/ili mađarske kuhinje. Pripremano je i posluživano kuhano i/ili pečeno meso, riba, perad, kompoti i salate, savijače, pokladnice, torte i sladoledi.

Uz zgradu sinagoge, odnosno zgradu židovske općine ili u zasebnom sklopu postojali su i popratni sadržaji, kao što su molitvene i učeničke prostorije, kuhinje s blagovaonicom i prostorije obredne kupke (*mikve*). Uranjanje u mikve (obredna kupelj) je isto tako jedna od *micva*. *Mikve* su bazen za uranjanje radi očišćenja od obredne nečistoće koji je napunjen prikupljenom kišnicom ili protočnom vodom. U mikve su se uranjale žene radi očišćenja od nečistoće krvarenja, ne-Židovi pri prijelazu na židovstvo, posuđe koje su proizveli ne-Židovi, prije prve uporabe, pojedinci prije šabata, blagdana, Jom Kipur i tijekom deset dana pokore, mladenka dan prije vjenčanja. Ne zna se točno gdje su se mikve u Osijeku nalazile i jesu li uopće postojale. Možemo

¹⁰⁹⁴ S. SRŠAN (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, 60.-61.

¹⁰⁹⁵ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 14. U odjeljku gdje V. Vukelić opisuje svoju baku piše: „...Uvijek je bila odjevena u istu opravu. To jest, sve su njezine oprave bile od iste tkanine i istoga kroja, osim one crne svilene koju je nosila na šabat“.

Obitelj Kaiser 1897. ili 1898.

pretpostaviti da su bile dio popratnih institucija zgrada koje su se nalazile kod sinagoge.

Većina obitelji, koje su se doselile u Osijek sredinom 19. stoljeća, bile su vrlo pobožne i prakticirale su židovski ritualni ceremonijal. Glava i/ili najstariji član obitelji (djed, otac, suprug u obitelji) započinjao je dan molitvom. Na glavi je imao kipu (obaveza pokrivanja glave u muškarca šeširovom ili kapićom), stavljao bi molitveni ogrtač, a povrh njega molitveno remenje s kojeg su u kožnim kapsulama visjele pergamentske role ispisane tekstom iz Talmuda. Remenje bi omotao oko čela i oko lijeve ruke te bi pjevajući izgovarao molitvu i pritom se ljuljao gornjim dijelom tijela naprijed i natrag.

Lola, Mary i brat Franz Springer

*

Od kraja 80-ih i 90-ih godina 19. stoljeća sekularizacija, ali i asimilacija je sve više zahvaćala Židove. Bogatije osječke židovske obitelji slijedile su i

Gradski vrt

tadašnje modne trendove u opremanju svojih domova i u odjeći. Toalete su se naručivale iz Beča, Londona i pratili su se najnoviji modni trendovi koliko god su mogli, ovisno o tome koliko je trebalo vremena da trendovi iz Pariza i Beča stignu do Osijeka. Uz zabave i plesove koje su organizirale članice dobrovoljnih židovskih društava, jedina mogućnost da se žena pokaže u punoj modnoj raskoši bile su ljetne promenade u Gradskom vrtu.¹⁰⁹⁶ Uz osnovno njegovanje tradicionalnih običaja unutar obitelji, i to ne kod svih židovskih obitelji, osječki se ni po čemu drugom nisu razlikovali od ostalih sugrađana. Bilo je obitelji koje nisu slavile sabat, seder (večer prije Pesaha) ili židovske blagdane, niti su se pridržavale ritualno priređenih jela, no svojeg židovstva se nisu odriicali.¹⁰⁹⁷ Kako je, glede toga, bilo u osječkim obiteljima najbolje prikazuje izvještaj gornjogradske Židovske bogoštovne općine u kojem piše da se uvidjelo da polako u obiteljima nestaje židovskoga odgoja, te zbog toga osječka židovska općina sve nade polaže u židovsku konfesionalnu školu koja bi trebala preuzeti tu ulogu, jer u općoj državnoj školi unutar židovskoga vjeronauka rabini ne mogu u dovoljnoj mjeri usaditi „židovskog znanja, osjećanja i mišljenja“.¹⁰⁹⁸ Zbog toga nadali su se da će nakon izgradnje zgrade židovske škole, osječki Židovi više slati djecu u židovsku, nego li u opću pučku u kojoj će uz opće predmete učiti i hebrejski jezik i nauk vjere. Odlučili su unutar općine stupati pod motom „Židov sam!“¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁶ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 158.-159.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, 106.-107., 121.

¹⁰⁹⁷ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 158.-159.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti (memoari)*, 106.-107., 121.

¹⁰⁹⁸ *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, V.

¹⁰⁹⁹ *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, VIII.

*U susret velikih promjena (1914. – 1918.)*¹¹⁰⁰

Hrvatska historiografija se vrlo malo bavila Židovima i njihovim djelovanjem u Hrvatskoj tijekom Prvoga svjetskog rata, a razlozi su mnogobrojni, od nepostojanja lokalnih povijesti židovskih zajednica, nedostatka opsežnijih istraživanja Prvoga svjetskog rata, do još uvijek nepreciznih podataka o gubicima i drugo.¹¹⁰¹ Što se tiče povijesti Osijeka za vrijeme Prvog svjetskog rata i ona je nedovoljno istražena. Do danas objavljeno je nekoliko članaka s tematikom o Osijeku za vrijeme Prvoga svjetskog rata te nekolicina gdje se Slavonija i grad Osijek periferno spominju u okviru gospodarskih, političkih i kulturnih istraživanja.¹¹⁰²

Prvi svjetski rat ili „Veliki rat“ kako su ga u to vrijeme nazivali, bio je najveći ratni sukob u dotadašnjoj povijesti čovječanstva. U početku je bio zamišljen kao brzi rat, a uskoro se pretvorio u dugotrajni i iscrpljujući sukob. Početak rata je u Monarhiji dočekan s oduševljenjem jer se smatralo da će biti kratkotrajan, bez velikih žrtava a i da će teritorijalna proširenja znatno unaprijediti gospodarsko stanje u Monarhiji. U skladu s ovim općim zanosom austrougarski Židovi (s time i hrvatski) kao lojalni građani Monarhije sa svim pripadnicima Monarhije stali su u prve redove zaštite „domovine“.¹¹⁰³

U zadnjem broju *Židovske smotre* u uvodnom članku najbolje je opisan stav habsburških Židova, u našem slučaju Židova iz Hrvatske prema izbijanju

¹¹⁰⁰ Prvi rad općenito o položaju Židova za vrijeme Prvog svjetskog rata, objavljen je u: Ljiljana DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata (1914.-1918.)“, 1918. u *hrvatskoj povijesti, Zbornik radova*, Zagreb, 2012., Matica Hrvatska, 427.-454.

¹¹⁰¹ Da bi se mogao napraviti tekst o Židovima u Hrvatskoj tijekom Prvoga svjetskog rata u prvom redu nedostaju brojne lokalne povijesti židovskih zajednica koje bi pružile sliku ukupne djelatnosti židovskog stanovništva, ali i sama opsežnija istraživanja o Prvom svjetskom ratu. Kada govorimo o broju stradalih, možemo reći da ni demografske promjene izazvane Prvim svjetskim ratom nisu cjelokupno obrađene iako se tu i tamo nalaze određeni opisi i kvantifikacije. Zanimljivo je da su se hrvatska historiografija, a s njom i ostale, više bavile istraživanjem propasti Austrougarske monarhije, nego li gubicima iste. Gubici na bojnopolju, zarobljeničkim i internacijskim logorima, a i po bolnicama i domaćinstvima bili su veliki, međutim zbog toga što je Monarhija izgubila rat oni nisu nikada bili definitivno sumirani, već su se donosile procjene za čitavu Monarhiju. Budući da se novostvorena Država Slovenaca, Hrvata i Srba, borila na strani Centralnih sila protiv Antante, kasnijim spajanjem s Kraljevinom Srbijom i ulaskom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, prikrivala je i zatajavala svoje gubitke za vrijeme Prvog svjetskog rata, a sjećanja na poginule su prepuštena njihovim obiteljima. Većina poginulih u Prvom svjetskom ratu na području Hrvatske i Slavonije, uglavnom nisu ni dobili svoje spomenike, ako nisu bili podignuti još tijekom rata, a nisu rađene niti liste poginulih na raznim europskim ratištima.

¹¹⁰² Stjepan SRŠAN, *Osječki ljetopis 1686.-1945.*, Osijek, 1993.; Ivan BALTA, „Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu“, *Analiz Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 17., Osijek, 2001., 67.-89.; Ivan BALTA, „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, *Književna revija*, br. 3/4., Osijek, 2001., 129.-144. Ivan BALTA, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu“, *Polemos, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, sv. 8., br. 1.-2., (15.-16.), Zagreb, siječanj 2005., 205.-219.; Ante GRUBIŠIĆ, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, *Osječki zbornik*, XXVII, Osijek, 2004., 111.-118.; Filip NOVOSÉL, „Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu Austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Scrinia Slavonica*, 10., Slavonski Brod, 2010., 267.-289.; *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, ratni almanah, Osijek, 1915. U *Hrvatskom listu* 1942. izlazio je podlistak „Dobrotvornost i javna služba u Osijeku i okolici prije 25 godina“ i „Prvi ratni Božić u Osijeku 1914.“ (6. XII. 1942.; 13. XII. 1942.; 20. XII. 1942.; 25. XII. 1942.). U navođenju osječkih građana koji su se istaknuli u dobrovoljnosti za vrijeme Prvog svjetskog rata nije naveden ni jedan građanin židovske vjeroispovijesti, iako nam ratni almanah govori drugačije. Ova činjenica ne iznenađuje, jer je podlistak izlazio 1942. godine kada je već postojala NDH, a progoni Židova su bili u punom jeku.

¹¹⁰³ *Židovska smotra*, br. 13., Zagreb, 14. kolovoza 1914., 194. „...dva i pol milijuna Židova Monarhije stavili su u razmjeru broja silni kontingent vojnika, momčadi, časnika i liječnika. Iz svih metropola Beč, Budapest, s istoka, zapada, sjevera i juga, iz Mađarske, Češke, Moravske, Šlezije, iz jugoslavenskih zemalja i anektiranih zemalja Bosne i Hercegovine hrle Židovi u velikim grupama pod zastave...“; Bogumil HRABAK, *Dezertersvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, Novi Sad, 1990., 34.-42., 46. Autor Hrabak piše, da su po izbijanju rata 1914. „Mađari i Nemci u Hrvatskoj osjetili su kud vetar duva, te su bili sve drskiji sa onima koje su smatrali nepouzdanima, a jevreji u Hrvatskoj, držeći se kao i drugde uz vlast, postali su najveći germanofili“. U ljeto 1914. godine započelo je s mobilizacijom svih rođenih od 1865. do 1892.; Godine 1915. podignuta su godišta od 1892.-1894.; godine 1916. od 1894. do 1897. i 1918. i oni rođeni 1900. godine (neki su imali 17 godina).

ŽIDOVSKA SMOTRA

Br. 13.

Zagreb, 14. kolovoza 1914.

God. VIII.

Rat!

Dok ovo pišemo, rat naše Monarkije protiv Srbije i Rusije se bije. Dobri naš vladar, premilostivi naš kralj bio je primoran, da pozove svoju vojsku, da oni izvoјšte poštovanje morala. Užasnoj tragediji u Sarajevu podata je hrana iz Srbije, zvanična Srbija aktivno je sudjelovala u toj drskoj kampanji. Šest godina živimo u vječitoj krizi, u ratu u mirno doba, što nas je prijetilo uništiti. Monarkija je bila kavalirska nu napokon došlo je do toga, što evo imademo; došlo je do rata! Koliko je sama pomisao na rat užasna u svima nama, čustvo kaže, moralo je biti!

I mi Židovi svjesni naše dužnosti stupamo pod carski barjak. Lojalnost svoju netrebamo isticati, a dužnosti u to doba predobro shvaćamo. Svatko mora, da učini što mu je u moći.

Gledamo voјake i koliko ih god pratimo suzama u očima, mi ne zdvajamo nego puni pouzdanja dovikujemo: „do vidjenja“! Doprinosimo voјski oficira i momaka dobar percent i mi smo na to ponosni. Našli smo pod moćnim žezlom premilostivog kralja Franje Josipa I. u svako doba pravoga oca i zaštitnika i mi puni zahvalnosti ne ćemo sustati, ne ćemo smalaksati, da ishodimo uz sve narode velike monarkije poštu njojzi. Ne plaću naše matere nego punim mirom ispraćuju svoju djecu, koja jednoga, dva, tri i više i tek reknu: „budi mi zdrav i čini svoju dužnost“!

A oni, koji ostadoše kod kuće i oni ne gube vrijeme. Svatko radi prema svojoj mogućnosti, potpomaze radom ili obolom, doprinosom dara, da ublaži silne učine rata.

Dobra duha naši sinovi stupaju pod zastavom predobrog nam vladara i sjegurno će osvjetlati si lice!

Židovi nisu nikada zaboravili svoje dužnosti i oni osjećaju u tim teškim danima, da im je skupiti svu svoju snagu za svoj dom!

I mi, koji smo cijoniste ne zaostajemo, da, mi dajemo dvostruko rado miloj zemlji sve što imademo, jer mi dvostruko osjećamo obveze, da svetimo pogažena ljudska prava, što našim prvi i jedinim su idealom!

Ideali naši duboko su jamstvo, da će naši momci opravdati povjerenje, što se u sve narode Monarkije stavljaju.

Pa kako su naši glavni suradnici također nas ostavili, da služe cara i dom, mi se do povratka njihova praštamo od naših milih sumišljenika i čitalaca, da se opet skupimo kad se dignu tmurni oblaci, što se nad našim nebom nadviše.

Našim voјacima dovikujemo srdačne želje za uspjehom i sretnim povratkom.

h. I.

rata: „I mi Židovi svjesni naše dužnosti stupamo pod carski barjak. Lojalnost svoju ne trebamo isticati, a dužnosti u to doba predobro shvaćamo. Svatko mora, da učini što mu je u moći... Židovi nisu nikada zaboravili svoje dužnosti i oni osjećaju u tim teškim danima, da im je skupiti svu svoju snagu za svoj dom!“¹¹⁰⁴

Emancipacijom je Židovima u Austrougarskoj omogućen ulazak u vojsku, a i bili su im dostupni u vojsci i svi visoki činovi. U Austrougarskoj Monarhiji bilo je mobilizirano 350.000 židovskih vojnika,¹¹⁰⁵ od kojih je 25.000 imalo čin časnika. 25 Židova ili Židova po porijeklu (dio njih je bio konvertiran) postiglo je čin generala. Brojni su od njih od vladara odlikovani medaljama za hrabrost.¹¹⁰⁶ Posebno je značenje Židova glede financiranja rata. Njihov udio u ratnom zajmu, da li preko poduzeća ili individualno, iznosio je 10% od ukupnog iznosa, a velik im je udio i u proizvodnji ratnih potrepština i oružja. Doduše, pojedinci su se na tomu vrlo obogatili i stekli tijekom rata od vladara plemićke naslove ili odlikovanja.¹¹⁰⁷ Istodobno, dok je dio bogatijih Židova zajmovima financirao rat, drugi su diljem ratišta ginuli, a oni koji su preživjeli strahote rata i zarobljeništva po Italiji i Rusiji bili su ranjeni, invalidi ili teško bolesni, nerijetko skloni samoubojstvu.¹¹⁰⁸

Iako na tlu Kraljevine Hrvatske i Slavonije nije vođena niti jedna ratna operacija, ipak su nezini stanovnici morali kao državljani zaraćene zemlje sudjelovati u ratu.¹¹⁰⁹ Vijest o atentatu u Sarajevu 28. lipnja 1914., osječke novine (*Narodna obrana, Die Drau, Vjesnik Županije virovitičke...*) popratile su člancima.¹¹¹⁰ Židovske općine diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa tako i Kraljevine Hrvatske i Slavonije, istaknule su raznim manifestacijama taj nemili događaj.¹¹¹¹ Tako su gornjogradska i donjogradska Židovska općina održale žalobne skupštine, a sutradan organizirale komemoraciju (zadužnicu) za pokojne nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Poslan je u Zagreb brzojav sućuti hrvatskomu banu Ivanu Skerlezu (ban od 1913. do 1917.) i odslužena je u gornjogradske sinagogi svečana žalobna služba. Tijekom narednih 30 dana paljeno je u osječkim sinagogama svjetlo za spas njihovih duša, a dirljive govore u spomen pokojnom prijestolonasljedniku

¹¹⁰⁴ *Židovska smotra*, br. 13., Zagreb, 14. kolovoza 1914.

¹¹⁰⁵ Marsha L. ROZENBLIT: *Reconstructing a National Identity-The Jews of Habsburg Austria during World War I*, 2001, Oxford, 83.

¹¹⁰⁶ M. L. ROZENBLIT: *Reconstructing a National Identity*, 83.; R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 459.

¹¹⁰⁷ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 460.

¹¹⁰⁸ A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 139.; *Magyar Zsidó Lexikon*, red. Péter Ujvári, Budapest, 1929., 950. Prema mađarskoj državnoj statistici od ukupno 378.000 vojnika koji su bili uključeni u rat u Ugarskoj, njih stradali (umrli) bilo je 155.799. Od ukupnoga broja stradalih 5.116 bilo je vojnika židovske vjeroispovijesti. Od sveukupno 352.292 ranjenih vojnika, 15.339 bilo je Židova i od sveukupno 74.860 ratnih invalida njih 3.770 su Židovi. Ove se brojke odnose na Židove prebivajuće u Ugarskoj, međutim rezultati nisu relevantni, jer povjesničari smatraju da se ove brojke odnose na neke gradove (Szeged, Miskolc, Pécs i Budimpešta), dok ostali gradovi i mjesta u Ugarskoj i Hrvatskoj nisu uključeni u ukupnu sumu, pa broj uključenih, ubijenih, ranjenih i invalida je puno veći.

¹¹⁰⁹ A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 140.

¹¹¹⁰ I. BALTA, „Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu“, 69.; L. KRAUS, *Susreti i sudbine*, 66. Prema L. Krausu u tim demonstracijama u Osijeku sudjelovao je Alfred Diamanstein.

¹¹¹¹ I. GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, 25; *Narodna obrana*, br. 146., Osijek, 30. lipnja 1914.; br. 147., -1. srpnja 1914.; *Židovska smotra*, br. 13., Zagreb, 14. kolovoza 1914.

ILUSTROVANI LIST

IZLAZI SVAKE SUBOTE — POJEDINI BROJ 20 FILIRA U I
IZVAN ZAGREBA. — PRETPLATA GODIŠNJE K 10[—]; ZA
POL GODINE K 5[—]; ZA TRI MJESECA K 2⁵⁰; ZA INO-
ZEMSTVO GODIŠNJE K 15[—]. — OGLASE PRIMA UPRAVA
PO CIJENIKU U UPRAVI. — SLIKE SE NA ZAHTJEV VRA-
ĆAJU. — NASLOV ZA PRETPLATU I OGLASE: UPRAVA, GUN-
DULIĆEVA ULICA 18. — NASLOV ZA SLIKE I RUKOPISE:
UREDNIŠTVO, MAROVSKA ULICA 24. — TELEFON BROJ 2-50.

BROJ 27. - ZAGREB, 4. SRPNJA 1914. - GOD. I.

Prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand i vojvotkinja Sofija Hohenberška
umoreni u Sarajevu dne 28. lipnja 1914.

Ubojstvo prijestolonasljednika 1914.

držali su predsjednik donjogradske Općine Bela Herrmann i predsjednik gornjogradske Općine Hugo Spitzer. Za vrijeme zadušnica u sinagogama su nazočili, uz osječko židovstvo, i oblasni čelnici,¹¹¹² rabini, predsjednici židovskih društava, odvjetnici i liječnici (I. N. Schulhof u ime *Cionističkog društva Theodor Herzl*, Frederike Bauer u ime gornjogradske *Izraelitičkog*

¹¹¹² *Narodna obrana*, br. 147., Osijek, 1. srpnja 1914.; br. 148., - 2. srpnja 1914. Na bogoslužju u donjogradske židovskom hramu sudjelovali su od oblasti županijski tajnik, sudbeni vijećnici, potkapetan, deputacija Hrvatskog sokola u donjem gradu, *Dobrovoljno vatrogasno društvo u donjem gradu*, i predstavnici iz gornjogradske općine dr. Hugo Spitzer i I. N. Schulhof. Bogoslužje je vodio rabin S. Ungar.

gospojinskog društva). Organizirane su i zajedničke svečane mise zadušnice u gornjogradskoj Župnoj crkvi sv. Petra i Pavla. Tijekom nekih su ugledni Židovi (npr. Donjograđani S. Weiss i D. Herrmann) zamolili gradonačelnika Antu Pinterovića da pošalje banu njihovu izjavu „vjernosti i odanosti“ na „Previšnje mjesto“ odnosno vladaru Franji Josipu I.¹¹¹³

Odmah nakon izbijanja Prvoga svjetskog rata Osijek se, zbog blizine granice s Kraljevinom Srbijom, našao nedaleko od bojišta pa su u gradu na Dravi vrlo brzo provedene mjere koje su ukazivale na pravu ratnu atmosferu. U javnim okupljajima, tj. gostionicama i kavanama, skraćeno je radno vrijeme, a uveden je i policijski sat.¹¹¹⁴ Uveden je prijeki sud, i davane naredbe o uredovanju javnih ustanova, lokala i vojnim obveznicima.¹¹¹⁵ Cijene živežnih i inih namirnica su naglo porasle, te se provode akcije sabiranja priloga za *Crveni križ*.¹¹¹⁶

Diljem Slavonije provedena je mobilizacija, pa tako i među osječkim Židovima, koji su, uz ostale,¹¹¹⁷ bili raspoređeni u osječke vojne jedinice,¹¹¹⁸ a potom tijekom, te, 1914. godine upućeni na frontove ponajviše na Drinu kod Zvornika ili na Savu kod Kleka, a sljedeće godine u Galiciju i Bukovinu. Vojnici osječke jedinice su u 1915. imale velike ratne uspjehe u tzv. Uskrsnoj bitci na području Przemisla (Przemyśl, danas grad u južno-istočnoj Poljskoj), ali istodobno i goleme ljudske gubitke u bitci kod Gorlicza (na granici Njemačke i Poljske). Ulaskom u rat Italije dio osječkih jedinica prebačen je na novo ratište kod Gorice (Gorizia, grad u sjeverno-istočnoj Italiji, pokrajini Friuli -Venezija -Gulia). Godine 1917. glavnina vojnika osječkih jedinica je iz Galicije prebačena na talijansko ratište, gdje su u početku imali uspjeha, ali su se u jesen sljedeće godine povukle na Soču te se nakon kapitulacije Austro-Ugarske Monarhije vratili svojim domovima.¹¹¹⁹ Budući da je Osijek bio relativno blizu ratišta, cijelo je vrijeme rata bio prihvatni centar mnogobrojnim bolesnim i ranjenim vojnicima pri čemu je golemu važnost imao *Crveni križ*.

¹¹¹³ *Narodna obrana*, br. 147., Osijek, 1. srpnja 1914.

¹¹¹⁴ A. GRUBIŠIĆ, „Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu“, 115.

¹¹¹⁵ *Narodna obrana*, br. 174., Osijek, 28. srpnja 1914.

¹¹¹⁶ I. BALTA, „Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu“, 70.

¹¹¹⁷ I. BALTA, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu“, 209.; I. BALTA „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, 132.; L. KRAUS, *Susreti i sudbine*, 69.-114. U kolovozu 1915. Lavoslav Kraus obukao je kako sam kaže uniformu „Einjahrig Freiwilliger k.u.k. Infanterie Regimente Nr. 78 Freiherr von Gerba“ tj. jednogodišnjeg dobrovoljca carske i kraljevske pješadijske pukovnije br. 78 baruna Grbe. Prvo je poslan u školu za rezervne časnike pješadije u Ogulin. Nakon završetka škole u proljeće 1916. našao se na frontu u Galiciji gdje se nalazila 36 K.U.K divizija i 42 kraljevsko ugarsko-hrvatska divizija zvana „vražja“. Tamo je upoznao natporučnika dr. Marka Leitnera iz Osijeka. Ranjen je te se liječio u bolnicama u Miškolcu i Lošoncu, a onda je vraćen u Osijek. Ponovno se vratio u Ukrajinu, Munkačevo ali kao oficir. Tamo se susreo sa studentom osječaninom Pavlom Zenterom inače pripadnikom cionističke *Bar Giore*. Tu ga je zatekla vijest o smrti cara Franje Josipa I. Godinu 1916.-1917. prezimio je u rovovima kod Stanislava, a u jesen 1917. kod Czernowicze. Dobio je odlikovanje, a u proljeće 1918. upućen je u Peštu na studij medicine, da bi se na kraju vratio krajem 1918. u Osijek.

¹¹¹⁸ Drago ŠKORIĆ, „Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918.“, *Starine*, knjiga 46., Zagreb, 1956., 7.-22. Na kraju mjeseca srpnja 1914. proglašena je opća mobilizacija. Vladar je pozvao pod oružje dvadeseta godišta. Muškarcima od 21 do 42 godine života. U veljači 1915. pozvani su mladići rođeni između 1895. i 1896., a starije godište pozvano je u rat u svibnju, a mlade u srpnju. Do proljeća 1918. Monarhija je pozvala pod oružje ljude starije od 42 godine, pa sve do 55 godina starosti, i nadalje je pozivala sva nova i nova godišta mladih, prvo rođene one 1897., zatim 1898., 1899., a onda i one bez navršene 18 godine, godišta 1900. i 1901.

¹¹¹⁹ I. BALTA, „Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu“, 71.

Ranjenici su iz Srbije stizali u osječku bolnicu, a kako je rat odmicao zbog njihove brojnosti osnovani su u gradu na Dravi brojni dobrotvorni odbori za podvorbu ranjenika i dolazećih vojnika, te se po školama otvaraju i pomoćne vojne bolnice; jedna od njih je bila bolnica Crvenoga križa u gornjogradskoj pučkoj školi u Jägerovoj ulici¹¹²⁰ (zgrada današnjeg Filozofskog fakulteta).

Ubrzo nakon što je rat izbio donesena je 27. srpnja 1914. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji banska naredba br. 4.232/Pr. kojom se obustavlja rad svih društava čija su pravila bila odobrena od Kraljevske vlade te je do daljnega bilo zabranjeno osnivanje novih društava i njihovih podružnica.¹¹²¹ Unatoč, obustavi rada, čl. 3. iste naredbe otvarao je mogućnost iznimki: jer je u njemu stajalo kako ban (Ivan barun Skerlec) može uvažiti preporuke županijskih ili gradskih oblasti te uz dogovor s nadležnim vojno-teritorijalnim zapovjedništvom dopustiti nastavak djelovanja pojedinim društvima. Tako je npr. 22. rujna te godine, ban putem vladinih povjerenika dopustio samostalno odobravanje rada dobrotvornim društvima za podupiranje i prehranu djece, te potpornim društvima za slučaj bolesti i/ili smrti.¹¹²² U Osijeku su tako prestala djelovati cionistička društva; npr. *Cionističko društvo Theodor Herzl* (što će kasnije imati dalekosežne posljedice za daljnji razvitak cionističkog pokreta u Osijeku).¹¹²³ Osječki su Židovi prestali, iako ne u potpunosti, sakupljati i priloge za *Narodni židovski fond*. Šekel se ubirao od vremena do vremena kada bi se gdjekoji sumišljenik sjetio.¹¹²⁴ Zamro je sve do 1917. svaki cionistički rad. Zbog ratnih (ne)prilika prestale su 14. kolovoza 1914. izlaziti cionističke novine *Židovska smotra* na čijoj je naslovnici toga posljednjega broja objavljen članak s velikim naslovom *Rat!*¹¹²⁵

Doduše, s radom je nastavila većina gospojinskih društava, ali sada pod drugim prilagođenim ratnim uvjetima pa su u Osijeku i nadalje djelovala *izraelitička dobrotvorna gospojinska društva* u gornjogradskoj i donjogradskoj općini i bila uključena u sve dobrotvorne akcije namijenjene Židovima,¹¹²⁶ ali i potrebitim ostalim građanima grada na Dravi.¹¹²⁷ Pojedini članovi predsjedništva gornjogradske Općine uključivali su se npr. u prikupljanje pomoći za stradale Židove u Galiciji.¹¹²⁸ Uz navedena društva posebno se se u dobrotvornoj djelatnosti isticala društva *Hevra Kadiš* i *Osječka židovska*

¹¹²⁰ I. BALTA, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu“, 209.; I. BALTA „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, 132.; L. KRAUS, *Susreti i sudbine*, 69.-114.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio, 170.

¹¹²¹ Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Ozračje dobrotvornih priredbi održanih u Zagrebu tijekom Prvog svjetskog rata“, *Godina 1918., prethodnice, zbivanja, posljedice*, Zagreb, 2010., 49.-71.

¹¹²² Vijoleta HERMAN KAURIĆ, *Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914.-1918.*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2007., 53.-54.; V. HERMAN KAURIĆ, „Ozračje dobrotvornih priredbi održanih u Zagrebu tijekom Prvog svjetskog rata“, 49.-71.

¹¹²³ *Židov*, br. 2./3., Zagreb, 17. januara 1919.

¹¹²⁴ *Židov*, br. 2./3., Zagreb, 17. januara 1919.

¹¹²⁵ *Židovska smotra*, br. 13., Zagreb, 14. kolovoza 1914.

¹¹²⁶ *Narodna obrana*, br. 276., Osijek, 19. studeni 1914. Predsjedništvo gornjogradske *Izraelitičkog gospojinskog društva* sakupljalo je priloge u novcu, odijelima, suknu kako bi se opskrbili siromašni učenici izraelitičke škole.

¹¹²⁷ *Narodna obrana*, br. 276., Osijek, 19. studenog 1914.

¹¹²⁸ *Narodna obrana*, br. 244., Osijek, 13. listopada 1914.

OSIJEK ZA NAŠE RANJENIKE

Pučanstvo grada Osijeka u svakom pogledu mnogo radi za ranjenike i bolesnike, koji dolaze i prolaze kroz Osijek. Osobito dobro je uređena podvorba bolesnih vojnika na kolodvoru. Naša jedna slika prikazuje članice odbora za podvorbu ranjenika u službi, druga slika prikazuje, kako društvo dočekuje ranjene na kolodvoru, dok na trećoj vidimo odio za pranje rublja za ranjene, a i samih ranjenika. Članovima podvorbe od velike je koristi školska omladina, koja radi, podijeljena u skupine, danju i noću, pod nadzorom svojih profesora.

Osijek za naše ranjenike

omladina¹¹²⁹ koja je svake godine priređivala dobrotvorne koncerte čiji je prihod bio namijenjen ratnim stradalnicima. Istodobno su supruge imućnih i uglednih osječkih Židova uz agilni rad u gospojinskim društvima, sudjelovale i u radu *Društva za opskrbu ratnih nemoćnika*¹¹³⁰ prikupljajući za siromašne, stradale i ranjene hranu, odjeću i razne potrepštine kao i novac za „Ratnu pripomoć“.¹¹³¹ Isto tako, uključivali su se u rad i akcije lokalnih dobrovoljnih društava i odbora, a u nekima su bili u samom vrhu, pa čak i predsjednici odbora ili društva.¹¹³² Židovi kao pojedinci ili njihova poduzeća darovali bi oveće novčane iznose u dobrotvorne svrhe, i to *Crvenom križu*, *Hrvatskom invalidnom domu* i drugima.¹¹³³

U Osijeku se posebno istaknula podružnica *Crvenoga križa* (predsjednica grofica Otilija Althann),¹¹³⁴ a uz nju i bolnica. Oko podružnice *Crvenoga križa*

¹¹²⁹ *Židov*, br. 7., Zagreb, 16. prosinca 1917., 5. *Hrvatska obrana*, br. 201., Osijek, 5. rujna 1916.

¹¹³⁰ Ivan BALTA, „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, *Književna revija*, br. 3./4., Osijek, 2001., 130.-144.

¹¹³¹ I. GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, 27.-28. U Zagrebačkoj je židovskoj općini prvo 1916. odlučeno da se uvede konfirmacija djevojaka, a onda je ceremonija odgođena do daljnega s obzirom na ratno vrijeme „koje bi djevojkama prouzročilo odviše troška za odijelo“.

¹¹³² Lucija BENYOVSKY, „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata“, *Časopis za suvremenu povijest*, 30., br. 1., Zagreb, 1998., 91.

¹¹³³ *Hrvatska obrana*, br. 45., Osijek, 25. veljače 1916. Simon Ungar član veletvrtke „Rudolf Ungar i sinovi“ darovao je 2.000 K u dobrotvorne svrhe.

¹¹³⁴ Milorad MIŠKOVIĆ i Lazar STOJNOVIĆ, „Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata“, *Zbornik radova Prvog simpozija povijesti zdravstvene kulture Slavonije i Baranje*, Osijek, 1982., 154.-166. Grofica Otilija Althann (Budimpešta, 30. III. 1847. - Osijek, 30. III. 1916.).

skupile su se „samilosne Osječanke“ svih vjeroispovijesti koje su pomagale ranjenicima koji su stizali u osječku bolnicu s južnog ratišta. Prema pisanju osječkog ratnoga almanaha gospođe su iz triju gospojinskih osječkih društava: katoličkoga, pravoslavnoga i izraelitičkoga odlučile da bez obzira na razliku vjere i narodnosti okupe se oko jednog društva i to *Crvenoga križa*. Supruge osječkih uglednika dolazile su u bolnicu i radile kao njegovateljice i bolničarke, skupljale odjeću i hranu te pomagale kod kuće, kao i slale pakete na bojišta. Od uglednika židovske vjeroispovijesti istaknule su se Theresa Klein, Clementina Weismayer, Malvina Herrmann, gđica Ana Hoffmann, Elsa Rechnitz, Jelka Lederer, gđa mjernika Löbla, Julija Schwarz, gđica Margita Zwieback, Ella Berger, gđica N. Rosenfeld, Marta Spitzer, Sofija Hoffmann, gđica Laura Roth, gđica Elza Müller, Frederika Fischer, gđa Agata Frank, gđa Lola Frank, Dora Weisz, Irena Politzer, gđa Irma Schwarz, Fani Ungar, Regina Fellner, Ljubica Boskowitz i druge.¹¹³⁵ U bolnici *Crvenoga križa* u Pučkoj gornjogradskoj školi (zgrada u kojoj je danas Filozofski fakultet) radili su i židovski liječnici Bela Fischer, Franjo Gottschalk, Emil Rechnitz i Akoš Rác.¹¹³⁶ U bolnicama je organizirana i vjerska služba o kojoj se za Židove brinuo nadrabin dr. Simon Ungar. Uz *Crveni križ* osnovana su brojna privatna društva za njegu ranjenika, zatim karitativna društva za potporu udovicama, suprugama čiji su muževi otišli u rat ali i *Društvo za potporu ratnih invalida grada Osijeka i županije virovitičke*.¹¹³⁷

Društvo *Urania-Kino* je gornjogradsko kino „Urania“ prenamijenilo za bolnicu, a supruga ravnateljca *Uranie-Kina* Marija Orel je upravljala društvom uz pomoć mnogih žena i djevojaka te Tereze Klein, supruge odvjetnika Mosina.

Građani Osijeka udružili su se u prikupljanje pomoći ranjenicima te su izrazito bili aktivni od 1914. do 1917. godine. Bili su uključeni u sve akcije, kao što su „Dadoh zlato za željezo“,¹¹³⁸ „Božićnica za naše junake“,¹¹³⁹ „Narod za svoje nemoćnike“¹¹⁴⁰ i „Spomen lipa“.¹¹⁴¹ U ovim akcijama osobito se istaknuo Hugo Spitzer,¹¹⁴² obitelji Šandora i Julija Sorgera, Mosin Klein, Oskar

¹¹³⁵ „Osječke gospođe u službi ratne pripomoći 1914.-1918.“, *Jeka od Osijeka 1918.*, Osijek, 1918., 138.-170.; *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, ratni almanah, Osijek, 1915., 7., 5.-33.; M. MIŠKOVIĆ i L. STOJNOVIĆ, „Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata“, 154.-166.

¹¹³⁶ M. MIŠKOVIĆ i L. STOJNOVIĆ, „Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata“, 157.-158.

¹¹³⁷ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, ratni almanah, Osijek, 1915., 7., 5.-33.; M. MIŠKOVIĆ i L. STOJNOVIĆ, „Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata“, 154.-166.

¹¹³⁸ Jelena BOROŠAK MARIJANOVIĆ, ured., *Dadoh zlato za željezo*, Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja, katalog izložbe, Zagreb, 2011.; *Narodna obrana*, br. 224., -21. rujna 1914.; br. 244., - 13. listopada 1914.

¹¹³⁹ *Narodna obrana*, 281., Osijek, 28. studenog 1914. Hugo Spitzer uključen je u ovu akciju; *Hrvatska obrana*, br. 283., -12. prosinca 1916., - Darove predao Šandor Sorger.

¹¹⁴⁰ *Hrvatska obrana*, br. 189., Osijek, 22. kolovoza 1916.; *Hrvatska obrana*, br. 11., 13. siječnja 1917., Plaketu kupio nadrabin Julije Diamant iz Vukovara

¹¹⁴¹ *Hrvatska obrana*, br. 175., Osijek, 4. kolovoza 1916. U Paviljonu na Preradovićevom šetalištu ukucavali su zlatne, srebrne ili željezne čavle za pomoć vojnicima na ratištu, njihovim udovicama ili invalidima.

¹¹⁴² *Narodna obrana*, br. 174., Osijek, 28. srpnja 1914.; 176.- 30. srpnja 1914.; Već u kolovoza 1914. Hugo Spitzer nudi financijsku pomoć za siromašne obitelji vojnih obvezanika, zajedno sa Hinkom Plachteom daje za Crveni križ i obitelji pričuvnika određenu sumu novaca.

Weismayer i Hinko Plachte. Hugo Spitzer¹¹⁴³ i Oskar Weismayer odlikovani su za zasluge na humanitarnom polju.¹¹⁴⁴ Akcije pomoći bile su razne, a jedna od najčešćih bila je sakupljanje cigareta i duhana.¹¹⁴⁵ Tako su Lilly, Ada i Margita Sorger, skupile tisuće cigareta za ratnike,¹¹⁴⁶ a gđica Marija Winter poklonila je cigarete, šah i karte ranjenicima u zemaljskoj bolnici. Božić su slavili svi bez obzira na vjeroispovijest, pa su ranjenike za Božić darivale supruge uglednih Židova, kao i supruga osječkoga nadržabina Ungara.¹¹⁴⁷

Dana 5. listopada 1914. ustrojen je „Odbor za sakupljanje krzna za naše vojnike“ u kojem su djelovali i osječki Židovi.¹¹⁴⁸ Pokroviteljica je bila Marga barunica Lütgendorff, pročelnik Oskar Weismayer, tajnik Franjo Dietz, a članovi odbora Julije Pfeiffer, Emerich Hermann, Stjepan pl. Zsille i Viktor Aksmann.¹¹⁴⁹ Na prijedlog odvjetnika i predsjednika gornjogradske Općine Huga Spitzera osnovan je 15. listopada 1914. *Gradski pripomoćni ured* sa svrhom podupiranja obiteljskih članova u rat pozvanih vojnika.¹¹⁵⁰ Od te je godine djelovao i *Odbor za podvorbu ranjenika na putovanju u Osijek* koji je sakupljao razne potrepštine za potrebe vojnika. Novac su odboru dali banke, dionička društva, tvrtka Jakob Spingarn i Kohn, grad Osijek, *Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo*, *Prvi osječki paromlin*, te tiskar i knjižar Bela Frank, tvorničar Ignat Natan Schulhof, tvorničar Samuel Reinitz, Samuel Fischer, Herman Mautner, Josip Ehrendiener, Šandor Dorner, Makso Löwy i supruga, trgovac drvima Izidor Frank, veleposjednik Šandor Sorger, staklar Stjepan Heim i drugi. Gotovo svi članovi gornjogradske i donjogradske židovske bogoštovne općine bili su na razne načine uključeni u rad tog odbora.¹¹⁵¹ Terezija barunica Adamović-Čepinski je po uzoru na Zagreb, uz sudjelovanje upravitelja gradskoga pripomoćnog ureda Huga Spitzera, u Osijeku 22. srpnja 1915. osnovala *Društvo za obskrbu ratnih nemoćnika (invalida)* i bila prva predsjednica. Odbor su činili Hugo Spitzer, Oskar Weismayer, Paula Spitzer iz Đakova, te iz obližnjega mjesta Dalja Jenny i Julijo Weisz mlađi.¹¹⁵² Židovi su bili uključeni i u *Dobrovoljačku ratnu bolničarsku čet*, kojoj je nadzapovjednik bio liječnik Saša Isaković. Unutar čete bilo je pet odjela te su dnevnu službu i nadzor obavljali mnogi ugledni Osječani. Zapovjednici četa (bilo ih je pet) bili su Hugo Spitzer i Hinko Plachte, a kao podzapovjednici se spominju: Emanuel Herrmann, Ivan Krauss, Mavro

¹¹⁴³ *Hrvatska obrana*, br. 189., Osijek, 18. kolovoza 1917. Njegovo veličanstvo podijelilo je odvjetniku i predstojniku Gradskog pripomoćnog ureda dr. Hugi Spitzeru civilni križ za ratne zasluge II. razreda i priznanje zasluga stečenih u humanitarnom radu za vrijeme rata.

¹¹⁴⁴ *Hrvatska obrana*, br. 207., Osijek, 13. rujna 1916.

¹¹⁴⁵ Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914.-1918., 148.; *Hrvatska obrana*, br. 81., Osijek, 10. travnja 1915.; *Hrvatska obrana*, br. 168., -28. srpnja 1916.

¹¹⁴⁶ *Hrvatska obrana*, br. 108., Osijek, 11. svibnja 1915.

¹¹⁴⁷ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 7., 5.-33.

¹¹⁴⁸ *Narodna obrana*, br. 244., Osijek, 13. listopada 1914.

¹¹⁴⁹ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 99.-100.

¹¹⁵⁰ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 91.-97.; *Narodna obrana*, br. 284., Osijek, 28. studeni 1914.

¹¹⁵¹ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 103.-112.

¹¹⁵² *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 1915., 85.-90.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 15., Osijek, 1. kolovoza 1915.; I. BALTA „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, 133.; *Hrvatska obrana*, 173., 23. srpnja 1915., 2.

Rein, Julijo Sorger, Aurel Frank, Mosin Klein, Fritz Berger, Hugo Weiss, Rudolf Schwartz, Filip Spitzer, Aleksandar Justus, Josip Horn, Rudolf Kaiser i Josip Weingruber.¹¹⁵³

U kolovozu 1917. osnovan je i gradski *Odbor za opskrbu obitelji, mobilizovanih i u ratu palih vojnika* kojeg su činili gotovo svi svećenici različitih konfesija, ravnatelji pučkih škola i gradski liječnici, nadrabin Simon Ungar, predsjednica *Izraelitičkoga gospojinskog društva* Frederika/Friderika Bauer i predsjednik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugo Spitzer.¹¹⁵⁴

Stradali slavonski i osječki Židovi

Nije bilo židovske zajednice u Hrvatskoj koju Prvi svjetski rat nije pogodio, brojčano ili financijski. Ne zna se točno koliko je Židova stradalo, nestalo ili bilo ranjeno, ili financijski uništeno jer su u osiromašivanju bili pogođeni svi građani bez obzira na vjeru. Na samom početku, po izbijanju rata i židovski mladići su kao i svi ostali mobilizirani i poslani na razna bojišta. Oni koji su poginuli pokapani su uz najviše počasti na mjesnim grobljima, a u sinagogama su se održavale žalobne službe. Bez obzira na položaj i požeški je rabin Mojsije Margel pozvan u rat.¹¹⁵⁵ Brojni Židovi su za pokazanu izuzetnu hrabrost i odanost Domovini i Kralju odlikovani i više nego jedanput.¹¹⁵⁶ Uz to što su mobilizirani, osobito bogatiji Židovi (trgovci i veleposjednici) novčano su morali financirati rat od studenog 1914. kada je započelo upisivanje prvoga ratnog zajma uz 6% kamata. Svi bogatiji ljudi, pa tako i Židovi morali su upisivati velike svote za zajmove, kojih je ukupno bilo osam.¹¹⁵⁷

Još uvijek ne postoje detaljni spiskovi, koliko je Židova u Hrvatskoj stradalo, bilo zarobljeno ili postalo trajnim invalidom. Što se tiče stradalih i ranjenih Židova Osijeka, lista je nepotpuna.¹¹⁵⁸

Na početku rata na istočnom bojištu kod Stanislavova (danas Ukrajina) ranjen je osječki zubar i gradski zastupnik Makso Kaiser. Ubrzo je pao u rusko zarobljeništvo iz kojega se spasio i vratio u Osijek.¹¹⁵⁹ Na Balkansko

¹¹⁵³ *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 7., 5.-33.

¹¹⁵⁴ *Hrvatska obrana*, br. 196., Osijek, 28. kolovoza 1917.

¹¹⁵⁵ A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 140.

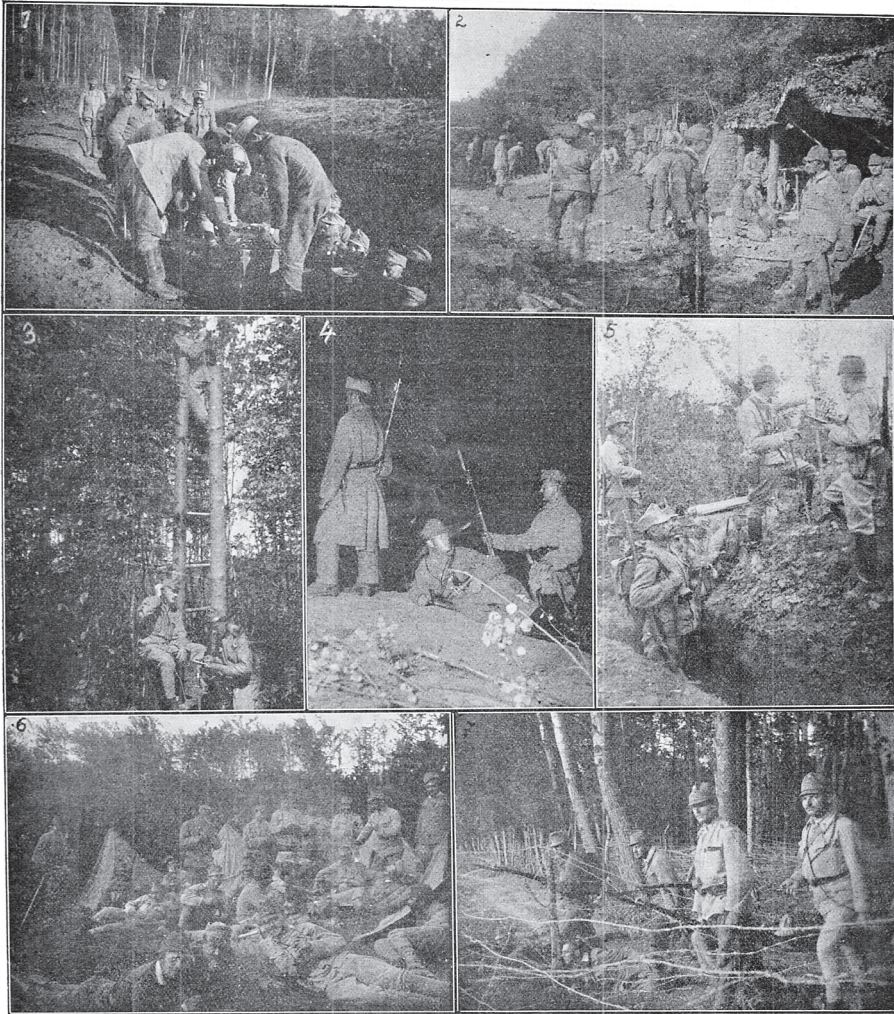
¹¹⁵⁶ U časopisu koji je izlazio u Beču pod imenom *Jüdische Archiv, mitteilungen des Komitees „Jüdisches Kriegsarchiv“* od svibnja 1915. do siječnja 1917. objavljivani su poimence broj palih (*gefallene*) i odlikovanih židovskih ratnika. Nažalost u broju palih objavljivana su imena samo časnika, a kod imena odlikovanih se ne navodi zemlja iz koje odlikovani potječe, već samo kojem rodu pripada. *Hrvatska obrana*, br. 239., Osijek, 9. listopada 1915.; br. 64., -18. ožujka 1916.; Odlikovani Osječani - zastavnik 78 pješake pukovnije Miroslav Lederer, inače perovoda kod Huga Spitzera i zastavnik iste pukovnije novinar Miroslav Kraus. Oboje odlikovani srebrnom kolajnom za hrabrost. Na sjevernom ratištu srebrnim križem za zasluge odlikovan je Nikola Klein. br. 232.-10. listopada 1917. Kralj odlikovao pričuvnog natporučnika Erwina Löwya sina osječkog građanina Maksa Löwya zbog hrabrog držanja pred neprijateljem vojničkim križem za zasluge III razreda s ratnom dekoracijom i mačevima; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 7.-1. travnja 1916.; Odlikovani je topnički poručnik u pričuvni Ernst Fellner, sin direktora paromlina Union.

¹¹⁵⁷ *Narodna obrana*, br. 281., Osijek, 28. studenog 1914.; *Hrvatska obrana*, br. 117., -21. svibnja 1915.; 123., - 27. svibnja 1915.

¹¹⁵⁸ Melita ŠVOB, *Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, Zagreb, 2010., 41. Ne možemo se osloniti ni na popise stanovništva iz 1910. i 1921., jer popis proveden u novoj državi 1921., u Osijeku popisuje 2.731 osoba židovske vjeroispovijesti, a u okolici 68. U odnosu na popis iz 1910. to je povećanje od nekih 400 osoba.

¹¹⁵⁹ *Narodna obrana*, br. 224., Osijek, 21. rujna 1914.; *Hrvatska obrana*, br. 57., Osijek, 11. ožujka 1915.; br.63.- 18. ožujka 1915.; br. 66., -22. ožujka 1915.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 6., Osijek, 15. ožujka 1915.; br. 7., -1. travnja 1915.

28. HRVATSKA DOMOBRANSKA PUKOVNIJA OSJEČKA NA RATIŠTU

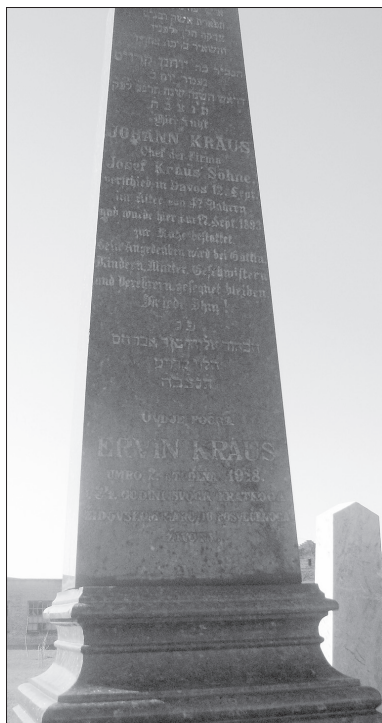
1. Dijeljenje čaja u spojnim grabama. — 2. Gradnja stanova iza rojne pruge; zvat će se sselo Dobovace. — 3. Izvidnica kod topništva spojena s telefonom. — 4. Za noćne službe. — 5. Zapovjed i pravac davan patroli, koja se je osim jednoga sretno povratila. — 6. Odmor u čadorima. — 7. Pred zaprekama. (Fotograf. natporučnik D. pl. Šomogji).

Osječka domobranska pukovnija na ratištu

bojište upućen je Joso Fichtner, sin Leonarda Fichtnera. Krajem 1914. završio je u zarobljeništvu u Nišu odakle je kasnije prebačen u talijanski logor na Sardiniji.¹¹⁶⁰ I Leonardov drugi sin Leo Fichtner, osječki kotarski liječnik upućen je na istočno ratište i tu je obolio te je vraćen kući u Osijek. Ostavši u vojnoj službi kao liječnik radio je u osječkim bolnicama.¹¹⁶¹ U

¹¹⁶⁰ *Hrvatska obrana*, br. 1., Osijek, 2. siječnja 1915.; br. 9., -13. siječnja 1916.; Joso Fichtner je 1916. od Srbije izručen Italiji.

¹¹⁶¹ *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 1., Osijek, 1. siječnja 1917.

Spomenik stradalom Ervinu Krausu

ruskom zarobljeništvu se našao Gustav Steiner, sin osječkog trgovca Jakoba,¹¹⁶² kao i Samuel Bernfest.¹¹⁶³ U ljeto (srpanj) 1915. na Dnjestru su smrtno stradali Oton Pichler sin Antuna, podvornika Kraljevskoga financijskog ravnateljstva u Osijeku, i Albert Zwieback.¹¹⁶⁴ Na talijanskom ratištu te je godine poginuo Karlo Heinrich (Harry) Pfeiffer, mlađi sin tiskara Julija Pfeiffera.¹¹⁶⁵ U Srbiji je 1916. život izgubio inženjer, inače pripadnik *Bar Giore*, Armin/Herman Spingarn, sin Jakoba Spingarna nakon što je obolio od pjegavog tifusa.¹¹⁶⁶ Te godine stradao je poručnik Rikard (Richard) Fürth (Fürst).¹¹⁶⁷ Sljedeće godine je na ruskom ratištu poginuo poručnik Aleksandar Frank, sin gostioničara J. Franka. (Kao i većina prevezen je i pokopan u Osijeku).¹¹⁶⁸ Od španjolske groznice zadobivene na ratištu u osječkoj bolnici 1918. preminuo je pravnik i cionistički prvak Ervin Kraus.¹¹⁶⁹

*

Budući da je Osijek tijekom Prvoga svjetskog rata bio važno izvanratno mjesto jugoistočne bojišnice tu su bili smješteni zarobljenički logori. Ruski logor se nalazio na Vinkovačkoj cesti i u njemu se u svibnju 1915. nalazilo između 1.400 – 1.500 zarobljenika, od koji 40-ak ruskih Židova.¹¹⁷⁰ Za njih je gornjogradska Židovska bogoštovna općina organizirala vjerske dužnosti (molitva), a ponekad im osiguravala ručak, osobito povodom židovskih blagdana.¹¹⁷¹ Oni koji su bili teško ranjeni smješteni su u osječku bolnicu, a mnogi nisu ta ranjavanja preživjeli. Stoga je razumljivo što su na osječkom vojnom groblju u Novom gradu pokopani mnogi ratni zarobljenici (ne Židovi) srbijanske, crnogorske, ruske, talijanske, rumunjske i druge vojske koji su preminuli u zarobljeništvu u Osijeku od posljedica ratnih ranjavanja ili od

¹¹⁶² *Hrvatska obrana*, br. 57., Osijek, 11. ožujka 1915.

¹¹⁶³ *Hrvatska obrana*, br. 9., Osijek, 13. siječnja 1916.

¹¹⁶⁴ *Hrvatska obrana*, br. 175., Osijek, 26. srpnja 1915.

¹¹⁶⁵ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14., Osijek, 15. srpnja 1915.

¹¹⁶⁶ Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 204.-205.; *Židov*, br. 2., Zagreb, 16. siječnja 1918.; br. 5., Zagreb, 1. ožujka 1918., 4.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 19., Osijek, 1. listopada 1915.

¹¹⁶⁷ *Jüdische Archiv, mitteilungen des Komitees „Jüdisches Kriegsarchiv“*, liefern 8.-9., jänner 1917. Richard Fürth rođen je 1897. u Osijeku, a pao je južnom ratištu 19. listopada 1916. godine.

¹¹⁶⁸ *Hrvatska obrana*, br. 115., Osijek, 22. svibnja 1918.

¹¹⁶⁹ *Židov*, br. 24., Osijek, 15. prosinca 1918., 5.; *Gideon*, br. 9.-11., Zagreb, 18. jun 1922.

¹¹⁷⁰ *Hrvatska obrana*, br. 106., Osijek, 8. svibnja 1915.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 18., Osijek, 15. rujna 1915.

¹¹⁷¹ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 18., Osijek, 15. rujna 1915.

bolesti. Na vojničkom Novogradskom groblju, na dijelu židovskog groblja od kolovoza do 1. siječnja 1919. uz ostale nacionalnosti pokopano je sedam ruskih Židova od posljedica ranjavanja na bojištu ali i od tuberkuloze koju su zaradili na bojištima.¹¹⁷²

Obnova društvenoga i općinskoga života

Prve godine rata, održan je mali broj priredbi općenito, a njih je uglavnom organiziralo Društvo „Crvenog križa“ ili državna tijela i institucije. Koncertne priredbe različitih vrsta bile su jedne od najčešće organiziranih humanitarnih društvenih događaja. Unatoč ratnim (ne)prilikama u Osijeku su u brojnim kulturnim manifestacijama humanitarnog karaktera sudjelovali i Židovi, obilježavaju se i slavio rođendan kralja Franje Josipa I. pa je npr. tim povodom u obje osječke sinagoge služeno bogoslužje.¹¹⁷³

Mobiliziran Julije Kaiser u Irigu

Česte su bile i zabave, različite predstave i koncerti te glazbeno-literarne večeri organizirane samo s jedinom svrhom prikupljanja pomoći odnosno u dobrotvorne svrhe. U tome se osobito od 1915. do 1918. istaknula *Osječka židovska omladina*. Njihove zabave bile su uvijek vrlo posjećene i za njihove koncerte uvijek se tražilo mjesto više. I u osječkim novinama su njihove akcije opisane pohvalno.¹¹⁷⁴

Zbog ratnoga stanja svakodnevni rad u židovskim općinama sveden je na najmanju moguću mjeru, a izbori za općinska predstavništva kao i za ostala židovska društva (*Hevra Kadiša*) nisu provedeni do 1917. godine. Dok su društvene aktivnosti unutar Općina svedene na minimalno djelovanje, vjerski obredi su održavani, a blagdani obilježavani. Osobito se dočekivala židovska Nova godina/Roš Hašana,¹¹⁷⁵ Pesah,¹¹⁷⁶ Hanuka¹¹⁷⁷ i Jom Kipur/Dan pomirenja.¹¹⁷⁸

¹¹⁷² HR - HDA, M-3442.; Stjepan SRŠAN, *Osječka groblja*, Osijek, 1996., 20.-23.

¹¹⁷³ *Hrvatska obrana*, br. 193., Osijek, 14. kolovoza 1915.; *Hrvatska obrana*, br. 184., 16. kolovoza 1916.; *Hrvatska obrana*, br. 188., 17. kolovoza 1917. (rođendan novog vladara Karla IV.).

¹¹⁷⁴ *Hrvatska obrana*, br. 10., Osijek, 14. siječnja 1916.; br. 202., 6. rujna 1916.; br. 204., 9. rujna 1916.; br. 17., 20. siječnja 1917.; br. 23., 27. siječnja 1917.; br. 31., 7. veljače 1917.

¹¹⁷⁵ *Hrvatska obrana*, br. 212., Osijek, 7. rujna 1915.; br. 219., 27. rujna 1916.

¹¹⁷⁶ *Hrvatska obrana*, br. 89., Osijek, 18. travnja 1916.

¹¹⁷⁷ *Hrvatska obrana*, br. 275., Osijek, 27. studenog 1918.

¹¹⁷⁸ *Hrvatska obrana*, br. 219., Osijek, 25. rujna 1917.

Kada je 21. studenoga 1916. preminuo car i kralj Josip Franjo I. održana je žalobna skupština na kojoj su članovi obiju osječkih općina i *Hevra Kadiše* izrazili „duboku žalost povodom smrti njegova Veličanstva“. Skupštinu je predvodio predstojnik gornjogradske Židovske bogoštovne općine Hugo Spitzer. Tom prigodom održao je govor u kojem je hvalio bivšeg vladara kao „pravednog i milostivog gospodara“ za čije su vladavine porušene „one brane koje su ih lučile od ostalih građana“. Nakon skupštine održano je bogoslužje u gornjogradske sinagogi koje je predvodio nadržabin Simon Ungar. Na bogoslužje bili su pozvani gotovo svi uglednici građanskih institucija i predstavnici vojnih vlasti. Posebno bogoslužje održano je i u donjogradske sinagogi koje je također vodio Ungar. Na prijedlog Huga Spitzera poslan je brzoput hrvatskom banu Ivanu Skerlezu u kojem se iskazuje žalost povodom smrti „blagopokojnog Veličanstva“ te se iskazuje „nepokolebiva odanost“ novom vladaru caru i kralju Karlu. Predloženo je da u narednih 30 dana u sinagogama neprekidno gori svjetlo za spas duše te da se u spomen kralja osnuje zaklada pod njegovim imenom i u korist „židovskih ratnih sirota“.¹¹⁷⁹

Općinski život židovskih općina diljem Hrvatske bio je u stanju mirovanja sve do 1917. kada se ponovno počinje buditi. U lipnju te godine sastali su se rabini i nadržabini iz Hrvatske i izabrali nekoliko rabina u odbor rabinskih pouzdanika. Jedan od izabranih bio je i osječki nadržabin Simon Ungar.¹¹⁸⁰ U rujnu 1917. pokreće se židovsko glasilo *Židov: Hajehudi, glasilo za pitanja židovstva* (16. rujna 1917. na samu židovsku Novu godinu – Roš Hašana). Od te godine rad obnavljaju židovske organizacije diljem Hrvatske koje su zamrznule svoje aktivnosti (u Zagrebu *Literarni sastanci izraelske omladine*, *Židovsko akademsko potporno društvo (ŽAPD)* i mjesne cionističke organizacije).¹¹⁸¹ Ponovno se pokreće skupljanje šekela za *Židovski narodni fond*.¹¹⁸² Po općinama se počinju organizirati razna predavanja i koncerti, organiziraju se općinski izbori i izbori po društvima. U Osijeku je u studenome 1917. potaknuto utemeljenje *Židovske čitaonice*,¹¹⁸³ koja je osnovana nešto poslije te provodila svoje aktivnosti i organizirala koncerte¹¹⁸⁴ i prikupljala prinose za *Židovski narodni fond* i dijelom za hrvatske škole.¹¹⁸⁵

Kako se rat primicao kraju i djelovanje osječkih židovskih općina se početkom 1918. polako počelo vraćati u normalu. Dok je u prvim ratnim godinama zabilježen mali broj kulturnih priredbi, od kraja 1917. organiziraju se razne koncertne priredbe različitih vrsta iako su najčešće i

¹¹⁷⁹ *Hrvatska obrana*, br. 270., Osijek, 25. studenog 1916.; br. 272., 28. studenog 1916.; 273., 29. studenog 1916.

¹¹⁸⁰ *Sriemske novine*, br. 51., - 27. 6. 1917.

¹¹⁸¹ Jakir EVENTOV, „Omladina iz 1918.“, *Jevrejski almanah*, 1955./56., Beograd, 1956., 97.-110.

¹¹⁸² *Židov*, br. 2./3., Zagreb, 17. januara 1919.; J. EVENTOV, „Omladina iz 1918.“, 97.-110.

¹¹⁸³ *Židov*, br. 4., Zagreb, 1. studenog 1917.; *Hrvatska obrana*, br. 251., Osijek, 3. studenog 1917.; br. 254., 7. studenog 1917.

¹¹⁸⁴ *Židov*, 7., Zagreb, 16. prosinca 1917.; *Hrvatska obrana*, br. 269., Osijek, 24. studenoga 1917.; br. 271., 27. studenoga 1917.; br. 275., 1. prosinca 1917. Dana 26. studenog 1917. *Židovska čitaonica* u Osijeku priredila je u zajedništvu sa *Osječkom židovskom omladinom* koncert u Hrvatskom narodnom kazalištu. Posebno su se istakle gđice Greta Kraus i Gita Halas. Materijalni uspjeh je iznosio 600 Kruna koji je dijelom opredijeljen za *Židovski narodni fond*, dijelom za evakuirce u Palestini, a dijelom za hrvatske škole.

¹¹⁸⁵ *Židov*, br. 7., Zagreb, 16. prosinca 1917., 5. „Vijesti iz Osijeka“.

Poplava u Petrinji: Zadnja velika povodnja stigla je i grad Petrinju. Naše slike prikazuju razne ulice i predjele grada pod vodom.

(Fot. Vilhelmina Pollak).

DRUGA IZLOŽBA RUČNIH RADNJA U KORIST RATNIH NEMOĆNIKA I RANJENIKA U OSIJEKU.

Druga izložba u korist nemoćnih i ranjenika u Osijeku

dalje bile humanitarnog karaktera. Uz humanitarne društvene događaje, slijede zabavno-obrazovna predavanja, kazališne i glazbene predstave i pučke veselice. Kao povod za organiziranje priredbi bili su tadašnji državni praznici, rođendani vladara, dobivanje kolajni za zasluge, rođendani

židovskih prvaka i židovski blagdani.¹¹⁸⁶ Tako je npr. početkom 1918. upriličena u dvorani gornjogradske židovske općine obiteljska zabava u čast srebrnog pira nadrabina Samuela i Fani Ungar.¹¹⁸⁷ U veljači te godine je organizirana purimska zabava s koncertom židovske omladine.¹¹⁸⁸ Obnova rada *Izraelske ferijalne kolonije* zbilja se u veljači 1918. kada je organizirana društvena zabava.¹¹⁸⁹ U travnju te godine odbor židovskih gospođa i *Židovska omladina* organizirali su u prostorijama gornjogradske Casina koncert „Večer židovskih pjesama“ i zabavu u korist *Ferijalne kolonije*. Na rasporedu su bile pjesme na hebrejskom, jidišu i na hrvatskom jeziku. Zabavi su se priključili svi slojevi osječkog židovstva.¹¹⁹⁰ U lipnju 1918. *Židovska omladina* organizirala je intimno literarno i glazbeno posijelo. Priredbi je nazočio nadrabini Ungar, a sakupljena je i oveća svota novca za Narodni fond.¹¹⁹¹ Prije nego li se dogodio raskid državnopravnih veza, osječki Židovi su još uvijek organizirali zabave i povodom dobivanja odlikovanja bivšeg cara i kralja. Tako je *Hrvatska zemaljska banka* sredinom listopada 1918. slavila odlikovanje (red željezne krune III. razreda za zasluge stečene u emisijama ratnog zajma) svojega predsjednika Oskara Weismayera od strane njegova veličanstva Franje Josipa I. kojega je dobio 1916. godine.¹¹⁹² da bi već u studenom taj isti slavljениk dobivene kolajne nudio u akciji „Zlato i srebro za jugoslavensku državu SHS“.¹¹⁹³

Uz obnavljanje rada društava koja su djelovala prije početka Prvoga svjetskog rata osnivaju se i nova, pa je tako u listopadu 1918. u Osijeku osnovano *Djevojačko cionističko društvo „Mirijam“*,¹¹⁹⁴ koje je ubrzo sa *Srednjoškolskim društvom „Bar Giora“* organiziralo proslavu Hanuke.¹¹⁹⁵ *Osječka židovska omladina* nastojala je organizirati u Belišću i Đakovu „cionističke večeri“ na kojima su planirali tamošnje židovske krugove privoliti za cionizam, ali u tom naumu nisu uspjeli, jer, iako su zabave bile dobro posjećene o cionizmu se jako malo govorilo.¹¹⁹⁶

Samo nekoliko dana prije proglašenja nove države osječki cionistički odbor društva „Theodor Herzl“ sazvaio je za 8. prosinca 1918. skupštinu.¹¹⁹⁷

¹¹⁸⁶ V. HERMAN KAURIĆ, „Ozračje dobrotvornih priredbi održanih u Zagrebu tijekom Prvog svjetskog rata“, 57.

¹¹⁸⁷ *Hrvatska obrana*, br. 14., Osijek, 17. siječnja 1918.

¹¹⁸⁸ *Židov*, br. 5., Zagreb, 1. ožujka 1918. 3.-4.

¹¹⁸⁹ *Hrvatska obrana*, br. 39., Osijek, 16. veljače 1918.

¹¹⁹⁰ *Židov*, br. 9., Zagreb, 1. svibnja 1918., 2.; *Hrvatska obrana*, br. 70., Osijek, 26. ožujka 1918.

¹¹⁹¹ *Židov*, br. 12., Zagreb, 16. lipnja 1918., 4.

¹¹⁹² *Hrvatska obrana*, br. 233., Osijek, 14. listopada 1918.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 19., Osijek, 15. rujna 1916.

¹¹⁹³ *Hrvatska obrana*, br. 269., Osijek, 21. studenoga 1918., „Zlato za narod“ - Oskar Weismayer poklonio akciji zlato za narod, 1 zlatni križ za zasluge sa krunom, 1 viteški red Franje Josipa, 1 red željezne krune III. razreda.

¹¹⁹⁴ *Židov*, br. 20., Zagreb, 16. listopada 1918., 5.

¹¹⁹⁵ *Židov*, br. 25., Zagreb, 23. prosinca 1918., 6.

¹¹⁹⁶ *Židov*, br. 17., Zagreb, 1. rujna 1918., 5. U dopisu iz Belišća navodi se da je koncert u Belišću pokvario mađarski asimilant barun Gutman mojsijevske vjeroispovijesti koji se boji svega što je židovsko, a da se ne govori osobito o cionizmu i da je na pozivnicu koja je hrvatski napisana odgovorio „mađarsko-šovinističkom frazom“. Autor dopisa Mirko K. smatra da ovakve izjave mora osuditi svaki Židov, koji osjeća narodno. „I tu se opet jedamput pokazalo, tko nepromišljeno kompromitira židovstvo, i tko daje povoda, da se svi Židovi jedne zemlje proglašuju nepatriotima“.

¹¹⁹⁷ *Hrvatska obrana*, br. 285., Osijek, 7. prosinca 1918.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 55.

Skupština je bila sazvana u velikoj dvorani hotela i svratišta „Royal“ u Kapucinskoj ulici. Na skupštinu su bili pozvani svi cionisti i oni koji su do tada bili necionisti ili protivnici cionizma. Dvorana je bila dupkom puna. Skup je u ime „Mjesnog narodno-židovskog odbora“ i u ime „Zemaljske cionističke organizacije“ otvorio dr. Hugo Spitzer. U svom pozdravnom govoru H. Spitzer je prikazao trijumfalni uspjeh cionističkih težnji, izrazio je veselje židovskog naroda nad sjedinjenjem jugoslavenskog naroda, čija je borba za slobodu prema njegovim riječima uvijek nailazila na najveće simpatije „narodnih Židova“ te je izrazio nadu da će narod koji je toliko stoljeća stenjao pod tuđim jarmom, znati cijeniti i težnje židovskoga naroda i da će u Državi SHS koja će biti osnovana na najširem demokratskom temelju i narodni život Židova biti osiguran. Tijekom njegova govora, klicalo se novoj Državi SHS, kralju Petru i regentu Aleksandru. Na skupštini je dr. Edmund Fischer prikazao rad *Svjetske cionističke organizacije* i njezine uspjehe u Palestini. Poručnik Nikola Tolnauer je obrazložio moralne ciljeve narodno-židovskoga pokreta u Jugoslaviji te tražio za židovski narod potpunu socijalnu, kulturnu i političku ravnopravnost. U ime židovske omladine govorio je apsolvent Pavao Goldfinger koji je istakao da će omladina slijediti i zastupati ideje cionizma. Na kraju je na prijedlog Mirka Krausa jednoglasno donesena rezolucija u kojoj se izražava oduševljenje i sa zahvalnošću prima do znanja izjave Narodnog vijeća SHS i vlade Kraljevine Srbije u pogledu narodnih težnji židovskog naroda, i do ispunjenja i udovoljavanja opravdanih nacionalnih aspiracija svih naroda. Isto tako opravdavaju zahtjeve izražene u Spomenici „Zemaljske cionističke organizacije“ od 14. studenog 1918. upućene na Narodno vijeće SHS za Židove u Državi SHS te priznaju „Zemaljski odbor saveza cionista“ kao jedine predstavnike židovskog naroda u Državi SHS i povjeravaju mu zastupanje svih židovskih interesa. Osječkom mjesnom narodno-židovskom odboru povjereno je zastupanje svih židovskih interesa na lokalnoj razini. Na skupštini su pozivali židovsku bogoštovnu općinu u Osijeku da se postavi na „narodno-židovsko stanovište“ i da čim prilike to omoguće provedu izbora na temelju, jednakog, općeg i tajnog prava za oba spola u svrhu konstituiranja „narodne židovske općine“. Rezoluciju su uputili Narodnom Vijeću SHS i Kr. srpskoj vladi. Na skupštini se nije osjetila opozicijska struja kao ni asimilacijska, jer su istaknutiji asimilanti bojkotirali skupštinu.¹¹⁹⁸

Iako je *Cionistička organizacija Theodor Herzl* krajem 1918. godine i dalje nastavila s radom, neće više imati takvu ulogu kakvu je imala prije rata, niti će Osijek biti središte cionističkog pokreta. Židovska općina u Osijeku je 26. prosinca 1918. na svojoj sjednici vijeća prihvatila opće jednako i tajno pravo glasa za oba spola. Isto tako jednoglasno (jedan glas protiv) usvojila je rezoluciju židovske narodne skupštine od 8. prosinca kojom je općina usvojila cionistički program s ciljem zastupanja cionističkih težnji i time

¹¹⁹⁸ Židov, br. 25., Zagreb, 23. prosinca 1918., 5.-6.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 54.-55.

postala prva cionistička općina u Hrvatskoj.¹¹⁹⁹ Idući dan 9. prosinca proslava ujedinjenja Države SHS slavila se u Osijeku u crkvama i hramovima. I u gornjogradskoj sinagogi u popodnevnim satima održana je svečana služba zahvalnica povodom stvaranja nove države.¹²⁰⁰

Tijekom posljednje ratne godine polako se vraćao svakidašnji prijeratni život u osječke židovske općine. Cionistički pokret koji se pojavio u Osijeku i stvorio u gradu „metropolu cionizma“ zbog rata je „zaspao u san“ kako piše u jednom članku Mirko Kraus i navodi da ga „niti gruvanje topova, niti živa riječ, nikada više probuditi neće... Za osječke Židove moralni problemi ne postoje. Plitko materijalističko shvaćanje života za njih je svrha bivstvovanja“.¹²⁰¹ Autor članka imao je proročansku viziju, jer se nakon završetka Prvoga svjetskog rata središte cionističkog pokreta iz Osijeka seli u Zagreb.

Zbivanja i neprilike u posljednjoj ratnoj godini / „zeleni kadar“

Budući da su od početka ožujka 1918. diljem Slavonije učestale krađe, dezerterstvo¹²⁰² u Osijeku je, kao i ostalim gradovima i trgovištima, uveden redarstveni sat primjenjivan za restorane, kavane i gostionice. Preživjeli osječki vojnici i mnogi zarobljenici s istočnog i balkanskog bojišta su se vraćali svojim kućama. U Slavoniji su se pojavili razbojnici koji su po „drumovima“ pljačkali i provodili dane u šumi ili kod svojih jataka.¹²⁰³ Osim ovih hajduka, pojavio se i „zeleni kadar“. S povratkom iz ruskoga zarobljeništva donosili su revolucionarne ideje.¹²⁰⁴ Osiromašeni seljaci predvođeni skupinama vojnih dezertera, koji su se prozvali „zeleni kadar“, pustošili su gradove ali i brojna manja mjesta. Od okolnog stanovništva, ali i zelenog kadra stradali su trgovci, pojedinci, ponajviše seoski Židovi i Nijemci koje su organizirane mase napadale, gledajući u njima Mađare ili Nijemce ili izrabljivače. U listopadu i studenom 1918. učestale su pljačke i uništavanje židovskih dućana i imovine praktično po čitavoj Hrvatskoj.¹²⁰⁵ Zelenom kadru vrlo često pridružili bi se seljaci, pa bi glavni predvoditelji pljačkanja bili stanovnici kotara. Tako u dopunskom izvještaju iz Osijeka veliki župan piše da je „haranje“ započeo „zeleni kadar, poduprt civilnim žiteljstvom“.¹²⁰⁶

¹¹⁹⁹ *Hrvatska obrana*, br. 301., Osijek, 28. prosinca 1918.

¹²⁰⁰ *Vjesnik Županije virovitičke* br. 24., Osijek, 15. prosinca 1918.

¹²⁰¹ *Židov*, br. 14., Zagreb, 16. srpnja 1918., 3.

¹²⁰² Bogumil HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, Novi Sad, 1990. Bogumil HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod, 1979.

¹²⁰³ I. BALTA, „Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu“, 216.

¹²⁰⁴ Andrea FELDMAN, „Židovi u Kraljevini Jugoslaviji“, *Dijalog povjesničara-istoričara*, br. 2., Zagreb, 2000., 447.-463.

¹²⁰⁵ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, 224. Dragoslav JANKOVIĆ, Bogdan KRIZMAN, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države, II.*, (1.1.-20.12. 1918.), Beograd, 1964., 628.-629.

¹²⁰⁶ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, 236.; Bogdan KRIZMAN, „Grada o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918.“, *Historijski zbornik*, X., 1-4., Zagreb, 1957., 111.-129.

U izvještaju velikoga župana Virovitičke županije Teodora grofa Pejačevića piše da su u Osijeku bili „dani revolucije“,¹²⁰⁷ i to 28. listopada 1918. kada su dezerteri 23. streljačkoga puka izazvali komešanje u gradu. Trupe u garnizonu (dopunski bataljun 78. pješadijskog i 28. domobranskog puka) otkazale su poslušnost i pobunjeni vojnici su počeli pljačkati građane i trgovce, a njima su se sutradan, 29. listopada, pridružili i neki žitelji grada koji su se zajedno sa seljacima iz okolice naoružali i počeli pljačkati po gradu.¹²⁰⁸ Započelo je puškaranje po osječkim ulicama, ali su preostale vojne snage teškom mukom zaustavile daljnja pljačkanja. U tim je sukobima bilo ranjenih i mrtvih. Međutim, u noći od 29. na 30. listopada buna se proširila na cijelo područje Virovitičke županije, zahvativši i susjednu Požešku županiju. Iako je u gradu na Dravi bilo mirno 30. listopada bio je najkritičniji dan, jer se tijekom prijedodneva do dijela stanovnika okolnih sela proširila vijest da se u Osijeku u vojnim skladištima i spremištima u Tvrđi besplatno dijeli odjeća, obuća i hrana pa je u grad nahrupilo oko stotinu kola, poduprto naoružanim zelenim kadrom¹²⁰⁹ te „opustošene vojničke momčadi“. Najviše je stradala okolica Osijeka.¹²¹⁰ Niti u kotaru Osijek nije bilo puno bolje. U Dalju je uz veleposjednika Jocu Nikolića stradao i veletrgovac žestom i vinom Junije Weiss (Vajs) ml., a njegova šteta dosegla je visinu od 800 tisuća kruna, kao i trgovac Kraus koji je potpuno opljačkan i njegova šteta iznosi nekoliko stotina tisuća kruna.¹²¹¹ Isto je i sa trgovcima u Tenji, Bijelom Brdu, Hrastinu, Ernestinovu i Čepinu. Nekima su čak i kuće popaljene, a u Čepinu je stradao i župni ured i stan. U Čepinu opljačkani su trgovci Bichler i Kohn, a u Tenji Kapp i Elbinger. U Donjem Miholjcu opljačkani su trgovci: Lang, Kerschner, Freundlich i Erlich, te je spaljena kuća i magazin Emila Reicha.¹²¹² U Crncu je sve uništeno trgovcu Spitzeru.¹²¹³ Opljačkane su gotovo sve pustare u okolici Osijeka, koje su držale obogaćene židovske obitelji (Korsky, Speiser, Reis, a u općini Bračevci Blumenstock). U općini Sopje opljačkane su pustare veleposjednika Šandora Sorgera, koji je pretrpio štetu od dva milijuna

¹²⁰⁷ Josip I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas“, *Arhivski vjesnik*, I, Zagreb, 1958., 107., 121.-122.; B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevatna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, 233.; B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 75.; D. JANKOVIĆ, B. KRIZMAN, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države (1.1. 20. 12. 1918.)*, 435., 629.

¹²⁰⁸ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 75.

¹²⁰⁹ Zeleni kadar sačinjavali su hrvatski domobrani, dezerteri iz austro-ugarske vojske koji su se, za vrijeme Prvog svjetskog rata, zbog teških uvjeta ratovanja, te slabe motiviranosti, odmetali i skrivali po šumama, kao svojedobno hajduci. U selima su imali pristaše (obično rodbinu) koji su im slali hranu i odjeću, a često su i pljačkali trgovce i bogate seljake kako bi imali prihode. Za vrijeme nereda prilikom raspada Austro-Ugarske, mnogo je veleposjeda, dvoraca i rezidencija plemstva opljačkano i spaljeno. Na području Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pred kraj rata bilo je više od 50.000 naoružanih dezertera po šumama.

¹²¹⁰ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevatna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, 233.; B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 94.-95.; D. JANKOVIĆ, B. KRIZMAN, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države*, II., 435., 629. U okolici Osijeka, kao i u vanjskom kotaru nije bilo nikakve organizirane oružane sile, pa je tako čitava županija pala pod nastajima „nahuckane mase seljačtva, zelenog kadra, fukara, cigana“ i drugih. Svi veleposjednici, posvema su ili djelomično opljačkani, „trgovci napose Židovi imućniji građani, gazde orobljeni su i zapaljeni“.

¹²¹¹ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 95.; J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 120.-121.

¹²¹² *Hrvatska obrana*, br. 254., Osijek, 9. studeni 1918. U novinskom izvještaju navodi se da je to trgovac Kohn.

¹²¹³ D. JANKOVIĆ, B. KRIZMAN, *Grada o stvaranju Jugoslavenske države*, II., 628.-629. J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917.-1918.“, 122.-123.; 146.-150.; B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 94.-96.; Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 201.

kruna.¹²¹⁴ Na pustarama Seleš, Orlovnjak, Betin dvor i Bara nanesea je šteta, a pustara u Breznici, vlasništvo baruna Pfeifera sasvim je opljačkana kao i još neke druge. Ravnatelj vlastelinstva Kraus posve je opljačkan, što nije ukradeno u njegovom stanu, to je razoreno ili polupano.¹²¹⁵ U gradu se ubrzo stanje normaliziralo pa je 11. prosinca 1918. zavladao potpuni mir; pobunjeni naoružani vojnici su pobjegli paleći putem susjedna mjesta i pljačkajući mjesne trgovce u Petrijevcima, Dopsinu, Tenji, Bizovcu, Dalju i drugim mjestima.¹²¹⁶ Nemiri su se nastavili i između 11. i 20. prosinca (Dalj i manja mjesta virovitičke županije), dok je u Osijeku 11. prosinca zavladao mir.¹²¹⁷ U ovim nemirima koji su zadesili Osijek i okolicu, odnosno Virovitičku županiju nisu samo stradali Židovi, već i svi ostali jer su „zelenokaderaši“ napadali državne i općinske činovnike, žandarmeriju, svećenike, seoske i ratne bogataše, pripadnike veleposjeda, učitelje, druge manjinske pripadnike (Srbe, Mađare, Nijemce, Čehe i dr.), bez obzira na njihovu manjinsku ili vjersku pripadnost. Na udaru su se našli svi oni koje su smatrali krivcima za zla koja su nanesea njihovim obiteljima ili njima osobno.

Uzroci ovih nereda i pljačkanja Židova leže u činjenici da nove službene vlasti (Narodno vijeće) nisu pravovremeno reagirale i osudile ratno profiterstvo, pa su se seljaci i građani smatrali iznevjereni i napali su prvo one nezaštićene. Istovremeno i sami Židovi su se smatrali iznevjereni od vlasti i doživljavali su vlastite nevolje kao isključivu posljedicu antisemitske harange tiska, intelektualaca i činovnika. Židovi su zamjerali lokalnim vlastima da ništa ne poduzimaju protiv pljačkanja i uništavanja njihove imovine, iako unaprijed znaju što će se dogoditi. U tekstu „Pljačkanja“ objavljenom u *Židovu* u prosincu 1918., autor priloga žalio se da se pljački pridružila inteligencija, „gospođice i gospođe iz najboljih krugova koji idu s pijanom ruljom“. *Zemaljski odbor cionističkog saveza za Jugoslaviju* osudio je izgrede i pljačkanje Židova u Hrvatskoj i obratio se Antanti tražeći pomoć te su 13. prosinac proglasili danom „židovske žalosti nad užasnom nesrećom“.¹²¹⁸

U susret novim vremenima

Stvaranje nove Države Slovenaca, Hrvata i Srba, tj. Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, svi stanovnici u Hrvatskoj, pa tako i Židovi, dočekali su sa simpatijama i oduševljenjem.¹²¹⁹ Već, 1. veljače 1918. „osječki Mladožidovi“ su u novinama *Jug* iskazali naklonjenost i simpatije za „ideju jedinstva

¹²¹⁴ Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 202.-203., 204.

¹²¹⁵ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 95.

¹²¹⁶ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, 100.; D. JANKOVIĆ, B. KRIZMAN, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države*, II., 546.-550.; B. KRIZMAN, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918.“, 114.

¹²¹⁷ D. JANKOVIĆ, B. KRIZMAN, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države*, II., 624., 707.; B. KRIZMAN, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918.“, 126.

¹²¹⁸ Ivo BANAC, „I Karlo je o'šo i komite“ - Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.“, *ČSP*, 24 (3), Zagreb, 1992., 29.; *Židov*, br. 23., 1. prosinca 1918., 4.-5.

¹²¹⁹ *Židov*, br. 20., Zagreb, 16. listopada 1918., „Jugoslaveni i Židovi“; *Židov*, br. 25., 23. prosinca 1918., 4., Memorandum cionista akademskom senatu.

troimenog naroda južnih Slavena“ koja je bila izražena u deklaraciji narodnih zastupnika na sjednici Carevinskog vijeća od 30. svibnja 1917. godine. U izjavi su napisali „radujemo se svakom uspjehu jugoslavenske misli, a sudjelovat ćemo – poput ruskih mladih Židova, u svakom radu za napredak naroda, među kojim živimo...“¹²²⁰ Ta naklonjenost osječkih Mladožidova nije kod svih osječkih Židova prihvaćena s oduševljenjem. Tako je ubrzo objavljen osvrt na njihovu izjavu u kojem autor pod pseudonimom Jisromin navodi da u Hrvatskoj on ne pozna nijednoga „Hrvata, koji bi se ozbiljno i sistematično bavio predobivanjem Židova. Nasuprot, nigdje ni trunca simpatije...“ Dalje nastavlja da među Židovima nema književnika ili publiciste te da su prilike dovele do situacije da su „naši Židovi bili donekle apatriotični, i da hrvatska riječ nije tako brzo prodrla u židovske obitelji“. U članku se autor žali na prisutan antisemitizam koji je najveći krivac da „patrijotizam“ Židova nije „znatno porastao“ već dapače doveo je do okretanja cionizmu, a Židovi su postali „patrijote u srcu, tihi, neaktivni patrijote, jer im neraspoloženje javnosti nije dalo javno djelovati...“ Na kraju je zaključio da hrvatska javnost svojim držanjem mora omogućiti da Židovi „u savršenoj nacionalnoj židovskoj svijesti, radeći za svoj židovski narod, energično podupiru i pomažu svaku hrvatsku stvar.“¹²²¹

Povodom konstituiranja Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca i njegove objave od 19. listopada 1918. sastali su se 21. listopada predstavnici *Zemaljske organizacije cionista iz jugoslavenskih zemalja* i objavili svoj proglas u kojem se ne žele miješati u politička pitanja novostvorene zemlje, kao cionistička organizacija podupiru njihova načela, te radosno pozdravljaju i prihvaćaju rješenje „južnoslavenskog problema koje najbolje odgovara idealima jugoslavenskog naroda i za koje će se odlučiti njihovi pozvani zastupnici“, isto tako se nadaju da će Jugoslavija osigurati i svim „inorodnim manjinama“, slobodan razvoj i jednakopravnost pred zakonom, oblastima i u životu, kao i posvemašnju slobodu ispovijedanja, te se nadaju da će buduća „jugoslavenska štampa“ pripomoći da nestane nesklonost prema židovskom narodu. U skladu s time „nacionalni Židovi“ će „živo raditi oko boljitka i procvata naroda, sred kojeg žive i dosljedno tome podupirati, moralno i materijalno svaki patrijotički rad“.¹²²² Dana 16. studenoga te godine predstavnici *Zemaljskog saveza cionista za jugoslavenske zemlje* pod vodstvom potpredsjednika Ivana Jacobija i tajnika Aleksandra Lichta predali su *Spomenicu* (koju su donijeli 14. studenog 1918.) Predsjedništvu Narodnog Vijeća SHS u kojoj su tražili da Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba podrži ideju stvaranja njihove „domaje u Palestini“ odnosno stvaranje židovske države. Isto tako traže „potpunu i zbiljsku“ jednakopravnost Židova u novostvorenoj državi. Što se tiče ujedinjenja sa Srbijom za njih je

¹²²⁰ *Židov*, br. 5., Zagreb, 1. ožujka 1918., 4.

¹²²¹ *Židov*, br. 8., Zagreb, 16. travnja 1918., 2. „O patriotizmu naših Židova“.

¹²²² *Židov*, br. 21., Zagreb, 23. listopada 1918., 1. Uvodna stranica, proglas Zemaljske organizacije cionista.

„tako prirodno“, iako „ne žele, da se utisnu medju tvorce ovoga ujedinjenja: osnovka i etnička i otmenost duha naleže im stoga, da učestvuju svojim radom kao obični radnici i toplim simpatijama“ u stvaranju nove države. Predsjedništvo Narodnog Vijeća SHS izjavilo je da će zastupnici Jugoslavije na mirovnoj konferenciji glede osnivanja židovske države u Palestini, zauzeti ono stajalište, što će ga zauzeti i velike zapadne demokracije. Potvrdili su da će Židovi u novoj državi imati neograničeno sva građanska prava, te će se moći „kao narod nesmetano nacionalno-kulturno razvijati“. Narodno Vijeće je reagiralo i na izgrede i pljačkanja koji su se dogodili u Hrvatskoj, i po njihovom „mijenju“ ona nisu imala antisemitski karakter osim u nekim mjestima i da Narodno vijeće „ako je bilo protužidovske harange, to najodlučnije osudjuje“.¹²²³

Ulaskom u novu državu Kraljevinu SHS nastupila je dramatična transformacija, velike i brojne promjene, posebice u gospodarstvu i Židovi u Osijeku našli su se u posve novim prilikama zbog prekida snažnih veza s mnogo većim židovskim zajednicama u nekadašnjim austro-ugarskim pokrajinama. Promijenili su se i dotadašnji uvjeti života jer je počelo znatnije zaostajanje Osijeka za Zagrebom. Međutim, i u novonastalim prilikama Osijek je, zbog povoljnog prometnog položaja, u nekoliko godina potom vrlo brzo osigurao privredni oporavak i uzlet. Obnovljen je općinski i društveni život te su se od sredine prosinca 1918. ponovno u osječkim sinagogama služile božje službe povodom kraljeva rođendana, sada ne više Habsburgovaca već nove kraljevske kuće Karađorđevića i njegova regenta Aleksandra.¹²²⁴ Akcije prikupljanja pomoći nastavile su se nadalje, ali se pomoć skupljala za stradale Židove u Srbiji ili za invalide Države SHS.¹²²⁵

Završetkom rata raspada se Austro-Ugarska Monarhija, a stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije nazvane Kraljevina Jugoslavija) dolazi do dalekosežnih negativnih posljedica za većinski hrvatski narod. Prijelaz iz jedne države u drugu, nakon završetka Prvoga svjetskog rata pokazao se vrlo težak ne samo za Hrvate i ostale narodnosti već i za Židove. Na kraju rata, Židovi su svoj patriotski zanos (prema Monarhiji) promijenili i imali drugačiji stav, u prvom redu jer je Prvi svjetski rat sve europske Židove doveo do toga da su se našli na stranama dvaju zaraćenih tabora i morali su se boriti jedni protiv drugih, a drugo jer su se raspadom Austro-Ugarske i oni kao zajednica podijelili među novostvorenim državama što će u budućnosti donijeti brojne probleme. Jedna od posljedica njihove slike u budućnosti bila je i činjenica da su u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, hrvatski Židovi bili na strani poraženih, a srpski na strani pobjednika, što je u konačnici značilo da će se obljetnice pogibije srpskih Židova obilježavati, dok se to ne može baš reći za obljetnice poginulih hrvatskih Židova (stvaranjem Države SHS i

¹²²³ *Spomenica zemaljske Organizacije cionista iz jugoslavenskih zemalja Narodnom vijeću, Slovenaca Hrvata i Srba, Zagreb, 1918.*

¹²²⁴ *Hrvatska obrana*, br. 292., Zagreb, 15. prosinca 1918.

¹²²⁵ *Hrvatska obrana*, br. 295., Zagreb, 20. prosinca 1918.; br. 3., 4. siječnja 1919.

kasnije Kraljevine SHS 1918. godine zatečeno je u granicama nove države oko 65.000 Židova). Iako im je Narodno Vijeće, kao što se vidi iz *Spomenice*, obećavalo jednakost i potpunu ravnopravnost kao i zaštitu, vrlo brzo su Židovi doživjeli razočarenje novom državom, a niti mirnodopska vremena nisu Židovima donijela olakšanje.¹²²⁶

U godinama i desetljećima koji će slijediti značenje Židova u povijesti grada na Dravi jačalo je usporedo s mogućnostima koje su im se pružale u multinacionalnoj zajednici u kojoj su živjeli. Ukorijenjeni u gospodarski, kulturni, društveni i ini život grada i nadalje su tkali svoj doprinos u sveukupnom životu Osijeka.

---

¹²²⁶ Andrea. FELDMAN, „Gospodica Ashkenazy žali - intelektualni život Židova u međuratnoj Hrvatskoj“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 355.

SAŽETAK

Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata

U Osijeku se prve vijesti o Židovima, zarobljenicima i trgovcima, javljaju krajem 17. stoljeća neposredno nakon i tijekom oslobođenja Osijeka i Slavonije od Turaka Osmanlija. Od početka 18. stoljeća pa sve do 1783. i donošenja Patenta *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* hrvatsko-ugarskog kralja Josipa II. Židovi se u Osijeku spominju samo kao „prolazni trgovci“ ili su u službi austrijske vojske, a sve zbog brojnih ugarskih zakona koji su im zabranjivali nastanjivanje u Kraljevini Ugarskoj/Mađarskoj, kao i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. U tom su razdoblju u grad na Dravi Židovi dolazili trgovati zadržavajući se samo nekoliko dana u Osijeku za vrijeme održavanja sajмова. Iako se nisu smjeli naseljavati ipak nalazimo u Osijeku od 1746. do 1752. dvije židovske obitelji Hirshl sa 11 članova, koje su tu kratkotrajno naseljene na temelju dozvole kraljice Marije Terezije. Prilike se, glede njihova naseljavanja mijenjaju donošenjem Patenta *Gens Judaica* koji je omogućio stalni boravak Židova i u Osijeku, te se od tada prati njihovo doseljavanje/naseljavanje. Iako je 1783. u Osijeku živjelo vrlo malo židovskih obitelji (jedna do dvije) njihov se broj povećava od 1831. kada je popisano 8 obitelji sa 43 člana, a deset godina potom započinje njihovo snažno doseljavanje, i to prvo iz obližnjih mjesta slavonskih županija i Srijemske županije, a potom iz susjednih južnougarskih županija (posebice Baranje). Taj val imigracije Židova, najvećim dijelom aškenaskog porijekla s njemačkim prezimenima, rezultirao je primjenom zakonskoga članka 29./1840. (*De Israelitis*) izglasanog na Ugarskom/Mađarskom saboru koji im je uz brojne olakšice (npr. izgradnja tvornica, bavljenje trgovinom i obrtom, kupovina nekretnina i zemlje i dr.) osigurao naseljavanje u slobodne i kraljevske gradove pa tako i u Osijek, što potvrđuje detaljan popis iz kraja 1846. koji bilježi na širem području Osijeka 33 židovske obitelji sa 175 članova.

U tom razdoblju u Osijeku nastaje i židovska općina kao prvo „molitveno društvo“. Po nekim zapisima je osnovana u Gornjem gradu 1845., a po drugima dvije godine potom. No, budući da je prvi službeni zapisnik općinskoga sastanka sastavljen krajem 1849. ta se godina smatra i godinom osnutka osječke Židovske bogoštovne općine; židovska zajednica je tada imala 40 obitelji koje su plaćale porez (nema podataka koliko je to članova, vjerojatno više od 200).

Od sredine 19. stoljeća započinje uspon židovske zajednice, koja je u gradu na Dravi dobila zemljišta za groblja, organizirala vođenje matičnih knjiga i pokrenula konfesionalnu školu (1852.), dobila 1856. prvog službenog i školovanog rabina, sagradila u Gornjem gradu velebnu sinagogu (1869.) i

drugo. Povećanje židovskog stanovništva i teritorijalna udaljenost Gornjega od Donjega grada utjecali su na jednu osječku posebnost, a to je osnutak 1862. još jedne, donjogradske, židovske bogoštovne općine. Sve veći porast broja židovskog stanovništva diljem Austro-Ugarske Monarhije utjecao je, na državnoj razini, na donošenje niza liberalnih zakona koji su u drugoj polovici 19. stoljeća osigurali potpunu emancipaciju Židova, koji su već tada Osijek doživljavali kao svoje ognjište prihvativši dobar dio običaja sredine u kojoj su živjeli.

Budući da su općine osnovni oblik organiziranja židovskih zajednica okupljale su Židove radi molitve u sinagogama, prilikom značajnih općinskih i inih obljetnica, te komemoracija, osiguravale vjersko obrazovanje i organizirale proslave praznika, bile su i socijalne zajednice koje su vodile brigu o svojim članovima, osobito najpotrebitijima: siromašnima, udovicama, djeci bez roditelja, bolesnima, ratnim izbjeglicama, stradalima i drugima. Pripadnost općini bila je obvezna, a svaki je Židov pripadao općini na području prebivanja ili na kojem je području posjedovao ili držao u zakupu nekretnine, vodio obrt, imao trgovinu ili industrijsko poduzeće. Živjeli su u svim dijelovima grada, ali najviše je Židova bilo u Gornjem gradu. Sudjelovali su u radu više društava što je ukazivalo na snažan društveni život; bilo je mnogo glazbenih i inih aktivnosti koja su pobuđivala veliko zanimanje u gradu, čak i u nežidovskim krugovima.

Većina osječkih Židova bavila se tradicionalnim poslom – trgovinom i obrtom, a od 80-ih godina 19. stoljeća sve je više odvjetnika, liječnika, bankara, industrijalaca (posebice u prehrambenoj industriji), profesora, učitelja, graditelja i pripadnika drugih zvanja. U njihovim obiteljima – trgovačkim, obrtničkim, bankarskim te obiteljima industrijalaca i intelektualaca, među pripadnicima srednjih i nižih slojeva (sitni obrtnici, niži činovnici, tipografski, tekstilni i ino radnici, poljodjelci, nadničari i drugi) – govorilo se ne samo hrvatskim jezikom, nego i njemačkim, tzv. esekerskim, mađarskim i drugim jezicima, već odakle su se „novi Osječani“ doseljavali u grad na Dravi radi posla ili drugih razloga. Pri tome značenje Židova u povijesti Osijeka jačalo je usporedo s mogućnostima koje su im se pružale u multinacionalnoj zajednici u kojoj su živjeli. Ukorijenjeni u gospodarski, kulturni, društveni i ino život grada utkali su do Prvoga svjetskog rata, a i u desetljećima potom, i svoj golem doprinos sveukupnom životu Osijeka, a on će nakratko biti zaustavljen od 1914. do 1918. u ratnoj europskoj i svjetskoj oluji i potom ih usmjeriti u vrijeme gospodarske nestabilnosti, oskudice i društvenog previranja unutar granica nove države Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije što je utjecalo na velike i brojne promjene, posebice u gospodarstvu i Židovi u Osijeku našli su se u posve novim prilikama zbog prekida snažnih veza s mnogo većim židovskim zajednicama u nekadašnjim austro-ugarskim pokrajinama.

Međutim, u godinama i desetljećima koji će slijediti značenje Židova u povijesti grada na Dravi jačalo je usporedo s mogućnostima koje su im se pružale u multinacionalnoj zajednici u kojoj su živjeli. Ukorijenjeni u gospodarski, kulturni, društveni i ini život grada i nadalje su tkali svoj doprinos u sveukupnom životu Osijeka.

Summary

Jews in Osijek from the Early Settlement until the End of the World War I

In Osijek, the first news of the Jews, the prisoners and the merchants, came towards the end of the 17th century, immediately after Osijek and Slavonia had been broken free of the Ottoman Turks. From the beginning of the 18th century until 1783, when the patent *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* was issued by Joseph II, the king of Hungary and Croatia, Jews were mentioned only as “passing traders” or they were in service of the Austrian army. This was the consequence of numerous laws forbidding them to settle in the Kingdom of Hungary and in the Kingdom of Croatia-Slavonia. In that period, Jews would come to the town on the Drava River only to trade at fairs for several days. Even though they were not allowed to settle, two Jewish *Hirshl* families with 11 members were recorded in Osijek from 1746 till 1752, after being given permission by the Queen Maria Theresa. The circumstances regarding the settlement of Jews changed when the patent *Gens Judaica* was issued which enabled the permanent residence of Jews in Osijek and their immigration has been recorded ever since then. Although in 1783 just few Jewish families lived in Osijek (one or two), their number increased from 1831 when 8 families with 43 members were recorded. Ten years afterwards, a large-scale settlement started: first from the nearby counties of Slavonia and Syrmia and later from the Hungarian bordering counties in the south (especially from Baranya). This wave of immigration of Jews, mostly of the Ashkenazi descent and with German surnames, resulted in the application of the paragraph 29/1840 (*De Israelitis*) passed in the Hungarian Parliament. It provided, in addition to numerous privileges (e.g. building of factories, practicing trades and crafts, buying of real estates etc.), a residence permit in free and royal towns and consequently in Osijek, too. This was confirmed by the precise census from 1846 which recorded 33 Jewish families with 175 family members.

In that period, the Jewish community was established as the first “prayer community”. According to some records, it was established in the Upper Town in 1845, and according to the others, two years later. However, given that the first official minutes of the community meeting were taken towards the end of 1849, that year is considered to be the foundation year of the Jewish Community of Osijek. It had, at the time, 40 families which paid tax (there are no data on the number of members, probably more than 200).

From the mid-19th century, the rise of the Jewish community started: it was given the land for cemetery, it organized the record books, started the first confessional school (1852), had the first official and educated Rabbi

in 1856, built the first and majestic synagogue in the Upper Town (1869) etc. The growth of the Jewish population and territorial distance between the Upper and Lower Town of Osijek influenced a specific quality of Osijek: the building of another Jewish community in the Lower Town in 1862. The steady growth of the Jewish population in all parts of the Austro-Hungarian Monarchy resulted in passing of the series of liberal laws on the national level, providing the full emancipation of Jews in the second half of the 19th century. At that time, the Jews already perceived Osijek as their hometown and followed many customs of the environment they lived in.

Since communities are basic organizational units of the Jews, they gathered them for prayers in synagogues, on the occasions of significant communal anniversaries, commemorations and on other occasions. In addition, they provided religious education and organized holiday celebrations; they were also social institutions which took care of their members, especially of the people in need: the poor, widows, children with no parents, the ill members, war refugees, people in distress and others. The community membership was obligatory and every Jew was a community member based on the residence or the area in which he owned or rented an estate, ran a craft shop, retail store or an industry plant. They lived in all parts of the town but mostly in the Upper Town. They took part in the work of several associations, which was the mark of active social life: there were many musical and other activities which aroused keen interest in the town, even in the non-Jewish circles.

The majority of the Osijek Jews were engaged in traditional business – merchant and crafts, and from the 80ies of the 19th century the number of lawyers, doctors, bankers, industrials (especially in the food processing industry), professors, teachers, building constructors and members of other professions was steadily growing. In the families of the tradesmen, craftsmen, industrials and intellectuals, among the members of the middle and lower classes (retail craftsmen, lower ranking office workers, typographic, textile and other workers, farmers, day laborers and others) the languages spoken were not only Croatian but also German, so called *Essekerisch*, Hungarian and other languages, depending on the origin of the new citizens of Osijek who came to the town on the Drava River looking for employment or for some other reasons. In this period, the importance of Jews in the history of Osijek rose along with the possibilities being offered to them in the multinational community in which they lived. Rooted in economic, cultural, social and other aspects of the town life, they made significant contribution to the overall life of Osijek until the World War I and in the decades following it. The Jewish contribution was stopped for the short period between 1914 and 1918, during the war storm in Europe and in the world. Afterwards, the Jews experienced the times of economic instability, poverty and social turmoil within the borderlines of the newly formed Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes i.e. Kingdom of Yugoslavia, which resulted in significant

and numerous changes, especially in economy. The Jews in Osijek found themselves in completely new circumstances due to the breakup of the close relations with much bigger communities from the parts of the former Austro-Hungarian Monarchy.

However, in the following years and decades, the importance of the Jews in the history of the town on the Drava River rose along with the possibilities being offered to them in the multinational community in which they lived. Rooted in economic, cultural, social and other aspects of the town life, they made significant contribution to the overall life of Osijek.

Osječki židovski biografski leksikon

- **Adler, Leopold/Lavoslav** (Turan, Češka, 1857. – Osijek, 9. VI. 1933.), gospodarstvenik. Posjedovao je malu tvornicu boja i maziva u Osijeku te proizvodio paste za cipele. Stanovao je jedno vrijeme u Požezi gdje su mu rođena djeca. Pripadao je manjinskoj anticionističkoj struji u gornjogradske Židovskoj općini, koju je predvodio Vilim Winter. Bio je kandidat anticionista za izbor novog vodstva osječke gornjogradske židovske Općine. Nakon njegove smrti trgovinu boja, lakova i kemikalija preuzeo je sin Slavko. U braku s Ivanom (Johannom) rođ. Schrenger (rođene oko 1860.) imao je osmero djece: Eugeniju, Elsu, Margitu, Slavka, Dragu, Zlatana/Aurela te blizance Milana i Julije. Sin Aurel (Požega, 16. VII. 1902. – Auschwitz, 1942.), trgovac, oženjen 1929. u Osijeku s Ružom rođ. Lang (Vukovar, 1. VIII. 1903.). Najstarija kći Eugenija (Ženika) u braku s Moritzom Neumannom imala je sina Oskara Nemona. Sin Slavko Ignjat Eduard (Slav. Požega, 10. IV. 1894. – Auschwitz, 31. XII. 1942.) član je gornjogradske Židovske općine i 1923. oženio se sa Anicom rođ. Spivak (Savski dol/ Zagreb, 28. III. 1903. – Osijek, 23. X. 1941.).

IZV.: Alen BUDAJ, Vallis Judaea, *Povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007., 437.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 166. *Židovska smotra*, br. 4 (1909.); *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 29.-30. Podaci dobiveni od Lady Aurelie Young, kćeri kipara Oscara Neumona i unuke Eugenije Adler.

- **Altmann/Altman, Edmund** (Drenovac kod Slatine, 28. VI. 1887. ili 1888. – lipanj/ ljeta 1941.), liječnik. Roditelji Ljudevit i Ema. Jedan od izdavača mjesečnika *Židovska smotra*. Istaknuti cionist i dugogodišnji član gornjogradske židovske Općine i potpredsjednik *Židovskoga nacionalnog društva*. Studirao medicinu u Beču gdje je bio član *Društva Židova akademičara Bar Giora* iz Beča, a u izborima 1909. postao je drugi tajnik društva. Držao predavanja u sklopu *Društva Bar Giora* (Referat o X. kongresu, Propast njemačkih Židova i njegovi neprijatelji i dr.) a u međuratnom razdoblju držao je predavanja o cionizmu za članove *Židovske čitaonice*. Kada je u Zagrebu 1933. osnovana „Loža Zagreb“ pristupio joj je zajedno s J. Hornom. Član osječke lože „Menora“ od 1934. godine. Nije bio oženjen. Uhapšen je u lipnju 1941. i mučen u zatvoru, ne zna se točno kada je stradao.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 145., 263.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 37.; B. BELICZA, Virovitica i virovitička županija u zdravstvenim izvještajima 18. i 19. stoljeća, 211.-226.; B. BELICZA, Saša JEVTTOVIĆ, Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu, 212., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 52., 91., 167.; I GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, 219.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 372.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373., 392., 526.; Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 190.-191.; *Izvještaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“ u Beču, za godinu 1911./12.*, Beč, 1912., 53.

- **Arminski, Isidor/Izidor** prije **Kohn** (Osijek, 15. XI. 1857. – Osijek, 19. VI. 1917.) liječnik. Rođen u Osijeku kao Izidor Kohn, od roditelja Armina i Ljuboslave/Jelke rođ. Kohn. Godine 1886. zatražio promjenu prezimena u Arminski, po ocu Arminu. Oženjen 1885. u Faddu (Tolna) s Cecilijom rođ. Strasser. Nisu imali djece. Djetinjstvo i školovanje proveo u Osijeku. Završivši medicinu, radio je nekoliko godina u Trogiru te Istri gdje je suzbijao koleru. 80-ih godina 19. stoljeća vraća se u Osijek i tamo radi kao privatni liječnik i liječnik Okružne blagajne za potporu bolesnika. Bio je zapaženi sudionik X. međunarodnoga medicinskog kongresa 1890. u Berlinu. Djelovao je i kao kulturni radnik, držao predavanja iz zdravstva i pisao članke iz područja zdravstva za osječke novine *Die Drau*. Za židovsku općinu u Gornjem gradu u Osijeku vršio je obred obrezanja. Bio je član osječkog *Cionističkog društva „Teodor Herzl“*, član

odbora od 1906. godine. **Dj.:** *Gesundheits-Massregeln*, Vortrag gehalten im Esseker kaufmännischen Vereine von Dr. J. Arminski. Essek. Druck von Julius Pfeiffer, 1890.; *Die Unterblichkeit*, Wien, 1908.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M-3423.; *Die Drau*, Nr. 139., 20. Juni 1917., 5.; Nr. 140., 21. Jun 1917., 3.; Nr. 141., 22. Jun 1917., 5.; Nr. 143.- 25. Jun 1917., 2.-3.; *Hrvatski Biografski Leksikon*, br. 1., A-Bi, Zagreb, 1983., 234.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 45.; *Hrvatska obrana*, br. 140., 20. lipnja 1917.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 11., 1. lipnja 1896.; br. 13., 1. srpnja 1917.; *Gideon*, br. 9. - 11., 18. jun 1922., 170.; *Osječki Tjednik*, br. 32., 20. kolovoza 1906., 4.-5. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, Osijek, 2011., 17.

- **Arminski, Max prije Kohn** (Osijek, 15. XI. 1876. – Crikvenica, 8. X. 1942.), zubar. Roditelji Armin i Jelka rođ. Kohn. Prezime promijenio zajedno s bratom Izidorom/Isidorom 1896. u Arminski. Studirao medicinu u Beču. Oženjen s Paulom rođ. Stein (Beč, 1883.) s kojom je imao djecu: Elisa (Beč, 1903.), Herman (Beč, 1904.). Član lože „Menora“ iz Osijeka. Jedno vrijeme bio zubarom u Vinkovcima a stanovao je u Daničićevoj ulici (danas Ul. hrvatskih kraljeva). Njegov sin Herman bio je profesionalni glazbenik.

IZV.: HDA-M 3430, *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 45., I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373.; T. ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, 42. *Vjesnik Županije virovitičke* br. 11., 1. lipnja 1896.; <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~alcalz/aufbau/1943/1943pdf/j9a38s17.pdf> (4.10.2012.), osmrtnica.

- **Aron, Anton/Toni** (Osijek, 30. IX. 1858. ili 1859. – Leipzig, 31. X. 1920.), slikar. Djetinjstvo je proveo u Osijeku i Vukovaru, jer mu je otac Anton Emanuel Aron bio okružni geometar i načelnik kotarskog graditeljstva u Osijeku. Po ocu Židov. Nije upisan u matične knjige židovske općine Osijek. Majka mu je bila Josefina Vlašić iz Vukovara. Nakon nekoliko razreda gimnazije u Osijeku, odlazi u Budimpeštu. Slikarstvo učio na slikarskoj akademiji u Budimpešti i Münchenu. Završivši Akademiju, ostaje u Njemačkoj. Do posljednjih godina 19. stoljeća izlaže u Zagrebu i Osijeku (Poljski Židov u molitvi), a nakon toga živi u Njemačkoj. Sudjelovao je na *Milenijskoj izložbi u Budimpešti* 1896. s grupom osječkih slikara u hrvatskom paviljonu. Njegova se djela nalaze u galerijama u Vukovaru, Osijeku (Ciganka, 1876.; Glumica, 1879.), Zagrebu i privatnim zbirkama.

IZV.: O. ŠVAJČER, Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine, 83.-88.; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 1., A-N, Zagreb, 1995., 30. *Hrvatski biografski leksikon*, br. 1., A-Bi, Zagreb, 1983., 234.

- **Bauer, Frederika/Friederika** (Vukovar, 21. II. 1851. – Osijek, 4. III. 1938.), predsjednica gornjogradske *Izraelitičkog gospojinskog društva* (1886. - 1924.). Rođena u Vukovaru od roditelja Antona i Regi Borowitz. Udala se za trgovca žitom i vlasnika donjogradske pivovare Jacoba/Jakova Bauera (1844., Sarvaš – Osijek, 13. II. 1918.). Po mužu uživala zavičajno pravo u Osijeku od 1894. godine. U Osijeku se istaknula kao članica *Izraelitičkog gospojinskog društva* u kojem je 37 godina neprekidno bila predsjednica te osobito na humanitarnom polju za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Bila je vrlo ugledna dama koju je posjećivao i biskup J. J. Strossmayer kada bi dolazio u Osijek.

IZV.: HR - HDA, M-918, M-3442.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 167., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 67., *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 180., br. 4., 16. veljače 1910., *Hrvatski list*, br. 63., 5. 3. 1938.; N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 5., 194.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-Migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997., *Izvešće izraelitičkog*

dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906. i 1907., 34.-37.; Obitelj, 135.

- **Berger, Jonas** (Vörösmart/Zmajevac/Baranja, 12. X. 1847. – Osijek, 7. VIII. 1922.) veletrgovac vinom i rakijom. U početku imao tvrtku s bratom Leopoldom. Kasnije utemeljitelj velike trgovine vinom i žestokim pićima *J. Berger i sin.* Član *Trgovačko – obrtne komore* u Osijeku. Supruga: Hermina rođ. Rosenbaum (Kapošvar, 1861. – Osijek, 10. I. 1937.). S Herminom se oženio 1880. u Kaposvaru. Djeca: Feliks (Osijek, 1882.), Olga (Osijek, 1883.), Fritz (Osijek, 1885.), Irma (Osijek, 1888.), Margita (Osijek, 1891.), Lajoš/Ljudevit (Osijek, 1894.), Öden (Osijek, 1898.). Zavičajnik od 1886. godine. Član predsjedništva gornjogradske židovske Općine od 1900. godine i gornjogradske *Hevre Kadiše*.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M-3423; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 81., *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900., IX.; *Hrvatska obrana*, br. 235., 13. listopada 1917.; br. 178., 9. kolovoza 1922., 3.; *Jug*, br. 173., 8. augusta 1922., 3.

- **Berger, Leopold/Lavoslav** (Bonyhád, 1843./4. – Osijek, 3. I. 1906.), trgovac. U početku trgovinu vodi zajedno s bratom Jonasom. Supruga: Helena rođ. Schwarz (Szegedin, 1850.). Djeca: Sigmund (Bonyhád, 1873.), Ernestina (Beč, 1877.), Adele (Osijek, 1879.), Wilma udana Racz (Osijek, 1884.), Gustav (Osijek, 1887.). Zavičajnik u Osijeku od 1883. Član predsjedništva gornjogradske židovske Općine 1900. godine i član gornjogradske *Hevre Kadiše*.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M3423; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 81., *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900., AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.

- **Bernfeld, Samuilo/Samuel** (Budimpešta, 1827. – Osijek, 3. VI. 1899.) procjenitelj i dugogodišnji član gornjogradske židovske općine, utemeljitelj i dugogodišnji član odbora društva „Sandekoes“ i gornjogradske *Hevre Kadiše*. Umro u 73. godini. Živio u Gornjem gradu. Supruga Regina rođ. Deutsch. **Dj.:** *Nacrt vrhu ustrojiti se imajućeg povierovničkog zavoda u Osieku*, po Samuelu Bernfeldu i Leopoldu Krameru. Prospect über das durch Samuel Bernfeld und Leopold Kramer in Essek zu errichtende Commissionär-Institut. Essek, Druck der typ.-art. Anstalt von J. Frank, 1873.

IZV.: HR - HDA, M-3424, *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.; AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.; N. SCHWARZ, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek*, 31.; *Slavonische Presse*, br. 126., 4. 6. 1899.; br. 127., 6. 6. 1899.

- **Bloch, Mavro** (Aljmaš, 4. XI. 1869. – Osijek, 15. XI. 1945.), odvjetnik. Roditelji Jakov i Sofija Bloch. Prva supruga nesretno stradala 1907. Druga supruga Ana rođ. Kaiser (Beč, 4. XI. 1869. – ?). S njom se oženio 16. III. 1919. u evangeličkoj župnoj crkvi u Osijeku i tom prilikom prešao u evangelike.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 93.

- **Boskovitz/Boskowitz/Bosković, Marko** (Lovas, 17. II. 1869. – Auschwitz, 26. VIII. 1942.), trgovac drvom. Roditelji Vilim (Darda, 1825. - Osijek, 6. XII. 1912.) i Sali/Roza rođ. Langfelder. Otac Vilim bio je trgovac i jedno vrijeme živio je u Dardi. Oženio je Janku/Anku rođ. Boskovitz (1878. – 1938.). Uživao zavičajno pravo u Osijeku od 1934. Član hrvatskog pjevačkog društva „Lipa“. Član donjogradske židovske općine i

član njezina predsjedništva od 1912. godine. Odveden u svibnju 1942. u logor Tenje, stradao u Auschwitzu.

IZV.: HR - HDA, M-3430; S. MARIJANOVIĆ, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876.-1986.*, 64.-65.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, 25.; *Narodna obrana*, br. 15., 20. siječnja 1914.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 102.-103. *Osječki Tjednik*, br. 37., 24. rujna 1906.; br. 7., 18. veljače 1907.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 147.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća, 164.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 377.

- **Boskovitz/Boskowitz/Bosković, Vilim/Wilhelm** (Darda, 1825. – Osijek, 6. XII. 1912.), trgovac. Jedno vrijeme živio u Dardi i Lovasu. Oženjen s Rosom rođ. Langfelder. Djeca: Jakob (Lovas, 1865.), Marko (Lovas, 1869.).

IZV.: HDA M-3442, *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 104.

- **Brichta/Brihta, Oskar** (Osijek, 14. X. 1875. – Zagreb, 30. XII. 1948.), odvjetnik. Roditelji Armin i Ema. Oženio se s Martom rođ. Seklein/Sekler?. Djeca: Ivan (1903.) i Nada (1904.). Doktorirao je u Zagrebu 1898. godine. Pravo odvjetnikovanja podijeljeno mu je 1911. kada je preuzeo odvjetničku pisarnu dr. F. Schicka u Požegi, gdje se na kraju i nastanio. Preživio je Holokaust (navodi se kao član zagrebačke židovske općine). Sahranjen na zagrebačkom Mirogoju.

IZV.: HR - HDA, M-3430; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 115.; A. BUDAJ, *Vallis Judaea- povijest požeške židovske zajednice*, 122.-123.; 180., 461., *Vjesnik županije virovitičke* br. 8., 15. travnja 1911.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 193. <http://elmondosefarad.wikidot.com/zagreb-prezivali> (11.9.2012.), <http://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382> (4.10.2012.)

- **Büchler, Mavro** (Kula, Ugarska, 1851. – Osijek, 3. X. 1907.), trgovac. Doselio se iz Slovačke (Nitrianske županije) prije 1878. godine. Bio je oženjen s Elizabetom rođ. Ertner. Imao je sina Sigismunda (Osijek, 1879.), i kćeri Josephinu i Ernu. Stanovao je u ulici Divljega čovjeka. Bio je trgovac hrane, kasnije ravnatelj paromlina *Djakovačkog mlina na valjke*, dioničar društva i član nadzornog vijeća *Dioničarskog društva za konjsku željeznicu* u Osijeku. Bio je i vijećnik Trgovačko obrtničke komore za Slavoniju. Počinio samoubojstvo. Kćer Josephina bila je udana za Josipa Weingrubera.

IZV.: HR - HDA, M-3430, *Narodna obrana*, br. 230., 4. listopada 1907.; br. 231., 5. listopada 1907.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 37.-39.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1901.*, 51.-54.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 121.

- **Buchwald, Bela** (Herczegszöllös/Kneževi Vinogradi, 1863. – Auschwitz, 31. XII. 1942.), trgovac, član gornjogradske židovske Općine. Roditelji Mavro i Fani rođ. Fein. Supruga Rosa (1868. – 31. XII. 1942.). Djeca: Geza (Kneževi Vinogradi, 1886.), Jolanda (Kneževi Vinogradi, 1888.) Artur (Kneževi Vinogradi, 1895.), Ella (Osijek, 1899.). Zavičajnik u Osijeku od 1903. godine. Jedno vrijeme djelovao u gornjogradske općini kao mohel. Ušao u općinski odbor 1910. godine. Član *Izraelitičkog gospojinskog društva gornji grad*. Član *Hevre Kadiše*. Odbornik *Pučke štedione i založnog zavod d.d.* i *Slavonske Agrarne štedionice*. Pripadao antcionističkoj struji unutar općine.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M3423; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 148., 264., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 169. *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 121. *Židovska smotra*, br. 5., 2. ožujka 1910.; br. 3. i 4., 28. veljače 1909.; br. 5., 14. ožujka 1909.; *Narodna obrana*, br. 47., 28. veljače 1910., „Izbori u

židovskoj bogoštovnoj općini“, *Izvjeste izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 34.-37., *Hrvatska obrana*, br. 95., 27. travnja 1915., Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 33.-34.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 8., 15. travnja 1915.

- **Buchwald, Geza** (Herczegszöllös/Kneževi Vinogradi, 1886. – Osijek, 17. I. 1942.), odvjetnik. Studirao pravo u Beču. Za vrijeme studija bio aktivan u *Društvu Židova akademičara „Bar Giora“* gdje je u izborima 1907. postao prvi tajnik društva, a 1909. i predsjednik društva. Sin Bele i Rose Buchwald. Dugogodišnji odbornik i rizničar *Cionističkoga društva Theodor Herzl*, istaknuti cionist u gornjogradske općine. Sudionik prvog cionističkog kongresa u Osijeku 1904. godine. Otrovao se zajedno sa suprugom Cvijetom da ne bi bio deportiran.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 148, 264.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 169. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 121.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 379.; *Narodna Obrana*, br. 195., 15. kolovoza 1906.; Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 190.

- **Diamant, Hinko/Heinrich** (Liaskovci/Ljeskovac/Trenčin/Trencsén, zap. Slovačka, 1866. – Purkersdorf kraj Beča, 18. IV. 1916.), zubar. Roditelji: Alois i Marija rod. Frenkel/Fränk. Prva supruga bila mu je Vilma rod. Wahläuder (Rijeka, 1876.), a druga Hermina rod. Heim (Virovitica, 1875.). S Herminom se oženio 1893. godine i imao kćer. Zavičajnik u Osijeku od 1901. godine. U nadzornom pododboru *Osječkog skladišta*. Član odbora gornjogradske općine. Pripadao anticionističkoj struji u Osijeku. Umro je od teške bolesti u sanatoriju pored Beča.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*; 157.; *Die Drau*, Nr. 92., 20. April 1916., 7.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 9., 1. svibnja 1916. *Osječki Tjednik*, br. 21., 27. svibnja 1907., br. 45., 11. studeni 1907.; br. 46., 18. studeni 1907.; br. 49., 9. prosinca 1907., Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 33.-34.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909.

- **Ehrenpreis, Marcus Mordehaj** (Lvov/Lviv/Lemberg/Ukrajina, 1869. – Saltsjöbaden /Švedska, 1951.), rabin i pisac. Studirao na *Hochschule für die Wissenschaften des Judentums* u Berlinu i nekoliko njemačkih sveučilišta. Od 1884. pisao za časopise *Ha-Maggid* i *Ha-Meliz*. Otpočeo služiti rabinsku službu u Đakovu četiri godine (1896. – 1900.), da bi nakon toga bio postavljen za Vrhovnog rabina Bugarske i odlazi u Sofiju (1900. – 1914.). Pomagao u organizaciji Prvoga cionističkog kongresa u Baselu 1897. zajedno sa T. Herzlom. Bio delegat iz Hrvatske na tom kongresu. Od 1914. vrhovni je rabin u Stocholmu/Švedska gdje je puno utjecajniji i plodniji kao autor. U Švedskoj je uređivao časopis *Judisk Tidskrift* i uredio je Židovsku enciklopediju na švedskom. **Dj.:** Dr. Marko EHRENPREIS, *Decenij cionizma* – predavanje održano 12. rujna 1906. u cionističkom društvu „Teodor Herzl“ u Osijeku, nakladom cionističkog društva „Teodor Herzl“, Dionička tiskara, Zagreb, 1906.; *Zehn Jahre Zionismus. Vortrag gehalten am 12. September 1906. im zionistischen Verein „Theodor Herzl“ in Osijek (Essek)*. Von dr. Markus Ehrenpreis Grossrabiner von Bulgarien. Im Verlage des zionistischen Vereines „Theodor Herzl“ Essegg, Buchdruckerei Carl Laubner, 1906.

Izv: *Židovska smotra*, br. 1., studeni 1906., 5.-9., *Encyclopedia Judaica*, vol. 6, 1972. 509.-510., Lj. DOBROVŠAK, Demografski prikaz Židova u Đakovu i Đakovštini 173.-200., C. LOKER, Začeci i razvoj cionizma, 173.; Ž. J. LEDERER, Tri fragmenta o cionizmu, 179.

- **Eichner, Adolfo** (Zagreb, 1847. – Osijek, 28. VII. 1905.), učitelj gornjogradske židovske konfesionalne škole. Rodom iz Karlovca. Rođen u Zagrebu od roditelja Samujla i Julije, stanujućih u Zagrebu. U 36. godini u Osijeku se oženio drugi put

1884. Charlottom Fried (Darda, 1863.?). Svom učiteljskom zvanju bio je odan te je predavao na židovskoj školi punih 20 godina. Bio je član hrvatske gornjogradske čitaonice. Pred smrtni nije predavao jer je oslijepio i bio je jako bolestan. Umirovljen je, umro je i sahranjen je u Osijeku.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M-3423; N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 5. Vinko IVIĆ, Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću, 127.; *Narodna obrana*, br. 175., 31. srpnja 1905.

- **Eisner, Dragutin** (Osijek, 25. IV. 1859. – Osijek, 21. II. 1940.), veletrgovac i gradski zastupnik. Nije se ženio. Roditelji Lavoslav/Leopold (Hidaš, 1819. – Osijek, 1. IX. 1889.) i Julija/Julka/Ljuboslava rođ. Schiffer (1830. – Osijek, 18. II. 1914.). Zavičajnik po ocu Leopoldu koji je zavičajnost stekao 1858. godine. Nećak Herrmana Eisnera. Zajedno s ocem Leopoldom vodio firmu *Leopold Eisner & Sohn*. Nakon njegove smrti u ime Tvrtke sudjelovao na *Gospodarskoj šumarskoj izložbi* 1891. godine u Zagrebu. Kao i njegov otac član *Hevre Kadiše*. Član *Trgovačke obrtničke komore za Slavoniju* i jedno vrijeme njezin potpredsjednik i predsjednik trgovačkog odsjeka od 1917. do 1923. i od 1925. do 1929. Član Dobrovoljnoga vatrogasnog društva Gornji Osijek, Građanskog društva i podružnice Hrvatskog trgovačkog društva „Merkur“. U dva navrata izabran za gradskoga zastupnika od 1913. do 1916. i poslije rata 1920. godine kratko vrijeme. Svojedobno je bio i predsjednik Okružne blagajne u Osijeku. U političkom životu stajao je uz hrvatske redove.

IZV.: HR - HDA, BiNZV, 512./1907., spis 1. (3696/1876.), HDA-M-3430., *Hrvatski list*, br. 52., 22. 2. 1940.; br. 54., 24. 2. 1940. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 186., A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, I., 201.-211.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.; N. SCHWARZ, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek*, 31.; *Narodna obrana*, br. 40., 19. veljače 1914.; S. UGARKOVIĆ, *Izložbeni katalog, Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba u Zagrebu 1891*, 227.; J. IBLER, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrv.-slav. društva u Zagrebu 1891*.

- **Eisner, Herrman/Armin** (Hidaš Nemta/Hidasnémeti/Hidas-Németi, Mađarska, Borsod-Abaúj-Zemplén, 15. VII. 1830. – Osijek, 20. IX. 1906.), veletrgovac. Roditelji: Jakov/Jakob Eisner (? - ?) i Rosalija/Ruža (Bonyhád, 1798. – Osijek, 21. I. 1880.), žive u HidašNemta. Sredinom 50-ih godina 19. st. njegova majka vjerojatno tada već udovica Rosa seli se iz Hidaš Nemta u Osijek s djecom: Lavoslavom/Leopoldom (Hidaš, 1819. – Osijek, 1. IX. 1889.), Arminom/Hermannom (Hidaš, 1830.) Fanikom (Hidaš, 1831. – Osijek, 28. VIII. 1876.), Vatroslavom/Ignjatom (Hidaš, 1832. – Osijek, 20. IX. 1906.), Mavrom/Moricom (Hidaš, 1833.), Johannom/Ivanom (Hidaš, 1837.) koja se udala za Mavra Kohna, Julkom/Julijom (Hidaš, 1839.) koja se udala 1865. za Ignjata Grossa iz Markušice i Jakovom (Hidaš, 1842.). Herrman Armin oženio se 1861. u Aljmašu Katom rođ. Kohn (Bacs Aljmaš, 1840.). Herman se istakao s novčanim priložima za izgradnju sinagoge 1869. Član *Hevre Kadiše*. Kao trgovac sa proizvodima (vino i šljivovica) sudjelovao na *Prvoj hrvatsko-slavonskoj izložbi u Zagrebu* 1864. i *Gospodarsko-šumarskoj izložbi u Zagrebu* 1891. godine. Zavičajnik u gradu Osijeku po majci Rozaliji od 1857./1858. godine. Suradivao s obitelji Klein te je s Ignatz Eduardom kupio posjed kod Laslova (kasnije će se prozvati Ernestinovo). U njegovom vlasništvu veleposjed je bio do 1875., kada ga je zbog bakrota zaplijenila Đakovačka štedionica i prodala Ernestinovčanima.

IZV.: HDA-M-3430; M-3423; *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 186., A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, I., 201.-211.; M. DESPOT, *Slavonija na gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864.*, 36.-43.; *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, 153., 155.,

157., 158., 189., 196., 235., N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 4., D. NJARI, Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata, 259.-271.

- **Eisner, Leopold/Lavoslav** (Hidaš Nemta/Hidasnémeti/Hidas-Németi, Mađarska, Borsod-Abaúj-Zemplén, 1819. – Osijek, 1. IX. 1889.), trgovac. Roditelji Jakob/Jakob i Ružica/Rosa (Bonyhád, 1798. – Osijek, 21. I. 1880.). Zajedno s majkom i suprugom došao iz Hidaš Nemta u Osijek, nakon 1850. godine. Oženjen s Julijom/Julkom/Ljuboslavom (1830. – 1914.). Djeca: kći Nina (Bonyhad, 19. XII. 1850.) udala se za dr. Samuila Weissa, sin Aleksandar/Škender (Hidaš, 8. IV. 1852. – Stenjevec /Zagreb, 22. VI. 1905.), Makso (Hidaš, 22. XII. 1853.), Terezija (Osijek, 18. IX. 1854. – Osijek, 25. VI. 1937.) i Dragutin (Osijek, 25. IV. 1859. – 1940.). Već 60-ih godina 19. stoljeća utjecajan u osječkoj židovskoj općini. Sudjelovao s proizvodima s bratom na *Prvoj hrvatsko-slavonskoj izložbi* u Zagrebu 1864. godine. (izlagao vino i šljivovicu). Bio vlasnik *Tvrtke Eisner Leopold & Sohn*. Član *Hevre Kadiše*.

IZV.: HR - HDA, M-3430, *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 186., N. SCHWARZ, Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek, 29.; *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, 153., 155., 157., 158., 189., 196., 235.; *Narodna obrana*, br. 146., 26. lipnja 1905.

- **Epstein, Leopold/Lipot/Lavoslav** (Novi Sad, 25. I. 1798. – Osijek, 15. VIII. 1883.), trgovac hranom i poljskih plodina. Roditelji Mojzes i Julka. Supruga: Rosalia/Ružica. Djeca: Sofija (Osijek, 10. X. 1835.), Mavro/Moritz (Osijek, 16. V. 1837.), Gustav (Osijek, 1838.), Makso (Osijek, 18. IX. 1840. – Osijek, 8. XI.1899.), Adolfo (Osijek, 6. X. 1842.), Vatroslav/Ignatz (Osijek, 25. IV. 1844.), Josip (Osijek, 28. VIII. 1848.). Uz trgovinske poslove bio je i glavni agent osiguravajućega društva „Riunione Adriatica di Sicurtá“. Jedno vrijeme predsjednik osječke židovske zajednice. U godini otkupa od tolerancijske takse 1846. predstavlja osječku židovsku zajednicu. Na popisima tolerancijske takse pojavljuje se 1835. godine. Godine 1858. postaje član *Trgovačko obrtne komore u Osijeku*.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423. *Novine dalmatinsko-hrvatsko-slavonske*, br. 82., 1847., *Die Drau*, Nr. 65., 16. August 1883., Nr. 66., 19. August 1883.; M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 202.; N. A. PĻAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih petdeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, 25., I. KARAMAN, Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.), 99., 101.

- **Fein, Geza** (Vučevci kod Đakova, 29. VI. 1871. – Auschwitz, 1944.), liječnik i zubar. Za potrebe židovske općine bio mohel. S obitelji u Osijeku živio do početka 30-ih godina, a potom se preselio u Zagreb. Bio je specijalist za bolesti usta i zubi. Zavičajnost u Osijeku stekao 1904. godine. Oženjen s Adolfinom rod. Löwinger. Djeca: Amalija Ljubica (Osijek, 1902.), Robert (Osijek, 1904.). Bio je član lože „Menora“ iz Osijeka. Po uspostavi NDH sa suprugom pobjegao u talijansku zonu i u rujnu 1942. interniran u logor u Kraljevici, a zatim u Kampor na Rabu. Uхваćen od Nijemaca u ožujku 1944. i deportiran u Auschwitz.

IZV.: HR - HDA- M-3430; M3423.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 200.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 171., I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373.

- **Fellner, Otto** (Novi Sad, 1855. – Lucern, Švicarska, 24. VIII. 1918.), poduzetnik. Glavni ravnatelj osječkog *Paromlina Union*. U poduzeću *Union* bio je 26 godina. Bio je i komercijalni savjetnik ravnateljstva *Prvog hrvatskog slavonskog dioničkog društva za industriju šećera*. Član *Osječke štedne zadruge*. U ravnateljstvu *Osječkog skladišta*. Isto tako bio je i u upravnom odboru *Trgovačke i obrtničke komore* u Osijeku. Zaslužan je

za pokretanje pogona paromlina u Barcsu. Aktivan u predsjedništvu gornjogradske židovske općine. Zavičajnik u Osijeku od 1904. godine. Oženio se u Budimpešti Reginom rođ. Horn iz Budimpešte. Djeca: Ernest Petar (1893.) i Alfred (1894.). Istaknuo se u dobrotvornosti za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Umro je nakon duge i teške bolesti. Posjedovao je zlatni križ za zasluge s krunom.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 202.; *Osječki Tjednik*, br. 3./1906., 6., br. 21., 27. svibnja 1907.; *Hrvatska obrana*, br. 171., 31. srpnja 1916., br. 192., 27. kolovoza 1918.; br. 193., 28. kolovoza 1918.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6., 15. ožujak 1908., 62., br. 17., 1. rujna 1918., *Slavonische Presse*, Nr. 195., 28. August 1918., 2.; osmrtnica; Nr. 199., 1. September 1918., 6.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; N. A. PAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine*, 55.-72.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 67.-68.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)mlinova*, 97.-98.; J. MARTINČIĆ, D. HACKENBERGER, *Prerada žita kao dio prehrambene djelatnosti grada Osijeka do 1990. godine*, 47.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 38.

- **Fischer/Fišer, Bela** (Ruma, 2. IV. 1867. – ?), liječnik. Gimnaziju je završio u Novom Sadu, a medicinu studirao u Beču. Specijalizirao kirurgiju u Beču. Tu se 1896. godine i oženio Friderikom Sös rođ. Steiner rodod iz Beča. Nakon specijalizacije odlazi u bolnicu u Vinkovce, a 22. svibnja 1895. preuzima dužnost primarnoga liječnika i šefa kirurškoga odjela *Sveopće zakladne Huttler-Kolhoffer-Monsbergerove bolnice* u Osijeku sve do 1915. Godine 1906. imenovan je kotarskim liječnikom. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata pomagao kao liječnik u bolnici *Crvenoga križa*. Bio je član *Izraelitičkoga gospojinskog društva u gornjem gradu*. Umirovljen je 1919., ali je do 1936. radio kao privatni liječnik.

IZV.: HR - HDA, M-3423.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14., 15. srpanj 1906., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio., 91.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 172., B. BELICZA, S. JEVTIČIĆ, *Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu*, 213.-214.; S. SRŠAN, *Izvori za povijest zdravstva Osijeka i Hrvatske 1874.-1923.*, 10.-11., *Izješće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907.*, 34.-37., M. MIŠKOVIĆ i L. STOJNOVIĆ, *Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata*, 154.-166.

- **Fischer, Edmund/Edo/Edmundo**, (Osijek, 2. I. 1884. – Auschwitz, 26. VIII. 1942.), odvjetnik. Sin Josefa/Josipa, ravnatelja osječkoga mlina i Rose r. Kraus. Stanovao je u Gornjem gradu. Bio je istaknuti aktivist u počecima cionističkog pokreta. Studirao u Beču i tamo bio član *Židovskog društva Bar Giora* u Beču. Član *Cionističkog društva Theodor Herzl* u Osijeku – upravljao filatelističkim odsjekom. Promoviran u doktora prava na Zagrebačkom sveučilištu 1908. godine. Zavičajnik u Osijeku po ocu od 1904. godine. Izdavač je mjesečnika *Židovska smotra*. Član *Zemaljskog odbora Udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austro-Ugarske*. Od 1917. prvi je urednik lista *Židov*. Imao odvjetničku kancelariju u Zagrebu, koju 1918. seli u Osijek. Oženio se u nadrabinatu u Osijeku 29. III. 1923. s Irenom rođ. Welisch. Djeca: Gideon (1924.) i Ariel (1925.). Dugogodišnji član gornjogradske židovske općine. Član delegacije osječke židovske općine koja je 1934. otputovala na sprovod kralja Aleksandra. U svibnju 1942. zajedno s drugim osječkim Židovima uhićen i otpremljen u logor Tenje, a odande u kolovozu 1942. u Auschwitz, odakle se nije vratio.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 6., 15.ožujka 1918.; *Narodna obrana*, br. 37., 12. veljače 1908., *Židovska smotra*, br. 1., siječanj 1908., 25., br. 9., rujna 1908., br. 14., 31. srpnja 1909., br. 16. i 17., 31. kolovoza 1909., br. 5., 2. ožujka 1910., 21. adara 5670., 241., *Narodna obrana*, br. 47., 28. veljače 1910., „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“, *Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“ u Beču, za godinu 1911./12.*, 62. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 149., 267.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 212., Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 49., 172.-173.; Lj. DOBROVŠAK, *Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista*, 234.-266.; T. ŽUGIĆ, M. MILIĆ, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic*, 207.

- **Fischer/Fišer, Ernest/Ernjo** (Osijek, 7. X. 1885. – logor Dachau, 4. VIII. 1944.), odvjetnik. Sin Josipa i Rose rođ. Krauss. Brat odvjetnika Edmunda Fischera. Zarana se uključio u cionistički pokret i sudjelovao je na Prvom cionističkom kongresu u Osijeku 1904. godine, gdje je govorio o položaju židovskih srednjoškolaca u južnoslavenskim zemljama. Kasnije je promjenio svoja stajališta. Od 1913. do 23. IV. 1941. imao odvjetničku kancelariju u Osijeku. U Ljubljani se 27. srpnja 1916. oženio Emilijom rođ. Jazbar te prešao na katoličku vjeru. Po uspostavi NDH od 19. VI. do sredine VIII. 1941. uhićen, no pušten na slobodu. Bio zarobljen u logoru Kampor na Rabu. Po oslobođenju logora nije se povukao s većinom zarobljenika s otoka, već su ga u ožujku 1944. uhvatili nacisti i preko tršćanske Rižarne deportirali u logor. Stradao u logoru Dachau.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M-3423. HDA - PRZV; kutija 698/1904.; spis 3578/1904., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 267.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 173., *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 212.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 17., 15. kolovoza 1916.; Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 195.

- **Fischer/Fišer, Josip/Josef** (Ostrovo, kotar Vukovar, 1846. – Osijek, 12. VII. 1908.), ravnatelj „Osječkoga mlina“. Supruga: Rosa rođ. Krauss (Osijek, 1852. – Osijek, 1929.). Djeca: Edmund (Osijek, 1884.), Ernst (Osijek, 1885.), Lila (Osijek, 1887.). Zavičajnik u Osijeku od 1876. godine. Član trgovačkoga odjela *Trgovačke obrtne komore* za Slavoniju od 1881. godine.

IZV.: HR - HDA, 3442.; *Hrvatska obrana*, br. 171., 31. srpnja 1916. *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 211., *Osječki Tjednik*, br. 7., 26. ožujka 1906., M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; N. A. PAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine*, 55.-72.

- **Frank, Isidor** (Kubin Doljni, 1. XI. 1847. – Osijek, 1920.), veleposjednik, trgovac drvom i građevinski poduzetnik. U Osijek je došao iz Slovačke 1877. kao predstavnik bečke tvrtke za trgovinu drvom *Haas & Deutsch*. Dvije godine kasnije u dogovoru s *Tvrtkom Haas & Deutsch* osnovao je u gradu na Dravi vlastito poduzeće za eksploataciju šume i izvoz drva *J. Frank & Co.* u koje je uključio i mlađega brata Juliusa te šogora Ferdinanda Feineu. Nakon Juliusove smrti za partnera uzima nećaka Josipa Franka, koji tu ostaje do 1905. godine. Izidor Frank 1900. kupuje od vlastelinstva u Podgoraču 1.000 kat. jutara za svotu od 270.000 kruna. Oženio Annu Petrovski iz Šikloša (1861.-?) i s njom imao djecu Viktora (Osijek, 11. XII. 1879. -?), Aurela (Osijek, 1881 -?) i Elviru (Osijek, 1900.). Zavičajnik u Osijeku od 1888. godine. Prešao na kršćanstvo, ne zna točno kada i djecu krstio u rimokatoličkoj vjeri. Nakon pune 32 godine koje je proveo na čelu tvrtke, čiji je istodobno bio i osnivač i vlasnik, 1911. povlači se iz posla na svoje imanje u Ivandvoru, a tvrtku preuzimaju njegovi

sinovi Viktor i Aurel. Tvrtka je postojala do sredine 30-ih godina 20. stoljeća kada je prestala s radom jer je iscrpila sirovine.

IZV.: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, „Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919.-1941.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2.-3., Zagreb 1993., 236.; M. DESPOT, *Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873.-1880.*, 237., 238, 278.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 225.; *Obrtnik*, br. 16., 1. lipnja 1892.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 10, Osijek, 15. svibnja 1900.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 225.

- **Frank, Jakob/Jakov** (Osijek, 19. XII. 1840. – Zagreb, 31. XII. 1905.), tiskar i urednik. Sin Emanuela i Jelene Frank i brat političara Josipa Franka. Mladost je proveo u Osijeku, a u Beču je završio muzički konzervatorij. Do 1867. bio je novinar u Beču kada se vraća u rodni Osijek i zajedno s Gustavom Wagnerom, inženjerom i vlasnikom ljevaonice i uz potporu baruna Prandaua 1868./69. otvara tiskaru koja se nalazila u Kapucinskoj ulici (Krausova kuća). Obojica su bili pokretači, vlasnici i urednici lista *Die Drau* kojeg počinju izdavati u srpnju 1868. Iz vremena zajedništva s Wagnerom poznat je samo jedan naslov židovske tematike tiskan u njihovoj tiskari, a to je djelo osječkog nadrabina S. Spitzera: *Die jüdische Ehe* (1869). Nakon što je G. Wagner (1870.) istupio iz tiskare, Jakob Frank 1870. je preuzeo tiskanje lista *Die Drau*. Uz list tiskao je i izvješća osječkih škola, školske knjige, a od 1874. i *Glasnik Biskupije đakovačke-srijemske*. Oženjen 1870. s Reginom Pfeiffer (rod. u Ilok-Palanka). Oženio se u Ilok-Palanki. Godine 1876. prodao je tiskaru zajedno s listom *Die Drau* šogoru Juliju Pfeifferu i odselio se u Zagreb gdje je najprije bio izdavač lista *Agramer Presse* (1877.) a zatim od 1878. izdavač i urednik lista *Kroatische Post*. Bio je dopisnik bečke *Neue Freie Presse* i budimpeštanskoga *Pester Lloyd*a. U svojim člancima objavljenim u raznim listovima potpisivao se inicijalima V. S., poslije je bio poznati pristaša režimske (mađaronske) Narodne stranke. Kao bibliofil i kolekcionar posjedovao je bogatu knjižnicu i zbirku starina, koju je 1906. otkupio Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu. **Dj.:** *Ogledi pisamah iz tip.-artist. zavoda J. Franka. Schrift-Proben aus der typographisch-artistischen Anstalt des J. Frank in Essek, Oberstadt, 1871. Croquis aus der kroatischen Landtags-Stube, Essek -Osijek, 1877.*

Izv: HDA-M-3430.; M-3423.; M. MALBAŠA, Povijest tiskarstva u Slavoniji, 36.-37.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, S tradicionalnih na nove puteve, trgovina, 96.; *Hrvatski biografski leksikon*, br. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 382.; Lj. DOBROVŠAK *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća*, 179.; J. BÖSENDORFER, Povijest tipografije u Osijeku, 135.; S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903, Hrvatska književna enciklopedija*, 1., 2010., Zagreb, 557.

- **Frank, Josip** (Osijek, 10. IV. 1844. – Zagreb, 7. XII. 1911.), odvjetnik i političar. Rođen u židovskoj vjeroispovijesti u Osijeku od oca Emanuela (Imanuela) i Helene/Jelene Frank. Frank je bio uzoran u svom školovanju u gimnaziji, pa je na kraju dobio stipendiju 1862. godine od gradskog magistrata za učenje pravosudnih nauka. Kada je 1862. završio gimnaziju u Osijeku, krenuo je na studij prava u Beču. Frank je doktorirao 1868. na Pravnom fakultetu Bečkog sveučilišta, a nakon toga je radio kao odvjetnički pripravnik u jednoj bečkoj kancelariji zajedno s Karlom Luegerom, budućim bečkim gradonačelnikom i Emilom Steinbachom budućim austrijskim ministrom financija. Godine 1871. stažirao je pri sudu u Budimpešti. U Hrvatsku se vratio 1872. te je tada imenovan za prislušnika Banske stolice i otvara odvjetničku pisarnicu u Zagrebu. Te iste godine (1872.) Frank je stekao zavičajno pravo u Zagrebu i sudjelovao na izborima za Hrvatski sabor. Politički je tada podupirao vladavinu bana L. Raucha. Nakon što je došao u Zagreb, Frank je započeo svoju karijeru kao odvjetnik malog građanstva s periferije, a i seljaka iz okolice Zagreba. Zbog svog

židovskoga porijekla nije mogao voditi poslove viših društvenih slojeva, no svojom sposobnošću pribavio je klijente među imućnijim trgovcima i obrtnicima, a kasnije i neke pripadnike hrvatske aristokracije. Upravo to malo građanstvo izabralo ga je 1880. godine za gradskog zastupnika, a 1884. u Sabor. Od 1884. do 1911. bio je zastupnik kotara Popovača, odnosno od 1887. Vojnog Križa. Temeljem stručnosti u financijskim pitanjima redovito je biran članom svakog saborskog odbora koji se bavi financijama. Bio je član i proračunskog odbora 1898. – 1906. i član Kraljevskoga odbora. Isto tako u novinama je upozoravao na financijsku i gospodarsku ovisnost Hrvatske i Ugarske. Od 1877. izdavao je na njemačkom jeziku politički dnevnik *Agramer Presse* u kojem je oštro napadao bana Mažuranića i time pridonosio rušenju njegova ugleda u Hrvatskoj i u Austriji. U tom razdoblju Frank je surađivao s osobama koje su kasnije podržavale bana Khuena i koje će tražiti politička rješenja unutar nagodbenog okvira. Kako je *Agramer Presse* bila često plijenjena, prestala je izlaziti 1878. godine. Nakon toga Frank je pokrenuo početkom veljače 1878. godine nasljednicu *Agramer Presse*, *Kroatische Post*, a kao izdavatelj je naveden Frankov stariji brat Jakob. Pretpostavlja se da je zajedno s bratom Jakobom u Osijeku uređivao poslje često napadane njemačke novine *Die Drau*. U Zagrebu prešao na katoličanstvo u gornjogradskoj crkvi svetog Marka. Franku je vrlo brzo umrla prva supruga, pa se on ponovno oženio Teodorom (Dora) rođ. Martini, porijeklom iz Ugarske. Iz oba braka imao je sedmero djece: Vladimira, Jelenu, Kolomana, Ivana, Josipa, Olgu i Dragutina. Od 1884. počeo se povezivati s pravašima, a od 1889. financirao je pravaški časopis *Hrvatsku*. Devedesetih godina 19. stoljeća Frank postaje i član Stranke prava. Godine 1895. nakon raskola stranke, Frank zajedno s Antom Starčevićem (slijedili su ih Eugen Kumičić, Mile Starčević i dr.) formira Čistu stranku prava i u studenom izdaje vlastiti list *Hrvatsko Pravo*. Nakon smrti Ante Starčevića u veljači 1896. formalno vodstvo predsjedništva Čiste stranke prava preuzima Josip Frank kojega je i sam Starčević imenovao svojim nasljednikom. Tada su se u javnosti pojavili članci koji su aludirali na njegovu promjenu vjeroispovijesti. Godine 1907. i u njegovoj stranci je došlo do raskola te se podijelila na frankovce i milinovce. U jesen 1909. teško se razbolio i povukao iz politike.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein; S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903*, 23.-34.; *Hrvatska Domovina*, br. 148. /1899., *Narodna obrana*, br. 286.- 18. prosinca 1911., V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 215., Mi. GROSS, *Geneza Frankove stranke*, 1-81; M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 267.; J. JAREB, *Eugen Dido Kvaternik, sjećanja i zapažanja 1925-1945*, 267. (četvrta bilješka), Lj. DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća*, 176.-197.; *Hrvatski biografski leksikon*, br. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 383.-386.

- **Frankl, Marko/Marcus** (Ljeskovac ili Slatice, 1836. – Osijek, 1. XI. 1905.), veletrgovac hranom i žestokim pićima. Roditelji: Jakov i Rosa. Godine 1873. utemeljio *Tvornicu likera i ruma*. Bio član *Trgovačke komore* od 1893. godine i član *Osječkog trgovačkog društva*. Cenzor Austro-ugarske banke. Oženjen 1873. sa Charlottom rođ. Lang (rođ. 1854. u Retfali). Djeca: odvjetnik Max/Makso (1875. –1915.), Fritz (16.VII. 1891. Osijek), Elise (1886. – 1905.). Zavičajnik u Osijeku od 1880. godine.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 226.; *Hrvatska obrana*, 171., 31. srpnja 1916., *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 15., 1. kolovoza 1900.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine*, 55.-72.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 77.-78.; Z. LACKOVIĆ,

Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka, 2., *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 38.

- **Frankl, Makso** (Osijek, 21. I. 1875. – Osijek, 13. VII. 1915.), odvjetnik. Roditelji Marko i Charlotte. Studirao je i završio pravo ali se nije njime previše bavio jer je mnogo pobolijevao. Umro vrlo mlad od srca u Osijeku 1915. godine.

IZV.: HR - HDA, M-3423.; *Hrvatska obrana*, br. 167., 16. srpnja 1915.

- **Friedmann, Franjo** (Ér-Mihályfalva, 1883. – Osijek, 4. X. 1907.), kantor gornjogradske i Slatinske židovske općine. Preminuo zbog napada ciglarskih radnika i na mrtvo izranjen. Sahranjen na gornjogradskom groblju.

IZV.: HR - HDA, M-3430; *Narodna obrana* br. 231., 5. listopada 1907.; br. 232., 6. listopada 1907., br. 235., 10. listopada 1907.; 264., 14. studenog 1907.

- **Friedmann, Leopold/Lavoslav** (Pečuh, 1863. – Osijek, 15. I. 1926.), tiskar. Tiskaru je otvorio 1891. u Osijeku, a uz nju je imao i knjigovežnicu i knjižaru koju je naslijedio od Franje Pinassela. Godine 1923. njegovu tiskaru preuzeo je sin Miroslav koji ju je postupno obnovio i proširio postrojenje. Supruga: Selma rođ. Lederer. Djeca: Friedrich (Osijek, 1889.), Arthur (Osijek, 1891.), Laura (Osijek, 1894.). Zavičajnik u Osijeku od 1891.

IZV.: HR - HDA, M 3442.; *Hrvatski biografski leksikon*, br. 4., E-GM, Zagreb, 1998., 468.; *Zavičajnici Osijeka 1901. – 1945.*, 230.; M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 46.-47.; J. BÖSENDORFER, *Povijest tipografije u Osijeku*, 136.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 176.

- **Fuchs, Salomon/Salamon** (Lvov/Lviv/Lemberg, Poljska, 1. V. 1869. – Nepoznato, IX.1942.), veterinar. Jedno vrijeme živio u Zemunu. Oženio se drugi put 1903. u Zemunu. Radio kao veterinar u Osijeku od 1913. do 1937. kada je umirovljen. S prvom suprugom Laurom rođ. Hammer imao je djecu: Paula (1896.), Gizela (Zemun, 1898.). S drugom suprugom Rozom rođ. Planer imao djecu: Zdenku (1904., Zemun). Zavičajno pravo u Hrvatskoj imao je od 1880. godine. Bio veterinar jedno vrijeme u Novskoj, da bi 1913. bio iz Novske premješten u Osijek kao kotarski veterinar. Godine 1941. zarobljen u Osijeku i odveden 1942. u nepoznato.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 151., *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.- 1946.*; 232.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 387., M. KARLOVIĆ, *Hrvatski veterinari Židovi - žrtve Drugog svjetskog rata*, 111.; *Jeka od Osijeka 1918.*, Osijek, 1918., 171.

- **Goldstein, Otto Franz** (Požega, 26. VI. 1886. – Karpati, 1. III. 1915.), profesor. U Požegi je svršio osnovnu i srednju školu. Roditelji Karl Goldstein i Risa rođ. Fürst. Filozofski fakultet završio je u Beču, gdje je 1910. promoviran u doktora filozofije. Sudjelovao je u stvaranju cionističkoga pokreta u Osijeku. Bio je aktivan na II. cionističkom kongresu u Osijeku 1906. gdje je održao „predavanje o“ Židovima u jugoslavenskim zemljama i razvoju cionističkog pokreta. Poslije je služio kao profesor na velikoj realci u Banja Luci i Sarajevu, a za vrijeme svojega službovanja završio je i Pravni fakultet u Zagrebu. Zimi (25. veljače) 1915. zadobio je na Karpatima tešku ozljedu te je u 28. godini života preminuo prigodom prevoza u bolnicu.

IZV.: HR - HDA, M-1212. *Gideon*, br. 9.-11., 18. jun 1922., 179.-180.; A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 141.; Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 198.

- **Goldstein, Vili/Vilko/Vilim** (Cerić, 1847. – Zagreb, 9. X. 1909.), liječnik. Supruga Netika Eleonora rođ. Hiršl (rođ. 1863.). Djeca: Henrietta (Osijek, 1883.), Hinko (Osijek, 1884.), Ljudevit (Osijek, 1885.), Alma (Osijek, 1887.). Zavičajnik u Osijeku

od 1894. godine. Jedno vrijeme bio podžupanijski liječnik u Garešnici. Od 1878.? praktični liječnik u Donjem gradu. Član *Društva slavonskih liečnika u Osieku* (1875.).

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 255., B. BELICZA, A. TUCAK, *Društvo slavonskih liečnika u Osieku - kronologija osnutka, uloga i djelovanje, 1874.-1883.*, 51., 83. <http://www.gradskagroblija.hr/default.aspx?id=382> (5.10.2012.)

- **Görög** – Rodonačelnik ove obitelji je **Josip Grünbaum** /Görög (Marosvasarhely, 1856. – Osijek, 30. VI. 1931.) koji je zajedno sa suprugom Evgenijom (Ženi) rođenom Mermelstein (1865. – Osijek, 1933.) imao djecu: sinove Viktora, Vilima, Julija, Ernesta, Franju, Zoltana i kćer Bertu. Živjeli su u današnjoj Ukrajini Királyházi (Korolevo, Královo nad Tisom), a potom od 1912. u Srijemskoj Mitrovici iz koje su došli u Osijek i postali ugledni gostioničari i vlasnici hotela. Do završetka Prvog svjetskog rata Josip je vodio zajedno sa sinom Vilimom restauraciju „Schneller“ u Kolodvorskoj ulici (današnja Ulica Stjepana Radića), a potom kupuju „Hotel Grand“ u Županijskoj ulici koji braća zajedno vode. **Viktor** (Királyháza/Královo na Tisi/Ukrajina, 31. VIII. 1886. – Auschwitz, 25. VIII. 1942.), odvjetnik i suvlasnik hotela s braćom. Istodobno je bio i suvlasnik Prometnog Komanditnog društva u Osijeku te dioničar Hrvatskog doma u Gornjem gradu. Uključivši se u hrv. nacionalni korpus od 1923. aktivni je podupiratelj Hrvatskog pjevačkog društva „Kuhač“, Hrvatskog „Radiše“ i Hrvatskog akademskog kulturnog društva „Ante Starčević“. Ljubitelj streljaštva te član gornjogradske Građanskog streljačkog društva i vrsan strijelac. Natjecao se u Pragu, Grazu, Beogradu i Osijeku gdje je dobitnik brojnih nagrada. Član i odbornik mjesnoga i oblasnoga odbora Jadranske straže. Niz godina surađivao u jedinom lovačko-streljačkom glasilu „Lovačko-ribarski vjesnik“ koji je izlazio u Zagrebu. Jedan je od suautora stručne knjige „Lovstvo, šumarski savjetnik“ inž. Ive Čovića. Iz židovskog naselja u Tenji deportiran je u Auschwitz gdje je ubijen. **Vilim** (Királyháza/Královo na Tisi/Ukrajina, 25. IX. 1890. – Auschwitz, 25. III. 1942.) bio je vlasnik hotela zajedno s braćom te je upravljao hotelom, a 1922. oženio se u Virovitici s Margitom rođ. Schossberger (Gara, 25. VI. 1902.). Imali su kćer Lily udanu za Vladimira Stefanoski (1924. – 1981.). Od 1937. vodio je „Hotel Royal“ u Kapucinskoj ulici. Bio je istaknuti član Židovskog nacionalnog društva i gornjogradske streljačkog društva i nekoliko puta biran za predsjednika ugostiteljskog odsjeka osječke komore. Obitelj je 1941. prešla na evangeličku vjeroispovijest. Iz sabirnoga logora u Tenji deportiran je 22. VIII. 1942. u Auschwitz. **Julije/Gyula** (Királyháza/Královo na Tisi/ Ukrajina, 21. V. 1895. – Osijek, 1972.), zajedno s braćom vodio je zimski vrt „Hotela Grand“, a od 1937. „Hotel Royal“. Oženio se rimokatolkinjom Josipom rođ. Pernar te je jedini od braće izbjegao Holokaust. Imao je sina Ivana Josipa rođenog 1936. godine. Poslije Drugoga svjetskog rata nakratko vraćen mu je „Hotel Royal“, da bi 1947. dospio u zatvor, a hotel je konfisciran. Nakon toga se preselio u Zagreb, gdje je bio šef sale u hotelima Palace i Esplanade. Potom je bio u Opatiji šef sale u hotelima Kvarner, Slavija i Kristal. Pokopan je u obiteljskoj grobnici u Osijeku. **Ernest** (Királyháza/Královo na Tisi/Ukrajina, 7. II. 1897. – Auschwitz, 25. II. 1942.) zajedno s braćom vlasnik hotela, prvo Grand Hotela, a potom Hotela Royal. Nije se ženio. Iz sabirnoga logora u Tenji deportiran je 22. VIII. 1942. u Auschwitz. **Franjo** (Sarvaš, 25. III. 1899. – Auschwitz, 25. VIII. 1942.), kao i braća vlasnik hotela. Neoženjen. Stradao u Auschwitzu. **Zoltan** (Királyháza/Královo na Tisi/ Ukrajina 22. III. 1903. – Auschwitz, 25. VIII. 1942.), kao i braća vlasnik hotela. Neoženjen. Stradao u Auschwitzu. **Berta** (Királyháza/Královo na Tisi / Ukrajina, 1893.-?) udana Goldschmidt/Goldšmit. Ona je vodila kuhinju „Grand Hotela“, a njezin suprug Artur (Rac sv. Petar, 1884. –) vodio je restauraciju hotela. Suprug Artur je do umirovljenja radio na državnim željeznicama. Imali su kćer Magdalenu (Királyháza/Královo na Tisi/ Ukrajina 1912. –?) i Doru (Osijek, 4. VII. 1917. –?).

IZV.: HR - HDA, M-3430; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 270.-272.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 257., 259.-260.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)* 176.-178.; Božo PLEVNİK, *Stari Osijek*, Osijek, 1987., 149.; Vlasta KOVAČ, „Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke“, Ha-kol, 61.-62., listopad, 1999. 12.-13.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Osječke kavane“, *Hrvatska revija*, br. 4., Zagreb, 2003., 19.-23.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 141.

- **Grosskopf, Jakov/Jakob** (Gassovo/Galicija, 1850. -?), donjogradski kantor. Oženjen s Helenom (Gassova, 1858. -?). Djeca: Mavro (Gassova, 1877. -), Fani (Gassova, 1878.), Žiga (Gassova, 1880.), Anna (Osijek, 1883.), Vila (Osijek, 1885.). U Osijek stigao 1880. godine. Zavičajnik je u Osijeku od 1890. godine.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 273.

- **Haberfeld, Dragutin/Karlo** (Osekovo kod Popovače, 1856. - Beč ?), trgovac manufakturne robe i predsjednik Donjogradske židovske općine. Oženjen 1885. u Virovitici sa Sofijom rođ. Lakenbacher (Virovitica, 1864. - Beč, 1. XI. 1933.). Djeca: Elza/Elsa (Osijek, 1886.), Olga (Osijek, 1888. - 1888.) i Eduardo (? - ?). Zavičajnik u Osijeku od 1895. godine.

Izv: HR - HDA, M-3430.; M-3423. HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 25 (2569/1900.); *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 279.

- **Herrmann/Hermann, Bela/Béla** (Osijek, 12. I. 1867. - Auschwitz, 31. VIII. 1942.), veletrgovac. Sin Davida i Neti/Nanette rođ. Kohn. Nakon završene gimnazije, nastavio je voditi očevu firmu (*Salamon Weisz & David Herrmann*) u Donjem gradu. Proširio je djelatnost s bratom Dragutinom i utemeljio je *Prvi slavonski zavod za nabavu odore i opreme*. Oženio se 1906. Rosom r. Reichsmann (Đakovo, 1882. - Osijek, 1921.). U braku su mu rođeni sinovi Vilim (1907.) i Makso (1909.). Od 1914. do proljeća 1941. bio je predsjednik Židovske bogoštovne općine Donji grad, a od 1927. predsjednik *Židovskog opskrbilišta* (Doma staraca) i predsjednik Kuratorijuma. Godine 1934. bio je član delegacije koja je otputovala u Beograd na sahranu kralja Aleksandra. Bio je član *Hrvatske građanske čitaonice u donjem gradu*, kao i član lože „Menora“ iz Osijeka.

IZV.: HDA, BiNZV, 512./1907., spis 21., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 305.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 41., 49., 180., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 155., 277., *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, 17.-22.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373.

- **Herrmann/Hermann, David** (Paks, Tolna, 1823./24. - Osijek, 23. XII. 1908.), trgovac i utemeljitelj *tvrtke S. Weiss i D. Herrmann* u Osijeku 1852. godine te kraljevski i dvorski dobavljač. Stanovao je u Donjem gradu i bio je donjogradski zastupnik 1876. - 1886. Oženjen s Netty rođ. Kohn (1838. - Osijek, 24. II. 1909.) Djeca: Julijo (1861.), Dragutin (1865.), Bela (1867.), Edmund (1875.) i Theresa udana Deutsch. Od 1874. bio je član *Trgovačke obrtničke komore* u Osijeku. Bio je ugledni i cijenjeni osječki građanin. Stanovao u Gospodarskoj ulici.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 305.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 1., 1. siječnja 1907.; br. 1., 1. siječnja 1909.; br. 3., 1. veljače 1912. „proslava 60-godišnjice tvrtke“; *Narodna obrana*, br. 44., 24. veljače 1909.; 297., 24. prosinca 1908. (oglas o smrti), br. 19., 24. siječnja 1912., „Šezdesetgodišnjica opstanka“, *Slavonische Presse*, br. 296., 25. prosinca 1908.; br. 297.- 29. prosinca 1908. V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 1994., 14.; M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 206.-207.; N.

A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, 98.

- **Herrmann/Hermann, Dragutin** (Osijek, 8. I. 1865. – Osijek, 20. V. 1942.), trgovac. Sin Davida Herrmanna uglednog trgovca i Netty rođ. Kohn. Brat Bele Herrmanna. Oženio se 8. X. 1938. u Baranji, mjestu Popovac sa Sofijom rođ. Steinberger. S bratom Belom utemeljio je prvi slavonski *Zavod za nabavu odore i opreme*. Bio je aktivan član donjogradske židovske općine.

IZV.: HDA-M-3430; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 180.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 305., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 277.

- **Herrmann/Hermann, Mirko/Emmerich/Imre** (Osijek, 5. VIII. 1868. – Zagreb, 1. ili 2. IV. 1927.), veterinar i ekonomist. Potječe iz osječke donjogradske obitelji Davida Hermanna, vlasnika *Odornog zavoda*. Roditelji David i Netty. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Osijeku, poljoprivredni i veterinarski fakultet u Beču 1895. Oženjen s Malvinom rođ. Steingraber (Beč, 1877.). Djeca: Marijana (Čepin, 1897.), Ivan/Hans (Čepin, 1900.). Potom radio u Lici kao veterinar, zatim preuzima kao zakupnik Mihalovićevo imanje kod Čepina koje je iz zapuštenog stanja podigao na uzorno gospodarstvo. Sudjelovao u radu *Hrvatsko-Slavenskog gospodarskog društva* u Osijeku i u organizaciji i upravi *Zemaljske opskrbe* za vrijeme Prvog svjetskog rata i *Gradskog pripomoćnog ureda*. Njegovom inicijativom osnovana je *Tvornica šećera* u Osijeku, te društvo *Sjemenar*. Suradivao je i na osnutku *Osječke ljevaonice željeza i Tvornice strojeva*. Sudjelovao je u organizaciji i radu vodnih zadruga za očuvanje od poplava, kao npr. Aljmaške vodne zadruge. Poslije postaje stručnjak za administraciju i parcelaciju imanja pri *Hrvatskoj zemaljskoj banci*. Član je uprave te banke, a također od 1903. i član slobodnozidarske lože *Ljubav bližnjega*, kasnije loža *Budnosti* u Osijeku. Povukao se s mjesta starješine i izašao iz lože 1923. zbog neslaganja s dijelom članstva i unutarnjih sukoba u loži izazvanih novim političkim okolnostima nakon Prvoga svjetskog rata. Bio je i poznati mecena i kolekcionar umjetnina. **Dj.:** *O gospodarskoj snazi Jugoslavije*. Napisao Mirko Hermann. Posebni otisak iz 11. broja „Gospodara“ god. 1918. Osijek, Hrvatski štamparski zavod d. d. Podružnica Osijek, 1918.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 306., G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, 50.-51., 53., 56., 58., *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 99.-100., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 69.-71.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 181.; Z. LACKOVIĆ, *Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka*, 2.

- **Herzl, Theodor Tivadar** (Budimpešta, 2. V. 1860. – Edbach, Beč, 3. VII. 1904.), cionistički prvak. Odrastao u Budimpešti, pod jakim majčinim germanofilskim utjecajem postao Bečaninom. Otac Jacob bio je uspješan poslovni čovjek. Majka je pripadala uglednoj obitelji Diamant. Djed Simon Leib Herzl (1805. – 1879.) s očeve strane živio je u Zemunu, tada dijelu Slavonije i bio je poznat po svom judaizmu. Djed s majčine strane živio je u Budimpešti. Pohađao je Bečko sveučilište te postao doktorom prava u Beču i Berlinu, 1891. postaje pariški dopisnik *Neue Freie Presse*. Godine 1896. objavio je knjigu *Der Judenstaat* (Židovska država). Pisao je mnogobrojne putopise, članke o umjetnosti i politici i postao poznati novinar; jedan je od osnivača cionističkog pokreta i pokretač cionističkog kongresa u Baselu 1897. Izabran je za prvoga predsjednika. Tada je stvorena Svjetska Cionistička organizacija (WZO), a kongres se održavao svake godine. Njegovi ostaci 1949. prenešeni su na brdo u Jeruzalemu u Izraelu.

IZV.: Joan COMAY, *Who's Who in Jewish History*, London, New York, 162.-167., *Encyclopaedia Judaica*, vol. 8, 1971., 408.-422. Više o samom Herzlu vidjeti u biografiji od Alex BEIN, *Theodor Herzl*, Wien, 1974.; Charles ZORGBIBE, *Theodor Herzl, L' aventurier de la terre promise*, Paris, 2000.

- **Heumer, Viktor** (Zagreb, 18. X. 1874. – Zagreb?), učitelj. Roditelji: Makso i Hermine. Školu i gimnaziju završio u Zagrebu a sveučilišne znanosti na Filozofskom fakultetu u Beču 1895./6. godine. Godine 1896. postavljen je za mjesnog učitelja na gimnaziji u Gospiću, a potom 1898. premješten je na realnu gimnaziju u Osijeku, da bi bio 1907. otpušten iz službe. Po dolasku u Osijek 1899. oženio se sa udovicom Rosom Spiller rođ. Deutsch. Bavio se novinstvom i bio je suradnik *Die Drau*. Pisao je lokalne vijesti, putopisne crtice, kritičke sastavke, prijevode hrvatskih pjesama i novela. Od 1903. bio je suradnik *Slavonische Presse*. Jedno vrijeme ravnatelj vjerske udruge. Član Hrvatskog planinarskog društva 1910.-1911. godine.

IZV.: HR - HDA, M-3423S. SRŠAN, *Biografije učitelja*, Osijek, 2009., 115.; <http://www.plsavez.hr/hp-arhiva/191107.pdf> (05.10.2012.)

- **Hiller, Josip/Josef** (Trnava/Slovačka, 18. IV. 1790. – Osijek, 25. X. 1879.), trgovac. Oko 1820. živio u Dardi, pa se preselio u Osijek. Uglednik osječke židovske zajednice koji je pisao 1848. banu Jelačiću tražeći zaštitu za osječke Židove. Član predsjedništva osječke gornjogradske općine i član *Hevre Kadiše* i njezin predsjednik od 1868. do 1871. Roditelji: Marko i Clotilda. Oženjen s Lottom. Djeca: Lavoslav /Leopold (Darda, 1823.) Jelena (Darda, 1828.), Dragutin (Darda, 1833.). Kao trgovac sudjelovao na *Prvoj gospodarskoj izložbi 1864.* u Zagrebu. Do 1870. stanovao je u Županijskoj ulici, gdje je imao dućan. Hillerova trgovina slovila je kao jedna od najuglednijih u Osijeku. Njegovu trgovinu i kuću u Osijeku kupio je 1870. Max Miskolczy.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 194.-195., Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 179.-180.; N. SCHWARZ, Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek, 31., *Novine dalmatinsko-horvatsko-slavonske*, br. 37., 20. travnja 1848., 147.-148., A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, 201.-211.; M. DESPOT, Slavonija na gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864., 36.-43.; *Erste dalmatinisch-kroatisch-slavonische Ausstellung in Agram im 1864. Jahre*, 137.-146.; *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864.* u Zagrebu, 153., 155., 157., 158., 189., 196., 235.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, I. izdanje, 39.-40.

- **Hirschberger, Arpad** (Csejte, Čachtice, Schächtitz/Slovačka, 9. V. 1885. – Auschwitz, 1943.), rabin. U Vinkovcima je završio gimnaziju s ispitom zrelosti 1904., a potom slušao bogosloviju i filozofiju u Beču do 1910. godine. Govorio je hrvatski, njemački, francuski, engleski, arapski, sirijski i turski jezik. Za donjogradskega osječkog rabina izabran je 1910. i vjerojatno je bio u Osijeku do 1911./1912. Držao je nastavu na realnoj gimnaziji od 1910. do 1911. godine. Izabran je za rabina donjogradske općine samo na godinu dana, jer se već 1913. – 1915. pojavljuje kao rabin u Češkoj u mjestu Nýrsko. Istovremeno djeluje i u mjestu Břline (Češka) od 1912. do 1914. Nakon toga odlazi za rabina u Koprivnicu gdje se zadržao od 1915. do 1918. i gdje je predavao na gimnaziji. Nakon Koprivnice odlazi u Brod na Savi gdje se vjerojatno održao do 1924., najkasnije 1925. Za vrijeme boravka u Brodu na Savi držao je vjeronauk za školsku djecu. Nakon Broda na Savi ne zna se gdje je služio, da bi 1942. živio u Pragu, jer je 22. 12. 1942. iz Praga deportiran u logoru u Terezinu, a 23. 01. 1943. završio je u Auschwitzu. Supruga mu se zvala Wilhelmina (1893.-1943.) i zajedno s njim stradala je u logoru Auschwitz.

IZV.: *Židovska smotra*, br. 16., 3. kolovoza 1910., 27. tamuz 5670. S. SRŠAN, *Biografije učitelja*, 116., K. ŠVARC, *Štikleci iz stare Koprivnice*, 155.; *Židovi u Koprivnici*, 49. *Židov*, br. 17./1924.; S. UZELAC SCHWENDEMANN, *Leksikon smrti*, 51. http://www.waymarking.com/waymarks/WMC7RP_Hirschberger_Arpap_Hirschberger_Wilma_Prague_CZ (13.09.2012.)

- **Hirschfeld, Ludwig/Ljudevit** (Magoč/Mágocs, Baranja, Mađarska, 1862. – Osijek, 6. X. 1934.), trgovac. Sin Lazara i Netti rođ. Münster. Supruga Eugenija rođ. Münster (Osijek, 1872.). Zavičajnik u Osijeku od 1911. godine. Trgovinu staklom imao u Donjem gradu. Djelovao aktivno u Odboru za izgradnju donjogradske sinagoge i aktivan dugogodišnji član (25 godina) u donjogradskoj židovskoj općini, gdje je bio odbornik i blagajnik. Dobrotvor. U Izraelitičkom gospojnskom društvu u Donjem gradu obavljao preko dvadeset godina dužnost tajnika. Oporučno ostavio veći novčani prilog donjogradskoj žid. općini. Član *Hrvatske građanske čitaonice* u Osijeku. Sahranjen na donjogradskom groblju.

IZV.: HDA-3442; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 308.; *Hrvatski list*, br. 277., 8. 10. 1934.; br. 279., 10. 10. 1934.; br. 284., 14. 10. 1934.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 183.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, 17.-22.

- **Horn, Josip** (Retfala, 1882. – Beč, 19. XI. 1935.), odvjetnik. Od početka ožujka 1909. u Osijeku je novi odvjetnik dr. Josip Horn. Politički je bio anticionist. Potpisivao se kao „osječki hrvatski akademičar mojsijeve vjeroispovijesti“. Djelovao je u donjogradskoj židovskoj općini, u kojoj je od 1910. član predsjedništva gornjogradske židovske općine. Bio je član *Hevre Kadiše*, osobito aktivan u međuratnom razdoblju. Pripadao je slobodnim zidarima. Kada je osnovana „Loža Zagreb“ 1933. pristupio joj je zajedno s dr. Edmundom Altmanom te je bio i članom lože „Menora“ iz Osijeka. Teško je bolovao na srce, pa je umro u sanatoriju u Beču od upale srčanoga mišića. Sahranjen je u Osijeku.

IZV.: HR - HDA, PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Obzor*, 171., 28. srpnja 1904.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909.; br. 5., 2. ožujka 1910.; *Narodna obrana* 171., 27. srpnja 1904.; br. 47., 28. veljače 1910. „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“; *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.; „*Vjesnik Županije virovitičke*“ br. 5., 1. ožujka 1909., I GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, 219.; *Židov*, br. 3., 16. I. 1931., 7.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373., 392., 526.

- **Horn, Mavro** (Dolni Almáš, Slovačka, 30. X. 1872. – Osijek, 20. VI. 1934.), liječnik i predsjednik pogrebnoga društva *Hevra Kadiša* (1921. – 1934.) te član Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu. Sin seoskog trgovca. Medicinski fakultet studirao u Budimpešti, gdje je 1897. promoviran u doktora. Poslije završenih studija služio kao hospitant u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu, gdje je imenovan asistentom. Specijalizaciju obavljao u Berlinu i u ambulanti Franje Josipa u Beču. Dugi niz godina služio kao kotarski liječnik u Srebrenici, Bosanskom Novom te bio upravnik Doma narodnog zdravlja u Bihaću. U Budimpešti se 1908. oženio s Alicom rođ. Juhn (Hrudin, Češka, 1884.). Djeca: Ruth udana Radulović (Foča, 1909.), Kitty (Bosanski Novi, 1911.), Alica/Lizi (Bosanski Novi 1912.). Zavičajnik u Osijeku od 1880. godine. Rješenjem Kraljevske banske uprave u Zagrebu premješten je 1930. za upravnika Opće bolnice u Osijeku. Ravnatelj bolnice u Osijeku. Član *Jugoslovensko – čehoslovačke lige* u Osijeku i *Kluba liječnika*. Za 36 godišnji rad odlikovan ordenom Sv. Save V. reda. Sahranjen u Zagrebu na groblju Mirogoj.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, HDA-3442; *Hrvatski list*, br. 168., 21. 6. 1934.; br. 169., 22. 6. 1934.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi*

u Osijeku (1918.-1941.), 184.; N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 194.-195.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 316.-317.

- **Justus, Israel Alexandar/Alex/Šandor** (Pečuh, Mađarska, 1860. – Osijek, 18. II. 1918.), veletrgovac kolonijalne i mirodijske robe. Roditelji: Leopold i Nettika rođ. Engel, živjeli u Pečuhu. Oženio se 1889. s Jertom rođ. Sorger (Somag Ujfalu, 1868.). Djeca: Ella (Osijek, 1890.), Mylda/Hildegard (Osijek, 1894.), Paul (Osijek, 1897.). Zavičajnik u Osijeku od 1891. godine. Član ravnateljstva osječkoga paromlina *Union* i dioničar d.d. „Staklana“. Dugogodišnji član predsjedništva gornjogradske židovske općine. Pokrenuo je unutar općine zakladu povodom smrti kraljice Elizabete. Sudjelovao sa svojim proizvodima na Milenijskoj izložbi 1896. u Budimpešti. Član *Osječkoga trgovačkog društva* i *Cionističkog društva Theodor Herzl* u Osijeku. Umro je u Osijeku od srčane kapi u 58. godini. Nakon njegove smrti u srpnju 1918. supruga Jerta pokrenula dobrotvornu zakladu „Alexander i Jerta Justus“.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 359., *Osječki Tjednik*, br. 3./1906., 6., *Slavonische Presse*, Nr. 42., 20. Februar 1918., 3.; *Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.*, 3., 133., 153., 159., 160., 218., *Hrvatska obrana*, br. 42.-22. veljače 1915.; br. 43.-23. veljače 1915., br. 54., 7. ožujka 1916., br. 162., 20. srpnja 1918.; *Osječki Tjednik*, br. 7., 26. ožujka 1906.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 5., 1. ožujka 1918.

- **Kaminka, Aharon (Armand)** (Berdychev/Berdyčiv/Ukrajina, 5. V. 1866. – Tel Aviv Izrael 12. III. 1950.), rabin. Studirao je na rabinskom seminaru Hildesheimer u Berlinu 1880., zatim Hamburgu, Rigi, Berlinskom sveučilištu (filozofiju, orijentalne jezike, političku ekonomiju, tu je i doktorirao), zatim na Berlinskoj visokoj školi *Berlin Hochschule für Wissenschaft des Judenthums* teologiju i na Sorbonni u Parizu na *Ecole des Sciences Politiques* iz koje je otišao 1887. Godine 1893. postao je rabin židovske zajednice u Frankfurtu na Odri, no zadržao se vrlo kratkotrajno jer je iste godine postao praški rabin naslijedivši S. I. Kämpfa. Nakon Praga (1893. – 1897.) otišao je u reformsku zajednicu u Osijek na tri godine (1897. – 1900.). Godine 1901. otišao je u Beč, gdje je bio tajnik bečke podružnice *Alliance*. Tu je djelovao kao rabin, tajnik *Alliance* te učitelj u bet ha-midrash. Čak je 1903. pohodio Kišinjev kao izaslanik bečke *Alliance*, kako bi istražio uzroke kišnjevske žrtava. Kao tajnik *Alliance* pred kraj Prvoga svjetskog rata bio je uključen u istraživanje pogroma u Rumunjskoj i Rusiji. Kao mladić bio je uključen u pokret *Hibbat Zion* i surađivao je s Theodorom Herzlom. Sudjelovao je u radu Prvoga cionističkog kongresa 1897. u Baselu na kojem je održao predavanje o židovskoj kolonizaciji u Palestini. Godine 1924. osnovao je *Maimonides University* u Beču, a od 1926. predavao je Talmud na Bečkom sveučilištu. Nakon aneksije Austrije, došao je u Palestinu 1938. gdje je i 1950. umro. Uz to što je bio politički prvak, Kaminka je bio i pjesnik i prevoditelj. Na hebrejski je prevodio klasična djela; Marcusa Aureliusa, *Meditacije* (1923.), Aristotela, *De Anima* (1949.), Senecu, *Epistulae Morales* (1940.-42.), *Dialogues* (1943.-45.) i *Naturales Quaestiones* (1946.) te tragedije Eshila, Sofokla i Euripida (1940.-1948.). Uz prevođenje, objavio je nekoliko zbirki pjesama, a napisao je i jednu dramu: *Shever Beit Ahav* (1941.).

IZV.: *Enc. Judaica*, vol. 10, 729.-730.; *Die Welt*, Nr. 19., 8.10. 1897., 10.; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815.-1950.*; Bd. 3., Verlag, 1983., *Sremske novine*, br. 55./1897.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 14., 15. srpnja 1897.; 19., 1. listopada 1897. *Narodne Novine*, br. 217/1897.; *Sremske novine* br. 77/1897., 207.; Lj. DOBROVŠAK, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904., 484. http://bible.tmtm.com/wiki/Kaminka_ARMAND (6.07.2007.); http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_0_10673.html (22.07.2011.)

- **Kaiser, Julije/Julijo** (Đakovo, 7. VI. 1884. – Jasenovac, XI. 1941.), odvjetnik. Sin mesara Mavre/Moritza (1842. – Osijek, 17.12. 1907.) i Julije rođ. Angelus. Godine 1908. promoviran u doktora prava u Beču, a 1911. u Zagrebu položio i odvjetnički ispit. Do otvaranja svoje kancelarije bio koncipijent kod odvjetnika Vilima Wintera u Osijeku. Oženio se 1913. s Henriettom rođ. Engelsrath pokćerkom Vilima Wintera (kći Vilimove druge žene Julije Engelsrath rođ. Ungar). S Henriettom imao djecu: pijanista Zdenka (Darugar, 19. IV. 1914. – Jasenovac, XII. 1941.) i inž. kemije Maru Kajzer (Osijek, 31. VII. 1926.). Prvo je imao odvjetničku kancelariju u Darugaru, koju je 1916. preselio u Osijek, kako bi preuzeo poslove pokojnog tasta Vilima Wintera. Kao i V. Winter pripadao je anticionističkoj struji. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata mobiliziran u artiljeriju gdje je stekao čin kapetana. S jedinicama se nalazio na istočnoj fronti kasnije u Italiji. U međuratnom razdoblju imao uglednu odvjetničku kancelariju u Osijeku te je bio odvjetnik muža Dore Pejačević (1885. – 1923.) Ottomara von Lumbea, nakon njezine smrti. Podržavao je Stjepana Radića i njegovu stranku. Od 1930. član osječke masonske lože *Budnost*. Od 1929. član je i osječkoga *Rotary Cluba*. Uhićen od Gestapa na svoj rođendan 7. lipnju 1941. i odveden u Graz. Nakon mjesec dana prebačen iz Graza u ustaški logor na Pagu, da bi s Paga prije nego li su Talijani preuzeli vlast na otoku bio prebačen u jasenovački logor Krapje. Stradao u Holokaustu. **Dj.:** *Pravilnik obraničkog suda Udruženja trgovaca i industrijalaca u Osijeku*. Pravila sastavio Dr. Julije Kaiser u Osijeku, Osijek.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 156., 279.; V. KOVAČ, Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke, 8. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 130., 185., *Narodna obrana*, br. 171., 27. srpnja 1904., br. 242., 20. listopada 1908.; br. 57., 10. ožujka 1911.; *Hrvatska obrana*, br. 33., 11. veljače 1916., *Obzor*, 171.- 28. srpnja 1904.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 372.; Podaci o J. K. dobiveni od njegove kćeri Mare Kajzer u Zagrebu 7. 11. 2012.

- **Kasier, Makso/Max** (Đakovo, 12. III. 1877. – Osijek, 3. VIII. 1947.), zubar i gradski zastupnik. Sin mesara Mavre/Moritz (1842. – 1907.) i Julije rođ. Angelus te brat odvjetnika Julija Kaisera. Medicinski fakultet završio je 1901. godine. Djelovao od početka 20. stoljeća, a u međuratnom razdoblju imao vlastitu stomatološku ordinaciju. Zavičajnik u Osijeku od 1907. Bio je kandidat 1910. godine u gradskim izborima, ali se povukao u korist Julija Springera. Od 1911. bio je odbornik novoustrojenoga kluba *Hrvatske samostalne stranke*. Pripadao je manjinskoj anticionističkoj struji u gornjogradskoj općini. Od 1913. član je osječke masonske lože „Budnost“, a od 1930. i njezin starješina. Zajedno s bratom Julijom Kaiserom od 1929. član je osječkoga *Rotary Cluba*. Oženio se 16. I. 1912. s Livijom Zorkom Pfeiffer (Osijek, 1889.), kćeri izdavača Julijusa Pfeiffera. Imao kćer Milicu (Osijek, 24. III. 1913.) i Maju (Osijek, 17. II. 1916.). Za vrijeme Prvoga svjetskog rata regrutiran i borio se u Srbiji i Galiciji, gdje je i ranjen. Nakon uspostave NDH pobjegao u Novi Vinodolski, gdje je 1942. interniran u talijanski logor u Kraljevići, potom u logor Kampor na Rabu. Nakon oslobođenja u rujnu 1943. pristupio je NOV-u. Završetkom rata vratio se u Osijek, gdje je umro.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 280., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 130., 186., *Vjesnik Županije virovitičke* br. 3., 1. veljače 1912.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*; 361., *Narodna obrana*, br. 281., 12. prosinca 1910.; br. 291., 23. prosinca 1910.; br. 295., 29. prosinca 1910.; br. 297., 31. prosinca 1910., br. 224., 21. rujna 1914.; br. 12., 16. siječnja 1911., 224., 21. rujna 1914.; br. 57., 11. ožujka 1915., *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909., *Hrvatska obrana*, br. 57., 11. ožujka 1915.; br.63., 18. ožujka 1915.; br. 66., 22. ožujka 1915.; *Vjesnik Županije virovitičke*

br. 6., 15. ožujka 1915., br. 7., 1. travnja 1915.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 372., V. KOVAČ, Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke, 7. Podaci o J. K. dobiveni od Mare Kajzer u Zagrebu 7. 11. 2012.

- **Kaiser, Makso** (Osijek, 1. IX. 1871. – Beč, 8. IX. 1924.), odvjetnik. Roditelji Josip i Johana/Ivana Kaiser. Oženio se u Beču 26. III. 1911. s Rozom Marijom rođ. Koretz (prešla na kršćanstvo, rođena 24. II. 1879., roditelji Nathan i Antonija Terezija rođ. Epstein). Zavičajnik u Osijeku po roditeljima.

IZV: HDA-3430.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 361.

- **Kästenbaum, Samuel/Samuilo** (Nagygyéres/Velký Horeš, Slovačka, 1841. – Osijek, 15. X. 1934.), gospodarstvenik i veleposjednik u Dopsinu. U Osijek doselio 1867. i oženio se Terezijom rođ. Strauss (? – Osijek, 19. II. 1905.) rodom iz Siklósa/Šikloša. Djeca: Luis (1869.), Robert Korsky (1871.), Alfred Korsky (1873.) i Hugo (1875. – Osijek, 9. IV. 1898.). Zavičajnik od 1891. u Osijeku. Od 1883. do 1897. predsjednik gornjogradske židovske općine. Jedan je od pokretača akcije gradnje gornjogradske sinagoge (1869.). Njegovom inicijativom sagrađena je mrtvačnica na židovskom groblju u Gornjem gradu. Od 1905. do 1921. predsjednik *Hevre Kadiše Gornji grad*. Nakon smrti sina Huga unutar gornjogradske općine (1899.) osnovao *Zakladu Hugo Kästenbaum*. Član ravnateljstva od 1915. *Union paromlina*. Bio je vlasnik plemićkoga dobra Dopsin-Rastovac.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423., *Vjesnik Županije virovitičke* br. 3., 1. veljače 1897., br.6., 15. ožujak 1908., 62. *Hrvatska obrana*, br. 42., 22. veljače 1915.; br. 43., 23. veljače 1915., br. 54., 7. ožujka 1916., *Hrvatski list*, br. 287., 17. 10. 1934.; *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, AŽOO, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 187.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.- 1946.*; 359. N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 5., 194.-195.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 67.-68.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903*, 219.

- **Kempner/Kempfer, Makso/Maksimilijan/Marko**, (Našice, 17. XII. 1807. –?), veletrgovac i glavni agent „Azienda Assicuratrice“. Roditelji Solomon i Anka iz Našica. Član židovske općine u Osijeku od 1840. godine i jedan od utemeljitelja Židovske općine u Osijeku i potpisnik iz 1849. godine. Sudjelovao na izložbi u Parizu 1855. poslao primjerke šišaka kojima posluje (za izradu tanina, odnosno štavljenje koža). Supruga Franciska. Djeca: Ludwig (Osijek, 1851.), Adrien (Osijek, 1853.) i Laura (Osijek, 1854.).

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., M-1666., I. KARAMAN, Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.), 99., 101., M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 202.; N. A. PĻAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih petdeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, 25. N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 194.-195.; N. SCHWARZ, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek*, 27.; *Zbornik radova, Židovi u Našicama*, 27.

- **Kišicky/Kischitzky/Kišicki, Aron Ašer** (Slonim, Bjelorusija, 1872. – Osijek, 15. XI. 1938.), kantor. Završio je uglednu kantorsku školu u Čestohovi. Do 1896. djelovao je u Mstibovu (Poljska), a od 1896. do 1898. kao kantor u Vukovaru. Nakon toga 1898. preselio se u Osijek u kojem je djelovao do smrti. Bio je kantor u gornjogradske židovskoj općini, dirigent zbora gornjogradske sinagoge i dugogodišnji administrator *Židovske smotre*, suradnik u osječkom listu *Die Drau* i zagrebačkom *Agramer Tagblatt*. Aktivni član *Hrvatskog pjevačkog društva Kuhač*, šahist, slikar i crtač. Član

omladinskoga udruženja *Pčelinjak-Kaveret*. Cionističke orijentacije. Oženjen s Belom rođenom Winograd. Djeca: Abraham (1895. Mstibov/ POLJ) i Oskar (1899. Osijek).

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 52.-53., 188.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 385., *Narodna obrana*, 182., 9. kolovoza 1904., *Židov*, br. 31., 12. listopada 1919., 7.

- **Klein, Aladar** (Jelšava u Gömörskoj županiji, Slovačka, 1879. – Osijek, 26. XI. 1934.), odvjetnik. Sin Samuila Kleina i Pauline rođ. Weiss. Osnovnu školu i gimnaziju završio u Osijeku. Nakon završenih studija prava u Budimpešti (doktorirao u Zagrebu) odlazi u Beč, pa se ponovno vraća u Osijek gdje radi kao odvjetnički perovođa. Godine 1908. Vlada mu je podijelila pravo odvjetnikovanja i otvora odvjetničku kancelariju. Oženio se 26. XI. 1911. s Helenom rođ. Glück. S njom imao sinove Ivu i Pavla. Zajedno s ostalima sudjeluje u organiziranju prvoga građanskog *Cionističkog društva „Theodor Herzl“* u Osijeku te po osnivanju postaje njegovim tajnikom. Bio je dioničar *Prometnoga skladišta d.d. u Osijeku*. Isto tako, bio je dugogodišnji predsjednik osječkog *Židovskoga gombalačkog i športskog društva Makabi*. Kao student bio član društva *Bar Giore* te je sudjelovao u organizaciji cionističkih kongresa u Osijeku 1904. i 1906. godine. Kratkotrajno bio je i član Saveznoga odbora cionista. Umro od posljedica pokušaja samoubojstva.

IZV.: HR - HDA, M-3423.; M-3442; *Židov*, br. 48., 30. novembra 1934., *Vjesnik Županije virovitičke* br. 5., 1. ožujka 1908.; *Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.)*, 390; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 188.; Lj. DOBROVŠAK, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, 486.-489., *Osječki Tjednik*, br. 33., 27. kolovoza 1906.; *Hrvatski list*, br. 326., 25. 11. 1934.; br. 327., 26. 11. 1934.; br. 328., 27.11. 1934.; br. 328., 27. 11. 1934.

- **Klein, David William/Vilim/Wolfgang** (Bačka Topola/Srbija, između 1818./1819.– Osijek, 5. II. 1893.), trgovac i poduzetnik, ekonomist. Sin je Izaka Kleina i Ester rođ. Borowitz i stariji brat Carla/Ignatza Eduarda Kleina (rođ. 1827. u Oravici/Slovačka ili Orahovica/Slavonija – Osijek, 28. XI. 1872.). Njegov brat Ignaz Eduard (I. E.) oženio se 4. studenoga 1860. u Zagrebu s Ernestinom rođ. Epstein iz ugledne zagrebačke obitelji Epstein te je na taj način i on i brat ostao vezan uz Zagreb, iako se poslije obitelj preselila u Osijek. D. W. Klein umro u 74. godini. Bio je poznati i ugledni inženjer, poduzetnik, ekonomist i graditelj. Jedno vrijeme bio je predsjednik *Hevre Kadiše* (1874. – 1878.). Susrećemo ga i kao podnosilaca molbi za osnivanje nekoliko bankovnih i štedioničkih institucija u Osijeku 1872. (neostvareni pokušaji) kao i kod osnivanja štedionica u Bjelovaru i Požegi (1872.). Bio je vlasnik krečane u Osijeku. Godine 1881. ulazi u osječku *Trgovačku obrtnu komoru*. 1881. podnio je i molbu gradu za zidanje vojarne u gradu. Najviše je zapamćen kao graditelj zagrebačke uspinjače (1890. probni pogon, 1903. redoviti). Godine 1881. zajedno je s ostalim udruženim kolegama iz Osijeka tražio podjeljenje koncesije za gradnju tramvaja na području Osijeka, međutim ona je već bila podijeljena Franji Gärtneru. Zabilježen je i 1893. kao vlasnik javnoga kupatila u Osijeku. Bio je stric uglednog osječkog odvjetnika Mosin Kleina.

IZV.: HR - DAOS-6, Gradsko poglavarstvo Osijek, kutija 1103, spis br. 2166/1874.; HDA, M-3423, Matična knjiga umrlih Osijek, 1852.-1899., Matične knjige vjenčanih zagrebačke židovske općine (1868.-1885), DVD-389. M-3423, Matična knjiga umrlih Osijek, 1852.-1899.; AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.; *Slavonische Presse*, br. 17., 7. Februara 1893.; *Die Drau*, br. 17., 7. Februar 1893. *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 31., 248., 256., I. KARAMAN, Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između Nagodbe i njezine revizije (1868.-1873.), 101.; B. PLEVNİK, *Stari Osijek*, 83.;

M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 55.-72.; B. MILIČIĆ, Nijemci u Osijeku i Đakovštini, 273.-277. <http://www.zet.hr/uspinjaca/povijest.aspx> (12.6.2012.).

- **Klein, Karl/Drugutin** (Osijek, 13. XI. 1864. – Osijek, 26. X. 1898.), liječnik. Roditelj Simon/Salamon i Lina/Linka. K. Klein je osnovnu školu i gimnaziju završio u Osijeku, a studije u Beču. Nakon povratka u rodni grad aktivno se uključio u rad gornjogradske Židovske općine, no prerana smrt je prekinula sve njegove aktivnosti. Bio je općinski liječnik u Slatini, pa u Sotinu gdje je u 34. godini preminuo od tuberkuloze.

IZV.: HR-DAOS-500, HDA-M-3430.; M-3423. *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 439.; *Die Drau*, Nr. 128., 27. October 1898., 9.

- **Klein, Carl Ignatz/Ignjat Eduard (I. E.)** (Oravica/Slovačka ili Orahovica/Slavonija ili Vršac/Srbija, 1831.? – Osijek, 28. XI. 1872.), poduzetnik, veleposjednik i trgovac. Roditelji Isak Klein i Ester rođ. Borowitz iz Sombora. Brat D. W. Kleina. U Zagrebu se 4. studenoga 1860. oženio s Ernestinom Epstein (Zagreb, 1840. -?) od roditelja Josel/Jozua (rođ. 1797.) i Jozefine Epstein rođ. Landau. Djeca: Ludvig (Zagreb, 1. IX. 1861.), Vita (Zagreb, 1. V. 1863.), Mosé/Mosin (Zagreb, 25. V. 1867.). Šezdesetih godina 19. stoljeća djelovao u Slavoniji jer je 1865. zajedno s Herrmanom Eisnerom osnovao naselje Ernestinovo/Ernestinhof (ime je naselje dobilo po njegovoj supruzi Ernestini). U vlasništvu I. E. Kleina veleposjed Ernestinovo je pripadao do 1875. kada je zbog bankrota zemljište prodano Fridrichu i Robertu Reineru. U međuvremenu je I. E. Klein umro.

IZV.: HR - HDA, M-658, DVD-389, M-3423., D. NJARI, Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata, 259.-271.

- **Klein/Klajn, Mosin/Mosé** (Zagreb, 25. V. 1867. – Auschwitz, 22. VIII.1942.), odvjetnik. U Osijek dolazi 1898. godine, a zavičajnik postaje 1901. U Osijeku se oženio s Teresom rođ. Hesser. U braku su mu rođena djeca: Edo (15. III. 1901.) i Ernesta Hedviga (1. VIII. 1903.). Pisao i govorio njemački. Bio je istaknuti član osječke slobodnozidarske lože „Budnost“ u koju je stupio 4. 6. 1899. Bio je u rukovodstvu lože, a 1912. i njezin govornik i tajnik. Bio je anticionist. Član *Društva za zaštitu zapuštene djece u Osijeku* (1901.). Jedno vrijeme bio je namješten kao vanjski učitelj za Zakonoslovlje na višoj trgovačkoj školi i realnoj gimnaziji u Osijeku (1896.-1907.). Bio je u ravnateljstvu tramvajškoga dioničkog društva. Istaknuo se sa svojom dobrovoljnošću za vrijeme Prvoga svjetskog rata, gdje je bio predsjednik *Odbora za podvorbu vojnika i ranjenika na putovanju u Osijek*. Godine 1915. bio je predsjednik *Pučke štedione i založnog zavoda d.d.* Bavio se planinarenjem te je sudjelovao i bio jedan od odbornika prilikom osnivanja *Planinarskoga društva Bršljan* u Osijeku 1896. godine. Djelovao je kao odvjetnik u međuratnom razdoblju, da bi nakon uspostave NDH 1942. bio brisan iz Odvjetničkoga imenika, interniran u Tenju i odveden u Auschwitz. Pisao je brojne priloge pravne problematike u *Der Morgen* (1923. – 26.), *Die Drau* (1924., 1926. – 29.), *Slavonische Presse* (1928. –29.), *Jugoslavenski Lloyd* (1932. – 33., 1935.), *Općinski upravnik* (1933.), *Hrvatska privreda* (1938.), *Naše novine* (1938.).

IZV.: HR - HDA, M-658; M-3430, S. SRŠAN, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, 130., G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, 49.-52. *Narodna obrana*, br. 119., 27. svibnja 1913., *Hrvatska obrana*, br. 95., 27. travnja 1915.; br. 108., 11. svibnja 1915.; *Vjesnik virovitičke županije*, br. 19., 1. listopada 1896.; *Hrvatski*

biografski leksikon, sv. 7., Kam-Ko, Zagreb, 366.; *Osječki Tjednik*, 34., 3. rujna 1906.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 189.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, 157., 282.

- **Kohlbach, Oskar** (Acs, županija Komaron, Mađarska, 1871. – Osijek, 1. XII.1932.), liječnik. Cionistički prvak u Osijeku. Sin Samuela i Henriete. Oženjen sa Camilom/ Kamilom rođenom Freund (Ričan, Češka, 1879.). Bio je istaknuti član Donjogradske općine i u upravnom odboru od 1899. Od ljeta 1902. pročelnik je odbora za izgradnju donjogradske sinagoge. Zavičajnost stekao tek 1901. godine. Djeca: pravnik Oton (Osijek, 1910.) i Dragutin (Osijek, 1912.). Bio je član *Hrvatske građanske čitaonice u Osijeku*, *Pjevačkog društva „Lipa“* u Osijeku i osnivač *Sokolskog društva u Donjem gradu*. Od 1906. bio je potpredsjednik *Cionističkog društva „Theodor Herzl“* kao i član *Židovskog akademskog kulturnog kluba Judeja* u Zagrebu. Kao liječnik bio je zaposlen u Okružnoj blagajni za osiguranje radnika.

IZV.: HR - HDA, M-3442, *Narodna obrana*, br. 15., 20. siječnja 1914.; *Osječki Tjednik*, br. 32., 19. kolovoza 1906., 4.-5.; *Izveštaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910.*, Zagreb 1910., 60. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 189.-190.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 402.; S. MARIJANOVIĆ, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“* 64.-85.; *Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradske kulturnih društava*, 20., 25.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 193.

- **Kohn, Alexander/Škender** (Osijek, 30. VIII. 1864. –?), fotograf. Roditelji: Armin Kohn i Emilija. Uživa zavičajno pravo u Osijeku od 1892. godine.

IZV.: HR - HDA, 3430.; Vesna BURIĆ, „Osječka fotografija“, *Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951.*, *Katalog izložbe*, prosinac 1996. - veljača 1997., Osijek, 2007., 27.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 402.

- **Kohn/Kolar Dragutin** (Osijek, 6. X. 1882. – Osijek, 18. III. 1942.), trgovac. Sin veleposjednika i trgovca Marka Kohna (rođ. u Hidaš Nemta/Hidasnémeti/ Hidas-Németi, sjev. Mađarska, 1838. – Osijek, 12. XI. 1903.) i Pavke/Pauline rođ. Lang (Tenje, 1844. – Osijek, 9. V. 1909.). Aktivan u osječkom društvenom životu. Godine 1911. ulazi u odbor zbora *Hrvatsko obrtničko pjevačko i glazbeno društvo „Zrinski“*. Jedno vrijeme pobornik anticionističke struje unutar osječke gornjogradske židovske općine. Zajedno s bratom Hugom promijenio 1919. prezime u Kolar. Oženjen s Biankom rođ. Blas (Galógsz, 1892.) s kojom je imao dva sina Zlatka (Osijek, 1913.) i Milana (Osijek, 1919.). Bio je dugogodišnji odbornik Židovske općine Gornji grad.

Izv.: HR - HDA, M-3430; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 191., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 402.-403., S. SRŠAN, *Hrvatsko obrtničko pjevačko i glazbeno društvo „Zrinski“ 1896.-2006.*, 18.

- **Kohn, Felix/Feliks/Srećko** (Osijek, 26. X. 1880. – Osijek, 27. V. 1937.), odvjetnik. Sin veleposjednika i trgovca Marka Kohna (rođ. u Hidaš Nemta/Hidasnémeti/ Hidas-Németi, sjev. Mađarska, 1838. – Osijek, 12. XI. 1903.) i Pavke/Pauline rođ. Lang (Tenje, 1844. – Osijek, 9. V. 1909.). Srećko/Felix Kohn brat je Huga Kohna/ Kolar i Dragutina Kohna/Kolar. Iako su braća Hugo i Dragutin 1919. promijenila prezime u Kolar, Felix je zadržao svoje. Kao odvjetnik službovao je u Brčkom, Virovitici i Zagrebu. Djeca: Vera Henigsfeld/Hönigsfeld? (Brčko, 1905.–?). Pripadao je anticionističkoj struji i bio je odbornik Židovske bogoštovne općine Gornji grad, dugogodišnji tajnik Saveza udruženja trgovaca. Obitelj zavičajna u Osijeku od 1893. godine. **Dj.:** *Trgovački i pravni leksikon*, Osijek, 1937.

IZV.: HR - HDA, M-2442., M-3430.; *Židov*, br. 23., 4. Juna 1937., 8., *Narodna obrana*, 182., 9. kolovoza 1904.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 191.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 402.-403.; Lj. DOBROVŠAK, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, 479.-495.; Podaci o F. K. dobiveni od Vlaste Kovač u Zagrebu 5. 11. 2012. (mail)

- **Kohn/Kolar, Hugo** (Osijek, 21. X. 1874. – Auschwitz, 26. VIII. 1942.), industrijalac, potpredsjednik i dugogodišnji član gornjogradske općine. Roditelji Marko Kohn (rođ. u Hidaš Nemta/Hidasnémeti/Hidas- Németi, sjev. Mađarska, 1838. – Osijek, 12. XI. 1903.) i Pavke/Paulina rođ. Lang, Tenje, 1843. – Osijek, 9. V. 1909.). Oženjen s Jozefinom rođ. Schwartz (Osijek, 17. XII. 1880. – Auschwitz, VIII., 1942.). Djeca: Paul/Pavao (Osijek, 10. II. 1902.) i Anica (Osijek, 22. XI. 1904.). Od 1901. je s Belom Springerom dijelio vlasništvo tvrtke *J. Springer i Petru*. Do prvoga svjetskog rata pripadao je manjinskoj anticionističkoj struji u osječkoj židovskoj općini na čelu s dr. Vilimom Winterom. Bio je dioničar *Trgovačke i obrtne banke d.d.* u Osijeku. Nakon Prvoga svjetskog rata (1919.) s obitelji promijenio prezime u Kolar. Kupuje reprezentativnu zgradu *Jugoslavenske udružene banke* u Kapucinskoj. Nakon smrti B. Springera 1933. preuzima tvrtku i vodi je zajedno s bratom Dragutinom i sinom odvjetnikom Pavlom Kolarom. Godine 1928. od obitelji Hermine Spiller kupuje radionicu trikotažne robe i pokreće industrijsku proizvodnju trikotaže. Godine 1936. tvrtka prerasta u industrijsku radnju tj. tvornicu pletenina pod imenom *Mara*. Bio je vijećnik osječke Komore za trgovinu, obrt i industriju (1929.) te blagajnik masonske lože *Budnost* (1930. – 1940.). Sa suprugom Jozefinom, sinom Pavlom i kćeri Anicom otpremljen u sabirni logor u Tenji, odakle su 22. VIII. 1942. odvedeni u Auschwitz.

IZV.: HR - HDA, M-3420; *Rukopis Židovskog biografskog leksikona*, ured. Ivo Goldstein; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909., *Osječki Tjednik*, br. 3., ožujak 1906., 6.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 192.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 402., 405., V. KOVAČ, Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke, 8.-9; G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, 64., 69.; *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 121.-123.; T. ŽUGIĆ, M. MILIĆ, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic*, 248.; *MARA, 1909.-1984., monografija u povodu 75. obljetnice od osnutka čaraparske radionice*, Osijek 1984., 14.-23.

- **Kohn, Marko/Marcus/Mavro** (Hidaš Nemta/Hidasnémeti/Hidas- Németi, sjev. Mađarska, 1838. – Osijek, 12. XI. 1903.), posjednik i trgovac. Roditelji Abraham/Hermann i Beta. Zajedno s bratom sredinom Ignacom/Ignjatom sredinom 19. stoljeća došao u Osijek gdje se oženio 1863. s Pavkom/Paulinom rođ. Lang (Tenje, 1843. – Osijek, 9. V. 1909.). Jedno vrijeme živio u Čepinu kraj Osijeka. Zavičajnik u Osijeku od 1893. godine. S Pavkom imao djecu: Sidonija (Osijek, 8. X. 1863.), Ernestina udana poslije za Josefa Eisnera (Jovanovci, 1864.), Hugo (?), Ljudevit/Leopold (Osijek, 20. XI. 1866.), Cvjetka/Flora (Osijek, 1. IV. 1868. – Osijek, 16. VI. 1912.), Izidor (Osijek, 7. VI. 1870.), Hugo (Osijek, 21. X. 1874.), Srećko/Felix/Feliks (Osijek, 1880.) i Dragutin (Osijek, 1882.). Osmero djece je preživjelo, jedan sin Hugo umro je odmah po rođenju.

IZV.: HR -HDA, M-3442; M-3423.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 403.; *Rukopis Židovskog biografskog leksikona*, ured. Ivo Goldstein.

- **Kohn, Max** (?1850. – Zagreb, 9. XII. 1879.), odvjetnik i kazališni kritičar. Od 1874. do 1879. urednik osječke *Die Drau*, u kojoj je zbog pisanja osuđivan na zatvorske kazne i njihov stalni kazališni kritičar. Od 1874. do 1879. prijateljjavao je s Jakovom Frankom

koji je iz Osijeka otišao u Zagreb i pokrenuo novine *Agramer Presse* i imenovao Kohna za prvoga urednika Agramerice. Tijekom 1879. teško je obolio i u prosincu 1879. ubrzo i umro. Iako je bio po zanimanju pravnik dobro je poznao povijest, filozofiju, umjetnost i književnost. **Dj.:** *Croquis aus der kroatischen Landtagsstube. Von V. S. Separatabdruck aus der „Drau“ und der „Agramer Presse“.* Essek, Druck von Julius Pfeiffer, Essek, Oberstadt, 1877.

IZV.: V. OBAD, Židovi književnici iz starog Osijeka, 1.-3.; Gordana GOJKOVIĆ, *Njemački muzički teatar u Osijeku, 1825.-1907., Prilog povijesti Osijeka*, Osijek, 1997., 105., 34.-39.; *Die Drau*, br. 97., 7. prosinca 1879.

- **Korsky, prije Kästenbaum, Alfred** (Osijek, 26. VIII. 1873. – nakon 1942.?), odvjetnik. Imao odvjetničku kancelariju u Osijeku. Sin Samuela Kästenbauma i Tereze rođ. Strauss. Promijenio prezime u Korsky. 1913. pokršten. Oženio se 1916. s Rudolfinom Marijom Schleyen (rođ. u Slavonskom Brodu) u rimokatoličkoj crkvi. Djeca: Ivo (Osijek, 1918. – 2004.) i Vera (Osijek, 1919.). Do 1940. godine zajedno sa sinom Ivom radio u zajedničkoj odvjetničkoj kancelariji. Odredbom Poglavnika priznato mu je arijsko pravo 1942. godine. Sin Ivo nakon 1945. pobjegao je u Argentinu.

IZV.: HR - HDA - M-3430.; M-3423, *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 416., Ivo KORSKY, *Hrvatski nacionalizam*, II., izdanje, 397.-398. V. KOVAČ, *Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke*, 8.-9.

- **Krauss/Kraus/Krausz, Adolf st.** (Vršac, 4. X. 1864. – Osijek, 26./27. III. 1906.), tiskar, zakupnik i trgovac. Vrlo kratko od 1904. do 1905. imao je tiskaru zvanu *Tiskara Adolfa Krausa*. Bio ugledni osječki građanin. Oženjen s Johannom Krauss (1854. Osijek – Osijek, 1921.?) 1874. u Osijeku. Jedno vrijeme živio u Temišvaru s roditeljima: Josipom i Cecilijom. U braku s Johannom/Ivanom rođena su djeca: Otto (Temešvar, 1875.), Josip Gustav (Osijek, 1882.), Ervin (Osijek, 1884. – 1918.), Margita (Osijek, 1887.), Miroslav (Osijek, 1890.), Josefa (Osijek, 1892.). Godine 1893. biran za člana Trgovačkoga odjela osječke *Trgovačko-obrtničke komore* u Osijeku. Uz to bio je i član predsjedništva i zamjenik predsjednika Židovske bogoštovne općine u Osijeku. Zavičajnik u Osijeku od 1883. godine. Utopio se 1906. skočivši u Dravu, tijelo nije nikada nađeno.

IZV.: HR - HDA, M-3442; *Osječki Tjednik*, br. 23., 18. lipnja 1906., M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 52.-53.; M. KOLAR, *Razvoj Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku 1851-1941*; J. BÖSENDORFER, *Povijest tipografije u Osijeku*, 136., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 437. N. SCHWARZ, *Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku*, 194.-195.;

- **Krauss, Adolf ml.** (Osijek, 17. III. 1859. – Beč, IX. 1930.), veleindustrijalac, dioničar paromlina i od 1906. predsjednik paromlina. Roditelji Josip Krauss (1824. -?) i Neti/Nanetta Krauss rođ. Frank (Vrādište, kod Trnave, Slovačka, 17. IX. 1824. – Osijek, 19. I. 1899.). Jedno vrijeme bio u gradskom zastupništvu. Oženio se s Reni rođ. Hiller (Vukovar, 1857.). Dijete: Henrieta Kobertina (Osijek, 1891.). S ocem Josipom i braćom bio vlasnik „*Prvog osječkog mlina na valjke Josip Kraus & sinovi d.d. u Osijeku*“. Aktivno djelovao u židovskoj općini Donji grad. Bio u ravnateljstvu podružnice *Hrvatske eskomptne banke* iz Zagreba. Godine 1918. preselio se u Beč.

Izv.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 10., 15. svibnja 1907., 115., *Osječki Tjednik*, br. 3., ožujak 1906., 6.; *Die Drau*, br. 11., 24. 1. 1899.; *Slavonische Presse*, br. 17., 21. 1. 1899.; br. 19., 24. 1. 1899.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 437., Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 196., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 121.-123.

- **Krauss, Ervin** (Osijek, 19. IX. 1884. – Osijek, 2. X. 1918.), pravnik. Roditelji tiskar i trgovac Adolf st. (Vršac, 1864. – Osijek, 26. III. 1906.) i Johanna rođ. Krauss (Osijek, 26. VIII. 1854. – Osijek, ?). Johannini roditelji su bili Josip i Nanetta Kraus. Živio u Gornjem gradu u Osijeku. Osnovnu školu i gimnaziju završio je 1902. u Osijeku. Studirao je u Beču, gdje se priključio studentskom cionističkom društvu *Bar Giora*, a diplomirao je na kraju u Zagrebu. Godine 1904. postao je i potpredsjednik bečke *Bar Giore*, tada kao student prava. Za vrijeme studija je organizirao židovske srednjoškolce i širio omladinski židovski tisak. Isticao se člancima u osječkim novinama (*Narodna obrana* i *Slavonische Presse*). Sudjelovao je i u organiziranju prvog građanskoga cionističkog društva u Osijeku kao i cionističkog kongresa, zajedno s uglednim osječkim Židovima. Bio je i predavač na cionističkom kongresu 1908. u Zemunu gdje je održao predavanje o povijesti cionizma. Kada je *Židovska smotra* morala preći iz Zagreba u Osijek, vodio ju je u Osijeku od 1908. do 1909. uz pomoć rođaka Edmunda Fischera. Redigirao je tekstove, skupljao pretplatu i oglase, bavio se distribucijom. U to vrijeme bio je član *Zemaljskog odbora Udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austro-Ugarske*. Zbog rane smrti roditelja, morao je od 1903. do 1914. preuzeti obiteljsku tvornicu i posvetio se trgovačkom zvanju. Preko majke u rodu je obitelji vlasnika firme *Josef Krauss und Sohne*. Umrlo je u osječkoj bolnici kao austrougarski vojnik od tuberkuloze. Pisac nekrologa u *Židovu* naveo je da se „...njemu ima u prvom redu pripisati da je svojedobno Osijek postao centar jugoslavenskog cionizma...“ Dok je *Židovska smotra* izlazila u Osijeku, bio je uključen u njezin rad. Obolio je od španjolske groznice i preminuo 1918. godine u Osijeku. **Dj.:** Što mi dajemo za židovski narodni fond?, *Izvištaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910.*, Zagreb 1910., 32.-40.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., *Židov*, br. 24., 15. prosinca 1918., 5.; *Gideon*, br. 9.-11., 18. jun 1922., *Narodna obrana*, 68., 22. ožujka 1904.; *Gideon*, 9.-11./1922. Ž. LEBL, *Da se na zaboravi*, 190., 201., 224., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 437.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 200.

- **Krauss/Krausz Ivanović, Ivan Rikard/Rihardo Mendel** (Osijek, 26. III. 1880. – Genova/Italija, veljača 1949.), odvjetnik. Rođen u Osijeku 1880. od roditelja: trgovca Ivana i Betine Krauss (Graz, 1854.). Po roditeljima zavičajnik u Osijeku (otac zavičajnik od 1857.). Krajem rujna 1907. prešao na katoličku vjeru u muškom sirotištu u Gornjem gradu i na krstu uzeo ime Ivan. Kumovao mu je dr. Vilim Kappell, glavni urednik *Novog Doba*. Godine 1924. promijenio prezime u Ivanović, da bi 1941. bilo ponovno vraćeno u Krauss. Otac mu je bio vlasnik građevinske tvrtke u Osijeku te je izgradio brojne zgrade u rodnom gradu pa i parni pogon paromlina. Studije upisao u Beču gdje je postao doktor prava. U srpnju 1912. oženio se s Milicom Popović, najmlađom sestrom dr. Dušana Popovića vodećega srpskog političara. Imali su troje djece: Dafinu (1915., Osijek), Ivana Stevana (1913., Osijek), i Vladimira Radoslava (1917., Osijek). Od Milice Popović rastao se 1920., a onda se oženio s Jelkom Muačević s kojom je imao sina Dimitra. Godine 1948. oženio se s trećom suprugom Šteficom Kastelić s kojom je imao sina Marka. Rafineriju u Osijeku pod nazivom „IPOL“, izgradio je 1929. a 1937. izgrađena je prva tvornica aluminijska na Balkanu poznata kao „IVANAL“ d.d. u Lozovcu u šibenskom zaleđu. Na političku scenu stupio krajem 1913. kada je izabran za člana Hrvatskog sabora za grad Osijek. Jedan je od osnivača Hrvatske narodne stranke (HNS). Godine 1918. preselio se u Zagreb i kao član Narodne skupštine Srba Hrvata i Slovenaca, sudjelovao u stvaranju kasnije Jugoslavije. Tijekom Drugoga svjetskog rata bio je uhićen i zatvaran nekoliko puta. Njegova prva tvornica IPOL konfiscirana je od strane države, a druga tvornica IVANAL konfiscirana je od talijanskih okupatora. Godine 1946. optužen je od komunista da je „buržujski kapitalista“ i u montiranom političkom procesu, optužen je zajedno sa

suprugom i osuđen, a njegova imovina je zaplijenjena i postala je državno vlasništvo. Obitelj Ivanović-Krauss izgubila je građanska prava i poslan je u radni logor na prisilni rad. Nakon što je pušten iz logora pobjegao je u Italiju gdje je umro u Genovi.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka (1901.-1946.)*, 336., 439.; *Narodna obrana*, br. 227., 1. listopada 1907.; <http://www.ivanal.hr/history.php> (10.09.2012.)

- **Krauss/Krausz, Josip stariji** (Mosdós, Somogy, Mađarska 14. VII. 1824. – Osijek, 10. X. 1905.), trgovac i poduzetnik. Roditelji Jakov i Hanny iz Mosdósa/Somogy. Josip Kraus/Krauss otvorio je u Donjem gradu 1879. godine na lokaciji današnjega Jelačićevog trga i Huttlerove ulice *Prvi osječki mlin na valjke*. Kraussov *Prvi osječki mlin na valjke* registriran je 1881. kao *Paromlin Josipa Kraussa & sinova*. Počinio samoubojstvo bacivši se s mosta. Oženjen s Neti/Nanetta rođ. Frank (Vrādište, kod Trnave, Slovačka, 17. IX. 1824. – Osijek, 19. I. 1899.). Djeca: Adolf ml. (Osijek, 17. III. 1859.-1930.), Max (Osijek, 8. X.1863.-1933.).

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423. ; *Osječki Tjednik*, br. 7.-26. ožujak 1906.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 121.-123.; Z. LACKOVIĆ, Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka, 2.; Stjepan SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 90.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 525.; *Osječki tjednik*, br. 7., 26. ožujka 1906., *Zavičajnici grada Osijeka (1901.-1946.)*, 437.

- **Krauss, Josip** (Barcs, 21. IX. 1873. – Osijek, 4. VII.1939.), bankar. Roditelji Mavro i Fani rođ. Rosenberger. U Dardi se 1900. oženio s Marijom rođ. Josifović i 1901. trajno naselio u Osijeku. Djeca: Miroslav (Osijek, 1901.) i Teodor (Osijek, 1902.). Bio je aktivni član Židovske bogoštovne općine Donji Grad. Skupštinar u *Štednoj i pripomoćnoj zadrugi Osijek donji grad*. S ostalima osnovao 1908. *Bankovno komanditno društvo*. Od 1911. u ravnateljstvu s ostalima *Podružnica Hrvatske eskomptne banke* iz Zagreba.

IZV.: HR - HDA, M-3442, *Osječki Tjednik*, br. 3., ožujak 1906., 6.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 438.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 196., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 121.-123.

- **Krauss/Krausz, Julio** (Osijek, 15. IV. 1878. – Osijek, 4. V. 1942.), trgovac mirodija i poduzetnik, sin Samuela i Johanne r. Borowitz. Oženio se s Antonijom rođ. Fuchs (Đakovo, 1885.). Od 1906. do 1932. s ocem Samuelom vodio tvrtku "Samuel Kraus i sin" u Donjem gradu. Potom je nastavio tvrtku voditi s bratom Maksom, ali kao "Samuel Kraus i sin agentura tehničkih i radiotehničkih aparata i uređskih potrepština te mehaničarska radnja u Osijeku". Bio je aktivni član osječke Židovske bogoštovne općine Donji grad.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 439.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 197.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 160.

- **Krauss, Lavoslav** (Osijek, 9. I. 1897. – Beograd, 27. XII. 1984.), zubar. Roditelji Pinkus i Franjka rođ. Grüberger. Još kao gimnazijalac počeo se baviti politikom, pa se pred kraj rata učlanio u Socijaldemokratsku partiju. U kolovozu 1915. obukao je kako sam kaže uniformu „Einjaehrig Freiwilliger k.u.k. Infanterie Regimente Nr. 78 Freiherr von Gerba“ tj. jednogodišnjeg dobrovoljca carske i kraljevske pješadijske pukovnije br. 78 baruna Grbe. Prvo je poslan u školu za rezervne časnike pješadije u Ogulin. Nakon završetka škole u proljeće 1916. našao se na fronti u Galiciji. Ranjen je te se liječio u bolnicama u Miškolcu i Lošoncu, a onda je vraćen u Osijek. Ponovno se vratio u Ukrajinu, Munkačevo ali kao oficir. Godinu 1916.-1917. prezimio je u rovovima kod Stanislava, a u jesen 1917. kod Czernowicze. Dobio je odlikovanje, a u proljeće 1918. upućen je u Peštu na studij medicine, da bi se na kraju vratio krajem

1918. u Osijek. Za vrijeme studija u Pešti sudjelovao je 1919. u mađarskoj revoluciji. Odlazi u Beč gdje studira medicinu i tamo je organizator Kluba studenata socijalista iz Kraljevine SHS. Diplomirao je medicinu 1922. Po povratku u Osijek, primljen je u KPJ. U Osijeku se oženio s kćerkom rabina Ungara Julijom 1923. godine. Djeca: Judita (1925.) i Eva (1929.). U Osijeku imao privatnu zubarsku praksu sve do 1924. kada postaje stomatolog u osječkom Domu zdravlja. Proglašenjem NDH otpušten s posla te bježi u Split. Godine 1943. pristupa NOB-u, gdje zauzima važne liječničke funkcije: upravitelj partizanske bolnice u Mosoru, upravitelj Više sanitetske škole i dr. Tijekom rata stekao čin pukovnika. Nakon rata živio u Beogradu, gdje je do mirovine radio kao stomatolog. **Dj.:** Lavoslav KRAUS, *Susreti i sudbine*, Osijek, 1973.

IZV.: HR - HDA, M-3430, I. BALTA, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, 209.; I. BALTA „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, 132.; L. KRAUS, *Susreti i sudbine*, 69.-114., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio., 170., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 284.-285., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 195.-196.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 437.

- **Krauss, Ludwig/Louis** (Osijek, ? - ?), sin udovice Johanna Krausa. Glazbenik, violinist. Kao gimnazijalac polazio je privatnu muzičku školu Jaroslava Horyne. Prvi put nastupio je 1896. Braća su mu Richard (bariton) i sestra Olga (pijanistica). Nastavio s bratom Richardom studij u Beču, istovremeno se bavio glazbom. U Beču polazio klavirsku školu kod Theodora Leschetizkog. Svirao i u Osijeku i u Beču. Kao student svirao 1902. u Osijeku na koncertu Osječke akademske omladine.

IZV.: Gordana GOJKOVIĆ, Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.), *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 165.-182.

- **Krauss/Kraus, Max/Makso** (Osijek, 8. X. 1863. – Beč, 9. III. 1933.) tvorničar, posjednik i ravnatelj tvrtke *I. osječki paromlin na valjke Josipa Krausa sinovi*. Roditelji Josip Krauss (1824. – 1905.?) i Neti/Nanetta Krauss rođ. Frank (Vrādište, kod Trnave, Slovačka, 17. IX. 1824. – Osijek, 19. I. 1899.). Supruga Irene rođ. Tammer (1877.). Član gornjogradske židovske općine (1906.) i jedno vrijeme njezin blagajnik. Član *Trgovačke obrtničke komore* u Osijeku. Cionistički prvak i član *Cionističkog društva Teodor Herzl*.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.* 438., *Osječki Tjednik*, br. 32., 19. kolovoza 1906., 4.-5. *Narodna obrana*, 196/1906.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; *Pravila izraelitske bogoštovne općine u gornjem Osijeku*, Osijek, 1909., 40.; *Osječki Tjednik*, br. 32., 19. kolovoza 1906., 4.-5., *Narodna obrana*, 196./1906.

- **Krauss/Krausz Samuel** (Kaposkeresztúr, Somogy županija, 1847. – Osijek, 21. IV. 1932.), trgovac sitne robe. Oženio se s Johannom rođ. Borowitz (Bonyhád/Tolna, 1848.). U Osijeku zavičajnik od 1880. godine. Djeca: Armin (Osijek, 11. III. 1871. – Zagreb, 6. IV. 1898.), Bela (Osijek, 6. VIII. 1873.); Albert (Osijek, 1877.), Julijo (Osijek, 1879.) i Makso (1886.). Godine 1906. utemeljio je tvrtku sa sinom Julijem (1879.-1942.) „Samuel Kraus & sin“, sitničarski obrt i trgovina plodinama. Tvrtka je poslovala sve do 1936. godine. Bio je aktivan član Židovske općine Donji grad.

IZV.: HR - HDA, M-3442., *Matične knjige umrlih 1903.-1947.*; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 439.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 197.

- **Krauss/Kraus, Otto/Oton** (Temišvar, Rumunjska, 25. II. 1875. – Beč, 22. IV. 1923.), novinar i trgovac. Nakon novinarske karijere u Beču, 1900. dolazi u Zagreb gdje do 1901. objavljuje razne priloge u *Agramer Zeitungu (1900.-1901.)* potom u *Agramer*

Tagblattu (1902.-1905., 1907.-1908.) u kojem je neko vrijeme bio i glavni urednik. Godine 1901. počeo je izdavati socijalistički usmjeren časopis *Oko*. Bio je cionistički orijentiran, surađivao je i u *Židovskoj smotri*. Izdao je 1904. i brošuru *Cionizam i socijalizam* u Brnu. Oženio se u Osijeku 1904. sa Sofijom r. Percsi (Budimpešta, 1883.). U braku je rođen sin Ivan (Zagreb, 1908.). Pripadao je osječkom krugu izdavača i urednika časopisa „Mladost“. Pisao je kazališna izvješća, članke, književne prikaze, reportaže, crtice i dramske pokušaje u osječkom „Jugu“. Čini se da je tada, odmah po završetku svjetskoga rata, bio pristaša Demokratske stranke te se bavio i određenim komunalnim problemima. **Dj.:** Oton KRAUS, *Židovsko pitanje i sionizam*, Zagreb, 1904. Isto i u *Pokret* br. 13., 10. srpnja 1904.; br.16., 31. srpnja 1904.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, *Židov* 17. /1923.; *Enciklopedije hrvatske umjetnosti* 1, A-N, LZMK, Zagreb, 1995., 474.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 437., *Narodna obrana* 178.- 4. kolovoza 1904.

- **Kremsier, Israel** (Veliki Siget, 16. X. 1807. – Osijek, 4. V. 1882.), trgovac. Roditelji: Lavoslav/Filip i Marija. Jedan od najstarijih članova osječke židovske općine. Pojavljuje se oko 1840. u virovitičkoj županiji jer ga tada nalazimo u popisu tolerancijske takse. Prvo je stanovao u mjestu Kravice –Slavonija. Oženjen s Julkom/vanom. U Kravicama mu se prvo rodio sin Leopold (Kravice, 7. I. 1843.), zatim u Osijeku Ema (Osijek, 28. III. 1852.).

IZV.: MOL, HL, DJ, F1 N61/1844.; MOL, HL, DJ, F1 N13/1846.; HR - HDA, M-3423., *Zavičajnici grada Osijeka 1901. - 1945.*, 441.

- **Krieshaber/Kriesbacher/Krishaber, Hugo** (Lukovište/Lakócsa, Somogy županija, 23. XII. 1872. – Auschwitz, kolovoz, 1942.), učitelj i inženjer. U Osijeku završio sedam razreda realke 1890., potom sveučilište u Beču od 1890. do 1894. te abiturijenski tečaj na Trgovačkoj akademiji u Beču 1894. –1895. Od 1895. postavljen u Osijeku za učitelja. Pisao gospodarske članke u raznim časopisima i brošuru „Promet sa stokom u Hrvatskoj i Slavoniji“ (1906.). U svibnju 1942. odveden u sabirni logor Tenje, a 26. kolovoza 1942. završio u Auschwitzu. **Dj.:** *Wirtschaftliche Gefahren für Kroatien*, Zagreb, 1908.; *Sa stranih njiva. Rukovet cvijeća, trnja i zrnja*. Osijek, Naklada vlastita. Tisak Eugena Seklera, 1929.; *Društveni tipovi, Ogdalo mana i slabosti ljudskih*. Osijek, Naklada piščeva. Tisak Antuna Rott, 1938.

IZV.: S. SRŠAN, *Biografije učitelja*, 135.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj* II., 408. T. ŽUGIĆ, M. MILIĆ, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic*, 256. <http://leveltar.elte.hu/databases.php?ekod=2&order=beev> (5.10.2012.)

- **Landsinger, Gustav** (Bonyhád/Bonnhard/Tolna, 1819. – Budimpešta, 26. XII. 1887.), trgovac. U predsjedništvu židovske općine i u odboru za izgradnju sinagoge 1869. godine. Došao u Osijek iz Vukovara. Imao kćer: Theresiju. Supruga mu bila Louise. Vlasnik trgovine kratke robe na veliko koja se nalazila u središtu Osijeka (Županijska ulica). Nakon 1876. godine počeo je financijski propadati. Član osječke *Hevre Kadiše*. Sahranjen u Budimpešti.

IZV.: HR - HDA, M-3423.; AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908., *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 24., O. ŠVAJČER, Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine, 83.-88.; N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 4. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 50.

- **Landsinger, Sigismund** (Vukovar, 22. IV. 1855. – Lugano/Švicarska 1939.), slikar i umjetnik. Odrastao i školovao se u Osijeku, budući da su se roditelji iz Vukovara

preselili u Osijek jer je njegov otac Gustav Landsinger bio aktivan u predstojništvu gornjogradske židovske općine. Nakon 1876. godine otac mu je financijski počeo propadati zbog velikog burzovnog kraha u Monarhiji. Studij slikarstva započeo je u Beču, a nakon prekida, zbog nedostatka financijskih sredstava, vratio se u Osijek, da bi ponovno studiranje nastavio u Rimu (1877.) i Firenci (1878.), postavši tamo sljedbenik Arnolda Böcklina. Nakon studija živi u Budimpešti. Poslije se preselio u München, gdje 1890. rasprodaje na aukciji svoju zbirku umjetnina. Izlagao je 1881. u Osijeku i Zagrebu 1884. Sudjelovao je na Jubilarnoj izložbi u Zagrebu 1895. godine. Boravio je u Osijeku 1895. godine gdje je slikao akvarele za milenijsku izložbu održanu u Budimpešti 1896. Nakon te godine ne vraća se više u Hrvatsku. Ušao je u antologiju njemačkog slikarstva, premda je izlagao prvo kao Hrvat, a zatim na svjetskoj izložbi u Parizu 1900. u grupi mađarskih grafičara.

IZV.: Oto ŠVAJČER, Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine, 83.-88.; *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1., A-N, Zagreb, 1995., <https://www.helveticaarchives.ch/detail.aspx?ID=189980> (15.06.2012.), *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 464.

- **Leitner, Marko** (Zaprešić, 20. I. 1882. – logor Auschwitz, 1944.), pravnik. Sin Moritza i Olge rođ. Naschitz. Kao mladić sudjelovao u Zaprešiću u demonstracijama 1903. – 1904. godine. Već zarana aktivan u židovskim krugovima. Prvi predsjednik *Literarnih sastanaka židovske omladine u Zagrebu*. Pravni fakultet završio u Zagrebu 1907., a dvije godine potom 1909. dolazi u Osijek gdje je bio koncipijent kod Huga Spitzera. Godine 1911. položio odvjetnički ispit i od 1912. otvorio vlastitu odvjetničku kancelariju. Specijalizirao se za bračno pravo. Oženio se u Zagrebu 22. IX. 1908. s Pavićom rođ. Rosenberger (1887. – Jasenovac, 1942.?), s njom imao kćer Milicu (Osijek, 18. XI. 1909. – ?). U I. svjetskom ratu služio kao visoki časnik 78. pješačke pukovnije Austrougarske vojske na talijanskom bojištu te za hrabrost više puta odlikovan (Željezni križ, Vitez reda Marije Terezije). U međuratnom razdoblju bio gradski zastupnik, a od godine 1920. i potpredsjednik gornjogradske Židovske općine u Osijeku. Politički djelovao na strani socijaldemokrata i branitelj komunistima u političkim procesima. Po uspostavi NDH izgubio pravo na rad, brisan iz Odvjetničkoga imenika 1942., ali kako je bio u mješovitom braku s katolkinjom, nastavio je s radom, iako ne više pod svojim imenom, nego je obrađivao predmete za druge osječke odvjetnike koji su ih pod svojim imenom predavali sudovima. Kao socijaldemokrat uspio je uspostaviti vezu sa slavonskim partizanima, za što su doznali gestapovci i 3. svibnja 1943. odveli su ga iz njegova stana. Otpremljen je za Auschwitz gdje je završio u plinskoj komori.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, *Narodna obrana*, br. 61., 15. ožujka 1911.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 198.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 407.; 472. T. ŽUGIĆ, M. MILIĆ, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic*, 261.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 208.

- **Liebling/Libling, Julius Ulrich** (Lavov/Lvov/Ukrajina, 1872. – Jasenovac, 1942.), veterinar. Diplomirao u Lavovu 1896. godine na Visokoj veterinarskoj školi. Dodijeljen kao vojni doveterinar 16. divizijskoj artiljerijskoj pukovniji i dolazi u Valpovo. Tu mu je rođen sin 1901. godine. Liebling napušta vojsku 1905. ili na početku 1906. te ga tada Visoka kraljevska vlada u Zagrebu šalje u Njemačku i Mađarsku na proučavanje uzgoja peradi. Bavio se proučavanjem tamošnjega uzgoja peradi o čemu je pisao u osječkom mjesečniku *Gospodar* (1905. i 1906.). U sklopu svojih istraživanja osnovao u ljeto 1906. u Valpovu „Uzornu peradarnicu“. Iako je bio vezan radom i stanovanjem uz Valpovo (1905. – 1913.), od 1913. do 1914., nakratko

je bio premješten u Osijek, zatim Vojnić (1914. – 1915.). Za vrijeme Prvog svjetskog rata služio je kao vojni veterinar (1915. – 1918.), opet se vraća u Vojnić (1918. – 1919.) i do odlaska u mirovinu premješten je u Donji Miholjac (1919. – 1937.). Godine 1930. unaprijeđen je u višeg veterinarskoga savjetnika. Nakon odlaska u mirovinu, 1938. otvara privatnu ordinaciju u Donjem Miholjcu. Zahvaljujući njemu osnovan je peradarski odsjek pri *Slavonsko gospodarskom društvu u Osijeku*. Liebling je organizirao nekoliko peradarskih izložbi u Osijeku prije izbijanja Prvoga svjetskog rata. Tijekom službovanja objavio je 38 rasprava i tri brošure koje su tiskane u Osijeku. Rasprave je objavljivao u mjesečniku *Gospodar*, dnevniku *Die Drau*, *Jugoslavenskom veterinarskom glasniku*, *Österreichische Monatsschrift für Thierheilkunda*, *Przeglad weterynaryjny* i drugima. Na početku Drugog svjetskog rata odveden je u srpnju 1942. u logor Tenje, a odande potom u jasenovački logor gdje je pogubljen.

IZV.: HR - HDA, 3430; M. KARLOVIĆ, Hrvatski veterinari Židovi - žrtve Drugog svjetskog rata, 173.-178.; M. KARLOVIĆ, Julius Ulrich Liebling, 6.-8.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, II., 266.; J. ROMANO, Veterinari Jevreji, 155.

- **Löbl, Dajan Nathan/Natan/Nathan** (Bonyhád, 10. IX. 1801. – Darda? 1872.? ili 1873.?), proizvodni zamjenik rabina. Roditelji Mojzes i Julka/Cecilija. Supruga Fanika. Djeca: Marija (Darda, 1828.), Ružica (Darda, 1829.), Skender (Darda, 1834.), Emilija (Darda, 1835.), Marko (Darda, 1837.), Cecilija (Darda, 1838.), Armin (Darda, 1839.), Kata (Osijek, 1840.), Makso (Osijek, 1843.). Zamjenik rabina sve do dolaska rabina Samuela Spitzera 1856./1857. godine. Dajan Nathan Löbl bio je od 1822. sve do 1862. osječki mohel. Službu mohela obavljao je i u Dardi. U početku živi u Dardi, a onda se 1840. preselio u Osijek. Njegov sin Marko, bio je trgovac i poslije je živio u Čadavici (oženjen s Fanikom rođ. Friedmann).

IZV.: HR- HDA, M-3430; M-3423; AŽ00, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.; J. BÖSENDORFER, Vjerska organizacija u Osijeku, 22.-23.

- **Löwinger Moritz/Moric** (Kölked/Kuljket/Kulket, Baranja, 1833. – Osijek, 24. IV. 1899.), trgovac i dugogodišnji općinar gornjogradske Židovske općine. Dugo godina djelovao je kao predstojnik hrama i uboškog društva. Umro u 66. godini života. Živio u Gornjem gradu u Gundulićevoj ulici.

IZV.: HR - HDA, M-3423., *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.

- **Löwy/Lowy, Max/Makso** (Osijek, 4. III. 1856. – Osijek, 27. XII. 1938.), trgovac sirovina i član *I. slavonskog općeg štednog i pripomoćnog društva* i član nadzornog vijeća *Djakovačkog mlina na valjke, d.d.* Roditelji: Marko i Babetta/Bettika iz Osijeka. Oženio se 1884. s Irmom rođ. Bloch (rođ. 1864. u Aljmašu). Djeca: Dora (Osijek, 1888.), Otto (Osijek, 1890.), Ervin (Osijek, 1892.). Bio je član *Trgovačke obrtničke komore*. Poslije je pripadao anticionističkoj struji u gornjogradskoj židovskoj općini.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 486., *Hrvatski list*, br. 359., 29. 12. 1938.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 38.

- **Margel, Mojsije**, (Moščiska/Mosciska, Galicija/Poljska, 13. X. 1875 – Zagreb, 30. IV. 1939.), požeški rabin, nastavnik, leksikograf i školski ravnatelj. Studirao na židovskim teološkim seminarima u Beču i Berlinu, filozofiju u Berlinu i Bernu, gdje i promovira na čast doktora filozofije. Prvo rabinsko službovanje počinje u Ružomberoku/Rosenbergu (u sjevernoj Slovačkoj, 1902. – 1906), a zatim u Požegi (1906. – 1914.), gdje dovršava i izdaje njemačko-hebrejski rječnik – Deutsch-

Hebräisches Wörterbuche (1906.), svoje životno djelo i prvo djelo takve vrste u svijetu. Stalni je suradnik *Židovske smotre* i kasnije *Židova*. Na njegovu inicijativu 1906. u Požegi osnovana *Hevra Kadiša*. Od 1908. član je Izvršnog odbora rabina kraljevina Hrvatske i Slavonije. Godine 1914. odlazi na ratište kao vojni rabin te je na sočanskoj fronti odlikovan zlatnim križem za zasluge s krunom, na vrpci kolajne za hrabrost. Početkom 1919. imenovan je nakon 40-godišnjeg ravnateljstva Hosee Jacobija za vjeroučitelja i ravnatelja židovske osnovne škole u Zagrebu. Od 1919. podučava hebrejski i drži povremeno predavanja u različitim židovskim organizacijama u Zagrebu. Bio je urednik *Jevrejskog almanaha* (1925. – 1930.) koji je izlazio u izdanju Saveza rabina Kraljevine SHS. Pisao je i u *Jewish Encyclopedia*. Od 1927. do 1937. vršio je dužnost rabina u Židovskoj bogoštovnoj općini u Zagrebu, ali se nakon bolesti povlači u mirovinu. Zbog bolesti 1937. umirovljen.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein; A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 212.-213.; V. ŽUGAJ, *Židovi novogradiškog kraja*, 24.

- **Mautner, Herman** (Oszro/MAĐ, 8. IX. 1878. – Osijek, 14. VII. 1940.), posjednik i vlasnik mlina „Herman Mautner & drugovi“. Roditelji Leopold/Lavoslav i Rozalija rođ. Kaufman. Supruga Sofija rođ. Fišer (Ivandar, 1886.). Brak sklopili 1906. godine. Zavičajnik u Osijeku tek od 1934. Aktivan u donjogradskoj židovskoj općini, član vijeća i potpredsjednik.

IZV.: HR - HDA, M-3442.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 519.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 200., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 68.-69.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 535.-536.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)mliнова*, 98.

- **Milić (prije Deutsch), Srećko/Felix** (Koprivnica, 1882. – Koprivnica, 1942. ili Jasenovac, 1945.), liječnik. Sin liječnika Adolfa i Adele rođ. Müller. Nakon završetka Medicinskoga fakulteta u Beču nastanio se u Osijeku i u listopadu 1911. oženio se s Blankom rođ. Levi/Levy (? , 20. I. 1887. – Beč, 8.VIII. 1932.). Postao je članom gornjogradske osječke židovske općine i potpredsjednikom Židovskog nacionalnog društva. Nakon smrti supruge 1932. godine oženio se u Osijeku 1937. s liječnicom Blankom rođ. Klein (Subotica, 3. III. 1899.). U Osijeku je bio glavni liječnik Okružnoga ureda za osiguranje radnika, a od kraja 20-ih godina imenovan je ravnateljem Doma narodnoga zdravlja u Osijeku. Bio je i član slobodnozidarske lože „Budnost“ od 1930-ih do 1940. Na nepoznat način stigao je u Koprivnicu gdje je sa suprugom Blankom počinio samoubojstvo 1942. godine. Na drugom mjestu navedeno je da si je oduzeo život u Jasenovcu 1945. godine.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 201.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 542.; *Židovi u Koprivnici*, Koprivnica, 2005., 41.

- **Miskolczy/Miškolczy, Julijus/Julijo** (Mohač, 20. IV. 1853. – Osijek, 10. II. 1907.), poduzetnik i pionir osječke industrije. Roditelji: Josipa/Josephine Rosenbaum (Beli Manastri / Pél Monostor, 1821. – Osijek, 8. X. 1895.) i Max/Mavro Miskolczy (Bonyhád, 1822. ili 1823.? – Osijek, 1. IV. 1878.). Rano djetinjstvo i prve godine školovanja proveo u Mohaču. U Pečuhu je polazio gimnaziju, a studirao je u Beču na četverogodišnjoj Trgovačkoj akademiji i istovremeno bio zaposlen u velikom bankovnom poduzeću. Otac Max/Mavro Miskolczy je u rodnom mjestu stekao znatan imetak, a 1870. preselio se u Osijek s obitelji i kupio kuću Leopolda Hillera, veletrgovca u Županijskoj ulici, gdje je otvorio vlastitu trgovinu. Trgovina je oko 1876. zapala u poslovne neprilike pa se Julijo Miskolczy vratio iz Beča u Osijek kako bi pomogao ocu u trgovini. Nakon očeve bolesti i smrti (umro je 1. IV. 1878.), prezeo je s mlađim bratom Aleksandrom očevu tekstilnu trgovinu (pomodne robe)

te ju podignuo do zamjetne visine trgujući češkim i moravskim tekstilom. Krajem osamdesetih godina 19. stoljeća napustio je obiteljsku trgovinu s tekstilom i od 1890. posvetio se zastupanju *Osiguravajućeg društva Franco-Hongroise osiguranja za Hrvatsku, Slavoniju, Bosnu i Hercegovinu* te time postao jedan od važnijih dioničara *Dunavskog parobrodarskog društva*. Uz to bavio se gospodarstvenim pitanjima i objavljuvao je članke u domaćim u budimpeštanskim listovima. *Trgovačko-obrtnoj komori za Slavoniju* pripadao je 15 godina. Godine 1886. izabran je za vijećnika komore, a 1894. i za predsjednika Komore te je na tom mjestu bio sve do 1902. godine. Potaknuo je 1885. osnivanje konjskog tramvaja. Pripadao je ravnateljskim vijećima: *Union paromlinarstvo d.d. u Osijeku, I. slavonskog dioničarskog društva za tvornicu stakla u Osijeku, I. općeg slavonskog štednog i pripomoćnog društva* i *Dioničarskog društva za konjsku željeznicu u Osijeku* i *Kupališnog društva Dianabad*. Važnu je ulogu imao kod osnivanja i izgradnje osječkoga paromlina *Union* te je ravnateljskom vijeću paromlina pripadao do smrti. Bio je potpredsjednik trgovačko-mjenbenog suda Kraljevskog sudbenog stola u Osijeku. Od 1897. bio je tajnik *Alliance Israelite* za Slavoniju. Jedno vrijeme bio je i zamjenik predsjednika Židovske općine Osijek i predsjednik izraelitičke škole. Dosta godina bio je predsjednik *Osječkog trgovačkog društva*, tajnik gornjogradske *Kasine*, revizor gornjogradskega Vatrogasnog društva. Bio je oženjen od 1879. sa Šarlotom rođ. Weiss i imao je dvije kćeri, stariju Vilmu (1880. – 1956.) udanu za domobranskoga kapetana Milivoja pl. Vukelića te poznatu književnicu i mlađu Anny (Osijek, 1884.) udanu za odvjetnika Rudolfa Grünfelda iz Zagreba.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 16.-17.; *Slavonische Presse*, br. 35., 12. veljače 1907.; br. 36., 13. veljače 1907.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 31.-44., 64.-65.; 104., 121.-123.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine*, 131.; *Osječki Tjednik*, br. 6., 11. veljače 1907.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900., 1901.*, 51.; S. SRŠAN, *Zaslужni osječki građani krajem 19. stoljeća*, 62.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 92.-96., 185.-190.; *Narodna obrana*, br. 36., 13. veljače 1907.

- **Obersohn/Oberson, Josip /Josef** (Retfala, 15. IV. 1823. – Budimpešta, ?), trgovac. Roditelji Bernard i Terezija. Bio općinski predstojnik gornjogradske Židovske općine krajem šezdesetih godina 19. stoljeća (1868. i 1869.) i bio u odboru za izgradnju sinagoge 1869. godine. Predsjednik općine kada je postavljen kamen temeljac za sinagogu i član *Hevre Kadiše*. Prije 1877. preselio se u Budimpeštu.

IZV.: HR - HDA, M-3430: M-3423., HDA, BINZV, kut. 31./1892., spis 15 (3622/1896.); spis 16 (21.160/1896.); Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka*, 24.; N. SCHWARZ, *Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku*.

- **Obersohn, Therese/Terezija rođ. Kohn** (Darda, 25. III. 1840. – Osijek, 23. V. 1926.), dugogodišnja predsjednica *Izraelitičkog gospojinskog potpomagajućeg društva donjeg grada Osijeka*. Članica donjogradske židovske općine. Supruga Aleksandra / Šandora Obersohna (Veliki Bečkerek 1834. – 21. II. 1912.), a stanujućeg u Vukovaru. Udala se za njega u Osijeku 1859. godine. Roditelji Mavro i Babetta. S Aleksandrom imala sina Eduarda (Darda/Osijek, 27. I. 1860. –?). Spadala je pod Donjogradsku židovsku općinu. Na mjestu predsjednice gospojinskog društva bila do 1921. godine.

IZV.: HR - HDA, M-3423., UOZV VIII-10, 18366/1921., ZP, 2449, stp. 14, *Izraelitičko gospojinsko potpomagajuće društvo donjeg grada Osijeka*.

- **Oppenheimer, Samuel** (rođ. oko 1635., Heidelberg [po nekima rođen 1630.] – 3. svibnja 1703. Beč), bankar, dvorski Židov, diplomat, i vojni dobavljač za Njemačko

Rimsko Carstvo. Uživao je posebnu naklonost cara i kralja Leopolda I. kojem je posudio novac za Veliki oslobodilački rat protiv Osmanlija. Kada je 1670. došlo do protjerivanja Židova iz Beča, Josip I. je dopustio samo Oppenheimeru i njegovim sljedbenicima da ostanu u gradu i čak mu dopustio da izgradi kuću u samom centru Beča. Imenovan je za „Oberhoffaktor“ i „Hofjuden“ odnosno dvorskim Židovom jer je dao predujam od 100.000 za ratne troškove. Oko 1700. kuća mu je opljačkana i sva imovina uništena u židovskim neredima koji su se dogodili u Beču.

IZV.: http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_Oppenheimer, 3.7.2007.; http://de.wikipedia.org/wiki/Samuel_Oppenheimer, 3.7.2007.

- **Pffeifer/Fajfer/Pfeiffer, Julije/Julijus/Julius** (Bačka Palanka/Srbija, 1853. – logor Auschwitz, 1942), knjigotiskar, veleposjednik i izdavač. Vlasnik veleposjeda, tj. pustare Ovcara nedaleko Čepina. U Osijeku je stekao zavičajno pravo 1876. Oženio se 1885. sa Sidonijom rođ. Szesler/Sessler iz Budimpešte (rođ. 1870.). Imao je četvero djece: Niklas/Nikola (Osijek, 22. IX. 1888. – Osijek, 29. V. 1889.) Livia Zorka (Osijek, 30. XI. 1889.), Otton/Otto (Osijek, 4. VIII. 1891. –?) i Hinko (Osijek, 24. XI. 1893. – 1915.). Godine 1876. prekupio je tiskaru Jakoba Franka i novine *Die Drau*. Sjedište im je bilo u dvorištu Krausove kuće u tadašnjoj Ulici divjeg čovjeka (danas Ul. Hrvatske Republike). Već iduće 1879. Pffeifer kupuje tiskaru Dragutina Sándora. Sudjeluje na *Općoj zemaljskoj izložbi* u Budimpešti 1885., te 1894. ima veliku knjigotiskarnu. Godine 1896. sudjelovao je na *Milenijskoj izložbi* u Budimpešti. Tiskao je *Glasnik društva slavonskih liječnika* (1878.), stručni pčelarski list *Slavonska pčela*, novine *Branislav* i *Osječki tjednik* (1906. – 1908.). Bio je izdavač lista *Die Drau* sve do 1918. Jedno vrijeme bio je urednik *Osječskog lista*, priloga lista *Die Drau*. Uređivao je novine *Slavonski Lloyd* koje je pokrenula osječka *Trgovačko obrtnička komora* čiji je bio član od 1887. unutar obrtničkoga odjela, a 1893. prelazi u trgovački dio u kojem je bio do 1900. godine. Uz tiskaru bio je član ravnateljstva *Dioničkog društva Union* i *Osječskog skladišta*, te član odbora *Hrvatske zemaljske banke d.d.* u Osijeku. Jedan je od članova podružnice *Crvenog križa u Osijeku*. Nakon 42 godine uspješnog rada 1918. prodao je tiskaru *Hrvatskom štamparskom zavodu d.d.* u Zagrebu. Za vrijeme Prvog svjetskog rata bio je član *Odbora za prikupljanje krzna za naše vojnike*. Smatrao se „Hrvatom Židovom necionistom“. U međuratnom razdoblju javlja se kao dopisnik hrvatskog dnevnika na njemačkom jeziku *Der Abend* (1929. – 1930.), koji je izdavao Lavoslav Selinger i *Hrvatskoga lista*. Pfeifferov najmlađi sin Hunko/Hugo stradao je na talijanskom frontu 1915. godine, a drugi sin Otto (Osijek 4. 8. 1891.) nije se posvetio tiskarstvu, već trgovačkom zvanju i osnovao veletrgovinu papira „Artija“ u Osijeku koja je radila sve do 1942. Godine 1922. Otto je prešao na rimokatoličku vjeroispovijest.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, HR - HDA, M-3430.; M-3423., *Narodna obrana*, br. 14., 13. siječnja 1908., *Osječki Tjednik*, 34.-3. rujna 1906., *Hrvatska obrana*, br.88.-19. travnja 1915.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6., 15. ožujak 1908., 62., M. MALBAŠA, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, 39.-43.; J. BÖSENDORFER, *Povijest tipografije u Osijeku*, 135.-136. ; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, 263.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 204., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 617.; M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice*, I, 381. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 34., 67.-68.; V. KOVAČ, *Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke*, 7.-8.; D. ZEC, *Nepoznato djelo Roberta Frangeša Mihanovića*, 241.-250.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; N. A. P LAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Spomenica*

Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju, 55.-72.; S. SRŠAN, M. ĐUKIĆ, *Povijest Crvenog križa u Osijeku*, 23.-24.; O. ŠVAJČER, Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine, 83.-88.

- **Plachte, Hinko/Heinrich** (Varaždin, 26. II. 1863. – Osijek, 2. V. 1941.), odvjetnik i gradski zastupnik. Roditelji Jakov i Terezija rođ. Tänzer, žive u Varaždinu. Oženjen 1892. s Helenom rođenom Sorger (rođ. 1873. u Osijeku), kćeri Jakova Sorgera i Bettine. Djeca: Vjera (1895.), Nada (1897.), Ljuba (1900.). Osječki zavičajnik od 1900. godine. Član *Društva za zaštitu napuštene djece* (1901.). Aktivan u predsjedništvu gornjogradske židovske općine. Od 1910. potpredsjednik gornjogradske židovske općine. Gradski zastupnik od 1910. godine. Član ravnateljstva *Union paromlina* i odbora *Hrvatske zemaljske banke d.d.* u Osijeku. Bio je unutar židovske općine na strani anticionističke struje. Za vrijeme Prvog svjetskog rata istaknuo se u dobrovoljnim akcijama te je bio član *Dobrovoljačke ratne bolničarske čete*. Umro i sahranjen u Osijeku.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423, DVD-80.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 6., 15. ožujak 1908., 62.; *Osječki Tjednik*, 34., 3. rujna 1906. *Židovska smotra*, br. 5., 2. ožujka 1910., 21. adara 5670.; *Narodna obrana*, br. 47., 28. veljače 1910., „Izbori u židovskoj bogoštovnoj općini“; *Narodna obrana*, br. 281., 12. prosinca 1910.; br. 291., 23. prosinca 1910.; br. 295., 29. prosinca 1910.; br. 297., 31. prosinca 1910., *Hrvatska obrana*, br. 88., 19. travnja 1915.; G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske lože „Budnost“*, 48.; *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 7., 5.-33.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 67.-68.; J. LAKATOŠ, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, 534.-535.; S. SRŠAN, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, 110.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 627.

- **Posner, Josip** (Eidlitz, Češka, 22. XI. 1822. – Osijek, 14. III. 1888.), poduzetnik. Došao iz Češke u Osijek, gdje se pokrstio neposredno nakon dolaska na dužnost komorskoga tajnika. Škole je polazio u Beču, a 1848. godine za vrijeme revolucije bio je vođa jedne dačke legije te se sve do polovine 1849. skrivao u Češkoj, da bi se ponovno vratio u Beč. Nakon studija u Beču, gdje je stekao 1850. doktorat filozofije, zaposlio se kao vježbenik u bečkom Ministarstvu trgovine i na preporuku ministra odlazi u Osijek gdje postaje tajnik Osječke komore. Svoju je tajničku funkciju u Osijeku vršio do potkraj 1885. kad je odstupio zbog bolesti, da bi 1888. preminuo. Bio je glavni pokretač različitih komornih akcija oko unapređivanja privrednoga života Slavonije. Ogledao se i u književnosti te je njegov kazališni komad „Heimat“ bio često izvođen u osječkom kazalištu.

IZV.: M. DESPOT, *Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću*, 267.; I. KARAMAN, *Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.)*, 98.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine*, 203.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 29.

- **Rác, Akos Jakov** (Lengyelfalva kod Košica, Slovačka, 14. VII. 1872. – Osijek, 8. I. 1956.), liječnik i stomatolog. Rođen u Langyelfavi, gdje mu i žive roditelji Mihajlo Roth, ravnatelj tvornice i Ruža/Roza rođ. Feldmann. Promoviran u doktora medicine na sveučilištu u Budimpešti 1898. godine. Nakon dvogodišnje bolničke službe u Budimpešti postaje vojni liječnik. Služio je u raznim garnizonima. Jedno vrijeme živio u Virovitici. Tako je stigao i u Osijek u kojem se 1901. oženio s 22-godišnjom Olgom rođ. Berger, koja je potjecala iz poznate osječke trgovačke židovske obitelji (Jonas Berger i Herima rođ. Rosenbaum). Nakon Prvoga svjetskoga rata umirovljen

je u činu majora, potom se specijalizirao za stomatologiju te je vodio privatnu stomatološku ordinaciju. Uspostavom NDH morao ju je odjaviti (5. VIII. 1941). Jedan je od utemeljitelja stomatologije u Osijeku.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja*, 293.; *Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.)*, Osijek, 2002., 654., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 205.

- **Rechnitz, Milan/Emil** (Budimpešta, 7. IV. 1873. – Osijek, 26. I. 1939.), liječnik. Roditelji Adolf i Matilda rođ. Abeles. Supruga slikarica Elsa rođ. Basch (Breslan, 1876.). Djeca Hermina (Osijek, 1898.). Školovao se u Budimpešti i tu se oženio. Godine 1897. dolazi u Osijek, gdje radi kao liječnik. Bio je aktivan član *Cionističke organizacije Theodor Herzl* i odbornik gornjogradske Židovske općine. U odboru *Slavonske Agrarne štedionice*. U jednom trenutku kandidirao se za predsjednika općine kao suparnik Huga Spitzera. **Dj.:** *Kako da othranjujem, njegujem i odgajam svoje dijete u prvoj godini života? Pet predavanja za pouku majkama i budućim majkama*. Napisao Dr. Emil Rechnitz. Sa 31 slikom. Osijek, Hrvatski štamparski zavod d. d., 1922.

IZV.: *Narodna obrana*, br. 182.-9. kolovoza 1904.; *Osječki Tjednik*, br. 45., 11. studenog 1907.; br. 46., 18. studenog 1907.; br. 49., 9. prosinca 1907.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 8., 15. travnja 1915. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 669.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*; 206.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio., 281.

- **Rechnitz**, rođ. **Basch Elza** (Wrocław, Poljska, 28. V. 1876. – Osijek, 6. I. 1946.), umjetnica. Kći Hermana, vlasnika tiskare i knjižare i Julije rođ. Monasch. U rodnom je Wrocławu završila pučko i srednje školovanje. Nastavila se usavršavati u Banjskoj Bistrici (Slovačka) gdje je upoznala supruga Milana Rechnitza s kojim se preselila 1897. u Osijek. Nakon toga upisala se na Umjetničku akademiju u Budimpešti i školovanje nastavila u Münchenu i Parizu. Krajem 1905. vraća se u Osijek, gdje 1906. priređuje prvu samostalnu izložbu. Za vrijeme NDH sklonila se u Italiju te se nakon završetka vratila u Osijek.

IZV.: U atelieru gdje Elze Rechnitz, *Narodna obrana*, br. 5., 8. siječnja 1908.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja*, I. dio 281.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 293.-294., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 205.-206.; O. ŠVAJČER, *Osječko slikarstvo između dva rata (1918.-1940.)*, 217.-225.

- **Rein, Mavro** (Crvenka/Červenka, Srbija, 15. VI. 1867. – Auschwitz, svibanj 1943.), pravnik. Otac slikara Ivana Reina (rođ. u Osijeku, 1905.) i Renate udate Stefanelli. Bio zavičajan u Virovitici. Po završenom studiju 1897. stupio u državnu službu kao pristav sudbenoga stola u Zagrebu. Dodijeljeno mu je pravo odvjetovanja u lipnju 1905. u Osijeku. U vrijeme Prvoga svjetskog rata odvjetnik u Osijeku, kao i član odbora *Hrvatske zemaljske banke d.d.* u Osijeku. Sredinom 1920-ih iz Osijeka s obitelji preselio u Zagreb. Još 1904. prešao na rimokatoličku vjeru. Bio u braku s Olgom rođ. Hönigsberg, iz jedne od najstarijih zagrebačkih židovskih obitelji, vlasnika Tvornice kože i čuvene kavane „Zagreb“. U Osijeku su stanovali na tadašnjem Žitnom trgu (danas Gajev trg), a potom u Teretnoj ulici (danas A. Stepinca). Po uspostavi NDH pod prisilom se odrekao odvjetništva. Zatražio priznanje arijskoga prava te je bio privremeno oslobođen nošenja židovskoga znaka. Odveden zajedno sa suprugom, po svemu sudeći u svibnju 1943., u posljednjoj velikoj deportaciji zagrebačkih Židova.

IZV.: *Rukopis Židovskog biografskog leksikona*, ured. Ivo Goldstein, M. ŠVOB, *Židovi u Zagrebu*, II., 117.; *Narodna obrana*, br. 142., 20. lipnja 1905., *Hrvatska obrana*, br.

88., 19. travnja 1915.; *Hrvatska obrana*, br. 54., 7. ožujka 1916.; http://arhinet.arhiv.hr/_Pages/PdfFile.aspx?Id=470 (5.10.2012.) <http://essekri.hr/bio/46-ivan-rein> (5.10.2012.)

- **Reiner, Mavro/Moritz** (Németkeresztúr/Sopronkeresztúr/Deutschkreutz/Burgenland/Austrija, 15. IV. 1817. – Beč, 25. X. 1898.), liječnik, zdravstveni savjetnik i gradski fizik u Osijeku. Roditelji Abraham i Rosa. Oženio se s Ružicom/Rosom s kojom je imao djecu: sinove Louisa/Ludviga, Maxa/Maksa i kćeri: Reginu, poslije udanu Bettelheim, Klementinu/Klementinu, udanu Wertheimer i Emili, udanu Schlein. M. Reiner je diplomirao 1840. Jedan je od osnivača židovske općine u Osijeku te utemeljitelj *Hevre Kadiše* (po nekima napisao statut). Medicinu studirao u Pešti. U Osijek stigao iz Pešte nakon 1843. jer mu se prvo dijete Regina rodila 1843. još uvijek u Pešti, a ostali u Osijeku: Klementina (1846.), Ludvig (1849.) i Makso (1852.). Od 1861. sudjelovao je u radu gradske skupštine i od 1861. gradski fizik. Član je od samoga osnivanja *Društva slavonskih liečnika u Osieku* (1874.) u kojem je jedno vrijeme bio perovođa pa knjižničar. **Dj.:** *Ueber Friedhöfe im Allgemeinen und insbesondere über die Friedhöfe der Stadt Essek, so wie auch über Todten-Bestattung in historischer und sanitäts-polizeilicher Beziehung. Ein Beitrag zur Förderung der Landeshygiene* von Dr. M. Reiner, H. Physikus des löbl. Veröszter Comitates und der kön. Freistadt Essek. Essek, Aus der Buchdruckerei des Julius Pfeiffer, 1877.; *Ueber die hygienische Bedeutung und Beurtheilung der Beschaffenheit des Trink- und Nutzwassers und rationelle Principien für dessen Untersuchung sowie auch über Wasserleitungen. Ein Beitrag zur Förderung der Salubrität der Stadt Essek.* Von Dr. Moritz Reiner hon. Comitats- und Stadtphysicus und Bahnarzt. Im Jahre 1885. auf der Budapester Landes-Ausstellung für wissenschaftlich-hygienische Arbeiten mit der grossen Ausstellungs-Medaille prämiirt. Essek, Im Selbstverlage des Verfassers, 1886., *Nekropolis. Betrachtungen über die letzte Heimstätte unserer Lieben. Eine hygienische Studie von Dr. Moritz Reiner Comitats- und Stadtphysicus und Bahnarzt. Prämiirt durch die hohe Fachjury der Budapester Landes-Ausstellung im Jahre 1885 mit der grossen Ausstellungs-Medaille. Zweite Auflage. Essek, Im Verlage des Verfassers, 1887., Ueber Kranken-Unterstützungs-Vereine im Allgemeinen und über den in Essek bestehenden Slav. allgem. Kranken-Unterstützungs-Verein im Besonderen. Von Dr. M. Reiner. Separat-Abdruck aus dem Jahresberichte pro 1880/1 des „Vereines der Aerzte Slavoniens“ zu Essek. Essek, Gedruckt in der Buchdruckerei von Julius Pfeiffer, 1882., Über Bedeutung und Einfluss des Bodens sowie dessen Zusammenhang mit der Gesundheit des Menschen und den klimatischen Verhältnissen. Eine hygienische Studie von Dr. Moritz Reiner, Landes-Sanitätsrath etc. Im Selbstverlage des Verfassers. Essek, Aus der Buchdruckerei des Julius Pfeiffer, 1892.*

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423.; *Die Drau*, Nr. 127., 25. Octobra 1898.; Nr. 128.- 27. October 1898., 8.; N. SCHWARZ, Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek; B. BELICZA, S. JEVTOVIĆ, Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu, 212.; B. BELICZA, A. TUCAK, *Društvo slavonskih liečnika u Osieku-kronologija osnutka, uloga i djelovanje*, 25., 36.; *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 20. <http://www.mso.hr/essekiana/index.php?trazi=Reiner>(19.9.2012.)

- **Reinfeld, Dragutin/Karl** (Pečuh, 1861. – Beč, 21. III. 1916.), liječnik. Došao je u Osijek 1888. gdje je otvorio ordinaciju te je stekao zamjetnu klijentelu Rodom je bio iz Pečuha. U rodu je bio s Vilmom Miskolczy (bio je nećak njezine bake). Oženio se s Paulom rođ. May (Temišvar, 1872.). Djeca: Edmund (Osijek, 1894.) i Aleksander/Šandor (Osijek, 1896.). Zavičajnik u Osijeku od 1903. godine. Stradao za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Sahranjen u Beču.

IZV.: *Slavonische Presse*, Nr. 68., 23. März 1916., 2.; *Die Drau*, Nr. 67., 22. März 1916., 5.; *Hrvatska obrana*, 67., 22. ožujka 1916.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 672.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 146.-155.

- **Roda Roda Rosenfled, Alexander (Šandor) Friedrich Ladislav** (Drnowitzu Moravska, 13. IV. 1872. – New York, 20. VIII. 1945.), književnik. U nekim dokumentima kao mjesto rođenja pojavljuju se Zdenci, nedaleko Orahovice, jer ih je sam Roda Roda navodio, međutim izglednije je da se ipak rodio u Moravskoj. Vrlo rano se s obitelji Roda Roda preselio u Slavoniju, kada je njegov otac dobio namještenje kao upravitelj jednoga posjeda grofa Pejačevića na pustari kod Zdenaca. Godine 1878. odlazi na dvogodišnje školovanje u Osijek, a gimnaziju pohađa u Moravskoj. Bio je buntovnik pa ga je otac nakratko 1890. poslao u Beč na studij prava, no ubrzo mu je predložio vojničku karijeru, što je Roda Roda objeručke prihvatio te se nakon jednogodišnje obuke u Zagrebu i Grazu kao mladi topnički kadet 1894. vratio u Osijek. Često je kasnije svojem imenu dodavao pridjev *Slavoniter*. U Osijeku je 1894. prešao na kršćanstvo, a kum mu je bio Ladislav grof. Pejačević. Stanovao je u Donjem gradu, a zatim u Tvrdi. Za vrijeme služenja u Osijeku, rodio se i njegov književni pseudonim, koji je od 7. svibnja 1899. i službeno smio koristiti, odlukom Poglavarstva grada Osijeka. Tada se zove Alexander Roda, a 1906. godine pridodaje prezimenu još jedno – Roda. Burni ljubavni život zaslužan je i za njegov odlazak iz Osijeka. Budući da se želio oženiti s glumicom Adelom Sandrock koju je upoznao na gostovanju u Osijeku, a vojnicima nije bilo dopušteno ženiti glumice, zatražio je otpust iz vojske i dobio ga 6. svibnja 1901. Iako se nije oženio s glumicom, skinuo je odoru i zauvijek 1901. napustio Osijek. Zavičajno pravo u Osijeku imao je sve do 1929. godine, iako je živio u Beču i Münchenu. Nakon 1910. Slavonija i slavonski motivi bili su manje dio njegova književnog opusa, ali je i dalje objavljivao u osječkim novinama *Die Drau, Slavonische Presse...* Zadnji roman u kojem se pojavljuje Slavonija, objavljen je 1925. pod naslovom „Roda Rodas Roman“. Godine 1928. preselio se u Berlin, gdje je pisao filmske scenarije i pomalo glumio. U strahu od nacista Roda Roda se 1933. preselio u Graz, 1937. odlazi u Slovačku, 1938. u Švicarsku, a u siječnju 1941. seli se u Sjedinjene Američke Države u kojima je i preminuo. **Dj.:** *Dana Petrowitsch. Schauspiel in drei Aufzügen von Roda Roda* (tj. Alexander Rosenfeld). Nakladnik Aleksa M. Roda, Osijek — d. u Slavoniji. Druck von Ruebjan u. Söhne, Erfurt, 1903.; *Roda Roda, Pripovijesti iz Slavonije*, odabrao i s njemačkog preveo Vlado Obad, Zagreb, Nakladni zavod Maticе Hrvatske, 1998.

IZV.: RODA RODA, *Pripovijesti iz Slavonije*, 5.-19., 238.-239.; <http://essekeri.hr/bio/47-alexander-roda> (11.09.2012.).

- **Rottman/Rotman/Rothman/Rottmann, Vladoje/Viktor** (Osijek, 18. VII. 1884. – Osijek, 20. V. 1928.), sudac. Sin trgovca mješovitom robom Samuela Rottmana (Osijek, 1860. – Osijek, 15. I. 1926.) i Emilije/Eme rođ. Wiesner (Osijek, 1864. – Osijek, 3. X.1941.). Pripadnik grupacije *osječki hrvatski akademičari mojsijeve vjere*. Pred smrt bio kraljevski sudbeni vijećnik kod Okružnoga suda u Velikoj Kikindi. Nije se ženio. Sahranjen na gornjogradskom groblju.

IZV.: HR - HDA, M-2442, M-3430.; HDA-PRZV, kutija 698/1904.; spis 3578/1904.; *Obzor*, 171., 28. srpnja 1904.; *Narodna obrana* 171., 27. srpnja 1904.; *Hrvatski list*, br. 142., 21. 5. 1928.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 686.

- **Rubinstein Majer, Avram** (Moiljev/Mohilov/Rusija 1840./1841. – Osijek, 24. IX. 1921.), kantor u donjogradskom hramu. Stigao u Osijek osamdesetih godina 19. stoljeća. Prvo je bio kantor u gornjogradskoj sinagogi, a od 1888. u donjogradskoj. Umro je u 81. godini.

IZV.: HR - HDA, M-3430. Gordana GOJKOVIĆ, Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.), *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 165.-182.: *Hrvatski list*, br. 37., 27. 9. 1921.

- **Rubinstein, Bernhardt** (Pápa, 1880. – Berlin, ožujak 1910.), violinist. Sin donjogradske kantora, rođen u mađarskom gradiću Pápi, ali je od malih nogu živio u Osijeku. Nastupio je prvi put javno u proljeće 1892. na koncertu Musikvereina. Bilo je 12 godina. Uz materijalnu pomoć nekolicine osječkih donjograđana Rubinstein odlazi na školovanje na Zemaljski glazbeni zavod u Zagrebu. Na školovanju ostaje pet godina. Vraća se u Osijek 1901. gdje je koncertni majstor kazališnog orkestra. Nastupa na koncertima Osječkoga pjevačkog društva Lipas, Musikvereina, gornjogradske Hrvatske čitaonice, na priredbama dobrotvornih društava. Uskoro postaje nastavnik u novoosnovanom Orkestru realaca. Umro je vrlo mlad, u 30. godini. Zadnje godine proveo je na koncertima u gradovima širom Europe.

IZV.: Gordana GOJKOVIĆ, Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.), *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 165.-182.: *Židovska smotra*, br. 5., 2. ožujka 1910., 6.

- **Rubinstein, Aleksander** (Darda, 25. II. 1866. – Auschwitz, 22. VIII. 1942.), liječnik, sanitetski pukovnik. Roditelji Salamon i Tereza rođ. Abeles. Brat osječkih pekara Alberta (Osijek, 1870.) i Sigmunda (Osijek, 1869.) te mešetara Teodora Rubinsteina (1861. – 1915.). Zavičajnik u Osijeku od 1880. godine. Prvi predsjednik donjogradske čitaonice i dugogodišnji član donjogradske općine. Tijekom Prvoga svjetskog rata dodijeljen mu je viteški križ reda Franje Josipa I. na vrpici za zasluge za hrabrost pred neprijateljem. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata službovao je kao pukovnijski liječnik desete domobranske husarske pukovnije u Varaždinu.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 209., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 689.; T. ŽUGIĆ, M. MILIĆ, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic*, 301.; *Hrvatska obrana*, br. 50., 3. ožujka 1915.

- **Schechter, Jakov/Jakob** (Mohilev/Mahilyow/Mogilov, Bjelorusija, 10. II. 1874. – Osijek, 28. III. 1934.), nadkantora. Sin slavnoga černovičkog nadkantora Simona Schechtera. Glazbenu izobrazbu stekao u bečkom konzervatoriju i nabudimpeštanskoj glazbenoj akademiji. U Osijek dolazi 1905. (prvu službu u gornjogradske sinagogi održao 15. IX. 1905.) i neprekidno djeluje pri gornjogradske židovske općini do smrti. Uz nadkantorsku službu vršio i dužnost učitelja u Židovskoj osnovnoj školi. Oženio se s Herminom rođ. Steiner (1879., Veliki Bečkerek). Djeca: Alica (Osijek, 1909.). Zavičajnik u Osijeku od 1910. godine. Vrlo ugledan u osječkoj židovskoj zajednici koja mu je 1931. organizirala 25-godišnji jubilej u gornjogradske općine kao kantora.

IZV.: HR - HDA, 3442: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 211.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 704.; *Jeka od Osijeka 1918.*, Osijek, 1918., 176.; *Proslava dvadesetpetogodišnjice natkantora Schechtera, Židov*, br. 3., 16. I. 1931., 7. *Hrvatski list*, br. 89., 30. 3. 1934.; br. 90., 1. 4. 1934.;

- **Schick/Schik/Šik, Srećko/Felix** (Osijek, 9. I. 1874. – Beč, 16. VIII. 1933.), odvjetnik. Roditelji: učitelj Mavro Schik i Elizabeta. Do travnja 1903. Felix Schick bio je odvjetni perovođa kod odvjetnika dr. Vilima Wintera, da bi 1903. otvorio samostalnu kancelariju u Požegi, a od 1910. odvjetnik je Kr. sudbenog stola. Jedno vrijeme je bio ravnatelj bankovne podružnice. Godine 1919. oženio se s Paulinom rođ. Goldberger (Uljanik, 1869.). Uživao zavičajno pravo u Osijeku od 1880. godine. Značajan u Požeškoj židovskoj zajednici.

IZV.: HR - HDA, M 3430.; *Narodna obrana*, br. 79., 7. travnja 1903.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 8., 15. travnja 1903.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 705.; A. BUDAJ, *Vallis Judaea*, 180.

- **Schick/Schik/Šik, Lavoslav** (Beč, Austrija, 27. XI. 1881. – Jasenovac, 1942.), pravnik i poduzetnik, istaknuti židovski aktivist i judaist, pripadnik cionističkoga pokreta, publicist, bibliofil, odvjetnik. Gimnaziju je završio u Zagrebu, a pravo u Beču i Zagrebu. Vlastitu odvjetničku kancelariju otvorio 20. VII. 1909. u Zagrebu. Godine 1912. ulazi u predstojništvo Židovske općine Zagreb, a od 1919. do 1935. je njezin potpredsjednik. Tridesetih godina član „Lože Zagreb 1090“ nezavisnoga židovskog reda *Bnei Brit*. Zarana se bavio javnim radom i novinarstvom, osobito u židovskoj zajednici. Osnivač poznatoga židovskog srednjoškolskog društva „Literarni sastanci izraelske omladine“, jedan od suosnivača studentskoga udruženja u Beču „Bar Giora“, a u Budimpešti osniva židovsko omladinsko udruženje „Makabi“. Suraduje u mnogim židovskim i nežidovskim časopisima u zemlji i inozemstvu.

IZV.: *Rukopis Židovskog biografskog leksikona*, ured. Ivo Goldstein, biografiju napisali Vlasta Kovač i Ivo Goldstein.

- **Schick/Šick/Šik, Marko/Mavro** (Tučapy, južna Češka, 1830. – Osijek, 6. XII. 1903.), učitelj. Ravnajući učitelj na židovskoj konfesionalnoj školi. Oženjen s Elizabetom rođ. Mautner (Kaladei (Kalladay): Koloděje nad Lužnicí/Češka, 1840.). U Osijek došao nakon 1863., a do tada je živio u Marcaliu u Mađarskoj (Somogy županija). Djeca: Hinko (Osijek, 1865. – Osijek, 25. XII. 1944.), Felix/Srečko (Osijek, 1874. – Beč, 1933.), Marija (Marcali, 1862.).

IZV.: HR - HDA, 3430., M-3423.; N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 5., V. IVIĆ, Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću, 127.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 705.

- **Schönberger/Schönberger, Samuijlo/Samuel** (Paks/Tolna, 1823. ili Osijek, 1825. – Osijek, 21. VII. 1899.), trgovac, dugogodišnji član gornjogradske židovske općine i jedno vrijeme predstojnik *Hevre Kadiše*. Umro u 76. godini. Djeca: Ella (Laskafalo/Lászka ?, 1871.). Zavičajnik u Osijeku od 1883. godine.

IZV.: HR - HDA, M-3432, *Upravni izvještaj predstojništva izraelske bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 715.

- **Schulhof, Ignat Natan/Isidor Nathanel** (Budimpešta, 22. II. 1846. – Osijek, 19. I. 1924.), građevinski poduzetnik te posjednik parne ciglane „I. N. Schilhof parna ciglana dioničarsko društvo“. U Osijek stigao krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća, a zavičajnost je stekao tek 1908. godine. Oženio se u Budimpešti s Terezijom (Reza) rođ. Amster. Nije imao djecu. Član slobodnozidarske lože u Osijeku od 1900. godine. Bio je glavni dioničar u „Društvu za proizvodnju opeke / Društvo osječke parne ciglane“, koje je počelo radom 1880. godine. Osobito se istaknuo kao pionir cionističkoga pokreta u Osijeku uz Hugu Spitzera. Sudjelovao kao predstavnik Hrvatske na europskim cionističkim kongresima. Bio je predsjednik cionističkoga društva „Theodor Herzl“ u Osijeku, od 1906. godine. Isto tako jedan je od utemeljitelja *Židovskog akademskog kluba Judeja u Zagrebu*. Isto tako bio je i potpredsjednik Osječke gornjogradske židovske bogoštovne općine (1907.). Sudjelovao je sa svojim proizvodima na velikoj izložbi u Budimpešti 1896. te je za svoje proizvode dobio i nagradu. Istaknuo se u društvenim aktivnostima u Osijeku. Isto tako bio je član *Društva za zaštitu djece u Osijeku (1901.)*. Uz H. Spitzera jedan od osnivača *Židovske čitaonice* u Osijeku (1917.). Bio je vlasnik osječke tvornice leda.

IZV.: *Židov*, br. 4., 1. studenog 1917.; br. 4., 26. januara 1924.; *Osječki Tjednik*, br.32., 20. kolovoz 1906., 4.-5.; br. 45., 11. studenog 1907.; br. 46., 18. studeni 1907.; br.49., 9. prosinca 1907.; *Hrvatski list*, br. 17., 20. 1. 1924.; br. 18., 22. 1. 1924.; G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože Budnost*, 51.; *Opeka*, 15.-16.; *Zavičajnici Osijeka 1901.-1945.*, 720. S. SRŠAN, *Povijest osječkih udruga i klubova*, 15.-34.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 211.; *Izveštaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910.*, 59.-60.

- **Schwarz, Leopold/Lavoslav** (Szegedin, 1844. – Osijek, 14. XI. 1903.), trgovac manufakturne robe, član ravnateljstva više novčanih zavoda i gradski zastupnik te poznati dobrotvor. Roditelji Josip i Marija. Supruga Anna rođ. Biller (Graz, 1856.). Djeca: Dora (Osijek, 1880.), Stefa (Osijek, 1882.), Fritz (Osijek, 1883.), Otto (Osijek, 1886.), Egon/Eugen (Osijek, 1887.). Zavičajnost u Osijeku stekao 1883. godine. Aktivan član *Osječskog trgovačkog društva* kao i gornjogradske židovske općine. Bio je gradski zastupnik/vijećnik slobodnog kraljevskog grada Osijeka. Bio je član i utemeljitelj osječkoga *Glazbenog društva* koje mu je pjevalo na sprovodu.

Izv: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, HDA-M-3430; M-3423, *Narodna obrana*, br. 262., 16. studenog 1903.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 723.-724., *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.; Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 38.

- **Schwarz, Natan** (Čakovec, 1865. – Osijek, 24. VIII. 1931.), vjeroučitelj i dugogodišnji tajnik gornjogradske židovske općine. Supruga mu se zvala Julija rođ. Kramer. Djeca: Šarlota ? Jedno vrijeme od 1883. obavljao je službu mohela. Uz to što je bio tajnik općine od 1894. godine bio je i vanjski suradnik lista *Židov* u međuratnom razdoblju. Pisao je izvještaje o radu gornjogradske židovske općine. Bio je tajnik gornjogradske *Hevre Kadiše* 1907./1908. Sudjelovao je aktivno u društvenom i kulturnom životu Osijeka. Bio je vrlo cijenjena osoba. Sudjelovao je u radu brojnih društava kulturne, socijalne i humanitarne naravi. Poznao je desetak jezika. Napisao je nekoliko brošura, osobito iz povijesti osječkih Židova. Bio je učitelj vjeronauka u nižim srednjim školama. Kao tajnik Općine djelovao do 1929. kada je umirovljen. **Dj.:** Nathan Schwarz, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek*, *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne općine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900., Nathan Schwarz, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, *Jevrejski almanah za godinu 5688.*, (1927.-1928.), Vršac, 1927.

IZV.: HR -HDA, M-3430; M-3423, M-3442.; *Židovska smotra*, br. 7., srpanj 1908., 178.-180. *Židov*, br. 35., 28. augusta 1931.; *Hrvatski list*, br. 231., 25. 8. 1931.; br. 232., 25. 8. 1931.; br. 233., 27. 8. 1931.; *Male novine*, br. 284.- 29. 8. 1931.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 212., N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 5.

- **Schwarz, Sigismund/Žiga** (Viškovci ili Osijek, 14. VI.1866. – Osijek, 2. V. 1933.), špediter, član nadzornoga vijeća *I. slavonskog općeg štednog i pripomoćnog društva* i član nadzornog vijeća „Drava“ dioničkog društva za proizvodnju žigica. Sin Skendera i Ruže. Oženio se s Betti, rođ. Singer. Djeca: Aleksandar (1889.), Vilim (1895.) i Blanka (1899.). Bio je nekoliko godina vijećnik *Trgovačkog odjela Trgovačke - obrtničke komore za Slavoniju*. Jedno vrijeme obnašao je dužnost predsjednika društva „Merkur“. Bio je član brojnih osječkih humanitarnih udruga i član *Cionističkog društva Teodor Herzl*.

IZV.: HR - HDA, M-3442.; *Židovska smotra*, br. 1., siječanj 1908., 25.; *Hrvatska obrana*, br.95.-27. travnja 1915., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 724., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 212.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*,38.

- **Selinger, Lavoslav/Leopold** (Đakovo, 5. III. 1870. – Novi Sad, 29. XII.1938.), novinar. Rođen kao Leopold ali je zarana kroatizirao ime. Sin je uglednoga brodskog Židova Viktora Selingera (Podgorač, 14. X. 1838. – Brod na Savi, 10. IV. 1906.) ali je jedno vrijeme živio u Osijeku. Lavoslav Selinger je s 14 godina napustio formalno obrazovanje i posvetio se novinarstvu, prvo kao dostavljač, a potom i kao suradnik zagrebačkog *Agramer Tagblatta*. Početkom devedesetih godina 19. st. prelazi u Osijek i pridružuje se uredništvu osječkoga lista na njemačkom jeziku *Die Drau*. Preuzeo je većinu poslova u listu. Jedno vrijeme bio je i urednik *Osječkog Tjednika* (1906. – 1908.). Nakon gašenja *Osječkog Tjednika* pokrenuo je novi list u Osijeku *Pozor* (1908. – 1909.) u kojem je jedno vrijeme bio i urednik. Sve ovo vrijeme Selinger je bio član uredništva *Die Drau*, a sredinom Prvoga svjetskog rata postao je i urednik na čijem se mjestu zadržao sve do 1929. godine. Nakon prestanka izlaženja *Die Draua*, pokrenuo je novi dnevnik *Der Abend /Večer* (1929. – 1930.). Obustavivši izlaženje *Der Abenda*, Selinger nije napustio novinstvo već je postao suradnikom zagrebačkoga dnevnika *Morgenblatta*, koji je u jednom momentu i uređivao zbog čega se morao preseliti u Zagreb (1930.). Vratio se ponovno u Osijek i ondje živio do 1936. kada se u dobi od 66 godina preselio u Novi Sad, gdje mu je živjela kći. Povremeno je nastavio surađivati sa zagrebačkim *Jugoslavenskim Lloydom*.

IZV.: *Osječki Tjednik*, br.7., 26. ožujka 1906.; S. SCHWENDEMANN UZELAC, *Leksikon smrti*, 111.-112.; B. OSTAJMER, Povijesne bilješke o obitelji Selinger, 290.-340.

- **Selinger, Viktor/Vladoje** (Podgorač, 14. X. 1838. – Slavonski Brod, 10. IV. 1906.), veletrgovac. Prvo prebivalište obitelji bio je Podgorač. Viktorov otac Leopold Selinger rođen je u Podgoraču (1795.? –1861.), a oženio se s Rosaliom Preisz (1800. – 1859.) iz Mađarske. Viktor je nakon smrti naslijedio očev posao i usmjerio se na drvnu trgovinu. Oženio se s Emilijom (Milku) rođ. Heim (Sarajevo ? 1843.? – Brod na Savi, 16. XI. 1903.) s kojom je imao djecu: Agatu (1878.), Milana (1878.), Amaliju (1869.), Bertu (1875.), Hugu (1866.), Lavoslava (1870.), Justinu (1863.), Irenu (1865.), Herminu (1867.). Troje djece je preminulo mlado (Josip, Lotte i Sidonija). Prvo se nakratko seli iz Podgorača u Našice, pa u Đakovo (1869./1870. – 1877.), da bi se 1877. preselio u Osijek gdje je bio sveprisutan u životu grada. Uključen je u izdavanje *Branislava* (1878. – 1879.), član je *Trgovačko-obrtničke komore*, sudjeluje na izborima 1875. godine, potpomaže rad gornjogradskoga *Dobrovoljnog vatrogasnog društva*. Godine 1880. V. Selinger doživio je poslovni slom i zapao u stečaj i napušta Osijek te se prema nekim podacima s obitelji nastanjuje u Brodu 1882., gdje preuzima brodsku pivovaru od Zeinera. Budući da nije imao uspjeha u ovom poslu, 1892. osniva novu tvrtku *Viktor Selinger i sin*, čija je djelatnost bila trgovačka. U političkom životu pristajao je uz Stranku prava te je bio jedan od uglednijih brodskih Židova toga vremena te je kao član Stranke prava od sredine osamdesetih do 1895. bio zastupnik u brodskom gradskom zastupstvu. Nakon podjele pravaša, jedan od istaknutijih članova starčevićanske Hrvatske stranke prava i utemeljitelj Matice Hrvatske u Brodu. Umro je 1906. godine nakon teške bolesti.

IZV.: Stribor UZELAC SCHWENDEMANN, *Leksikon smrti*, Slavonski Brod, 2011., 111.-112.; B. OSTAJMER, Povijesne bilješke o obitelji Selinger, 290.-340.; *Židovi u Našičkom kraju*, 28.; *Osječki tjednik*, br. 10., 7. travnja 1906.

- **Sonnenschein, Žiga/Sigismund** (Nyitra /Slovačka, 20. III. 1880. – Osijek, 25. III. 1939.), učitelj. Nakon završetka učiteljskog seminara u Pešti, nastanio se u Osijeku i jedan je od učitelja židovske konfesionalne škole na kojoj je radio prvo kao učitelj od 1903., a potom kao ravnatelj škole. Dana 1. siječnja 1928. slavio je svoj dvadesetpetogodišnji jubilej kao učitelj. Oženio se s Herminom Kremsier (Zagreb, 1879.-Osijek, 1919.). Djeca: Leo (Osijek, 1907.), Alma Grazietta (Osijek, 1910.). Nakon smrti supruge Hermine 1919. oženio se 1921. s Ilonom rođ. Kelö (Tokaj, 1888.). Bio je dugogodišnji rizničar *Osječkog židovsko športskog i gombalačkog društva „Makabi“* i aktivan član židovske općine gornji grad. Zavičajnik u Osijeku 1916. godine.

IZV.: *Židov*, br. 1., 6. siječnja 1928., 6. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 48.-49., 214.; V. IVIĆ, Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću, 127., *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 745.-746.

- **Sorger Jakob/Jakov** (Pápa, Veszprém županija/Mađarska, 1830. – Osijek, 30. X. 1896.), veletrgovac i posjednik te trgovac drvom (drvotržac). U Osijek došao sedamdesetih godina 19. stoljeća. (1871). Direktor firme *Jakob Sorger i drug* te banke *Sorger, Weiszmayr i dr.* Tvrtka *Sorger i drug (Sorger Co&Cie)* izgradila je 1892. u Gradecu veliku parnu pilanu, u kojoj su obrađivali hrastove iz šume Bukovca. Posjednik zlatnog križa za zasluge s krunom, vitez kr. belg. Leopoldovog reda, skupštinar-veleporeznik županije virovitičke, veleposjednik na plemićkom dobru Vladislavcima (kotar Osijek). Plemićko dobro Vladislavce, Jakob Sorger kupio je osamdesetih godina 19. stoljeća (1884.?) od Bele Adamovića (1856. – 1933.). Dobro Vladislavci su pripadali ustvari bankovnoj tvrtci *Sorger Weiszmayr & Comp.* i ona ge je u lipnju 1905. prodala tvrtci Josip Speiser i sinovi iz Apatina. Na plemićkom dobru Vladislavci postojao je paromlin i mlin na valjke, a ukupna površina je bila 12.020 jutara i tri majura. Supruga mu je bila Betti/Babetta (1840.) rođ. Bresslauer. Zavičajno pravo u Osijeku imao od 1886. godine. Djeca: Julijo (Horgoš, 1863.), Šandor (Németújfalu / Kétújfalu/ Somogy 1869.), Jerta (Németújfalu, 1871.) i Helena (Osijek, 1872.). Kada je umro iza njega je ostala *Zaklada* u iznosu od 40.000 kruna namijenjenih siromasima, poslije i siromašnim zaručnicama. Sa svojim proizvodima sudjelovao na izložbi u Bruxellesu 1889. za što je bio odlikovan viteškim križom Leopoldova reda. U bankarskim poslovima ga je naslijedio sin Julije, dok je drugi sin Šandor/Aleksandar postao veleposjednik u Vladislavcima. Bio je član *Hrvatsko-slavonskoga šumarskog društva* te je za izgradnju šumarskoga doma u Zagrebu dao iznos od 8.300 forinti. Bio je član gornjogradske općine i *Hevre Kadiše*.

IZV.: HR - HDA, M-3423.; *Narodna obrana*, br. 137.- 14. lipnja 1905., *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 21., 1. studeni 1896.; br. 6., 15. ožujka 1897.; *Die Drau*, Nr. 129., 1. November 1896.; Nr. 130., 3. November 1896.; *Slavonische Presse*, Nr. 251., 31. Oktober, 1896., 2.; Nr. 252., 1. November 1896., 3.; Nr. 254., 4. November 1896., 4.; *Obrtnik*, br. 5., 10. veljače 1899.; 21., 20. srpnja 1892. *Šumarski list*, 6.-8., 1992., *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 152. *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, 187., 212., 215., 398., 433., 487.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; G.M. IVANKOVIĆ – A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože Budnost*, 47.; *240 godina škole u Gradecu*, 6.; Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 72.; D. NJARI, *Vladislavci*, 49.-51.

- **Sorger, Julijo** (Horgoš/Horgos/Banat/Srbija 1863. – Zagreb, 17. II. 1941.), poduzetnik. Stekao zavičajno pravo u Osijeku 1886. kada i njegov otac. Roditelji Jakob/ Jakov i Betti rođ. Bresslauer. Naslijedio je oca u bankarskim poslovima. Oženio se 1895. u 32. godini s Rozom rođ. Weiss iz Budimpešte. Djeca: Leo (1896. Osijek), Adda (1897., Osijek), Lilly/Elizabetha (1897., Osijek). Član gradskoga zastupstva.

Bio je nadravatelj *Hrvatske zemaljske banke* u Osijeku, član *Živostenske banke*, član *Paromlina Union*, član uprave *Osječkog prometnog skladišta*. Član ravnateljstva Termalnoga kupališta u Harkanyu, član Srijemske Tvornice konoplje u Osijeku. Zajedno s bratom Šandorom 1902. bio je dioničar *Prvog slavonskog poduzeća za izradjivanje konoplja gospodarskog dioničarskog društva* u Vladislavcima. Pripadao je necionističkoj struji unutar židovske općine. Isticao se kao član nekih osječkih društava pa i osječkog gornjogradskoga društva *Kasina*. U međuratnom razdoblju bio je značajan kolekcionar i skupljač slika. Umro je u Zagrebu u bolnici, a sahranjen je u Osijeku.

IZV.: *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; *Narodna obrana*, br. 28., 19. prosinca 1902.; *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 3., 1. veljače 1904.; br.3., 1. veljače 1905.; *Hrvatska obrana*, br. 88., 19. travnja 1915.; br. 54., 7. ožujka 1916.; *Osječki Tjednik*, 34., 3. rujna 1906.; Denis NJARI, *Vladislavci*, 121. <http://www.gluo.hr/zs20.html> (14.06.2012.).

- **Sorger, Šandor/Škender/Aleksandar Jakob** (Németújfalu/Kétújfalu/Somogy, 10. VI. 1869. – logor Auschwitz, 1942.), ekonomist. Sin Jakoba Sorgera i Betti te brat Julija Sorgera, veleposjednik u Vladislavcima i velezakupnik u Noskovcima (plaćao je porez u iznosu od 2019 K). Oženjen 1900. s Margitom Hirsch iz Nagy Arada (MAĐ). Djeca: Anica (Vladislavci, 1901.), Šarlota Marija (Vladislavci, 1902.), Suzanna (Vladislavci, 1903.), Nikola Stjepan Aleksandar (Vladislavci, 1904. – stradao u logoru Auschwitz 1942./1943.), Katinka (1906.). Od 1900. član osječke podružnice slobodnozidarske lože *Ljubav bližnjeg*, bio jedan od njezinih najistaknutijih članova, a 1912., nakon osnivanja osječke masonske lože *Budnost* izabran za zamjenika starješine. Dugogodišnji veleposjednik virovitičke županije. Jedan od utemeljitelja *Društva gospodarskih i šumarskih činovnika* (1909.). Jedan od osnivača podružnice *Slavonskog gospodarskog društva* u Čepinu (1899.). zajedno s bratom Julijem bio je dioničar 1902. *Prvog slavonskog poduzeća za izradjivanje konoplja gospodarskog dioničarskog društva* u Vladislavcima. Nakon rata njegov brat Julijo prestao je djelovati unutar društva, dok je Šandor i dalje imao dionice i 1918. postao je ravnateljem u vladislavačkoj tvornici konoplje. Tvornica je 1922. premještena u Osijek i poslovala je pod novim nazivom „Slavonska tvornica konoplje i lana d.d.“. Posebno je bio aktivan u akcijama u Vladislavcima. Tako je 1902. pomagao pri pokretanju mljekarske udruge. Direktor našičkih ribnjaka. „*Našičko ribnjačarsko društvo*“ d.d. Za vrijeme Drugog svjetskog rata živio je u Zagrebu, od kuda je odveden u logor gdje je stradao u Holokaustu.

IZV.: *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 2.-15. siječnja 1900.; br. 4.- 15. veljače 1908.; br. 8., 15. travnja 1911.; br. 12., 15. lipnja 1911.; *Šumarski list*, br. 7./1909.; 8./1922.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?, 209.-228.; G. M. IVANKOVIĆ – A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože Budnost*, 47., 51., 53.; *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, 746.; D. NJARI, *Vladislavci*, 121., 129.-133., 136., 151.; *Slavonsko gospodarsko društvo u Osijeku 1875.-1900.*, 91.; Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, 77.; <http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=2008681&language=en> (12.6.2012.).

- **Spiller, Markus/Marko/Mendel** (Darda, 3. VI. 1794. – Osijek, 12. IX. 1868.), trgovac. Roditelji Aron i Josipa. Jedna od prvih obitelji koja se odselila u Osijek. Supruga Cibethi. Živjeli u Dardi pa Antau /S elegszántó/Otava/Burgenland i na kraju od 1840. u Osijeku. Djeca: Samuel (Szanto, 8. VI. 1817.), Josip (Darda, 6. VIII. 1827.), Dragutin (Darda, 10. X. 1833.), Regina (Osijek, 1. I. 1840.). Prvi predsjednik židovske općine u Osijeku. Za vrijeme njega napisan je statut općine i izgrađene su prve općinske

institucije. Bio je prvi predsjednik gornjogradske općine te je jedno vrijeme bio i na čelu *Hevre Kadiše*. Jedan od prvih gradskih zastupnika (1861. – 1868.). Naveden je i kao darovatelj u izgradnji gornjogradske sinagoge 1869. 60-ih godina 19. stoljeća bio je aktivan u *Trgovačko-obrtničkoj komori u Osijeku*. Zajedno sa sinom imao Tvrtku *M. Spiller i sin*. Jedan od osnivača *Prve osječke štedionice*.

IZV.: HR - HDA, M-3430; M-3423., *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869., N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 4.; D. FIŠER, Židovi u Osijeku, 426.; N. SCHWARZ, Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde, 26.; I. B., Statistički materijal grada Osijeka - Iz župskih matica, 279., *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, 8.-11., 107.; M. KOLAR, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, 206.-207.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 98., *Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, 153., 158., 189., 196.; 235., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve*, 111.

- **Spingarn, Jakov/Jakob** (Vukovar, 14. I. 1861. – Osijek, 23. X. 1926.), trgovac i poduzetnik. Roditelji Josef i Peppi/Josipa rođ. Schiffer. Oženjen Rosom/Rosalija rođ. Lewald (Virovitica, 1865.). Djeca: Elsa (Osijek, 1892.), Otto/Oton (Osijek, 1897.), Skender (Osijek, 1890.), Arthur (Osijek, 1888.), Armin (Osijek, 1887.). Zavičajnik u Osijeku od 1895. godine. Vlasnik *Tvrtke Jakob Spingarn i Kohn*. Aktivan u dobrovoljnim akcijama za vrijeme Prvog svjetskog rata. Član gornjogradske *Hevre Kadiše*. Anticionističke orijentacije.

Izv: HR - HDA, M-918.; 3442.; M-3430.; M-3424., *Zavičajnici grada Osijeka, 1901.-1946.*, Osijek, 2003.; 748., *Osijek i okolica za svjetskog rata 1914.-1915.*, 103.-112., Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 89.-33.; *Židovska smotra*, br. 3. i 4., 28. veljače 1909., br. 5., 14. ožujka 1909.

- **Spitzer Albina rođ. Biller** (Graz, 1864. – Osijek, 2. XI. 1910), supruga Huga Spitzera. U braku bili 26 godina. Nakon duge i teške bolesti umrla. Bila je članica svih židovskih udruga u Osijeku, a osobito se istaknula kao potpredsjednica gornjogradskog dobrotvornog Židovskog društva. U spomen na nju stvoren poseban fond „Fond Albine Spitzer“.

IZV.: *Židovska smotra*, br. 23., 9. studenog 1910.

- **Spitzer, Hugo** (Osijek, 19. XII. 1858. – Zagreb, 14. VIII. 1934.), odvjetnik. Sin osječkoga nadrabina Samuela Spitzera i Amalije r. Porges. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Osijeku, a sedmi i osmi razred u Vinkovcima gdje je maturirao. Pravni fakultet upisao je 1876. godine u Beču. Nakon završetka školovanja 1880. godine stupio je praksu, da bi 1881. položio sve ispite i doktorirao. Za vrijeme školovanja studirao uz Theodora Herzla. Godine 1885. oženio se u Grazu s kćerkom općinskoga predsjednika Albinom Biller. U Osijeku je 6. 8. 1884. otvorio odvjetnički ured. Godine 1892. ušao je u predsjedništvo židovske gornjogradske općine, a 1897. imenovan je predsjednikom Židovske općine Osijek. Čim je postao predsjednik osječke općine pokrenuo je inicijativu da se osnuje *Savez židovskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji*, ali je njegova ideja 1898. odbijena. Vrlo je brzo pristao uz cionističku ideologiju. Na drugom svjetskom cionističkom kongresu (1898./1890.) predstavljao je Hrvatsku i kao hrvatski delegat prisustvovao je cionističkim kongresima sve do Prvog svjetskog rata. Zajedno s Ervinom Krausom organizirao je prvi kongres abiturijenata-cionista iz južnoslavenskih zemalja 1904. i 1906. godine. Spitzer je bio jedan od utemeljitelja prvog građanskog cionističkog kluba *Theodor Herzl* u Osijeku 1906. godine. Pobornik je pokretanja, a u jednom razdoblju (1906.) i urednik prvog židovskog lista na hrvatskom jeziku *Židovska smotra*. Pokrenuo je, izdavao i bio odgovorni urednik dnevnika *Osječki Tjednik* (12. veljače 1906. do 14. lipnja 1908.). Nakon smrti prve

supruge Albine rođ. Biller 1910. (umrla je nakon duge i teške bolesti u 42. godini) oženio se u Zagrebu 8. srpnja 1913. s Martom Jacobi, jednom od kćeri zagrebačkoga nadrabina dr. Hosee Jacobia. U tom braku dobio je kćer Huldu. Još je 1909. odlikovan za zasluge Ordenom viteškoga križa reda Franje Josipa poradi korisnog djelovanja u javnom životu, a potkraj života i Ordenom Sv. Save II. i III. reda i Bijeloga orla V. reda. Posebice je bio aktivan za vrijeme Prvog svjetskog rata, iskazao se u dobrovoljnim akcijama, bio je na čelu brojnih organizacija i predstojnik gradskog pripomoćnog ureda, pa ga je Franjo Josip I. odlikovao civilnim križom za ratne zasluge II. razreda za zasluge stečene u radu na humanitarnom polju. Bio je višegodišnji predsjednik Odvjetničke komore Osijek (Advokatskog odbora Osijek) i do 1914. urednik stručnoga glasila *Pravnik*. Napisao je monografiju o uređenju socijalne skrbi u Osijeku (1902.) i mnoge stručne i političke članke za novine. Više puta biran za zastupnika u osječkom gradskom poglavarstvu (1901., 1907., 1919.). Više godina bio je predsjednikom osječkog *Crvenoga križa*. Potaknuo je osnivanje mnogih nežidovskih institucija. Bio je i predsjednik društva *J. N. Schulhof, Parna ciglana, proizvodnja vapna i ledana*. Njegova aktivnost se nastavlja i nakon Prvoga svjetskog rata. Godine 1919. izabran je za prvog predsjednika *Saveza jevrejskih općina Jugoslavije*. Od 1920. član je *Akcionog komiteta Svjetske cionističke organizacije*. Potkraj života počasni je predsjednik Saveza jevrejskih općina Jugoslavije, počasni predsjednik Saveza cionista Jugoslavije i počasni predsjednik ŽO Osijek. **Dj.:** *Slavnoj trgovačko-obrtničkoj komori za Slavoniju u Osijeku Dr. Hugo Spitzer, odvjetnik u Osijeku podnaša izvješće ob osnovi stečajnoga zakona i ob osnovi zakona o pobijanju pravnih djela insolventna dužnika*, Osijek, 1896.; *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u Osijeku. Izvješće o reformi stečajnoga zakona po osnovi vis. kr. zemaljske vlade odjela za pravosuđe podneseno Trgovačko-obrtničkoj komori za Slavoniju po Dr. Hugi Spitzeru odvjetniku u Osijeku*. (Uz dodatak preinaka Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju, zaključenih u skupnoj sjednici, održavanoj u Osijeku dne 19. studena 1896.) u Osijeku, Tiskom Julija Pfeiffera, [1896.].

IZV.: Jubiläum dr. Spitzer, *Židovska smotra*, br. 4. i 5., veljača-ožujak 1907., 127.-128.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 22. 15. studenog 1910.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 17., 1. rujna 1917., *Židov*, br. 4.-5., 20. januara 1922., „Dr. Hugo Spitzer“; br. 33., 17. Augusta 1934., 1.-3.; br. 7., 3. februara 1922., 2., „Jubilej dra Huga Spitzera“; *Jevrejski narodni kalendar 1935.-36.*, Beograd-Zagreb, 1936., 33.-34.; *Narodna obrana*, br. 233., 12. listopada 1909.; *Ha-kol*, 61.-62., listopad 1999.; Lj. DOBROVŠAK, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, 234.-266. V. KOVAČ, Osječki nadrabini dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci, *Ha-kol*, 88., travanj-svibanj, 2005., 45.-49.; *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925, Spomenica saveza Jevrejskih opština, 1919-1969*, 187.-190.; O. KRAUS, Hugo Spitzer, 80.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 215.

- **Spitzer, Samuel** (Keszthely/Blatenski Kostel/Zala, Mađarska, 1828. – Osijek, 14. XII. 1895.), rabin. Samuel Spitzer je bio prvorođenac rabina iz Keszthelyja. Završio je rabinske studije na rabinskom seminaru kod S. J. Rappaporta u Pragu te doktorirao filozofiju na Karlovom Sveučilištu u Pragu. Godine 1856. prihvatio je poziv Židovske općine u Osijeku da preuzme mjesto rabina i na tom je mjestu ostao do smrti. Virovitička ga je županija 1863. predložila za županijskog nadrabina te tada postaje nadrabini. Mnogo je putovao pomažući u osnivanju židovskih općina u Bosni i Hercegovini. Oženio se 1855. s Amalijom rođ. Porges s kojom je imao sedmero djece, četiri sina (Bertholda, Hugu, Emila i Sigismunda) i tri kćeri (Idu, Selmu i Isabelu). Od njegove djece, najpoznatiji je sin Hugo kasniji istaknuti cionistički aktivista i predsjednik općine. Rabin S. Spitzer bio je uzornog ponašanja i omiljena osoba i u nežidovskim krugovima. Suradivao je s rabinima u susjedstvu, osobito sa sigetskim

rabinom Leopoldom/Lipót Löwom (Czernahora, Moravska, 1811. – Szeged/Szeged/Csonogradska županija, 1875.). Šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća rabin Samuel Spitzer uključuje se u širu europsku židovsku zajednicu objavljujući dopise o osječkoj židovskoj zajednici i Židovima iz Slavonije u *Allgemeine Zeitung des Judenthums* (potpisivao se sa S.S.). Bavio se i znanstvenim radom, autor je više studija iz židovske teologije i povijesti: *Gebet Ordnung für die Gedächtnisfeier im Israelit. cultus Tempel zu Esseg*, Esseg, 1857.; *Gebet-Ordnung bei der Haskara*, 1857.; *Chut-Hamschulasch drei Predigten von Samuel Spitzer*, Esseg, 1857.; *Das Heer-und Wehrgesetz der Alten Israeliten, Griechen, und Römer*, 1869.; *Vier Vorträge mosaisch-religiösen Inhalts*, 1865.; *Die Jüdische Ehe, nach mosaischen talmudischen und den Oesterreich bestehenden besonders neuesten Ehegesetzen von Samuel Spitzer*, Osijek, 1869.; *Pessach, Zwei Reden gehalten am ersten und am letzten Pessachtage 5629 (28. März und 3 April 1869.)*, 1869.; *Womit weihen wir den Stein? Rede gehalten bei der feierlichen Grundsteinlegung des neuen israelitische Gotteshauses in der OberStadt Essek am 26 Mai 1869 (16. Siban 5629)*; Essek, 1869.; *Rath im Kampfe mit Moab. Rede gehalten am 1. Tage des Wochenfestes 5630, 5. Juni 1870 von Samuel Spitzer*, Essek, 1870.; *Rede gehalten am Sabbath den 13. Mai 1871. in Essek*, 1871.; *Das Tischlied des Pessah, Zwei Predigten*, 1871.; *Gluck, Rede zu Tasria-Umezora*, 1871.; *Die Jüdische Gemeinde Ordnung bei den alten Israeliten verglichen mit den diesfälligen neuesten Bestimmungen in Oesterreich-Ungarn*, 1872.; *Die Gemeinde- Ordnung bei den alten Israeliten verglichen mit den diesfälligen neuesten Bestimmungen in Oesterreich Ungarn*, Osijek, 1873.; *Mit dem Strome und gegen den Strum schwimmen, Zwei Reden gehalten am 23 Oktober und am 13 November 1875; 1875.*; *Das Mahl bei den Hebräern in biblischer und nach biblischer Zeit, verglichen mit dem bei den Griechen und Römern*, Pressburg, 1877.; *Das Heer-und Wehrgesetz der alten Israeliten, Griechen und Römer verglichen mit den diesfälligen Bestimmungen für Oesterreich Ungarn*, 1879.; *Urheimisch in Slavischen Ländern*, Essek, 1880.; *Friede und Freude ohne Ende, Festrede gehalten zur hochzeitsleier Ihrer Kai, König hohalten Erzherzog Rudolf und Prinzessin Stefanie am vorabend des 10. Mai 1881., im isr. Cultustempel zu Essek-Oberstadt*, 1881.; *Das Blutgespenst auf Seine Wahre Quelle Zurückgeführt*, 1883.; *Das Religiöse Bedenken, oder Kann Man der Eid vor einem andersgläubigen Richter abgelegt werden oder nicht? Eine wissenschaftliche Skizze von Dr. Sam. Spitzer?*, 1883.; *Ueber Baden und Bäder bei den Alten*, Belovar, 1883.; *Die Uhr. Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Alten (Hebräer-Griechen-Römer)*, 1885.; *Ueber Sitte und Sitten der Alten Völker*, 1886.; *Das Jubiläum in seiner wörtlichen und historischen Bedeutung. Nach dem alten hebräischen Schriftthum und einschlägigen anderen Quellen. Eine Studie aus Anlass des 40-jährigen Regierungs-Jubiläums Sr. allerhöchsten Majestät des kaisers und Königs Franz Josef I*, Osijek, 1888., *Der Brief bei den alten Völkern, namentlich Hebräern, Römern und Griechen. Kulturgeschichtlich dargestellt von dr. Sam. Spitzer*, Essek, 1893. godine i *Red službe za pomen mrtvih u bogomolji izr. bog. općine u gor. Osijeku, uveo nadrabin S. Spitzer u 1856. Po svetoj bratovištini Hevri Kadiši u gornjem Osijeku priredeno izdanje*, Osijek, 1914. Neke od tih knjiga danas se nalaze u izraelskoj Nacionalnoj biblioteci u Jeruzalemu, a najviše ih je pohranjeno u Muzeju Slavonije u Osijeku.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein, *Narodne Novine*, br. 289/1895., Osječki nadrabin Samuel Spitzer umro je u 67. godini. *Vjesnik Županije virovitičke*, br. 1., 1. siječnja 1896., Dr. Samuel Spitzer; Gavro SCHWARZ, Spitzer Samuel, www.jewishencyclopedia.com, 11.2.2010. U tekstu *Jewish Encyclopedia* na strani 525. G. S. navodi da je rabin S. Spitzer rođen 1839. godine, što je netočno jer je rođen 1828. godine. Gavro SCHWARZ, Spitzer Samuel, www.jewishencyclopedia.com, 11.2.2010.; Samuel Spitzer, *Bilten*, 13., siječanj 1990., 3.; *Erinnerung an weiland*

sr. Ehrwürden herrn oberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein beitrug zu seiner biographie, verfasst und gesammelt von N. Schwarz, 1895., Vlasta KOVAČ, Osječki nadrabbin dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci, *Ha-kol*, 88., travanj-svibanj, 2005., 45.-49.

- **Springer, Bela/Berthold**, (Osijek, 26. XI. 1863. – Beč, 17. V. 1932.), veletrgovac. Sin Josipa i Nanette rođ. Rosenberg. Od oca 1885. naslijedio veletrgovinu „J. Springer & Petru“ koju je vodio 46 godina. Oženio se s Florom Kohn (Osijek, 1. VI. 1868. – Osijek, 16. VI. 1912.), s kojom nije imao djece. Braću Flore, Huga i Dragutina 1901. uveo u svoje poduzeće (1919. promijenili prezime u Kolar). Osnovao je tvornicu trikotaže kasnije Tvornica „Mara“. Bio je veletržac nirnberške, kratke i galanterijske robe, potpredsjednik *Osječkog trgovačkog društva*, potpredsjednik i član uprave židovske općine u Gornjem gradu, član ravnateljstva *I. općeg slavonskog štednog i pripomoćnog društva*, član nadzornog vijeća *Osječke štedionice*, član *Trgovačke obrtne komore* (od 1895.). Član ravnateljstva podružnice *Hrvatske eskomptne banke* iz Zagreba. Pripadnik Narodne stranke u Osijeku. Kako je bio bez djece, posvojio je svoju nećakinju Lolu Springer, najmlađu kćer brata Karla, poslije udatu za osječkoga odvjetnika Isu Cepelića. Sahranjen je u Osijeku.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423, *Osječki Tjednik*, br. 3., ožujak 1906., 6.; *Narodna obrana*, br. 137., 17. lipnja 1912.; V. KOVAČ, Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke, 8.-9. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 750.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 217., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina*, 121.-123., *Upravni izvještaj predstojničtva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 216.-221.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 37.; Osmrtnica Flore Springer rođ. Kohn.

- **Springer/Špringer, Julijo/Julijus** (Osijek, 18. VIII. 1856. – Osijek, 24. X. 1915.), odvjetnik i gradski zastupnik. Bio je 30 godina odvjetnik u Osijeku. Uživao zavičajno pravo u Osijeku po roditeljima Josipu/Josefu i Nanette rođ. Rosenberg od 1857. godine. Oženio se 1889. u Požunu/Bratslavi s udovicom Herminom Neuwirth rođ. Freund rodom iz Siklosa (rođ. 1862.). Posvojio je njezinu kćer Agatu koja se kasnije udala za trgovca drvom Viktora Franka (sina veleposjednika i drvotrzca Izidora Franka). Brat trgovca Bela Springera. Bio je omiljen u Osijeku pa je u povodu njegove smrti gradski načelnik naredio da se na svim gradskim ustanovama imaju izvijestiti crne zastave. Član Narodne stranke. Pisao za *Die Drau*.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423, *Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.)*, 750.; HDA, *Matične knjige umrlih od 1903.-1947.*; M-3442.; *Hrvatska obrana*, br. 252., 25. listopada 1915.; br. 253., 26. listopada 1915.; *Vjesnik Županije virovitičke* br. 21., 1. studenog 1915., B. OSTAJMER, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, 216.-221.

- **Springer/Špringer, Josip/Josef** (Obuda, 18. XII. 1823. – Osijek 1. XII. 1885.), trgovac. Roditelji Israel Springer i Esther iz Budima. U 28. godini 1852. u Petrovcima vjenčao se s Ankom/Nanette rođ. Rozenberg/Rosenberg iz Bonyháda (1831. – Osijek, 19. XI. 1885.) i s njom imao sinove Karla/Dragutina/Carla (1854. – 1912.), Juliusa i Belu. Bio je općinski vijećnik i ortak u veletrgovačkom poduzeću *J. Springer & Petru*. Uz ovo bio je jedan od vodećih direktora *Slavonske opće i ispomoćne udruge / Slavonischer allgemeine Spar und Aushilfsverein*, te je bio cenzor bankovne filijale i član direkcije Prve osječke štedionice. Vrlo aktivan u židovskoj zajednici u Osijeku, jer se spominje među darovateljima za izgradnju sinagoge. Isto tako bio je član *Hevre Kadiše*. Njegovi sinovi su postali isto tako vrlo ugledni: Julijus je postao liječnik, Karlo je bio trgovac

drvom i živio je kasnije u Budimpešti, a sin Bela naslijedio ga je u poslu i preuzeo njegovu tvrtku. Bio je gradski zastupnik od 1877. do 1885., bankovni cenzor, član *Trgovačke obrtničke komore za Osijek* od 1881. do svoje smrti 1885. i poslije član upravnoga vijeća *Osječke štedionice*.

IZV.: HR - HDA-M-3430.; M-3423., *Slavonische Presse*, br 27., 1. XII. 1885., 2; br. 28., 3. XII. 1885., 3.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine, 206.-213.; N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine*, 55.-72.; *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, 569.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 750. Osmrtnica Nanette Springer rođ. Rosenberg

- **Steiner, Samuel** (Zagreb, 21. IX. 1874. – Jasenovac, 1941./1942.), učitelj. U Zagrebu završio 7 razreda realke, potom 4 godina na sveučilištu u Zagrebu. Od 1892. do 1896. radio kao nastavnik hrvatskog jezika, a 1898. kao sporednu struku izabrao fiziku i matematiku i 1900. položio za prirodopis kao glavnu struku, a matematiku i fiziku kao sporednu. 1898. imenovan je namjesnim učiteljem u Osijeku u kojem je radio do 1909. kada je premješten na vlastitu molbu u Zagreb.

IZV.: S. SRŠAN, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija*, 179.

- **Svečensky/Svečenski, prije Kohn Julisu** (Osijek, 30. I. 1864. – Osijek, 28. X. 1940.), odvjetnik. Roditelji Samuilo i Ljuboslava. Zavičajnik od 1889. godine, kada je i promijenio prezime u Svečensky. Oženio se 1890. s Katom/Ivanom rođ. Lust (1869. Osijek). Djeca: Velimir (Osijek, 1894.), Milorad (Osijek, 1897.).

IZV.: HDA, M-3442.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 780.

- **Svečenski/Svečensky, (prije Kohn) Luis Lujo Ljudevit** (Osijek, 7. XI. 1862. – New York, 18. VI. 1926.), glazbenik, skladatelj i violinski virtuoz. Jedinac sin donjogradskog židovskog učitelja Adolfa Abrahama Kohna (rodod iz Bonyháda) i Terezije Fried (rodod iz Darde). Osnovnu školu i klasičnu gimnaziju završio je u Osijeku 1879. godine. Violinu je učio u glazbenoj školi kapelnika Antona Seybala. Prvi put u Osijeku nastupio je na koncertu Osječškoga pjevačkog društva 10. 11. 1877. u prostorijama društva Ressource u Tvrđi. Prvi zapaženi naslov imao je na Prvom općem sastanku hrvatskih đaka u Vukovaru 1878. godine. Studiranje glazbe nastavio na zagrebačkom Zemaljskom glazbenom zavodu. Diplomirao 1882. godine. Kao stipendist Zemaljske vlade školovanje nastavlja na bečkom konzervatoriju. Školovanje završio 1885. i dobio diplomu za violinu. Oženio se u Brodu s Bertom Ullman iz Beča. Godine 1887. kroatizira svoje prezime u Svečenski. Iako ga je hrvatska vlada školovala u Beču uz obvezu da se vrati u Hrvatsku, oslobađa ga te obveze i on donosi odluku o odlasku u daleku Ameriku u Boston. Početkom sezone 1885./86. angažiran je kao violinist, a u skoro mu je povjereno vodstvo dionice viola. U SAD-u doživljava blistavu karijeru. Utemeljitelj je čuvenog bostonskog *Kneisel kvarteta* s kojim sve do 1917. obilazi cijelu Ameriku i gostuje u Europi. Punih je 18 godina bio član bostonskoga simfonijskog orkestra svirajući violu i violinu. Bio je direktor njujorškoga Instituta glazbene umjetnosti te osnivač i predavač na Glazbenom institutu u Philadelphiji *Curtis Institute of Music in Philadelphia*. Nakon teške bolesti preminuo je u New Yorku.

IZV.: HR - HDA, M-3430.; M-3423., Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 314. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 780. Z. ŽIVAKOVIĆ KERŽE, *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće)*, II. 363. <http://essekeri.hr/bio/73-lujo-svecenski> (11.09.2012.); *Gimnazije u Osijeku, ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, knjiga 5., Zagreb-Osijek, 2001., 280.; Gordana GOJKOVIĆ,

Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.), *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 175.-176.

- **Szekler, Ljudevit** (D. Szekisö, 1865. – Osijek, 14. III. 1942.), tiskar. U Osijeku posjedovao je uz knjižaru i papirnicu i veliku knjigovežnicu. U njegovoj tiskari tiskala se „Židovska smotra“. Bio je agilni član Pogrebnoga društva *Hevra Kadiša* i član Židovske bogoštovne općine u Gornjem gradu. Oženio se s Rosom rod. Kohn i imao sina Eugena (Osijek, 6. II. 1896. – ?, 1942.). Sin Eugen preuzeo je očevu tiskaru 1928. te ju je modernizirao.

IZV.: Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 317.

- **Tolnauer, Nikola** (Veliškovci kod Valpova, 1. V. 1898. – Jasenovac, 22. IV. 1945.), odvjetnik i židovski aktivist. Sin Emanuela, trgovca građevinskim materijalom i majke Johanne/Ivane rod. Ehrenfeld. Osnovnu školu završio u Valpovu, a gimnaziju u Osijeku. Početkom Prvoga svjetskog rata mobiliziran, kao rezervni austrougarski oficir na galicijskom frontu dva puta lakše ranjavan. Izrana uključen u cionistički pokret i član *Cionističkog društva Teodor Herzl* u Osijeku i *Osječke židovske omladine*. U prosincu 1918. član mjesnog narodno-židovskog odbora u Osijeku. Od 1920. predsjednik *Ferijalnog kluba akademičara i abiturijenata* u Osijeku. Poslije rata upisao je Pravni fakultet u Zagrebu i diplomirao 1923., potom se zapošljava kao odvjetnički pripravnik u Osijeku. Vlastitu odvjetničku kancelariju otvara 1924. u Osijeku. Godine 1937. *Našička d. d.* angažira ga kao stalnog pravnika za Evropu, pa se preselio iz Osijeka u Zagreb gdje je otvorio odvjetničku kancelariju. Od studentskih dana bio je istaknuti cionistički aktivist – predsjednik *Saveza jevrejskih omladinskih udruženja Kraljevine SHS* (1919.). Jedan od istaknutih članova i potpredsjednik *Udruženja općih cionista u Jugoslaviji* (1935.), član Glavnog odbora *Saveza jevrejskih općina Jugoslavije* (od travnja 1936. do svibnja 1939.). Član osječke lože „Menora“. Pisao je tekstove, komentare u židovskom i cionističkom tisku. Česti izlagač na raznim okupljanjima. Govorio o moralnim ciljevima narodno-židovskog pokreta na tlu novostvorene Države SHS (1918.), o cionizmu (1930.), dužnostima židovske žene u pokretu (1930.). Kao predstavnik *Židovskog nacionalnog društva* iz Osijeka izdavao šaljivi list *Schelach Mones* (izašla dva broja, 1930. i 1931. u Osijeku). Po uspostavi NDH je s prvom skupinom zagrebačkih odvjetnika – Židova bio uhićen i odveden u Kerestinec, a potom nakon bijega dijela zatočenika prebačen u zatvor na Savskoj cesti. U lipnju 1941. brisan iz Imenika Odvjetničke komore. Vodstvo *Našičke d. d.* uspjelo je za njega dobiti neku vrstu izuzeća te je nastavio raditi svoj posao u poduzeću, ali ga je po završetku radnog vremena policijski agent odvodio natrag u zatvor u Savskoj. Početkom 1944. deportiran je u Jasenovac. Stradao je pri pokušaju proboja iz Jasenovca. **Dj.:** *Branilački govor Nikole Tolnauera, branioca Aleksandra Sohra u krivičnoj parnici protiv dra Svetozara Grgina i drugova održan na glavnom pretresu pred Okružnim sudom u Osijeku dne 11. 12. 14. i 15. oktobra 1935. Prema stenografskim bilješkama štampano kao rukopis*. Vlastita naklada, Zagreb, Tipografija d. d., 1935.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goldstein; *Židov*, br. 24., 15. prosinca 1918., 6., *Hrvatska obrana*, br. 10., 14. siječnja 1916., *Gideon*, 4.i 5. /1920.; Ivan MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373. *Schelach Mones*, br. 1-1930.; br. 2.-1931.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 55., 64.

- **Ungar, Rudolf** (Karlsburg, 1822. – Osijek, 26. IX. 1898.), trgovac kožom u osječkom Gornjem gradu i direktor poduzeća *Rudolf Ungar & Sohne*. Godine 1854. došao je kao trgovački pomoćnik u Osijek, a 1859. postao je samostalni trgovac te je tada proširio

trgovačku radnju. Oženio se 1857. s Fanikom/Fani rođ. Kaufmann-Beil (?- Osijek, 20. II. 1897.) i imao devetoro djece. Djeca: David (Osijek, 27. V. 1859.), Regina / Kraljica (Osijek, 1. II. 1861.), Sigmund (Osijek, 13. IX. 1862.), Simon/Šimun (Osijek, 23. VI. 1864.), Ida (Osijek, 21. I. 1866.), Julijo (Osijek, 30. VI. 1867.), trgovac manufakturnom robom Max (Osijek, 25. I. 1869.), Julija (Osijek, 24. III. 1871.) i Matilda (Osijek, 30. IV. 1874.-1947.). Kroz 35 godina djelovanja bio je revan član odbora gornjogradske Židovske općine i *Hevre Kadiše*. Jedan je od utemeljitelja gornjogradske Židovske općine i bio je u odboru za izgradnju sinagoge u Osijeku. Podosta godina obnašao je zvanje cenzora pri filijali austrijsko-ugarske banke u Osijeku.

IZV.: HR - HDA, BiNZV, kut. 31./1892., spis 15 (3622/1896.); spis 16 (21.160/1896.); M-3430.; M-3423.; *Slavonia*, Nr. 23., 27. Mai 1869.; *Die Drau*, Nr. 115., 27. September 1898., 8.; Nr. 116., 28. Septembere 1898., 8.; Nr. 118., 4. October 1898., 3.; S. SRŠAN, Zasluzni osječki građani krajem 19. stoljeća, 60.-61., N. SCHWARZ, Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, 4., *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.; Osobna arhiva Mare Kajzer praunuke Rudolfa Ungara.

- **Ungar, Simon/Šimon**, pravog imena Moše-Simha (Máramarossziget, Rumunjska, 1863. ili 1864. – na putu za Jasenovac, 1942.), osječki nadrabín. Odrastao je u ortodoksnoj obitelji u kojoj se govorilo samo jidiš a prvo židovsko obrazovanje dobio je u hederu kod svog oca učitelja. U ješivi mu je učitelj bio glasoviti Perles. Istodobno je učio i mađarski jezik pripremajući se za školovanje u svjetovnim školama. Kada je napustio svoju ortodoksnu obitelj promijenio je ime u Simon te nastavio školovanje u Budimpešti gdje je maturirao. Pohađao je rabinski seminar „Franz Josef Landesrabíner Schule“ i studirao na Filozofskom fakultetu. Doktorirao je orijentalistiku. Govorio je hebrejski, latinski, mađarski, njemački i hrvatski jezik. Oženio se s Fani rođ. Steinberger, iz ugledne trgovačke obitelji u Kaloči. U Osijek dolazi za rabina 1901. nakon što je deset godina (1891. – 1901.), bio nadrabín u mjestu Szekszárd (županija Tolna) nedaleko od Pečuha. Pod njegov nadrabínat potpadale su tada židovske općine u osječkom gornjem i donjem gradu te rabinati u Virovitici, Donjem Miholjcu, Orahovici, Našicama – Đurđenovcu, Valpovu, Belišću, Đakovu i Belom Manastiru. Bio je čovjek širokoga obrazovanja, uživao velik ugled, cijenjen kao judaist i poznavalac Talmuda, a bavio se i komparativnom filologijom, uspoređujući tekstove iz jeruzalemskoga i babilonskoga Talmuda, midraša, šulhan aruha i ostalih hebrejskih i aramejskih tekstova. Dobio kraljevsko odlikovanje kao potpredsjednik Saveza rabina. Bio je istaknuti član osječke „Lože Menora 1090“ nezavisnoga židovskog reda *B'nei B'rit* (jedan od 7 delegata te lože nazočan na inauguraciji jugoslavenske *Velike Lože B'nei B'rit* 1935. sa sjedištem u Beogradu). Bio je direktor židovske osnovne škole u Osijeku. Obitelj Ungar inače stanovala je na prvom katu zgrade u kojoj se nalazila škola. Po odlasku u mirovnu 1938. preselio se u manji stan u Gornjem gradu iz kojega su ga ustaše 1941. među prvima iselile u jednu sobu na periferiji grada, a početkom 1942. je njegova obitelj preseljena u starački dom u Donjem gradu. Zajedno s drugim osječkim Židovima dr. Ungar i njegova supruga u ljeto 1942. odvedeni su u sabirni logor u Tenji. Dr. Ungar preminuo je u stočnom vagonu u transportu za Jasenovac, a njegova supruga Fani ubijena je odmah po dolasku u logor. Njihova djeca su izbjegla deportaciju. Uoči odvođenja osječkih Židova u logor jedan rukopis dr. Ungara odnesen je prema dogovoru u Župni ured u osječkoj Tvrđi i predan katoličkom župniku Bezeckom koji ga je sačuvao.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona, ured. Ivo Goledstein, Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 52., 220.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, I. dio., Osijek, 2009., 346.; Z. ŽIVAKOVIĆ-

KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 299., *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 848.; I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata*, 373.

- **Varnai/Varnaj, Lujo Ludvig Ljudevit** (Tabuka?, 1881. – Osijek, 17. I. 1919.), fotograf. Vjerojatno obrt izučio u Novom Sadu, a onda je 1903. došao u Osijek. Godine 1905. otkupio je fotografsku radnju u Kapucinskoj ulici da bi već iduće godine 1906. otvorio atelier Foto Varnai. Dobitnik je Grand Prixa za portretne fotografije u Pairzu 1910. godine. Bio je u braku s Melanijom rođ. Schach, učiteljicom glazbe. U braku su rođena djeca Šarlota, Pavao i Anuška. Sve troje djece izučilo je fotografski zanat. Radnju je nakon njegove smrti nastavila voditi njegova udovica Melanija sve do 1933. godine, kada ju je nastavio voditi sin Pavao. Prva kći Šarlota/Dragica (Novi Sad, 1906. ili Sombor, 13. III. 1908. – Auschwitz, 1944.) bila je isto fotografkinja, a obrt je izučila u Budimpešti i profesionalno je radila u bečkom atelieru sa zaručnikom Ferencom Singerom za kojega se udala 17. veljače 1937. Povremeno je pomagala u očevom, pa majčinom atelieru u Kapucinskoj ulici. U Beogradu je zajedno sa suprugom vodila „Foto Adrienne“ od 1939. do 1940., kada je deportirana u Auschwitz gdje je stradala. Lujov sin, Pavao (Osijek, 14. IX. 1909. – logor u Njemačkoj, 31. XII. 1944.) bio je isto fotograf. Od 1933. preuzeo je obiteljski atelier. Godine 1939. prešao je na rimokatoličku vjeru i vjenčao se u Osijeku s Elizabetom rođ. Kirchlechner 1. svibnja 1940. U braku mu je rođen sin Dragutin. Zbog ratnih (ne)prilika 1942. atelier je preuzela supruga Elizabeta, koja je majstorski ispit položila 1943., a Pavao je pobjegao u Budimpeštu, da bi 1944. završio u logor gdje je i stradao. Anuška (Osijek, 20. III. 1914. – logor u Đakovu, 1944.) isto je bila fotografkinja.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 221.-222.; *Židovi fotografi*, Zagreb, 2004., 138. Vesna BURIĆ, *Osječka fotografija, Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951.*, Zagreb, 1994., 274.-299.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 858.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, 2. dio., Osijek, 2011., 362.

- **Vukelić Miskolczy, Vilma** (Osijek, 8. II. 1880. – Zagreb, 20. III. 1956.), književnica. Roditelji: trgovac Julijo Miskolczy i Charlotta rođ. Weiss. Nakon završene osnovne, pohađala je Višu djevojačku školu u Osijeku. Školovanje je nastavila u Beču (1893. – 1895.) u privatnom internatu za gospođice iz imućnih građanskih obitelji. Vrlo je rano počela pisati pjesme i kraće prozne zapise. Prvi feljton objavila je u *Die Drau* br. 92. iz 1897. god. Godine 1902. udala se za mladoga časnika i književnika Milivoja Vukelića. Preselili su se u Mađarsku (prvo u Budimpeštu, pa Pečuh) gdje je Milivoj Vukelić predavao na Kadetskoj školi. Vilma je u Mađarskoj rodila četvero djece, dvojicu dječaka i dvije djevojčice (Branko, Slavko, Ljiljana i Elinor). Kao udana žena i majka četvero djece upisala se na kemiju na Prirodoslovnom fakultetu u Münchenu 1911. Prvi svjetski rat onemogućio ju je da završi studij. Prevodila je na njemački Bogovića, Badalića, Alaupovića, Šenou, Arnolda, Tresića-Pavičića, Kranjčevića i Begovića. Brojni prijevodi hrvatskih pjesnika u *Die Drau* objedinjeni su pod zajedničkim nazivom „Cvjetovi iz hrvatskog pjesničkog gaja“. Nakon Prvoga svjetskog rata živjela je prvo u Osijeku, a potom se preselila u Zagreb. Nakon rastave od supruga od 1933. do 1937. živjela je u Parizu, da bi se vratila u Zagreb. Posljednje godine svoga života Vilma Vukelić provela je uglavnom u svojoj sobi, u krevetu u kojem je pisala. Bolovala je od tromboze. **Dj.:** Vilma Vukelić, *U stiješnjenim granicama*, prijevod Vlado Obad, Osijek, 1997.; *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, Zagreb, 2003.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423., V. OBAD, *Židovi književnici iz starog Osijeka*, 2.-3.; V. OBAD, *Hrvatska moderna u svjedočenjima Vilme Vukelić*, 257.-272.; V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti*, 5.-7., predgovor Vlade Obada; V. VUKELIĆ, *U stiješnjenim granicama*, 5.-16.; B. STANIĆ, *O memoarima Vilme Vukelić*, 270.-279. Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE,

Osječka sjećanja, 354. <http://essekeri.hr/bio/63-vilma-vukelic>; <http://www.daz.hr/vilma1.html> (11.09.2012.); V. VUKELIĆ *Tragovi prošlosti, memoari*, 389.-414.

- **Weingruber, Mavro/Moritz** (Budimpešta, 1865. – Osijek, 30. V. 1907.), gostioničar. Zakupnik svratišta „Grand Hotela“ u Županijskoj ulici. Roditelji: Armin i Betty rođ. Holzer. Njegovo svratište kasnije je preuzeo njegov brat Josip (Budimpešta, 18. IX. 1867. – Osijek, 31. VII. 1937.). Mavro je imao troje djece. Brat Josip Weingruber oženio se 1904. s Bertom rođ. Büchler (Osijek, 29. IX. 1884.). Imali su sina: novinara Harrya (Osijek, 18. II. 1905.) koji se 1929. godine u Grazu oženio s Gizelom rođ. Liebling (Valpovo, 25. II. 1907.), kćeri Ulricha i Cecelije Liebling i imali su kćer Eriku Lily (Osijek, 4. IV. 1931.).

IZV.: *Narodna obrana*, Osijek, br. 147., 1. srpnja 1903.; *Osječki Tjednik*, br. 18., Osijek, 6. svibnja 1907.; *Zavičajnici grada Osijek 1901.-1945.*, 891.-892.; *Narodna obrana*, br. 106., 8. svibnja 1907.

- **Weiss, Julije** (Ungeraigen ?, Požunska županija, 1813. – Osijek, 12. VI. 1897.), trgovac i mešetar. Jedan od najstarijih općinara židovske gornjogradske općine. Bio je dugogodišnji član predstavništva *Hevre Kadiše* i predstojnik hrama. Stanovao je u Gornjem gradu u Dugoj ulici. Sahranjen je u Osijeku.

IZV.: HDA-M-3423, *Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.

- **W/Veissmann/Weissmann/Vajsman, Karlo/Dragutin** (Virovitica, 14. II. 1890. – Osijek, 1953.), liječnik. Roditelji Jakob i Adela rođena Lewald. Osnovnu školu završio je u Osijeku, a klasičnu gimnaziju u Zagrebu 1909./1910. Medicinu je studirao u Beču, a tamo ga je zatekao rat, pa je kao medicinar mobiliziran i upućen na ratište u Albaniju. Nakon što je dobio dopuštenje za nastavak školovanja, nastavio je studirati i raditi na dvjema zagrebačkim bolnicama: bolnici za zarazne bolesti i bolnici milosrdnih sestara. Godine 1917. promoviran je u Beču za doktora medicine. Po završetku rata, javi se kao dobrovoljac na terenu. Upućen je u Loznicu (Srbija) gdje je radio do 1920. godine. Godinu potom, otišao je na specijalizaciju u Berlin. Po završetku specijalizacije došao je u Osijek, gdje je preuzeo vođenje Antituberkuloznog dispanzera. Ubrzo je s liječnikom Julijem Bathoryem osnovao prvi osječki sanatorij „Weissmann- Bathory“. Oženio se u Beogradu 1927. s Lunom i imao je kćer Rut (1928.). Bio je dugogodišnji član uprave gornjogradske židovske općine. S nekolicinom osječkih sportaša Židova osnovao je u travnju 1920. Veslački sportski klub „Bar Kohba“, kojem je bio predsjednik. Uspio je preživjeti Drugi svjetski rat tako da se preselio u Jastrebarsko gdje je radio kao liječnik (od 1942. do 1945.). Nakon završetka rata vratio se u Osijek, gdje se nastavio baviti liječničkom praksom. Godinu potom 1946. pretrpio je srčani udar i otišao je u mirovinu. Umro je u Osijeku gdje je i sahranjen.

IZV.: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 301., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 223.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, Biserka BELICZA, Saša JEVTOVIĆ, „Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 218. http://www.prva.hr/docs/alumni1854_2004.pdf (27. 02.2013.).

- **Weissmann/Weissmann, Herman** (Virovitica, 25. VIII. 1884. – Auschwitz, 31. XII. 1942.), odvjetnik. Roditelji Jakob i Adela rođ. Lewald. Brat liječnika Karla. Pravo završio u Beču. Početkom 1914. otvorio je odvjetničku kancelariju u Osijeku. Godine 1921. oženio se s Tessom rođ. Stein. Zastupao je brojne klijente i bio je agilni član Upravnoga odbora u dioničkom društvu za proizvodnju i promet opeka i drvnih proizvoda u Podravskoj Slatini. Bio je istaknuti cionist te dugogodišnji član uprave

Židovske bogoštovne općine Gornji grad. Brisani iz Odvjetničke komore po uspostavi NDH. Zajedno s osječkim Židovima interniran u sabirni logor Tenja, od kuda je u kolovozu 1942. deportiran u Auschwitz gdje je ubijen.

IZV.: *Narodna obrana*, br. 7., 10. siječnja 1914.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku*, 301., Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 223.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1945.*, 855.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 359.

- **Weissmayer/Weismayer, Oskar/Oscar** (Pecsvárad, Baranja, 1855. – Bad Ischl, 15. VII. 1931.) bankar i financijski stručnjak. Roditelji: Adolf Weissmayer i Netta. U Osijek se doselio 1872., a u gradu uživao zavičajno pravo od 1885. U Osijeku djelovao sve do 1922. kada se preselio u Zagreb. Trgovačku akademiju završio je u Budimpešti, a 1880. stupio kao član u drvarsku firmu *Jakob Sorger & Co.* Oženjen od 1880. s Klementinom rođ. Sorger (rođ. Bogdása/Bogdašin, Baranja/MAĐ 1863. – Auschwitz, 1943.). Od godine 1890. vodio tvornicu tanina u Gunji. Od 6. 6. 1898. član zagrebačke masonske lože *Hrvatska vila*, 1899. na čelu osječke podružnice ove lože osniva *Društvo za zaštitu napuštene djece*. Zbog političkih ambicija izašao iz lože te se 1906. pojavljuje kao kandidat Narodne stranke u osječkom Gornjem gradu na izborima za Hrvatski sabor, ali ga je tada pobijedio dr. Ante Pinterović. Godine 1885. osnovao je u Osijeku banku *Sorger, Weismayer & Co.* koja je 1909. uz sudjelovanje *Živnostenske banke* prešla u *Prvu hrvatsku štedionicu*, Podružnicu u Osijeku, tj. u *Hrvatsku zemaljsku banku d. d.* te je bio njezin prvi direktor. Bio je potpredsjednik i osnivač *Prvog Hrvatskog slavonskog d. d. za industriju šećera* u Osijeku, *Union Paromlina d. d.* u Osijeku (1891.), kao i osnivač, član ravnateljstva ili član nadzornog vijeća i mnogih drugih velikih industrijskih poduzeća u Osijeku i drugdje - *Srijemske tvornice lana i konoplje*, *Texa d. d. Maribor, Kamnika Zagreb*, *Prvog barčanskog mlina na valjke* u Barcsu (izgrađen 1911.), *Tvornica žigica Drava* (ušao u ravnateljsko vijeće 1909.). Do 1908. bio je predsjednik *Društva za regulaciju Vuke*. Uz pomoć kapitala *Živnostenske banke* također sudjeluje, između ostalih financijera, 1907. kod osnivanja *Tvornice strojeva*, a 1912. kod osnivanja *Osječke lijevaonice željeza i tvornice strojeva*. Odlazi u Zagreb 1921. zajedno sa *Hrvatskom zemaljskom bankom*, koja 1922. postaje *Jugoslavenska banka*. Od godine 1912., pa do preseljenja u Zagreb, obavljao i dužnost predsjednika osječke *Trgovačko obrtničke komore*. Za vrijeme Prvog svjetskog rata organizirao *Odbor za prikupljanje krzna za naše vojnike* iza kojega su stajali osječki slobodni zidari. Dobitnik nekoliko odlikovanja od Njegova veličanstva. Nakon 1918. kao predsjednik *Komore* imao velikih nepravilnosti s vlastima. Objavio dvije zapažene studije, jednu o kamatama i drugu o kartelima. Na prijedlog vijećnika Antuna Rotta proglašen je doživotnim predsjednikom osječke komore. Bio je i dugogodišnji osječki gradski zastupnik i osoba široke kulture – služio se hrvatskim, njemačkim, francuskim, engleskim i mađarskim jezikom. **Dj.:** *Handels- und Gewerbekammer für Slavonien. Memorandum betr. der Reformirung des Lagerhauswesens*. Datirano u Osijeku 1890., referent je Oskar Weissmayer; naslov nad tekstom; *Organizacija vjeresije za maloposjednike. Izvještaj Slavonskom gospodarskom društvu u Osijeku*. Sastavio Oskar Weismayer, u Osijeku, Tiskara Julija Pfeiffera, 1892.; *Credit-Organisation für Kleingrundbesitzer. Referat an die Slavonische Landwirtschafts-Gesellschaft in Essek von Oscar Weismayer*. Essek, Buchdruckerei des Julius Pfeiffer, 1892.; *Zinsfuß-Verhältnisse der Credit-Institute Slavoniens. Referat von Oskar Weismayer*, Kammer-Rath erstattet an die Handels- und Gewerbekammer für Slavonien. s. 1. s. a. [1896?]; *Ueber Cartellwesen. Referat von Kammerrath Oscar Weismayer erstattet an die Handels- und Gewerbekammer für Slavonien* s. 1., 1897.

IZV.: Rukopis Židovskog biografskog leksikona ured. Ivo Goldstein, HDA-M-3423.; *Židov*, br. 30., 24. jula 1931., *Narodna obrana*, br. 128.-6. lipnja 1903.; br. 59., 13. ožujka 1911.; br. 74., 31. ožujka 1911.; *Obrtnik*, 27. i 28., 25. rujna 1891.; *Vjesnik županije virovitičke*, br. 3., 1. veljače 1908., br. 3.- 1. veljače 1909., N. A. PLAVŠIĆ, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju*, 110.-190.; M. KOLAR, *Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku*, 206.-213.; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, 224.; G. M. IVANKOVIĆ, A. GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, 47.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine?* 209.-228.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 895.; I. GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, 308.; *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 38.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, 367.

- **Wertheimer, Gustav/Alois/Alojzije** (Bösing/Pezinok, Slovačka, 1837. – Vukovar, 10. III. 1906.), upravitelj štedne i pripomoćne zadruge. Rodom iz Bösinga, gdje su mu živjeli roditelji Moses i Regina. Jedno vrijeme živio u Novom Vukovaru. Oženjen 1874. u Vukovaru s Ninom/Herminom Deustch (Veliki Varadin, Slovačka, 1856.) iz Pešte. Jedno vrijeme preselio se i radio u Osijeku pa se ponovno vratio u Vukovar. Djeca: Roza (Osijek, 1875.), Regina (Osijek, 1877.), Agata (Osijek, 1890.). Zavičajnik u Osijeku od 1890. godine. Predsjednik osječke gornjogradske *Hevre Kadiše* od 1878. do 1893., nadzornik u židovskoj školi, član i blagajnik sa suprugom Herminom *Izraelitičkog gornjogradskeg gospojinskog društva* i utemeljitelj *Osječke donjogradske štedionice*. Bio je ravnatelj srijemskoga *Štedioničkog društva* i *ekskomptnog društva* i vijećnik *Trgovačko-obrtnice komore* za Slavoniju.

IZV.: HDA-M-3430.; M-3423., M-918.; AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad; Osječki Tjednik*, br. 4., 5. ožujka 1906., *Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.*, 41.; *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 899.; M. DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860.-1873.*, 37.

- **Wertheimer, Samson** (Worms, 17. I. 1658. – Beč, 6. kolovoza 1724.), završio ješive u Wormsu i Frankfurtu na Maini. 1684. doselio se u Beč gdje se povezao sa Samuelom Oppenheimerom te je zajedno s njim poslovao s austrijskom vladom. Ubrzo dobio dozvolu stanovanja u Beču. Stekao naklonost i povjerenje kralja Leopolda I. te je za vrijeme njegove vladavine postao glavni bankar i kreditor. Godine 1703. imenovan dvorskim Židovom. Njegove privilegije potvrdio i novi vladar Josip I. Židovi iz Mađarske dodijelili mu naziv „Landesrabbiner“. Uz poduzetništvo i bankarstvo i dalje se bavio rabinskim studijima i proučavanjem Talmuda.

IZV.: Ž. LEBL, *Da se ne zaboravi*, 95. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14868-wertheimer-samson> (5.9.2012.)

- **Winter, Vilim/Vilko** (Koprivnica, 23. III. 1855. – Osijek, 24. XI. 1915.), odvjetnik. Otac mu je bio liječnik dr. Jakob Winter, a majka Fanika rođ. Reichenfeld iz Koprivnice. Gimnaziju je pohađao u Varaždinu, maturirao je u Velikoj Kanjiži, a sveučilišne nauke u Budimpešti i Grazu, gdje je 1880. promoviran u doktora prava. U Osijeku je 1884. otvorio odvjetničku pisarnu i od tada je radio kao odvjetnik. Bio je vrlo ugledan u Osijeku. Već 1885. izdao je „Tumač mjenbenog zakona“, a 1912. „Tumač trgovačkom zakonu“. Bio je vrsni odvjetnik i dopisni član *Osječke trgovačko obrtne komore*. Prva supruga mu je bila Berta Šreier iz Kaniže. Nakon smrti prve supruge u 40. godini 1896. oženio se u Osijeku s udovicom Julijom Engelsrath, rođenom Ungar (sestra Davida i gradskoga zastupnika Simona Ungara) koja je tada imala 24 godine. U drugom braku

dobio je kćer pedijatricu Stefaniju/Štefaniju Grossmann (Osijek, 1896. – Zagreb, 1982.) i Miru (Osijek, 1897.). Bio je pravni savjetnik *Slavonske Agrarne štedionice*.

Izv: *Osječki Tjednik*, br. 8., 2. travnja 1906.; *Hrvatska obrana* br. 278., 25. studenog 1915.; *Ilustrovani list*, 18. prosinca 1915., 1203.; *Zavičajnici grada Osijeka (1901. – 1946.)*, 901.; Osobna arhiva Mare Kajzer.

- **Wolffsohn, David** (Darbenai/Litva, 9. X. 1856. – Hamburg, 15. IX. 1914.), poduzetnik i cionistički prvak. Nakon smrti T. Herzla predsjednik *Svjetske cionističke organizacije* (1905.-1907.). Rođen u religioznoj obitelji u Litvi gdje je vjerski odgoj primio od svojeg oca Isaaca poznatog talmudista. Kako bi izbjegao odlazak u rusku vojsku 1872., seli se u Njemačku, Istočnu Prusku u mjesto Memel, gdje je upoznao rabina Isaaca Rülfa koji ga je naučio njemački jezik i uključio u početke cionističkog pokreta, pa u Lyck. Za boravka u Njemačkoj bavio se trgovinom pa je tako kasnije poslovno bio vezan uz Belišće. Trgovački djelovao u Petrogradu i Kölnu. Početkom 20. stoljeća zajedno sa T. Herzlom posjetio je Palestinu i Istanbul. Sahranjen je u Kölnu.

Izv: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Wolffsohn.html> (14.09.2012.); <http://www.herzl.org/english/Article.aspx?Item=537> (14.09.2012.); *Jüdisches Lexikon*, Berlin, 1927., Vol. IV/2, 1492-1494, <http://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/titleinfo/365871> (14.09.2012.)

- **Zwieback, Ignatz/Ignjat/Vatroslav** (Nagy Harzsány/Aršanij/ Mađarska, 1847. – Osijek, 23. XII. 1914.), trgovac. Došao u Osijek iz Baranje. Oženjen s Malvinom rođ. Weisffeld (Budimpešta, 1859. – Osijek, 10. VI. ili 26.11. 1937.). Djeca: Oskar (Osijek, 1878. –), Gizela (Osijek, 1882. –), Karl/Dragutin (Osijek, 27. III. 1884. –), Albert (Osijek, 1885. – ?), Ivka (Osijek, 1888. –?), Margita (Osijek, 1893.). Član gornjogradske židovske Općine i gornjogradske *Hevre Kadiše*. Sin Karl/Dragutin u studenom 1907. na zagrebačkom sveučilištu promoviran u pravnika. Radio kao pripravnik kod Huga Spitzera.

Izv: *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, 919.; *Pravila izraelitske bogoštovne općine u gornjem Osijeku*, Osijek, 1909., 40.; *Narodna obrana*, br. 274., 26. studenog 1907.

IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENA ARHIVSKA GRAĐA

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb

- a) *Congregatio generalis Regnorum Croatia, Dalmatia et Sclavonia / Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Acta, Diaria et Articuli Diaetate* (1708.-1848.), (1)
  - b) *Acta cancellariae banalis (Acta Banalia) / Ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1645.-1856, spisi 1756. (Banski spisi), (10)*
  - c) *Acta Consilia Regium Croatica / Hrvatsko Kraljevsko namjesničko vijeće, spisi 1770. - 1774., (12)*
  - d) HSD - *Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1848., kutija 76., 77., 78./1848.*
  - e) *Ugarsko namjesničko vijeće 1755. - 1848., Hrvatsko slavonski spisi - Acta Croatica-Slavonica consilii Locumtenetialis Regii Hungarici* (13)
  - f) *Comitatus Syrmienis - Srijemska županija, (31)*
  - g) *Comitatus Veröczensis - Virovitička županija, (33)*
  - h) *Comitatus Crisiensis - Križevačka županija, (28)*
  - i) *Comitatus Poseganus - Požeška županija, (29)*
  - j) *Militaria, Landes Deputationis Decretationis Prothocoll*
  - k) *Zemaljska vlada – Odjel za bogoštovlje i nastavu (BINZV), (80)*
  - l) *Predsjedništvo Zemaljske vlade (PRZV), (78)*
  - m) *Unutrašnji odjel Zemaljske vlade (UOZV), (79)*
- HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, UOZV 14-4, 5325/1875, rkp. 18.; *Bratovština Cehvra Kadischa za dvorbu bolesničku i sahranjivanje, g.g. 1875. (2258)*
- HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, UOZV 13-4, 13398/1879., rkp. 8., *Osičko izraelitsko gospojinsko društvo, 1879., 2262*
- HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, UOZV VIII-10, 18366/1921, ZP, 2449, stp. 14, *Izraelitičko gospojinsko potpomagajuće društvo donjeg grada Osijeka, 1921., 2471.*
- HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, UOZV 14-4, 5325/1875 fac. 19.
- a) Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju - Upravno odjeljenje, PUUO PUUO VIII-10, 33077/1921 (20635/23)
  - b) *Matične knjige Židovske općine u Osijeku* (mikrofilmovi)
    - M-3430. - Matični ured u Osijeku – Židovska općina u Osijeku: rođeni 1780.-1899.; rođeni 1882.-1896.; rođeni od 1897.-1905., rođeni 1913.-1942.
    - M-1666. - (Matične knjige - Nadrabinat u Osijeku – okrug Našice - Našice, Podgorač - južna Mađarska) rođenih 1779.-1937., vjenčanih 1918.-1935., umrlih 1914.-1933.
    - M-3423. - Matične knjige Osijek - vjenčanih 1852.-1899., navještenja 1857-1899.; umrlih 1852.-1899., vjenčanih 1882.-1896.; umrli 1882.-1896.
    - M-3442. - Matične knjige Osijek umrlih 1896.-1903.; 1913.-1942.; 1903.-1947.
    - M-1511. - Matične knjige bogoštovne općine Orahovica, Donji Miholjac, Osijek, Virovitica, Bogoštovna općina Orahovica - umrli 1914.-1933.; Bogoštovna općina Osijek-Donji Miholjac rođenih 1780.-1913., vjenčanih 1858.-1912., umrlih 1858.-1913.; Virovitica; rođeni 1856.-1881.; vjenčani 1856.-1880.

M-513. - Nadrabinat u Osijeku - Matične knjige rođenih 1905.-1945.

M-3437. - Nadrabinat u Osijeku vjenčani 1897.-1902., 1902.-1945.

c) *Matične knjige Židovske općine Vukovar* (1850.-1940), M-918 (vjenčanih 1850.-1930.; umrlih 1850.-1928.)

d) *Matične knjige vjenčanih zagrebačke židovske općine* (1868.-1885.), DVD-389 (Matične knjige vjenčanih 1868.-1885.) i M-658 (Matične knjige rođenih Zagreb 1858.-1904.)

2. Magyar Országos Léveltár (MOL), Budapest

a) Ugarsko namjesničko vijeće - *Helytartótanácsi Levéltár* - C szekció C-55
Departamentum Judaeorum 1783.-1848. (MOL, HL, DJ)

3. Hrvatski državni arhiv u Osijeku, (HR-DAOS)

a) 6 (Gradsko poglavarstvo), Osijek

4. Arhiv Židovske općine u Osijeku (AŽOO)

5. Jevrejski istorijski muzej, Beograd

6. Baranya Megyei Levéltár (Arhiv Baranjske županije), Pécs/Pečuh

a) XII. 2. E Felekezeti anyagönyvek másodpéldánya (Duplikat matičnih knjiga vjerskih zajednica) A Dárdai Járás izraelita felekezet anyagönyvei (Matične knjige izraelske vjerske zajednice Dardanskog kotara).

NOVINE:

Allgemeine Zeitung des Judenthums, Leipzig, (1848.- 1880.)

Der Syrmier Bote, Vukovar, (1868. - 1869.)

Die Drau, Osijek, (1868. - 1838.)

Die Welt, Beč i Köln, (1897., 1906.)

Esseker Lokalblatt und Landbote, Osijek, (1864.-1869.)

Gideon, Zagreb, (1919. - 1926.)

Ha-kol – Bilten, Zagreb, (1997. - do danas)

Hrvatska obrana, Zagreb, (1914. - 1919.)

Hrvatski Radnički Glas, Zagreb, (1897. - 1899.)

Hrvatsko Pravo, Zagreb, (1897.-1899.)

Ilustrovani list, Zagreb, (1914. - 1918.)

Jevrejski narodni kalendar, Beograd – Zagreb, (1935. - 1941.)

Menora, Osijek, (od 2007. do danas)

Narodna obrana Osijek, (1902. - 1914.), nastavak *Hrvatska Obrana*.

Narodne Novine, Zagreb, (1835. - 1918.)

Novi Omanut, Zagreb, (1993. - do danas)

Obrtnik, Zagreb, (1884. - 1896.)

Omanut, Zagreb, (1936. - 1941.)

Osječki Tjednik, Osijek, (1906. - 1908.)

Posavska Hrvatska, Brod na Savi (1894. - 1910.)

Schelach Mones, Zagreb, br. 1 - 1930., br. 2. - 1931.

Slavonac, Požega, (1863. - 1865.)
Slavonia, Osijek, (1869.)
Slavonische Presse, Osijek, (1900.-1914.)
Sremske novine, Vukovar, (1894. - 1899.)
Vinkovci i okolica/ Vinkovce und Umgebung, Vinkovci, (1897. - 1900.)
Vjesnik Županije virovitičke, Osijek, (1892. - 1918.)
Židov, Zagreb, (1917. - 1941.)
Židovska smotra, Osijek – Zagreb, (1906. - 1914.)

OBJAVLJENI IZVORI:

A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere*, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871.

Carско-kraljevske službene Narodne novine, br. 16., 21. siječnja 1852.

Corpus Juris Hungarici - Magyar Törvénytár, 1657.-1740., Budapest, 1900.

CUVAJ Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IX., Zagreb, 1913.

Dnevnik sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, 1868.-1871., Zagreb, 1871.

DOMIN, Imbrich, *Navučanje pravicah szamoszvojneh vugerzkeh*, Zagreb, 1821., knjiga, I.

Erste dalmatinisch-kroatisch-slavonische Ausstellung in Agram im 1864. Jahre, Schnellpressendruck von A. Jakić in Agram, 1864.

GAVRILLOVIĆ Slavko, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II., Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na tuđim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti knjiga XXXIII., Beograd, 1996.

GAVRILLOVIĆ Slavko, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na tuđim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti knjiga XL., Beograd, 2008.

GAVRILLOVIĆ, Slavko, JAKŠIĆ, Ivan, PECINJAČKI, Sveta, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kontumaci*, knjiga I., Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na stranim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti knjiga XXIV., Beograd, 1985.

HORBEC, Ivana, JUKIĆ, Ivana (prip.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Virovitička županija*, ured. Mirko Valentić, Zagreb, 2002.

Izvjeshće izraelitičkog dobrotvornog gospojinskog društva u gornjem Osijeku za trogodište 1905., 1906., i 1907., sa povjesničkim osvrtom na pedesetgodišnji opstanak ovoga društva 1858.-1908./ Bericht des isr. Frauen-Wohlthätigkeits-verein in Essek 50-Jährigen bestand des israelitischen Frauen-Wohlthätigkeits-Vereins, 1858.-1908., Osijek, 1908.

Izvjeshće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1877./8., Zagreb, 1879.

- Izvjješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1884./5.*, Zagreb, 1886.
- Izvjješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom 1889./90.*, Zagreb, 1891.
- Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“, 1903.-1904.*, Beč 1903.-1904.
- Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja „Bar Giora“ u Beču, za godinu 1911./12.*, Beč, 1912.
- Izveštaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1917.-1918.*, Zagreb, 1919.
- Izveštaj Izraelske Ferijalne kolonije za dvogodište 1919.-1920.*, Zagreb, 1921.
- Izveštaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu, 1909./1910.*, Zagreb 1910.
- JANKOVIĆ, Dragoslav, KRIZMAN, Bogdan, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države, (1. 1. -20. 12. 1918.)*, Beograd, 1964.
- JAREB, Jere, Eugen Dido Kvaternik, *sjećanja i zapažanja 1925-1945*, Zagreb, 1995.
- Jüdische Archiv, mitteilungen des Komitees „Jüdisches Kriegsarchiv od svibnja 1915. do siječnja 1917.*
- KASSICS, Ignati, *Enchiridon seu extractus Benignarum Normalium Ordinationum Regiarum*, tomus II., 1780.-1790., Pestini, 1825.
- KOLANOVIĆ, Josip (ur.), *Hrvatski državni sabor 1848.*, svezak I., Zagreb, 2001.
- KOVACHICH, Josephus Nic., *Sylloge Decretorum Comitium Inclyti Regni Hungariae*, tomus II., Pestini, 1818.
- KRAUS, Ervin, *Što dajemo mi za židovski narodni fond, Izveštaj Judeje 1909/1910, 1910.*, Zagreb
- Magyar-Zsidó oklevéltár, I. kötet, 1092.-1539.*, szerkeszti, Friss Ármín, Budapest, 1903.
- Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica (MZO)*, ured. Scheiber Sándor, XVI. kötet 1412.-1770., Budapest, 1974.
- Magyar-Zsidó oklevéltár-Monumenta Hungariae Judaica (MZO)*, ured. Scheiber Sándor, XVIII. kötet 1290.-1789., Budapest, 1980.
- Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske*, br. 82.-1847.
- Obći gradjanski zakonik proglašen patentom od 29. studenog 1852. u Kraljevinah Ugarskoj, Hérvatskoj i Slavonii, sérbskoj Vojvodini i tamiškom Banatu*, Beč, 1853.
- Osvrt na razvoj narodnog gospodarstva u području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku 1900.- Izvjješće kr.ug. ministru trgovine*, podnešeno po Predsjedništvu Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju, Osijek, 1901.
- Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije - Repertorij mjesta po posljedich popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892.
- Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889.
- Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.
- Poslovni red za izraelitičku bogoštovnu općinu u gornjem Osijeku*, Osijek, 1910.
- Pravila društava 1845.-1945.*, *Tematski vodič*, uredila Slavica Pleše, Zagreb, 2000., predgovor Josipa Kolanovića, 7.-17.
- Pravila izraelitičke bogoštovne občine i Chevrah Kadischah (bratovištine) u Osieku Donjem gradu*, Osijek, 1890.
- Pravila izraelitske bogoštovne općine u Gornjem Osijeku*, Osijek, 1909.

- Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864. u Zagrebu*, Zagreb, 1864.
- RONČEVIĆ, Melita, *Analitički inventar Kraljevski sudbeni stol u Osijeku, stečajni predmeti 1854-1943.*, Osijek, studeni 2007.
- SABLJAR, Vinko, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hèrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866.
- Saborski spisi Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 1867.-1870.*, Zagreb, 1905.
- Sbornik zakona i naredaba valjanih za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, godina 1916.*, Zagreb, 1917., komad VIII., br. 35., str. 86.-90.
- Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, 1863.*, sv. I. Zagreb, 1881., 8. br. 7.
- SCHEIBER, Alexander (ed.), *Monumenta Hungariae Judaica- Magyar -Zsidó Oklevétár*, tomus 18., 1290.-1789., Budapest, 1980., 347.-353.
- Spomenica Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Osijeku gornjem gradu, prigodom proslave svoje 55-godišnjice (1872.-1928.)*, Osijek, 1928.
- Spomenica Hrvatske jubilarne proslave donjogradskih kulturnih društava*, Osijek, 1914.
- Spomenica Izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu, prigodom dvadesetpetogodišnjice opstanka Društva 1914.-1939.*, Zagreb, 1940.
- Spomenica o osamdesetgodišnjem radu Dobrovoljnog društva Osijek - Donji grad, 1875.-1955.*, Osijek, 1955.
- Spomenica poginulih i umrlih srpskih Jevreja u balkanskom i svetskom ratu 1912.-1918.*, Beograd, 1927.
- Spomenica Sokolskog društva u Donjem gradu 1905.-1935.*, Osijek, 1935.
- Spomenica Trgovačko-obrtne komore za Slavoniju, njegovoj preuzvišenosti Dragutinu grofu Khuen -Hedervarskom*, Osijek, 1884.
- Spomenica zemaljske Organizacije cionista iz jugoslavenskih zemalja Narodnom vijeću, Slovenaca Hrvata i Srba*, Zagreb, 1918.
- SRŠAN, Stjepan (prep., prev. i prir.), *Kanonske vizitacije, Osijek i okolica 1732.-1833.*, knjiga V., Osijek, 2007.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Kanonske vizitacije Osijeka u 18. stoljeću*, Osijek, 1997.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Podnesci Općine Donji grad Osijek 1742.-1759. godine*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knj. XXIII., Osijek, veljača 2011.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1861.-1866.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XVII., Osijek, 2004.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1867.-1875.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XVIII., Osijek, 2005.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1876.-1886.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XX., Osijek, 2006.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXI., Osijek, 2007.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici grada Osijeka 1896.-1901.*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije, knjiga XXII., Osijek, 2008.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnici općine Osijek, prothocollum des Stadt-Raths zu Esseg 1786.-1794.*, Gradivo za povijest Osijeka i Hrvatske, knj. 11., Osijek, 1996.

- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Zapisnik općine Osijek-Tvrđa od 1745. do 1770.*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije, knj. 6., Osijek, 1987.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, I., 1905., Zagreb, 1913.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II., 1906.-1910., Zagreb, 1917.
- Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich-nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859.
- Statuten des Israelitischer Frauen- Wohlthätigkeits-Verein*, Essek, 1880.
- Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1913.-1918.*, od 14. prosinca 1916. do 9. ožujka 1917., godina 1916. i 1917., sv. IV., Zagreb, 1917.
- Stenografski zapisnici sabora Kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, 1913.-1918.*, od 5. lipnja do 19. studenog 1917., sv. V., Zagreb, 1917.
- Stenografski zapisnici sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1913.-1918.*, od 10. prosinca do 29. listopada 1918., sv. VI., Zagreb, 1917.
- SZÖRENYI DE KIS-SZÖRENYI, Ladislav, *Opis Srijema*, Vinkovci, 1989.
- Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895.*, uz pregled humanitarnih i kulturnih zavoda, Zagreb, 1896.
- Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im K.K. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten*, Neue Folge, III., Wien, 1858.
- UGARKOVIĆ, Stjepan, *Izložbeni katalog, Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba u Zagrebu 1891.*, Zagreb, 1891.
- Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.
- Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. XII, 1836.-1847., Zagreb, 1980.
- Zakoni i naredbe od 1849. do 1886.*, valjane za Kraljevine i zemlje zastupane u vieću cesarevinskom i kojimi se oružnici imadu upoznati po §.24. Naputka službenoga, Zadar, 1887.
- Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hèrvatsku i Slavoniu*, Komad I.-XX, sv. 1. Zagreb, 1853.
- Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hèrvatsku i Slavoniu*, Komad VI., 24. ožujka 1852. Zagreb, 1852. naredba ministra unutarnjih poslova od 25. siečnja 1852.
- Zemaljsko-zakonski i vladin list za kraljevine Hèrvatsku i Slavoniu*, Komad XIV, 29. srpanj 1852., Zagreb, 1852.
- Zemaljsko-zakonski i vladin list za krunovinu Hèrvatsku i Slavoniu*, Komad I, Zagreb, 1851.
- Zemlišna knjiga grada Osijeka (Tvrđa) 1687.-1821.* - Grandbuch der Stadt Osijek 1687.-1821., uredio Stjepan Sršan, Osijek, 1995.
- ZORIČIĆ, Milovan (prir.), *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880.*, Zagreb, 1883.
- ZORIČIĆ, Milovan, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883.

LEKSIKONI I ENCIKLOPEDIJE

- Hrvatski biografski leksikon*, br. 1., A-Bi, Zagreb, 1983.
Hrvatski biografski leksikon, br. 4., E-GM, Zagreb, 1998.
Hrvatski biografski leksikon, sv. 7., Kam-Ko, Zagreb, 2009.
Jüdisches Lexikon, Band I., 1982.
Magyar Zsidó Lexikon, Budapest, 1929.
Encyclopaedia Judaica,
Opća enciklopedija, JLZ, II, Zagreb, 1997
Hrvatska književna enciklopedija, 1., Zagreb, 2010.
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815. - 1950., Bd. 3. Verlag, 1983.

KNJIGE I ČLANCI:

- 240 godina škole u Gradecu, Gradec, lipanj, 2011.
AMBRUŠ Viktor, „Secesija slobodnog kraljevskog grada“, *Secesija slobodnog kraljevskog grada Osijeka*, Zagreb-Osijek, 2001.
AMBRUŠ, Viktor, Osijek na prijelazu u 20. stoljeće, *Peristil*, 31./32., Zagreb, 1988.-1989., 71.-84.
ANIĆ, Vladimir / GOLDSTEIN, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Novi Liber, 1999.
AŽOO, Rukopis anonimnog autora, *Povijesni prikaz o Hevri Kadiši u Osijeku - gornji grad*, Osijek, 1908.
BALTA, Ivan, Arhivske i osječke novinske zabilješke o stranačkim i društvenim odnosima u gradu na razmeđu 19. i 20. stoljeća, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 20., 2002., Vinkovci 2003., 137.-162.
BALTA, Ivan, „Grad Osijek u Prvom svjetskom ratu kroz povijesne priče i iskaze“, *Književna revija*, br. 3/4., Osijek, 2001., 129.-144.
BALTA, Ivan, Julijanska akcija u osječkom kraju, *Osječki zbornik*, br. 28., Osijek, 2007., 145.-160.
BALTA, Ivan, Krizna zbivanja u gradu Osijeku i okolici 1848. i 1849. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 291.-312.
BALTA, Ivan, Njemačka prezimena židovske i drugih vjeroispovijesti u Orahovici u 19. i početkom 20. stoljeća, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 2003., 175.-186.
BALTA, Ivan, Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine, *Povijesni zbornik, sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, br. 3., Osijek, 2008., 131.-152.
BALTA, Ivan, Slavonija i slavonske vojne jedinice u Prvom svjetskom ratu, *Polemos*, časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira, sv. 8., br. 1.-2., (15.-16.), Zagreb, siječanj 2005., 205.-219.
BALTA, Ivan, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine - hrvatsko-mađarski odnosi*, Vinkovci, 2000.
BALTA, Ivan, Stranački odnosi i izbori u Virovitičkoj županiji 1905. i 1906. godine, *Pravni vjesnik*, 18., Osijek, 3.-4., srpanj-prosinac 2002., 315.-336.
BALTA, Ivan, Toponomastičke i vjerske posebnosti hrvatske Baranje, *Povećalo*, časopis Zavoda za Baranjsku povjesnicu Beli Manastir, sv. 1., Beli Manastir, 2004., 161.-174.

- BALTA, Ivan, *Virovitička županija i grad Osijek u zbivanjima 1848. i 1849. godine*, Osijek, 1997.
- BALTA, Ivan, Zapisi o osječkim vojnim jedinicama u Prvom svjetskom ratu, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 17., Osijek, 2001., 67.-89.
- BANAC, Ivo, „I Karlo je o'šo i komite“ - Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918., *Časopis za suvremenu povijest*, 24., br. 3., Zagreb, 1992., 23.-43.
- BARLÉ, Janko, Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog dalm. arhiva*, god. XI., Zagreb, 1909., 124.-131.
- BEDENKO, Vladimir, Domus judaeorum u srednjovjekovnom Zagrebu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 59.-68.
- BEIN, Alex, *Theodor Herzl*, Wien, 1974.
- BELICZA, Biserka, JEVTVOVIĆ, Saša, Udio Židova u medicini u Hrvatskoj i Zagrebu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 202.-228.
- BELICZA, Biserka, TUCAK, Antun, *Društvo slavonskih liečnika u Osijeku-kronologija osnutka, uloga i djelovanje, 1874.-1883.*, Zagreb-Osijek, 2011.
- BELICZA, Biserka, Virovitica i virovitička županija u zdravstvenim izvještajima 18. i 19. stoljeća, *Virovitički zbornik 1234.-1984.*, Virovitica, 1986., 211.-226.
- BENYOVSKY, Lucija, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, 30., br. 1., Zagreb, 1998., 73.-93.
- BERGL, Joseph, *Geschichte der Ungarischen Juden*, Leipzig, 1879.
- BERKOWITZ, Michael, *Zionist culture and West European Jewry before the First World War*, Cambridge, 1993.
- BERNARD, B. Paul, Joseph II and the Jews: The Origins of the Toleration Patent of 1782., *Austrian History Yearbook*, vol. IV.-V., Houston, 1968., 101.-119.
- BERNSTEIN, Béla, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn, *Gedenkenbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, Breslau, 1900, 599.-628.
- BERNSTEIN, S., *Cijonizam, njegovo biće i njegova organizacija*, Zagreb, 1919.
- BETTINI, Dolores, Osječki Židovi, razgovor sa Darkom Fischerom, *Ha-kol*, br. 81., prosinac 2003. / siječanj 2004., 4.-5.
- BIĆANIĆ, Rudolf, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1951.
- BIHL, Wolfdieter, Das Judentum Ungarns 1780.-1914., *Studia Judaica Austriaca*, bd. III., Eisenstadt, 1976., 17.-32.
- BOBAN, Branka, *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2006.
- BOGDANOV, Vaso, *Hrvatski narodni pokret 1903./1904.*, Zagreb, 1961.
- BOJNIČIĆ, Ivan, „Židovi u Hrvatskoj u X. vijeku“, *Vienac-zabavi i pouci*, br. 47., Zagreb, 1879., 750.-751.
- BOROŠAK MARIJANOVIĆ, Jelena (ur.), *Dadoh zlato za željezo, Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja*, katalog izložbe, Zagreb, 2011.
- BÖSENDORFER, Josip, „Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor oblikovanja građanskog staleža u Osijeku“, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 57.-61.
- BÖSENDORFER, Josip, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950.
- BÖSENDORFER, Josip, Povijest tipografije u Osijeku, *Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knjiga XIV., Zagreb, 1939., 113.-144.

- BÖSENDORFER, Josip, *Crtice iz slavonske povijesti s osobitim obzirom na prošlost županija: križevačke, virovitičke, požeške, cisdravske baranjske, vukovske i srijemske te kr. i slob. grada Osijeka u srednjem i novom vijeku*, Osijek, 1910. (reprint Vinkovci, 1994.).
- BÖSENDORFER, Josip, Prvi dani u životu županije, virovitičke poslije reinkorporacije (1745.-1749.), *Rad JAZU*, knjiga 206., Zagreb, 1915., 148.-167.
- BÖSENDORFER, Josip, Prvi pepeljari (Aschenbrenner, Pottaschesieder) u Virovitičkoj županiji, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 266.-267.
- BÖSENDORFER, Josip, Vjerska organizacija u Osijeku, *Zbornik arheološkog kluba „Mursa“ Osijek*, 1936., 19.-23.
- BOŽIĆ BOGOVIĆ, Dubravka, Demografska slika Osijeka od 1809. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br 10., Osijek 2009./2010., 201.-216.
- BOŽIĆ BOGOVIĆ Dubravka, Društvene i gospodarske prilike u Osijeku i okolici na temelju popisa kotara Osijek iz 1786. godine, *Godišnjak Požeštine - Zlatna dolina*, vol. 8., br. 1., Požega, 2002., 183.-198.
- BRESZTYENSZKY, Šandor, *Izraelićani i vršenje patronatskog prava*, (preštampano iz Katoličkog lista) Zagreb, 1890.
- BÜCHLER, Sándor, De Judaeis, *Az izr. Magy. Irod Tarsulat Évkönyve*, Budapest, 1900., 286.-304.
- BUCZYNSKI, Alexander, Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850., *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 185.-194.
- BUDAJ, Alen, *Vallis Judaea - povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007.
- BURIĆ, Vesna, Osječka fotografija, *Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951*, Osijek, 2007., 275.-299.
- COMAY, Joan, *Who's Who in Jewish History*, London, New York.
- ČELAP, Lazar, Jevreji u Zemunu za vreme Vojne granice, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1957.-1958., 59.-71.
- ČELEBI, Evlija, *Putopis-odlomci o jugoslavenskim zemljama*, Sarajevo, 1996.
- ČEPULO, Dalibor, Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918. - pravni i politički vidovi i poredbena motrišta, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49./1999., 6., Zagreb, 795.-825.
- ČEPULO, Dalibor, *Ustavne i političko-upravne zakonodavne reforme u Hrvatskoj u razdoblju banovanja Ivana Mažuranića (ustrojstvo vlasti i građanske slobode i prava)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 1998.
- DA-DON, Kotel, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004.
- DESPOT, Miroslava, Protužidovski izgredi u Zagorju i Zagrebu godine 1883., *Jevrejski almanah*, 1957.-1958., Beograd, 75.-85.
- DESPOT, Miroslava, Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću, *Zbornik radova I. Znanstvenog Sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., 245.-282.
- DESPOT, Miroslava, Industrija građanske Hrvatske za banovanja Ivana Mažuranića 1873.-1880., *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 2., Zagreb, 1975., 97.-116.
- DESPOT, Miroslava, *Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873.-1880. - prilog gospodarskoj povijesti Hrvatske u doba banovanja Ivana Mažuranića*, Zagreb, 1979.
- DESPOT, Miroslava, *Industrija građanske Hrvatske 1860.-1873.*, Zagreb, 1970.

- DESPOT, Miroslava, Pokušaj kronologije nastanka židovskih poduzeća u Hrvatskoj od bečkog kongresa 1815. do raspada Austro-Ugarske 1918., *Novi Omanut*, br. 55., studeni-prosinac, 2002., 11.
- DESPOT, Miroslava, Pokušaji manufakture u Građanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću, *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske*, knjiga 12., Zagreb, 1962.
- DESPOT, Miroslava, *Privreda Hrvatske na domaćim i međunarodnim izložbama do osnivanja Zagrebačkog zbora 1910.*, Zagreb, 1969., 1.-15.
- DESPOT, Miroslava, Slavonija na gospodarskoj izložbi u Zagrebu 1864., *Knjiga - Prvo radničko društvo u Jugoslavenskim zemljama - Osijek 1867.*, (poseban otisak) Slavonski Brod, 1969., 36.-43.
- DEŽELIĆ, Gjuro Stjepan, Židovi u Hrvatskoj, *Dragoljub ili Upisnik kalendar*, Zagreb, 1905., 1.-30.
- DIAMANT, Gyula/Julije, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912.
- DIAMANT, Julije, Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj, *Jevrejski almanah za godinu 5686, 1925.-1926.*, Vršac, 1925., 127.-131.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u Našicama do Holokausta, *Židovi u Našičkom kraju, Zbornik radova*, Našice, 2011., 7.-23.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, „Privremena prisutnost“ Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću, *Povijesni prilozi*, 29., 2005., 167.-189.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Demografski prikaz Židova u Đakovu i Đakovštini od početaka naseljavanja do Prvog svjetskog rata, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 9., Đakovo, 2009., 173.-200.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata (1914-1918.), *Zbornik radova 1918. u Hrvatskoj povijesti*, Zagreb, 2012., 427.-454.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894.-1899.)*, Zagreb, 2003., neobjavljeni magistarski rad.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine - prilog poznavanju početaka cionističkog pokreta u Slavoniji, *Scrinia Slavonica*, br. 6., Slavonski Brod, 2006., 234.-266.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, 37., br. 2., Zagreb, 2005., 479.-495.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, 1783.-1873.*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2007.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj, *Croatiana Periodica*, br. 56., Zagreb, 2005., 77.-104.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903.-1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 37., br. 3., Zagreb, 2005., 635.-652.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u Osijeku nakon oslobođenja od Osmanske vlasti - prve vijesti iz 17. stoljeća, *Novi Omanut*, br. 97., studeni-prosinac 2009., 13.-14.
- DOKIĆ, Zdravko, IVANOVIĆ, Milan, *Spomen knjiga o devedeset-godišnjem radu Dobrovoljnog vatrogasnog društva Osijek, Gornji Grad, 1872.-1962.*, Osijek, 1962.
- DOMAŠ-NALBANTIĆ, Jasminka, *Obitelj*, Zagreb, 1996.

- DOMAŠ–NALBANTIĆ, Jasminka, *Šabat šalom*, Zagreb, 1999.
- DOMINKOVIĆ, Ljiljana, Osječki obrtnici 1887. godine, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 7., Osijek, 2003., 221.-236.
- DOMINKOVIĆ, Ljiljana, Pučko školstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1886./87. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 327.-343.
- DRAGOLIĆ, Martin, *Povjesne priče iz prošlosti županije virovitičke i slobodnog kraljevskog grada Osijeka*, Osijek, 1918.
- DUBNOV, Simon, *Kratka historija jevrejskog naroda*, Beograd, 1985.
- Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zbornik radova, Zagreb, 1998.
- ĐIDARA, Petar, Razvoj trgovine i obrtništva grada Osijeka od 1850. do 1995., *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 61.-88.
- ĐURAŠEVIĆ, Aleksandar, Industrijski razvitak Slavonije, *Prvi znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Zbornik radova, Osijek, 1970., 403.-426.
- EHRENPREIS, Marko, *Decenij cionizma* – predavanje održano 12. rujna 1906. u cionističkom društvu «Theodor Herzl» u Osijeku, nakladom cionističkog društva „Theodor Herzl“, Zagreb, 1906.
- ELADAR, Rueben, Osječki rabin dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci, *Ha-kol* (Zagreb), br. 88., travanj-svibanj 2005., 46.-47.
- ENGEL, Franz Stefan, *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Novi Sad, 2003.
- ENGELMAN, Mihael, Jevreji u Osijeku, *Gideon*, br. 12., 25. juli 1922.
- ENGELSFELD, Neda, *Povijest hrvatske države i prava od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002.
- ERCEG Ivan, Pripreme i struktura Jozefinskog popisa, *Acta historico-oeconomica*, vol. 18., Zagreb, 1991., 7.-38.
- ERCEG, Ivan, Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji (i dijelu Podunavlja) krajem 17. i početkom 18. stoljeća, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21., Zagreb, 1994., 7-29.
- ERCEG, Ivan, Passardijev popis stanovništva i njegovih obaveza u Osijeku, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, vol. 8., Zagreb, 1981., 109.-166.
- ERCEG, Ivan, Stanje i struktura stanovništva u hrvatsko-slavonskim županijama godine 1782., *Starine*, knjiga 59., Zagreb, 1984., 309.-324.
- Erinnerung an Wweiland sr. Ehrwürden Hherrn Ooberrabbiner dr. Samuel Spitzer, ein Bbeitrag zu seiner Bbiographie, verfasst und gesammelt von N. Schwarz*, 1895.
- ERNÖ Laszlo, Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735-38 to 1910, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 61.-136.
- ERNST, August, *Geschichte des Burgenlandes*, Wien, 1987.
- FARKAŠ, Dubravka, Prvi statut grada Osijeka 1698., *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 157.-169.
- FELDMAN, Andrea, Židovi u Kraljevini Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara-istoričara*, br. 2., Zagreb, 2000., 447.-464.
- FELDMANN, Andrea, Gospođica Ashkenazy žali - intelektualni život Židova u međuratnoj Hrvatskoj, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 353.-358.
- FÉNYES, Alexius, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I. Theil, Pesth, 1843.
- FÉNYES, Elek, *Magyarország statistikája*, első kötet, Pesten, 1842.

- FILIPEC, Krešimir, Neznani srednjovjekovni grad na gori Ivanščici, *Opvscula Archaeologica*, Radovi arheološkog zavoda, vol. 23.-24., prosinac, 2000., 353.-361.
- FIRINGER, Kamilo, Likovna umjetnost u Osijeku u XVIII. st. i početkom XIX. st., *Tkalčićev zbornik*, sv.1., Zagreb, 1955., 133.-146.
- FIRINGER, Kamilo, Magistratska instrukcija za grad i tvrđavu Osijek od 18. VII. 1690., *Osječki zbornik*, br. XIII., Osijek, 1971., 161.-167.
- FIRINGER, Kamilo, Počeci manufakture i industrije u Osijeku, *Osječki zbornik*, br. VI., Osijek, 1958., 143.-169.
- FIRINGER, Kamilo, Popis osječkog pučanstva iz god. 1814., *Osječki zbornik*, br. II. i III., Muzej Slavonije u Osijeku, Osijek, 1948., 277.-278.
- FIRINGER, Kamilo, Prva osječka gospodarska izložba, *Osječki zbornik*, br. VII., Osijek, 1960., 147.-164.
- FIRINGER, Kamilo, Židovi u Osijeku god. 1814., *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 278.-279.
- FIŠER, Darko, Židovi u Osijeku, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 425.-427.
- FIŠER, Ladislav, Jevrejstvo Bačke, povodom 180 godišnjice subotičke jevrejske opštine, *Jevrejski almanah*, 1955./1956., 86.-96.
- Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951, Osječka fotografija*, prosinac 1996. - veljača 1997., Osijek, 2007., 274.-299.
- FREJDENBERG, Maren, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000.
- FRUK, Marina, Njemačko novinstvo u Osijeku, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Osijek, 1997., 29.-34.
- GATES, Rebecca, Eighteenth-Century Schutzghetten: Esterházy Patronage of the Jews, *Jewish Social Studies*, vol. 47., 3./4., 1985., 189.-208.
- GAVRILOVIĆ Slavko, Svilarstvo u Osijeku u drugoj polovini XVIII veka, *Historijski zbornik*, br. XXIX-XXX, Zagreb, 1976.-1977., 263.-268.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Jevreji u Sremu u 18. i prvoj polovini 19. veka*, knjiga 14., Beograd, 1989.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničenje sa Vojnom granicom (1745.-1749.), *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 25., Novi Sad, 1960., 49.-92.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan-Podunavlje 18. i 19. stoljeća*, Posebna izdanja SANU, knj. CDXXXIII, Odeljenje društvenih nauka knjiga 67, Beograd, 1969.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, Virovitička županija u revoluciji 1848.-1849., *Historijski zbornik*, god. XIV, Zagreb, 1961., 1.-73.
- GEIGER, Vladimir, *Nijemci u Đakovu i Đakovištini*, Zagreb, 2001.
- Gimnazije u Osijeku (1729.-1995.)*, Osijek, 1996.
- Gimnazije u Osijeku, ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, knjiga 5., Zagreb - Osijek, 2001.
- GLESINGER, Lavoslav, Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj, *Jevrejski almanah*, 1954., 60.-67.
- GLESINGER, Lavoslav, Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1955./1956., 35.-45.

- Godišnjak izraelske bogoštovne općine zagrebačke 5688 (1927./28.)*, Zagreb, 1929.
- GOJKOVIĆ, Gordana, Osijek - izvorište muzičkih talenata (1880.-1910.), *Analizavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 8., Osijek, 1992., 165.-182.
- GOJKOVIĆ, Gordana, Umjetnici na koncertnom podiju u Osijeku (1850.- 1900.), *Analizavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 13., Osijek, 1997., 9.-28.
- GOJKOVIĆ, Gordana, *Njemački muzički teatar u Osijeku, 1825.-1907.*, Prilog povijesti Osijeka, Osijek, 1997.
- GOLDSTEIN, Ivo, Antisemitizam u Hrvatskoj, *Zbornik Antisemitizam, Holokaust Antifašizam*, Zagreb, 1996., 12.-53.
- GOLDSTEIN, Ivo, Dobrotvorno i socijalno djelovanje židovske zajednice u Zagrebu u 19. i 20. stoljeću, *Revija za socijalnu politiku*, Zagreb, 2005., 285.-300.
- GOLDSTEIN, Ivo, Stjepan Radić i Židovi, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 29., Zagreb, 1996., 208.-216.
- GOLDSTEIN, Ivo, Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848. godine, *Zagrebački Gradec 1242-1850.*, Zagreb, 1994., 293.-304.
- GOLDSTEIN, Ivo, Židovi u međuratnoj Jugoslaviji-problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti, *Dijalog povjesničara-istoričara*, br. 2., Zagreb, 2000., 465.-482.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Židovi u Zagrebu 1918.-1941.*, Zagreb, 2004.
- Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998.
- GROSS, Mirjana / SZABO, Agneza, *Prema hrvatskom građanskom društvu-društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.
- GROSS, Mirjana, Geneza Frankove stranke, *Historijski zbornik*, god. 17, Zagreb, 1964, 1.-81.
- GROSS, Mirjana, *Izvorno pravaštvo, Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb, 2000.
- GROSS, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb, 1985.
- GROSS, Mirjana, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973.
- GROSS, Mirjana, Ravnopravnost bez jednakovrijednosti, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 106.-126.
- GROSS, Mirjana, Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću - O židovskom identitetu u doba modernizacije: od osnivanja zagrebačke židovske općine 1806. do zakona o ravnopravnosti Židova u Hrvatskoj 1873., *Zbornik radova 200. godina Židova u Zagrebu: referati i govori s proslave 180-godišnjice Jevrejske općine Zagreb*, Zagreb, 1988., 37.-52.
- GROSS, Mirjana, Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, *Gordogan*, 23.-24., siječanj-travanj, Zagreb, 1987., 25.-38.
- GRUBIŠIĆ, Ante, Osječka građanska garda u Prvom svjetskom ratu, *Osječki zbornik*, br. XXVII., Osijek, 2004., 111.-118.
- GRUDEN, Živko, Židovi u novinarstvu u Hrvatskoj, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 253.-259.
- GRÜNER, Teodor, Prisutnost Židova u Panonskoj nizini u starom i srednjem vijeku, *Novi Omanut*, br. 1., rujan 1993., 8.-9.
- HANÁK, Péter i suradnici (ur.), *Povijest Mađarske*, Zagreb, 1995.
- HERKOV, Zlatko, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb, 1987.

- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta, *Za naše junake...Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914.-1918.*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2007.
- HIDAS, I. Peter, Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary, *Jews in the Hungarian Economy 1760.-1945.*, Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday, Jerusalem, 1992., 119.-141.
- HORVAT, Rudolf, *Borba za Osijek 1848. i 1849.*, Osijek, 1907.
- HORVAT, Rudolf, *Prije Khuen bana, Nemiri u Hrvatskoj godine 1883.*, II. izdanje, Zagreb, 1934.
- HRABAK, Bogumil, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, br. 16., Slavonski Brod, 1979., 1-131.
- HRABAK, Bogumil, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.-1918.*, Novi Sad, 1990.
- I.B., Statistički materijal grada Osijeka - Iz župskih matica, *Osječki zbornik*, br. II. i III., Osijek, 1948., 279.
- IBLER, Janko, *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba hrvatsko-slavonskog društva u Zagrebu 1891.*, Zagreb, 1891.
- IVANKOVIĆ, Grgur Marko, GRUBIŠIĆ, Ante, *Ostavština osječke Slobodnozidarske Lože „Budnost“*, Katalog izložbe, 2003.
- IVELJIĆ, Iskra, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, neobjavljen doktorski rad, Zagreb, 1997.
- IVIĆ, Vinko, Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću, *Analiza Zavoda za znanstveni rad i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25., Zagreb-Osijek, 2009., 103.-130.
- Izborna gužva u Židovskoj općini Osijek, *Ha-Kol*, 89., lipanj-srpanj, 2005., 30.-33.
- JELIĆ, Dušan, Kratki pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada, Opšte prilike u vreme naseljavanja Jevreja u severnoj Bačkoj, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, br. 5., Beograd, 1987., 1.-192.
- JELAŠ, Danijel, Funkcioniranje gradske uprave i statuti Osijeka 1809.-1945., *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 65.-79.
- JUDAEUS, Lector, A magyar zsidóság száz év előtt, *Magyar zsidók könyve 1943.*, Budapest, 1943.
- KARAČ, Zlatko, Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma, *Historicizam u Hrvatskoj*, knjiga I., Zagreb, 2000., 167.-351.
- KARAČ, Zlatko, Bilješke o Osječkoj donjogradskoj sinagogi, *Osječki zbornik*, br. XXIX, 2009., Osijek, 2010., 245.-252.
- KARAČ, Zlatko, Izabrani primjeri sinagoga 20. stoljeća nastalih na tlu Hrvatske, memento izgubljenoj baštini, *Ivi Maroeviću, baštini u spomen, Spomenica odsjeka za informacijske znanosti*, Knjiga 2., Zagreb, 2009., 245.-271.
- KARAČ, Zlatko, Sinagoga arhitektura dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj, *Hrvatska arhitektura u XX. stoljeću*, Zagreb, 2009., 225.-249.
- KARAMAN, Igor, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje- studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII.-XX. st.*, Osijek, 1997.

- KARAMAN, Igor, Osnovna obilježja razvitka industrijske privrede u sjevernoj Hrvatskoj do prvog svjetskog rata, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 1., Zagreb, 1974., 37.-60.
- KARAMAN, Igor, Osvrt na stanje obrtničko-industrijske privrede u osamdesetim godinama 19. stoljeća na području sjeverne Hrvatske (prema Popisu obrta M. Zoričića iz 1883...), *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 2., Zagreb, 1975., 55.-66.
- KARAMAN, Igor, Počeci industrijske privrede u Slavoniji (1850.-1860.), *Radovi Filozofskog fakulteta Odsjek za povijest*, 6., Zagreb, 1968., 97.-109.
- KARAMAN, Igor, Pregled stanovništva Hrvatske, Slavonije, Srijema i Bačke u doba Josipa II.-1787., *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, br. 29., Novi Sad, 1961., 88-92.
- KARAMAN, Igor, Privredni položaj hrvatsko-slavonskog područja u Habsburškoj Monarhiji nakon ukidanja feudalnih odnosa (1849.-1873.), *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967., 7.-25.
- KARAMAN, Igor, Privredni život Banske Hrvatske u doba ilirskog pokreta, *Acta historico-economica Iugoslaviae*, vol. 13., Zagreb, 1986., 87.-114.
- KARAMAN, Igor, Problemi kapitalističke privrede sjeverne Hrvatske u razdoblju između Nagodbe i njezine revizije (1868.-1873.), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 6., Zagreb, 1974., 87.-128.
- KARAMAN, Igor, Uloga grada Osijeka u razvitku kapitalističke privrede Slavonije do Prvog svjetskog rata, *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 107.-114.
- KARAMAN, Igor, Uloga malog i srednjeg poduzetništva u oblikovanju kapitalističkog privrednog sustava na tlu Hrvatske, *Povijesni prilozi*, br. 9., Zagreb, 1990., 1-36.
- KARLOVIĆ, Maks, Hrvatski veterinari Židovi - žrtve Drugog svjetskog rata, *Veterinarska stanica*, 33., ožujak-travanj, 2., Zagreb, 2002., 105.-112.
- KARLOVIĆ, Maks, Hrvatski veterinari Židovi - žrtve Drugog svjetskog rata, *Veterinarska stanica*, 33., svibanj-lipanj, 3., Zagreb, 2002., 173.-178.
- KARNIEL, Josef, Das Toleranzpatent Kaiser Joseph II. für die Juden Galiziens und Lodomeriens, *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, VI., 1982., 203.-220.
- KARNIEL, Josef, Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt, *Im Zeichen der Toleranz-Studein und texte zur Kirchengeschichte und Geschichte*, 2D series, vol. 8., Vienna, 1981., 203.-220.
- KASABAŠIĆ, Miroslav, Razvoj školstva u Osijeku do 1918., *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 115.-121.
- KELLER, Werner, *Povijest Židova od biblijskih vremena*, Zagreb, 1992.
- KEMPF, Julije, Novi prilozi za povijest Židova u požeškoj županiji, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, god. 18., sv. 4., Zagreb, 1916., 292-299.
- KOLAR, Mira, Razvoj trgovačko-obrtničke komore u Osijeku, presjek djelovanja od osnutka 1851. godine do 1941. godine, *Osječki zbornik*, br. XXI., Osijek, 1991., 201.-219.
- KOLAR, Mira, *Svilarstvo u Hrvatskoj od 18. stoljeća do 1945. godine*, Zagreb, 2007.
- KOLAR, Mira, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*, Slavonski Brod, 2008.

- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića, *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*, Zagreb-Vinkovci, 2000., 143.-174.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Politička pitanja i ideologije u Hrvatskoj od 1790.-1868. (s posebnim osvrtom na hrvatsko-mađarske veze), *Zbornik radova Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918.*, Zagreb, 2004., 217. 209.-222.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Spomenica Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju banu Khuenu Hedervaryju 25. veljače 1884. godine, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 7., Osijek, 2003., 55.-72.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Što se dogodilo s najvećom osječkom bankom poslije 1918. godine? *Osječki zbornik*, br. 22./23., Osijek, 1997., 209.-228.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Utjecaj Prvog svjetskog rata na kretanje stanovništva i stočarstva na području Hrvatske i Slavonije, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 24., Zagreb, 1991., 41.-56.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 127.-141.
- KORSKY, Ivo, *Hrvatski nacionalizam*, II., izdanje, Zagreb, 1991.
- KÓSA, László, *A cultural History of Hungary, In the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Budapest, 2000.
- KOSANOVIĆ, Nikola, Osijek revolucionarnih godina 1848/49., *Osječki zbornik*, br. XVI, Osijek, 1997., 131-170.
- KOSIER, Ljubomir, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije, II. Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd-Zagreb, 1936.
- KOŠ, Julija, *Alef, bet židovstva-pregled u krug židovske povijesti, religije i običaja*, 1999., Zagreb
- KOVAČ, Vlasta, Osječki nadržin dr. Samuel Spitzer i njegovi potomci, *Ha-kol*, 88., travanj-svibanj, 2005., 45.-49.
- KOVAČ, Vlasta, Neobavezne reminiscencije jedne bivše Osječanke, *Ha-kol*, 61.-62.; listopad, 1999., 6.-14.
- Kraljevine Hrvatska i Slavonija na tisućgodišnjoj zemaljskoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896.*, Zagreb, 1896.
- KRAUS, Lavoslav, *Susreti i sudbine*, Osijek, 1973.
- KRAUS, Ognjen, Hugo Spitzer, an Osijek personality, *Voice*, No. 3., Zagreb, 2000., 80.
- KRAUS, Oton, *Židovsko pitanje i sionizam*, Zagreb, 1904.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, Panonija rimska, *RAD Jazu*, knjiga 23., Zagreb, 1873., 86.-158.
- KUŠEN, Dražen, Kulturno-prosvjetne prilike u Virovitičkoj županiji za vrijeme velikog župana J. J. Strossmayera 1861.-1862., *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 23., Osijek, 2007., 213.-221.
- LACKOVIĆ, Zlatko, Židovi u gospodarskom razvoju Osijeka za razdoblje od početaka devetnaestog do kraja dvadesetog stoljeća, *Novi Omanut*, br. 71., srpanj-kolovoz 2005., 1.-3.
- LANDEKA, Marko, Dvjestopedeset godina Virovitičke županije (1745.-1995.), *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 45.-53.
- LAQUEUR, Walter, *A History of Zionism*, New York, 1972.

- LEBL, Jennie, Povijesna traganja, *Bilten*, 12., rujan, 1989., 13.
- LEBL, Ženi, *Da se ne zaboravi*, Beograd, 2008.
- LEBL, Ženi, *Do „konačnog rešenja“ - Jevreji u Beogradu 1521.-1942.*, Beograd, 2001.
- LEBL, Ženi, *Odjednom drukčija, Odjednom druga, sjećanja i zaboravi*, Beograd, 2008.
- LEDERER-LADOR, Željko Josef, Tri fragmenta o cionizmu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, 179-192.
- LEVI-DALE, David (ur.), *Spomenica saveza Jevrejskih opština, 1919.-1969.*, Beograd, 1969.
- LOKER, Cvi, Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 166.-178.
- LOPAŠIĆ, Radoslav, Slavonski spomenici za XVII. viek, Pisma iz Slavonije u XVII. Vieku (1633.-1709.), *Starine*, knjiga XXX., Zagreb, 1902., 1.-176.
- LORKOVIĆ, Mladen, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939. pretisak, 1996.
- LUČEVNJAK, Silvija (ur.), *Židovi u Našičkom kraju*, zbornik radova, Našice, 2011.
- LUKEŽIĆ, Irvin, Radnički pokret u Lazarusovu brodogradilištu, *Dometi*, br. 9, Rijeka, 1998., 493.-500.
- LUKEŽIĆ, Irvin, Židovi na Sušaku, *Sušačka revija*, 26./27., Rijeka, 1999., 109.-129.
- LUKEŽIĆ, Irvin; Lazarusovo brodogradilište, *Sušačka revija*, br. 5., Rijeka, 1994., 37.-45.
- LUKEŽIĆ, Irvin; Lazarusovo brodogradilište, *Sušačka revija*, br. 6.-7., Rijeka, 1994., 63.-70.
- MAHLER, Raphael, *A History of Modern Jewry 1780.-1815.*, London, 1971.
- MALBAŠA, Marija, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb, 1978.
- MARA, *1909.-1984, monografija u povodu 75. obljetnice od osnutka čaraparske radionice*, Osijek 1984,
- MARIJANOVIĆ, Stanislav, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876.-1986.*, Osijek, 1987.
- MARKUS, Tomislav, O nekim pitanjima političke kulture u Banskoj Hrvatskoj 1848.-1849., *Povijesni prilozi*, br. 18., Zagreb, 1999., 89.-120.
- MARTINČIĆ, Julijo, HACKENBERGER, Dubravka, Prerada žita kao dio prehrambene djelatnosti grada Osijeka do 1990. godine, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 13., Osijek, 1997., 45.-52.
- MARTINČIĆ, Julijo, VITEK, Darko, Demografska slika Virovitičke županije 1869., *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23., Osijek, 2007., 187.-200.
- MARTON, Ernő, The Family Tree of Hungarian Jewry - Outline of The History of The Jewish Settlement in Hungary, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 1.-59.
- MATAN, Branko, Povijest u stihovima, *Gordogan*, 11.-14., zima-jesen 2007., 106.-377.
- MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001.
- MAŽURAN, Ive, ADAMČEK, Josip, SRŠAN, Stjepan, VRBOŠIĆ, Josip, MARJANOVIĆ, Stanislav, ŠULJAK, Andrija, BRUNČIĆ, Davor i suradnici, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, zbornik radova, Osijek, 1996.
- MAŽURAN, Ive, Dva porezna popisa Virovitičke županije (cassa domestica) 1759./60. i 1768./9. godine, *Osječki zbornik*, br. 28., Osijek, 2007., 107.-126.

- MAŽURAN, Ive, *Grad i tvrđava Osijek*, Osijek, 2000.
- MAŽURAN, Ive, Građa o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867.-1894., *Građa o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije*, knj. 1., Osijek, 1967.
- MAŽURAN, Ive, *Izveštaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon Osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije knj. 7., Osijek, 1989.
- MAŽURAN, Ive, Osijek u srednjem vijeku, *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 93.-105.
- MAŽURAN, Ive, *Osnivanje Vojne granice u Slavoniji 1702.*, Građivo za povijest Osijeka i Slavonije, knj. XIX., Osijek, 2005.
- MAŽURAN, Ive, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku, knjiga 2., Osijek, 1988.
- MAŽURAN, Ive, Popis stanovništva i njegove imovine u Osijeku 1737. godine, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 2., Osijek, 1982. i 1983., 123.-204.
- MAŽURAN, Ive, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek, 1994.
- MAŽURAN, Ive, Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga, *Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, knjiga 6., Osijek, 1993.
- MAŽURAN, Ive, *Stanovništvo Osijeka 1693.-1703., Liber baptizatorum, copulatorum et mortorum Essekini ab anno 1693. usque ad 1703.*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije knj. 5., Osijek, 1974.
- MAŽURAN, Ive, Turski Osijek (1526.-1687.), *Osječki zbornik*, br. VII., Osijek, 1960., 53.-145.
- MILIČIĆ, Branislav, Nijemci u Osijeku i Đakovštini, *Godišnjak njemačke zajednice/VDG Jahrbuch 2012.*, vol. 19., Osijek, 2012., 273.-277.
- MIŠKOVIĆ, Milorad i STOJNOVIĆ, Lazar, Uloga i značaj organizacije Crvenog križa u Osijeku za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Zbornik radova Prvog simpozija povijesti zdravstvene kulture Slavonije i Baranje*, Osijek, 1982., 154.-166.
- MOAČANIN, Fedor, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., *Arhivski vjesnik*, 35.-36., (1991.-1992.), Zagreb, 1992., 157.-163.
- MOAČANIN, Nenad, *Slavonija i Srijem u razdoblju Osmanske vladavine*, SlavonSKI Brod, 2001.
- MUTAVDJIĆ, Koloman, *Zavičajno pravo*, Zagreb, 1885.
- MUŽIĆ, Ivan, *Masonstvo u Hrvata*, VII. izdanje, Split, 2001.
- Naši veliki pokojnici, *Jevrejski narodni kalendar 1935.-36.*, Beograd-Zagreb, 1936., 33.-34.
- Naši veliki pokojnici, Jubilej dra Huga Spitzera; *Jevrejski narodni kalendar 1935.-36.*, Beograd-Zagreb, 1936., 33.-35.
- NOVAK, Paula, Povijest doma Zaklade Lavoslav Schwarz, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 74.-77.
- NOVOSEL, Filip, Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu Austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, br. 10., SlavonSKI Brod, 2010., 267.-289.
- NJARI, Denis, Demografija Ernestinova od naseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata, *Godišnjak njemačke zajednice/DG Jahrbuch 2012.*, vol. 19., Osijek, 2012., 259.-271.

- NJARI, Denis, *Vladislavci*, Vladislavci, lipanj 2012.
- OBAD, Vlado, Hrvatska moderna u svjedočenjima Vilme Vukelić, *Croatica*, prinosi proučavanju hrvatske književnosti, god. XXII., svezak 35.-36., Zagreb, 1991., 257.-272.
- OBAD, Vlado, Židovi književnici iz starog Osijeka, *Novi Omanut*, br. 2., studeni, Zagreb, 1993., 1.-3.
- Obrt i obrtnici Osječko-baranjske županije 1872.-2007.*, svezak 1., povijest obrtništva, Zagreb-Osijek, 2009.
- ODOR, Imre, Osijek u doba cara i kralja Josipa II. 1786. godine, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 170.-183.
- Opeka*, urednik Marjan Jakšić, Osijek, 1983.
- ORTNER, Stjepan O., *Povijest gradine i trgovišta Krapina*, Zagreb, 1899.
- Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981.
- Osječke gospogje u službi ratne pripomoći 1914.-1918., *Jeka od Osijeka 1918.*, Osijek, 1918., 138.-170.
- OSTAJMER, Branko, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.*, neobjavljeni doktorski rad, Zagreb, 2011.
- OSTAJMER, Branko, Povijesne bilješke o obitelji Selinger, *Scrinia Slavonica*, br. 10., Slavonski Brod, 2010., 290.-340.
- PADOVER, K. Saul, *The Revolutionary Emperor: Joseph II of Austria*, London, 1967.
- PALIĆ, Viktor, Jedna stečajna tražbina židovske bogoštovne općine u Osijeku iz 1896. godine, *Menora*, br. 8./9., Osijek, travanj, 2011., 14.-15.
- PATAI, Raphael, *The Jews of Hungary-History, Culture, Psychology*, Detroit, 1996.
- PATKOVIĆ, Milenko, „Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji“, *Osječki zbornik*, Osijek, br. XI/1967., 185.-215.
- PATKOVIĆ, Milenko, Izbori za Hrvatski sabor 1906. godine u Osijeku i pobjeda politike novog kursa, *Osječki zbornik*, br. XIII., Osijek, 1971., 169.-188.
- PAVIČIĆ, Stjepan, Slavonija u svojem naselnom razvitku od trinaestog stoljeća do danas, *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., 191.-236.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 71.-98.
- PERIĆ Ivo, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, II. svezak: 1868.-1918., Zagreb, 2000.
- PERŠIĆ, Ivan, *1883.-ća, uspomene na predratni Zagreb povodom 50-godišnjice bune radi mađarskih grbova*, Zagreb, 1933.
- PETROVIĆ, Mita, U gornjoj Slavoniji, *Letopis Matice srpske*, knjiga 161., sv. 1., Novi Sad, 1890., 29.-52.; knjiga 162., sv. 2., Novi Sad, 1890., 30.-57.
- PETROVIĆ, Velimir, Esekerski - što je to?, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, VHD Jahrbuch*, 1995., Osijek, 1995., 44.-52.
- PINTEROVIĆ, Danica, Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?, *Osječki zbornik*, br. IX-X., Osijek, 1965., 61.-75.
- PINTEROVIĆ, Danica, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1978.
- PINTEROVIĆ, Danica, Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature, *Osječki zbornik*, br. XI., Osijek, 1967., 23.-65.

- PINTEROVIĆ, Danica, Mursa za dinastije Severa, *Osječki zbornik*, br. VII., Osijek, 1960., 17.-42.
- PINTEROVIĆ, Danica, Mursa, romanizatorsko središte slavonskog i baranjskog dijela Panonije inferior, *Osijek kao polarizacijsko žarište*, Zbornik radova, Osijek, 1981., 73.-85.
- PINTEROVIĆ, Danica, Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Murse i okolice, *Osječki zbornik*, br. VI., Osijek, 1958., 23.-64.
- PLAVŠIĆ, Nikola Atanasijev, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju, u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853.-1903.*, I. dio, Osijek, 1904.
- PLEVNIK, Božo, *Stari Osijek*, Osijek, 1987.
- POLLÁK, Henrik, Adatok a magyar izraeliták statisztikájához, *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre*, Pest, 1848.
- POTREBICA, Filip, Virovitička i požeška županija u zbivanjima 1848.-1849., s posebnim osvrtom na našički kotar, *Našički zbornik*, 1., Našice, 1994., 47.-58.
- Povijest Hrvata od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Knjiga II., Zagreb, 2005.
- POŽAR, Petar, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split, 2001.
- PREDOJEVIĆ, Željko, Ove i one osječke kavane, za ove i one Osječane u drugoj polovici 19. stoljeća, *Hrvatski bez kompleksa: Jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću*, Pečuh, 2011., 156.-171.
- RADER, MARCUS Jacob, *The Jew in the Medieval World, A source Book: 315-1791*, Cincinnati, 1990.
- RADIĆ, Stjepan, *Hrvatski pokret godine 1903.-politička rasprava*, Allgheny, 1903.
- RADMAN Ljuba, „Pregled razvoja osječkih gimnazija od 1729. do 2000. godine“, *Gimnazije u Osijeku, ravnatelj, profesori i maturanti 1729.-2000.*, knjiga 5., Zagreb-Osijek, 2001., 9.-17.
- Rat s Magjarima godine 1848.-9.*, Zagreb, 1902.
- RIMAC, Marko, Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine, *Zbornik odsjeka povijesnih znanosti Zavoda pov. druž. znan. HAZU*, vol. 25., Zagreb, 2007., 225.-294.
- RODA, RODA, *Pripovijesti iz Slavonije*, odabrao i s njemačkog preveo Vlado Obad, Zagreb, 1998.
- RONČEVIĆ, Melita, Stečajni zakoni iz 1853. i 1897. godine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 7., Osijek, 2003., 25.-35.
- ROZENBLIT, L. Marsha, *Reconstructing a National Identity-The Jews of Habsburg Austria during World War I*, Oxford, 2001.
- SABOLOVIĆ-KRAJINA, Dijana, Vjerske zajednice i vjeroispovijesti na koprivničkom području, *Podravski zbornik*, br. 17., Koprivnica, 1991., 15.-165.
- Samuel Spitzer, *Bilten*, 13., siječanj 1990. 3.
- SCHEIBER, Alexander, *Jewish inscriptions in Hungary - From the 3rd Century to 1686.*, Budapest, 1983.
- SCHORSKE, E. Carl, *Beč krajem stoljeća*, Zagreb, 1990.
- SCHWARZ Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. stoljeću, Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, god. IV., Zagreb, 1902., 189.-192.

- SCHWARZ, Gavro, *Povijest zagrebačke židovske općine, od osnutka do 50-ih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1939.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj - Iz starina zagrebačke općine (1806.-1845.), *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, god. V., Zagreb, 1903., 89.-104.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj - Krvna osvada i drugi podaci, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, god. X., Zagreb, 1908., 37.-40.
- SCHWARZ, N., Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, *Ha-kol*, 61.-62., listopad, Zagreb, 1999., 3.-5.
- SCHWARZ, N., Nešto iz povijesti Židovske bogoštovne općine u Osijeku, *Jevrejski almanah za godinu 5688.*, (1927.-1928.), Vršac, 1927., 193.-196.
- SCHWARZ, Nathan, *Zur Geschichte der israelitischen Cultusgemeinde Essek, Upravni izvještaj predstojništva izraelitičke bogoštovne obćine u gornjem Osijeku za godine 1897., 1898., 1899.*, Osijek, 1900.
- SCHWENDEMANN, UZELAC Stribor, *Leksikon smrti*, Slavonski Brod, 2011.
- SEKULIĆ, Ante, *Hrvatski baranjski mjestopisi, povijest hrvatskih imena mjesta u Baranji*, Zagreb, 1996.
- SEKULIĆ, Ante, Ugarska velikaška obitelj Esterházy u hrvatskoj povijesti, *Kaj*, br. 5.-6., Zagreb, 1992., 43.-52.
- SETON-WATSON, H., *Nacije i države*, Zagreb, 1980.
- SHAPIRA, Anita, *Land and Power, The Zionist Resort to Force, 1881-1948*, Oxford, 1992.
- SINGER, Slavica, Novčarstvo u Osijeku od 1850. do 1996. godine, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 187.-204.
- SINGER, Slavica, TURKALJ, Željko, Industrija grada Osijeka od 1850. do 1996., *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 131.-185.
- SLADOVIĆ, Eugen, *Ženidbeno pravo* (tiskano kao rukopis), Zagreb, 1925.
- SMREKAR Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, knjiga I.*, 1899.
- SRŠAN Stjepan, Najstarija zanimanja u Osijeku, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 3., Osijek, 1995., 189.-194.
- SRŠAN Stjepan, Osijek 1848./1849., *Zbornik radova Hrvatska 1848. i 1849.*, Zagreb, 2001., 235.-252.
- SRŠAN Stjepan, *Osijek, kulturno-povijesni vodič*, Osijek, 2000.
- SRŠAN Stjepan, Stanovništvo Osijeka i njegovo ekonomsko stanje 1828. godine, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae*, vol. 17., Zagreb, 1990., 33.-117.
- SRŠAN, Stjepan (prev. i prir.), *Stanovništvo i gospodarstvo Baranje 1766. i 1824. godine*, Osijek, 2002.
- SRŠAN, Stjepan (prev. i prir.), *Zapisnik poglavarstvenih odluka slobodnog i kraljevskog grada Osijeka od 30. kolovoza do zadnjeg dana prosinca 1809. godine po političkim i gospodarstvenim predmetima*, Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije knj. XXIV., Osijek, kolovoz, 2009.
- SRŠAN, Stjepan (prir.), *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, Osijek, 2000.

- SRŠAN, Stjepan (ur.), *Spomenica rkt župe Sv. Mihaela arkandela u Osijek u Nutarnjem gradu 1904.-1934.*, Osijek, 2009.
- SRŠAN, Stjepan i MATIĆ, Vilim (prir.), *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, Osijek, 2003.
- SRŠAN, Stjepan, *Baranja 1785. godine*, Osijek, 1999.
- SRŠAN, Stjepan, *Baranja*, Matica Hrvatska, Osijek, 1993.
- SRŠAN, Stjepan, *Biografije učitelja i profesora osječkih gimnazija i srednjih škola od 1855. do 1945. godine*, Osijek, 2009.
- SRŠAN, Stjepan, ĐUKIĆ, Marko, *Povijest Crvenog križa u Osijeku*, Osijek, 2003.
- SRŠAN, Stjepan, *Gospodarstvo Osijeka od prvog spomena imena Osijek 1196. do 1850. godine*, *Gospodarstvo Osijeka 1196.-1996.*, Zbornik radova, Osijek, 1998., 13.-60.
- SRŠAN, Stjepan, *Hrvatsko obrtničko pjevačko i glazbeno društvo „Zrinski“ 1896.-2006.*, Osijek, 2007.
- SRŠAN, Stjepan, Inkorporacija Srijema i donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja Matice Hrvatske-Vinkovci*, br. 12. za godinu 1994., Vinkovci, 1995., 65.-82.
- SRŠAN, Stjepan, *Izvori za povijest zdravstva Osijeka i Hrvatske 1874.-1923.*, Osijek, 1997.
- SRŠAN, Stjepan, *Kako je Osijek 1809. postao slobodan i kraljevski grad*, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 10., Osijek 2009./2010., 15.-34.
- SRŠAN, Stjepan, *Kotar Osijek 1786. godine*, Grada za povijest Osijeka i Slavonije knj. XIII., Osijek, 2002.
- SRŠAN, Stjepan, *Osijek na prekretnici sredinom 19. stoljeća*, *Privreda*-časopis za privredna pitanja Slavonije i Baranje, br. 2., travanj-lipanj, Osijek, 1991., 83.-87.
- SRŠAN, Stjepan, *Osječka gimnazija od 1729. do 1945.*, *Gimnazije u Osijeku (1729.-1995.)*, Osijek, 1996., 15.-26.
- SRŠAN, Stjepan, *Osječka groblja*, Osijek, 1996.
- SRŠAN, Stjepan, *Osječki dnevnik Sebastijana Karla Redlsteina 1804.-1832.*, Osijek, 1997.
- SRŠAN, Stjepan, *Osječki ljetopis 1686.-1945.*, Osijek, 1993.
- SRŠAN, Stjepan, *Popis domaćinstava Gornjeg i Donjeg Osijeka 1762.*, godine njihovog zemljišta i podavanja, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 5., Osijek, 1987., 7.-32.
- SRŠAN, Stjepan, *Popis grada Osijeka 1828. godine*, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 4., Osijek, 1985., 133.-154.
- SRŠAN, Stjepan, *Povijest Osijeka*, sažeti pregled, *Povijesni arhiv u Osijeku*, Osijek, 1996.
- SRŠAN, Stjepan, *Povijest osječkih udruga i klubova*, Osijek, 1994.
- SRŠAN, Stjepan, *Pravo glasa u skupštini Virovitičke županije*, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 3., Osijek, 1995., 199.-202.
- SRŠAN, Stjepan, *Slavonija i Srijem 20-ih i 30-ih godina 18. stoljeća*, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 7., Osijek, 1990., 77.-98.
- SRŠAN, Stjepan, *Slavonska industrija i obrti početkom druge polovice 19. stoljeća*, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, br. 4., Osijek, 1997., 184.-216.

- SRŠAN, Stjepan, *Slobodni i kraljevski grad Osijek 1809./Libera regiaque civitas Esseke 1809.*, Osijek, 2009.
- SRŠAN, Stjepan, *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj*, Osijek, 1998.
- SRŠAN, Stjepan, Zaslужni osječki građani krajem 19. stoljeća, *Revija*, Osijek, br. 2., rujan-listopad, 1990., 57.-72.
- STANIĆ, Brankica, O memoarima Vilme Vukelić, *Kolo*, 4., zima, Zagreb, 1999., 270.-279.
- Sto godina osječkog slikarstva 1850.-1950.*, Osijek, 1950.
- STRECHA, Mario, Sve za vjeru i domovinu - idejna strujanja u katolicizmu u banskoj Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća, *Croatia Christiana Periodica*, 38, Zagreb, 1995., 73.-132.
- STRECHA, Mario, To je na svaki način pravi škandal“, Prilog poznavanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 219.-236.
- SZABO, Agneza, Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.-1910., *Naše teme*, 33 (7.-8.), Zagreb, 1989., 2128.-2138.
- SZABO, Agneza, Osnivanje i razvoj novčanih zavoda u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj 1846.-1880., *Historijski zbornik*, XXXVIII (1), Zagreb, 1985., 31.-73.
- SZABO, Agneza, Židovi i proces modernizacije građanskog društva u Hrvatskoj između 1873. i 1914. godine, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 142.-155.
- SZABO, Agneza, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850.-1880., *Historijski zbornik*, god. XL., Zagreb, 1987., 167.-223.
- SZABO, Agneza, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, I., Zagreb, 1987.
- ŠALIĆ, Tomo, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002.
- ŠIDAK, Jaroslav, Revolucija godine 1848.-49., *Historijski zbornik*, god. I., Zagreb, 1948., 25.-42.
- ŠIK JEHUDA, Morenu Arje, O obiteljskim imenima Jevreja u Jugoslaviji, *Jevrejski narodni kalendar*, Beograd-Zagreb, 1935.-1936., 128.-141.
- ŠIK, Lavoslav, Cijonizam i patriotizam, *Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja Bar Giora*, Beč, 1903-1904.
- ŠIK, Lavoslav, O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji, *Jevrejski almanah*, 1925.-1926., Vršac, 1926., 89.-101.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Zagreb, 1997.
- ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Zdenka, Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919.-1941., *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2-3, Zagreb 1993., 225.-243.
- ŠIŠIĆ, Ferdinand, *Županija Virovitička u prošlosti*, Osijek, 1896., 103.-120.
- ŠKORIĆ, Drago, Uloga povratnika iz ruskog zarobljeništva u razvoju događaja u Hrvatskoj potkraj godine 1918., *Starine*, knjiga 46., Zagreb, 1956., 7.-22.
- ŠÖMEN, Branko, *Povijest slobodnog zidarstva u Hrvata - Stup MUDROST*, Profil, Zagreb, 2013.
- ŠOSBERGER, Pavle, *Jevreji u Vojvodini, Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja*, Novi Sad, 1998.

- ŠOSBERGER, Pavle, *Novosadski Jevreji-iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*, Novi Sad, 1988.
- ŠURMIN, Đuro, *Hrvatski preporod, I. (od godine 1790. do 1836.)*, Zagreb, 1903. i II. (od godine 1836.-1843.), Zagreb, 1904.
- ŠVAJČER, Jožef, Kretanje brojnog stanja prve verske opštine u županiji Baranja - u Dardi, *Jevrejski almanah*, 1965.-1967., Beograd, 77.-83.
- ŠVAJČER, Oto, Osječko slikarstvo između dva rata (1918.-1940.), *Radovi Instituta za povijesti umjetnosti*, 16./1992., 217.-225.
- ŠVAJČER, Oto, Sigmund Landsinger, biografski osvrt na razdoblje do 1896. godine, *Radovi Instituta za povijesti umjetnosti*, 8., Zagreb, 1984., 83.-88.
- ŠVAJČER, Otto, Slikarske radionice i crtačke škole u Osijeku u XIX i na početku XX st., *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 2., Osijek, 1982. / 1983., 205.-215.
- ŠVOB, Melita, Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima), *Migracije u Hrvatskoj-regionalni pristup*, Zagreb, 1998., 171.-207.
- ŠVOB, Melita, BRČIĆ, Carmen, PODGORELEC, Sonja, Židovi u Hrvatskoj, *Migracijske teme*, br. 10., Zagreb, 1994., 55.-84.
- ŠVOB, Melita, *Židovi u Hrvatskoj-židovske zajednice*, (I, II,) drugo nadopunjeno izdanje, Zagreb, 2004.
- ŠVOB, Melita, *Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, Zagreb, 2010.
- ŠVOGER, Vlasta, Zagrebački liberalni tisak o preobrazbi hrvatskog gospodarstva i izgradnji modernog kapitalističkog gospodarskog sustava 1848.-1852., *Povijesni prilozi*, vol. 28., Zagreb, 2005., 173.-197.
- The seventeenth century Hebrew book: An abridged Thesaurus*, 2. vol., by. Marvin, J. Heller, 2010.
- TIMET, Tomislav, Razvitak hipotekarnih i komunalnih zajmova klauzuliranih za izdane hipotekarne založnice i komunalne zadužnice kod novčanih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, 1967., 143.-268.
- TOŠ, Marijan, Tragovi slovenskih Židova, *Novi Omanut*, br. 107., rujan-listopad, 2011., 8.-9.
- VIDMAR, I. Josip, Prilozi građi za povijest 1917.-1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, I., Zagreb, 1958., 11.-173.
- VINAJ, Marina, *Povijest osječkih novina 1848.-1945.*, prosinac, Osijek, 1998.
- VITEK, Darko, Pravni položaj Osijeka u XVIII. stoljeću, *Scrinia Slavonica*, br. 5., Slavonski Brod, 2005., 99.-114.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, Obilježja demografskog razvoja Hrvatske i Slavonije 1860.-1918., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 31., Zagreb, 1998., 41.-53.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, *Stanovništvo Banske Hrvatske*, Zagreb, 2009.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.); *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 99.-112.
- VRBOŠIĆ, Josip, Povijesni kontekst nastanka instituta slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809., *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 26., Osijek, 2010., 9.-21.
- VUKELIĆ, Vilma, *Tragovi prošlosti (memoari)*, Zagreb, 1994.

- VUKELIĆ, Vilma, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, Zagreb, 2003.
- VUKELIĆ, Vilma, *U stiješnjanim granicama*, Osijek, 1997.
- WEBER, J., *Katekizam katoličkog ženitbenoga prava*, Sarajevo, 1886.
- WESZPRÉMY, Kálmán, A Magyarországi Zsidóságról, *A magyarországi Zsidók statisztikája*, Debreczen, 1907.
- WIDDER, Roland, Die Esterházy'schen „Siebengemeinden“, *Die Fürsten Esterházy, Magnaten, Diplomaten & Mäzen*, Eisenstadt, 1995., 156.-171.
- Zaslužni hrvatski veterinari*, II., uredili Hrvoje Gomerčić i Vesna Vučevac-Bajt, Zagreb, 2003.
- ZEC, Daniel, Nepoznato djelo Roberta Frangeša Mihanovića u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33./2009., 241.-250.
- Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, prigodom proslave 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva, Zagreb, 1925.
- ZORGBIBE, Charles, *Theodor Herzl, L' aventurier de la terre promise*, Paris, 2000.
- ZORIČIĆ, Milovan, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883.
- ZORIČIĆ, Milovan, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885.
- Židovi fotografi*, katalog izložbe, Zagreb, 2004.
- Židovi na tlu Jugoslavije*, Katalog izložbe, Zagreb, 1988.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, „Gombalaštvo i sokolstvo u gradu Osijeku“, *Povijest sporta grada Osijeka 1784. – 1996.*, Osijek, 1998., 31-34.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Od srednjeg vijeka do pripojenja gradu, *Retfala*, Osijek, 2000.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Osječka sjećanja i svaštice (20. stoljeće)*, II. dio., Osijek, 2008.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Svaštice iz staroga Osijeka*, Osijek, 1997.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, „Prvi sportovi u Osijeku – Streljaštvo“, *Povijest sporta grada Osijeka 1784. – 1996.*, Osijek, 1998.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Gospodarstvo u Osijeku i Vukovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Istočna Hrvatska: Osijek-Vukovar-Ilok*, zbornik radova, Osijek, 2002., 63.-73.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Multietničke značajke demografskih kretanja Osijeka i okolice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, *Časopis za suvremenu povijest*, 33., br. 2., Zagreb, 2001., 476.-493.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Od vodenica na Dravi do osječkih (paro)milnova, (Osvrt na prijelaz obrta u industriju - 19. i prva polovica 20. stoljeća) *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 25., Zagreb-Osijek, 2009., 87.-102.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, I. dio., Osijek, 2009.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Osječka sjećanja, Njihov život u našem sjećanju*, II. dio, Osijek, 2011.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Osječke kavane, *Hrvatska revija*, 4., Zagreb, 2003., 19.-23.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Osječke kavane, *Matica*, br. 4., 2003., 19.-23.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Retfala*, Osijek, 2000.

- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *S tradicionalnih na nove puteve, trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od 1868. do 1918.*, Osijek, 1999.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Sajmovi i gospodarske izložbe grada Osijeka na prijelazu 19. u 20. stoljeće, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, sv. 13., Osijek, 1997., 53.-60.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek, 2006.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća*, *Osječki zbornik*, br. XXVIII, Osijek, 2007., 161.-170.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Osijek, 1996.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Židovi u Osijeku (1918.-1941.)*, Osijek, 2005.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu dva stoljeća (1868.-1914.), *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 428.-434.
- ŽUGIĆ, Tomislav, MILIĆ Miodrag, *Jugoslaveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941-1945.*, Beograd, 1989.
- ŽUPAN, Dinko, Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, br. 9., Slavonski Brod, 2009., 232.-256.
- ŽUPAN, Dinko, Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.-1900.), *Scrinia Slavonica*, br. 5., Slavonski Brod, 2005., 366.-383.

Životopis autorice

Ljiljana Dobrovšak rođena je 13. ožujka 1971. godine u Zagrebu. Osnovnu je školu polazila u Zagrebu od 1977. do 1986., a od 1986. do 1990. Pedagoški obrazovni centar „Bogdan Ogrizović“, (danas gimnazija Tituša Brezovačkog na Gornjem gradu). Od 1990. do 1992. studirala na Učiteljskoj akademiji (tada Pedagoška akademija) u Zagrebu, smjer predškolski odgoj koji je s uspjehom završila. Nakon akademije studirala je od 1992. do 1997. na Odsjeku za povijest, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na jednopredmetnoj povijesti, gdje je diplomirala 14. listopada 1997. s temom: *Židovi u hrvatskim zemljama za revolucije 1848./1849.* Tijekom 2000. godine zaposlila se kao znanstveni novak-asistent u Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u Zagrebu na projektu dr. sc. Dragutina Pavličevića *Hrvati u okolnim zemljama* (1996.-2002.), pa *Hrvati kao dio multikulturalnog identiteta okolnih zemalja* (2002.-2006.) i sada kao *Manjine u Hrvatskoj i Hrvati u okolnim zemljama: povijesni identiteti* (2007.-). U međuvremenu je magistrirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na Odsjeku za povijest, 10. ožujka 2003. s temom: *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (Za vrijeme Dreyfusove afere od 1894.-1899.)* pod mentorstvom prof. emeritus dr. sc. Mirjane Gross. Doktorsku disertaciju pod naslovom: *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783.-1873.)* obranila 4. svibnja 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U znanstveno zvanje znanstvenog suradnika izabrana je 2007. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 2011. izabrana je u naslovno zvanje docenta na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Studijski je boravila u Budimpešti više puta od 2000. do 2008. godine, konzultirajući u arhivima i knjižnicama povijesnu građu i raspoloživu literaturu. Za potrebe istraživanja povijesti Židova u Hrvatskoj dobila tri inozemne stipendije za Budimpeštu od CEEPUS-a (Budimpešta, 2004.), Vlade Republike Mađarske (Budimpešta, 2005.) i Rotschild Foundation iz Engleske (Budimpešta, 2008.). Aktivni je član Kulturnog društva „Miroslav Šalom Freiburger“, Zagreb i članica je uredništva lista „Novi Omanut-New Omanut“. Od 2009. godine je član uredništva „Društvenih istraživanja“. Jedan je od članova Upravnog odbora „Društva za hrvatsku povjesnicu“ iz Zagreba. Tajnica je Društva za ekonomsku povijest i ekohistoriju i potpredsjednica društva AIESEE (Association Internationale d' Etudes du Sud Est Europeen) iz Zagreba.

Suurednik je dvaju zbornika: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva* i *Identitet Istre, ishodišta i perspektive* te je objavila 25 znanstvenih radova i 20 preglednih članaka.

Objavila je veći niz drugih napisa, raznih prikaza, osvrti i predstavljanja knjiga u znanstvenim i stručnim časopisima i ostalim publikacijama. Dosada je sudjelovala (s priopćenjem) na 24 domaća i 15 međunarodnih znanstvenih skupa, konferencija, simpozija, seminara i kolokvija.

Bavi se pretežno poviješću Židova u 18. i 19. stoljeću, te poviješću manjina u Hrvatskoj.

Kazalo zemljopisnih imena

Aljmaš, 27, 36, 37, 51, 86, 105, 106, 107, 109, 162, 214, 306, 309, 334

Arabija, 16

Austrija, 11, 12, 14, 19, 31, 33, 34, 37, 69, 70, 89, 90, 91, 101, 117, 119, 151, 314, 321, 340, 343

Bačka, 17, 26, 31, 36, 43, 46, 230, 263, 324, 337, 371, 373, 374

Bačko Petrovo Selo, 17

Baja, 56

Bakar, 36, 115

Banat, 35, 70, 72, 148, 263, 346, 363

Bara, 106, 294

Baranja, 17, 23, 26, 27, 36, 37, 38, 41, 42, 46, 47, 49, 62, 63, 65, 82, 103, 126, 129, 175, 263, 281, 292, 298, 301, 306, 318, 320, 334, 357, 359, 361, 366, 368, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383

Barcs, 138, 311, 357

Basel, 153, 154, 188, 189, 193, 195, 202, 308, 318, 321, 397

Bavarska, 19

Beč, 17, 28, 62, 63, 70, 71, 83, 86, 89, 90, 126, 137, 148, 150, 152, 154, 155, 156, 181, 188, 189, 190, 191, 195, 198, 201, 228, 247, 261, 275, 284, 304, 305, 306, 308, 311, 312, 313, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 348, 351, 352, 355, 356, 358, 361, 363, 380, 382

Beograd, 5, 6, 10, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 35, 37, 70, 166, 188, 194, 203, 206, 207, 255, 288, 292, 316, 317, 330, 331, 349, 354, 355, 356, 361, 362, 363, 364, 368, 370, 371, 373, 375, 376, 378, 382, 383, 385

Bereg, 64

Bihar, 64

Bijeljina, 198

Bijelo Brdo, 36, 37, 106, 107, 109, 162, 214

Bikara, 33, 78, 237, 269

Bizovac, 105, 106, 107, 109, 161, 214, 294

Boldogasszony/Frauenkirchen, 37

Bonn, 118

Bonyhád, 263

Borovo, 36, 37

Borsod, 64, 309, 310

Bračevci, 293

Brčko, 17, 142, 326

Breslau, 189

Breznica, 294

Brno, 31, 332

Brod na Savi, 17, 20, 21, 105, 116, 150, 191, 193, 207, 208, 209, 255, 256, 264, 319, 345, 349, 361, 369

Bruxelles, 120, 346

Budim, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 24, 31, 351

Budimci, 161, 162

Bukovina, 279

Burgenland, 37, 340, 347

Celje, 14

Celovec, 14

Cirjakova šuma, 29

Crnac, 293

Csanád, 64

Czernahora, 80, 350

Čepin, 27, 30, 36, 37, 51, 69, 78, 86, 105, 106, 107, 109, 156, 160, 161, 162, 214, 235, 293, 318, 327, 337, 347

Češka, 304, 319, 320, 326, 338, 343

Dalj, 27, 36, 37, 78, 86, 105, 106, 107, 109, 156, 160, 161, 162, 214, 219, 283, 293, 294

Dalmacija, 9, 208

Darda, 37, 38, 40, 42, 49, 57, 228, 62, 77, 78, 145, 263, 266, 268, 306, 307, 309, 319, 330, 334, 336, 342, 347, 383

Deutschkreuz, 37

Donji grad, 17, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 61, 73, 83, 84, 86, 89, 103, 104, 118, 122, 123, 124, 126, 129, 135, 136, 140, 141, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 167, 168, 169, 171, 177, 178, 214, 218, 223, 224, 225, 227, 229, 231, 232, 237, 238, 243, 244, 250, 251, 269, 299, 316, 317, 320, 326, 328, 330, 331, 341, 354, 364, 396, 397, 398

Donji Miholjac, 17, 74, 78, 86, 104, 108, 109, 155, 156, 160, 163, 214, 293, 334, 354, 360

Dopsin, 36, 37, 51, 69, 86, 106, 294, 323

Drava, 301, 302, 303, 344, 357

Drenje, 14

Drina, 279

Drinopolje, 17

Dubrovačka Republika, 16

Dunav, 9, 11, 20, 25, 127, 336

Đakovo, 27, 29, 45, 48, 52, 53, 65, 72, 73, 74, 86, 87, 104, 105, 106, 108, 109, 117, 163, 185, 188, 189, 200, 206, 208, 209, 214, 219, 283, 290, 308, 309, 310, 317, 322, 330, 345, 354, 355, 369, 371

Đurđenovac, 163, 354

Đurđevac, 87

Erdelj, 35, 91, 265
Erdut, 27, 36, 37, 51, 86, 105, 106, 107, 109, 162, 214
Ernestinovo, 106, 107, 109, 161, 214, 309, 325
Europa, 9, 15, 16, 19, 38, 65, 95, 127, 128, 182, 189, 195, 199, 263, 302, 342, 352, 397
Feričanci, 27
Francuska, 12, 184
Frankfurtu na Odri, 154, 321
Galicija, 34, 47, 57, 188, 263, 279, 317, 334
Gorizia, 279
Gorlicz, 279
Gornji grad, 17, 22, 23, 27, 28, 31, 32, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 60, 63, 68, 73, 76, 77, 83, 86, 88, 89, 95, 103, 104, 110, 118, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 140, 141, 146, 148, 156, 158, 165, 166, 168, 169, 171, 175, 177, 178, 180, 181, 195, 214, 217, 228, 229, 230, 231, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 254, 272, 298, 299, 304, 306, 311, 316, 320, 323, 326, 329, 334, 351, 353, 354, 356, 357, 386, 396, 398
Gradec, 15, 32, 36, 133, 346, 366, 372
Gradiška, 20, 21, 27, 87, 185
Graz, 23, 31, 189, 191, 316, 322, 329, 341, 344, 348, 356, 358
Győr, 32
Haag, 189, 254
Hidas /Hidaš, 56, 264, 309, 310, 326, 327
Hrastin, 36, 37, 51, 105, 106, 107, 109, 214, 293
Hrvatska, 3, 5, 6, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 52, 53, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 168, 169, 171, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 219, 225, 227, 230, 233, 235, 236, 237, 239, 250, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 271, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 397
Hrvatsko Zagorje, 368
Ilok, 17, 72, 136, 145, 185, 313, 385
Ischl, 198, 357
Istanbul, 13, 16
Italija, 19, 234, 263, 277, 279, 285, 322, 330, 339
Ivandvor, 141, 312
Ivanić, 115
Ivanovac, 86, 106
Jugovo Polje, 27
Kanjiža, 24, 358
Keszthely/Blatenski, 79, 349
Kišinjev, 154, 182, 199, 259, 321
Kiskörös, 56
Kismarton /Željezno/Eisenstadt, 13, 35, 37, 38, 56, 367, 384
Kittsee/ Köpcsény, 37
Klek, 279
Köln, 209, 235, 253, 255, 359, 361
Komárom, 56
Koprivna, 36, 37, 86, 105, 106, 107
Korođ, 27
Koška, 161, 162, 214
Kranjska, 11, 14
Krassó, 64
Kravice, 36, 332
Krf, 20
Kutjevo, 15
Lakenbach /Lakompak, 37
Laskafeld / Čeminac 56
Laslovo, 27, 36, 37, 51, 86, 105, 106, 107
Leipzig, 31, 33, 35, 95, 305, 361, 367
Lipik, 262
Lodomerija, 34
London, 19, 33, 188, 189, 274, 319, 368, 376, 378
Mađarska, 8, 13, 15, 16, 20, 24, 28, 31, 33, 35, 36, 37, 50, 228, 65, 66, 68, 69, 72, 80, 86, 90, 92, 126, 132, 152, 184, 190, 211, 263, 264, 266, 268, 275, 298, 309, 310, 320, 321, 326, 327, 330, 333, 343, 345, 346, 349, 355, 358, 359, 360, 372, 386
Maribor, 14, 15, 357
Marijanci, 69
Mattersdorf, 37
Mikulov, 18
Mitrovica, 25, 26, 116, 190

Mogocs, 264
Mohač, 335
Mohačko polje, 11, 15
Monoštor, 37, 56, 335
Moravska, 31, 34, 37, 72, 80, 275, 341, 350
Moson / Mošon, 37
Mursa, 3, 7, 8, 9, 77, 225, 252, 379, 396
Nagykanizsa, 263
Nagymarton, 13, 37
Našice, 27, 44, 64, 65, 66, 72, 74, 78, 86, 104, 105, 106, 108, 109, 162, 163, 198, 214, 219, 323, 345, 354, 360, 369, 376, 379
Našički kotar, 48, 49, 52, 53, 78, 345, 369, 376
Negoslavci, 46
Nikolsburg, 18, 31
Njemačka, 28, 31, 36, 61, 63, 86, 95, 113, 114, 115, 122, 151, 156, 175, 184, 279, 305, 328, 333, 336, 355, 359, 366, 371, 372, 379
Nögrad, 64
Novi grad, 8, 23, 27, 43, 46, 49, 86, 88, 104, 122, 126, 138, 156, 157, 158, 177, 178, 214, 218, 228, 244, 286
Novi Sad, 8, 17, 22, 25, 27, 36, 43, 56, 129, 130, 275, 292, 310, 311, 345, 355, 370, 371, 373, 374, 379, 383
Orahovica, 27, 44, 63, 78, 156, 160, 163, 214, 324, 325, 354, 360, 366
Orlovnjak, 106, 294
Osiijek, 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 396, 397, 398
Osječka županija, 72, 73, 74
Osječki kotar, 36, 40, 41, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 72, 105, 106, 107, 108, 110, 161
Pakrac, 148
Palanka, 57, 313, 337
Palestina, 14, 154, 187, 188, 189, 202, 253, 288, 291, 295, 296, 321, 359
Pečuh, 17, 37, 38, 42, 43, 56, 126, 163, 315, 321, 335, 340, 354, 355, 361, 379
Perzija, 16, 271
Petrijevci, 105, 106, 107, 109, 161, 214, 294
Petrovaradin, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 116
Petrovaradinski Šamac, 22
Podgorač, 27, 78, 86, 141, 156, 160, 162, 312, 345, 360
Podgrađe, 17
Podravina, 14
Podravlje, 23
Podunavlje, 22, 23, 31, 370, 371
Poganovci, 161, 162
Posavina, 31
Poszony / Požun, 11, 12, 13, 37, 43, 67, 351
Požeška županija, 36, 41, 64, 69, 75, 87, 105, 293, 360
Požeški sandžak, 15
Požunska županija, 26, 356
Przemyśl, 279
Ptuj, 14, 15
Radgona, 14
Rajnska oblast, 14
Razendorf, 22
Retfala, 27, 36, 37, 40, 44, 45, 46, 48, 51, 228, 74, 86, 105, 106, 107, 109, 131, 158, 214, 263, 314, 320, 336, 384, 385
Rijeka, 36, 86, 188, 208, 209, 239, 256, 308, 376
Rim, 8, 270, 333
Rišon le-Cion, 187
Rohoncz, 25, 28, 29, 30
Rusija, 154, 174, 182, 187, 188, 199, 202, 204, 263, 277, 321, 341

Sarajevo, 16, 18, 20, 22, 118, 198, 200, 201, 209, 255, 256, 261, 263, 265, 277, 315, 320, 345, 368, 384
Sarvaš, 36, 37, 44, 45, 46, 48, 86, 105, 106, 107, 108, 109, 162, 214, 305, 316
Sava, 9, 17, 20, 192, 208, 255, 319, 320, 349
Segedin, 17, 25
Seleš, 141, 294
Senj, 82, 115
Siget, 24
Siklós /Šikloš, 30, 128, 263, 312, 323
Slankamen, 21
Slatina, 86, 104, 108, 109, 214
Slavonija, 3, 5, 6, 10, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 124, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 153, 155, 168, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 200, 202, 203, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 216, 225, 226, 227, 235, 236, 237, 239, 254, 255, 256, 263, 265, 266, 275, 277, 279, 280, 281, 292, 293, 298, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 319, 321, 323, 324, 325, 328, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 344, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 358, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386
Slavonska Krajina, 24
Slovačka, 141, 263, 307, 308, 312, 319, 320, 323, 324, 325, 328, 330, 331, 338, 339, 346, 358
Soča, 279
Solun, 16, 19
Somogy, 26, 64, 330, 331, 332, 343, 346, 347
Sopje, 293
Sopron, 13, 31, 37
Srbija, 17, 190, 191, 202, 207, 255, 257, 275, 279, 280, 285, 291, 295
Srijem, 17, 21, 22, 27, 31, 36, 39, 62, 66, 68, 72, 183, 225, 226, 323, 351, 365, 366, 374, 377, 378, 381, 382
Srijemska Mitrovica, 316
Srijemska županija, 32, 46, 72, 87, 91, 298, 360
Stanislavov, 284
Stupava, 22
Szántó, 56
Székesfehérvár, 13
Szekszárd, 162, 354
Szepes, 64
Szigetvár, 263
Šabac, 17
Štajerska, 11, 14, 15
Tenja, 36, 37, 51, 86, 105, 106, 107, 109, 161, 162, 214, 293, 294, 307, 311, 316, 326, 327, 332, 334, 354, 357
Tisa, 25, 316
Tolna, 31, 43, 162, 304, 317, 331, 332, 343, 354
Tomašanci, 29
Tordinci, 28
Tornontál, 64
Trst, 31, 85, 263
Turóc, 64
Turska, 16
Tvrđa, 8, 9, 17, 23, 27, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 41, 43, 44, 46, 49, 67, 68, 73, 86, 95, 104, 118, 122, 126, 131, 147, 156, 158, 177, 179, 214, 293, 341, 352, 354, 365
Ugarska, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 46, 47, 50, 52, 53, 55, 62, 64, 69, 70, 87, 90, 91, 117, 119, 120, 136, 172, 174, 182, 183, 190, 209, 210, 211, 265, 277, 279, 293, 296, 298, 299, 307, 311, 314, 321, 329, 362, 363, 369, 375, 380, 397
Valpovo, 27, 48, 52, 55, 69, 74, 78, 86, 105, 106, 107, 109, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 214, 235, 333, 353, 354, 356
Varaždin, 32, 36, 105, 116, 148, 191, 338, 342, 358
Varaždinska županija, 35, 63, 64
Varoš, 22
Vas, 28, 37
Veliki Kozar, 42
Veliki Siget, 56, 332
Venecija, 20, 31
Veszprém, 22, 346
Vinkovci, 23, 27, 30, 66, 101, 117, 142, 146, 190, 191, 203, 206, 208, 209, 305, 319, 348, 362, 365, 366, 368, 375, 381, 382
Virovitica, 17, 27, 39, 44, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 86, 104, 108, 109, 146, 163, 198, 209, 214, 256, 304, 308, 316, 317, 326, 338, 339, 348, 354, 356, 360, 367
Virovitička županija, 27, 28, 29, 30, 32, 35, 36, 39, 40, 41, 44, 46, 48, 53, 55, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 80, 86, 87, 104, 105, 108, 109, 110, 120, 226, 229, 293, 349, 360, 362, 367, 371, 376, 377, 379, 382, 383

Voćin, 27

Vojna krajina, 23, 27, 63, 64, 87, 104, 377

Vršac, 7, 8, 14, 23, 28, 240, 325, 328, 329, 344, 369, 380, 383

Vukovar, 46, 72, 73, 74, 79, 91, 136, 153, 188, 198, 263, 282, 304, 305, 312, 323, 328, 332, 336, 348, 352, 358, 361, 362, 385

Würzburg, 189

Zagreb, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 16, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 50, 52, 53, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 82, 83, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 157, 158, 162, 166, 167, 168, 171, 174, 175, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 221, 223, 227, 228, 230, 233, 234, 236, 244, 246, 252, 253, 255, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 304, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386

Zagrebačka županija, 31, 39, 50, 53, 65, 380

Zala, 26, 37, 79, 349

Zemun, 79, 105, 116, 181, 206, 207, 209, 255, 261, 263, 315, 318, 329, 368, 397

Zvornik, 279

Županja, 117

Kazalo imena

- Abraham iz Osijeka, 24
Abraham, Makso, 130
Abrahamsohn, Josip, 126, 195, 199, 200, 221
Abrahamsohn, Mavro, 126, 221
Abrahamsohn, Zaharija, 126
Ackerhaldt, Menyhard, 129
Adamović, Bela, 346
Adamović, pl. Ivan, 167, 283
Adamović-Čepinski, Terezija, 283
Adler, Lavoslav/Leopold, 126, 242
Adler, Marko, 77
Adler, Mavro/Moritz, 125, 140, 163, 221, 223, 240
Akselrad, Abraham, 128
Aksmann, Viktor, 283
Albahari, 263
Albala, David, 203, 206, 207
Alcalay, rabin, 255
Aleksandar II., 187
Aleksandar III., 187
Aleksandar Karađorđević, 296
Almaši, Eugen, 125
Altarac, 263
Althann/Althan, Otilija, 250, 281
Andrija, 11, 18, 130, 265, 377
Anhalt, Elsa, 259
Anhalzer, Gavro, 125
Arminski, Cecelija, 248
Arminski, Isak, 204
Arminski, Izidor, 77, 252
Aron, Anton (Toni), 131
Aron, beogradski trgovac, 25, 63, 125, 131, 164, 243, 305, 323, 347
Aron, Emanuel, 305
Ascher, Mathias, 187
Auer, Ignjo, 256
Bachrach, Alfred, 195
Bachrach, Rosa, 247, 248
Bachrach, Samuel /Samuilo, 125
Baruh, Šlomo, 20
Bauer, Albert, 129
Bauer, Frederika/Friderika/Frederike, 235, 246, 247, 248, 250, 278, 284
Bauer, Heinrich/Henricus, 51, 53
Bauer, Jacob/Jakob/Jakov, 49, 125, 126, 159, 163
Bauer, Julijo, 125
Bauer, Marcus, 51
Bauer, Marko, 209
Bauer, Mavro, 129
Bauer, Sigismund, 129
Bauer, Vatroslav, 128
Baum, Žiga, 208
Baumgarten, Mavro, 125
Baumgarten, Rosa, 234, 248
Beck, Adolf, 129
Beck, Andreas, 48
Beck, Bernard, 39
Beck, Jacob, 51
Beck, Philip, 39
Beisman/Beissmann, Andrija, 130
Bek/Beck, Leopold, 51
Bela IV., 12
Benau, Adolf, 190
Benedics /Benedikt, 28, 30
Berger, Ella, 282
Berger, Fritz, 284
Berger, Helene, 248
Berger, Hermine, 248
Berger, Ignjat, 125, 140
Berger, Ilka, 248
Berger, Jakov, 125
Berger, Jenny, 248
Berger, Jonas, 124
Berger, Josip, 125, 242
Berger, Lavoslav/Leopold, 124, 125
Berger, Marko, 163, 223, 240, 242
Berger, Žiga, 223
Berkovits, Edmund, 129
Bernfeld, Regina, 247
Bernfeld, Samuel/Samuilo/Samojlo, 165, 238, 245, 306
Bernstein, Herschl, 53
Bernstein, Moritz, 62, 77
Bertold, Žakover, 126
Birnbaum, Nathan, 187
Birnbaum, Samuel, 238
Bittel, Abraham, 128
Blau, Gustav, 103, 128
Blau, Herman, 53
Blau, Ignjat, 77
Blau, Lavoslav/Leopold, 49, 51, 88, 102
Blau, Šimon, 125
Blaustein, Gustav, 128
Bloch, Makso, 150, 221, 223
Bogdanović, Lazar, 228

Böhm, Ignjat, 125
Böhm, Jacob/Jacobus, 51, 52, 55
Böhm, Joseph, 51
Borgaš, Samuilo, 125
Boskovic, Hugo, 223
Boskowitz/Boskovitz, Marko, 126, 224
Boskowitz, Armin, 57
Boskowitz, Dragutin, 242
Boskowitz, Hugo, 223
Boskowitz, Jakov, 125
Boskowitz, Ljubica, 282
Boskowitz, Vilim, 125
Bozsán/Bossan, Ludwig/Ljudevit, 221, 223, 255
Brandt/Brand, Leopold, 238
Braun, Mandl, 49
Braun, Mavro, 128, 129, 176, 180
Brenfeld, Samuel, 125
Brenner, Martin, 69
Bresslauer, Jacobus, 49
Bresslauer, Leopold, 51
Breszlauer/Bresslauer, Salamon, 49
Brichta, Armin, 125
Brichta, Emma, 247
Brichta, Hermann/Herrmann, 126
Bröch, Jakov, 125
Bromberg, von Julio Miglio, 20
Bruch, Manojlo, 128
Bruck, 82, 388
Bruckner/Brückner, Samuilo /Simon 125
Brusioni, Gioralmo, 16
Bubanović, Julijo, 63
Büchler, Aleksandar, 125
Büchler, Elise, 247, 248
Büchler, Ignjat, 128
Büchler, Mavro/Moritz, 121, 124, 159, 163, 253
Büchler, Therese, 247
Buchwald, Bela, 77, 125, 135, 221, 223, 242
Buchwald, Rosa, 248
Bujanović, pl. Ivan, 43
Bunjik, Josip, 67
Čelebi, Evlija, 16
Cepelić, Iso, 197
Čerkovski, Vilim, 129
Ćolnić, Antun, 29
Danon, Cadik, 20
Delimanić, Ladislav, 68
Deutsch, Adolf, 124, 125, 239
Deutsch, Ignatz/Ignjat, 53, 57, 77, 89, 125, 238, 247
Diamant, Hinko/Heinrich, 143, 221
Diamant, Julije, 81, 153, 156, 198, 282
Dietz, Franjo, 283
Dormann, Emanuel, 129
Dorner, Šandor, 221, 223, 242, 283
Dreyfus, Alfred, 184
Džafer-beg, 17
Ebstein /Epstein, Leopold/Lavoslav, 51
Ehrendiener, Herman, 242
Ehrendiener, Hermina, 248
Ehrendiener/Ehrendirner, Josip, 63, 223, 242, 283
Ehrenfreund, Adam, 128
Ehrenfreund, Benjamin, 239
Ehrenfreund, Rudolfo, 125
Ehrenhut, Mavro, 131
Ehrenpreis/ss, Marcus/Marko, 156, 188, 253
Ehrenpreiss, Ernestine, 188
Eichner, Adolfo, 79, 176, 179, 180
Eisler, Hinko/Heinrich, 89, 98, 125, 238
Eisner, Dragutin, 242
Eisner, Herman/Herrmann, 98, 238
Eisner, Ignjo/Vatroslav, 125
Eisner, Josip, 221, 223, 242
Eisner, Leopold, 89, 102, 124, 169, 238, 309
Engel, Abraham, 125
Engel, Franz Stefan, 36
Engel, Marcus /Marko/Markus, 89, 98, 238
Engelmann, Dragutin, 242
Engelmann, Moriz, 242
Engelmann, Vilim/Wilim/Wilhelm, 51, 53, 57, 60, 62, 76,
Engelsrath, Henriette, 272
Epstein, Gustav, 102
Epstein, Lavoslav/Leopold/Lipot, 53, 57, 62, 76, 77, 82, 85, 89, 125
Epstein, Makso, 126
Epstein, Salomon, 53
Esterházy, 37, 38, 371, 380, 384
Eugen, Savojski, 18, 22
Fajz/Fajsl, Martin, 39
Fein, Bernhard, 128
Fein, Geza, 77, 169, 171, 224
Feiner, Ferdinand, 126, 164
Feket, Samuel, 147
Fellner, Adolf, 231
Fellner, Bethold, 128
Fellner, Israel, 53, 62, 77
Fellner, Jacob, 39
Fellner, Marcus/Marko, 49, 53, 57, 62, 77

Fellner, Oton/Otto, 121, 124, 138, 140, 143, 169, 195, 221, 220, 253
Fellner, Regina/Regine, 169, 248, 282
Fényes, Elek, 64
Fichtner, Joso, 285
Fichtner, Leo, 285
Filipec, Krešimir, 14
Fischer, Aleksandar/Alexander, 125, 240
Fischer, Bela, 146, 282
Fischer, Edmund, 223, 234, 255, 257, 291
Fischer, Emanuel, 125
Fischer, Ernst /Fišer, 200, 261
Fischer, Filip, 125
Fischer, Frederika/Friderika, 248, 282
Fischer, Hinko, 196
Fischer, Josip, 121
Fischer, Samuel, 124, 129, 283
Fischer, Vilim, 129
Fischer, Vojko, 125
Flambach, Alois, 98
Flejšer, Josip, 131
Flesch, Adolf, 240
Flesch, Antun, 125
Fless/Fleš, Armin, 264
Fogel, Eugen, 129
Fogel, Mihajlo, 129
Folnegović, Fran, 183
Franjetić, Radoslav, 197
Frank, Agata, 282
Frank, Aleksandar, 286
Frank, Bela, 283
Frank, Emanuel /Imanuel, 53, 57, 62, 77
Frank, Emericus, 53
Frank, Hermina, 248, 250
Frank, Isidor/Izidor, 120, 141, 169, 227, 283, 312
Frank, Josip, 185, 186, 314
Frank, Julije/Julius, 121, 169
Frank, Lola, 282
Frank, Mirko, 196
Frank, Moriz, 238
Frank, Simon, 102
Frank, Viktor, 135
Frankfurter, rabin, 209
Frankl, Ludwig, 240
Frankl, Makso/Marko, 121, 124, 125, 140
Freund, Adolf, 121
Freund, Hinko, 146
Freund, Ignatz/Ignjat, 121, 158, 224
Freund, Jakob, 164, 245
Frey, Franz/Franjo, 163, 221, 240
Fried, Jakob, 124
Friedmann, Franjo, 164
Friedmann/Fridemann, Leopold, 231
Friedrich, Motal, 164
Frisch/Friš, Antun, 125
Frisch, Jakob/Jakov, 163, 238, 240
Frisch, Josef, 62, 238
Frisch, Leopold, 57, 238
Frisch/Friš, Mijo, 126
Frisch/Friš, Simon, 125, 242
Fröhlich, Jakob/Jakob, 125
Fröhlich/Frölich, Josip, 69, 129
Fröhlich, Marcus, 49
Fuchs, Herschl, 49
Fuchs, Ignatz/Ignjo, 125, 238
Fuchs, Jakob/Jakov, 129
Fuhrmann, David, 190, 195
Fürst, Alberto, 129
Fürst, Hinko, 125
Gabaj, Benjamin, 20
Gärtner/Gertner, Simon, 125
Geisz, Lavoslav, 131
Gertner, Moises, 39
Ginczer, Simon, 49
Ginzberger, Vilim, 129
Glesinger, Antonia, 248
Goldfinger, Pavao, 291
Goldschmidt, Lazar, 63
Goldstein, Emma, 248
Goldstein, Lavoslav, 128
Goldstein, Mavro, 125
Goldstein, Otto, 202
Görög, Berta, 132
Görög, Josip, 132, 242
Gottlieb, Jakob, 125
Gottlieb, Berthold, 128
Gottlieb, Mavro, 129
Gottschalk, Franjo, 282
Graff, Constantin, 226
Gries, Mavro, 129
Gross, Bernhard, 162
Gross, Ignjat, 125
Grosskopf, Jakob, 264
Grossmann, Adolfo, 125
Grünbaum, Jacob/Jacobus, 39, 51
Grünbaum, Rosalia, 51
Grünbaum, Salamon, 48
Grünberger, Ignjat, 242
Grünberger, Salamon, 128

Grünhut, Josip, 125
Grünhut, Michael/Mijo, 125
Grünhut, Samuilo, 126
Grünwald, Dane, 125
Haas, Ignjat, 128
Haas, Makso, 126
Haas, Mano, 242
Haberfeld, Dragutin, 126, 164
Haberfeld, Elsa, 234, 248
Hacker, Žiga, 208
Hahn, Leopold, 242
Hakoen, Moše, 20
Haladi Dietz, Josip, 173
Halasz, Šandor, 221, 242
Halevi, Jehuda, 208, 255
Hamburger, Ignjat, 128
Hamburger, Jakov, 128
Handler, Filip, 46
Handler, Jakob/Jakov, 99, 125, 238
Hankin, Elsa, 152
Hankin, Makso, 152
Hannl, Adam, 25
Hauser, Leopold, 43
Hauslinger, Gustav, 128
Heckt, Lazar, 126
Heim, Lavoslav, 126
Heim, Stjepan, 283
Hein, Moritz, 62, 77
Heisler, Alex, 242
Heller, Aron, 125
Herbst, Adolf, 77, 237
Hermann/Herrmann, Bela, 123, 169, 219, 278
Hermann/Herrmann, David, 84, 102, 121, 123, 158, 279, 317
Hermann/Herrmann, Dragutin, 136, 139
Hermann/Herrmann, Emanuel, 125, 139, 140, 221, 223, 242, 252, 253, 283
Hermann, Emerich, 283
Hermann, Izrael, 128
Hermann, Josip, 125
Hermann, Mirko/Emerich, 139, 140, 171, 172, 174, 318
Hermann/Herrmann, Malvina, 282
Hern/Kern, Adolf, 53
Herrnhuth, Mavro, 161
Herschel/Herschl, Moises, 39
Herschl, David, 49
Herschl, Jakob, 24
Herzer, Adolf, 152, 174
Herzl, Julije, 125
Herzl, Theodor, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 198, 199, 200, 204, 206, 208, 234, 235, 252, 253, 254, 257, 261, 278, 280, 290, 291, 308, 311, 319, 321, 324, 326, 339, 343, 348, 359, 367, 370, 384, 416
Herzog, Ilija, 124
Herzog, Leopold, 101
Heumer, Viktor, 181
Hildebrandt, pastor, 229
Hiller, Carl, 89, 238
Hiller, Josef/Josip, 57, 62, 67, 76, 77, 89, 102, 125, 164, 238
Hiller, Leopold, 89, 99, 103, 122, 126, 169, 238, 335
Hiller, Samuel, 83
Hiller Šarlota/Charlotte, 78, 247
Hirsch, Julijo, 126
Hirsch, Leopold, 125
Hirsch, Margita, 347
Hirschberger, Arpad, 152, 224
Hirschfeld, David, 252
Hirschfeld, Ludwig/Ljudevit, 219, 224, 252
Hirschler, Josip, 125
Hirsl, 28, 29
Hirt, Efraim, 57
Hirt, Franjo, 42
Hirt, Skender, 57
Hofbauer, Wilim Carl, 140, 166, 167
Hoffman, Henricus, 51
Hoffmann, Ana, 282
Hoffmann, Emanuel, 63
Hoffmann, Isak, 62
Hoffmann, Josip, 124
Hoffmann, Sofija, 282
Holczer, Israel, 51
Hollander, Franjo, 126
Honenwald, Samujlo, 129
Hönig, Jakov, 125
Honig, Ljudevit, 242
Honorije III., 11
Horn, Dragutin, 242
Horn, Josip, 195, 200, 221, 223, 284, 320
Horn, Simon, 163, 240
Horn, Žiga, 125
Horvat, Josip, 228
Horvat, Julijo, 242
Horvat, Rudolf, 84
Hubl, Martha, 252
Hubl, Paul, 252
Hus, Jan, 12

Hussar, Simon, 162
Isachar, Isak, 207
Isaković, Saša, 283
Istok, Abel, 24
Izkowsky, Jakov, 164
Jacobi, Ivan, 189, 255
Jacobi, Hosea, 81
Jacobi, Marta, 192, 349
Jakovljević, Marko, 174
Janković, Josip, 68
Janković, Ladislav, 68
Jelačić, Josip, 7, 65, 66, 67, 68, 84, 136
Jelinek, Arnold, 224
Jenny, Guido, 173
Jonas, Jakov, 125
Jonas, Katharina, 247
Josefovitz, Dora, 259
Josip Franjo I., 80, 92, 128, 192, 211, 212, 243, 279, 287, 288, 290, 320, 342, 349
Josip II., 23, 27, 33, 35, 36, 38, 39, 41, 47, 211, 298, 374, 378
Justus, Aleksandar/Aleksander/Aleksa/Alex/Šador, 120, 124, 138, 143, 163, 164, 169, 195, 284
Justus, Bettelheim, 124
Justus, Ignjat, 125
Kabiljo, Avram, 128
Kaiser i Stark, tvornica čokolade, 139, 169
Kaiser, Eduard, 221
Kaiser, Filip, 247
Kaiser, Frida, 208, 209
Kaiser, Jakob, 111
Kaiser, Julije/Julijo, 125, 149, 195, 234, 287, 322
Kaiser, Katharina, 247
Kaiser, Makso/Maksimilijan, 148, 150, 169, 173, 174, 221, 227, 228, 284
Kaiser, Rudolf, 284
Kaminka, Armand, 153, 155, 179, 415
Karaman, Igor, 83
Karlo III., 26
Kašić, Bartol, 16
Kästenbaum, Alfred, 118
Kästenbaum, Samuel, 99, 159, 163, 195, 226, 235, 240, 242
Kästenbaum, Therese, 165, 247, 248
Kauffman/Kaufmann, Ezechiel, 198, 235
Kauffman/Kaufmann, Leopold, 124
Kauffman, Mavro, 131
Keller, Aron, 63
Kellner, Franjo, 131
Kellner, Geza, 126
Kellner, Josip, 158, 164, 168
Kellner, Martin, 125
Kempner, Maksimilijan/Makso, 57, 82, 84, 85
Kern, Jacob/Jakov, 57, 62, 77, 128, 164, 165
Kern, Leopold, 102
Kerpner, Jacob, 47
Kerpner, Ljudevit, 128
Kessler, Makso, 129
Khuen-Héderváry, Dragutin, 134, 225, 314
Kiš, Emil, 126
Kiš/Kiss, Franjo, 126, 164
Kischitzky, Aron, 164
Klein, Aladar, 171, 195, 200, 201, 204, 221, 223, 231, 242, 253, 254
Klein, Aleksandar, 125
Klein, Armin, 125
Klein, B., 103
Klein, David/Wiliam, 103, 121, 142, 238, 239, 324, 325
Klein, Katarina, 247
Klein, Mela, 261
Klein, Michael/Mišo, 51, 53, 57, 62, 238
Klein, Mijo, 85, 125
Klein, Moses, 62, 76
Klein, Mosin, 135, 169, 171, 173, 181, 221, 234, 282, 284, 324
Klein, Samojlo, 125
Klein, Šimun, 128
Klein, Theresa/Therese, 248, 282
Kleinkind, Moritz, 240
Kobas/Kobsa, Gustav, 221, 223
Kohlbach, Camila, 252
Kohlbach/Kolbach, Oskar, 146, 164, 167, 169, 171, 189, 200, 204, 224, 252, 253, 254, 326
Kohn, Adolf/Adolfo, 125, 176, 180
Kohn, Alexander, 129
Kohn, Dragutin, 57, 125, 169, 200
Kohn, Emanuel, 62, 77
Kohn, Felix, 150, 199, 200, 206, 326
Kohn, Franjo, 125
Kohn, Hugo, 135, 221, 250
Kohn, Ivan, 181
Kohn, Izrael, 129
Kohn, Jakov, 128
Kohn, Joseph/Josip, 52, 55, 121, 124, 125, 131, 208
Kohn, Julijo, 131
Kohn, Karl, 62

Kohn, Ljudevit/Ludwig, 125, 221
Kohn, Marcus/Marko/Mavro, 124, 125, 240, 264, 327
Kohn, Pauline, 247
Kohn, Samuel, 53, 102, 121
Koller, Moritz, 88
Koloman, 10, 11, 15, 139, 211, 314, 377
König, Fridrich, 51
König, Johanna, 51
König, Philip, 49
Korsky, Robert, 138, 242, 323
Kovač, Vlasta, 6, 230, 343
Kovačević, Vladimir, 197, 229, 231
Kraiczler, Salamon, 49
Krain, Michael, 39
Kramer, Abraham, 125
Kramer, Armin, 131
Kramer, Emanuel, 128
Kramer, Herman, 131
Kramer, Josip, 125
Kramer, Lavoslav/Leopold, 63, 163, 306
Kranczer, Adamus, 49
Kranczer, Sara, 49
Kraner, Josip, 43
Kraus/Krauss/Krausz/Kreuz, Abrahamus/Abraham, 49, 51, 53, 57, 124
Kraus/Krauss/Krausz, Adam, 43
Kraus/Krauss/Karusz, Adolf, 121, 125, 135, 136, 137, 139, 159, 163, 200, 226, 227, 240
Kraus, Anna, 247, 248
Kraus/Krauss Bettina, 247, 248
Kraus/Krauss/Krausz, Ervin/Erwin, 190, 195, 204, 206, 253, 255, 257, 261, 286
Kraus/Krauss/Krausz, Flora, 164, 247
Kraus/Krauss/Krausz, Ivan, 118, 121, 125, 168, 283
Kraus/Krauss, Ivan Rikard, 136, 169, 171, 233
Kraus/Krauss/, Jacob/Jakov, 51, 52, 55, 57, 125, 224, 252
Kraus/Krauss/Krausz, Josip/Josef, 57, 99, 102, 129, 135, 136, 158, 168, 197, 209, 238, 328, 329, 330, 331
Kraus, Josip Gustav, 204, 253
Kraus, Lav, 257
Kraus/Krauss/Kreuz, Leopoldus/Leopold, 51, 53, 102, 136, 195
Kraus/Krauss, Mavro/Marcus, 52, 102, 125, 126, 161, 162
Kraus, Mayer, 89
Kraus, Mirko, 257, 292
Kraus/Krauss, Moritz/Moricz, 51, 52, 238, 247
Kraus, Nanette, 164, 165
Kraus, Oton, 254
Kraus, Valeria, 234, 248
Krauss, Fridrich, 124
Krauss, Frizi Grete, 259
Krauss, Gustav, 124, 253
Krauss/Kraus, Makso/Max, 121, 124, 136, 139, 163, 164, 204, 220, 221, 253, 255
Krauss, Maner, 238
Krauss/Kraus/Krausz, Samuel, 99, 164, 169, 224
Krauss/Kraus/Krausz, Simeon, 52, 55
Krauss, Vjekoslav Ljudevit, 137
Krauss/Krausz, Isak, 39
Krauss/Krausz, Ricardo /Rikard, 195
Krauszkopf, Elkan, 49
Kremsier/Kremsir/Kremsier, Albert/Alberto, 51, 62, 77, 84
Kremsier, Israel/Izrael, 51, 52, 55, 125
Kremsier, Vojko, 57
Kremsir, Israel, 51
Kritzler, Josip, 128
Krsto, Ivan, 197
Kuh, Ana, 43
Kuh, David, 69
Kuh, Joseph, 51
Kuhn, Jacobus, 55
Kuhn, Simeon, 52
Kunetz, Berta/Bertha, 247, 248
Kunetz, Josef/Josip, 121, 125, 135, 140, 143, 159, 163, 195, 220
Kürschner, Armin, 128
Kürschner, Salamon, 49
Küs, Löbl, 39
Lackenbacher/Lakenbacher, Bernhard, 47, 51
Lackenbacher/Lakenbacher, Elias, 49
Lackenbacher/Lakenbacher, Jacob, 47
Lackenbacher/Lakenbacher, Salamun, 49
Landau, Natan, 209, 255
Landsinger, Gustav, 67, 99, 124, 125, 238, 333
Landsinger, Leopold, 103
Landsinger, Samuel, 62, 77, 89, 99, 238
Landsinger, Sigismund/Sigmund, 131
Landstein, Moritz, 162
Lang, Adam, 131
Lang, Adolfo, 126, 163
Lang, Herman/Hermann/Hermanus, 51, 52, 55

Lang, Jakob/Jakov, 43, 57
Lang, Josip, 47
Lang, Lavoslav/ Leopold, 51, 52, 55, 57, 62, 77, 84, 99, 125
Lang, Minka, 247
Lang, Salamon/Salomon, 163, 176, 238, 240, 247
Langer, Adolf, 163, 238, 247
Laufer, Vatroslav, 126
Lechner, Jakob, 99
Lederer, Herman, 176, 180
Lederer, Ignjo, 129
Lederer, Izidor, 129
Lederer, Jelka, 282
Lederer, Josip, 129
Lederer, Mavro, 129
Lederer, Mirko/Emmerich, 136
Lehner, Jacob/Jakov, 89, 238, 239
Leitner, Filip, 53
Leitner, Marko, 209
Leitner, Paula, 256, 257
Leopold I., 37, 337, 358
Leslie, Juraj, 17
Libkowitz, Gustav, 129
Libkowitz, Josip, 63
Licht, Aleksandar, 190, 202, 203, 204, 206, 295
Lichtenthal, Mavro, 128
Lion/Lyon, Ljudevit, 125
Lippmann-Heller, 79
Löbel, Jakob, 24
Löbkovitz, Simon, 125
Löbl, Aleksandar/Škender, 102, 125
Löbl, Dajan Natan/Nathan, 29, 43, 77, 282, 334
Löbl, Josephus, 49
Löbl, Moritz/Mavro, 77, 237
Löbl, Rosa, 247
Löew, 31, 389
Lorković, Ivan, 194
Lövy/Löwy, Marcus, 51, 52
Löwinger, Ferdinand, 62, 77
Löwinger, Mavro/Moritz, 125, 129, 163, 165, 240
Löwinger, Samuel, 242
Löwy, Adolf / Adolfo, 129, 242
Löwy, Isak/ Izak, 126, 129
Löwy, Josip, 129
Löwy, Makso/Max, 121, 124, 126, 200, 221, 243, 283, 284
Löwy, Samuel, 128
Ludovik I. Veliki, 11
Ludovik II. Jagelović, 13, 32
Luj XIV., 17
Lustig, Jakob/Jakov, 125
Lütgendorff, Marga, 283
Lužinski, Aleksandar, 97
Maimonides, 321
Maisels, Mavro/Moritz, 125
Maisler, Rosalia, 51
Maisler, Simon, 53
Maksimilijan I. Habsburški, 13
Maler, David, 125
Mandić, Antun, 41
Mandl, Jacobus, 49
Margel, Mojsije, 206, 255, 284
Marija, Habsburška, 13, 28, 30, 37, 62
Marija, Terezija, 27, 28, 30, 37, 62
Marko, Aurelije, 7
Mass, Lavoslav, 57
Massauer, Jacob, 51
Massauer, Michael, 49
Maszauer, Wolf, 49
Mauthner/Mautner, Abraham, 48
Mauthner/Mautner, Antun, 126
Mauthner/Mautner, Herman, 138, 224, 283, 335
Mauthner/Mautner, Isak, 49
Mauthner/Mautner, Salamon, 39, 48
Mauthner/Mautner, Žiga, 138
Max, Philip, 25
Mayer, Adam, 89
Mayer, Adolf, 88
Mayer, Sigmund, 240
Mayern, von Andre Teobald, 22
Mažuranić, Ivan, 91, 92, 118, 314, 368
Menczer, Abraham, 49
Menczer, Lebl, 49
Menczer/Menzer, Moyses, 51
Menczer, Salamon, 48
Merkler, Aladar, 209, 255
Michels, Akós, 174
Miglieve, Tullio, 22
Mikolasch, David, 238
Milhofer, Josip, 125
Miskolczy, Anny, 336
Miskolczy, Charlotte, 248
Miskolczy, Julijus, 81, 137, 138
Miskolczy, Max/Mavro, 126, 335
Miskolczy, Sophie, 248
Miskloczy, Šandor, 125
Mitterpacher, 63

Montag, Josip, 125
Montaltono, Avraham, 20
Montiljo, Moše, 20
Mösel, Alfred, 125
Moses, ben Mikhael ha Cohen, 19
Müller, Adam, 49
Müller, Elza, 282
Müller, Josip, 125
Münster, Ignatz, 224
Münster, Max, 158, 219
Münz, Josip, 126
Müssel, Jacob, 39
Nahas, Šlomo, 20
Nelken, Samojlo / Samuilo, 128, 224
Neubauer, Aleksandar, 125
Neumann, Adolfo, 125
Neumann, Arpad, 124
Neumann, Bernard, 84
Neumann, Dragutin, 226, 232
Neumann, Ivan, 129
Neuwald, Vilim, 131
Neuwirth, Jacobus, 48, 51
Neuwirth, Josef, 62, 77
Neuwirth, Ladislav / Leopold, 89, 99, 125
Neuwirth, Samuel, 51, 69
Obersohn, Alberth / Albert, 52, 55, 62, 76, 89, 95, 129
Obersohn, Aleksandar, 125
Obersohn, Bernard/Barnhard, 47, 48, 51
Obersohn, Eduard, 164
Obersohn, Josef/Joseph/Josip, 52, 55, 62, 77, 89, 97, 99, 129, 163, 228
Obersohn, Samuel, 51, 53, 60, 62, 76, 89
Obersohn, Sigismund / Žiga, 125, 129
Obersohn, Therese /Terezija, 252
Oppenheimer, Samuel, 19
Orel, Antun, 173
Ornstein, Emil/Emanuel, 125, 242
Ostra/Osztra, Vilhelm/Vilhelmus, 52, 55
Palfy, Nikola, 28
Paneth, Antun, 129
Papai, Samuilo, 126
Peck, Jakov, 129
Pejačević, Petar, 90
Penjić, Bogdan, 229, 232
Perl, Toma, 31
Perles, Ignjat, 125
Perles, Leopold, 57, 125
Pfeifer/Pfeiffer, barun, 294
Pfeifer /Pfeiffer, Lazarus, 41
Pfeifer/Pfeiffer/Pffaifer, Samuel, 39, 41, 43
Pfeifer/Pfeiffer, bečki trgovac, 83
Pfeifer/Pfeiffer, Dragutin, 120
Pfeifer/Pfeiffer, Josip, 102
Pfeifer/ Pfeiffer, Julije/Julijo/Julijus, 83., 84, 118, 120, 121, 134, 138, 143, 144, 168, 169, 195, 200, 223, 225, 226, 243, 283, 322
Pfeiffer, Markus, 77, 237
Pfeiffer, Oton, 141
Pfeiffer, Sidonie, 248
Pichler, Barbara, 51
Pichler, David, 49
Pichler, Oton, 286
Pinterović, Ante, 139, 227, 229, 230, 233, 357
Plachte, Hinko, 134, 138, 223, 227, 228, 283
Plachte, Hugo, 153
Plavšić-Mihočnović, Čedomil, 174
Podvinetz, Ivan, 243
Podvinetz, Lavoslav, 128
Poliak/Polyak, David, 39
Poliak/Polyak, Herschel, 39
Politzer, Irena, 282
Pollak, Bernard, 129
Pollak, Giza, 234, 248
Pollak, Julijo, 125
Pollak, Leo, 221
Pollak, Makso, 125
Pollak, Mavro, 130
Pollak, Salamon/Samuilo, 57, 125, 126
Polyak, Anna, 51
Polyak, Elias, 24
Polyak, Israel, 49
Polyak, Joseph/Josip/Josephus, 48, 51, 129
Polyak, Michael, 51
Polyak, Simeon, 48, 51
Popper Aron, 242
Posner, Josip, 82, 83, 102, 121
Povišil, Josip, 227
Prandau, von Petar Antun Hillebrand, 30, 313
Pressburger, Josip, 129
Priesh, Leopold, 53
Rabar, Ivan, 197
Rački, Franjo, 90
Rácz, Akoš, 282
Radanović, Vaso, 228
Raiz, Abraham, 24
Rajačić, Josip, 90
Rákóczy, Franjo II., 24
Ramer, David, 128
Rauch, Levin, 92

Rechnitz, Elsa/Elza, 130, 152, 255, 282
Rechnitz, Emil/Milan, 146, 169, 171, 221, 223, 243, 282, 339
Redlstein, Karlo, 46, 381
Rehberger, Lavoslav, 128
Reich, Ignjat, 152
Reich, Josephus, 51
Reich, Ružica, 181
Reichenfeld, Mihailo, 243
Reichnitzer, Samuel, 77
Reichsmann, Elkan, 57
Rein, Heinrich, 247
Rein, Mavro, 134, 150,
Reiner, Mauritius /Mavro/Moritz, 53, 57, 60, 64, 76, 88, 146, 165, 168, 237, 238, 340
Reinfeld, Karlo/Dragutin, 164
Reinfeld, Paula, 248
Reinitz, Adam, 41, 103
Reinitz, Samuel, 129, 140, 158, 169, 219, 223, 224, 283
Reisner, pl.Adam, 121, 135
Reitzer, Filip, 131
Ripp, Ignjat, 128
Ripp, Josip, 125, 131
Roban, Josephus, 49
Robenstein, Salamon, 49
Robiček/Rhobicsek, Alberto/Albertus, 55, 129
Roda Roda, Alexander, 150, 151, 341
Rosenbeck, Jacob, 51
Rosenblüth, Eduardo, 125
Rosenwasser, Edward, 243
Rosenzweig, Ludwig, 129
Roth, Herma, 256
Roth, Jakov, 126
Roth, Laura, 282
Rothmüller, Salamon/Salomon, 125, 238, 239
Rotschild, Mavro, 129
Rotschild/Rothšild, Izidor/Isidor, 125, 126
Rottenbücher, Alexander, 226
Rotter, Bernard, 51
Rotter, Mavro, 125
Rottman, Vladoje, 150, 195, 234
Rottmann, Samuel/Samuilo, 125, 223, 243
Rozenbach/Rosenbach, Jacob, 52
Rubinstein, Albert, 129
Rubinstein, Avram Majer, 164, 224
Rubinstein/Rubenstein, Jacob, Rubinstein/Robenstein, Salamon, 49, 129
Rubinstein, Sigismund, 129
Sabljar, Vinko, 75
Sachs, Ferdinand, 141
Salamon, Mavro, 161
Sattler, Antal, 77
Sattler, Salamon, 51, 125
Schachitz/Shaklicz/Schachlick/Schachtitz, Jakov/Jacobus/Jakob, 51, 57, 60, 62, 76, 124
Schachtitz, Isidor, 102
Schaklicz, Rosalia, 53
Schapringer, Solan, 234, 248
Schaumburg-Lippe, 37
Scheiber, Tibor, 243
Schein, Herman, 243
Schicht, Georg, 140
Schick, Feliks, 136
Schick, Lavoslav, 185
Schiffer, Adolf, 151
Schik/Šik, Mavro, 79, 176, 180, 342
Schillinger, Abraham, 53
Schillinger, Jacob/Jakov, 57, 77, 124, 238
Schillinger, Samuel, 53
Schindler, Vilim, 128
Schlesinger, Jacob, 51
Schlesinger, Josef/Joseph, 48, 53, 62
Schlesinger, Manojlo, 125
Schlesinger, Mojsije, 125
Schlesinger/Šlesinger, Lavoslav, 164
Schleyen, Blanka, 248
Schlinger, Makso, 129
Schmidt, Antun, 174
Schmuckler, Hinko, 126
Schmukler/Schmukler, Marko, 129
Schnittlinger, Mavro, 128
Schön, Fridrik, 128
Schön, Hugo, 125
Schön, Mavro, 243
Schönberger, Samuel/Samujlo, 165, 240
Schönblüh, Herman, 162
Schorsch, Adolfo, 125
Schrecker, Makso, 120, 129
Schrenger, Josip, 131
Schulhof, Ignat Natan, 131, 140, 169, 189, 192, 204, 208, 209, 221, 222, 223, 235, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 278, 283
Schulhof, Therese, 248
Schuller, Adolf /Adolfo, 131
Schuller, Anica, 176
Schuller, Armin, 131
Schullmann, Hinko/Heinrich, 208
Schwarz, Ana, 118

Schwarz, Daniel, 126
Schwarz/Schvarcz, David/Davidus, 51, 52, 125, 126
Schwarz, Dora, 248
Schwarz/Schwartz, Dragutin/Carl, 135, 148, 221, 243
Schwarz, Đuro, 190
Schwarz /Schwartz, Emil, 143, 221, 243
Schwarz, Farkaš, 164
Schwarz, Gavro, 32, 153, 154
Schwarz, Igo Vatroslav, 148
Schwarz, Irma, 248, 282
Schwarz, Jeremija, 101, 136
Schwarz, Jacobus/Jakov, 53, 57, 62, 76, 89
Schwarz/Švarc, Joseph/Josephus, 51, 125, 129
Schwarz, Julija, 282
Schwarz, Lavoslav/Leopold, 122, 124, 125, 163, 169, 226
Schwarz, Ljudevit, 230
Schwarz/ Schvarcz, Maks/ Maksimilian/ Maximus, 53, 64, 88, 146, 168, 176
Schwarz, Marko, 57
Schwarz, Martin, 53, 57, 62, 77, 130
Schwarz, Mavro, 131
Schwarz, Miroslav, 196
Schwarz, Nathan, 61, 77, 79, 80, 81, 159, 163, 164, 169, 179, 222, 235, 240, 243, 245, 249, 344, 351, 370
Schwarz, Oton, 196
Schwarz/Schwartz, Rudolf, 243
Schwarz/Schwartz, Salamon/Salomon, 97, 99, 120, 125, 140, 169, 240, 253
Schwarz, Samuel/Samuilo, 57, 62, 77
Schwarz/Švarc, Sigismund/Sigmund/Žiga, 121, 139, 124, 125, 195, 240, 243, 255
Schwarz, Stefi, 234, 248
Schwarz, Vilma, 234, 248
Schwarz, Vuk/Wolf/Volf, 53, 57
Sedlaković, Franjo, 171
Seiber, Josip, 125
Seidemann, Gustav, 255
Selinger/Sellinger, Lavoslav, 143, 243, 337, 345
Selinger, Rosalija, 247
Selinger/Sellinger, Viktor/Vladoje, 102, 125, 169, 345
Septimije, Sever, 8
Singer/ Szinger, Alexander, 53
Singer, Alfred, 206, 207
Singer, Anna, 162
Singer, Armin, 202, 234, 235
Singer/Szinger, David, 47, 51, 53, 57
Singer, Emanuel, 53, 57, 85
Singer/Szinger, Herschl, 41, 46, 49
Singer, Ida, 102, 247
Singer, Ignjat/ Ignatz, 77, 89, 99, 237, 238
Singer, Ivan, 126
Singer/Szinger, Jacob/Jakov/Jacobus, 44, 47, 49, 57
Singer/Szinger, Joseph/Joseph/Josephus, 47, 48, 51, 53, 57
Singer, Lavoslav/Leopold/Leopoldus, 51, 52, 55, 195, 209, 221, 223, 243, 254, 255, 257
Singer/Szinger, Michael, 32, 33, 39, 40, 41, 48, 57
Singer, Mijo, 57
Singer, Moricz/Moritz, 51, 52, 55
Singer, Samuel, 47, 49, 51, 53, 57, 62, 76, 102
Singer, Vilim, 243
Slessinger, Vilim, 125
Šmaja, Josef, 20
Smolovicz, Mavro, 57
Sohr, Hinko, 243
Solinger, Jacob, 39
Sonnenfeld, Irena, 151
Sonnenfeld, Ljudevit, 126
Sonnenschein, Jakov, 57
Sonnenschein, Žiga/Sigmund, 176
Sorger, Jacob/Jakov/Jakob, 120, 133, 135, 140, 163, 165, 240, 346, 347
Sorger, Julije/Julijo, 134, 137, 140, 169, 200, 282, 283, 347
Sorger, Margita, 283
Sorger, Sándor/Šandor, 120, 169, 171, 282, 283
Sottler, Salamon, 55
Spiller, Adolfo, 125
Spiller, Ahron, 57
Spiller, Albert/Alberth, 53, 57, 62, 76, 77, 99
Spiller, Albine, 248
Spiller, Arthur, 200, 261
Spiller, Auriel, 190
Spiller, Carl, 247
Spiller, Dragutin, 124, 140
Spiller, Gisella, 247
Spiller, Herman, 126
Spiller, Hermina, 128
Spiller, Leopold, 76
Spiller, Majer, 57
Spiller, Marcus/Markus, 51, 52, 55, 57, 62, 76, 77, 83, 88, 89, 99, 102, 103, 237, 238
Spiller, Mavro, 125
Spiller, Mojsije/Moyses, 51, 52, 55, 124

Spiller, Samuel, 89, 99
Spiller, Therese, 247, 248
Spiller, Vojko, 57
Spingar, Julijo, 128
Spingarn, Armin/Herman, 203, 206
Spingarn, Jakob/Jakov, 125, 221, 243, 283, 286, 348
Spitzer, Adam, 57
Spitzer, Albert, 126
Spitzer, Albina, 169
Spitzer, Amalia/Amalie, 247, 248
Spitzer, Antun, 125
Spitzer, Carl, 99, 122, 169
Spitzer, Charlotte, 248
Spitzer, Dragutin, 125, 139
Spitzer, Emanuel, 125
Spitzer, Emil, 252
Spitzer, Filip, 135, 136, 137, 139, 284
Spitzer, Flora, 234, 248
Spitzer, Hugo, 118, 121, 135, 140, 143, 149, 153, 154, 155, 159, 163, 164, 165, 169, 171, 175, 176, 180, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 214, 220, 221, 222, 223, 226, 227, 228, 229, 230, 235, 240, 242, 243, 245, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 261, 278, 282, 283, 284, 288, 291, 333, 339, 343, 348, 349, 359, 375, 378, 415
Spitzer, Ignatz, 48
Spitzer/Špicer, Lavoslav, 152
Spitzer, Marko, 125
Spitzer, Marta, 282
Spitzer, Mavro, 131
Spitzer, Sabine, 248
Spitzer, Samojlo/Samuel, 77, 78, 79, 80, 81, 88, 95, 100, 125, 153, 155, 157, 160, 163, 164, 165, 175, 178, 180, 191, 194, 220, 238, 245, 248, 264, 267, 313, 334, 348, 349, 350, 351, 364, 370, 375, 380,
Springer, Agata, 234, 248
Springer, Bela, 121, 122, 123, 135, 163, 169, 195, 220, 221, 226, 235, 243, 253, 351
Springer, Flora, 248
Springer/Špringer, Josef/ Josip, 99, 103, 121, 122, 123, 169, 238, 247, 327, 351
Springer, Julije/Julijo, 226, 227, 228
Springer, Lola, 273
Stadler, Samuel, 79, 178, 179
Stahuljak, Ivan, 97
Starčević, Ante, 183, 314, 316
Stark, Aleksandar, 125
Stein, David, 240
Stein, Filip, 141
Stein, Lavoslav, 129
Stein, Leopold, 209
Stein, Simon/Šimun, 129, 224
Stein, Vilko, 128
Steiner, Gustav, 286
Steiner, Isidor, 208
Steiner, Johanna, 248
Steiner, Jonas, 125
Steiner, Josephus/Joseph/Josip, 49, 51, 53, 57
Steiner, Samuel, 152, 181
Stern, Adolf/o, 57, 62, 77, 176, 180, 238
Stern, Anka, 176
Stern, Lav, 202, 203, 208
Stern, Mavro, 131
Stern, Saul, 255, 208
Stern, Theodor, 98
Strauss, Adolf, 162
Strauss, Lavoslav, 57
Strossmayer, Josip Juraj, 79, 90, 119, 122, 156
Sulejman Veličanstveni, 13
Szállopek, Ljudevit, 67
Szatler, Salamon, 52
Szekler, Ignjo, 129
Szekler, Ljudevit, 144, 221, 223, 243
Tanzik, Hersing, 49
Taubner, Lavoslav/Leopold, 125, 221, 223, 243
Tausik, Škender, 128
Tayerer, pl. Tekla, 43
Tedeschi, 263
Thau, Johanan, 190
Tirenbach, Salamon, 39
Tolnauer, Nikola, 257, 291
Tomašić, Nikola, 232
Trenschiner, David, 89, 99, 238
Ukrajinczik/Ukrainčik, Jakov, 129
Ullman, Berthold, 204
Ungar, David, 124
Ungar, Fani, 165, 247, 248, 282, 290
Ungar, Julija, 259
Ungar, Makso, 125
Ungar/Unger, Moyses, 51
Ungar, Rudi/Rudolf, 99, 124, 127, 159, 163, 165, 238, 240, 281, 353, 354
Ungar, Simon, 124, 156, 162, 163, 171, 175, 179, 220, 223, 227, 228, 231, 234, 235, 250, 255, 256, 264, 278, 281, 282, 283, 284, 288, 290, 358, 415
Ungar, Žiga, 125

Ungermann, Samuilo, 176
Valter, Adam, 39, 49
Varnai, Lujó/Ludwig, 130
Varnai, Pavao, 130
Varnai, Šarlota, 130
Veist, Jacob, 49
Vizner, Marcus, 49
Vogel, Vilim, 125
Vollner, Ilija, 128
Vranešević, Dušan, 171
Vukelić, Milivoj, 355
Vukelić, Milko, 266
Vukelić, Vilma, 152, 184, 266, 272, 355
Wagner, Marko, 129
Walter, Jacobus, 44
Walter, Ljudevit, 125
Wamoser/Wamoscher, Armin/ Hermann,
125, 243
Weichinger, Josip, 101, 102
Weil, Rudolfo, 129
Weinberger, Josef, 240
Weinberger, Mavro, 129
Weinberger, Rosi, 242
Weingrubner, Josip, 131, 284, 356
Weintraub, Sigismund, 164
Weisberger, Ella, 259
Weiss/Weis, Adolf, 125, 129, 169, 357
Weiss, Albert, 128
Weiss/Weisz, Aleksandar/Šandor, 125, 128,
130
Weiss/Weisz, Dora, 282
Weiss, Eduard, 125
Weiss, Ernest, 131
Weiss, Franjo, 120
Weiss, Heinrich, 126
Weiss, Hugo, 139, 143, 171, 221, 284
Weiss/Weisz, Ignjat, 243
Weiss, Jakob, 243
Weiss, Josefina, 247
Weiss/Weisz, Josephus, 49
Weiss/Weisz, Julije, 57, 89, 163, 165, 238, 240,
283
Weiss, Kalman, 125
Weiss, Leopold/Lavoslav, 62, 77, 125, 129
Weiss, Mavro, 128, 129, 169, 178, 264
Weiss, Mijo, 126, 224
Weiss, Natan/Nathan, 57, 125,
Weiss, Salamon/Samuilo, 84, 123, 125, 139,
195, 317
Weiss, Šimun, 125
Weiss, Žiga, 129
Weissberger, Josip, 143
Weissberger, Oskar, 153
Weissberger, Sigismund, 243
Weissfeld, Lazar, 128
Weissmann, Herman, 173
Weissmayer, K/Clementine, 169, 247, 248, 282
Weismayer, Oskar/Oscar, 120, 121, 124, 133,
134, 135, 137, 138, 140, 143, 159, 163, 169,
171, 174, 226, 227, 229, 243, 283, 290, 357
**Weltman/Weltmann/Weltman, Ferdo/
Ferdinand**, 126
Weltman/Weltmann/Weltman, Vilko, 125
Weltman/Weltmann/Weltman, David, 125
Welwart, Mavro, 128
Werheimer, Hermine/Nina, 247
Wertheimer, Adolf, 125
Wertheimer, Gustav, 103, 124, 175, 240, 247
Wertheimer, Samson Šimšon, 19, 20
Wilheim, Justine, 247
Wilhelm, Stefi, 234, 248
Winter, Julija, 248
Winter, Marija, 283
Winter, Vilim, 121, 149, 153, 171, 195, 220,
221, 222, 226, 304
Wolf, Irma, 234, 248
Wolf, Marija, 252
Wolf, Salamon/Samuilo, 125, 126, 158, 169,
224, 255
Wolf, Sigismund /Sigismund /Žiga, 221, 223,
240, 243, 253
Wolffsohn, David, 235, 255, 256
Wollner, Hinko, 125
Wotitz, Jakob /Jakov, 163, 221, 223, 240
Wybiral, Franjo, 142
Yom-Tov, 79
Zalocser, Hugo, 190
Zapolja, Ivan, 13
Zarfati, Moses R. Joseph, 19
Ziffer, Fany, 247
Zimmerman, Samuel, 125
Živanović, Nikola, 238
Zwiebach, Dragutin/Karlo, 254
Zwiebach, Herman, 125
Zwiebach, Selig, 57
Zwieback, Albert, 286
Zwieback, Ignatz /Vatroslav / Ignjat, 123,
126, 221, 223, 240
Zwieback, Malvine, 248
Zwieback, Margita, 282

Kazalo općih pojmova

- Allaince Israélite Universelle**, 182
antisemitizam, 90, 188, 199, 372
asimilacija, 153, 198, 199
Aškenazi, 153, 206, 261, 263, 272
Bar Giora, 190, 195, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 261, 279, 286, 304, 308, 311, 312, 324, 329, 343, 363, 382, 414
Bečki dvor, 21, 23, 32, 62
Bilu, 187
Biseni, 9, 10
bogoslužje, 161, 168, 191, 278, 287, 288
Cincari, 26
Cionizam, 150, 154, 187, 188, 190, 193, 195, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 208, 209, 234, 235, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 280, 291, 292, 308, 311, 315, 318, 321, 329, 332, 348, 359, 369
Crveni križ, 143, 168, 192, 279, 280, 281, 282, 311, 337, 338, 349, 377, 381
država SHS, 135, 193, 194, 257, 290, 291, 292, 295, 296, 299, 331, 335, 353
emancipacija, 277
Esperanza, 190, 206
Ferijalna kolonija, 262, 290, 363
fond, 190, 245, 248, 253, 255, 256, 261, 280, 288, 329, 348, 363
Gideon, 195, 203, 206, 261, 286, 305, 311, 315, 329, 353, 361, 370
Gimnazija, 152, 179, 311, 343, 352, 358, 371, 381
gospojinsko društvo, 78, 233, 234, 235, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 279, 283, 284, 305, 306, 307, 308, 311, 336, 358, 360, 362, 414
Gradsko poglavarstvo, 20, 42, 47, 48, 51, 67, 68, 73, 78, 89, 95, 97, 100, 122, 142, 158, 159, 167, 176, 185, 192, 195, 227, 236, 237, 238, 244, 249, 250, 272, 324, 349, 361
Habsburška Monarhija, 13, 17, 20, 22, 35, 40, 47, 82, 89, 101, 264
Hajarden, 206, 207
Hanuka, 233, 248, 261, 262, 270, 290
Hazari, 10
hebrejski, 10, 35, 56, 115, 191, 200, 261, 274, 321, 334, 335, 354
Hevra Kadiša, 65, 77, 89, 165, 167, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 269, 287, 306, 307, 309, 310, 319, 320, 323, 324, 332, 334, 335, 336, 340, 343, 344, 346, 348, 350, 351, 353, 354, 356, 358, 359, 366, 413, 414
Hofkammerarchiv, 19
Hrvati, 9, 10, 14, 16, 23, 36, 41, 50, 67, 68, 73, 74, 154, 171, 174, 185, 192, 194, 197, 198, 199, 201, 230, 275, 294, 295, 296, 304, 305, 310, 317, 320, 322, 323, 329, 349, 353, 355, 364, 371, 376, 377, 379, 383, 384, 386
Hrvatski sabor, 30, 50, 68, 92, 175, 211, 212, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 313, 329, 357, 365, 366, 378
Hrvatsko kraljevstvo, 10
Izmaelićani, 9
Jom kipur, 248, 270, 272, 287
Juden, 10, 14, 23, 24, 34, 35, 53, 367, 374
Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, 275, 294, 295, 296
kršćani, 10, 17, 32, 34, 212, 213, 265, 266, 271
Mađari, 14, 16, 20, 23, 65, 66, 67, 68, 69, 86, 101, 113, 171, 185, 186, 229, 275
Masonska loža, 173
mikve, 77, 272
Monarhija, 5, 17, 26, 30, 32, 33, 56, 61, 64, 65, 70, 71, 79, 91, 92, 101, 108, 117, 150, 181, 190, 193, 210, 275, 277, 279, 296, 299, 333, 349, 369, 372, 374
muslimani, 10, 15
Muzej Slavonije, 6, 80, 95, 133
Namjesničko vijeće, 95, 97, 162, 246
Narodna obrana, 5, 85, 123, 124, 130, 133, 137, 140, 142, 143, 146, 148, 150, 168, 169, 171, 185, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 207, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 230, 234, 235, 249, 253, 254, 255, 277, 282, 283, 307, 309, 310, 312, 314, 315, 317, 320, 322, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 346, 347, 349, 351, 356, 357, 358, 359, 361
Narodna stranka, 183, 225, 226, 227, 229, 230, 313, 323, 351, 357, 378
Narodni fond, 209, 290
Osmanlije, 5, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 31, 298, 337, 369, 377
Osmansko Carstvo, 16, 19, 31
Palestina, 14, 154, 187, 188, 189, 202, 253, 288, 291, 295, 296, 321, 359, 390
Pesah, 270
Prvi svjetski rat, 3, 41, 188, 230, 233, 245, 261, 275, 280, 281, 282, 284, 290, 293, 296, 310, 311, 316, 318, 325, 334, 337, 338, 348, 349, 355, 357, 367, 369, 374, 375, 377, 378, 379
Rat za oslobođenje, 17
Rimsko Carstvo, 8, 9, 337

Roš/Rosh Hašana, 287, 288
Sefardi, 10, 190, 198, 206, 261, 263
sinagoga, 95, 98, 100, 168
Srbi, 16, 68, 82, 101, 113, 225, 230, 275, 294, 295, 296, 329, 364
statut, 22, 23, 41, 60, 76, 77, 161, 162, 213, 214, 216, 237, 246, 247, 340, 347, 370, 413
Turci, 15, 16, 23, 298
Ugarski sabor, 38, 41, 46, 50
Ugarsko kraljevstvo, 10
vjeroispovjest, 95, 211, 212, 213, 265, 266
vjeronauk, 178, 179, 182, 319
Zaklada, 164, 165, 192, 211, 219, 220, 243, 288, 323, 346, 378
zeleni kadar, 275, 292, 293, 294, 373, 414
Zion, 154, 187, 201, 206, 208, 255, 321
Zlatna bula, 11
Židovi, 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 228, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 158, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 171, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 211, 213, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 253, 255, 257, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 362, 363, 367, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 378, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 397, 412, 413, 414
Židovska omladina, 259, 260, 261, 262, 287, 290, 414
Židovska općina, 2, 3, 5, 41, 52, 53, 55, 228, 59, 77, 80, 90, 104, 105, 149, 153, 154, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 176, 191, 193, 211, 213, 214, 219, 223, 224, 230, 233, 234, 243, 244, 245, 255, 263, 266, 267, 269, 277, 281, 288, 291, 304, 310, 320, 323, 325, 326, 327, 328, 331, 333, 334, 335, 336, 339, 342, 343, 348, 349, 354, 360, 361, 372, 412, 413
Židovska škola, 61, 79, 165, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 220, 261, 274

Sadržaj

Riječ urednika.....	3
Predgovor.....	5
Prve vijesti o Židovima	7
Antička Mursa	7
Židovi u srednjem vijeku	9
Židovi za Osmanskoga razdoblja	15
Nakon oslobođenja od osmanske vlasti	17
„Privremena prisutnost“	23
Naseljavanja Židova u okolicu Osijeka	33
Židovske obitelji u Virovitičkoj županiji i Osijeku	39
Život i djelovanje od 1809. do osnivanja Židovske općine u Osijeku	41
Osnivanje gornjogradske Židovske bogoštovne općine	59
Gospodarsko značenje.....	62
U revolucionarnim zbivanjima 1848./1849.....	64
Židovi u Osijeku od 1850. do 1860.	70
Rad židovske bogoštovne općine i popratnih institucija.....	75
Prvi osječki rabin	79
Razdoblje od 1850. do 1860.....	82
Značenje u počecima poduzetništva	82
Obilježje razdoblja od 1860. do 1873.....	86
Drugi službeni popis stanovništva	86
Djelovanje Gornjogradske i Donjogradske općine	89
Put prema emancipaciji – građanskoj ravnopravnosti	89
Izgradnja sinagoge u Gornjem gradu	95
O radu nadrabina Spitzera u školi	100
Gospodarstvenici i intelektualci.....	101
Zlatno doba židovskih općina (1880. – 1910.)	104
Na prijelazu stoljeća	104
Popis iz 1880. godine	104
Popis iz 1890. godine	105
Popis iz 1900. godine	106
Popis iz 1910. godine	107
Obilježja provedenih popisa	108
Doprinos u urbanizaciji i gospodarstvu.....	117
Trgovačke obitelji	121
Raznovrsni obrtnici	128
Bankari i industrijalci	132

Izdavačka djelatnost – Židovi tiskari u Osijeku	143
Intelektualna snaga grada.....	146
Liječnici.....	146
Pravnici/odvjetnici	149
Umjetnici, književnici, profesori.....	150
Općine na prijelazu stoljeća.....	153
Novi rabin Armand Kaminka (1897. – 1900.).....	153
Sukobi unutar općina oko teritorijalne pripadnosti.....	156
Simon Ungar – novi osječki nadrabini (1901. – 1938.)	162
Uprava u općinama	163
Izgradnja općinske zgrade i donjogradske sinagoge.....	166
Značenje u javnom životu grada – društveno, kulturno i ino djelovanje.....	168
Slobodni zidari.....	171
Školovanje židovske djece.....	175
Dječji vrtići i čuvališta.....	181
Događaji u Europi, Austro-Ugarskoj i Hrvatskoj i njihovi odjeci	182
Od početka 20. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata	
1918. godine.....	187
Osijek kolijevka cionističkoga pokreta	187
Prvi cionistički kongres 1897. u Baselu i osječki delegat.....	188
Hugo Spitzer – pionir hrvatskoga cionizma	191
Prvi cionistički kongres u Hrvatskoj 1904.....	194
Drugi cionistički kongres 1906.	201
Cionistički kongres u Zemunu 1908.....	206
Zemaljska cionistička konferencija u Brodu na Savi 1909. i značenje cionista iz Osijeka	207
Židovske općine do početka Prvoga svjetskog rata.....	211
„Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina“	211
Usklađivanje Statuta u osječkim općinama	213
Gornjogradska židovska općina	219
Donjogradska židovska općina	223
Udio u političkom životu.....	225
Udio u kulturnom, društvenom i inom životu do početka Prvoga svjetskog rata.....	233
Židovska društva u Osijeku do 1919. godine.....	236
Hevra Kadiša – Gornjogradsko Izraelitsko društvo za podpomaganje ubogih i bolesnih Chebra kadisa /Chewra Kadischa – bratovština „za dvorbu bolesničku i sahranjivanje“	237

Donjogradska Hevra Kadiša.....	243
Dobrotvorno društvo Tenech-dol – Wohlthätigkeits Verein Tenech-dol (Tomech Doll) –Des Armes Unterstützung Vereins	245
Društvo Sandekoes/Sandekoës - Vereines	245
Izraelitičko dobrotvorno gospojinsko društvo u Gornjem gradu/Israelitischer Frauen Wohlthätigkeits/Verein in Essek-Oberstadt	245
Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo Osijek u Donjem gradu/Israelitische Frauenwohltätigkeits -Verein Essek -Unterstadt.....	250
Cionističko društvo „Theodor Herzl“	252
Židovska čitaonica	257
Židovska omladina	259
Bar Giora srednjoškolsko društvo	261
Djevojačko cionističko društvo „Mirijam“	262
Izraelska ferijalna kolonija	262
Svakodnevnica i vjerski život	263
Židovska obitelj i tradicija.....	263
U susret velikih promjena (1914. – 1918.).....	275
Stradali slavonski i osječki Židovi.....	284
Obnova društvenoga i općinskoga života	287
Zbivanja i neprilike u posljednjoj ratnoj godini „zeleni kadar“	292
U susret novim vremenima	294
Sažetak	298
Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata	298
Summary	301
Jews in Osijek from the Early Settlement until the End of the World War I	301
Osječki židovski biografski leksikon.....	304
Izvori i literatura.....	360
Neobjavljena arhivska građa.....	360
Novine.....	361
Objavljeni izvori	362
Leksikoni i enciklopedije	366
Knjige i članci	366
Životopis autorice.....	386
Kazalo zemljopisnih imena	388
Kazalo imena.....	393
Kazalo općih pojmova	405

